

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Sevr'den Lozan'a Kürt Sorunu ve Kemalist Hareket

Şaban İba

Özgür Üniversite Kitaplığı: 74

© Maki Basın Yayın

Yayına Hazırlayan
İsmet Erdoğan

Kapak Tasarım
Ali İmren

Düzelti
Haydar Çetinbaş

Teknik Hazırlık
Maki Basın Yayın

1. Basım
Maki Basın Yayın
Ekim-2008

Maki Bas. Yay. Ltd. Şti.
Menekşe 2 Sokak 16/8 Kızılay - ANKARA
Tel: (0 312) 418 32 41Fax: (0312) 418 32 87

İstanbul Temsilciliği
Kumbaracı Yokuşu 115/3 Tünel Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 243 54 81Fax: (0212) 249 12 92

Basım Yeri
Cantekin Mat. Yay. Ltd. Şti.Tel: (0 312) 384 34 35

www.ozguruniversite.org

ISBN: 978-975-8449-57-6

**Sevr'den Lozan'a
KÜRT SORUNU VE KEMALİST
HAREKET**

Şaban İba

1. Basım Ekim 2008

Şaban İba 1948 yılında Develi'de doğdu. İlk ve Ortaokulu Develi'de, Liseyi ve Üniversiteyi Ankara'da okudu. Liseden itibaren devrimci mücadeleye katıldı ve kendi kuşağının önde gelen militanlarından biri oldu. FKF ve TİP'te çalıştı. Dev-Genç'te MYK üyeliği yaptı. THKP-C içinde yer aldı.

12 Mart'ta Dev-Genç ve 15-16 Haziran Olayları'ndan yargılandı. 1975'ten sonra THKP-C geleneğinin devamcısı olan Kurtuluş hareketinin kurucu önderleri arasında yer aldı. 12 Eylül döneminde Türkiye ve Kuzey Kürdistan Kurtuluş Örgütü (TKKKÖ) kurucusu ve yöneticisi olmaktan yargılandı.

12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde iki kez idamdan yargılanan İba, toplam olarak 11 yıl cezaevinde yattı.

1990'lı yılların başından itibaren birleşik parti süreçlerinde (BSA, SBP, BSP, ÖDP ve SDP) yer aldı. Halen çeşitli sosyalist gazete ve dergilerde yazan İba'nın bundan önce yayınlanmış üç kitabı bulunmaktadır. Bunlar, "Ordu, Devlet, Siyaset" (Temmuz-1998, Çiviyazıları), "Milli Güvenlik Devleti" (Eylül-1999, Çiviyazıları) "Hal ve Gidiş", (Temmuz-2006, Pencere Yayınları).

İÇİNDEKİLER

Sunuş	11

Birinci Bölüm

Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu ve Ateşkes Dönemi	17
1. Savaşın Dönüm Noktası	17
a) Rusya'da Ekim Devrimi	17
b) Brest-Litovsk Antlaşması	20
c) Wilson Prensipleri	24
2. İttihat ve Terakki Döneminin Sonu	26
a) Talat Paşa Hükümeti'nin Çekilmesi ve	
Ateşkes İmzalanması	26
b) İttihat ve Terakki Partisi'nin Feshi ve Teceddüt	
Fırkası'nın Kurulması	31
c) Meclis-i Mebusan'ın Feshi ve Ayan Meclisi	
Hükümetleri	35
d) Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Kurulması	37

İkinci Bölüm

Ekim Devrimi ve Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı ..	45
1. Üçüncü Enternasyonalin I. Kongre Kararları	45
2. Lenin'in UKKTH Tezleri ve II. Kongre Kararı	51
a) Ulusal Sorun ve Sömürgeler Hakkında	
Tezler ve Ekler	53
b) İkinci Kongre'nin Diğer Kararları	58

3. Birinci Doğu Halkları Kurultayı	62
a) Millet Meclisi Hükümeti'nin Tutumu	64
b) Enver Paşa Hakkında Alınan Karar	66
c) Kurultay Bildirisi	67
d) Kürtlerle İlgili Durum	69
4. Sovyetler Birliği-Kemalist Hükümet İlişkileri	69
a) Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması	69
b) Üçüncü Enternasyonal'in Tavrı	76

Üçüncü Bölüm

Ateşkes Döneminde Türk ve Kürt Örgütlenmeleri	81
1. Türk Ulusal Örgütlenmeleri	81
a) Ateşkes Döneminde Örgütlenme Özgürlüğü	81
b) Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri	84
c) Wilson Prensipleri Cemiyeti	86
d) İngiliz Muhipler Cemiyeti	89
2. Sosyalist Örgütlenmeler	91
a) Türkiye Sosyalist Fırkası	92
b) Türkiye Sosyalist İşçi ve Köylü Fırkası	95
3. Kürt Ulusal Örgütleri	98
a) Kürdistan Teali Cemiyeti	98
i) Cemiyetin Kuruluşu	98
ii) Cemiyetin Nizamnamesi	103
iii) Cemiyetin Faaliyetleri	105
b) Cemiyette İç Çatışma ve Bölünme	115
i) İç Çatışmanın Nedenleri	115
ii) Kürt Millet Fırkası	119
iii) Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti	123
iv) Kürt Örgütlerinin Yasaklanması	124

Dördüncü Bölüm

Sevr Barışı Sürecinde Kürdistan	129
1. Ateşkes'ten Sonra Kürdistan'ın Durumu	129
a) İngilizlerin Güney Kürdistan'ı İşgali	129
b) Şeyh Mahmut Berzenci ve Güney Kürdistan	
Manda Hükümeti	133
i) Süleymaniye Emirliği'nden Kürdistan Hükümdarlığına	133
ii) Şeyh Mahmut Berzenci'nin İsyanı	139

c) Irak; Emir Faysal Manda Hükümeti	144
2. Binbaşı Noel'in Kuzey Kürdistan Misyonu	152
a) Noel'in Kuzey Kürdistan Gezisi	152
b) Heyet-i Temsiliye ve Noel Olayı	165
c) Noel'in Kürdistan Raporu	170

Beşinci Bölüm

Paris Barış Konferansı'nda Kürdistan Sorunu	179
1. Paris Barış Konferansı'nın Toplanması	179
a) Müzakerelerin Kapsamı ve Tarafların Tutumu	179
b) İngilizlerin Tavrı	184
2. Kürt Delegasyonun Çabaları	196
a) Kürt Delegasyonu ve Şerif Paşa	196
b) Kürt-Ermeni Anlaşması	205
c) Seyit Abdülkadir'in Tavrı	209

Altıncı Bölüm

Sevr Antlaşması ve Kürdistan'ın Bölünmesi	215
1. Sevr Antlaşmasının İmzalanması	215
a) Osmanlı Hükümeti'nin Tutumu	215
b) İkinci Saltanat Şurası'nın Kararı	219
2. Sevr Antlaşması ve Kürdistan	223
a) Antlaşma Metninin Niteliği	223
b) Antlaşma Metninin İçeriği	225
c) Antlaşmanın Kürdistan Maddeleri	228

Yedinci Bölüm

Türk Ulusal Hareketi ve Kürt Sorunu	233
1. Türk Ulusal Hareketi ve TC'nin Kuruluş Süreci	233
a) M. Kemal ve Ulusal Önderliğin Oluşumu	233
b) M. Kemal'in Kürtlere İlgisi	243
2. Ulusal Önderliğin Merkezileşmesi	253
a) Amasya Grubunun Oluşması ve Amasya Genelgesi	253
b) Yerel Kongreler Süreci ve Çözüm Arayışları	265

Sekizinci Bölüm

Türk Ulusal Kongreleri Sürecinde Kürtler	269

1. Erzurum ya da Kürt İlleri Kongresi	269
a) K. Karabekir'in Misyonu	273
b) Kongre Kararları	277
2. Sivas ya da Türk Ulusal Kongresi	282
3. Kongreler Sürecinde Kürtlerle İlişkiler	286
a) M. Kemal'in Yazışmaları	286
b) Kazım Karabekir'in Girişimleri	294

Dokuzuncu Bölüm

Paris Konferansı ve Mandacılık	303
1. ABD'nin Mandaterliği Sorunu	303
a) Wilson'un Mandacılık Önerisi	303
b) Harbord Heyetinin Sivas'a Gelmesi	306
c) M. Kemal'in Harbord'a Verdiği Yazı	312
d) Harbord'un Wilson'a Raporu ve Kongre Kararı	316

Onuncu Bölüm

Büyük Millet Meclisi'nin Niteliği ve Kürtler	323
1. BMM'nin Yolunu Açan Gelişmeler	323
a) Ali Rıza Paşa Kabinesinin Kuruluşu	323
b) Amasya Protokolü ve Kürtlerle İlgili İki Madde	329
c) Protokollerin Komutanlar Tarafından Onaylanması	334
d) Meclis-i Mebusan'ın Toplanması	336
e) Meclis-i Mebusan'dan BMM'ne Geçiş Süreci	339
i) Misak-ı Milli Kararının Niteliği ve Önemi	340
ii) Ali Rıza Paşa Kabinesinin İstifası	342
2. Büyük Millet Meclisinin Oluşumu	346
a) Meclisin Açılışı	346
b) Meclisin Bileşimi ve Niteliği	352
i) Kürt Milletvekillerinin Konumu	354
ii) Meclisin Olağanüstü Özelliği	357

Onbirinci Bölüm

Yeni Rejimde Kürtler	361
1. Kürdistan Hakkında Gizli Talimat ve Meclis Soruşturması	361
a) Elcezire Cephesi Komutanlığı	361
b) Nihat Paşa Soruşturması	363

c) Elcezire İstiklal Mahkemesinin Kuruluşu	369
2. 1921 Anayasası ve Geçiş Süreci	372
a) Anayasanın Niteliği	372
b) Yerel Yönetimler ve Özerklik Sorunu	376
i) Gizli Talimatın İçeriği ve Uygulama	377
ii) M. Kemal'in İzmit Konuşması	379
iii) Yerel Yönetimle İlgili Anayasa Maddeleri	381
c) 1924 Anayasası ve Rejimin Yeni Niteliği	384
i) Anayasa Değişikliği ya da Cumhuriyetin İlanı	384
ii) 1924 Anayasası	387

Onikinci Bölüm

Lozan Konferansı Süreci ve Koçgiri İsyanı	391
1. Lozan Konferansı'na Doğru	391
a) Konferansın Yolunu Açan Gelişmeler	391
b) Londra Konferansı ve İtilaf Devletleriyle Yapılan Anlaşmalar	393
c) Fransızlarla Yapılan Ankara Antlaşması	396
2. Koçgiri İsyanı ve Hükümetin Tutumu	398
a) Kürt İsyanları ve Kemalist Anlayış	398
b) İsyan Ortam Hazırlayan Gelişmeler	402
c) İsyanın Başlaması ve Bastırılması	404
d) TBMM Gizli Celse Görüşmeleri	410
3. Lozan Antlaşması ve Kürtler	420
a) Azınlıklar Sorunu ve Kürtlerin Durumu	420

Onüçüncü Bölüm

Güney Kürdistan ya da Musul Sorunu	427
1. Güney Kürdistan ya da Musul Sorunu	427
a) Sorunun Ortaya Çıkışı	427
b) Lozan Konferansında Musul Sorunu	430
2. Sorunun Çözüm Süreci	435
a) Mecliste Gizli Görüşmeler	435
b) Mecliste Alınan Karar	452
Kaynakça	459

"Bir başkasını ezen ulus özgür olamaz" (K.Marks)

Sunuş

Tarihte birçok örneği görüldüğü gibi bir devlet hangi tarihsel koşullar ve sınıfsal özellikler üzerinde kurulmuşsa, sonraki gelişimini de bu temeller üzerinde sürdürmektedir. Aynı şekilde bir devletin kuruluş ilke ve felsefesi ortadan kalkmadan onun biçimsel varlığına son verilememekte veya dönüşümü gerçekleştirememektedir. Bu, özellikle bürokratik ve askeri geleneklerin egemen olduğu Türkiye gibi doğu toplumlarında daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı gelenekler yanında, bu devletin kuruluş koşulları ve gelişim süreci önem kazanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerinde kurulmuştur. Osmanlı'nın her şeyi; ekonomik, siyasal, yönetsel, sosyal, askeri, mali, dinsel, etnik, kültürel vb. mirası Türkiye Cumhuriyeti tarafından devralınmış ve bu mirasa büyük bir istekle sahiplenilmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşunda Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir şeyi reddedilmemiş, geleneksel bir mirasçı gibi davranılmış ve bu M. Kemal tarafından birçok kez tekrarlanmıştır.

Bu bakımdan Cumhuriyet döneminde yapılan bütün reformlar, köklü bir sistem/düzen değişikliği değil, Osmanlı Devleti'nin yerine ikame edilen yeni bir rejim olarak tarihteki yerini almıştır. Başka bir deyişle, Türkiye Cumhuriyeti yepyeni bir devlete değil, Meşrutî Monarşi'den demokratik olmayan bir Cumhuriyete geçiş biçiminde bir rejim değişikliğine tekabül etmektedir.

İdeolojik, siyasal ve örgütsel olarak İttihat ve Terakki hareketinin devamcısı olan M. Kemal, M. Suphileri, Çerkez Ethemleri, Kürtleri, meclisteki muhalifleri ve en yakın mü-

cadele arkadaşlarını İttihatçılara özgü taktiklerle tasfiye ederek tek parti ve tek şef diktatörlüğüne dayalı bir rejim kurmuştur. Bu rejimin bürokratik ve askeri niteliği, devletin ve toplumun “burjuva demokratik dönüşümü”nü engellemiştir.

Ordunun devlet içinde özerk bir yapı kazandığı bu rejimde, Türk egemen sınıflarının militarist, şovenist ve yayılmacı politik refleksleri öne çıkarılmış, ezilen sınıflar ve kitleler “milli ve manevi” değerlere dayalı politikaların dar sınırlarına hapsedilmiştir.

Bu nedenle Cumhuriyet tarihi boyunca geçerli olan Fundamentalist ve İrredentist politikalardan kaynaklanan Türk Milliyetçiliği ile Türk İslam Sentezciliği Türk Tarz-ı Siyaseti'nin iki temel argümanı olmuştur.

“Milli” ve “laik” siyaset tarzı doğu batı sorunsalından kaynaklanan modernleşmeciliğin tipik biçimleri haline gelirken, Osmanlı merkezîyetçiliği de Cumhuriyetin üniter devlet yapısının temelini oluşturmuştur.

28 Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında kabul edilen Misak-ı Milli kararı, Sevr'den Lozan'a uzanan süreçte Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşuna ve bir “milli müdafa hattının” oluşmasına kaynaklık etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu milli refleksini Sevr ile Lozan hattı arasında günümüze kadar sürdürmüş ve adeta bu iki “dikenli çit” arasında gidip gelmiştir.

Varlığını ve sürekliliğini bu stratejik hattın ardına sığırarak sürdüren devlet, gelişen ulusal ve sınıfsal dinamiklere karşı bir tür “Sevr sendromu” yaratmıştır. Sevr psikolojisizminin yarattığı bu “Sevr sendromu” toplumun bütün katlarını etkilemiştir.

Bu ulusal histeri halinin günümüzdeki tezahürü iki noktada kendini göstermektedir: Birincisi, Türkiye'nin bölünme korkusundan hala kurtulamamasıdır. İkincisi de, üniter devletin bilinen normlarının geçerliğini yitirmeye başlamasıdır.

Günümüzdeki siyasal ve toplumsal ayrışmalar ve saf-laşmalar, bu iki tarihsel olgudan kaynaklanmaktadır. “Sorunların sorunu” olarak kendisini dayatan Kürt Sorunu da, bu iki tarihsel olgunun temel öğelerinden birini oluşturmaktadır.

Kürt ulusal hareketinin kazandığı bugünkü siyasal ve toplumsal meşruiyet ise, hem sorunun çözümünü kolaylaş-

tıracak ve hem de üniter devletin geleceğini belirleyecek bir potansiyel taşımaktadır.

Ancak bu gerçeği görmeyen, daha doğrusu görmek istemeyen düzen partilerinin “devletin milletiyle bölünmez bütünlüğü” söylemi ile “askeri icazete ve vesayete dayalı siyaset” tarzı, devletin ve toplumun demokratikleşmesinin önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır.

Sevr'den Lozan'a geçiş sürecinde, başka bir deyişle Cumhuriyetin kuruluşunda siyasi ve askeri önderlik yapan ordu, bugün de devleti ve toplumu yukarıdan aşağıya doğru denetleme fonksiyonunu sürdürmektedir. Türk milliyetçiliği ve laiklik ilkelerinden başka bir argümanı kalmayan Kemalizm de, artık ordunun koruyucu ve kollayıcılığıyla varlığını sürdürmeye çalışmaktadır.

Ordu, devlet ve siyaset ilişkilerinin bu özgün konumu Türkiye'de siyasetin toplumsallaşmasının ve toplumun siyasallaşmasının önündeki en büyük engeldir.

Özetlediğimiz bu tarihsel olguların daha iyi anlaşılması için, başlangıca döndük ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni oluşturan siyasal ve tarihsel koşulları yeniden irdeledik. Bu bağlamda Türkiye tarihinin bir dönüm noktası olan 1918-1924 yıllarını ele aldık.

Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine ikame edilen ve sınırları Mondros Ateşkesi ile belirlenmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecidir. Bu süreçte çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan milletlerin, yani Kürtlerin, Ermenilerin, Rumların, Arapların vb. “makus talihleri” de belirlenmiştir.

Osmanlıdan ve İttihat Terakki'den devraldıkları egemen devlet ve ulus şovenizmini her aşamada sürdüren Kemalistler, sonunda Türklük formu üzerinden Türk milliyetçiliğine dayalı üniter bir yapı kurmuşlardır.

Türk milliyetçiliğinin ırkçı, şoven ve ulusal inkarcılık argümanlarıyla belirlenen Türkiye Cumhuriyeti devletin resmi politikaları da bu dönemde oluşmuş ve günümüze kadar devam etmiştir.

Kemalist tarih anlayışı olarak da nitelendirilen bu resmi tarih, şimdiye kadar ki bütün tarih yazımlarını etkilemiş ve hatta belirlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusuyla özdeşleştirilen bu dönem, esas olarak da egemen ulus ve devlet şovenizminden kaynaklanan bir ideolojik perspektifle ele alınmıştır. Yapılan tek yanlı değerlendirmelerle bir kısım

belgeler ya görmezden gelinmiş ya da içerikleri çarpıtılmıştır.

Bu nedenle bugüne kadar varolan ve bir kısmı yakın yıllarda yayınlanan belgeleri yerli yerine oturtmaya çalışarak çok sayıda belgeye ver verdik. Hala araştırılmaya değer bulduğumuz ve yeterli belgesi olmayan tartışmalı konularda ise kişisel yorum yapmaktan mümkün olduğunca kaçındık. Böylelikle bu kitabın, tarihi belge ve bilgilere dayanan bir tür kaynak kitap olmasına özen gösterdik.

Kitabın birinci bölümünde, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ortaya çıkan gelişmeleri ele aldık. Bu bağlamda savaşın dönüm noktası olan Ekim Devrimi'ni, Ateşkes döneminde İttihat ve Terakki iktidarının sonunu irdeledik

İkinci bölümde, Lenin'in UKKTH Tezleri'ni, Üçüncü Enternasyonal'in Ulusal Sorun ve Sömürgeler Hakkında Tezleri'ni ele aldık. Bu bölümde Doğu Halkları Kurultayı ve Sovyetler Birliği'nin Kemalist Hükümet'le ilişkilerini inceledik.

Üçüncü bölümde, Ateşkes Dönemi'nde belli başlı Türk ve Kürt Örgütlenmelerini bir bütün olarak ele aldık.

Dördüncü bölümde, Sevr Barışı Sürecinde Kürdistan'ın durumu ve Binbaşı Noel'in Kuzey Kürdistan Misyonu'nu ele aldık.

Beşinci bölümde, Paris Barış Konferansı'nda Kürdistan Sorunu ve konferansa katılan Kürt Delegasyonunun çabalarını irdeledik.

Altıncı bölüme de, Sevr Antlaşması ve bu Antlaşmanın Kürdistan Maddeleri'ni ele aldık.

Yedinci bölümde, Türk ulusal hareketinin Kürt sorununa yaklaşımını, TC'nin kuruluş sürecinde M. Kemal'in Kürtlere İlgisini irdeledik.

Sekizinci bölümde, Türk ulusal kongreleri sürecinde, yani Erzurum ve Sivas kongrelerinde Kürtlerle ilişkileri ele aldık.

Dokuzuncu bölümde Paris Konferansı ve ABD'nin mandaterliği sorununu ele aldık.

Onuncu bölümde, BMM'nin yolunu açan önemli gelişmeleri ele aldık. Bu bölümde Amasya Protokolü'nü, BMM'nin niteliğini ve Meclisteki Kürtlerin durumunu inceledik.

Onbirinci bölümde Kemalist hükümetin Kürdistan hakkında gizli talimatını ve bu konuda açılan Meclis soruşturması ile 1921 Anayasası ve geçiş sürecini irdeledik.

Onikinci bölümde Lozan Konferansı sürecinde başlayan Koçgiri İsyanı ve isyana karşı hükümetin tutumu ile Lozan Antlaşması'ndaki Kürdistan maddelerini ele aldık.

Onüçüncü bölümde günümüzde bile güncelliğini koruyan Güney Kürdistan ya da Musul Sorunu'nu incelenecektir.

Bu son bölümle kitap burada bitiyor, fakat konu bitmiyor. Hem konunun ve hem de dönemin devamı olan 1925-1935 yıllarını ikinci bir kitapta ele aldık. Aynı zamanda Kemalist ideolojilinin oluşum süreci de olan bu dönemi "Şeyh Sait İsyanı ve Kemalizm'in Oluşumu" adıyla yayına hazırlıyoruz. Bu kitapta, Şeyh Sait isyanının bir araç olarak kullanılmasını, özdeş toplum yaratma çalışmalarını, bu bağlamda Doğu İslahat Planı ve Tunceli Kanunu gibi sömürgeci uygulamaları ele alacağız.

Bu önemli dönemin siyasal gerçekleri konusunda okuyucuyu birazcık aydınlatabilmişsek, ne mutlu bize.

Gençlik gelecek, gelecek sosyalizm şiarına olan inancımla bu kitabı, 68'lerde attığımız kıvılcımı yangına dönüştüren devrim ve sosyalizm mücadelesinin genç devrimcilerine adıyoruz.

Ağustos 2007
Şaban İba

Birinci Bölüm

Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu ve Ateşkes Dönemi

"Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklerle meskun kısımlarına tam bir hükümrانlık hakkı tanınması, fakat bugün Türk hakimiyetinde bulunan diğer milliyetlere de tam bir emniyet içinde yaşama ve kolayca gelişme imkanının güvence altına alınması"
(Wilson Prensipleri, Madde: 12)

1. Savaşın Dönüm Noktası

a) Rusya'da Ekim Devrimi

Birinci Emperyalist Paylaşım Savaşı, İttifak Devletleri (Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Bulgaristan) ile İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, Rusya ve Sırbistan) arasında bütün hızıyla ve esas olarak da Ortadoğu Cephesi'nde sürerken, hem savaşın ve hem de dünyanın kaderini değiştirecek önemli bir gelişme olmuştu. Rusya'da gerçekleşen Büyük Ekim Devrimi, bütün dünya dengelerini altüst etmiş ve adeta savaşın da sonunu belirlemişti.

Sovyet Hükümeti ilk planda Çarlık Rusya'sı döneminde kalan gizli diplomasiyi kaldırmış ve müttefikler arasında yapılan tüm gizli anlaşmaları dünya kamuoyuna açıklamıştı. Bu bağlamda Sovyet Hükümeti adına Lenin ve Stalin imzasıyla 20 Kasım 1917'de yayınlanan "Rusya'nın ve Doğu'nun Bütün Müslüman Emekçilerine" başlıklı bir bildiri, doğu halkları için özel bir önem taşıyordu. Bu bildiri de özetle şunlar söylenmişti:

"Rusya'nın bir başından öteki başına devrimci İşçi Sovyetleri kurulmuş, asker ve köylülerden milletvekilleri seçilmiştir. Memlekette iktidar halkın elindedir. Rusya'nın emekçi halkının gönlü bir tek arzu ile yanmaktadır: Onurlu bir barışın sağlanması ve ezilen dünya milletlerine özgürlük için savaşlarında yardımcı olmamız."

"Camileri ve ibadet yerleri, inanç, örf ve adetleri Rusya Çarları ve müstebitleri tarafından hiçe sayılıp ayakaltında ezilen sizler, Rusya Müslümanları, Volga dolayları ve Kırım Tatarları, siz, Türkler, Sibiryâ ve Türkistanlılar, Kırgızlar, Kafkasya Tatarları, Çeçenler, Dağıstanlılar!

"Bundan böyle inançlarınız, örf ve adetleriniz, milli kültür yapılarınız dokunulmaz ilan ediliyor. Milli hayatınızı dilediğiniz şekilde, serbestçe kurunuz. Bu sizin kutsal hakkınızdır. Gerek sizin haklarınızı, gerekse Rusya'da yaşayan bütün milletlerin haklarını devrim ve devrim organları olan İşçi, Asker ve Köylü Delegeleri Sovyetleri bütün gücü ile korumaktadır."

"Siz de devrimi ve meşru devrim hükümetini destekleyiniz.

"Doğu Müslümanları, Türkler, İranlılar, Araplar ve Hitliler; hayatları ve mülkiyeti ile, hürriyet ve anavatanları ile Avrupa'nın gözü doymaz soyguncularının yüzyıllarca adice ticaret yaptıkları sizler; soyguncuların kendi aralarında paylaşamadıklarından birbirleriyle savaşan memleketlerin asıl sahipleri sizler, hepiniz!"

"Tahtından indirilmiş Çar'ın imzaladığı ve devrilmiş Karenski hükümetinin onayladığı, İstanbul'un ele geçirilmesine ait gizli antlaşmanın yırtılarak yok edildiğini bildiririz. Rusya Cumhuriyeti ve Hükümeti Halk Komiserleri Konseyi, başkalarına ait olan toprakların gaspedilmesinin şiddetle karşısındadır. İstanbul, Müslüman Türklerin elinde kalmalıdır."

"İran'ın parçalanıp bölünmesine ait antlaşmanın yırtılarak yok edildiğini bildiririz. Askeri hareket kesilir kesilmez ordular İran'dan uzaklaştırılacak ve İranlılara, kendi kaderlerini kendilerin tarafından tayin edilmesi hakkı sağlanacaktır."

"Türkiye'nin parçalanmasına ve Ermenistan'ın 'elinden alınmasına' dair antlaşmanın yırtılarak yok edildiğini bildiririz. Askeri hareket kesilir kesilmez, Ermenilere siyasal yönlerini diledikleri gibi tayin etme hakkı sağlanacaktır."

"Hiçbir zaman esaretiniz Rusya ve Rusya'nın devrimci hükümeti tarafından istenmemektedir. Esaretiniz, ancak Avrupa'nın emperyalist soyguncularından, ülkelerinizi paylaşamadıklarından birbirine düşerek bugünkü savaşa sebep olanlardan, ülkelerinizi soyguna ve türlü haksızlıklara uğratarak 'sömürge' haline getirmek isteyenlerden beklenebilir."

“O halde bu soyguncuları, ülkenizi kendilerine esir edenleri deviriniz, yıkınız. (...) Zaman kaybetmeyiniz, ana topraklarınızı gaspedenleri ve ettirenleri silkinip sırtınızdan atınız. Tüten yıkıntı halen gelmiş anavatanınızın daha fazla soyulmasına izin vermeyiniz. Kendi ülkelerinizin öz sahibi olunuz. İnsanlığınıza layık, insanlığınıza uygun hayatlarınızı kendiniz kurunuz. Bu hakkınızdır, çünkü kaderiniz kendi elinizdedir.”

“Arkadaşlar, Kardeşler,

Biz sert ve kararlı adamlarla onurlu, demokratik bir barışa doğru gidiyoruz. Sancaklarımızla yeryüzünün mazlum ve esir olan milletlerine özgürlük getiriyoruz.”¹

Sovyet Hükümeti Osmanlı devleti ile savaşa son vermek için 5 Aralık 1917’de Erzincan’da bir Ateşkes Anlaşması yapmıştı. Daha sonra da 3 Mart 1918’de Brest-Litovsk Barış Antlaşması’nı imzalamış ve Osmanlı topraklarından geri çekilerek 1877’den önceki sınırlara dönmüştü. Sovyet Hükümeti’nin bu radikal tutumu, hem Osmanlı İmparatorluğu’nun geleceğini ve hem de Osmanlı topraklarında yaşayan ulusların geleceğini olağanüstü düzeyde etkilemişti.

Osmanlı İmparatorluğu ve İran’ın paylaşılması, hem İttifak ve hem de İtilaf devletlerinin asıl amacıydı. Almanya Osmanlı devleti üzerinde artan siyasi nüfusunu kullanarak Berlin’i İstanbul üzerinden Bağdat’a bağlayan demiryolu hattı projesini gerçekleştirmeye çalışırken, İttihat ve Terakki Hükümeti’ni de savaşa sokmuştu. Böylelikle Ortadoğu ve özellikle Mezopotamya savaşın kaderini belirleyen savaş cephesi haline gelmişti. İngiltere ve müttefikleri Fransa ve Rusya ise, daha savaşın başında Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasını kaçınılmaz görerek kendi aralarında (1915-1917 yılları arasında) bir dizi anlaşma yapmışlardı.² Bunlardan Sykes-Picot Anlaşması ile öncelikle Kürdistan, Rusya, İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmıştı. Buna göre, “ülkenin kuzey kesimi Rusya’nın, merkezi kesimi Fransa’nın ve güney kesimi de Britanya’nın nüfuz alanına

¹ Doğu Perinçek, *Lenin, Stalin Mao’nun Türkiye Yazıları*, s. 139-141, Kaynak Yayınları, Üçüncü Baskı - 1992

² Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılmasını amaçlayan bu anlaşmalar şöyledir: İstanbul Anlaşması (4 Mart - 10 Nisan 1915), Londra Anlaşması (26 nisan 1915), Sykes-Picot Anlaşması (10-23 Ekim 1916), Saint-Jean de Maurienne Anlaşması (19 Nisan 1917), Balfour Bildirisi (2 Kasım 1917).

² Kemal Kirişçi-Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu (Kökeni ve Gelişimi)*, s. 70, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul -1997

girmiştir. Aşağı Zap nehri, Fransa ve Britanya nüfuz alanları arasındaki sınırı" oluşturmuştu.³

b) Brest-Litovsk Antlaşması

Sovyet Hükümeti'nin, 21 Kasım 1917'de İttifak Devletleri'ne (Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan) bütün cephelerde ateşkes ve barış yapılması çağrısında bulunması savaşın seyrini değiştirmişti. Kendilerine tek yanlı olarak yapılan bu çağrıyı kabul eden İttifak devletleri ile Sovyet Hükümeti arasında 22 Aralık 1917'de Polonya'nın Brest-Litovsk kasabasında başlayan barış görüşmeleri hızla sonuçlanmış ve 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalanmıştı. Brest-Litovsk Antlaşması, genel olarak Almanya'nın ve Osmanlı devletinin lehine sonuçlanmış olsa da, her ikisinin de savaştan yenik çıkmasını engelleyememişti. Gerçekte Ekim Devrimi'nin lehine somut kazanımlar yaratan bu Antlaşma, Rusya'nın aradan çekilmesinden dolayı savaş sonrası paylaşımında İngiltere, Fransa ve İtalya lehine bir durum yaratmıştı.

"Bir taraftan Osmanlı Hükümeti, Almanya, Avusturya ve Macaristan ve Bulgaristan Devletleri ve diğer taraftan Rusya devleti hal-i harbe bir nihayet vermek ve müzakeratı sulhiyeyi sürat-i mümkün ile had-di erdirmek hususuna karar vermek" amacıyla yapılan bu Antlaşma'nın Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren "Muahede-i Munzama"nın (ek antlaşma metni) önemli maddeleri şöyleydi:

Antlaşmanın birinci maddesinin birinci fıkrasına göre, "Rus Hükümeti Cumhuriyeti, askerlerini antlaşmanın imzalanmasından itibaren altı ile sekiz hafta içinde savaştan önceki sınırlarına" çekecekti. Beşinci fıkrasına göre; "Rus Hükümeti Cumhuriyeti, gerek Rusya'da ve gerekse işgali altında bulundurduğu yerlerdeki Ermeni çetelerini dağıtmayı ve ellerinden silahlarını almayı taahhüt" etmişti. Yedinci fıkraya göre; "Devlet-i Aliye-i Osmaniye harbe devam etmek zaruretinde bulunduğu için ordusunun seferber halinde" tutacaktır. İkinci Madde'ye göre; "Antlaşmanın tasdikinden sonra üç ay zarfında iki karma Türk-Rus komisyonu teşkil edilecektir. Bu komisyonlardan biri Devlet-i Osmaniye ile Rus ve İran hudutlarının birleştikleri noktada Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını tefrik eden had-di

³ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan (1918-1958)* s. 19, DOZ Yayınları, İstanbul

fasıla kadar Osmanlı devleti ile Rusya'yı yekdiğerinden tefrik eden hat-tı hududu yeniden tayin etmek vazifesile mükellef olacaktır. Bu güzergah üzerinde harpten mukaddem mevcut olan hattı hudud takip olunacak. Huduttaki işaretler 1880 senesi tahdid-i hudud komisyonu tarafından tanzim edilmiş olan haritalarla protokollara tevkifan tekrar inşa ve tamir edilecektir. İkinci komisyon Rus hududunu ve bir de müşterek sulh muahedenamesinin dördüncü maddesinin üçüncü fıkrasına tevfikan Rus Hükümet-i Cumhuriyesi tarafından tahliye edilecek olan üç sancığın hududunu tahdit eyleyecektir. Mezkur sancakların hududu 1877-1878 senesi Osmanlı-Rus muharebesinden evvel mevcut olduğu misilyu tesis olunacaktır." Sekizinci maddesine göre; "Her iki hükümet kendi askerlerini İran topraklarından geri çecekler ve emr-i tahliyenin teferruatını ve İran'ın istiklal-i siyasi ve iktisadisi ile tamamiyet-i mülkiyesine hükümet-i saire tarafından dahi riayet edilmesini temine sahip dedabiri, kararlaştırmak üzere bu bapta İran Hükümeti ile teati efkara iptidar eyleyeceklerdir." Onbirinci Madde ile de; "İslam dininde bulunan Rus tebeası emval ve emlaklerini nakde tahvil ve emval-i mevcudelerini beraberlerinde götürmek suretiyle memelik-i Osmaniye'ye hicret etmek hakkını haiz olacaklardır."⁴

Bu antlaşmaya ek olarak verilmiş olan bir "Melfuf" (zarf, mektup) ile Osmanlı Devleti ile Rusya Cumhuriyeti "arasındaki münasebet-i iktisadiye hususunda mukarrerat-ı atıye ittihaz olunmuştur." Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve birbirlerine önemli kolaylıklar tanınması için yapılan bu önemli anlaşma barış antlaşmasının hemen ardından karşılıklı taahhütleri içeriyordu. Birinci maddesinde, "Sulh-i umumi akdini müteakip sürat-i mümkün ile yeni bir ticaret ve seyr-i safain muahedesi akdi maksadiyle müzakerata girişmeyi taahhüt ederler" dinilmişti. İkinci maddesinde ise, 31 Ocak 1919 tarihine kadar tarafeyn-i akideynden her biri diğer taraf tebasına ticaret ve seyri-i safain hususatında en ziyade mazhar-ı müsaade devlet tabasına hususat-ı mezkurede ettiği muameleyi tatbik edecektir."⁵

Öte yandan Brest-Litovsk görüşmeleri devam ederken Kafkasya da önemli gelişmeler olmuş ve Ermenistan sorunu kendisini dayatmaya başlamıştı. Sovyet Hükümeti bu ko-

⁴ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, s. 511-516, AÜHF Yayınları, Ankara -1953

⁵ Age, s. 509

nuya da el atmış ve 11 Ocak 1918'de "Ermenistan Karar-namesi" yayınlayarak sorunun çözümü için detaylı bir plan sunmuştu. Bu Kararname şöyleydi:

"Rusya'nın işgali altında bulunan "Türk Ermenistan"ındaki (batı Ermenistan) Ermenilerin kendi kaderlerini, tam bir bağımsızlığa varıncaya kadar bile olsa, serbestçe belirleme konusundaki haklarını "Rusya İşçi ve Köylü Hükümeti'nin desteklediğini, Halk Komiserleri Sovyeti Ermeni halkına ilan eder. Halk Komiserleri Sovyeti'ne göre bu hakların gerçekleştirilmesi ancak Ermeni halkının serbestçe referandum yapmasını sağlamayacak birtakım önlemlerin alınmasıyla olanaklıdır. Halk Komiserleri Sovyeti bu önlemlerin şöyle olacağı düşüncesindedir:

1. Rus Ordusu'nun "Türk Ermenistanı" topraklarının dışına çıkması ve "Türk Ermenistanı"ndaki halkın kişisel ve mal ve mülkünün güvenliğini korumak amacıyla hemen bir Ermeni Halk Milisi'nin kurulması.

2. Ermeni göçmenleri ve çeşitli memleketlere dağılmış olan Ermeni göçmenlerinin "Türk Ermenistanı" ülkesine herhangi bir engelle karşılaşmadan geri dönebilmeleri.

3. Savaş sırasında Türk makamlarınca Türkiye'nin iç il-lerine zorla gönderilmiş olan Ermenilerin "Türk Ermenistanı"na serbestçe dönmelerinin olanaklı kılınması: Türk makamları ile barış görüşmeleri yapılırken Halk Komiserleri Sovyeti bu konunun üstünde ısrarla duracaktır.

4. Ermeni Halk Temsilcileri Sovyeti' adıyla "Türk Ermenistanı"nda geçici bir yönetimin kurulması kararlaştırılmıştır. Kafkas İşleri Geçici Olağanüstü Halk Komiseri Stepan Şaumyan "Türk Ermenistanı" halkına 2. ve 3. maddelerin uygulanması ve "Türk Ermenistan" topraklarından Rus askerlerinin çıkarılması (Md.1.) işini düzenleyecek karma komisyonun kurulması konusunda her türlü yardımda bulunmakla görevlendirilmiştir.

"EK: Türk Ermenistanı'nın coğrafi sınırlarını, demokratik esaslara göre seçilen Ermeni Halk Temsilcileri ile, komşu ve tartışmalı (İslam ve başka) illeri halkından demokratik esaslara göre seçilen temsilciler Kafkas İşleri Olağanüstü Geçici Komiseri ile birlikte kararlaştırırlar ve saptarlar."⁶

Mayıs 1918'de Gürcistan ve Azerbaycan Menşevikler'in yönetiminde bağımsızlıklarını ilan etmişler, İngilizler'de

⁶ Doğu Perincek, *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*, s. 120-121, Kaynak Yayınları, Üçüncü Baskı -1992

Batum'a asker çıkartıp onları desteklemişlerdi. Ermenistan'da ise Menşevikler'in yönetiminde Erivan Başkent olmak üzere 28 Mayıs 1918'de bağımsız bir devlet kurulmuştu. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi uyarınca Osmanlı Ordusu 1914'deki sınırına çekilince, Ermenistan Hükümeti İtilaf Devletleri'nin de desteğiyle sınırlarını Anadolu'ya doğru genişletmeye başlamıştı. Daha doğrusu Taşnakların etkisindeki bu devlet "Büyük Ermenistan"ı gerçekleştirmek için harekete geçmişti.⁷

Doğu'daki sınırlarını Misak-ı Milli ilkelerine uygun biçimde genişletmek için fırsat kollayan Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir, TBMM Hükümeti'nin de onayı ile 28 Eylül 1920'de büyük bir saldırıya geçerek Ermenileri geri püskürtmüştü. İlerlemesini sürdürerek Sarıkamış'ı, Kars'ı ve 7 Kasım'da da Gümrü'yü işgal etmişti. Bunun üzerine Ermenilerin barış istemesiyle önce bir ateşkes, ardından da 2 Aralık 1920'de Gümrü Barış Antlaşması yapılmıştı.

Gümrü ve Moskova Antlaşmaları, TBMM Hükümeti'nin o günlerdeki konumu ve geleceği bakımından tarihsel öneme sahipti. Çünkü;

a) Bu antlaşmalar ile Türkiye'nin bugünkü Doğu sınırı çizilmiş, SSCB ile dayanışmanın ve uzun süreli dostluk ve işbirliğinin temeli atılmıştı.

b) Batı devletleri ile anlaşmazlık ve savaşım içinde olan TBMM Hükümeti'nin bu Antlaşmalar ile Misak-ı Milli sınırları ilke olarak tanınmış ve böylelikle Mondros Ateşkesi ve Sevr Barış Antlaşmaları'nın geçersizliği fiilen kanıtlanmıştı.

c) Bu Antlaşmalar ile TBMM Hükümeti Doğu Cephesi'ndeki savaşı istediği biçimde ve kolaylıkla sona erdirerek, kuvvetlerini öteki cephelerde(özellikle Batı Cephesi'nde) daha rahat kullanabilme olanağına sahip olmuştu.⁹

* Bu sıralarda Kafkasya'nın kuzeyinden inmeye başlayan Kızıldoru'nun baskısıyla Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'da Bolşevikler yönetime egemen olacak ve bu üç devlet, SSCB'ye bağlı birer Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti haline gelecekti. SSCB Hükümeti bu üç devleti de bağlayacak biçimde TBMM Hükümeti ile 16 Mart 1921'de Moskova'da Türkiye-SSCB Dostluk ve Kardeşlik Antlaşmasını imzalayacaktı.⁸

⁷ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Cilt-I, s. 17-18, Türk Tarih Kurumu Yayınları -1989

⁸ Age, s. 27-28

⁹ Şaban İba, *Ordu Devlet Siyaseti*, s. 86, Çivi yazıları, Birinci Baskı - 1998

c) Wilson Prensipleri

Brest-Litovsk Antlaşması görüşmeleri yapıldığı günlerde ve henüz savaş devam ederken ABD'nin 28.Başkanı Thomas Voodrow Wilson 8 Ocak 1918 günü Amerikan Kongresi'nde "14 Nokta" adıyla bilinen bir Barış Programı sunmuştu. Wilson Prensipleri olarak da tanımlanan bu 14 maddelik plan, savaşın son döneminde Avrupa'ya yardıma gelen ABD'nin çıkarlarını korumaya yönelik ve aynı zamanda savaşı durdurma amacını taşıyordu.

Wilson daha 1916 yılı başlarında ve savaşa girmemiş-ken taraflar arasında arabuluculuk görüşmelerine başlamıştı. Wilson'un 1917 başında "zafersiz barış" şeklinde ortaya attığı görüşü İtilaf Devletleri cephesinde olumlu bir yankı uyandırmıştı. Ancak, Ortadoğu Cephesi'nde sıkışan Almanya daha önce kararlaştırdığı "sınırsız" denizaltı savaşını başlatmış ve 18 Mart'a 3 ABD ticaret gemisini batırarak ABD'yi de savaşa sürüklemişti. Kongrenin onayını alan Başkan Wilson 3 Nisan'da Almanya'ya savaş ilan etmiş ve müttefiklerin yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmişti.

Başkan Wilson o dönemde yükselen Emperyalist ülke olan ABD'nin rolünü iyi oynamaya başlamıştı. Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi'nin dünya halkları üzerindeki yarattığı etkinin ve Birinci Paylaşım Savaşı sonrası ortaya çıkan uluslar arası durumun bilincinde olan Wilson, "Milliyetler Prensipleri" diye de anılan "14 Nokta"yı açıklamıştı. Wilson prensiplerinin amacı Sovyet Devrimi'nin gündeme getirdiği ve tüm sömürge ülkelerin hakları tarafından sahiplenilen "ulusların kendi tayin hakkını belirleme" ilkesini tersyüz etmeye yönelik ve esas olarak da ABD'nin yeni uluslar arası çıkarlarını gözetmekteydi.

Wilson'un sunduğu bu "14 Nokta", başta Almanya olmak üzere bütün İtilaf ve bazı çekincelerle İttifak devletleri tarafından da kabul edilmişti.

Wilson Prensipleri'nin konumuzu ilgilendiren önemli maddeleri şöyleydi:

Madde:1- Milletler arasında gizli anlaşmalara son verilerek açık diplomasi usulünün uygulanması.

Madde:3- Barış kabul eden ve onun sürekli olması için birleşen bütün milletler arasında iktisadi engellerin imkan derecesinde kaldırılması ve ticari meselelerde eşit haklar tanınması ve tesisi.

Madde:4- Her milletin silahlarını kendi iç güvenliğini sağlayabileceği şekilde en aşağı bir miktar ve seviyeye indirmesi hususunda yeterli güvence alınması ve verilmesi.

Madde:5- Sömürgelere ait bütün isteklerin, hakimiyet meselesinin hallinde, ilgili ahalinin çıkarlarını da buraya sömürge olarak yönetecek devletin hakkaniyete uygun istekleri derecesinde dikkate almak suretiyle meselenin geniş ve tamamıyla tarafsız bir yoldan açıkça, serbest tartışma sonunda halli ve ayarlanması.

Madde: 6- Rus topraklarının tamamen boşaltılması.

Madde:12- Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklerle meskun kısımlarına tam bir hükümlanlık hakkı tanınması, fakat bugün Türk hakimiyetinde bulunan diğer milliyetlere de tam bir emniyet içinde yaşama ve kolayca gelişme imkanının güvence altına alınması. Çanakkale Boğazı'nın milletlerarası bir güvence altında bütün milletlerin gemilerine ve ticaret ulaşımına açık kalması.

Madde:14- Kati sözleşmelere uyarak küçük, büyük bütün devletlere eşit olarak siyasi istiklal, karşılıklı toprak bütünlüğü garantisi vermek maksadıyla milletler arasında bir genel Milletler Cemiyeti kurulması."¹⁰

Wilson Prensipleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren 12.maddesiydi. Bu maddenin ilanı başta, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlık milliyetleri (Ermeniler, Kürtleri ve Arapları) olmak üzere, Türkleri de etkilemiştir. Bu bağlamda İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti kurulmuş ve Erzurum ve Sivas Kongrelerinin en önemli tartışmalarını Wilson Prensipleri oluşturmuştu.

Wilson Prensipleri aynı zamanda başta Lenin olmak üzere ve Komünist Enternasyonal kongrelerinde tartışılmış ve Komünist Enternasyonal'de "Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı" çerçevesinde çeşitli kararlar alınmıştı. Komünist Enternasyonal kararları haline de gelen Sovyetler Birliği'nin bu dönem politikaları; hem, çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine ikame edilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin oluşumunda ve hem de İmparatorluğun sınırları içinde sömürgeci ilişkiler içinde yaşayan Ermeni, Kürt, Arap vb. halkların ulusal ve demokratik mücadelelerinin başarı ya da başarısızlık durumları için temel önemde olmuştu.

¹⁰ Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, s. 151-153, Tarih Kurumu Yayınları-1988

2. İttihat ve Terakki Döneminin Sonu

a) Talat Paşa Hükümeti'nin Çekilmesi ve Ateşkes İmzalanması

Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918'de mütareke imzalayarak savaştan çekilmesinin ardından, Almanya, Avusturya, Macaristan ve Osmanlı devleti de ABD Başkanı Wilson'a başvurarak barış isteğinde bulunmuştu. Osmanlı devleti adına Talat Paşa kabinesi 5 Ekim'de İspanya kanalı ile barış isteğinde bulunarak ABD Başkanı Wilson'a başvurmuştu. Barış teklifleri Wilson'a ulaştığı zaman müttefikler içinde en kötü durumda olan Osmanlı devletiydi. Bu nedenle hükümet Wilson'dan gelecek yanıtı beklemeden İzmir Valisi Rahmi Bey aracılığıyla İngilizlere de ayrıca bir barış teklifi yapmıştı. Ancak barış için Talat Paşa kabinesinin çekilmesi gerektiği için Padişah Talat Paşa'yı, Veliâht Abdülmecit'de Enver Paşa'yı çekilmeye ikna etmiş ve böylelikle Talat Paşa kabinesi istifa etmişti. Yeni kabineyi kurmakla Tevfik Paşa görevlendirilmiş, fakat kabinesine İttihatçıları almak istemediği ve İttihatçı önderlerin de kendilerini güvende hissetmeden iktidarı devretmek istemedikleri için bir hafta sonra görevinden çekilen Tevfik Paşa'nın yerine Ahmet İzzet Paşa sadrazamlığa atanmıştı.¹¹

Ahmet İzzet Paşa kabinesini 14 Ekim'de kurmuş ve 19 Ekim'de Meclis-i Mebusan'da okuduğu hükümet programında özetle şu noktalara değinmişti: "1) İçte ve dışta düzenin ve barışın sağlanması lazımdır. 2) Sekiz yıldan beri iç ve dış karışıklardan sarsılan vatanın sükuneti ve bilhassa elim yokluklara katlanan milletimizin artık istirahat ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı temin etmek yegane vazifemizdir. 3) Wilson prensiplerine uygun bir barışı memnuniyetle kabul edeceğiz. 4) Arap vilayetleri işini, Hilafet ve Saltanat'a bağlılıkları baki kalmak şartıyla bir muhtariyet vermek suretiyle çözmeğe çalışacağız."¹²

Osmanlı İmparatorluğu'nun da içinde bulunduğu müttefik devletler grubu 4 yıl süren Birinci Dünya Savaşı'nda yenilince, mağlup devletlerle ayrı ayrı ateşkes anlaşmaları yapılmıştı. 29 Eylül 1918'de Bulgaristan'ın Vardar Ateşkesi'ni imzalamasından yaklaşık bir ay sonra, 30 Ekim 1918 günü Ahmet İzzet Paşa hükümeti adına Bahriye Bakanı

¹¹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, s. 36, Burçak Yayınevi, Üçüncü Basım, İstanbul -1966

¹² Age, s. 36

Rauf (Orbay) Bey ile İhtilaf devletleri adına İngiltere'nin Akdeniz Donanması Başkomutanı Oramiral Sir A.C. Calthorpe arasında Limni adasındaki Mondros limanında "Mondros Ateşkesi" imzalanmıştı. Ahmet İzzet Paşa kabinesi, Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey'in başkanlığında bir heyet seçmiş ve heyete Mütareke koşulları olarak 8 maddelik bir talimat vermişti. Bu heyet, Limni adasındaki Mondros limanında demirli bulunan Agamemnon zırhlısında 4 gün süren görüşmelerden sonra Mütareke şartlarını hafifletmeye çalışmış, fakat görüşmelerin kesileceğine dair verilen ultimatom üzerine Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu için ağır koşulları içeren ve 25 maddeden oluşan Mondros Ateşkesi'nin konumuz bakımından önemli maddeleri şöyleydi:

"Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçiş sağlanması, Çanakkale ve Karadeniz Boğazları kalelerinin Müttefiklerce işgal edilmesi" (Md.1).

"Müttefik savaş tutsakları ile gözetimindeki ya da tutsak Ermenilerin tümünün İstanbul'da toplanarak hiçbir koşula bağlı olmaksızın, müttefiklere teslim edilmesi" (Md.4).

"Sınırların denetlenmesi ve iç düzenin korunması için gerekli olan birlikler dışında Türk ordusunun derhal terhis edilmesi.(Birliklerin insan gücü ve konusu daha sonra Osmanlı Devleti ile danışılarak saptanacaktır) (Md.5).

"Türk karasularında ya da Türkiye'nin işgalindeki sularda bulunan bütün savaş gemilerinin teslim edilmesi; Türk karasularında kolluk ya da benzeri amaçlar için gerekli görülebilecek bir takım küçük gemiler dışında, bu gemilerin belirtilecek Türk limanında ya da limanlarında gözetimine alınması." (Md.6).

"Müttefiklerin, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunması" (Md.7).

"Kuzey Batı İran'daki birliklerin savaş öncesi sınırların gerisine çekilmesi ve Kafkasya'nın bir bölümünün derhal boşaltılması" (Md.12).

"Tüm demiryolu istasyonları ve limanlarına, tüm Telsiz ve Telgraf merkezlerine, halkın gereksinimleri gereği göz önünde tutulmak koşuluyla müttefik denetleme görevlilerinin yerleştirilmesi" (Md.15).

"Hicaz, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan bütün garnizonların en yakın Müttefik Komutanı'na teslim olmaları ve tüm askeri birliklerin Klikya'dan çekilmesi" (Md.16).

"Terhis edilecek Osmanlı ordusunun taşıtlarıyla birlikte araç ve gereçlerinin, silahlarının ve cephanesinin kullanılış biçimi konusunda müttefiklerin buyruğuna göre hareket edilmesi" (Md.20).

"Altı Ermeni ilinde("Vilayeti sitte" diye bilinen Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleri) karışıklık çıkarsa, müttefiklerin bu illerin herhangi bir bölümünü işgal etme hakkını ellerinde tutması" (Md.24).

"Müttefiklerle Osmanlı devleti arasında düşmanca eylemlerin 31 Ekim 1918 Perşembe günü, yerel saatle öğleden başlamak üzere durması" (Md.25).¹³

Bazı vilayetler ve sancaklar, diğerleri gibi merkez şehrin ismini değil, bir takım tarihi isim taşırlardı. "Hüdavendigar Vilayeti", "Saruhan Sancağı", "Karesi Mutasarrıflığı" gibi. Yine bazı vilayetlere ve sancaklara, kendisine bağlı başka bir şehrin adı verilmişti. Örneğin, Aydın, İzmir'e bağlı bir mutasarrıflık olduğu halde vilayetin adı "Aydın Vilayeti" idi.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı vilayetleri elinden çıkmış ve sadece Anadolu ile Trakya kalmıştı. Anadolu 13 Vilayete ve 15 Bağımsız Mutasarrıflığa ayrılmıştı. Trakya ise 1 vilayetten ve 1 Mutasarrıflıktan ibaretti.

O zamanki yönetsel bölünmeye göre vilayetler ve bunlara bağlı mutasarrıflıklar şunlardı: 1) Aydın Vilayeti (Vilayet merkezi İzmir): Aydın, Saruhan (Manisa), Denizli. 2) Hüdavendigar Vilayeti (Vilayet Merkezi Bursa): Ertuğrul (Bilecik). 3) Adana Vilayeti: Mersin, Cebelibereket (Osmaniye), Kozan. 4) Konya Vilayeti: Burdur, Hamidabad(Isparta). 5) Ankara Vilayeti: Kırşehir, Çorum, Yozgat. 6) Sivas Vilayeti: Amasya, Karahisarişarki, Tokat. 7) Kastamonu Vilayeti: Sinop, Kengari (Çankırı). 8) Trabzon Vilayeti: Laziztan (Rize), Gümüşhane. 9) Erzurum Vilayeti: Erzincan, Beyazıt

* Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sırada Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı Vilayet (il), Liva (Sancak) ve Kaza (İlçe) şeklindeydi. Vilayetlerin sınırları çok geniş tutulmuştu. İlçe teşkilatı ile vilayet arasında sancak adı verilen ayrı bir yönetim birimi vardı. Bu birimin başında bulunan yöneticiye "mutasarrıf" denildiği için buraları "Mutasarrıflıklar" diye anılırdı. Liva, sancak veya mutasarrıflıklar ya vilayete ya da dorudan doğruya Dahiliye Nezaretine (İçişleri Bakanlığı'na) bağlı bulunurdu. İçişleri Bakanlığı'na bağlı olanlara "müstakil (bağımsız) liva" veya "bağımsız sancak" ya da "bağımsız mutasarrıflık" denilirdi.

¹³ Seha L.Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri*, (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler) s. 2-3, SBF Yayınları, Ankara - 1977

(Doğu Beyazıt). 10) Van Vilayeti: Hakkari. 11) Bitlis Vilayeti: Muş, Siirt, Genç. 12) Diyarbakir Vilayeti: Ergani, Mardin, Siverek. 13) Mamûratülaziz veya Harput Vilayeti (Elazığ): Dersim, Malatya. 14) Edirne Vilayeti: Kırkkilise (Kırklareli), Tekfurdağı (Tekirdağ), Gelibolu. 15) İstanbul Vilayeti: Be-yoğlu, Üsküdar.

Müstakil Mutasarrıflıklar: 1) Niğde, 2) İçel (Mersin), 3) Canik (Samsun), 4) Karahisarısahip (Afyonkarahisar), 5) Eskişehir, 6) Kütahya, 7) Antalya, 8) Menteşe (Muğla), 9) Biga (Mutasarrıflık merkezi Çanakkale), 9) Çatalca, 10) Karesi (Balıkesir), 11) İzmit, 12) Bolu, 13) Kayseri, 14) Ur-fa.

Kazalar (İlçeler) bugün olduğu gibi vardı, fakat vilayetle-re değil, livalara (yani mutasarrıflıklara) bağlı bulunuyordu.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda (93 Harbi) kaybedi-len Kars ve havalisi Brest-Litovsk Antlaşması ile yeniden Türkiye'ye verilmişti. Elviye-i Selase (yani üç liva) denilen Batum, Kars ve Ardahan 11 Eylül 1918 tarihli bir kanunla Batum Vilayeti olarak kurulmuştu. Batum Vilayeti, Kars ve Batum livalarından ibaretti. Ancak, Mondros Mütareke-si'nin 11.maddesi gereğince Osmanlı ordusu burasını bo-şaltmış ve Kars livası Ermenilerin eline geçmişti.

Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakir, Elaziz ve Sivas vilayet-leri Mondros Mütarekesi'nin 24.maddesinde "Vilayeti Sitte (altı vilayet) olarak ve Ermeni Vilayetleri olarak geçmişti.¹⁴

Bu maddeler ışığında Ateşkes'in yarattığı ortam gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği ve gerekse çok uluslu karakterinden dolayı imparatorluk sınırları içinde yaşayan uluslar için yeni koşullar yaratmıştı. Bu yeni dönemin orta-ya çıkardığı somut gelişmelerini ele aldığımız konu baki-mından irdelediğimizde vurgulamamız gereken noktalar şöyledir:

1) Mondros Ateşkesi aynı zamanda Osmanlı İmparator-luğu'nun yeni sınırlarını da çiziyordu. Nitekim daha sonra Sivas Kongresi'nde genel hatları belirlenen ve ardından Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında kabul edilen Misak-ı Milli kararı bu ateşkesin çizdiği sınırları içeriyordu. Ateşkes metninden de anlaşılacağı gibi, 12.madde ile Doğu (İran ve Kafkas) sınırları, 16.madde ile Güney (Suriye ve Irak) sınır-

¹⁴ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C-I, s. 58-59, Burçak Yayınevi, Üçüncü Baskı, İstanbul -1966

ları belirleniyordu. Trakya sınırı ise, zaten daha önceden belirlenmiş gibiydi.

2) Ateşkes metninde sadece Ermenilerden söz edilmişti. O gün için bunun nedenleri şöyleydi: a- Berlin Anlaşması'ndan beri gündemde olan Ermeni Reformu ve bunu Osmanlı Hükümeti'nin 1914'deki İstanbul Anlaşması'yla kabul etmesi. b- Savaş sırasında Ermenilerin uğradığı büyük Kıyım. c- Doğu'da hala sürmekte olan Osmanlı-Ermeni Savaşı. d- 19.Yüzyılın sonlarından beri devam etmekte olan Ermeni ulusal hareketinin batıda meşruiyet kazanması ve destek bulması. e- Doğu'da Bolşeviklerin egemenliğinde kurulmakta olan Ermenistan'a karşı, Batıda denge unsuru olabilecek bir Ermenistan kurulması çabası.

3) "Milliyetler Prensipleri" olarak da tanımlanan Wilson Prensipleri o gün için Osmanlı ülkesinde sadece Ermeniler için gerçeklik kazanmasına ve Ateşkesin 4. 7. ve 24. maddelerinin de buna göre hazırlanmasına karşın; bu üç maddede Mondros'tan hemen sonra harekete geçen, daha doğrusu yeni örgütlenmeler yaratarak seslerini duyurmaya çalışan Kürtler için de önem kazanacaktı.

4) Ateşkes'in imzalanmasının hemen ardından Müttefikler, anlaşmanın 1, 7, 12. ve 15.maddeleri ile diğer bağlayıcı hükümlerine dayanarak başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok yerini (kimi yerlerde 7-10 kişilik sembolik güçlerle de olsa) işgal etmeye başlamışlardı. Fransızlar, 7 Aralık 1918'de Adana ve Mersin'i; İngilizler, 25 Kasım 1918'de Musul'u, 17 Aralık 1918'de Antep'i, 22 Ocak 1919'da Maraş'ı, 24 Mart 1919'da Urfa'yı; İtalyanlar 14 Mayıs 1919'da Antalya, Fethiye, Bodrum ve Konya'yı işgal etmişti. Ayrıca İngilizler, Samsun ve Merzifon'u kontrol altına almış ve Antep, Maraş ve Urfa'yı da Fransızlara devretmişlerdi.

5) Bu sırada, Mondros Ateşkesi'ne göre silah altında bulunan yaklaşık 400 bin kişilik Osmanlı Ordusu 11 Kasım 1918 de Osmanlı Harbiye Nezareti'nin emriyle terhis edilerek belirlenen sınırlara çekilmiş ve terhis işlemleri sırasında da herhangi bir olay olmamıştı. Ancak, bu geri çekiliş sırasında İtilaf Devletlerine hiçbir silah, araç ve gereç verilmemişti. Askeri birlikler özellikle Güney Suriye Cephesi'nden ve Trakya'dan düzenli olarak geri çekilmişti. Doğu Cephesi'nde ise Ermenilerle devam eden savaş nedeniyle geri çekilme olmamış ve 15. Kolordu savaş öncesindeki mevzilerinde görevini sürdürmeye devam etmişti.

Sonuç olarak, bir imparatorluğun yıkılışı ve yeni bir dönemin başlamasıyla örtüşen bu koşullarda ortaya çıkan iktidar boşluğu ve bunu doldurmaya çalışan güçlerin birbirleriyle çatışmasının belirlediği 4 yıllık bir siyasal ve toplumsal süreç başlamıştı.

b) İttihat ve Terakki Partisi'nin Feshi ve Teceddüt Fırkası'nın Kurulması

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin son hükümeti olan Talat Paşa kabinesi Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından önce istifa etmiş ve ardından da 1-5 Kasım 1918 günlerinde Cemiyet'in olağanüstü kongresi toplanmış ve bu son kongrede partinin geleceği tartışılmıştı.

Talat Paşa, kongredeki savaşa neden ve nasıl girdiklerini anlattığı konuşmasının sonunda şunları söylemişti: "Biliyorsunuz Bulgar cephesi çökmüştür, müttefiklerimizle temasımız kalmamıştır. Suriye'de ordularımız bozguna uğramıştır. Harp bizim mağlup olmamızla sona ermiştir. Karşı tarafın hiç olmazsa Wilson prensipleri dairesinde hareket etmesini sağlamak maksadıyla beraberce Wilson'a başvurduk.* Bu müracaatla beraber şunu düşündük ki, harbi idare eden ve Amerika'nın gözünde harpten mesul olan bir komitenin iş başında kalması caiz değildir. Bunu için kabinenin istifasını Padişaha verdik. Siyasetimiz mağlup oldu. Bunun için de bizim iktidar mevkiini ne suretle olursa olsun, muhafaza etmemiz mümkün olamazdı. Aynı zamanda Umumi Merkez olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sevk ve idare mevkiinden Umumi Merkez Heyeti'yle beraber istifa ediyoruz ve Cemiyeti, gerçek ve meşru sahibi olan Kongre Heyeti'ne terk ve tevdi ediyoruz."¹⁵

Kongre çalışmalarına devam ederken, kongrenin ikinci günü bir Alman denizaltısıyla birlikte Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Nazım, Cemal Azmi, Bedri, Rüşühi Beyler yurtdışına çıkmış, Sivastopol'a

* Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması Wilson Prensipleri'nin 12.maddesinde dayandırılmıştı. "Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklerle meskun kısımlarına tam bir hükümlanlık hakkı tanınması, fakat bugün Türk hakimiyetinde bulunan diğer milliyetlere de tam bir emniyet içinde yaşama ve kolayca gelişme imkanının güvence altına alınması" şeklindeydi. Talat Paşa hükümeti bu maddeye dayanarak bir çıkış yolu aramıştı.

¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt-2, Mütareke Dönemi, s. 88-89, İletişim Yayınları Birinci Baskı -1999

varan bu İttihatçı önderlerden Enver Paşa dışındakiler Berlin'e gitmişlerdi.¹⁶

Kongrede biri, "İttihat ve Terakki Partisi'nin kendisini feshederek siyasal hayattan çekilmesi", ikincisi de "parti programı temel alınarak siyasal sabıkası olmayan ve yıpranmamış isimlerden yeni bir parti kurulması" şeklinde ifade edilebilecek iki tez tartışılmış ve ikincisi kabul edilmişti. Buna göre, 5 Kasım'da yapılan oylamada 4 çekimser ve 9 muhalif oya karşı, 35 oyla İttihat ve Terakki Partisi yerine Teceddüt Fırkası'nın kurulmasına karar verilmişti.

Teceddüt Fırkası, 9 Kasım 1918'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin son kongresinde seçilen 21 kişilik kurucular kurulu tarafından kurulmuştu. Genel başkanlığına Hüseyin Hüsnü Paşa'nın (Ayan'dan) genel ikinci başkanlıklara başkanlığa, İsmail Canbolat (İstanbul mebusu) ile M.Şemsettin (Günaltay) Beylerin getirildiği Teceddüt Fırkası'na, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tüm malvarlığı (menkul ve gayrimenkulleri) devredilmişti.

Teceddüt Fırkası Rum ve Ermenilerin İttihatçılara ağır suçlamalarda bulunduğu bir dönemde kurulmuş olmasına karşın, partinin kurucuları arasında Kavrokordato, Orfanidi, Barsamyan Efendiler vardı.¹⁷

Teceddüt Fırkası'nın programı da eski partinin programından daha ileri unsurları taşıyordu. Bu siyasal programda dikkat çeken şöyle maddeler bulunuyordu:

"Devlet-i Osmaniye parlamenterizm usul-ü meşrutiye-
tiyle idare olunan bir devlet olup hakimiyet milletten
nebean eder" (Madde: 1). "Osmanlılar, hangi din, mezhep ve
millele mensup olursa olsunlar, hukuk ve vezaipte müsavi-

* Almanya'da siyasal bir faaliyet sürdürmeyen bu İttihatçı önderlerin bir kısmı Ermeni Komitacıları tarafından öldürülmüştür. Talat Paşa Berlin'de (15 Mart 1921), Sait Halim Paşa Roma'da (6 Aralık 1921), Dr. Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Beyler de Berlin'de (18 Nisan 1921) öldürülmüşlerdir. Bir süre Avrupa'da kaldıktan sonra Moskova yoluyla Afganistan'a geçerek bu ülkenin ordusunu eğiten Cemal Paşa, bir Avrupa seyahatinden sonra yeniden Rusya'ya dönmüş ve Tiflis'te (21 Temmuz 1922) öldürülmüştür. Enver Paşa ise, Sivastopol'dan sonra Moskova'ya giderek orada "İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadi" adıyla bir örgüt kurmuştur. 1-8 Eylül tarihlerinde Bakü Doğu Halklar Kongresi'ne ve Halk Şurular Fırkası'nın kuruluşuna katılmıştır. Anadolu'ya geçme girişimi başarılı olamayınca Türkistan Seferine çıkmış ve Bolşeviklerle savaşa girmiştir. 4 Ağustos 1922'de Pamir eteklerinde bir Bolşevik birliğiyle girdiği savaşta vurulmuştur. (Age, s. 75)

¹⁶ Age, s. 75

¹⁷ Age, s. 120

dirler.” (Madde: 2) “Her milletin, dini, edebi, ilmi istiklali olacak ve milliyetler arasında müsavat-ı kamile cari bulunacaktır.” (Madde: 5). “Memleket dahilinde müstamel olan lisanların istimali herkes için ihtiyaridir. Lisan-ı resmiden gayri lisan istimaline lüzum hissedilen yerlerde mahkeme ve belediye ve nahiyeler umuruna miteallik hususat için bir kanun tedvin kılınacaktır.” (Madde: 6). “Her Osmanlı efkarında serbesttir.” (Madde: 7). “Osmanlılar serbestçe seyr-ü sefer hakkını haizdirler. Her Osmanlı istediği yerde ikamet eder.” (Madde: 9). “Osmanlılar kanun-ı mahsusuna tebaiyet şartıyla cemiyet teşkilı hakkını haizdirler. Bunun için müsaade almak mecburiyeti yoktur.” (Madde: 10). “Her Osmanlı kendi esasat-ı diniyesine muhalif olmamak üzere içtihadında hürdür.” (Madde: 13). “Osmanlı devleti dahilinde esaret yoktur. İnsan alıp satmak cürümlerin karşı ağır cezalar vazolunacaktır. Memalik-i Osmaniye’ye ayak basan her esir hür addolunur. Her nevi darp, işkence ve eziyet, müsadere, angarya ve cerime katiyen ve her vakit memnudur.” (Madde: 16). “Matbuat hiçbir bahane ile kableltab sansüre tabi tutulmaz.” (Madde: 17). “Ceram-i siyasiyeden dolayı idam cezası yoktur.” (Madde: 20). “Mücrimin-i siyasiyenin iadesi hiçbir vakit caiz değildir.” (Madde: 23). “Yirmi bir yaşını ikmal eden her erkek Osmanlı, birinci derecede intihap hakkını haizdir.” (Madde: 35). “Mebusan intihabatında muvazzaf zabitanla silahaltında bulunan efrad-ı askeriyenin intihabata iştiraki şimdilik gayri caizdir.” (Madde: 37) “Hükümet her ne nam ile olursa olsun hiçbir zaman kanun hüküm ve kuvvetinde bir karar neşre demez.” (Madde: 42). “Bilumum memurin-i mülkiye ve adliyenin ve askerlerin fırka ve cemiyet-i siyasiye intisapları ve nüfuz-ı hükümeti firkacılıkta istimalleri menedilecektir.” (Madde: 62). “Osmanlıların bir memuriyete tayininde kavmiyet ve mezhep kale alınmaz.” (Madde: 74). “Mekatib-i iptidaiye-i umumiyyede lisan-ı resminin tedrisi mecburi olmakla beraber her mahallin ana lisanı lisan-ı tedris olacaktır.” (Madde: 113). “Haftada bir gün tatil esası kabul edilecek ve bu tatil istirahatı kahvehanede ve bu kabil müessesat ve vesait-i hakliye müstahdemlerine dahi teşmil edilecektir.” (Madde: 168). “Kadınların müsait ve menfaatli meslek ve işlerde çalışmaları himaye edilecektir.” (Madde: 171). “Amele ile sermayedarların manasebat-ı mütakabile-

sine müteallik ahkam-ı kanuniye teklif ve vazolunacaktır” (Madde: 173).¹⁸

Parti yönetimine muhalif olan İstanbul'daki İttihatçılardan bir kısmı, partinin son kongresinden önce, yani Ekim 1918'de İttihat ve Terakki Partisi'nin İstanbul mebusu Ali Fethi (Okyar) ve Karesi mebusu Hüseyin Kadri Bey tarafından kurulan “Hürriyetperver Avam Fırkası”na katılmıştı.* Bir kısmı da, 22 Ekim 1918'de Mevlanzade Rifat bey, Emin Ali Bey, Babanzade Aziz Bey gibi kişiler tarafından kurulan “Radikal Avam Fırkası”na girmişlerdi.”

Teceddüt Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rumeli ve Anadolu örgütleri tarafından kısa zamanda benimsenerek eski partinin devamı niteliğinde faaliyet göstermişti. Fırka merkezi de eski partinin bir “maklûbu” (dönüşümü) olduğunu her fırsatta teyit etmiş ve eski siyasal eylemlerinden dolayı adları kamuoyunda çıkan yöneticilerinin istifalarını sağlayarak varlığını sürdürmeye çalışmıştı. Parti “Teceddüt” adlı bir gazete çıkarmış, ayrıca Akşam, Tercüman, Vakıf, Yeni Gün ve Zaman gibi gazetelere parasal yardımlar yapmıştı. Parti kendisiyle aynı çizgide olan Hürriyetperver Avam Fırkası'nın başkanı Fethi (Okyar) Bey'i idare meclisi üyeliğine davet etmiş, yerel dernekler ve spor kulüplerine para yardımıyla bulunmuştu. Açıkta para yardımı yaptığı ve çalışmalarını desteklediği dernekler arasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin özel bir yeri olmuştu.

Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu elinde bulunduran İttihatçı milletvekillerine dayanan Teceddüt Fırkası, İttihat ve

¹⁸ Age, s. 122-133

* Hürriyetperver Avam Fırkası, İttihat ve Terakki Partisi'nin son kongresinden önce ve hepsi de bu partinin milletvekili olan kişiler tarafından, yani İttihatçıların muhalif bir kanadı tarafından kurulmuştur. Bunlar son kongreye çağrıldıkları halde katılmamışlardır. İzzet Paşa kabinesine güvenoyu veren bu parti, sonraki Tefvîk Paşa ve Damat Ferit Paşa hükümetlerine karşı muhalif bir çizgi izlemiştir. 6 Mayıs 1919'da Meclis-i Vükela, Hürriyetperver Avam Fırkası ile Teceddüt Fırkası'nı birlikte kapatmıştır. Meclis-i Vükela'nın bu karar, her iki fırkanın da İttihat ve Terakki Partisi'nin devamı niteliğinde ve yalnızca isim değiştirerek “bir muvazaa sonucu” kuruldukları şeklindedir.

** Radikal Avam Fırkası, parlamento dışında kurulmuştur. İttihat ve Terakki Partisi'nin koyu bir muhalifi olan Mevlanzade Rifat Bey tarafından organize edilen bu partinin siyasal tutumu Nizamnamesinin 4.maddesinin (a) fıkrasında şöyle belirlenmiştir: “Devlet-i Aliyyenin temamiyet-i mülkiyesini son derece gözetmek ve bütün aksaamının ittihadına hâlel gelmemek şartile ‘milliyet prensipleri’ dairesinde idaresini temin eylemek”. (Age, s. 107)

Terakki hükümetlerinin devamı niteliğinde olan İzzet Paşa hükümetine güvenoyu vererek desteklemişti.

c) Meclis-i Mebusan'ın Feshi ve Ayan Meclisi Hükümetleri

Bu sırada, gerek savaşın galibi İngilizler ve gerekse başta Hürriyet ve İtilafçılar olmak üzere bütün muhalifler, savaş suçlusu olarak ilan ettikleri İttihatçılardan hesap sormaya başlamışlardı.¹⁹ Ancak, hükümet ve Meclis-i Mebusan'da İttihatçılar hala etkili olduğu için muhalifler öncelikle hükümetin düşürülmesi ve ardından da meclisin feshedilmesi için harekete geçmişti. Bu bağlamda önce İzzet Paşa Hükümeti'ni istifaya zorlayarak (8 Kasım 1918) yerine Tevfik Paşa hükümetini kurdurmuşlar ve ardından da 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ın feshini sağlamışlardı. Verdikleri gensoru önergeleriyle hükümeti sıkıştıran ve hükümeti düşürmekle tehdit eden meclisin İttihatçı çoğunluğundan rahatsız olan Sadrazam Tevfik Paşa da, Padişahı meclisin feshedilmesi için ikna etmişti.²⁰ 11 Ekim'den 8 Kasım 1918'e kadar geçen sürede 25 gün görevde kalan İzzet Paşa kabinesinin istifasının ardından 11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştu.

Mütareke imzalandığı zaman Meclis-i Mebusan'ın 3.Yasama Dönemi sürmekteydi. Çünkü 1 Mayıs 1914 genel seçimleriyle başlayan 3.Yasama Dönemi aynı yıl Anayasa'nın 69.maddesinde yapılan bir değişiklikle bir yıl uzatılmıştı. İttihat ve Terakki Partisi 1913 yılından itibaren tek partili bir rejim kurduğu için muhalefetsiz ya da muhalefeti yok denecek kadar az bir Mebusan Meclisi oluşturmuştu. Dolayısıyla bu Mecliste, İttihat ve Terakki Partisi kahir ekseriyetle çoğunluğu elinde bulunduruyordu. Parti içindeki çözülme ve çatlaklar ise savaşın kaybedildiğinin anlaşılması ve Talat Paşa Hükümeti'nin çekilmesinden sonra başlamıştı.²¹

Padişaha, Meclis-i Mebusan'ı "toplantıya çağırma, tatil etme, süresini uzatma veya dağıtma yetkisi" 28 Mayıs 1914'de İttihatçılar tarafından anayasada yapılan bir değişiklikle verilmişti. Padişahın Meclis ve Hükümet üzerindeki

¹⁹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C-I, s. 84, Burçak Yayınevi, Üçüncü Baskı, İstanbul -1966

²⁰ Age, s. 85

²¹ Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt-2, Mütareke Dönemi, s. 36, İletişim Yayınları Birinci Baskı -1999

yetkilerini belirleyen Anayasanın 35. maddesi ilkin 15 Mayıs 1912'de değiştirilmişti. Bu değişiklik Padişaha, "Heyet-i Mebusan'ın ledel iktiza feshi ve senelik içtima sürenin yarısına tecavüz etmemek ve o içtima senesi zarfında müddetini tamamlamak üzere tecil ve tatil" yetkisinin verilmesi şeklindeydi. Bazı kayıtlarla sınırlandırılmış olan bu madde 28 Mayıs 1914'de yeniden değiştirilmiş ve "Vekiller ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf ortaya çıktığında bazı şartlar altında Padişahın Heyet-i Mebusanı feshetmesi yetkisini kullanırken Ayan Heyeti'nin muvafakatini almak şartı ilga edilmiş ve üç ay içinde intihabata başlanmak kaydı, "4 ay içinde intihap ve icra olunmak" şeklinde değiştirilmişti."²²

Sultan Vahdettin bu yetkiyi kullanarak Meclisi Mebusan'ı feshetmiş ve Ayan Meclisi' hükümetleri dönemini başlatmıştı. Vahdettin'in ülkeyi Kararnameler ile yönettiği bu yöntem aslında Padişahın sadrazam aracılığıyla kendisinin "hükümet etme" dönemi olarak da adlandırılabilirdi. Bu dönemde Vahdettin, Mütareke dönemi boyunca "Kararnameler" olarak isimlendirilen "muvakkat (geçici) kanunlar sistemine başvurarak" kendi döneminde toplam 621 Kararname çıkartmıştı.²³

²² A.Selçuk Özçelik, *Esas Teşkilat Hukuk Dersleri*, ikinci Cilt, *Türkiye'nin siyasi Rejimi ve Müesseseleri*, Birinci Kitap, s. 98, İstanbul Üniversite Hukuk Fakültesi Yayınları -1976

* Tarihimizde Birinci Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan bir dönemde oluşan 1876 Kanun-ı Esasi'sine (Anayasa) göre oluşan Meclis, anayasa hukuku bakımından "padişahın mutlak otoritesini halkın temsilcilerinden meydana gelen bir parlamento ile sınırlayan meşruti monarşi" ortamında oluşmuştu. Anayasa'nın "Meclis-i Umumi" başlığını taşıyan beşinci bölümü Osmanlı Devleti'nin parlamentosunu oluşturuyordu. Bu parlamento biri "Heyet-i Ayan", diğeri de "Heyet-i Mebusan" olmak üzere Ayan ve Mebusan meclisleri (Meclis ve Senato) görevi yapan iki yasama organından meydana gelmişti. Ayan Meclisi, başkan ve üyele-riyle birlikte doğrudan Padişah tarafından ve Mebusan Meclisi'nin 1/3 kadar sayıda seçiliyordu. Ayan Meclisi'ne üye olabilmek için 61. maddede, " eserleri ve davranışlarıyla kamuca tanınmış ve onun itimatına layık olmak ve devlet işlerinde övgüye şayan hizmetlerinin geçmiş ve 40 yaşını geçmiş olması" gibi koşulları bulunmaktadır. Ayan Meclisi, Mebusan Meclisi'nden gelen kanunları ve devlet bütçesini ikinci bir merci olarak gözden geçirir, kabul veya değiştirilmek üzere Mebusan Meclisi'ne geri gönderirdi. (A.Selçuk Özçelik, *Esas Teşkilat Hukuk Dersleri*, ikinci Cilt, *Türkiye'nin siyasi Rejimi ve Müesseseleri*, Birinci Kitap, s. 73 ve 75, İstanbul Üniversite Hukuk Fakültesi Yayınları -1976)

²³ Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt-2, Mütareke Dönemi, s. 34, İletişim Yayınları Birinci Baskı -1999

Padişah'la ve Hükümetle hiçbir dayanağı kalmayan İttihatçılar için, "savaş suçlusu, tehcir suçlusu ve iase suistimali" gibi suçlardan yargılanmalarının yolu açılmıştı. Nitekim 8 Ocak 1919'da tehcir suçları için Divan-ı Harp heyetleri kurulmuş, 30 Ocak 1919'da Hüseyin Cahit, İsmail Canbolat, Kara Kemal, Dr.Tevfik Rüştü, Ziya Gökalp başta olmak üzere 27 İttihatçı tutuklanmıştı. 2 Şubat 1919'da ise hükümet İttihat ve Terakki Partisi'nin tüm mal varlığına el konulduğunu açıklamıştı. 3 Mart 1919'da Tevfik Paşa'nın istifa etmesi ve ardından Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kurulmasıyla İttihatçılar aleyhindeki kampanya daha da hızlanmıştı. 10 Mart'ta eski Sadrazam Prens Sait Halim Paşa, Şeyhülislam Musa Kazım efendi ile Halil (Menteş), Rifat, Fethi (Okyar), Şükrü, İbrahim ve Ahmet Nesimi Beyler gibi eski Nazırlar (bakanlar), Meclis ve Ayan başkanları da dahil olmak üzere 60 İttihatçı tutuklanmıştı. İttihatçıların askeri mahkemede yargılanmaları uzun süre devam etmiş, aralarında bir yolunu bularak yakasını kurtaranlar olmuş ve çoğu da mahkemeleri devam ederken İngilizler tarafından Limni ve Malta adasına sürgüne gönderilmişti. Bu arada Ermeni tehcirinden dolayı suçlu görülenlerden eski Diyarbakır valisi Doktor Reşit Bey intihar etmiş, eski Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'de idam edilmişti.²⁴

Ancak İttihatçılara karşı İstanbul'daki bu uygulamalar Anadolu'da yapılamamıştı. Anadolu ve Trakya'daki parti şubeleri ve kulüpleri İttihat ve Terakki'nin yerel kadroları tarafından faaliyetlerine devam etmişlerdi. Bu İttihatçı yerel kadrolar, partinin resmi olarak kapatılmasının ardından Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kuruluşlarında etkin görevler almışlardı.

d) Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Kurulması

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 21 Kasım 1911'de kurulmuş, ancak İttihat ve Terakki Partisi'nin tek partili rejime yönelmesi sonucu hükümet tarafından 1913 yılında kapatılmıştı. Mondros Ateşkesi'nin yarattığı siyasi ortamda yeniden kurulmuş ve bu dönemde önemli bir siyasi misyon üstlenmişti. İlk kuruluşunda İttihat ve Terakki Partisi hükümetlerine karşı ana muhalefet partisi konumunda olan Hürriyet ve İtilaf Partisi, bu ikinci kuruluşunda ise ittihat

²⁴ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C-1, s. 86-87. Burçak Yayınevi, Üçüncü Baskı, İstanbul -1966

ve Terakki Partisi'nin iktidardan çekilmesiyle doğan iktidar boşluğunu doldurmuştu.

14 Ocak 1919'da kurulan Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kurucu ve yöneticileri şöyleydi: Müşir Nuri Paşa (Reis), Zeki Paşa, Seyit Abdülkadir Efendi (Ayan azası ve Kürdistan Teali Cemiyeti Reisi), Vasfi Efendi (Sabık Karesi Mebusu), Süleyman Paşa (askeri mütekait), Ferit Paşazade Celalettin Paşa, Ali Kemal Bey (Sabık Nazır, Darülfünun müderrisi ve Peyam-ı Sabah Başyazarı), Refik Halit Bey (Sabık Posta Telgraf Müdür-i Umumisi, yazar), Nurettin Bey (İkdam Gazetesi eski idare memuru), Hasip Bey (Sabık Tahran sefiri), Rıza Tevfik Bey (Sabık Nazır, Ayan azası, Darülfünun müderrisi), Hacı Osman Efendi (Tüccardan), Mehmet Ali Bey (Sabık Nazır).²⁵

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin 24 Ocak 1919 tarihinde yayınladığı 15 maddelik Beyanname'de programatik talepleri özetle şöyleydi: 1- Kanun hakimiyetinin kurulması; 2- Basın özgürlüğünün sağlanması; 3- Savaş sırasındaki hükümetlerin tutumlarının sorgulanmasını, 4- Tehcir ve katliamlardan sorumlu olan İttihat ve Terakki yöneticilerinin yargılanmasını; 5- Teşkilat-ı Mahsusa'nın dağıtılmasını; 6- Donanma ve Müdafaa-i cemiyetlerinin Hilal-i Ahmer'e katılarak halkın sağlığıyla ilgili kuruluşlar haline getirilmesini; 7- Müslümanlara karşı işlenen mezalimlerin tarafsız devletler tarafından soruşturulmasını; 8- Polis ve Jandarmanın yeniden düzenlenerek asayişin sağlanması; 9- Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinde acil ve ciddi tasarruflarda bulunularak askerlerin bir kısmının ziraat işlerinde kullanılması.*

Partinin yeniden kurulması eski kadrolarını hareket geçirmiş ve kısa zamanda (Temmuz 1919'a kadar) taşradaki şubeleri 400'e çıkmıştır. Kürt illerindeki örgütlenmesini Kürt Teali Cemiyeti'yle, diğer illerdeki örgütlenmesini de İngiliz Muhipleri Cemiyeti'yle beraber sürdürmüştür.

Damat Ferit Paşa'nın Paris'te bulunduğu sırada Fırka'nın önemli isimlerinden Mustafa Sabri Efendi Sadrazam (Başbakan) vekili olarak hükümetin başında bulunmaktaydı. Parti başkanı Miralay Sadık Bey'in kabineye ve Ayan Meclisi'ne girmek istemesine Mustafa Sabri Efendi'nin karşı

²⁵ Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt-II, Mütareke Dönemi, s. 271, İletişim Yayınları, Birinci Baskı - 1999

* Bu Beyanname'nin aslı için bakınız: Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt-II, Mütareke Dönemi, s. 318-319, İletişim Yayınları, Birinci Baskı- 1999

çıkması ikisi arasında sorunlar yaratmıştı. Kabine ile parti arasında bazı farklılıklar vardı ve parti hükümeti şartlı olarak desteklemekteydi. Sadık Bey'in 26 Haziran 1919'da hükümetin izlediği siyasetin parti programıyla bağdaşmadığını kamuoyuna açıklaması ilişkileri daha da germişti. Bu açıklamadan sonra partili bakanlardan Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey ile Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa istifa etmişlerdi. 30 Haziran 1919'da Sadık Bey'in başkanlığında yapılan genel merkez yönetiminin toplantısından sonra yayınlanan bildiriyle, "Kabinenin, Fırka ile hiçbir ilişkisinin kalmadığı" ve Nazırlar (Bakanlar), derhal istifa etmedikleri takdirde, Fırka ile ilişkilerini kesmiş sayılacakları"²⁶ şeklinde hem hükümete ve hem de partili bakanlara uyarıda bulunulmuştu.

Temmuz başlarında ise parti şubeleri temsilcileri parti içindeki sorunları görüşmek üzere toplantıya çağırılmıştı. Bu toplantıda Sadık Bey'e parti tüzüğünde genel başkanın yetkileri açık olarak belirlenmemesine karşın kendisine tam yetki verilmişti. Bu sırada Damat Ferit Paşa'nın Fransa'dan başarısızlıkla dönmesinden yararlanan Sadık Bey, Tevfik Paşa'ya başvurarak hükümeti kurmasını ve kendisini de hükümete almasını istemişti. Ancak, Müdafaa-i Hukukçuların Erzurum Kongresi'ni toplamalarından bir gün önce Damat Ferit Paşa'nın ikinci hükümeti kurulmuştu. Hükümetin yeniden Damat Ferit Paşa tarafından kurulması kamuoyunda ve basında hoş karşılanmamış ve Ferit Paşa'ya karşı büyük bir kampanya başlatılmıştı. Hükümet bu kampanyayı durdurabilmek için genel seçimlerin yenilenmesine karar vermiş, fakat bu seçim Ali Rıza Paşa hükümeti zamanında, yani 19 Ekim 1919'da yapılmaya başlanmıştı.²⁷

Parti içindeki çalkalanma durmaksızın devam etmiş ve nihayet Mayıs 1920'de "tahriri (yazılı) kongre" denilen bir yöntemle parti merkezinde bir tasfiye yapılmıştı. Başkan Miralay Sadık Bey, İstanbul ve Anadolu şubelerinden yazılı olarak oy isteyerek partinin genel merkez yönetimini yeniden oluşturmuştu. Sadık Bey, 27 Mayıs 1920'de kamuoyuna açıkladığı 26 kişilik liste için isteyenlerin istifa edebileceklerini ve memur olanların görevleri devam ettiği sürece oy sahibi olamayacaklarını da açıklamıştı. Sadık Bey'in bu

²⁶ Age, s. 275

²⁷ Age, s. 276

* Bu listede Kürdistan Teali Cemiyeti'nden Başkan Seyit Abdülkadir ile Bedirhanzade Emin Ali Bey'de bulunmaktadır

tutumu basında eleştirilirken, Ahmet Refik Bey, Rüş tü Bey, Sait Molla, Seyit Abdülkadir, Mahir Sait, Kemal Midhat ve Prens Hayrettin Bey istifa etmişti.²⁸

Bu gelişmelerden sonra Mustafa Sabri Bey grubu harekete geçerek "Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurmuş ve böylelikle parti bölünmüştü. Mustafa Sabri Efendi'nin reis, Mehmet Ali Bey'inde katip seçildiği Mutedil Hürriyet ve İtilaf Partisi, bir beyanname yayınlayarak "muhafazakarlık doktrininin kabul edildiği"ni açıklamıştı. Parti, Damat Ferit Paşa'ya fahri reislik teklif etmiş ve 5.Damat Ferit hükümetine 3 üye ile katılmış ve hükümete tam destek vermişti. Mütareke döneminde kurulan 12 hükümetin 5 tanesini Damat Ferit Paşa kurmuş, İtilafçılar ancak bu 5 kabineyle işçi dışlı bir ilişki sürdürmüştü. Zaten Damat Ferit Paşa kabinelerinin hiçbir katıksız İtilafçı kabineler değildi.²⁹

Bu şekilde bölünme, hem partinin ve hem de hükümetin konumunu etkilemişti. Bu durumun ve Anadolu'da Müdafaa-i Hukukçuların başarı kazanmalarının farkında olan birleşme girişimleri başlamıştı. 30 Ağustos'ta yapılan bir toplantıda "Mutedil" sözcüğü kaldırılarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası esas kabul edilmiş ve birleşik bir yönetim oluşturulmuştu. Fakat iç çatışmalar durmaksızın devam etmiş ve Heyet-i Milliye Anadolu'da egemen oldukça Hürriyet ve İtilafçılar da çözölmeye devam etmişti. Parti üyelerinin bir kısmı barış gerçekleşinceye kadar faaliyetten çekilmiş, bir kısmı da gelişmeleri beklemeye başlamıştı.

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin gazetesi "Mesuliyet"ti, Refi Cevat (Ulunay) ile Pehlivan Kadri'nin çıkardıkları Alemdar gazetesi de partiye sürekli destek olmuştu. Ayrıca, Sabah ve Peyam gazeteleri ve bu ikisinin birleşmesinden oluşan Peyam-ı Sabah'ta Fırkaya destek olan gazetelerdi.

Parti, 1919 genel seçimine katılmamış ve seçimleri kendisine yandaş diğer parti ve örgütlerle birlikte seçimleri boykot etmişti. Bu nedenle parti, İttihatçıların egemen olduğu Meclis-i Mebusan'da temsil edilmemişti. Seçimlere ilişkin olarak yayınladığı bildiride özetle; "1- İktisadi, idari, siyasi bilumum mezalime ait vesaikin hükümete teslimini; 2- İttihat ve Terakki'nin eski ve yeni teşkilat-ı idare eden efradın meydana çıkarılmasını; 3- İttihat ve Tarakki'ye ait olup tahsisat-ı mestureden alınan paralarla vesair gayr-ı

²⁸ Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt-II, Mütareke Dönemi, s. 278, İletişim Yayınları. Birinci Baskı - 1999

²⁹ Age, s. 286

meşru vasaitle elde edildiği sabit olan bilcümle emval-i menkule ve gayri menkulenin hükümete iadesini” istemişti.³⁰

Parlamentosuz dönemlerde toplanan birinci Saltanat Şurası (26 Mayıs 1919) çoğulcu bir görünümdeydi ve birçok kişi ve örgüt katılmıştı. Bu ilk Şura’ya Hürriyet ve İtilaf Partisi lideri Sadık Bey’le Zeynelabidin Efendi’den Kurulu bir heyetle katılmış ve açıkça İngiliz manda ve koruyuculuğunu savunmuştu. Sadık Bey, “Halife Hazretleri’ne şükranı, vatani bir vecibe bildikten sonra gerek İstanbul’da gerek taşrada dört yüze yakın şubesi bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına ve bu partinin reisi sıfatıyla düşüncelerimi arz ediyorum” diye başladığı konuşmasının sonunda şunları söylemişti: “İslam umumi efkarının umumi galeyanı karşısında İtilaf devletlerin medeni ve insani vazifeyi daha ziyade ihmal etmeyeceği ümidini açığa vurmakla beraber bizim kendi vazifemiz, şimdiki vaziyetin ağırlığı ve nazik durumu içinde yeni bir karışıklık hazırlayacak olan maddi hareketlerden çekinerek seziş ve anlayış dairesinde hakkımızı istemek ve yeryüzünde bir sulh unsuru olmaya çalışarak zavallı milletimizden başka Hindistan’daki din kardeşlerimizin de menfaati namına devletimizin eski ve tarihi dostu bulunan büyük bir devletin milli ve siyasi mevcudiyetimizi muhafaza etmek suretiyle müzaharet ve dostluğunu sağlamak uygun olacağı kanaatindeyim.”³¹

22 Temmuz 1920’de Sevr Antlaşması’yla ilgili ve tek maddelik bir gündemle toplanan İkinci Saltanat Şurası ise İtilafçıların kontrolünde toplanmıştı.

Mütareke dönemi boyunca İttihat ve Terakki Partisi ve onun “maskeli devamcısı” olarak telakki ettiği Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’ne karşı muhalefet eden Hürriyet ve İtilaf Partisi, Heyet-i Temsiliye ve TBMM hükümetlerine de karşı tutum alarak İstanbul hükümetlerini İmparatorluğun meşru temsilcisi olarak kabul etmişti. Ayan Meclisi hükümetlerinde de görev alan İtilafçılar, bütün bir Mütareke dönemi boyunca İmparatorluğun kurtuluşu için açık ve net bir şekilde İngiliz mandacılığı ve koruyuculuğunu savunmuştu.

İtilafçılar, İstanbul hükümetlerini etkilemek ve yönlendirmek için bazı muhtıralar da vermişti. Hükümetlere ver-

³⁰ Age, s. 320

³¹ Age, s. 321-322

dikleri 3 Muhtıra'dan ilki, 26 Eylül 1919 tarihliydi. İntihabat (genel seçimler) konusundaki bu Muhtıra'da şöyle denilmişti: "Tarih-i milliyemizi lekeleyen 11 senelik devr-i ukubatında icra olunan intihabatta Hükümet-i İttihadiye'nin (İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetleri) tezyikat ve itisafatıyla hukuk-ı mukaddese-i intinabiyesinden mahrum edilen millet, evvelce hükümet-i İttihadiye namına istahsal olunan vesait ve kuvvaya muadil olarak bugün de Müdafaa-i Milliye namı altında Anadolu'da bulunan kolor-du kumandanları ve onlara mevlub heyet-i zabitanın iştiraki ile milletin rıza ve arzusu hilafına olarak- cem ve teşkil olunan çetelerin tahtı-ı tazyik ve tahakkümünde hukukı-esasiyesinden mahrum edilmek tehlikesine maruz bulunmaktadır.³²

13 Ekim 1919'da verilen İkinci Muhtıra yine seçimler konusunda olmuş ve seçimlere katılmak için bazı şartların ileri sürüldüğü bu Muhtıra'da şöyle denilmişti: "Hürriyet ve İtilaf Fırkası intihabat hakkında nokta-i nazarını 26 Eylül 1919 tarihli arizasıyla hükümet-i seniyeye arzyledi. İşbu ikinci arizasıyla da beyan-ı hal ve ma-vaka eyleyerek bu babdaki vazife-i siyasiyesini ifa ediyor. Ve intihabata iştirak veya adem-i iştirak kararını ittihaz edebilmek için hükümetten emr-i intihabatın şerait-i hazıra tahtında matlub olan selametle icra edilip edilmeyeceği hakkındaki nokta-yı nazarının serian millete şerhe ve izah buyurulmasını istirham ediyor."³³

23 Ekim 1919'da verilen ve daha uzunca yazılmış olan Üçüncü Muhtıra'da ise seçimler konusundaki tavrını şöyle açıklamıştı: "Amasya'ya davet edilen Salih Paşa'nın Kuva-yı Milliye'nin Dersaadet mümessili ve murahhası Kara Vasıf Bey'i birlikte getirilmesine nazaran beynehumada vukubulduğu nüzzarca gazetelerde beyan ve ilan edilen itilafın memlekette dördüncü bir kuvvetin kabulü şeklinde tecelli ettiği tebeyyün etmesine ve hareket-ı milliyenin ücretsiz telgrafla muhaberesine müsaade olunduğunun gazetelerde görülüp hükümetçe tekzip edilmemesine ve harp cephelelerinde bulunup devleti şeraiti-i müessif dahilinde akt ve mütarekeye mecbur eden ahvalden hesap vermesi lazım gelen kumandanların hala işbaşında bulundurulmasına ve bunlardan adem-i mutaavatından dolayı bairade-i seniye

³² Age, s. 312

³³ Age, s. 314

rütbesi nez'olunan biri ile hükümetin bera-yı itilaf temasta bulunmasına ve hareket-ı milliye tarafından tard ü tebit ve habs ve tevkif edilen vali, mutasarrıf ve memurin-i sairenin hukuk-ı kanuniyeleri tetkik edilmeksizin haklarındaki bu muamelat-ı keyfiye ve zecriyenin hükümetçe terviciyle yerlerine hareket-ı milliye tarafından arzu edilenleri nasb ve tayin edilmesine mebni hükümetin serbesti-i intihabı temine muvaffak olamayacağı anlaşılmaktadır.

“Bu halde memlekette hayat-ı siyasiyenin kalmadığına kanaat getiren ve Anadolu ve Rumeli'nin her tarafında şubası olmak itibarıyla umur-u intihabiyede daha ziyade alakadar bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası vaziyetin hal-i tabiiyesine ırcasına intizaren bugünkü intihabata katıyen iştirak edilemeyeceğini mateessüf taraf-ı asafanalarına arz ve bu babda mazur görülmesini istirham eder.”³⁴

Böylelikle Hürriyet ve İtilaf Partisi 18 Aralık 1919'da yapılan genel seçimlere katılmamış, daha doğrusu kendisine yakın bazı parti ve örgütlerle birlikte seçimleri boykot etmişti.

³⁴ Age, s. 316

İkinci Bölüm

Ekim Devrimi ve Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı

“Burjuvazisi sömürge sahibi olan veya başka ulusları ezen ülkelerdeki partilerin, sömürgeler ve ezilen milliyetler sorununda özellikle belirgin ve açık bir eylem çizgisine sahip olmaları zorunludur”

(III. Enternasyonal'e Katılma Koşulları, Madde: 8)

1. Üçüncü Enternasyonal'in Birinci Kongre Kararları

Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi, ve Polonya, Macaristan, Almanya, Avusturya, Letonya Komünist partilerinin yabancı ülkelerdeki büroları ile Finlandiya Komünist Partisi Merkez Komitesi, Sosyalist Balkan Federasyon ve Amerikan Sosyalist İşçi Partisi Merkez Komitelerinin 24 Ocak 1919'da 39 “eğilim, grup ve partilere” yaptıkları ortak bir çağrıyla Komünist Enternasyonalin Birinci Kongresi 2-6 Mart 1919 da Moskova'da toplanmıştı.*

Bu dönemde “Komünist Enternasyonal saflarında yer alanların ortak beklentisi Avrupa'da bir devrim dalgasının yükselmesi ve proletaryanın iktidarı ele geçerek eski Çarlık topraklarında Sovyet cumhuriyetlerine eklenmesiydi. Bu beklenti Komünist Enternasyonal'in birinci ve ikinci kongrelerinin manifestolarına da yansımıştı.¹

Dünya devrimi ve Batıdaki devrim beklentilerini kongrenin genel söyleminde ve tezlerinde de görülüyordu. Kongrenin çağrı metninde şöyle denilmişti: “Dünya devriminin son derece hızlı bir biçimde yükselen hareketi, sürekli yeni sorunlar ortaya koymakta; ‘Milletler Cemiyeti’nin iki yüzlü

* Kongreye çeşitli ülkelerin komünistlerini temsilen katılan 51 delegenin 35'i oy kullanma yetkisiyle 17 ülkenin örgütlerini temsil etmiş, diğer 16 delege ise istişari olarak toplantıya katılmıştı.

¹ Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal -Belgeler- Cilt-1, s.122, Maya Kitapları -2, Mart- 1992)

bayrağı arkasında devrime karşı birleşen kapitalist devletlerin ittifakı tarafından bu devrimin bastırılması tehlikesi belirmekte; sosyal hain partilerin, birbirlerine karşılıklı bir 'af' ilan ettikleri hükümetleri ve burjuvazileriyle, yeniden birleşip onlara yardım etmek konusundaki girişimlerde bulunması; nihayet daha şimdiden kazanılmış bulunan son derece zengin devrimci deneyimin yanı sıra, tüm devrimci hareketin enternasyonalleşmekte oluşu; bütün bu koşullar bizi, proleter devrimci partilerin uluslar arası bir kongresinin toplanması sorununu tartışma gündemine sokmak üzere inisiyatif almaya zorlamaktadır... Hareketin metodik önderliğini ve kalıcı bir ilişkiyi sağlamak amacıyla, kongre Komünist Enternasyonal'in merkezi olacak olan ortak bir mücadele organı meydana getirmelidir; bu organ her ülkedeki hareketin çıkarlarını devrimin uluslararası ölçekteki çıkarlarına tabi kılmalıdır.”²

Birinci Kongre Alınan devriminin bastırılmasının hemen ardından toplanmış, ancak hala Alman devriminden umut kesilmemişti. Kongrenin açılış konuşması için kürsüye gelen Lenin'de, “Her şeyden önce, Üçüncü Enternasyonal'in en iyi temsilcileri olan Karl Liebknecht ve Rosa Lüksemburg'un anısına sizleri saygı duruşuna davet ediyorum” diyerek başlamış ve konuşmasını şöyle sürdürmüştü:

“Yoldaşlar, kongremiz dünya tarihinde çok büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü burjuva demokrasisinin tüm düşlerinin yıkılışını kanıtlamaktadır. Artık iç savaş, sadece Rusya'da değil, en gelişmiş kapitalist ülkelerde bile, örneğin Almanya'da somut bir biçim almıştır. Burjuvazi, büyüyen devrimci proletarya hareketinin karşısında paniğe kapılmış durumda. Bu anlaşılır bir olgudur, çünkü emperyalist savaşın sonundan beri, olayların gelişimi, devrimci proletarya hareketini güçlendirmektedir ve bütün ülkelerde dünya ihtilali başlamakta ve büyümektedir... Rusya'daki olaylardan ve Almanya'daki Ocak çarpışmalarından sonra, proletarya hareketinin yeni biçiminin başka ülkelerde de oluştuğunu ve kendisine bir yol açtığını kaydetmek gerektiğini düşünüyorum... Burjuvazi şiddetini artırabilir; binlerce işçiyi daha öldürebilir, ama zafer bizimdir, dünya komünist devriminin zaferi artık kaçınılmazdır”³

² Age, s. 45-47

³ Age, s. 49-50

Kongrede kabul edilen ve konumuzu ilgilendiren tezler ve kararlar özetle şöyleydi:

“Komünist Enternasyonal'in Platformu” başlıklı ve Buharin tarafından hazırlanan bu karar metninde, “Yeni bir çağ açıldı; kapitalizmin çözülüş ve içten içe çöküş çağı. Proletaryanın Komünist Devrim çağı. Emperyalist sistem çöküyor. Sömürgelerde karışıklıklar var; şimdiye kadar bağımsızlıktan mahrum olan küçük milletler arasında kıpırdanmalar var; proletarya isyan ediyor; birçok ülkede başarılı proleter devrimleri oluyor; emperyalist ordular dağılıyor; yönetici sınıflar bundan böyle halkların kaderini belirleme yeteneğinden tamamen yoksundurlar... Ulusal denen çıkarları, dünya devriminin çıkarlarına tabi kılmayı başarma becerisini gösterecek olan enternasyonal, farklı ülkelerin proleterleri arasında yardımlaşmayı da gerçekleştirecektir; ekonomik ve başka bakımlardan bu yardımlaşma olmazsa, proletarya yeni bir toplumu inşa edecek durumda olmaz. Öte yandan, dünya emperyalist sisteminin nihai çöküşünü hızlandırmak için, proleter ve komünist enternasyonal, sömürgelerin sömürülen halklarının emperyalizme karşı mücadelesini, sarı sosyalist enternasyonale karşıt olarak desteleyecektir... Proletarya kendini her durumda savunmalıdır. Komünist enternasyonal, dünya proletaryasını bu son kavgaya davet ediyor. Silaha karşı silah! Şiddetle karşı şiddet! Kahrolsun sermayenin emperyalist tertipleri! Yaşasın proleter Sovyetlerin uluslararası cumhuriyeti!”⁴ deniliyordu.

“Antant Ülkelerinin Politikası ve Uluslararası Durum Hakkında Tezler”, Ossinsky ve Platten'in raportörlüğünde hazırlanmıştı. Bu tezlerde özetle şöyleydi:

“Brest-Litovsk Barışı, sonra da Bükres'teki; merkez emperyalist güçlerin yağmacı ve gerici karakterini açığa çıkardı. Galip devletler savunmasız Rusya'dan haraçlar ve ilhaklar kopardılar. Halkların kendi kaderlerini tayin hakkını ilhak politikasının kılıfı haline getirdiler; yağma politikasını destekleyip, emekçi yığınların devrimci hareketini bastıran gerici hükümetlerin başa geçirildiği bağımlı devletler yarattılar.”

(...)

“Antant devletlerinin zaferi dünyanın medeni yenilen devletlerini farklı gruplara böldü. Birinci grup, kapitalist

⁴ Age, s. 49-50

dünyanın büyük güçlerinden (İngiltere, Amerika, Fransa, Japonya, İtalya), zafer kazanmış bulunan emperyalist güçlerden oluşmaktadır. Bunların karşısında emperyalizmin yenik düşmüş ülkeler; savaş nedeniyle yıkıma uğramış ve proleter devriminin başlangıcı nedeniyle temelleri sarsılmakta olan ülkeler (Almanya, Avusturya-Macaristan ve eskiden onlara bağımlı olan devletler) yer almaktadır. Üçüncü grubu Antant güçlerine bağımlı devletler oluşturmaktadır. Bu grup, savaşa Antant saflarında katılan küçük kapitalist devletlerden (Belçika, Sırbistan, Portekiz vb.) ve son zamanlarda yaratılan küçük 'ulusal' cumhuriyetler, 'tampon devletlerden' (Çekoslovak Cumhuriyeti, Polonya ve karşı devrimci Rus Cumhuriyeti vb.) oluşmaktadır. Tarafsız devletler, durumlarına göre bağımlı devletlere yaklaşmaktadırlar; ama zamanla durumları yenik düşmüş devletlerine benzeştiren güçlü bir siyasal ve ekonomik baskı altındadırlar."

(...)

"İstisnasız bütün temel sorunlar, yenik düşmüş ülkelere, tarafsız olanların ve bağımlı devletlerin gıyabında, beş büyük gücün Paris komitesi tarafından kapalı kapılar ardında ele alınmaktadır."

(...)

"Antant'ın ilan ettiği halkların kendi kaderlerini özgürce tayin etmesi hakkı açıkça ayaklar altında çiğneniyor ve yerine tartışmalı topraklar, güçlü devletler ve onlara bağlı olanlar arasında paylaşılması getiriliyor."

"Orada yaşayanlara hiç danışılmadan Alsace-Lorraine Fransa'ya bağlandı; İrlanda, Mısır, Hindistan kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahip değil; Güney Yugoslavya devlet ve Çekoslovak Cumhuriyeti silah zoruyla yaratıldı; Türkiye'nin Avrupa ve Asya'daki toprakları üzerinde hayasız pazarlıklar sürüyor; Alman sömürgelerinin paylaşımı çoktan beri başladı. (...) "Savaş tazminatları politikası mağlup devletlerin tam anlamıyla yağmalanması düzeyine yükseltildi."

(...)

"Emperyalist politikalarının temel çizgileri tıpatıp aynı olduğu halde, dünyaya hükmeden büyük güçler arasında bir dizi derin çelişki açığa çıkmaktadır. Bu karşıtlıklar özellikle Amerikan finans kapitalinin(Wilson Planı da denilen) barış programı etrafında odaklaşmaktadır. Bu programın başlıca başlıkları şunlardır: 'Denizlerin serbestleştirilmesi',

'Milletler Cemiyeti' ve 'Sömürgelerin uluslararasılaş-tırılması'. İkiyüzlü kılıfından çıkarıldığı takdirde 'Denizlerin serbestleştirilmesi', gerçekte birkaç büyük gücün(en başta İngiltere'nin) denizler üzerindeki hegemonyasının kaldırıl-ması ve bütün deniz yollarının Amerikan ticaretine açılması anlamına gelmektedir. Milletler Cemiyeti de zayıf halkalarla devletleri doğrudan doğruya ilhak etme hakkının bundan böyle Avrupa'nın büyük güçlerinin(en başta Fransa'nın) elinden alınması demektir. 'Sömürgelerin uluslar arası-laşması' ise, aynı kuralların sömürge alanlarıyla ilgili olarak yerleştirilmesi anlamına gelmektedir."

(...)

"Antant emperyalizminin gerici, insanlık düşmanı ve yağmacı karakteri Sovyet Rusya söz konusu olduğunda en çıplak biçimde ortaya çıkmaktadır. Ekim Devrimi'nin baş-langıcında antant güçleri Rusya'daki karşı devrimci hükü-metin yanında yer aldılar. (...) Antant devletleri, Rostov'da, Jusoka'da, Novorossikt'de, Omsk'da vb. binlerce işçi ve köylüyü öldüren yahut darağaçlarına çeken Denikin, Kol-çak ve Krasnov gibi gerici generallere para, silah ve askeri yardım sağlayarak destekledi."⁵

Troçki tarafından hazırlanan ve kongrede kabul edilen Komünist Enternasyonal'in Manifestosu'nda ise şu belirle-meler yapılmıştı:

"Müttefik emperyalistler, küçük ve zayıf halkaları baskı altına alarak ve iğfal ederek, onları açlığa ve aşağılanmaya terk ederken, tıpkı kısa süre önce Mihver Devletleri emper-yalistlerinin yaptığı gibi, Ulusların Kaderlerinin Tayin Hak-kını ağızlarından düşürmüyorlar, Oysa bu hak şimdi dün-yanın bütün diğer bölgelerinde olduğu gibi Avrupa'da da tümüyle ayaklar altına alınıp paramparça edilmiş durum-da.

"Küçük halklara özgür varoluş imkânını sadece prole-tarya devrimi sağlayabilir. Proletarya devrimi, bütün ülkele-rin üretici güçlerini ulusal devletlerin dar sınırlarından kurtaracak, ulusları genel bir ekonomik plan temelinde ekonomide en sıkı ortak çalışmanın içine sokacak ve en küçük ve en zayıf uluslara bile, kendi kültürel öğelerini özgür ve bağımsız bir biçimde geliştirmek imkânını - Avrupa'nın ve bütün dünyanın- birleşik, merkezi ekonomi-sine zarar vermeden sağlayacaktır. "Son savaş sadece sö-

⁵ Age, s. 89-97

mürgeler uğruna yapılan savaş değil, aynı zamanda sömürgelerin de yardımıyla sürdürülen bir savaş oldu. Sömürge haklar, şimdiye kadar görülmedik genişlikteki bir çerçeve içinde Avrupa savaşının girdabına çekildiler... Bundan ötürü, bütün sömürgelerde açık ayaklanmalar ve devrimci mayalanmalar görülüyor... Sömürgelerin kurtuluşu ancak metropollerin işçi sınıfının kurtuluşu ile birlikte mümkündür.”⁶

“Bütün ülkelerin işçileri, emperyalist barbarlığa, monarşiye, ayrıcalıklara, burjuva devlete ve burjuva mülkiyetine, toplumsal veya ulusal baskının her türlüşüne karşı mücadelede birleşin!..”⁷

“Çeşitli Ülkelerdeki Durum İle İlgili Raporlar” bölümünde Kongreye istişari delege olarak katılan Mustafa Suphi de bir konuşma yaparak özetle şunları söylemişti:

“Derinden inanıyorum ki, Doğu'daki devrimin Batı'daki devrimle dolaysız bağları bulunmaktadır. Biz, Türk devrimcileri derinden inanıyoruz ki, Doğu'daki devrim sadece Doğu'yu Avrupa emperyalizminden korumak için değil, aynı zamanda Rus devrimine destek olmak için de zorunludur.”

“Çok açıktır ki, Fransız-İngiliz kapitalizminin başı Avrupa'da olsa da, gövdesi Asya'nın verimli topraklarındadır. Biz Türk sosyalistleri için önemli ve birinci görev Doğu'daki kapitalizmin kökünü kazımdır. Ancak bu yolla Fransız-İngiliz üretimini ham maddeden yoksun bırakabiliriz. Türkiye, İran, Hindistan ve Çin, Fransız-İngiliz endüstrisine kapılarını kapayarak, onu Avrupa borsalarına akma imkânından yoksun bırakacak, böylece iktidarın proletaryanın eline geçmesi ve sosyalist düzenin yerleşmesiyle sonuçlanacak, eli kulağında bir bunalıma yol açacaktır. Buna ulaşmak için bölgesel devrimci hareketin ajitasyon yürütmesi ve Doğu halklarının Fransız-İngiliz emperyalizmine karşı ayaklanmaları lazımdır.”

(...)

“Bu sorunu bugün inceliyorsak, bu, ezilen Doğu'yu kurtarmak içindir. Doğu'nun bilimsel incelenmesine vakit ayırarak, silahlarımızı sıkıca ellerimizde tutmamız. Doğu'da devrimci bir ocağın örgütlenmesi amacımızı gözden kaçırmamız lazımdır. Doğu halklarının Avrupa sermayesine

⁶ Age, s. 107-108

⁷ Age, s. 112-113

başkaldırışı, Rus devrimi için olduğu kadar bugün tüm ülkelerin proleterlerini harekete geçiren –ki bu da onu İngiltere ve Amerika'nın sürekli tehditi altına sokmakta ve bizim, yani Doğunun yardımının beklenmesini zorunlu kılmaktadır- genç Alman devrimi için de yararlıdır.”

“Bu nedenle Doğu halkları arasında devrimci ocakların kurulması Üçüncü Enternasyonal'in acil görevi olmalıdır. Güçlü ve genç Rus Kızıl ordusu'nun bağrında, gelişen Türk askeri örgüt hücreleri kurulmaktadır. Bugün çeşitli Rus cephelelerinde, Sovyetlerin gücünü korumak amacıyla Kızıl Ordu'nun yanında dövüşen bin kadar Türk için büyük bir yarar belirmektedir.”

“Coğrafi konumundan dolayı, Türkiye daima Asya ve Avrupa arasında bir bağ oluşturmuş ve kapitalizmin dolaysız baskısı altında ezilmiştir.”

“Bütün bunlar bizlere dünya devriminin gelecek safhasında Türk proletaryasının önemli bir yer işgal edeceğini gösteriyor.”⁸

2. Lenin'in UKKTH Tezleri ve II. Kongre Kararı

Lenin'in Mart 1916 yılında, yani Ekim Devrimi'nin hemen arifesinde “Sosyalist Devrim ve Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı” başlıklı ve 9 madde halinde ortaya koyduğu tezleri Marksist yaklaşımın temelini oluşturmuştur. Lenin'in bu tezleri 19 Temmuz–7 Ağustos 1920 günlerinde toplanan Üçüncü Enternasyonalin İkinci Kongresi'nde benimsenerek uluslararası tezler haline gelmiştir. III. Enternasyonalin ilk iki kongresinde kabul edilen tezler devrim ve sosyalizm amacından vazgeçmemiş Marksistler için genel kabul görmektedir. Bu nedenle Lenin'in de içinde bulunduğu bir komisyon tarafından yazılan Üçüncü Enternasyonalin “Ulusal Sorun ve Sömürgeler Hakkında Tezler ve Ekler”inden söz etmemiz gereklidir.

III. Enternasyonalin ikinci kongresinde Ulusal Sorun ve Sömürgeler Komisyonu'nda önemli tartışmalar yaşanmış ve bu tartışmalar kongreye de taşınmıştı. Lenin kongrede Komisyon adına yaptığı konuşmada, hem sorunun ele alınışını ve hem de Komisyon içindeki tartışmalara ilişkin olarak şunları söylemişti:

⁸ Mustafa Suphi (Yaşamı-Yazıları -Yoldaşları), s. 65-66, Sosyalist Yayınlar -1992

"Yoldaşlar, ben kısa bir girişle yetineceğim. Sonra komisyonumuzun sekreteri yoldaş Maring tezlerde yaptığımız değişikliklere ilişkin size ayrıntılı bilgi verecek. Ondan sonra ek tezleri hazırlamış olan yoldaş Roy konuşacak. Komisyonumuz değişmiş şekliyle hem tez taslaklarını hem de ek tezleri oy birliği ile kabul etmiştir. Böylelikle bütün önemli konularda tam bir görüş birliğine varmış oluyoruz. Ben şimdi kısaca birkaç noktaya değineceğim.

"Birincisi bu tezlerin altında yatan ana fikir nedir? Bu fikir ezilen uluslar ile ezen uluslar arasındaki ayrımdır. İkinci Enternasyonal'in ve burjuva demokrasisinin tersine biz bu ayrımı ağırlık tanıyoruz. (...)

Tezlerimizdeki ikinci temel fikir şudur. Dünyanın emperyalist savaşı izleyen bugünkü durumunda, karşılıklı ilişkileri küçük bir emperyalist uluslar grubunun Sovyet Rusya önderliğindeki Sovyet hareketine ve Sovyet devletine karşı yürüttüğü mücadele belirlemektedir. (...)

Üçüncüsü geri kalmış ülkelerde demokratik burjuva hareketi sorununun önemine özellikle parmak basmak isterim. Aramızda bazı görüş ayrılıkları doğuran bir sorundur bu. Komünist Enternasyonal'in ve komünist partilerinin geri kalmış ülkelerde demokratik burjuva hareketi desteklemeleri gerektiğini söylemenin ilke olarak ve teoriye doğru olup olmadığını tartıştık. Tartışmalarımız sonunda oy birliğiyle 'burjuva demokratik' hareket yerine ulusal devrimci hareketten söz etme kararına vardık. Hiç şüphe yok ki her ulusal hareket ancak bir demokratik burjuva hareketi olabilir. Çünkü geri kalmış ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğu burjuva kapitalist ilişkileri temsil eden köylülerdir. Bu geri kalmış ülkelerde proletarya partilerinin kurulmaları gerçekten mümkün olsa bile, köylü hareketiyle kesin ilişkiler kurulmadan ve köylü hareketini etkin bir biçimde desteklemekten komünist taktikleri ve bir komünist politika izleyebileceklerini sanmak düşe kapılmaktır.

Bununla birlikte şöyle karşı görüşler ileri sürülmüştür. Burjuva demokratik hareketten söz edersek reformcu hareketle devrimci hareket arasındaki bütün ayrımı silip atmış oluruz. (...) Bu, komisyonda tartışma götürmez bir biçimde kanıtlandı ve tek doğru tutumun, bu ayrımı dikkate almak ve 'ulusal devrimci' terimini kullanmak olduğu kararlaştırıldı. Bu değişikliğin anlamı şudur: biz komünistler olarak sömürgelerde burjuva kurtuluş hareketlerini ancak gerçek-

ten devrimci bir ruhla eğitip örgütlememize engel olmadıkları taktirde destelemeliyiz ve destekleyeceğiz

(...)

Komisyonunda bu konuda yalnız benim imzama taşıyan tezler üzerinde değil, hatta daha da çok, yoldaş Roy'un burada savunacağı tezler üzerinde çok canlı tartışmalar geçti. Yoldaş Roy'un tezlerinde oy birliğiyle bazı değişiklikler yapıldı. Sorun şöyle konuldu: şimdi kuruluşlarına doğru yol alan, savaştan beri de ilerleme yönünde belli bazı adımlar attıkları görülen, geri kalmış ülkeler için kapitalist ekonomik gelişme aşamasının kaçınılmaz olduğu savını doğru buluyor muyuz? Buna olumsuz cevap verdik. Eğer zafer kazanan devrimci proletarya geri kalmış halklar arasında sistemli bir propaganda yürütürse ve sovyet hükümetleri ellerindeki bütün olanaklarla onların yardımına koşarlarsa, o zaman geri halkların kapitalist gelişme aşamasından geçmelerinin mutlaka zorunlu olduğunu sanmak yanlış olur. Sömürgelerde ve geri kalmış ülkelerde bağımsız mücadele birlikleri ve parti örgütleri kurmak, köylü Sovyetlerinin örgütlenmesi için derhal propagandaya girişip onları kapitalizm öncesi koşullara uydurmaya çalışmak yetmez. Komünist enternasyonal, geri kalmış ülkelerin ileri tezini de teorik gerekçesini göstererek savunmalıdır.

Bunun için gerekli yollar önceden gösterilemez. Pratik deneyle varılacaktır bu yollara. Ne var ki Sovyetler fikrinin en kıyı bucak ulusların emekçi halklarınca bile anlaşıldığı, Sovyetlerin kapitalizm öncesi bir sosyal sistemin koşullarına uydurulmasının şart olduğu ve komünist partilerinin dünyanın her yanında bu yönde çalışmaya derhal başlamaları gerektiği kesinlikle belli olmuştur.”⁹

a) Ulusal Sorun ve Sömürgeler Hakkında Tezler ve Ekler

Komisyonunda esas olarak Lenin ile Roy arasında süren tartışmalar sonunda “Ulusal Sorun ve Sömürgeler Hakkında Tezler ve Tamamlayıcı Ekler” şeklinde hazırlanarak kongreye sunulan ve kongrede oy birliği ile kabul edilen metin özetle şöyledir.

A. Tezler

“1- Burjuvazi ulusal sorunda da eşitlik kavramına biçimsel bir içerik verir; bu onun elinde bir silah oluşturur; oysa

⁹ Lenin Döneminde Komünist enternasyonal, Belgeler, Cilt-I, s. 204-208. Maya Kitapları -2, Birinci Baskı -1997

eşitlik talebinin gerçek anlamı sınıfların ortadan kaldırılması isteğinde yatar.

2- Komünist partisinin temel görevi burjuva demokrasi-sine karşı mücadele etmek, onun ikiyüzlülüğünü açığa çıkarmaktır; bu tutum ulusal sorunda ezen uluslarla ezilen ulusların ayırdeğilmesini gerektirir.

3- Savaş da onu izleyen barış da emperyalist burjuvazi-nin ulusal sınırları dahi kendi ekonomik çıkarlarına göre belirlediğini ortaya koydu. Proletarya gerçek özgürlüğünü ve birliğini ancak devrim yoluyla ve devrilmiş bir burjuvazi-nin başı üzerinden gerçekleştirebilir.

4- Komünist Enternasyonal'in politikasının temelinde, tüm ulusların ve ülkelerin proleterlerinin ve emekçi yığınla-rının, toprak sahiplerini ve burjuvaziyi devirmek için ortak devrimci mücadelede birleştirilmesi yatar.

5- Ezilen ulusların da bütün ülkelerin işçilerinin de Sovyet iktidarının zaferiyle bütünleşmekten başka çıkış yolu yoktur.

6- Bütün ulusal ve sömürge kurtuluş hareketlerinin Sovyet Rusya ile sıkı bir ittifaka girmesini sağlayacak bir politika izlenmelidir.

7- Yaşanan deneylerin de gösterdiği gibi, federasyon bü-tün ulusların emekçilerinin birleşmesi yolunda bir geçiş biçimidir.

8- Komünist Enternasyonalin görevi Sovyet düzeni te-melinde gelişen federasyonların geliştirilmesi ve incelenme-sidir.

9- Ulusal eşitlik talebi boş ve biçimseldir, komünistler ulusal eşitsizlikleri teşhir etmekle yetinmemelidir. Birincisi, uluslar arasında gerçekten eşitliğin sağlanması ancak emekçi yığınlarını burjuvaziye karşı birleştiren Sovyet dü-zeni sayesinde olabilir. İkincisi, eşit haklara sahip olmayan uluslar arasında ve sömürgelerdeki devrimci hareketler söz konusu ülkenin Komünist partisi aracılığıyla doğrudan doğruya desteklenmelidir.

10- Proletarya enternasyonalizmi iki şeyi gerektirir; (1) Her ülkedeki proleter mücadelenin çıkarlarının dünya ölçü-sündeki mücadelenin çıkarlarına tabi kılınmasını. (2) Kendi burjuvazisine karşı zafer kazanan ulusun, uluslar arası kapitalizmi yıkmak için ulusal çapta en büyük fedakarlıkla-rı yapmaya yetenekli ve razı olmasını.

11- Geri kalmış ataerkil-köylü nitelikteki uluslara ilişkin olarak şunlar göz önünde bulundurulmalıdır:

(a) Komünist partileri bu tür ülkelerdeki devrimci kuruluş hareketlerini fiilen desteklemelidir.

(b) Gerici unsurlara karşı mücadele söz konusudur.

(c) Avrupa-ABD emperyalistlere karşı mücadeleyi kendi çıkarlarıyla bağdaştırmaya çalışan Panislamizm vb. akımlara karşı mücadele zorunludur.

(d) Köylülerin büyük toprak sahiplerine ve feodalizmin bütün biçim ve kalıntılarına karşı mücadelesi desteklenmelidir.

(e) Geri ülkelerdeki komünist olmayan devrimci kuruluş hareketlerine komünist bir örtü örtülmesine karşı çıkılmalıdır. Komünist enternasyonal sömürgelerin devrimci hareketiyle yakınlaşmalı ve ittifak yapmalı, ama onlarla katiyen birleşmemelidir; proletarya hareketinin bağımsız niteliği korunmalıdır.

(f) Ezilen ülkelerin imtiyazlı sınıfları emperyalizmle ittifak kurarak, siyasal bağımsızlık kılıfı altında emperyalizme bütünüyle bağımlı devlet yapıları kurmaktadır. Bağımlı ezilen uluslar için Sovyet Cumhuriyetleri ile ittifaktan başka kurtuluş yolu olmadığı açıklanmalıdır.

12- Emperyalizm olgusu ve emperyalist ülkelerdeki işçi hareketi önderlerinin ihaneti nedeniyle, ezilen uluslarda güvensizlik ve ulusal bir öfke yayılmıştır. Bütün ülkelerin komünistleri ve proleterleri güvensizliğin aşılmasına özen göstermeli ve bunun ortadan kaldırılabilmesi için tavizler vermeye hazır olmalıdır. Emekçi yığınların gönüllü bir birlik altında toplanması sağlanmaksızın kapitalizme karşı tam ve eksiksiz zafer kazanılamaz."

B. Tamamlayıcı Tezler*

"1- Kapitalist emperyalizmin egemenliği altında bulunan ülkelerdeki devrimci hareketlerle Komünist Enternasyonalin ilişkilerinin kesin bir şekilde belirlenmesi kongrenin en önemli sorunlarından biridir.

2- Sömürgeler Avrupa kapitalizminin başlıca güç kaynaklarından biridir. Bu nedenle emperyalistler sömürgeleri ellerinde tutmak için her çareye başvurumaktadırlar.

* Bu bölüm uzunca ve detayları içerdiği için metnin özüne dokunulmadan özetlenmiştir.

3- Sömürgelerden elde edilen artı değer modern kapitalizmin dayanaklarından biridir. Bu gelir kaynağı ortadan kaldırılmadan işçi sınıfının kapitalizmi altetmesi güç olacaktır.

4- Avrupa'nın sömürgeler üzerindeki egemenliğinin proleter devrimleri aracılığıyla ortadan kaldırılması gereklidir. Proleter devrimle sömürgelerdeki devrim amaç birliği yapılmalıdır.

5- Dünya devrimci proletaryasının iradesi Komünist Enternasyonal'de temerküz etmektedir.

6- Sömürgelerde yabancı egemenliğinin yıkılması, sömürgelerdeki devrimin ilk adımıdır. Bu mücadeleye verilen destek, yerli burjuvazinin milliyetçi hareketine sunulan bir destek değil, proletaryanın önündeki yolun açılması demektir.

7- Ezilen ülkelerde günden güne birbirinden ayrılan iki hareket bulunmaktadır: Birincisi, siyasal bağımsızlık ve burjuva düzeni programına sahip olan milliyetçi burjuva demokratik hareketidir; ikincisi ise cahil işçi ve yoksul köylülerin her türlü sömürüden kurtuluş hareketidir.

Bunlardan birincisi, ikincisini yönetmeyi amaçlamakta ve bunu da başarmaktadır da. Ama Komünist Enternasyonal ve ona bağlı partiler buna karşı mücadele etmeli ve sömürgelerin işçi yığınları arasında bağımsız sınıf duygularının gelişmesini sağlamak için çalışmalıdır. Bu yolda en önemli görev, işçi ve köylüleri örgütleyip onları devrime yönleltecek Komünist partilerinin kurulmasıdır.

8- Sömürgelerdeki kurtuluş hareketi burjuva demokratik milliyetçi hareketin dar çevresiyle sınırlı değildir. Sömürgelerin çoğunda işçi yığınlarıyla yakın temasta olan toplumsal-devrimci bir hareket veya komünist partileri bulunmaktadır. Komünist Enternasyonal'in sömürgelerdeki devrimci hareketle ilişkisi, bu parti ya da gruplara hizmet etmelidir; çünkü bunlar işçi sınıfının öncüsünü oluşturmaktadırlar. Bugün bunlar zayıf olsalar bile, yığınların iradesini temsil etmektedirler ve yığınlar onları devrim yolunda izleyecektir. Farklı emperyalist ülkelerdeki komünist partiler, sömürgelerdeki bu proleter partileriyle temas halinde çalışmalı, onlara maddi ve manevi destek sunmalı.

9- Sömürgelerdeki devrim ilk aşamasında Komünist bir devrim olamaz. Ama eğer başlangıçtan itibaren, önderlik komünist öncünün elinde olursa, kitleler dağılmaz ve hare-

ketin değişik gelişme aşamaları onların devrimci deneyimini artmasına yarar.

Doğu ülkelerinde tarım konusunda komünist ilkeleri derhal uygulamaya çalışmak elbette vahim bir hata olur. İlk aşamasında sömürgelerdeki devrimin programı, toprak dağıtımı gibi küçük burjuva reformları içermek zorundadır. Ama bu böyledir diye önderliğin burjuva demokrasisine devredilmesi gerekmez. Aksine proleter partisi Sovyetler yönünde sistematik ve güçlü bir propagandayı yükseltmeli ve işçi köylü Sovyetlerinin örgütlenmesi için çalışmalıdır. Kapitalizme karşı dünya çapındaki nihai zafere ulaşabilmek için bu Sovyetler, ileri kapitalist ülkelerdeki Sovyet cumhuriyetleri ile yakın işbirliği içinde çalışmalıdır. Proletarya partileri işçi ve köylü Sovyetlerinin örgütlenmesi için sistematik çaba harcamalıdır.

Böylece gelişmiş kapitalist ülkelerin bilinçli proletaryası tarafından yönlendirilen geri ülkelerin yığınları, kapitalist gelişmenin değişik aşamalarından geçmeksizin komünizme ulaşacaktır.”¹⁰

Komisyonunda Lenin ile Hindistan delegesi N. M. Roy arasındaki tartışmalarda Roy ilkin Lenin’in “burjuva demokratik kurtuluş hareketini destekleme gereğine ağırlık verdiği” 11 numaralı tezin (e) maddesine karşı çıkmıştı. Lenin Roy’un bu itirazını haklı görmüş ve yukarıda anlattığı gibi “burjuva demokratik hareketi” yerine “ulusal devrimci hareket” terimi kullanılarak bir değişiklik yapılmasını sağlamıştı. Lenin bu değişikliğin önemini “Biz komünistler olarak sömürgelerde burjuva kurtuluş hareketlerini ancak gerçekten devrimci bir ruhla eğitip örgütlememize engel olmadıkları taktirde destelemeliyiz ve destekleyeceğiz. Bu şartlar yoksa bu gibi ülkelerde komünistler, İkinci Enternasyonal kahramanlarının da saflarında yer aldıkları reformist burjuvazi ile mücadele etmelidirler”¹¹ şeklinde vurgulamıştı.

Roy’un “Tamamlayıcı Tezler”inin 10.maddesi ise Lenin’in itirazıyla Roy tarafından geri çekilmiştir. Bu tartışmanın özü de ulusal burjuvazisinin rolü sorunuyla ilgiliydi. Roy, “Burjuvazinin, Hindistan gibi en ileri sömürge ülkelerinde bile, bir sınıf olarak, feodal sosyal düzenden, ekonomik ve kültürel açılardan farklılaşmadığına değindim; bun-

¹⁰ Age, s. 210-216

¹¹ Age, s. 206

dan ötürü, ulusal hareketin zaferi zorunlu olarak bir burjuva demokratik devrimi anlamına gelemeyeceğinden ideolojik olarak gericiydi"¹² demişti. Roy kendi tezlerinin taslağındaki 10. madde olarak da şunu sunmuştu: "Sömürgelerde iki çelişik güç vardır ve bunlar birlikte gelişemezler. Sömürge burjuva demokratik hareketlerini desteklemek, kitlelerde sınıf bilincinin uyanmasını engelleyeceği muhakkak olan ulusal ruhun gelişmesine yardım etmek demektir; oysa, devrimci kitle eylemini, proleterlerin bir komünist partisi aracılığıyla teşvik etmek ve desteklemek, sadece yabancı emperyalizmi devirecek olan değil, ama Sovyet iktidarının gelişmesine de öncülük edecek, böylece, yenik yabancı kapitalizmin yerini, halkı daha da ezecek ve sömürecek olan yerli kapitalizmin almasını önleyecek gerçek devrimci güçleri eyleme çekecektir."¹³

Roy, Lenin'in itirazıyla bu maddeyi geri çekmişti. Bu tartışma belirli bir uzlaşmayla sonuçlanmış olmakla birlikte Lenin ile Roy arasındaki tartışmanın boyutunun önemi nedeniyle daha sonraki süreçte bir şekilde devam etmişti. Komünist Enternasyonal'in 1928'deki 6. Kongresinde "Sömürgelerdeki ve Yarı Sömürgelerdeki Devrim Hareketi" üzerine kabul edilen tezde Roy'un tezlerinin etkisi vardı. Kimilerince "sekte" ya da "aşırı sol" strateji ve taktikler olarak algılanan bu çözümlemeler Üçüncü Enternasyonal'in 1928'deki dünya programına da yansımıştı.

b) İkinci Kongre'nin Diğer Kararları

9 Temmuz-7 Ağustos 1920 tarihleri arasında ilk 5 günü Petrograd'da toplanmış ve daha sonraki günlerde Moskova'da devam ettirilmişti. Bu Kongre daha iyi örgütlenmişti ve emperyalist ablukaya rağmen Avrupa, Asya, Afrika, Amerika ve Avustralya'dan 37 ülkeyi temsilen 169 oy hakkına sahip olan 218 delege katılmıştı.

Uluslar arası Durum ve Komünist Enternasyonal'in Görevi Üzerine" Lenin'in sunduğu Rapor'da Kongrenin uluslararası önemi üzerine şunları söylemişti:

"Başkan yoldaş bu kongrenin uluslararası kongre adını hak ettiğini söyledi. Bence haklıdır, çünkü burada sömürge ve geri kalmış ülkelerin, devrimci hareketinin temsilcilerinin sayısı yüksektir. Bu başlangıç çok büyük değerdir, ama

¹² Jack Woddis, *Yeni Devrim Teorilerinin Eleştirisi-1, -Fanon ve Afrika'da Sınıflar-*, s. 109, Bilim Yayınları, İstanbul -1975

¹³ Age, s. 110

önemli olan bir başlangıcın olmasıdır. İleri kapitalist ülkelerin devrimci proleterlerinin proletaryanın hiç olmadığı ya da çok az olduğu ülkelerin devrimci kitlelerinin, sömürgelerin, doğu ülkelerinin ezilmiş kitlelerinin birliği bu kongrede gerçekleşmektedir. (...)

"Bugün her yerde ileri bir proletarya vardır. Bazen iyi örgütlenmemiş olsa da, yeniden örgütlenmeyi isteyen bir proleter ordusu her yerde vardır. Tüm ülkelerdeki yoldaşlar bunları tek bir ordu halinde örgütlemeye yardım ederlerse hiçbir şey eserimizi gerçekleştirmemizi önleyemeyecektir. Eserimiz, evrensel proletarya devrimi ve Sovyetlerin evrensel cumhuriyetinin kuruluşudur."¹⁴

Bu kongrede de önemli kararlar alınmıştı. Bunlardan, "Komünist Enternasyonal'e Katılma Koşulları" ile "Ulusal Sorun ve Sömürgeler Hakkında Tezler" temel önemde olan belgelerdi.

Biri, Komünist enternasyonale katılan partilerin ulusal ölçekte sürdürdükleri mücadelede tabi olması gereken ilkeleri saptıyordu ki, bu bize Türkiyeli komünistlerin Kemalistlere ve Kürtlere (kuşkusuz diğer milliyetlere de) karşı tutumlarına açıklık getirmekteydi.

İkincisi de, Komünist Enternasyonal'in bir dünya komünist partisi olarak, dünya çapındaki mücadelesinde ulusal kurtuluş hareketlerine karşı izleyeceği ilkelerin belirlenmesiydi ki, bu da Sovyetlerin Türk Hükümetiyle ilişkilerini ve Kürt ulusal hareketine bakış açısını göstermesi bakımından önemliydi.

Zinovyev'in raportörlüğünde hazırlanarak kongreye sunulan ve karar haline gelen "Komünist Enternasyonal'e Katılma Koşulları'nın 8.maddesi şöyleydi:

"Burjuvazisi sömürge sahibi olan veya başka ulusları ezen ülkelerdeki partilerin, sömürgeler ve ezilen milliyetler sorununda özellikle belirgin ve açık bir eylem çizgisine sahip olmaları zorunludur. Komünist Enternasyonal'e katılmak isteyen her parti, 'kendi' emperyalistlerinin sömürgelerde giriştiği oyunları teşhir etmek, sömürgelerdeki her kurtuluş hareketini sırf sözlerle değil eylemlerle de desteklemek, kendi ülkesinin emperyalistlerinin bu sömürgelerden kovulmasını istemek, ülkesinin işçilerinin yüreklerinde sömürgelerin ve ezilen ulusların emekçi halkına karşı ger-

¹⁴ Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal -Belgeler- C-1, s. 177-179, Maya Kitapları-2, Mart -1992

çekten kardeşçe duygular yaratmaya yönelik bir eğitim çabası sürdürmek ve ülkesinin askeri birlikleri içinde sömürge halkları üzerindeki her türlü baskıya karşı sistemli bir ajitaston yürütmek yükümlülüklerini taşır.”¹⁵

“İkinci Kongre Manifestosu” birinci de olduğu gibi gene Troçki tarafından yazılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda ABD'nin rolünü, başlıca emperyalist ülkeler arasındaki derin çelişkileri ve gelecekteki yeni bir dünya savaşı konusunda öngörülerini kapsayan saptamalar şöyleydi:

“Dünya savaşı, ABD'yi kıtasal tutuculuğundan kesinlikle vazgeçmek zorunda bırakmıştır. ABD'nin altılımlı alanı genişlerken, kendi ulusal kapitalizm programı olan Monroe Doktrini'nin ‘Amerika Amerikalılarındır’ şiarı, emperyalizmin programının şiarı olan “Tüm Dünya Amerikalılara” şiarıyla yer değiştirmektedir.

Savaşı, ticaret, sanayi, borsa oyunları yoluyla istismar etmekle yetinmeyip, tarafsız kaldığı sürece Avrupa kanından süzerek elde ettiği zenginlikten başka zenginliklere göz diken ABD, savaşa girmişti ve Almanya'nın yenilgiye uğratılmasında belirleyici bir rol oynadıktan sonra, Avrupa ve dünya politikasının bütün politik sorunlarının çözülmesi işlerine karışmaya başlamıştı.

(...)

Yine de, İngiltere karşısında bir kez başarısız kaldı diye, Amerikan emperyalizminin kabuğuna çekileceğini, yani politikasını yeniden Monroe Doktrini'ne uydurabileceğini sanmak çocukluk olur. Hayır, Amerika kıtasını git gide daha zorbaca yollara başvurarak köleleştirmeyi, Orta ve Güney Amerika devletlerini sömürgeleştirmeyi sürdürürken ABD, İngiltere tarafından kurulan Milletler Cemiyeti'nde iyi bir yer tutmak için Kuzey Amerika'nın dünyanın merkezi olarak görüleceği kendi ‘Milletler Cemiyeti’ni oluşturmaya hazırlanıyor.

(...)

Bu iki devin (İngiltere ve ABD) gemicilik alanındaki şiddetli rekabetine, bir de bundan daha az şiddetli olmayan petrol rekabeti ekleniyor. İngiltere ile ABD arasında hakem rolü oynamaya kalkışan Fransa, küçük bir uydu gibi kendini İngiltere'nin yörüngesinde buluvermiştir. Milletler Cemiyeti kendisi için tahammül edilmez bir yük haline gelmiş-

¹⁵ Age, s. 133

tir ve Fransa, İngiltere ile ABD arasındaki çatışmayı körükleyerek bu yükten kurtulmak istemektedir.

Böylece en büyük dünya güçleri yeni bir dünya düello-suna hazırlanmak için çabalyorlar.”¹⁶

(...)

“İtalya, Fransa karşısında düşmanca tutumunu korumaktadır ve eğer Almanya’nın kendisi başını kaldırabilecek durumda olsa, Fransa’ya karşı onu desteklemeye hazır olarak beklemektedir. İngiltere karşısında beslediği kıskançlık Fransa’yı kemirmektedir ve haraçlarını elde edebilmek için Avrupa’nın her köşesini yeniden ateşe vermeye hazırdır. ABD’ye yönelik dünya çapındaki tertiplerini sürdürebilmesi için, İngiltere’nin ellerinin serbest kalması gereklidir; bunun için Fransa’nın yardımıyla Avrupa’yı bir kargaşa ve güçsüzlük ortamında tutmaya çalışmaktadır. Japonya’nın Doğu Sibirya’ya süzülmesine göz yuman ABD, böylece 1925’den önce donanmasının İngiltere’ninki karşısında üstünlük elde etmesi için zaman kazanmaya çalışıyor. (...) Bu tabloyu gerektiği gibi tamamlayabilmek için, Fransız burjuvazisinin askeri dahisi sayılan Mareşal Forch’un yaptığı bir uyarıyı eklemek gerekiyor: ‘bir dahaki savaş, öncekinin kaldığı noktadan başlayacak’; her şeyden önce uçaklar ve tanklar, yarı otomatik tüfeklerin yerine otomatik tüfek ve mitralyözler, süngünün yerine el bombaları boy gösterecektir.”¹⁷

Komünist Enternasyonal’in Manifestosu’nda Türkiye ile ilgili bir bölüm de bulunuyordu. Bu iki paragraflık bölüm şöyleydi:

“Türk halkı, Londra’daki zorbarların kendisine dayattığı utanç verici barışa boyun eğmek istemiyor. Anlaşmanın maddelerini uygulamak amacıyla, İngiltere Yunanistan’ı silahlandırıp, Türkiye’nin üzerine saldı. Böylece, Balkan yarımadasıyla Küçük Asya, Türklerle Yunanlılar, tam bir tahribata, bir karşılıklı kıyıma mahkum oldu.

Antant’ın (müttefiklerin) Türkiye’ye karşı mücadelesinde Ermenistan da programa dahil edildi; tıpkı Almanya’ya karşı Belçika’nın, Avusturya-Macaristan’a karşı Sırbistan’ın olduğu gibi... Tanımlanmış sınırlarından ve bağımsız yaşama imkanından yoksun olarak Ermenistan oluşturulduktan sonra, Wilson “Milletler Cemiyeti’nin kendisine önerdiği

¹⁶ Age, s. 250-251

¹⁷ Age, s. 254

Ermeni mandasını reddetti; zira Ermeni topraklarında ne petrol, ne de platin vardı. 'Kurtarılmış' Ermenistan her zamankinden daha çok korumasız durumdadır.

Hemen hemen yeni yaratılan 'ulusal' devletlerin tümünün bağrında, bir sınır ötesi milliyetçilik bulunuyor; yani hepsinin içinde gizli bir ulusal çıban saklıdır."¹⁸

3. Birinci Doğu Halkları Kurultayı

Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi'nden yaklaşık bir ay sonra, 1-8 Eylül 1920 günleri arasında Bakü'de Birinci Doğu Halkları Kurultayı toplanmıştı. Kurultay, Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi tarafından düzenlenmişti. Kurultayı Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Başkanı Zinovyev tarafından açmış ve Sekreteri Radek tarafından da uluslararası durum raporu sunulmuştu. Kurultay'a 37 ulusu temsilen 1891 delege katılmıştı.*

Azerbaycan Devrim Komitesi'nden Nerimanov tarafından "Komünist Enternasyonal Merkez Komitesi adına, Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın açıldığını" ilan etmesiyle başlayan Birinci Oturum'un başında, Kurultay Başkanlığına Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi Başkanı Zinovyev, Kurultay Şeref Başkanlığına da Lenin ve Troçki seçilmişti. Daha sonra kürsüye gelen Zinovyev, Komünist Enternasyonalin bu Kurultayı toplamaktaki amaçlarını ve toplantıdan beklentilerini anlattıktan sonra konumuzu da ilgilendiren şunları söylüyordu:

"İki hareket vardır. Biri çabuk, heyecanlı, güçlü proletaryanın Komünist hareketi, ki Rusya'da, Fransa'da, Almanya'da, İtalya'da gözüküyor ve gittikçe genişliyor. Öbürü daha az kuvvetli ve sık sık zikzaklar çizen henüz yollarını

¹⁸ Age, s. 253

* Toplantıya katılanlardan 266 delege milliyetini bildirmemiş, 100'den fazlası da soru kağıdını doldurmamıştı. Toplam, 1273'ü Komünist ve diğerleri partiszler olmak üzere saptanabilen 37 milliyeti temsilen 1891 delege katılmıştı. Kadın delegelerin sayısı ise 55'di. Türkler, 235 kişilik delegasyonla en yüksek sayısı oluşturuyorlardı. Ancak, ulusal grup olarak Türk delegasyon içinde Türkistanlılar, Azeriler, Tatarlar vb. gruplar da gösterilmişti. Türkiye'den (Anadolu ve İstanbul'dan) gidenlerin Çeşitli kaynaklardan tespit edilenlerin sayısı 30 kişiyi bulmaktadır. Pravda'da çıkan bir yazıda ise, Türkiye'den vilayetlere göre seçilen delege sayısının 100 civarında olduğu ve bunun ancak 43 kişininin Bakü'ye gelebildiği yazılmıştı.

¹⁹ *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Bakü-1920)*, s. 257, Koral Yayınları - 1975

iyice seçmemiş ve hala ne istediklerini iyice bilmeyen ama İngiliz ve Fransız kapitalizminin boyunduruğunu altında inleyen ezilen ulusların hareketi. Biz bu iki hareketin birbirine gittikçe daha fazla yaklaşmasını ve ulusal önyargılardan kurtulmasını istiyoruz; biz bu iki akımın birleşip tüm engelleri ortadan kaldıracak yeryüzünü uzun zamandır acıdan inleyen kötülüklerden temizleyecek güçlü ve coşkun bir hareket olmasını istiyoruz. Ve bu yüzden hala bizimle birlik olmayan, bazı hallerde de Türkiye örneğinde olduğu gibi bize karşı olan grupları sabırla destekliyoruz. Sizin de bildiğiniz gibi yoldaşlar Sovyet Hükümeti, Kemal Paşa'dan desteğini esirgemiyor. Onun yönettiği hareketin bir komünist hareketi olmadığını unutmuyoruz; onu biliyoruz. Önümde Ankara'daki halk hükümetinin ilk meclis oturumunun steno ile yazılmış özetleri var; orada Kemal Paşa kendisi sultanın ve halifenin kişiliğinin kutsal ve saldırılmaz olduğunu söylüyor... Bu komünistçe bir görüş müdür? Hayır! Ama biz yığınların dini duygularına saygı duyuyoruz ve onlara başka bir anlayışın da verilebileceğini biliyoruz... Gerçek köylü devriminin meşalesi yanmaya başladığı zaman Türkiye'de ve bütün doğuda da aynı şey gerçekleşecektir. Halklar, o zaman sultanın da efendilerinin de iradelerine olan inançlarını hızla kaybedeceklerdir. Ayrıca şunu bir daha tekrar ederim. Türk halk hükümetinin politikası, Komünist Enternasyonalin ve bizim politikamız değildir. Ve her şeye rağmen, biz İngiliz hükümetine karşı sürdürülen her devrimci kavgayı desteklemeye hazır olduğumuzu söylüyoruz. Şu anda Türkiye de terazinin kefi hala zenginlerin tarafına eğiliyor, ama her şeyin değişeceği zamanlar gelecektir. Türkiye'de İran'da köylülerin olduğu her yerde, Bolşevizm'in ne olduğu anlaşılmaya başlanıyor.”²⁰

Zinovyev, uzun konuşmasının son bölümünde Kurultay'a katılan Komünist olmayanlara (Kurultayda bunlara "Partisizler" deniliyordu) şöyle seslenmişti: "Burada bulunan bütün partisizlere açık sözlülükle şunu söylemek isteriz. Pan-İslamizm ve diğer milliyetçi eğilimler, bizim görüşlerimiz değildir. Bizim tümüyle başka bir politikamız vardır. Biz şu anda, Türkiye'de olduğu gibi biçimlenen ve belki de yarın başka ülkelerde de biçimlenebilecek olan demokratik bir politikayı savunabiliriz. Türkiye'de, İran'da, Hindistan'da ve Çin'deki ulusal hareketler gibi olan tüm hareket-

²⁰ Age, s. 49-50

leri destekliyoruz ve destekleyeceğiz; bunu yapıyoruz ve özel bir çıkar veya açgözlülük sonucu olarak değil fakat sadece bilinçli işçi böyle düşündüğü için yine yapacağız: Bu gün, henüz gerçek çıkarlarının nerede olduğunu anlayamayan Türkler, bunu yarın anlayacaklardır. Onları desteklemek, onlara yardım etmek ve ülkelerinde gerçek bir halk devrimi patlamasını beklemek zorundayız; böylelikle çabucak ve sonsuza dek sultanları ve diğer önyargılarla ilgili saplantıları unutacaklardır. Büyük kardeş olarak bu hareketi hızlandıralım diyor kendi kendine bilinçli işçi. Ulusal ve demokratik Türk hareketini destekliyorum- diyor komünist işçi.- ve Türkiye'nin, İran'ın ve Doğu'nun ezilen köylülerini bütün zenginleri ve baskıcı unsurlara karşı verilen kavgaya çağırma- yı kendime kutsal bir ödev sayarım, aynı zamanda, onlara, bu insanların ekonomik eşitliğe, emekçilerin kardeşçe birliğine ihtiyacı olduklarına dair çok basit gerçeği öğretmeyi kendime bir ödev biliyorum. İşte yoldaşlar açık ve açık sözlü bildirgemiz.”²¹

Kurultay'da esas olarak III. Enternasyonal'in II. Kongre kararlarının bir versiyonu niteliğinde ve enternasyonal tezlerinin daha geniş güçler tarafından desteklenmesi amacına yönelik kararlar alınmıştı. Kurultay kararlarından konumuzu ilgilendiren Türkiye Millet Meclisi Hükümeti'nin gönderdiği Türk delegasyonunun “Bildirgesi” ile Enver Paşa hakkındaki kararı önemliydi.

a) Millet Meclisi Hükümeti'nin Tutumu

Millet Meclisi Hükümeti Kurultaya İbrahim Tali başkanlığında biri heyet göndermiş ve bu resmi delegasyona bir talimat verilmişti. Bu talimat aynı zamanda Kurultay'a katılma amacını ve orada izlenecek politik taktikleri de gösteriyordu. Ali Fuat Cebesoy'ın “Moskova Hatıraları” kitabında anlattığına göre delegasyona verilen talimat şöyleydi:

“1) İdari inkılap yaptık. İçtimai inkılap da adet ve dinimiz itibarıyla müsaittir. Ancak henüz vakti değildir. Çünkü emperyalist Avrupalılarla ve İstanbul hükümeti ile harp halindeyiz. Aşağıdan yukarıya gelebilecek bir inkılap inhilimizi mucip olur. Murahhaslarımız müzakereleri dinlemeli ve bize haber vermelidir.

2) Kurultay'da Anadolu'nun hakiki inkılapçı olduğunu ve inkılap ruhundan başka bir şey tanımadığını bilfiil gös-

²¹ Age, s. 51-52

termek. Kurultay'a iştirak edecek olan Avrupalı delegelerin bu hususta itimat ve emniyetlerini kazanmak ve muavenetlerinden (yardımlarından) memleketimiz için azami istifadeyi temin etmek. Memleketimizin idare tarzı ve siyaseti hakkında en iyi usul ve şeklin ne olabileceğini onlara anlatmak.

3) Murahhaslarımız Türkiye hakkında her ne şekilde ve mahiyette olursa olsun bir hüküm ve karar ittihazına selahiyettar değillerdir.”²²

Nitekim bu talimat doğrultusunda hazırlanan bir “Bildirge” Kurultay’a İbrahim Tali Bey tarafından sunulmuştu. “Yoldaşlar” diye başlayan ve girişinde “Anadolu başkaldırmasının nedenlerini iç ve dış etkenler” olarak ikiye ayıran ve sonra bunları açıklayan bildirgenin çarpıcı bölümleri şöyleydi:

“Yoldaşlar, sonunda Akdeniz’e biricik yolumuz olan İzmir’e de hücumla başlandı. Bu olay Doğu’da ve Batı’da ulusal hakları savunanların haydutlara karşı birleşmesini sağladı. İzmir’in işgalinden sonra emperyalizme düşman olanlar, özellikle Erzurum ve Trabzon halkı, Erzurum’da bir halk kurultayının toplantıya çağrılmasını önerdiler. Bu kongrede halkımızın savunulmasına karar verildi. Bir süre sonra Sivas ve Ankara kongreleri de bu kararı onayladı.

(...)

Gerçek şudur ki, Batı kapitalizminin Doğu’daki suç ortakları Ermenileri, Taşnakları, Venizelosçu Rumları ve ayrıca eski saray mensupları, eski paşalar ve onların İngiliz kapitalizminin çıkarları için Padişahın yakın çevresinde entrikalar yapan araçlar, İtilaf devletlerinin kollarına atıldıkları sırada, Anadolu devrimcileri, onlar, kızıl devrimin doğmakta olan güneşine doğru yöneldiler.

(...)

Yoldaşlar, Anadolu’lu köylüler ve devrimciler, çevreleri bu talancılar ve hainlerle dolu olduğu halde büyük bir içtenlik ve heyecan ile uluslararası devrime başvurdular. Onlar, tüm insanlığı kurtuluşa götürecek olan III. Enternasyonal’in kaderine bağlı olduklarına inanıyorlar.

Emperyalistler tarafından dağıtılan Meclis’ten sonra ve halkın haklarının koruyucusu olarak örgütlenen halkçı-devrimci hükümet tutumunun içtenliğini Moskova’ya gönderdiği delegasyon heyeti ile kanıtlamıştır.

²² Ali Fuat Cebesoy. *Moskova Hatıraları*, s. 19, İstanbul -1955

(...)

Yoldaşlar, bu açıklamalardan açıkça görünüyor ki, Anadolu uygarlığa doğru olan yürüyüşünde son evladı ölene kadar bağımsızlığını korumaya kararlıdır ve o Sovyet Rusya'nın kendisine uzattığı eli büyük bir içtenlikle kabul edecektir.”

Mahmut Tali Bey konuşmasını “Yaşasın Sovyet Rusya ve sadık bağlaştığı devrimci Doğul” diyerek bitirmişti.²³

b) Enver Paşa Hakkında Alınan Karar

Enver Paşa Kurultay'a delege olarak katılmış ve divana okunmak üzere bir Bildirge vermişti. Enver Paşa'nın bu bildirgesi okunduktan sonra, Başkanlık Kurulu bir “karar tasarısı” hazırlayarak tartışılmadan oya sunmuş ve bu tasarı Enver Paşa ve bazı İttihatçıların itirazına rağmen kabul edilmişti. Kurultay zabıtlarına “Enver Paşa hakkında karar” olarak geçen bu karar, İttihat ve Terakki hareketine karşı bir tutumu belirlemiş olmakla birlikte, aynı zamanda Türk ulusal hareketinin niteliğine ve ona karşı yaklaşımını da özetlemişti. Bu ilginç karar şöyleydi:

“Enver Paşa'nın ulusal Türk hareketi hakkındaki bildirgesini dinledikten sonra Doğu Halkları Kurultayı şu kararlara vardı:

1) Kurultay dünya emperyalizmine karşı savaşı ve özellikle Doğu haklarını ezen ve sömüren İngiliz-Fransız emperyalizmi korsanlarının tüm dünya emekçilerini kölelik altında tutmak için sürdürdükleri çabalara karşı koyan bütün Türk savaşçılarına sevgilerini ifade eder. Aynen Komünist Enternasyonal'in II. Kongresi'nde olduğu gibi Birinci Doğu Halkları Kurultayı da yabancı emperyalistlerin boyunduruğundan Doğu'nun ezilen halklarını kurtarmaya çalışan ulusal devrimci hareketleri desteklemek istediğini bildirir.

2) Bu arada Kurultay Türkiye'deki ulusal devrimci hareketin yalnızca yabancı sömürücülere yönelik olduğunu ve bu hareketin işçi ve köylülerin ezilmekten ve sömürülmekten genel anlamıyla kurtulmaları demek olmayacağı gerçeğini de ortaya koyar. Bu hareketin başarsı Türk çalışan

²³ *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Bakü-1920)*, s. 124-127, Koral Yayınları -1975

* Bazı kaynaklarda, Enver Paşa'nın konuşma yapmak üzere divandan söz istediğini, divanın kendisine söz vermemesi üzerine, yazılı konuşmasını okunmak üzere divana verdiğini belirtilmektedir.

yığınları için en önemli sorunların çözümünü getirmeyecektir: Toprak sorunu ve vergiler sorunu, değişik uluslardan oluşmuş Doğu'nun kurtuluşu için en önemli engel olarak kalacaklardır.

3) Kurultay, geçmişte bir grup emperyalist gücün çıkarları için Türk işçi ve köylülerini ölüme götüren ve Türkiye'nin çalışan yığınlarını yüksek rütbeli subaylar ve zenginler diktatörlüğü gibi çift taraflı bir tehlikeye sürükleyen bu hareketin önderleri hakkında ihtiyatla söz edilmesi gerekliliğine inanır. Kurultay onlara eylemleriyle halka hizmet etmeye hazır olduklarını kanıtlamayı ve eski yanlışlıklarının izlerini silmeyi önerir.”²⁴

Kurultay'da hem Komünistler ve hem de Kemalistler tarafından desteklenen bu karar, her iki kesiminde sonraki siyasal ve örgütsel yöneliminde ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde etkili olmuştur.

c) Kurultay Bildirisi

Kurultay, İngiliz ve Fransız emperyalizmine karşı mücadele eden Doğu hakları ve özellikle Müslüman halklar (Hint, Fars, Arap, Türk vb.) arasında büyük bir yankı uyandırmıştı. Bu nedenle Kurultay sonunda esas olarak Müslüman halklara yönelik olan ajitatif bir Bildiri yayınlanmıştı. Yaygın bir şekilde dağıtılan bu Bildiri de, İngiliz emperyalizmine karşı ortak mücadele, hakların kurtuluşu için Üçüncü Enternasyonal bayrağı altında toplanma çağırısı yapılmıştı.*

“Doğu'nun Halklarına” başlığıyla yayınlanan bu Bildiri'nin bazı bölümleri şöyleydi: .

²⁴ Age, s. 128-129

* Bütün bunlara karşın Kurultay ne aldığı kararlara sadık kalabildi ve nede sürekliliği sağlanabildi. “Kayıtlarında Doğu Halkları Birinci Kongresi olarak geçirilmesine rağmen, Bakü Kongresi'ni izleyen kongreler yapılamadı ve bu kongre arkasında ciddi bir mekanizma bırakmadı. Bakü'de Propaganda ve Eylem Kurulu kuruldu ve ilk raporunu 1920 Kasım ayında Enternasyonal Yürütme Komitesi'ne verdi. Aralık ayında Rusça, Türkçe, Farsça ve Arapça dillerinde yayınlanacak Doğu Hakları Dergisi'nin çıkacağı ilan edildi. Bundan sonra pek az kayıtlara rastlanıldı. Kurulun ve Derginin hızla ortadan kaybolması, kısmen Mart 1921 tarihli İngiliz-Sovyet Ticaret Anlaşması'nın sonucu olabilir ve bu Moskova'nın dışında etkin bir siyasal organ yaratmanın güçlüğüne gösteriyor.” (E. H. Carr, *A. History of Soviet Russia, The Bolşevik Revolution 1917-1923* Cilt- I, s. 269'dan aktaran Fikret Başkaya, *Paradığınarın İftlası (Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş)* s. 82, Doz Yayınları, Birinci Baskı- 1991)

"Bizler, Doğu'nun bütün halklarının -Hindistan, Türkiye, İran, Mısır, Afganistan, Belücistan, Kaşgar, Çin, Hindi Çini, Japonya, Kore, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Dağıstan, Kuzey Kafkas, Arabistan, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Hiva, Buhara, Türkistan, Fergan, Tataristan Başkırdistan, Kırgızistan vb.- emekçi kitlelerinin temsilcileri, birbirimizle ve Batının devrimci işçileriyle bozulamaz bir birlik içinde birleşmiş olarak, bir Kutsal Savaş'a kalkmaları için halklarımıza sesleniyoruz.

Şöyle diyoruz:

Doğu'nun halkları! Birçok kereler hükümetlerinizin sizi Kutsal Savaşa çağırdığını işittiniz. Peygamber'in yeşil bayrağı altında yürüdünüz: fakat tüm o Kutsal Savaşlar aldatmaca ve yalandı. Çünkü yalnızca açgözlü yöneticilerinizin çıkarlarına hizmet ediyorlardı. O Kutsal Savaşlardan sonra, siz köylüler ve işçiler yine kölelik, yine yoksulluk içinde kalıyordunuz. Dövüşmekle, yalnız başkaları için iyi yaşam koşulları sağladınız, kendinize hiçbir yararınız olmuyordu.

Şimdi sizi ilk kez gerçekten kutsal bir savaşta, Komünist Enternasyonal'in Kızıl Bayrağı altında dövüşmeye çağırıyoruz.

(...)

Avrupa'da geri kalan son güçlü yırtıcı hayvan, İngiltere, Doğu haklarını kendini köle etmek ve mallarını yağmalamak için kara kanatlarını Müslüman ülkelerinin üstüne yaymış.

Doğu halkaların korkunç bir kölelik, yoksulluk, baskı ve sömürü getiriyor. Kendi kurtuluşunuzu gerçekleştirin artık, ey Doğu halkları!

(...)

Hepiniz, ortak düşmana, emperyalist İngiltere karşı mücadele etmek için kalkın!

Doğu haklarının kurtuluşu için, insanlığın ezilen ezen uluslara ayrılmasına son vermek için, konuştukları dil, tenlerinin rengi, inandıkları din ne olursa olsun, bütün halkların ve toplulukların tam eşitliği için Kutsal Savaş'ın Kızıl bayrağı dalgalanıyor.

Dünyanın ileri ve geri, bağımlı ve bağımsız, metropol ve sömürge ülkeler diye bölünmesini ortadan kaldırmak için sizi bir Kutsal Savaş'a çağırıyoruz.

İnsanlığı kapitalist ve emperyalist köleliğin boyundurduğundan kurtarmak, bir halkın bir başkasını ezmesine, in-

sanın insanı sömürmesine son vermek için bir Kutsal Savaş'a çağırıyoruz!"²⁵

d) Kürtlerle İlgili Durum

Kurultay zabıtlarından ve belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Kürtlerden ve bir Kürt sorunundan kimse söz etmemişti. Sadece birkaç kez, "Ermenilere karşı Kürtlerin kullanıldıkları" şeklinde bazı cümleler sarfedilmişti.

Zabıtlara göre delege listesinin milliyetlere göre olan bölümünde Kürt delege olarak 8 kişi gösterilmiş olmakla birlikte, bu kişilerin nasıl ve kimi temsilen katıldıkları, Komünist mi yoksa "partisiz mi" oldukları belirtilmemişti. Ancak bu kişilerin Kürt kökenli Komünistler olma ihtimali yüksekti. Zira Kurultay'a Kürdistan'ın parçalarındaki ulusal örgütlerden hiç biri çağrılmamıştı.

Bunun nedeni, Kurultay'a esas olarak İngiliz, Fransız ve İtalya ittifakına dayalı emperyalist bloğa karşı tutum alan siyasal hareketlerin çağırılması veya sadece onların katılmalarına izin verilmesiydi. Dolayısıyla Kurultay'a Türkler (Komünistler-Kemalistler-İttihatçılar), Ermeniler, Farslar, Araplar, vb. Ortadoğu'nun belli başlı bütün ezilen halklarının çağırılmış olmalarına karşın, o dönemde İngiliz yanlısı olarak görünen Kürt örgütleri özel olarak bu Kurultay'a çağırılmamış veya katılma talepleri kabul edilmemişti.

4. Sovyetler Birliği-Kemalist Hükümet İlişkileri

a) Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması

Çarlık Rusya'sı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler, ortak sınırların yarattığı komşuluk ilişkileri ve ekonomik, siyasal, askeri, etnik, dinsel, kültürel vb. sorunların yarattığı karşılıklı çıkar çatışmaları nedeniyle tarih boyunca son derece hareketli olmuştu. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'nda karşı cephelelerde savaşmalarına karşın, bu savaşın iki ülkenin de kaderinde belirleyici bir öneme sahip olması, ilişkilere özel bir önem kazandırmıştı. Savaşın sonunda Rusya'da devrim olurken, Osmanlı İmparatorluğu da Ateşkes'in çizdiği sınırlar içerisinde varlığını sürdürmek zorunda kalmıştı. Her ikisi de çok uluslu birer imparatorluk ol-

²⁵ *Mustafa Suphi (Yaşamı-Yazıları-Yoldaşları)*, s. 168-170, Sosyalist Yayınlar-1992

masından dolayı bu süreçte iki ülkedeki siyasal ve sosyal gelişmeler birbirini etkilemişti.

İlk kez Erzurum Kongresinde Sovyet Devrimi'nin öneminden ve Sovyet Hükümeti'yle dayanışmadan söz eden M. Kemal, Sivas Kongresi'nden itibaren stratejik yönelimini Sovyetlerin yakın ilgisine ve desteğine göre ayarlamaya başlamıştı. M. Kemal, bir yandan Osmanlı Hükümetine ve başta ABD olmak üzere diğer İtilaf Devletleri'ne karşı her fırsatta Bolşevizm tehlikesini kullanırken, bir yandan da SSCB Hükümeti'yle karşılıklı çıkarlara dayalı yakın bir ilişki kurmuş ve bunu uzun yıllar sürdürmüştü.

TBMM'nin açılışından üç gün sonra Sovyetlerle antlaşma ve yardım görüşmeleri M. Kemal Lenin'e 26 Nisan 1920'de bir mektup göndermesiyle başlamıştı. M. Kemal bu mektubunda SSCB Hükümeti ile Kafkasya'nın geleceği, yeni sınırların tespiti, yardım ve karşılıklı dayanışma konularını kapsayan barış görüşmelerinin başlatılmasını istemişti.

TBMM'nin kapalı oturumunda görüşüldükten sonra kaleme alınan bu Mektup'ta, özetle, Gürcistan ve Azerbaycan'ın SSCB'ne katılmalarının desteklendiği belirtilmiş ve İngilizlerin oynacağı olmakla itham edilen Ermeni Hükümeti'ne karşı askeri harekate girişme teklifi yapılmıştı. Ayrıca, Anadolu'dan yabancı güçleri kovmak ve iki ülkeyi tehdit eden Batılı güçlere karşı ortak bir mücadele sürdürmekte kullanmak üzere, Sovyetlerden 5 milyon altın lira (bir kısmı Doğu Ordusu için yiyecek, sağlık malzemesi, modern silahlar ve cephane olarak) yardım talebinde bulunulmuştu.²⁶

Bu mektuba Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin biraz gecikerek de olsa, 2 Haziran 1920'de yanıt vermiş ve bazı şartlar ileri sürmüştü. Çiçerin mektubunda özetle, iki hükümet arasında karşılıklı dostluk bağları kurulmasının ve ikili ilişkilerin sağlam temeller üzerinde gelişmesinin önemi vurgulandıktan sonra, özetle TBMM Hükümeti'nin Doğu halklarına kendi kaderlerini kendilerinin tayin hakkı tanınmasını ve Türkiye Ermenistanı'nda, Kürdistan'da, Lazistan'da, Batum Bölgesinde, Batı Trakya'da ve Türk-Arap halklarının oturduğu bölgelerde halk oylaması yapılmasına rıza gösterilmesini istemişti.²⁷

²⁶ P. Dumont, *Mustafa Kemal*, s. 62, Kültür Bakanlığı Yayınları - 1993

²⁷ Age, s. 63

Çiçerin'in şartlarını oldukça ağır bulan TBMM Hükümeti, Sovyet yardımının tartışılmaz önemi nedeniyle rasyonel bir durum değerlendirmesi yaparak esnek bir siyaset sergileme yolunu seçmişti. Bu bağlamda M. Kemal Çiçerin'e bir mektup daha yazarak, Ermenistan'a askeri müdahaleden geçici olarak vazgeçildiğini ve Doğu sınırlarının tespiti konusunda SSCB hükümetine güvendiğini bildirmişti. Bunun üzerine, 19 Temmuz'da Moskova'ya giden Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk Delegasyonu ile Barış Antlaşması görüşmelerine başlanmıştı.

TBMM Hükümeti'ni dünyada resmi olarak tanıyan tek ülke konumunda olan SSCB Hükümeti, bölgedeki ve Anadolu'daki gelişmeleri dikkatle izliyor ve her adımını ona göre atıyordu. Sovyetlerin biraz temkinli davranmasının nedeni, Anadolu'da gelişen ulusal hareketin niteliği, etkinliği ve geleceği konularında bazı kuşklarının olmasıydı. Ayrıca, Kafkasya'da Menşeviklerle olan kendi iç problemleri ve özellikle de Ermenistan sorunu vardı. 1920 Eylülünde düzenlenmeye çalışılan Doğu Halkları Kurultayı ve bu Kurultay'dan önemli beklentileri de bulunuyordu.

TBMM Hükümeti'nin asıl amacı ise, Sovyetler gibi güçlü bir müttefik kazanmak ve bir an önce para ve silah yardımı almaktı. Bu temel amacını gerçekleştirmek için acele ediyordu. Uzun görüşmelerin sonunda, TBMM Hükümeti'nin istediği olmuş ve 8 Eylül 1920'de iki milyon lira değerindeki 400 kilo külçe altın ilk parti Sovyet yardımı Erzurum'a gelmişti. 23 Eylül'de ise 60 bin tüfek, 100 kadar top ve beraberinde büyük miktarda cephane, top mermisi vb. savaş malzemesi getiren ilk Rus gemisi de Trabzon'a yanaşmıştı. 4 Ekim'de Sovyet Elçilik heyeti Ankara'ya gelmiş, 21 Kasım'da da Ali Fuat Cebesoy Moskova'da Büyükelçilik görevine başlamıştı.

Bu arada Bakü'de toplanan Doğu Milletleri Kurultayı'na temsilci göndererek, İslam ülkeleri delegelerinden daha geniş destek arayan ve Kurultay'da bu desteği bulan M. Kemal, 15 Eylül 1920'de Fransız Le Journal gazetesine verdiği bir demeçte; "İslam dünyası arkamdadır ve daha da büyük bir müttefik yanımdadır" demiş ve böylece, Batılı ülkelere karşı bir güç gösterisinde bulunmuştu.

Sovyetlerin desteği hükümete derin bir nefes aldırılmış ve bütün gücüyle Batı Cephesi'ne yönelmesini sağlamıştı. Ayrıca TBMM Hükümeti, İtilaf Devletleri'ne karşı daha uzlaşmaz bir tutum takınabilmişti. TBMM Hükümeti'nin Sov-

yetlerle Antlaşma yapmasından ciddi bir şekilde rahatsız olan ve bunu önlemek için hemen harekete geçen Batılı ülkeler, TBMM Hükümeti'ni aynı günlerde Londra Konferansı'na çağırma kararı almıştı.

Bir Türk-Sovyet balayı ortamında başlayan ve giderek gelişen karşılıklı ilişkilerin yarattığı sonuçlardan biri de, Anadolu'daki halk kitleleri ve silahlı güçler arasında Sovyetlere karşı bir sempatinin doğmaya başlamasıydı. Bunun farkında olan M. Kemal, önce Türkiye Komünist Partisi yöneticilerinin (M. Suphi ve arkadaşlarının) katledilmelerini sağlamış, daha sonra da Komünist örgütlenmeyi kendi tekeline almak için resmi bir Türkiye Komünist Partisi (TKP) kurdurmuştu.

Bu bağlamda, M. Kemal'in 31 Ekim 1921'de Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği bir telgraf, Sovyetler Birliğine ve Komünist faaliyetlere karşı faydacı ve ikiye bölünmüş yaklaşımın somut bir örneğini oluşturmuştu. O sırada Garp Cephesi Kumandanı olarak Eskişehir'de bulunan Ali Fuat Cebesoy'a gönderdiği bu telgrafta M. Kemal şunları yazmıştı:

"Komünistliğin memleketimizde değil, henüz Rusya'da bile kabiliyeti tatbikiyesi hakkında sarıh kanaatler hasıl olamadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber dahilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dahilinde girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbir alınmadığı takdirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu vahdet ve sükununu mahil ahvalin hudusu da dairei imkanda görülmüştü. En makul ve tabii tedbir olarak aklı başında arkadaşlardan hükümetin malumatı tahtında bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. Bu takdirde memlekette bu fikre müteallik bütün cereyanları bir muhassalaya irca etmek mümkün olabilir. Heyeti Müteşebbisesi ve otuz kişiden mürekkep bir Merkezi Umumisi meyanında güzide arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat ve Kazım Paşalarla, Refet ve İsmet Beylerin de gizli olarak dahil bulunmasını muvafık gördüm. Bu sayede bu memleketi tutan ve maksadı millimizin kahramanı bulunan arkadaşlarımız bu teşkilatta zimethal bulunacaklar ve onların malumat ve teşebbüsat, cereyanı teşebbüsat üzerinde amil olacaktır. Katibi Umumi ilan edilen sabık Dahiliye Vekili Hakkı Behiç Bey tarafından yazılan ilk mektubu şifre ve tahrirat olarak arkadaşlara takdim ettim.

Orada bir nebze malumat vardı. Bugün icraatı maddiyemizde kabiliyeti tatbikiyesi bulunup ve maksadı millimizi istihsalde kuvvetbahş olan hususata atfı ehemmiyet eylemek tabidir. Sosyalizm ve Komünizm prensiplerinden hangileri ve ne dereceye kadar bize kabili tatbik ve hazım ve kabul görüleceği Türkiye Komünist Fırkası'nın propagandasına mukabil milletin tezahüratı fikriyesiyle ve zamanla anlaşılacaktır. Ordunun her vakitten ziyade büyük bir inzibat ile kumandanlarının eli altında bulunmasına son derece dikkat ve ehemmiyet atfolunmalıdır. Komünizm cereyanı nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır.”²⁸

Bu sırada bazı milletvekillerinin konuyu gündeme getirmeleri nedeniyle zaman zaman TBMM'de Komünizm ve Komünist faaliyetler üzerine tartışmalar yapılmaktaydı. TBMM'nin 3 Ocak 1922 tarihli oturumunda, bu konuda yapılan eleştiriler yanıt veren M. Kemal şunları söylemişti:

“Memleketimizde malum-u alileri teşekkül etmiş bir Komünist Fırkası vardır. Diğeri de Halk İştirakiyun Fırkası namı altında yine Komünist fırkasıdır. Türkiye Komünist Fırkası'nın suret-i teşekkülünden vazıhan malumatım vardır, bu fırkayı kimlerin ve ne maksatla teşkil ettiklerine vakıfım. Maksatlarının tamamıyla menafı-i aliye-i vataniye ile hal-i mutabakatta olduğuna ve şahısların en kıymetli, en namuslu ve en vatanperver arkadaşlarımızdan bulunduğu tamamen imanım vardır.(...) Bakınız hudud-u milliyeden bahsediyoruz. Ben çok içtimaiyat ile meşgul olmadım. Fakat Komünizm bittabi hudud tanımaz. Halbuki biz bir hudud-u milli kabul ediyoruz. Son istiklal-i istilzam eder. Biz de bunu kabul edemeyiz. Binaenaleyh hükümetin siyaseti gayet bariz ve vazih bir siyasettir ve bu siyasette ekseriyetimize veya heyet-i umumiyemize değil, milletin heyet-i umumiyesine istinat etmekte olduğuna kanaat-i tammesi vardır. Yoksa şu veya bu zümre veya partiye istinat eden hiç kimse mevcut değildir. Hariciye Vekili'nin beyanatında bu nokta tasrih edilmiştir. Bizim Ruslarla olan münasebatımızda esas olarak kapitalizm aleyhine, yani Komünist esasatına temas dahi edilmemiştir. Görüşebilmek için Komünist olunuz veyahut olmaya mecbursunuz diye kimse bize bir şey demediği gibi, sizinle dost olabilmek için Komünist olmaya karar verdik dememişizdir. Öyle bir esas

²⁸ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 509, İstanbul - 1953

mevcut değildir. Yalnız Rus Bolşevik Hükümeti komünisttir ve gaye-i aslisi budur. Bütün milletlere bu fikri, bu kaide-i asliye-i içtimaiyeyi infaz etmek ister. Şunu ifham etmek isterim ki, biz buna mani olacağız veyahut bunu yapmayacakınız demek, Rus Bolşevik Hükümeti'nin mevcudiyetini tanımamak ve onu reddetmek demektir ki, bunu da yapamayız. Yalnız memleketimize ve milletimize zarar iras edebilecek tarzda gelmesine karşı tedabiri katiye ittihaz etmek mecburiyetindeyiz ve bu tedabiri ittihamda onlar elbette bize muhalif olamaz."²⁹

M. Kemal'in mecliste anlattıklarıyla örtüşen ve esas olarak Sovyet Hükümeti'nin TBMM Hükümeti'ne karşı tutumunu gösteren bir bilgi de, Sovyet Elçisi S. İ. Arolov'un anlattıklarıdır. Arolov, iki hükümet arasında resmi ilişkilerin başlanmasından sonra Ankara'ya Sovyet Elçisi olarak gönderilirken Lenin'in kendisine anlattıklarını şöyle özetliyordu:

M. Kemal Paşa, tabii ki sosyalist değildir, diyordu Lenin. Ama görülüyor ki, iyi bir teşkilatçı. Kabiliyetli bir lider, milli burjuva ihtilalini idare ediyor. İlerici, akıllı bir devlet adamı. Bizim sosyalist inkılabımızın önemini almış olup, Sovyet Rusya'ya karşı olumlu davranıyor. O, istilacılara karşı bir kurtuluş savaşı yapıyor. Emperyalistlerin gücünü kıracağına, padişahı da yardakçılarıyla birlikte silip süpüreceğine inanıyorum. Halkın ona inandığını söylüyorlar. Ona, yani Türk halkına yardım etmemiz gerekiyor. İşte sizin işiniz budur. Türk hükümetine, Türk halkına saygı gösteriniz. Büyüklük taşlamayınız. Onların işine karışmayınız. (...) Kendimiz fakir olduğumuz halde Türkiye'ye maddi yardımda bulunabiliriz. Bunu yapmamız gereklidir. Moral yardım, yakınlık, dostluk, üç kat değeri olan bir yardımdır. (...) Çarlık Rusya yüz yıl boyunca Türkiye'nin amansız düşmanı olduğuna dair yapılan propagandalarla halkın hafızasında derin izler bırakmıştır. Bütün bunlar, Türk köylüsünde, küçük ve orta mülk sahiplerinde, tüccarlarda, aydınlarda ve idareci çevrelerde Ruslara karşı dostça olmayan duygular ve güvensizlik uyandırmıştır. (...) Eski Çarlık Rusya'sı ile Sovyet Rusya arasındaki ayırım, sözde değil, işle göstermek ve anlatmak gerekmektedir. Bu bizim ödevimizdir. Siz de bir elçi olarak

²⁹ Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar*. s. 249-251, Bilgi Yayınevi, Üçüncü Baskı -1978

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin işlerine karışmamak politikasının, halklarımız arasında samimi bir dostluğun savunucusu olmak zorundasınız.”³⁰

Sovyetler neden bunca yardımı yapmış ve TBMM hükümetini olağanüstü şekilde desteklemişti? Bundan asıl beklentileri neydi? O günkü şartlarda Sovyetlerin bu tutumu başlıca iki noktada özetlenebilir:

Birincisi, Sovyet Devrimi'ni boğmaya çalışan Batılı emperyalist ülkelerin Güneyden, Kafkasya ve Boğazlar üzerinden yarattıkları tehlikenin, TBMM hükümetinin başlattığı “milli mücadele” ile bertaraf edilmesi ve böylelikle güney sınırlarının güvenceye alınmasıdır. İkincisi de, Kafkasya'da başta Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan olmak üzere, Kafkas mozağının yarattığı çeşitli dinsel ve ulusal sorunlar ile Menşeviklerle varolan iç problemlerin çözümü bakımından Anadolu'nun Doğu sınırının bir an önce belirlenmesidir.

Bu iki stratejik yaklaşıma, Karl Radek'in öne sürdüğü iki nedeni daha eklemek gereklidir. Radek 1922 Ekim'indeki bir makalesinde şöyle yazmıştı: “Rusya Türkiye'yi destekledi. Çünkü ilk başta uluslararası emperyalizm tarafından sömürülen ve ezilen Doğu Halklarını güçlendiren her şey aynı tehlikeye maruz olan Sovyet Rusya'yı da güçlendirir. Ve ikinci olarak, Rusya, Rusya'ya hububat taşıyan ve Rusya'dan petrol taşıyan gemilerin güvenliğiyle pek yakından ilgiliydi. Çünkü İngiliz Amiralinin emirleriyle bu taşıma mümkün olmayacaktı.”³¹

³⁰ S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, s. 37-39, Burçak Yayınevi, İstanbul-1967

* Mart 1921'de Sovyet Rusya ile İngiltere arasında imzalanan Ticaret Anlaşması karşılıklı ticarete ilişkin hükümleri bu açıklamayı doğrular mahiyettedir. Ticaret Anlaşması'nda şunlara yer verilmişti: “Her iki taraf karşı tarafa karşı düşmanca hareket ve teşebbüslerden ve kendi sınırları dışında sırasıyla, İngiliz İmparatorluğu ve Rus Sovyet Cumuhluryeti kurumlarına karşı doğrudan veya resmi propaganda yapmaktan kaçınır ve daha özel Rus Sovyet Hükümeti, başta Hindistan ve Afganistan bağımsız devleti olmak üzere Asya Halklarını hiçbir askeri, diplomatik veya herhangi bir eylem veya propaganda biçimiyle İngiliz çıkarları veya İngiliz İmparatorluğu'na karşı düşmanca eylemlere teşvik etme girişimlerinden imtina eder. İngiliz Hükümeti, Rus Sovyet Hükümeti'ne, eski Rusya İmparatorluğu'nu meydana getiren ve bugün bağımsızlığını sağlamış olan ülkeler için benzer ve özel bir taahhütte bulunur.” (Fikret Başkaya, Paradigmanın İflası (Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş) s. 83, Doz Yayınları, Birinci Baskı- 1991)

b) Üçüncü Enternasyonal'in Tavrı

Mete Tuncay'ın "Türkiye'de Sol Akımlar" kitabında Sovyetler Birliği, III. Enternasyonal, TKP ve Kemalist Hükümet'in politikalarına ilişkin son derece değerli bilgi ve belgeler sunmaktadır.

III. Enternasyonal'in Üçüncü Kongresi'nde (22 Haziran-12 Temmuz 1921) konuşan TKP delegesi Süleyman Nuri, Kemalist hükümetin Komünistleri karşı giriştiği baskı ve terör politikasını şöyle anlatmıştı:

"Ankara hükümet, bir yandan İtilaf Devletleri'ne karşı Türkiye'nin bağımsızlığı için silahlı bir mücadele yaparken, öte yandan da bütün Komünist hareketine karşı savaşmaktadır. Suphi yoldaşın başında bulunduğu yoldaşlarımızın yok edilmeleri ve yoldaşlarımızdan birçoğunun hapse atılmaları, Kemal'in Komünistlere karşı savaşı koyulduğunu gösteriyor.

"Kemal Paşa'nın kurduğu Komünist Fırkası, Komünistleri devamlı takibat altında tutmak gibi provokatif bir maksatla ve bütün Komünist tesiri öldürmek için kurulmuş bir partidir. Bizim İşçi Komünist Partimizin bu partiyle hiçbir müşterek tarafı yoktur. Fakat milli kurtuluş hareketi boyunca, kendilerini harikulade bir tarzda hazır tutan Anadolu köylüleri ve işçileri de, biz Komünistlerle birlikte onu destekleyecektir; çünkü Antant'ın ve emperyalistlerin yıkılması, her çeşit istismara son verecek olan dünya ihtilalinin temeli ve başlangıcıdır."³²

Bu ve benzeri bilgilerden anlaşıldığı gibi Türk komünistleri Kemalist hükümetin ikiye bölünmüş politikalarının farkında olarak zaman zaman rahatsızlıklarını dile getirmekten öte bir tutum geliştirmemişlerdi. Çünkü sistemli bir şekilde Sovyetlerin bilgisi ve desteğine bağlı politik bir hat izlemekte bir sakınca görmemişlerdi.

Mete Tuncay o günlerdeki ilişkileri şöyle özetlemektedir: "1921 başlarında girişilen solu bastırma politikası, Sovyetlerin Ankara hükümetiyle anlaşmalarına engel olmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, önce Lenin'e 'Batılı emperyalistlere karşı' birlikte mücadele için 'yakın bir ittifakın kurulmasını' isteyen bir telgraf çekmiş, sonra da Rusya'ya geniş kadrolu

³¹ Pierre Frank, *Histoire de L'Internationale Communiste* (1919-1943)'den Aktaran Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası (Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş)* s. 79, Doz Yayınları, Birinci Baskı- 1991)

³² Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 257, Bilgi Yayınevi, Üçüncü Baskı -1978

bir elçilik heyeti göndermiştir. Bu heyet daha yolda iken, Dağıstan'ın istiklale kavuşması dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa ile Lenin arasındaki telgraflaşma, iki devlet arasındaki ilişkilerin yakınlığına işaret etmektedir. Moskova'da Türk delegasyonu hazırlık görüşmelerinden sonra 26 Şubat'ta Rus temsilcileriyle birlikte konferans masasına oturmuştur. Türkler, bu kere ittifakta ısrar etmekten vazgeçerek, bir dostluk ve yardım anlaşmasıyla yetinmişlerdir; Ermeni sorunu zaten askeri yönden çözülmüş ve Rus-İngiliz ticaret ilişkileri de yolunu girmiş olduğu için, görüşmeler olumlu sonuç vermiştir. Fakat Mart (1921) ortalarında yapılan anlaşmaya rağmen kararlaştırılan yardımın alınması Eylül ayına kadar aksamıştır. (...) Sakarya Savaşı'nın arifesinde, Türkiye'de, Türk Hariciyesi bir nota ile Sovyet hükümetine başvurarak yardım ihtiyacının acillliğini belirtmiştir. Bundan sonra, Rus'lar daha geniş ölçüde askeri ve mali yardım yapmaya başlamıştır.

"Şurasına önemle işaret etmek gerekir ki, Anadolu'da sol akımlara ara verildiği 1921 yılının ilk dörtte üçünde, bir yandan hükümet devirmeye kalkıştıkları iddia edilen solcu- lar cezalandırılırken, öte yandan hükümet çevreleri anti- emperyalist, tavırlarından ve hatta solcu bir genel siyaset görüşü aramaktan vazgeçmiş değillerdir. Ancak, bu tutu- mun, Türk milli kurtuluş hareketinin askeri başarı şansı terimleriyle düşünen Sovyet Rusya ve Komüntern yönetici- lerinin Türkiye ile ilgili davranışları üstünde lehte veya aleyhte bir değişiklik yapmış olduğuna inanmak için her- hangi bir neden yoktur."³³

III. Enternasyonal'in Dördüncü Kongresi'nde (5 Kasım-5 Aralık 1922) "Türk delegelerinin ısrarı üzerine, sola karşı girilen hareket hakkında "Türkiye'nin Komünistlerine ve Çalışan Halkına" hitaben, milliyetçi burjuva hükümetini kınayan bir "Açık Mektup" yazılması kararlaştırılmıştır. Ancak, dış görüşüne karşın, Türk solcuları aslında kendile- ri bakımından, İkinci Kongre'de saptanan parti çizgisinin değişmediğini öğrenmişlerdir: "onlara düşen ödev, ulusal kurtuluş hareketini desteklemek, yani burjuva devrimine yardımcı olmaktır". Bu konuda Yürütme Kurulu'na yönetilen eleştirilere yanıt veren Karl Radek, konuşmasının Türkiye ile ilgili bölümünde şunları söylemişti:

³³ Age, s. 251-257

"Bizim tezlerimiz; sömürülen Doğu'nun uluslararası kapitalizme karşı savaşması gerektiğini ve savaşacağını, bizim de bu nedenle ona yardım etmemiz gerektiğini söylemektedir. Bakıyoruz, doğulu ulusların başında ne Komünistler ne de hatta burjuva devrimcileri var; çoğu, asker ve bürokrat sınıflardan çürümüş feodal kliklerin temsilcileri. Bu durum bizim Doğulu halklara yardımımızı egemen ögelere karşı tutumumuzla çelişki bir hale sokuyor. Söz konusu sorun, Türkiye'de Komünistlerin kovuşturulması ve Çin'de Wu-Fei-Fu askeri birliklerinin grevcileri bastırmalarıyla güncel bir önem kazandı. Biz komünistler olarak, bu gibi sorunlardaki tutumumuzu diplomasiye başvurmada açıkça ve içtenlikle ortaya koyabiliriz. Uyanan Doğu'ya yardım edeceğimize söz verirken, Doğu'da bundan sonra yapılması gereken sınıf mücadelelerini bir an bile gözden kaçırmadık. 1847'nin Komünist Manifestosu'nda Marks, Alman işçilerine güttüğü politika devrimi ilerlettiği ölçüde burjuvaziyi destekleyin, demişti. (...) Türkiye'de Komünistlere yapılan baskılar, Türkiye'de daha yeni yeni gelişmeye başlayan sınıf mücadelesinin bir parçasıdır. (...) Türk Komünistlerine Türkiye'deki ulusal kurtuluş hareketini desteklemelerini salık verdiğimizden ötürü bir an pişman olmadık. Türk halkının bütün geleceği söz konusudur: bu, ya özgürlük ya da dünya kapitalizminin boyunduruğu altında kölelik sorunudur. (...) Bu baskı anında bile Türk Komünistlerine diyoruz ki, 'İçinde bulunduğunuz zaman, sizi yakın geleceğe karşı kör etmesin!'. Uluslararası devrimcilik açısından son derece önemli olan Türkiye'nin bağımsızlığının savunulması henüz gerçekleşmemiştir. Kendinizi size baskı yapanlara karşı koruyun, size vurulunca siz de vurun; fakat özgürlük kavgasının henüz bitmediğini ve önünüzde, daha bir sürü, Türkiye'nin öteki devimci öğeleriyle yürümeniz gereken bir yol olduğunu unutmayın."³⁴

Mete Tuncay, Radek'in bu konuşması için "bu sözler, uzun yıllar için, Anadolu solculuğunun mezar taşı kitabesi sayılabilir" vurgusunu yapmıştır.³⁵

Fikret Başkaya "Paradigmanın İflası" adlı eserinde Sovyetler Birliği ve III. Enternasyonal'in o dönemdeki tutumu konusunda önemli değerlendirmeler yapmıştır. Başkaya, "1917 Devrimi'ne kadar sömürge ve yarı-sömürge ülkeler-

³⁴ Age, s. 288-289

³⁵ Age, s. 291

deki devrim sorunuyla Lenin'in ilgisi ikincil önemdeydi. Lenin 1919 yılına kadar sömürge ve yarı sömürgelerdeki devrimle 'taktik' nedenlerle ilgilenmişti. 1919'dan itibaren sömürgeler ve Doğu Sorunu'nun önemi birdenbire artı. O zaman kadar ikinci ve taktik bir sorun olarak ele alınan sömürge ve yarı- sömürge ülkelerdeki devrim, birdenbire 'stratejik' bir önem taşır hale geldiği" vurgusunu yaptıktan sonra, "III. Enternasyonal'in II. Kongresi'ne kadar, önemsiz bir sorun olan 'Doğu Sorunu'nu stratejik önemde bir sorun haline getiren ne idi?" sorusunu sormaktadır. Bu soruya Başkaya'nın verdiği yanıt ise şöyledir: "Komüntern'in II. Kongresi'nde, sömürge ve yarı-sömürge ülkelere ilişkin olarak alınan kararlar, belirlenen ilkeler ve pratik politikada yapılacak çalışmalar boş sözler olarak kaldı. Belirlenen ilkelerle izlenen politikalar arasında sürekli bir kopukluk ve uyumsuzluk söz konusuydu."³⁶

Başkaya'ya göre bu konudaki "diğer bir etmen de; Sovyet Devrimi'nin etkisiyle sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde ortaya çıkan hareketler ve ilk defa II. Kongre'ye sömürge ülkelerde oluşma aşamasındaki Komünist örgüt temsilcilerinin katılmasıdır. Bu yeni 'üye'lerin de sorunun öncelikli olarak ele alınmasında etkili oldukları kesindir. Bu yüzden, II. Kongre'de ilk önemli tartışma konusu, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin metropol kapitalist ülkelerdeki sosyalist devrimle olan ilişkisinin saptanması etrafında toplanmıştı. Tartışma aynı zamanda örgütsel stratejik ve taktik sorunları da içeriyordu."³⁷

Bu konuda asıl hatanın Komünist Enternasyonal tezlerinde aranması gerektiğini iddia eden Fikret Başkaya o zamanki yaklaşım konusunda şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Avrupa-merkezli görüşten Doğu'ya kayış ve sömürge devrimine verilen 'önem'e karşılık, III. Enternasyonal'in sömürge yarı-sömürge ülkelere ilişkin hiç de tutarlı bir yaklaşımı söz konusu olmadı. II. Enternasyonal döneminden kalma yaklaşımlar egemen olmaya devam etti. II. Kongrede benimsenen stratejiye kaşın, Avrupa-merkezli görüş ağırlığın korudu. Sömürge ülkelerle ilgili devrim stratejileri belirlenirken, o ülkelerin somut koşullarının çözümlenmesinden çok, Sovyetler Birliği'nin güvenliği açısından yakla-

³⁶ Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası (Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş)* s. 72, Doz Yayınları, Birinci Baskı -1991

³⁷ Age, s. 73

şıldı. Gerek teorik planda, gerekse pratik politikalarda hatı-
nın sayılır bir çaba harcanmadı.”³⁸

Başkaya'nın önemli bir vurgusu da III. Enternasyonal'in kararlarının ilkesel açıklıktan yoksun olmasıydı. Başkaya şu konuda da şöyle demektedir: “III. Enternasyonal'de sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki ulusal hareketlerin 'gerçekten devrimci' iseler desteklenecekleri ilkesi benim-
senmişti. Oysa 'gerçekten devrimci' sözcüğünden ne anla-
şıldığı belirsizdi. 'Gerçekten devrimci' olmaktan; en azından emperyalist sermayeye karşı olmak, içeride toprak ağaları ve feodal unsurlara karşı olmak, emekçi kitlelerin yaşam koşullarını iyileştirici önerilerden yana olmak anlaşılabilir-
di”³⁹

Sonuç olarak bütün bu gelişmeler, Osmanlı İmparator-
luğu'nun tüm mirasına sahip çıkarak onun yerine yeni bir
rejimi ikame etmeye çalışan Kemalist hareket o günlerdeki
stratejik yönelimi Sovyetler Birliği ile “yakın dostluk ve
dayanışmaya” dayalı olarak belirlemişti. Milli Mücadele'nin
başarılı olmasının asıl nedenlerinden biri de Kemalist hare-
ketin bu askeri ve stratejik yönelimiydi.

³⁸ Age, s. 74

³⁹ Age, s. 76

Üçüncü Bölüm

Ateşkes Döneminde Türk ve Kürt Örgütlenmeleri

*“Cemiyet maksadına vüsül için, her lisanda yevmi ve mevkut gazete, risale ve kitaplar neşir ve mütalaahaneler, mektepler ve matbaalar tesis edecek ve gece dersleri, konferanslar verecek ve münasip yerlere heyet-i irşadiyeler gönderecek ve her nevi müsesat-ı hayriye ve içtimaiye vücuda getirecektir”
(Kürdistan Teali Cemiyeti Nizamnamesi)*

1. Türk Ulusal Örgütlenmeleri

a) Ateşkes Döneminde Örgütlenme Özgürlüğü

II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren kurulmaya başlanan Türk, Kürt, Ermeni, Rum, Arap, Yahudi, Arnavut, Çerkes vb. örgütlenmelerinin birçoğu zaman içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskılarına maruz kalarak dağılmış veya yasaklandıkları için kendilerini feshetmişlerdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan uzaklaştırılmasını da içeren Mondros Mütarekesi (Ateşkesi) ortamında ise, eski örgütlenmelerin bir kısmı yeniden ortaya çıkmış ve ayrıca yeni birçok örgütlenmeler de doğmuştu. Büyük çoğunluğu etnik ve dini esaslar üzerinde şekillenen bu milliyetçi örgütlenmeler arasında İstanbul'da kurulan sosyalist örgütlenmeler de vardı.

Ateşkes dönemi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskı ve terörüne maruz kalan milliyetler için bir barış ve özgürlük ortamı yaratmıştı. Demokratik hak ve özgürlükler serbestçe kullanılabilirdiği bu dönem, örgütlenme özgürlüğü bakımından Türkiye tarihinin en özgün dönemi olmuştu. Bu durumun nedeni savaştan yenilgiyle çıkan İttihat ve Terakki hükümetinin dağılması, partinin önderlerinin yurtdışına kaçması ve bir iktidar boşluğunun ortaya çıkmasıydı.*

* Bu dönemde ortaya çıkan ulusal, sınıfsal, etnik ve dinsel örgütlenmeler Tanık Zafer Tunaya tarafından detaylı olarak incelenmiştir.

Ancak, savaş süresince Hıristiyanlar ile Müslüman milliyetler arasındaki ilişkiler önceki döneme göre artık iyice bozulmuştu. Savaş sırasında özellikle Doğu ve Güney Cep-helerinde etkili olan milliyetler (Kürtler, Farslar, Ermeniler, Asuriler, Araplar) arasındaki ilişkiler, emperyalistlerin bağımsızlık vaatlerinin ve kendi çıkarları doğrultusundaki kışkırtmalarının da etkisiyle yeni bir döneme girmişti. İmparatorluk idaresi altında bulunan milliyetler, savaşın yarattığı yıkım ve belirsizlik koşullarında bir yandan savaş sonrası oluşan yeni dengelere göre kendi konumlarını belirlemeye çalışırken, bir yandan da bağımsızlık ve özgürlük şiarlarının yükseldiği bu koşullarda kendi geleceklerini aramaya başlamışlardı.

Tunaya'nın "*Türkiye'de Siyasi Partiler Cilt- II, Mütareke Dönem*" adlı kitabında incelediği örgütlerin isimleri resmi kuruluş tarihlerine göre şöyledir: 1- Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası (Ekim 1918), 2- Radikal Avam Fırkası (Ekim 1918), 3- Selamet-i Anıme Heyeti (Kasım 1918), 4- Teceddüt Fırkası (Feshedilen İttihat ve Terakki Partisi'nin yerine Kasım 1918'de kuruldu), 5- Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti (20 Kasım 1918), 6- Milli Türk Cemiyeti (Kasım 1918), 7- Milli Kongre (29 Kasım 1918), 8- Ahali İktisat Fırkası (Kasım 1918), 9-Selamet-i Osmaniye Fırkası (Aralık 1918), 10- Kürdistan Teali Cemiyeti (17 Aralık 1918), 11- Sosyal Demokrat Fırkası (23 Aralık 1918), 12- Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası (14 Ocak 1919), 13- Wilson Prensipleri Cemiyeti (14 Ocak 1919), 14- Hürriyet ve İtilaf Fırkası (14 Ocak 1919), 15- Osmanlı Mesai Fırkası (29 Ocak 1919), 16- Nigehban Cemiyeti-i Askeriyesi (Ocak 1919), 17- Trabzon Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti (Ocak 1919), 18- Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti (2 Şubat 1919), 19- Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti (15 Şubat 1919), 20- Teali-i İslam Cemiyeti (19 Şubat 1919), 21- Türkiye Sosyalist Fırkası (20 Şubat 1919), 22- Vahdet-i Milliye Heyeti (6 Mart 1919), 23- Türkiye Arnavut Teavün Cemiyeti (15 Mart 1919), 24- Laz Tekamül-i Milli Cemiyeti (30 Mart 1919), 25- Milli Ahrar Fırkası (4 Mayıs 1919), 26- İngiliz Muhipler Cemiyeti (20 Mayıs 1919), 27- Türkiye İşçi ve Sosyalist Fırkası (20 Eylül 1919), 28- Türk Teali Cemiyeti (Ekim 1919), 29- Osmanlı Musevileri İttihap Cemiyeti (Ekim 1919), 30- Osmanlı İla'yı Vatan Cemiyeti (19 Kasım 1919), 31- Milli Türk Fırkası (9 Aralık 1919), 32- Türk Fransız Muhipleri Cemiyeti (10 Aralık 1919), 33- Makedonyalılar Cemiyeti (10 Ocak 1920), 34- Piyer Loti Cemiyeti (10 Ocak 1920), 35- Hukuk-ı Osmani Nigehban Cemiyeti (25 Haziran 1920), 36- Müsâlemat İttifakı (Haziran 1920), 37- Amele Fırkası (11 Ağustos 1920), 38- Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti (19 Eylül 1920), 39- Türkiye Zürra Fırkası (Kasım 1920), 40- İnkişaf-ı İctimai Cemiyeti (12 Ocak 1921), 41- Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti (24 Ekim 1921), 42- Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti (27 Nisan 1922), 43- Müstakil Sosyalist Fırkası (12 Haziran 1922)

Savaş kaybeden İttihat ve Terakki Cemiyet'i ise, daha savaşın kaybedileceğinin belli olmasından itibaren ve Ateşkes'in yarattığı rehavet ortamında yeni bir mücadele için de gizli hazırlıklara girişmişti. Ateşkesin belirlediği sınırlar içinde kalan silahların Anadolu'ya taşınması, bazı yerlere silah depolanması ve gizli örgütler kurularak ulusal mücadeleye hazırlanması gibi çalışmaların hepsi İttihat ve Terakki üyeleri tarafından yapılmıştı. Bu bağlamda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Karakol Cemiyeti vb. örgütler Türk milliyetçiliğinin önde gelen kuruluşları olarak önemli roller üstlenmişti.

Bu dönemde hem İstanbul Hükümeti ve hem de çeşitli Türk örgütleri tarafından Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan mandacılığı savunulmuşsa da, bunların içinde esas olarak ABD ve İngiliz mandacılığı öne çıkmış ve bu doğrultuda çalışmalar başlamıştı. Bu konuda Wilson Prensipleri Cemiyeti ile İngiliz Muhipleri Cemiyeti ön plana çıkan iki önemli örgüttü.

Savaş sırasında, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı ülkesinde, tüm İttihatçılar ve bu arada M. Kemal ve çevresi dahil iktidar yanlısı herkes Almancıydı. Yani Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefik olarak savaşa girdiği ve ordusunun yönetimini bile ona teslim Almanya taraftarlığı devletin sivil ve askeri kurumlarında egemen bir anlayıştı. Ateşkesten sonra ise durum tersine dönmüş, bu kez İttihatçılara muhalefet eden parti, grup ve kişilerin büyük çoğunluğu savaşın galibi olarak İstanbul'u teslim alan İngiliz (Fransız ve Amerikan) taraftarlığına soyunmuştu. Bu durumda, yani emperyalist devletlere bağlı olma hali eskiye göre pek değişmiş sayılmazdı. Sadece farklı olan bir durum, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra bağımsızlıkçı bir anlayışla davranmaya başlayan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin tutumuydu.

Kökenleri II. Meşrutiyet döneminde (1908) kurulan örgütlere dayanan Kürt örgütlerinden, başta Kürdistan Teali Cemiyeti olmak üzere, Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti, Kürt Kadınları Teali Cemiyeti, Kürt Hevi Talebe Cemiyeti, Kürt Milli Fırkası ve Teşkilat-ı İhtimaiye Cemiyeti gibi örgütler yeniden kurulmuşlar, daha doğrusu hükümetin yasağı nedeniyle ara verdikleri faaliyetlerine yeniden başlamışlardı. Bu yeni koşullarda Kürt örgütlenmeleri otonomcu ve bağımsızlıkçı bir çizgide mandacılığı savunmuşlardı.

Müslüman olmayan milliyetlerden Ermeniler, Rumlar, Yahudiler, Asuriler (Nasturiler) ile Müslüman olan milletlerden Kürtler, Araplar, Arnavutlar ve Çerkezler de ateşkes ortamında oluşturdukuları çeşitli örgütlenmeler ile ulusal amaçları doğrultusunda faaliyetlerine hız vermişlerdi. Bunlar da, otonomculuktan bağımsızlıkçılığa kadar uzanan geniş bir yelpazede mandacılığı savunmuşlardı.

Birinci Dünya Paylaşım Savaşı'nın ve ardından gerçekleşen Ekim Devrimi'nin yarattığı iç ve dış koşulların etkisiyle ortaya çıkan sosyalist örgütlenmelerden üzerinde durulmaya değer olanı Türkiye İşçi ve Köylü Fırkası ile Türkiye Komünist Partisi'ydi

b) Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri

Mütareke ortamının yarattığı siyasal gelişmeler öncelikle İttihat ve Terakki Partisi'nin kadrolarını harekete geçirmişti. İttihat ve Terakki Partisi'nin asker ve sivil üyelerinin oluşturduğu çeşitli dernekler, yerel inisiyatifler olarak ulusal bağımsızlığı korumak amacıyla örgütlenmeye başlamışlardı. Bu derneklerin içinde "Müdafaai Hukuk", "Muhafazai Hukuk" ve "Reddi İlhak" cemiyetleri, gerek o andaki üstlendikleri görevleri ve gerekse sonraki süreçte oynadıkları önemli rolleri bakımından Türk ulusal hareketinin temel örgütlenmeleri olmuştu.

İlk planda Mütareke hükümlerine göre bölüşülmesine çalışılan Osmanlı eyaletlerinde ortaya çıkarak bölgesel bir nitelik kazanan bu örgütler, giderek "Müdafaai Hukuk Cemiyeti" adıyla merkezleşmiş ve Türk ulusal hareketinin Anadolu'nun her yanına yayılmasının aracı haline gelmişti. Siyasetle ilgilerinin olmadığını ilan etmişlerdi. Bunun nedeni savaşın yenilgisinin başlıca sorumlusu olarak gösterilen İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bu partinin başlıca rakibi olarak yeniden ortaya çıkan Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin dışında görünme çabasıydı. Kurucularının büyük çoğunluğu İttihatçı olmalarına karşın, "ulusal hak ve hukuk müdafası" temelinde ortaya çıkan bu örgütlenmeler kısa zamanda toplumsal bir meşruiyet kazanmışlardı.¹

Bu örgütlerden, Mondros Ateşkesi'nden iki gün sonra 2 Kasım 1918'de kurulan "Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi" (Merkezi Edirne). Kasım ayı sonlarına doğru

¹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C-I, s. 93, Burçak Yayınevi, Üçüncü Baskı, İstanbul -1966

kurulan “Vilayati Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” (Merkezi İstanbul). Kilikyalılar Cemiyeti (Merkezi İstanbul). 1 Aralık 1918’de kurulan “İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti” (Merkezi İzmir). 12 Şubat 1919’da kurulan “Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti” (Merkezi Trabzon) diğerlerinden daha önemli roller üstlenmişlerdi. Bunlar, Ateşkes’e karşı ilk tepki örgütleri olarak ortaya çıkmışlar ve daha sonraki süreçte gösterdikleri aktif tutumları ile diğer örgütlenmelere de örnek olmuşlardı. 1918 yılında İttihatçı bir Kürt olan Süleyman Nazif’in önderliğinde kurulan Vilayeti Şarkıye Müdafai Milliye Cemiyeti ise Erzurum Kongresi’nin çekirdeğini oluşturmuştu.

600 yıllık bir imparatorluğun yıkılışı ve dağılmasının da etkisiyle egemen ulus ve devlet geleneğine uygun bir şekilde gelişen ve esas olarak Türk milliyetçiliğinin tipik davranış biçimlerini yansıtmışlardı. Bu nedenle Wilson Prensipleri’nden güç bulan ve İtilaf Devletleri’nin işgalleri ile birlikte gelişen Ermenilerin, Rumların ve Kürtlerin bağımsızlık veya özerklik taleplerini duyurmaya başladıkları bölgelerde ortaya çıkmışlardı.

Bu bağlamda kendilerini ulusal direniş örgütleri olarak tanımlayan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin en önemlileri ise şunlardı: Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk, Vilayet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliyet Cemiyeti, Trabzon Mahfaza-i Hukuk-u Milliyet Cemiyet-i, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi, İzmir İlhakı Red Heyet-i Milliyesi, Aydın Heyet-i Milliyesi, Denizli Reddi İlhak Heyet-i Milliyesi, Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Akhisar Reddi İşgal Cemiyeti, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri, Balıkesir Hareket-i Milliye Reddi İlhak Kongresi, Rodos ve İstanköy Adaları Müdafaa-i Hukuk-u İslamiye Cemiyeti, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti.²

Bu örgütlerin her birinin kökeni İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri tarafından 31 Ocak 1913’de İstanbul’da kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’ydi. 1914’de “kamuya yararlı dernek statüsü” verilen bu yarı askeri nitelikteki dernek, savaşın sonuna kadar etkili bir faaliyet sürdürmüş ve 2 Mayıs 1919’de Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından kapatılmıştı.

² Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, s.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara -1991

c) Wilson Prensipleri Cemiyeti

Bu dönemde İstanbul'daki iki önemli örgütlenmeden biri Wilson Prensipleri Cemiyeti, diğeri de İngiliz Muhipler Cemiyeti'ydi.* İlki Amerikan, ikincisi de İngiliz mandacılığını savunmuştu. İstanbul'da bazı milletvekilleri, yüksek rütbeli subaylar, saray erkânı ve aydınların büyük çoğunluğu Wilson prensiplerinden etkilenecek Mandacılığı bir çıkış yolu olarak görmekteydi. Mandacıların kendi aralarında İngiliz ve Amerikan mandacılığı taleplerinden ortaya çıkan farklılıklar vardı. Bu farklılıklar her iki derneğin gerek örgütlenme biçimine ve gerekse faaliyetlerine somut olarak yansımıştı.

Wilson Prensipleri Cemiyeti, Mondros Ateşkesi'nden hemen sonra 4 Aralık 1918 günü Halide Edib'in önderliğinde kurulmuştu. Dahiliye Nezaretine (İçişleri Bakanlığına) verilen dilekçe de kurucu olarak, Halide Edib Hanım, Celaledin Muhtar (Özden), Ali Kemal ve Hüseyin Avni Beyler yazılmıştı. Cemiyetin ilk Yönetim Kurulu'nda da Halide Edib Hanım ile Refik Halit (Karay), Ali Kemal, Hüseyin ve Katip Ragıp Nureddin Beyler görev almıştı. Faaliyet Heyeti üyeleri ise, Atı ve İldam gazeteleri başyazarı Celal Nuri (İleri), Akşam gazetesi başyazarı Necmeddin Sadık(Sadak), Zaman gazetesi başyazarı Cevat, Sabah gazetesi başyazarı Ali Kemal, Yeni Gazete Başyazarı Mahmut Sadık, Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin (Yalman) ve Yenigün gazetesi başyazarı Yunus Nadi (Abalıoğlu)'den oluşmuştu.³

* Bu dönemde benzer amaçlar doğrultusunda Fransız Muhipleri Cemiyeti kurulmuş olmakla birlikte, bu örgüt hem faaliyeti ve hem de Fransızların Türk ulusal hareketine karşı farklı yaklaşımı nedeniyle önemli bir konumda olmamıştır. 15 Temmuz 1919'da Mahami Ahmet Vefik Bey (Müdür), Süleyman Nazif Bey (Katib-i Umumi), Reşat Fuat Bey, Celaledin Arif Bey tarafından kurulan "Türk-Fransız Muhipleri Cemiyeti" başarıya ulaşmamış girişimlerden biridir. İlk girişimi Mart 1914'de başlatılan ve Mütareke ortamında yeniden canlandırılmaya çalışılan bu cemiyetin kuruluşu bir anlamda kağıt üzerinde kalmış ve ciddi bir faaliyeti olmamıştır. Bu cemiyetin Nizamnamesi'nde amacı şöyle açıklanmıştır: "Madde -1: Türk ve Fransız, iki kadim dost milletler arasında ananevi müveddet ve muhaleseti tecdit ve ihya ve sıkı bir temas muhafazasıyla her iki milleti yakından yekdiğerine tanıtmak maksadiyle Türk ve Fransız Muhipleri namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir."(Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C-II, Mütareke Dönemi*, s. 521-523, İletişim Yayınları, Birinci Baskı-1999)

³ Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C-II, Mütareke Dönemi*, s. 521-523, İletişim Yayınları, Birinci Baskı-1999.

İstanbul Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin ilk öğrencilerinden olan ve ABD'de eğitimini tamamladıktan sonra aynı okulda öğretmenlik yapan Halide Edib (Adıvar) derneğin kuruluşu hakkında 1928 yılında şunları söylemişti: "Bütün dünyada kuvvetli bir tesir yapan ve yenilmiş milletlere biraz umut veren Wilson Prensipleri, bizi de büyük çapta etkiledi ve İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti, tanınmış yazarlar ve avukatlar tarafından kuruldu. Galiplerin, yenilen milletlere hiçbir taviz vermeyecekleri seziliyordu. Taksim faciasına uğrayan Türkiye, tabi olarak, dikkatini Wilson gibi hiçbir ülkeye göz dikmeyen adamın tarafına çevirdi. Gazete temsilcileri, Vakıf Matbaası'nda toplanarak, Paris'te bulunan Başkan Wilson'a bir Muhtıra göndermeğe karar verdiler. Bu muhtıranın esası, Amerika'nın Türkiye'ye önce belirli bir zaman için barış temin etmesi, yani saldırıdan korunmasını sağlaması, aynı zamanda, Türkiye'ye iktisadi yardımda bulunması, bu yıllar içinde Türkiye'ye uzmanlar göndererek yeni bir rejim kurması ve iç kalkınmayı sağlamasından ibaretti."⁴

Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin amacı tüzüğün 2. maddesinde şöyle sıralanmıştı:

"a) Memleketin Akvam Cemiyeti'nde (Milletler Cemiyeti) müsavî hukuku haiz bir uzuv ve milletler arası mücadele belli başlı bir amil olabilmesi için ihtisaskar bir hükümet makinesine mazhar olması, kendi ihtiyaçlarına göre metin ve salim surette inkişaf edebilmesi.

b) Bütün ahalinin Osmanlı vatandaşı sıfatıyla memleket hayatına katılması hususunda eşit hukuk ve vazifelere mazhar olması ve istirahat, güven ve mutluluklarının sağlanmasını üstlenecek şartların meydana getirilmesi.

c) Kamuoyunun bir kısmında hakkımızda güvensizlik ve antipati bulunan İtilaf Devletleri ile Amerika'ya güven telkin edilmesi.

d) Haricen siyasi ve iktisadi istiklalimizin sağlanması, yabancı sermayesinin memlekete siyasi değil iktisadi bir esas üzerine girmesi, iktisadi bölgelerin nüfuz ayırımına mahal kalmaması ve iç işlerimize müdahale alışkanlıklarına karşı kavi bir set vücuda getirilmesi.

e) Dışarıdan onurumuzu yaralayacak kontrol ve koruyuculuk teklifleri yapılmasına mahal bırakmaksızın sırf

⁴ Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, s. 136-137. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara - 1991

kendi ihtiyaçlarımız ve arzularımız açısından haysiyetimize uygun ve İtilaf Devletleri ile Amerika için kabule şayan bir programla ortaya çıkmak ihtiyacı".⁵

Bu amaçlar doğrultusunda faaliyete geçen Cemiyet, 5 Aralık 1918 günü ABD Başkanı Wilson'a bir mektup göndererek yardım istemişti. Bu mektubun girişinde şunlar sıralanmıştı:

1- Padişah hükümrânlığı ve Türkiye için meşruti bir hükümet şekli korunacak.

2- Bütün seçimlerde nispi temsil azınlıkların hakkını temin edecektir. Bütün Osmanlı uyrukları, en alttan en üste kadar, hükümet memurluklarına alınacaktır.

3- Finans, tarım, endüstri, bayındırlık, eğitim bakanlıklarının her birine uzman yardımcıları ile birlikte bir Amerikan Başmüsteşarı getirilecek, bu müsteşarlardan kurulu Amerikan Komisyonu, yeni esaslara göre gereken reformları yapacak, yeni metotları getirecek, sosyal refah ve öğretimle ilgili bütün çalışmaları düzenleyecek ve tamamiyle idare edecektir.

4- Adliye reformu için Amerikan Müsteşarı'nın uygun göreceği memleket ve milletlerden seçilecek uzmanlardan bir heyet kurulacaktır.

5- Jandarma ve polis işleri bir Amerikan Umumi Müfettişi'ne ve onun seçeceği memurlara bırakılacaktır.

6- Türkiye'nin her vilayetinde görevi yerli idarede reform yapmak olan bir Amerikan Başmüfettişi ile ona bağlı uzmanlar bulunacaktır.

7- Bu şekildeki yerli idare her vilayetin özel olarak ve en iyi yolda gelişmesi için Amerikan yardımı ile yürütülecektir.

8- Amerikan yönetim en az 15 en çok 25 yıl sürecektir. Amerika'dan yönetmesi istenen Türkiye'nin sınırları Barış Konferansı'nda tespit edilecektir."⁶

Halide Edib, King-Crane Komisyonu Başkanı Charles R. Crane ile yakın temas halindeydi. Ayrıca, Halide Edib'in Robert Koleji Müdürü Dr. Gates'in desteği ile bu cemiyet işine girişmişti. King-Crane Komisyonu, Suriye ve Filistin başta olmak üzere özellikle Arap illerinde Manda konusunu incelemek amacıyla Paris'te Müttefikler adına Başkan

⁵ Age, s. 155

⁶ Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C-II, Mütareke Dönemi*, s.256, İletişim Yayınları, Birinci Baskı-1999 (aktaran ve sadeleştiren Fethi Tevetoglu, *Milli Mücadele Yılları'ndaki Kuruluşlar*, s. 155, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1991)

Wilson tarafından gönderilmişti. 14 Mayıs 1919'da Avrupalı müttefiklerin "Ermenistan ve Boğazlar üzerinde bir Amerikan Mandası"nın kurulması teklifini Başkan Wilson kabul etmişti. 26 Mayıs 1919'da da Başbakan Damat Ferit "Büyük kuvvetlerden birinin himayesine girilmesi" gerektiğini açıklamıştı. Komisyon İstanbul'a da gelmiş ve çeşitli görüşmeler yapmıştı. King-Crane Komisyonu, çalışmalarını tamamladıktan sonra Başkan Wilson'a raporunu sunmuştu.⁷

Halide Edib, King-Crane Komisyonu başkanı Charles R. Crane'in gözlemci olarak Sivas Kongresi'ne katılmasını sağlamış, ancak Crane'in işleri dolayısıyla Kongreye gelememesi üzerine onun yerine Amerikalı gazeteci Louis Ergar Browne'i göndermiştir.⁸ Böylelikle Chicago Daily News muhabiri Louis Edgar Browne, Sivas Kongresi'ne katılan tek gazeteci olmuştur. Browne, kongreyi izlemiş ve Mustafa Kemal, Rauf Bey, Ali Fuat, Refet Paşalar ve Ahmet Rüstem Bey gibi kongrenin ileri gelen delegeleri ile yaptığı röportajları Chicago'ya iletmışti.

Browne'in Sivas Kongresi'ne katılması, Mustafa Kemal ve Rauf Bey'le röportajlar yapması ve Amerika'ya raporlar göndermesi üzerine, Kongre tarafından Sivas'ta yayınlanan İrade-i Milliye Gazetesi'nde bir teşekkür yazısı yayınlanmıştı. İrade-i Milliye'nin 17 Eylül 1919 tarihli ikinci sayısında yayınlanan teşekkür yazısı şöyleydi: "Teşkilat-ı Milliye nezdinde Amerika Matbuatı Umumiyesi mümessili Mister Browne, onbeş gündenberi Sivas'ta bulunarak Mustafa Kemal Paşa ve eski Bahriye Nazırı Rauf Beyefendi'yle vesair Kongre azalarıyla mülakatlar ve temaslar yaparak Kongre'nin amal-i meşruasına ve teşkilatının vüsat ve ehemmiyetine kesb-i vukuf ve nüfuz edip amal-i milliyeye tercüman olacak surette raporlar verdiğinden dolayı kendisine teşekkürü vecibe biliriz".⁹

d) İngiliz Muhipler Cemiyeti

İngiliz Muhipler Cemiyeti, Wilson Prensipleri Cemiyeti'ne karşı alternatif bir örgütlenme gibi görünmekle birlikte,

⁷ Age, s. 265-270

⁸ Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, s. 190, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara -1991

⁹ Age, s. 191

aslında bu cemiyet İngiltere'nin 1876 yılından itibaren kendilerine yandaş oluşturma çabalarının bir devamı niteliğindeydi. 20 Mayıs 1919'da kurulan bu derneğin kurucuları devletin sivil ve askeri bürokrasisinden ve iş çevrelerinden oluşmuştu. Cemiyetin başında ise Sait Molla gibi bir din adamı vardı. Cemiyetin ilk kurucu ve yöneticileri şunlardır:

"Fahri Reisler: Eski vezirlerden Memduh Paşa, Şehremini Cemil Paşa, Damat-ı Hazret-i Şehriyari Ahmet Zülkefil Paşa, Mahkeme-i Temyiz reisi Ali Rüşdi Efendi, Kamil Paşazade Abdullah Efendi, 5. Kolordu Kumandanı (Kiraz) Hamdi Paşa.

"Daimi Reis: Kamil Paşazade Şevket Bey. Reisi Sani: Sabık Şura-yı Devlet azası Sait Molla Bey. Reis Vekili: Enver Bey (Erkanıharbiye Miralaylığından mütekait). Muhasip aza: Vahi Bey (Maarif Nezareti sabık Muhasebe Müdürü).

"Daimi azalar: Sadrettin Bey (Sabık Tahran Sefiri), Sefiyettin Bey (Milli İktisat Bankası Müdürü), Ressam Ahmet Paşa (Bahriye Feriklerinden), Abdullah Zühtü Bey (Muharrir), Nebil Ziya Bey (Umum Şirketler Komiseri), Nazif Süruri Efendi (Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi sabık reisi), Mahrukizade Cafer Bey (Sabık Bombay Başşehbenderi), Emin Bey (Kurena-yı sabıkadan), Ahmet Rifat Bey (Sadr-ı azam Halil Paşazade), Nüzhet Paşa (Mersin Mutasarrıflığından mütekait), Halit Bey (Maliye Nezareti sabık veznedarı).¹⁰

Kuruluş beyanname ve programında belirtildiği gibi Cemiyet özetle; İngiltere ile Osmanlı devleti arasında asırlardan beri devam etmekte olan dostluğu sürdürmeyi ve kuvvetlendirmeyi; hükümeti ele geçirerek Osmanlının kadim dostu İngiltere ile dostluğu bozan ve Osmanlı devletini İngiltere, Fransa ve İtalya'ya karşı savaşa sokan İttihat ve Terakki "serserilerinden" hesap sormayı; İngiltere egemenliği altında bulunan milyonlarca Müslümanla Halife arasındaki zayıflamış bağları güçlendirmeyi; Türkleri başta İngiltere olmak üzere diğer uygar devletlere tanıtmayı¹¹ vb. amaçlamıştı.

* Osmanlı devleti üzerinde uzun yıllar vesayet kurmuş olan İngiltere 1876 yılında Mesele-i Şarkîye Cemiyeti'ni (Şark Meselesi Cemiyeti) kurdurmuştu.

¹⁰ Age, s. 191

¹¹ Tarkan Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C-II, Mütareke Dönemi*, s.463-464, İletişim Yayınları, Birinci Baskı -1999

Cemiyetin kuruluşunun hemen ardından Sait Molla bütün belediye başkanlarına telgraf çekerek cemiyetin her vilayette şubelerinin açılması istemişti. Açıkta İngiliz mandacılığını savunan cemiyet örgütlenme ve politik faaliyetlerinde Hürriyet ve İtilaf Partisi ile ittifak halinde çalışmıştı. Bu bağlamda Hürriyet ve İtilaf Partisi ile birlikte "Himaye-i Vatan Cemiyet" adıyla ortak bir örgütlenmeye gidilmişti. Hürriyet ve İtilaf Partisi içindeki hizipleşme ve bölünmeler cemiyeti de etkilemişti. Önceleri "Yeni İstanbul" daha sonra da "Türkçe İstanbul" adıyla çıkan ve başyazarlığını Sait Molla'nın yaptığı bu gazete cemiyetin yayın organı olmuştu. Cemiyet 18 Aralık 1919 genel seçimlerini Hürriyet ve İtilaf Partisi ile birlikte, "serbest bir seçim olmayacağı" gerekçesiyle boykot etmişti.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine karşı mücadele eden İngiliz Muhipler Cemiyeti ve başkanı Sait Molla esas olarak Heyet-i Temsiliyeye karşı propaganda yürütmüştü. Heyet-i Temsiliye de, Molla Sait'in İngilizlerle yazışmalarını ele geçirerek açıklamış ve Amasya Protokolleri'ne bu "cemiyetin faaliyetlerine mani olunması için" bir madde konulmasını sağlamıştı.¹²

2. Sosyalist Örgütlenmeler

İttihat ve Terakki yönetimi döneminde sürgün ve kaçak durumunda olan politikacıların Mütarekenin yarattığı özgürlük ortamında yurda dönmeleriyle bazı eski siyasal örgütler yeniden doğarken/kurulurken, hızla yeni siyasal örgütlenmeler de ortaya çıkmıştı. Bu yeni politikleşme süreci sol ve sosyalist örgütlenmeler için de uygun bir ortam yaratmıştı.

Bu bağlamda Mütareke döneminde kurulan iki örgüt vardı. Biri, 1910-1913 yılları arasında faaliyet gösteren Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yeni bir ad, program ve tüzükle yeniden kuruluşu olan Türkiye Sosyalist Fırkası'ydı. Diğeri de, aynı zamanda Türkiye sosyalist hareketinin ilk örgütlenmesi olan ve bugünkü sosyalist geleneğin başlangıcı olarak ele alınması gereken Türkiye İşçi ve Köylü Sosyalist Fırkası'ydı.*

¹² Age, s. 476-477

* Yurt dışında 1920 yılında kurulan Türkiye Komünist Partisi (TKP), yine 1920 yılında Ankara'da kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (HİF) ve diğer sosyalist örgütlenmeler konumuzun sınırlarını aştığı için ele alınmayacak, fakat bu örgütlenmelere yeri geldikçe değinilecektir.

Hemen belirtelim ki bu dönemde, sosyalist örgütlerin genel olarak milliyetler sorunu ve özel olarak Kürt sorunuyla ilgili tutumları açık ve net değildi. Hatta temel belgelerinde bu konuyla ilgili olarak hiçbir şey yoktu. Ele aldığımız iki örgütten ilki, biraz bocaladıktan sonra, ikinci ise başından beri ve net olarak "Anadolu'daki milli mücadeleyi" desteklemişti.

a) Türkiye Sosyalist Fırkası

Mütareke döneminin ilk örgütlenmesi olan Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) 20 Şubat 1919'da Osmanlı solculuğunun devamı niteliğinde kurulmuştu. TSF, 1910-1913 yılları arasında faaliyet gösteren Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yeni bir ad, program ve tüzükle yeniden kurulması şeklinde ortaya çıkmıştı.¹³

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın kurucu ve yöneticileri şunlardı: Hüseyin Hilmi Bey (Reis), Mustafa Fazıl (Çun) Bey (Katib-i Umumi), Namık Hasan, Mehmet Ali (Bilgişin) Bey, Hasan Sadi (Birkök) Bey, Dr. Refik Nevzat Bey, Sadrettin Celal (Antel), Vanlı Mustafa Kazım (Kip) Bey, Suphi Nuri (İleri) Bey, Salih Reis (Hamallar Kahyası), Çopur Rıza (Kiper) Bey, Rasim Şakir Bey (Aksaray Tramvay Deposu Müdürü), Dr. İhsan (Özgen) Bey, Mehmet Nurettin Bey.¹⁴

Fırka'nın Mart 1919'da kamuoyuna açıklanan programının "Siyasi" ve "İktisadi" talepleri içeren bölümü özetle şöyleydi:

"Sosyalizm adem-i müsavat ve adaletsizliğe istinad eden cemiyet-i hazıranın teşkilat-ı esasiyesinde tebdilat ve tağyirat icra ederek o cemiyeti kabil-i tahammül bir hale ifrağ eylemek demektir.

Buna vasıl olmak için kabul ettiği metalibat-ı esasiye şunlardır:

1- Vesait-i imal ve mübadelenin milli bir esasa icra ve ifrağı,

2- Aynı gayeye çalışanlarla beynelmilel tevhid-i efal ve hareket etmek.

Sosyalist Fırkası metalibat-ı esasiyenin tahakkukuna intizaren islahat-ı umumiye icrasını arzu eder.

Bu dönemin sosyalist örgütlenmeleri için Mete Tuncay'ın "*Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*" kitabına bakılabilir.

¹³ Age, s. 472

¹⁴ Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar-1908-1925* s. 70, Bilgi Yayınevi, Üçüncü Basım - 1978

Siyasi

1- Her türlü intihabatın bilavasıta rey-i am ve nisbi usul üzere icrası,

2- Müddet-i intihabiye'nin iki seneye tenzile meb'us adetlerinin tenkisi,

3- Hürriyet-i matbuat ve hürriyet-i içtimai temini,

4- Beynelmilel münaziünfih mesailin hakem vasıtasile rüyet ve tesviyesi,

5- Din ve mezhebin bir mesel-i hususiye olarak telakki-si,

6- Bütün derecat-ı tahsilin meccanen ve cismani olması,

7- İdam cezasının lağvile muhakimatın meccanen olması.

İktisadi

8- İnsanların ihtiyacat-ı tabiyesinden olan mevaddat alınan vergilerin lağvile (resm-i müterakkinin) bilhassa verasette kabulü,

9- İhtiyacat-ı mübremenin istihsal ve istihzarile uğraşan çiftçi ve sair erbab-ı say ve amelden alınacak vergilerin refi,

10- Sefahat ve mukeyyifat ile gayr-ı kabili istifade ser-vet-i müdahharelerden alınan vergilerin tezyidi,

11- Şimendifer, maden ocakları, bankalar, şirketler ve sair buna mümasil müessesat-ı iktisadiye ile bilumum vesat-i istihsalıye ve imaliyenin içtimai bir hale ifrağı, yani Devlet tarafından idaresi.”¹⁵

Türkiye Sosyalist Fırkası tüzüğünün birinci maddesinde, “Gerek gaye, gerek nokta-i nazar ve gerek istimal edeceği vesait cihetiyle Sosyalist Fırkası kati ve seri ıslahat icrasına taraftardır” (Madde:1) denilmekteydi. İkinci maddede “Sosyalist fırkasının meclisi mubusanada diğer fırka mebuslarına karşı bir heyet-i müttehede halinde bulunacaktır. Bu heyet-i müttehid (sermayedar) sınıfının her türlü tahakkümünü hükümete karşı protesto ve bütçenin bilcümle tahsisat-ı mesturesini reddedecektir.” Beşinci maddesinde “Türkiye Sosyalist Fırkası bencech-i kavaid- esasiye üzerine teşekkül etmiştir. Memalik-i istihsalıye ve mübadelenin iştiraki, fakir ve bizzat çalışarak geçinen bilcümle ahalinin mühafazaa-i hukuku için teşkilat-ı siyasiye ve iktisadiye vücuda getirmek, hasılı sermaye-i hususiye ve

¹⁵ Tank Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, C-II, Mütareke Dönemi*, s. 409-410, İletişim Yayınları, Birinci Baskı -1999

münferide yerine sermaye-i umumiye ve mütareke tesis etmektedir. Altıncı maddede "Fırkanın unvanı Türkiye Sosyalist Fırkası olup, Beynelmilel Sosyalist Fırkası'nın bir cüzüdür (parçasıdır) denilmiştir. Yani bu fırka İkinci Enternasyonal'e bağlı bir parti olduğunu açıklamıştır. Bundan dolayı TSF, II. Enternasyonal'in 1919 yılındaki Bern ve Amsterdam kongrelerine Paris Şubesi'nden temsilci göndererek katılmıştır.¹⁶

20 Temmuz 1919'da yapılan Kongrede tüzükte bazı değişiklikler yapılarak partinin sıkı bir disiplinle başkan Hüseyin Hilmi'nin kişisel egemenliğine girmişti. Bu bağlamda Tüzüğün birinci maddesine "Fırkanın unvanı Türkiye Sosyalist Fırkası olup mümessis-i evveli (ilk kurucusu) Hüseyin Hilmi arkadaş fırkanın layenilazıl (azledilemez) ve daimi reisidir." Madde -2 "Fırkanın siyaset ve muamelat-ı umumiyesinin tanzim ve tedviri hususi ve bundan mütevellit müasiliyet beş sene müddet için doğrudan doğruya fırka müesseselerine aittir" hükümleri ile Hüseyin Hilmi'nin otokratik yönetimi pekiştirilmiştir.¹⁷

Yoğun olarak "İtilafçı-İttihatçı" çekişmelerinin yaşandığı Mütareke koşullarında Hüseyin Hilmi ve Partisi TSF, genel olarak Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden yana bir tutum almıştı. Bu bağlamda Damat Ferit Paşa'nın birinci kabinesi kurulduğu zaman, "seçkin kişilerden kurulu" bu hükümete yardımcı olacağını 6 Mart 1919 tarihinde açıklamıştı. Fırkanın 1919 genel seçimlerine katılması da biraz sorunlu olmuştu: Önce Hürriyet ve İtilaf Partisi'yle birlikte seçimlere katılmama kararı almış, fakat daha sonra Milli Kongre'de yapılan tartışmalardan sonra kararını değiştirerek hem Milli Kongre'ye temsilci gönderme, hem de seçimlere katılma kararı vermişti. Böylelikle TSF, 18 Aralık 1919'da yapılan genel seçimlere İstanbul'dan iki adayla katılmış, fakat partinin adayları seçilememişti.¹⁸

TSF'nin İstanbul'da Aksaray, Beşiktaş, Kadıköy, Ayvansaray, Mavnacılar, Şişli, Tünel ve Silahtarğa'da şubeleri açılmıştı. Ayrıca Yunan işgali öncesinde ve sırasında Eskişehir'de bir heyet-i merkeziyesi kurulmuş ve burada

¹⁶ Age, s. 412-413

¹⁷ Age, s. 405

¹⁸ Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar-1908-1925-* s. 76, Bilgi Yayınevi, Üçüncü Basım - 1978

"İşçi" adıyla bir yayın çıkarılmıştı. Ayrıca Edirne dolayında da bir örgütlenmesi olmuştu.¹⁹

28 Nisan 1919'dan itibaren parti, "İdrak" adıyla tek yapraklı günlük bir gazete çıkarmıştı. 1920 ilkbaharında yürütülmesine yardım ettiği Debbağhane, Tersane ve Tramvay grevleri, partiye ve dolayısıyla Hüseyin Hilmi'ye büyük ün kazandırmış, bu grevlerin zaferle sonuçlanmasından sonra partiye katılımlar artmıştı. Parti 1921 ve 1922 yıllarında 1 Mayıs'larının "Amele (işçi) Bayramı" olarak kutlanmasında etkili olmuştu. 1921'de yapılan 1 Mayıs gösterilerine İstanbul'daki bütün büyük işyerlerindeki (Şirket-i Hayriye, Seyrülsefain, Haliç İdaresi, Tramvay Kumpanyası) işçiler katılmıştı.²⁰

1921'in ikinci yarısından itibaren partinin siyasal ve örgütsel konumu değişmeye başlamıştı. Mete Tuncay'a göre bunun nedeni, "Hüseyin Hilmi'nin diktatörce davranışları, parti desteğiyle girilen yeni grevlerin başarısızlığı ve başka işçi kuruluşlarının rekabeti"ydi. Hilmi'nin partideki diktatörlüğü ve başına buyruk hareketleri önce aydınları, ardından da işçi sınıfına yakın kimselerin partiden kopmalarına yol açmıştı.²¹

TSF 2 bin kadar işçi üye toplamışken, nihayet 1922 Ağustosunda partinin gücü iyice azalmıştı. Nihayet Hüseyin Hilmi'nin 15 Kasım 1922 tarihinde esrarengiz bir şekilde öldürülmesiyle TSF dağılarak tarihe karışmıştı. "İştirakçi Hilmi" olarak ün yapmış olan ve örgütçü yeteneğiyle bilinen Hüseyin Hilmi, Kalkandelenli Haydar adında biri tarafından Bozdoğan Kemerî önünde tabancayla vurularak öldürülmüştü.²²

b) Türkiye Sosyalist İşçi ve Köylü Fırkası

20 Eylül 1919'da İstanbul'da kurulan bu partinin kuruluş süreci Almanya'ya kadar uzanmaktaydı. Savaş sırasında ve

¹⁹ Tarkan Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C-II, Mütareke Dönemi*, s. 406, İletişim Yayınları, Birinci Baskı -1999

²⁰ Age, s. 402

²¹ Age, s. 403

* Mahkemede tecavüze uğradığı için öldürdüğünü söyleyen katil Haydar, 23 Ekim 1923'de 15 yıl ceza almıştı. Cinayet bugüne kadar aydınlatılmamıştır. Ancak, o günlerde bu cinayetin İstanbul Polis Müdürü Hasan Tahsin'in teşvikiyle yapıldığı söylenmiştir.

²² Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar -1908-1925-* s. 80, Bilgi Yayınevi, Üçüncü Basım -1978

sonrasındaki koşullarda Avrupa ve Rusya'da oluşan devrim ve sosyalizm mücadelelerinden etkilenen bir grup genç tarafından Berlin'de "Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası (TİÇF)" kurulmuştu. Almanya'ya okumaya ve çalışmaya giden bu gençler, TİÇF'nin kuruluşunun ardından 1 Mayıs 1919'da "Kurtuluş" adıyla bir de yayın çıkarınıştı.

19 Mayıs 1919'da İstanbul'a dönen Almanya grubu, Temmuz ayında eski partinin adına "Sosyalist" sözcüğünün eklenmesiyle Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın kuruluşunu gerçekleştirmişti. TİÇSF'nin kurucu ve yöneticileri şu kişilerden oluşmuştu: Almanya'daki kurucular; Mehmet Vehbi (Sarıdal), Vedat Nedim (Tör), Ali Nizami (Nizamettin Ali (Sav), Ethem Nejat, Mustafa Nermi (Arap), İsmail Hakkı, Sadık Ahi (Mehmet Eti), İlhami Nafiz (Pamir), Mümtaz Fazla (Taylan), Nurullah Esat (Sümer), Namık İsmail (Yeğenoğlu), Lemi Nihat Bey. İstanbul'dan Ahmet Akif ve Dr. Şefik Hüsnü (Deymer). Partinin ilk başkanı Namık İsmail Bey, genel sekreteri de Dr. Şefik Hüsnü Bey olmuştu.²³

Dr. Şefik Hüsnü'nün TİÇSF'nin kurucu ve yönetici olması bu partinin geleceği bakımından önemli bir olay olmuştu. Şefik Hüsnü, Fransa'da öğrenim görerek 1912 yılında yurda dönmüş, ardından askere gitmiş ve hekim olarak Balkan Savaşı ile I. Dünya Savaşı'na katılmıştı. Şefik Hüsnü, Mütarekeden sonra İstanbul'da sol faaliyetlere girişmişti.

TİÇSF'nin Tüzüğü'nün birinci maddesinde "İlmi sosyalizm esaslarına göre Türkiye işçi ve çiftçilerinin siyasi, iktisadi hukuk ve menfaatlerini siyanet ve müdafaa için "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi" unvanile bir siyasi parti teşkil edilmiştir" denilerek sosyalizm hedefi açıkça dile getirilmişti. Tüzüğün 37. maddesinde "Partinin umumi esaslarına muhalefet eden, kongrede verilen kararlara, parti umum idare heyetinin ve şube idare heyetlerinin mükkerreratına muhalefetle partiyi izrar eden ve ahlak ve namusa mugayir ef'al ve harekatta bulunanlar aza partiden ihraç olunur" denilerek sıkı disiplinli bir parti hüviyeti göstermişti. Tüzüğün 18. maddesinde "Umum parti idare heyetinin başlıca vazifelerini" sayarken 7. alt maddede "Beynelmillel sosyalist teşkilatına iştirak ve diğer milletlerin sosya-

²³ Age, s. 82-83

list partilerile tesis-i münasebet eylemek" şeklindeki hükümle de 3.Enternasyonal'e üye olmayı amaçlamıştı.²⁴

İçişleri Bakanlığının ilk başvuruya yanıtı geciktirmesi üzerine ikinci bir başvuru yapılarak parti 22 Eylül 1919 tarihi itibarıyla kendisini kurulmuş saymıştı. 20 Eylül 1919 tarihinden itibaren de "Sosyalizmden bahseder, İlim ve Sanat Mecmuası" alt başlığıyla "Kurtuluş" dergisini yayınlamıştı. Bu nedenle partinin siyasal yaşamı 20 Eylül 1919 ile İstanbul'un işgali olan 16 Mart 1919 arasındaki dönemde gelişmişti.

Mete Tuncay Almanya'da oluşan bu çevre için şu vurguyu yapmaktadır: "Solcu çevrenin birkaç aylık kısa bir süreye sığan Berlin'deki çalışmalarının Türkiye'deki etkileri çok önemli olmuştur. Çünkü 1919 başlarında Berlin'de kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ile Türkiye İşçi Derneği ve 1 Mayıs 1919'da yayımlanan Kurtuluş dergisi (tek sayı), Türkiye'de ilk Marksist siyasal partinin, sendikanın ve yarıların çekirdeğini meydana getirmiştir."²⁵

Tanık Zafer Tunaya'ya göre de "TİÇSF, Mütarekenin iki etkin sosyalist partisinden biridir. Kendisini TSF'dan ayıran ilk fark, bir aydınlar partisi oluşu ve Marksist-Leninist III. Enternasyonal'e bağlanmış olmasıdır, ya da bağlanmak istemesidir. Oysa TSF, II. Enternasyonal'e bağlı olduğunu resmi nizamnamesine koymuştur."²⁶

TİÇSF'nin ilk siyasal girişimlerinden biri, öteki solcu örgütlerle ortak bir cephe kurma çabasıydı. Bu girişim başarıya ulaşmamakla birlikte, bu amaç doğrultusunda İntihabat Kanunu'nu (Seçim Kanunu) protesto etmek için bütün sol fırkaların işbirliğiyle bir miting düzenlenmişti. Partinin bu birlikçi çabası bazı sol örgütlerin ve kişilerin partiye katılmalarına ve Kurtuluş'ta parti dışı kişilerin yazı yazmalarına neden olmuştu.²⁷

TİÇSF, 1919 genel seçimlerinde İstanbul, İzmir, Eskişehir ve Niğde'den aday göstermiş, Çorum'da da bir kişi parti programına dayanarak adaylığını koymuştu. Ancak seçimler sonunda parti, Meclis-i Mebusan'a girebilecek kadar oy alamamıştı. Seçimlerin ardından özellikle Berlin'den gelen

²⁴ Age, s. 83'deki 127 Numaralı Dipnot

²⁵ Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar-1908-1925-* s. 298, Bilgi Yayınevi, Üçüncü Basım -1978

²⁶ Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C-II, Mütareke Dönemi*, s. 491-495 İletişim Yayınları, Birinci Baskı -1999

²⁷ Age, s. 484

grubun bir bölümü "milli mücadeleye katılmak üzere" Anadolu'ya geçmişti. İstanbul'da kalanlar ise müttefik kuvvetlerin sansürü ve hükümetin yasaklamaları nedeniyle 16 Mart 1920'ye kadar Kurtuluş'u çıkarmaya devam etmişlerdi.²⁸

Daha sonraki süreçte İstanbul'da Kurtuluş'tan arta kalan grup, 15 ay gibi uzunca bir dönem herhangi bir yayın faaliyetinde bulunmamıştı. Ancak, Haziran 1921'den itibaren Aydınlık dergisini çıkarmıştı. 1920'de yurtdışında kurulduktan sonra yurda dönerlerken önderlerinin katledilmesiyle kesintiye uğramış görünen Türkiye Komünist Partisi (TKP)'de İstanbul'da bu sıralarda örgütlenmişti. TİÇSF ise illegal faaliyet gösteren TKP'nin legal uzantısı gibi zaman zaman sesini duyurmuş, Aydınlık ise TKP'nin legal yayın organı olmuştu.²⁹

3. Kürt Ulusal Örgütleri

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında kurulmuş ve daha sonraki İttihat ve Terakki hükümetleri tarafından faaliyetleri yasaklanmış olan Kürt örgütleri, 1918'den itibaren oluşan Mütareke ortamında yeniden kurulmuşlardı. Bu örgütlerin hemen hepsi eski adlarıyla faaliyete geçerek eski örgütlenmelerin birebir devamı olmuşlardı. Kürt örgütleri için de amacı, kurucularının niteliği ve etkili faaliyeti nedeniyle konumuzu ilgilendiren en önemlisi Kürdistan Teali Cemiyeti'dir. Diğer Kürt örgütleri, Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti (1918), Kürt Talebe Hevi Cemiyeti (1919) Kürt Kadınları Teali Cemiyeti (1919), Kürdistan Cemiyeti (1920) konumuzun sınırlarını aştığından ele alınmayacaktır.

a) Kürdistan Teali Cemiyeti

i) Cemiyetin Kuruluşu

17 Aralık 1918'de İstanbul'da Mütareke ortamında Seyit Abdülkadir'in öncülüğünde yeniden kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yönetim kurulu şu kişilerden oluşmuştu: Şeyh Abdülkadir (Başkan), Hüseyin Şükrü (Baban) Bey (Sekreter), Dr. Mehmet Şükrü Bey (Sekban), Muhittin Nami Bey, Babanzade Hikmet Bey ve Aziz Bey.³⁰ Bu kurucuların

²⁸ Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar - 1908-1925-* s. 303, Bilgi Yayınevi, Üçüncü Basım-1978)

²⁹ Age, s. 307

* Cemiyetin diğer kurucu ve geçici yönetim kurulu üyelerinin valiliğe verdikleri dilekçe elde olmadığı için kurucular hakkında ilgili kaynak-

ve daha sonra Cemiyete üye olanların büyük çoğunluğu aynı zamanda 2 Ekim 1908'de kurulan Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti'nin kurucuları ve üyeleri idi. Bu nedenle Cemiyet, 10 yıllık bir örgütlenme ve mücadele geleneği üzerinde yeniden yaşama geçirilmişti.

Seyit Abdülkadir (1851-1925), Nehrili Şeyh Ubeydullah'ın küçük oğluydu ve babasının isyanında aktif görevler üstlenmişti. Şeyh Ubeydullah İsyanı'nın ardından" babasıyla birlikte Mekke'ye sürülmüş ve 1883 yılında babasının ölümünden sonra da İstanbul'a yerleşmesine izin verilmişti. 1896'da Abdülhamit'e komplo düzenlemek iddiasıyla suçlanan Seyit Abdülkadir, bu kez ailesinden 20 kişi ile birlikte Medine'ye sürgüne gönderilmiş, yaklaşık 10 yıl sürgünde kaldıktan sonra Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908'de İstanbul'a dönmüştü. Seyit Abdülkadir'in İstanbul'a dönüşü Kürt aydınları tarafından gösterilerle karşılanmıştı.

1908'de kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin de kurucuları arasında yer alan Seyit Abdülkadir'e, Kürt Teali Cemiyeti tüzüğü'nün 7. maddesine eklenen bir madde ile ömür boyu birinci başkanlığı verilmişti. Seyit Abdülkadir bu dönemde aynı zamanda İttihat ve Terakki Partisi üyesiydi ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra anayasaya göre Senato niteliğindeki Ayan Meclisi'ne de seçilmişti. Esas olarak Kürt kimliğiyle siyasal faaliyet sürdüren Seyit Abdülkadir, Mütareke'den sonra kurulan ilk Damat Ferit

larda çelişkiler bulunmakta ve dolayısıyla Türk ve Kürt yazarlar listeyi tam olarak verememektedirler. Kürdistan Teali Cemiyeti hakkında daha fazla bilgi için Kürt yazar ve araştırmacı İsmail Gökdağ'ın "*Kürdistan Teali Cemiyeti*" (Doz Basım ve Yayıncılık -1991) kitabına bakılabilir.

³⁰ Age, s. 308

" Şeyh Ubeydullah, Şemdinli'nin şeyh ailelerinden gelen Şeyh Taha'nın oğluydu ve amcası Şeyh Salih'in yerine Nakşibendi tarikatının başına geçmişti. Tarikat şeyhliği ile milliyetçi Kürt liderliğini kişiliğinde toplayan Şeyh Ubeydullah kendi adıyla bilinen büyük bir isyan gerçekleştirmişti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kürt aşiretlerden oluşan kuvvetlere Osmanlı hükümeti tarafından komutan olarak atanmış olan Şeyh Ubeydullah, savaşın yarattığı ekonomik yıkım ve düzensizliğin hüküm sürdüğü bir ortamda harekete geçmişti. Kürtleri bir bayrak altında toplamaya amacıyla isyan eden Ubeydullah, Kürdistan'ın hem ruhani hem cismani liderlerinden biriydi. (Daha fazla bilgi için bakınız, Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, s.145 ve Celile Celil, Şeyh Ubeydullah Nehri, Kürt Ayaklanması s. 47)

Paşa Hükümeti tarafından Danıştay (Şuray-ı Devlet) başkanlığına getirilmişti.³¹

Gerek geçmişinden ve gerekse İstanbul'da Kürt kimliği temelinde sürdürdüğü siyasal faaliyetlerinden dolayı Kürtler arasında oldukça sevilen ve o dönemde bir sembol haline getirilen Seyit Abdülkadir, babasının geliştirdiği "Kürt Birliği" anlayışına sahip olmakla birlikte otonomcu görüşleriyle dikkat çekmekteydi.. Kürt yazarlarından Nuri Dersim'i'nin "Türk ajanı", Naci Kutlay'ın "aşırı İngiltere yanlısı", Malmisanj'ın "uzlaşmacı" olarak niteledikleri Seyit Abdülkadir, o dönemde Cemiyet'in politikalarını belirleyen kişi konumundaydı.³²

Kemalistler tarafından "Koçgiri'den Şeyh Sait isyanına kadar bütün Kürt ulusal hareketlerinin ardındaki adam olarak" haksız ve yersiz bir şekilde suçlanmış olan Seyit Abdülkadir, Şeyh Sait İsyanı sırasında kendisinden bir dönemin intikamı alınırcasına düzmece suçlamalarla idam edilmişti. Şeyh Sait İsyanı'ndan sonraki yargılamada yıllardan beri savunduğu ve uğruna mücadele ettiği görüşlerinden taviz vermeyen Şeyh Abdülkadir, idam sehpasında "Zaten sizler yakma ve harp etme konusunda büyük bir şöhrete sahipsiniz. Burasını da Kerbelâ'ya çevirdiniz. Şunu biliniz ki dehşet ve insafsızca sömürü ile şan ve şeref kazanılmaz!"³³ demişti.

Daha sonraki dönemde, bölünmüş Kürdistan'ın bütün parçalarındaki egemenlerin "böl ve yönet" politikaları nedeniyle çoğu kez birbirlerine karşı acımasızca kullanılan ve bazen de birbirlerini ezen Kürt ulusal hareketleri zamanla daha ileri bir bilinç ve örgütlenme düzeyine ulaştıkça Seyit Abdülkadir gibi Kürt önderler hak ettiği değeri kazanmıştı. Nitekim 1958 yılında İran Kürdistan Demokrat Partisi'nin üyelik kartlarına bastığı beş resimden biri Şeyh Abdülkadir olmuştu.³⁴

Kürt Teali Cemiyeti'nin 1919'da toplanan ilk genel kurulunda yapılan seçimler sonucunda yönetim kurulu şu

³¹ İsmail Göldaş, s. 16, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Basım ve Yayıncılık - 1991

³² Age, s. 17-18

³³ Age, s. 18-19

* KDP üyelik kartlarında isimleri geçen diğer dört kişi, Şeyh Mahmut, Seyit Rıza, Kadı Muhammet ve Molla Mustafa Barzani'dir.

³⁴ Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15.YY'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri* s. 278, Med Yayınevi, İstanbul - 1992

isimlerden* oluşmuştu: 1- Başkan: Seyit Abdülkadir (Şemdinan), 2- Başkan Yardımcısı: Emin Ali Bedirhan (Botan), 3- Başkan Yardımcısı: Fuat Paşa (Süleymaniye), 4- Genel Sekreter: Hamdi Paşa, 5- Muhasebeci: Seyit Abdullah (Şeyh Abdülkadir'in oğlu), 6- Aza: Miralay Halit Bey (Dersim), 7- Aza: Miralay M. Ali Bedirhan Bey (Botan), 8- Aza: M.Emin Bey (Süleymaniye), 9- Aza: Hoca Ali Efendi, 10- Aza: Şefik Ervasi (Van), 11- Aza: Şükrü Baban (Süleymaniye), 12- Aza: Fuat Baban (Süleymaniye), 13- Aza: Fethullah Efendi, 14- Aza: Şükrü Mehmet (Bakırmaden).³⁵

17 Haziran 1919'da İstanbul'dan Londra'ya gönderilen bir İngiliz belgesinde Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kuruluşuyla ilgili bilgi verilmiş ve buna ek olarakta Cemiyetin Nizamnamesi gönderilmişti. Bu belgede Cemiyetin kuruluşuyla ilgili olarak şöyle denilmekteydi: "Kürt partisinin (cemiyet-çn), şu an için Britanya mandasında bağımsız bir Kürdistan için çalıştığı rapor edilmektedir. Partinin propagandası 'Serbesti' gazetesi tarafından yürütülmekte ve partinin İstanbul'daki üye sayısı, bu şehirdeki Kürt nüfusun yarısı olan onbin civarında tahmin edilmektedir. Partinin genel merkezi İstanbul'dadır ve Diyarbekir, Dersim, Siirt, Harput ve Malatya'da yerel bürolar açmış bulunmaktadır."³⁶

Osmanlı Senatosu niteliğinde olan Ayan Meclis Başkanı olan Seyit Abdülkadir'in aynı zamanda Kürt partisinin de başkanı olduğu vurgulanan bu belgede, Kürt Teali Cemiyeti'nin "belli başlı üyeleri" olarak şu isimler sayılmaktaydı: "Bedirhanzade Mustafa Zihni (eski Hicaz Valisi), Bedirhan Emin Ali Bey (Mustafa Zihni'nin oğlu ve Edirne Adliye Müdürü), Seyit Mehmet Efendi (Seyit Abdülkadir'in oğlu), Seyit Abdullah Efendi (Seyit Abdülkadir'in oğlu), Bedirhanzade Mehmet Ali Bey, Seyit Şefik Efendi (Bitlis'te bulunmaktadır), Hamza Bey (Müntefik eski mutasarrıfı), Binbaşı Emin Bey, Binbaşı Süleyman Nuri Bey (Malatya), Hambeyzade (bir soylu), Doktor Mehmet Şükrü Bey (Pera'da oturur), Hacı Ali Rıza Efendi, Ali İhsan Bey (Koçgiri ileri gelenlerin-

* Bu Yönetim Kurulu'nun bazı isimleri konusunda farklılıklar olmakla birlikte İsmail Göltaş "Zınnar Silopi, Kendal Nezan, Şükrü Sekban, M. Emin Bozarslan" gibi Kürt yazarların bu liste konusunda ittifak ettiğini vurgulamaktadır.

³⁵ İsmail Göltaş, s. 20, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Basım ve Yayıncılık - 1991

³⁶ Age, s. 26-27

den) Ali Haydar Bey (Beyzade Mustafa Paşa'nın oğlu), Ahmet Arif Efendi (Kahya Ahmet'in torunu), Muhammed Nuri Efendi (Teoloji profesörü), General Hamdi Paşa (Tenkikat komisyonu üyesi), General Mustafa Paşa (Askeri Mahkeme üyesi), Mevlanzade Rifat Bey (Serbesti gazetesi sahibi).³⁷

Bu dönemde İstanbul'da "çeşitli okullarda öğrenim görmekte olan Kürdistan'ın etkin mülk sahibi ailelerinin, aşiret birimlerinin evlatları, Kürdistan Teali Cemiyeti'ne çok sıcak ilgi duymakta ve etkin kadrolarını oluşturmaktadırlar. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kurucuları ve Kürdistan'daki aktif örgütçüleri genellikle Kürdistan'ın sözü geçen, mülk sahibi, aile nüfuzu olan ve aşiret birimlerine sahip toplumsal tabakaya mensup ve İstanbul'da öğrenim görebilen aydın Kürt gençliği içinden çıkmıştır. Bu dönem Kürt oluşumları daha çok Kürt feodallerine ve aristokratlarına dayanıyordu. Bunlar arasında Osmanlı ordusunda önemli rütbe ve nişan alabilecek kadar yetenek sahibi olmuş Kürtler, Osmanlı bürokrasisi içinde yükselen ve iyi mevki sahihi olabilen bürokrat Kürtler de Kürdistan Teali Cemiyeti içinde çalışmalara"³⁸ katılmıştı."

İsmail Göldaş, "Kürdistan Teali Cemiyeti'ne üye olmuş, çalışmalarına katılmış, Kürdistan'da şubeler açmasına çaba harcamış, çıkardığı gazete ve dergilerine yazılar yazmış ve cemiyetin gelişmesine katkıda bulunmuş oldukça geniş bir Kürt çevresinin olduğunu"³⁹ tespit etmiştir. Bu bağlamda Göldaş, Kürdistan Teali Cemiyet ve bu Cemiyetin üyelerinin öncülüğünde kurulan Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti ile Kürt Kadınları Teali Cemiyeti ve Jin Dergisi'ne yazılarıyla katkıda bulunan isimlerden 179 kişilik bir liste oluşturmuştur. Göldaş, bu isimlerin 128'inin Cemiyetin merkez üyesi, geriye kalan 51'nin de Jin dergisine yazı yazar ve cemiyet faaliyetlerine katılanlar olduğunu belirtmektedir.⁴⁰

³⁷ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan(1918-1958)* s. 41, Doz Yayınları, İstanbul, Mayıs -1992

³⁸ Age, s. 41-42

* Aralarında, çok sayıdaki Bedirhan'lardan Saidi Nursi'ye, Milli aşiret üyelerinden Mutasarrıflara, senatör ve milletvekillerinden subay, doktor, memur, din adamı, gazeteci, yazar vb. kişilerin bulunduğu bu listedeki isimler; Kürt ulusal hareketinin gelişiminde önemli görevler üstlenen asker ve sivil aydınlarıdır.

³⁹ İsmail Göldaş, s. 39, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Basım ve Yayıncılık-1991)

⁴⁰ Age, s. 39

ii) Cemiyetin Nizamnamesi

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin iyice detaylandırılmış 34 maddelik bir Nizamnamesi/Tüzüğü ve bir kısmı aynı maddeleri içeren 34 maddelik bir İchtüzüğü bulunmaktaydı.* Cemiyetin adını, örgütlenme planını, amacını ve üyelik kriterini, aidat sistemini ve yönetim biçimini belirleyen Nizamnamenin önemli maddeleri şöyleydi:

"Madde: 1- Kürtlerin genel çıkarlarını korumak ve ulusal davayı ilerletmek amacıyla Kürdistan Teali Cemiyeti adında bir cemiyet kurulmuş bulunmaktadır. Genel Merkez İstanbul'dadır. Kürdistan'da ve gerekli olduğunda diğer yerlerde şubeler kuracaktır. Cemiyet, benzeri amaçlara sahip diğer cemiyet ve örgütlerle ortak çalışacaktır.

Madde: 2- Cemiyet, amacı uğrunda tüm dillerde süreli ve günlük gazeteler yayınlamayı; okuma odaları, okullar ve matbaalar açmayı; seminerler ve akşam dersleri düzenlemeyi; uygun yerlere eğitim programları göndermeyi ve diğer yararlı kurumları desteklemeyi amaçlamaktadır.

Madde: 3- Kötü ün sahipleri hariç, cemiyete yararlı olacağı düşünülen Kürtler ve Kürt olmayanlar üye olabilirler.

Madde: 4- Cemiyet üyeleri üç kısma ayrılacaktır; a) Liderler (giriş aidatı olarak en az 4 lira ödeyecekler ve her ay içinde 1 lira ödemeyi taahhüt edenler); b) Daimi üyeler (giriş aidatı olarak en az 2 lira ödeyecek, her ay içinde 50 kuruş ödemeyi taahhüt edenler); c) Fahri üyeler (giriş aidatı olarak en az 5 kuruş ödeyecek ve her ay içinde 2 kuruş ödemeyi taahhüt edenler).

Madde: 5- Yönetim Kurulu "Bir başkan, iki başkan yardımcısı ve 13 üyeden ibarettir. Sekreter, sayman, muhasebeci ve katip, Yönetim Kurulu tarafından atanacaktır.

Başkan, liderler arasından seçilecektir. Kurulun kalan üyeleri, bir yıllık bir dönem için olmak üzere, daimi veya fahri üyeler arasından seçilebilir.

Yeni kurul seçimi, duyurusu yapılacağı üzere, her yıl sonunda ve kurultay sırasında yapılacaktır. Önceki kurul yeniden seçilebilir.

"Gerektiğinde, üyeleri kurultay sırasında şeyhlerden, ulemeden, yüksek görevlilerden ve yoldaşlar arasından seçilecek olan cemiyet divanı bu kurul üzerindedir."

* Bu belgelerin aslı için bakınız: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C-II, Mütareke Dönemi*, s. 215-223, İletişim Yayınları, Birinci Baskı-1999

Tüzüğün diğer önemli maddelerinden bir olan 26.maddede “Cemiyetin yazışmalarını imzalama yetkisi başkana veya başkan yardımcısına aittir; imzalara her zaman için resmi bir mühür eklenecektir” denilmiştir. 30.maddede “Cemiyet binalarında kumar oynamak ve alkolü içki içmek yasaktır. Bu kuralı ihlal eden üyeler ilk defasında uyarılacak, tekrarı durumunda ise ihraç edilecektir”. 31.maddede, “Hiçbir üye cemiyetin parası, gereçleri ve mülkü üzerinde hak iddia edemez”. 33. maddede ise, “Şubelerin genel merkezle koordinasyonunun sağlanması iç tüzükle belirlenmiştir.”⁴¹

Cemiyetin içtüzüğünde Heyeti İstişare'nin Vazifesi (Danışma Kurulu niteliğinde yapılan toplantılar) başlığıyla belirlenin 4. maddesinde şöyle denilmiştir: “Heyeti İstişare'nin vazifesi nizamnamesi esasının birinci maddesinde muharrer makasıd-ı cemiyetin hıfzile çıkmasına çalışmak ve Kürdistan'ın maddeten ve manen terakki ve tealisine ve Kürt kavminin terbiye-i İslamiye fikriye ve ruhiyesine mütelalik hususatı tezekkür ile beraber heyeti idarenin hal edemediği ve ehemmiyet itibariyle heyeti umumiyye içtimaa kadar tehirinde mahzur gördüğü mesail hakkında esbab-ı mucibe beyaniyle müştereken o içtimaa mahsus olmak üzere aralarında intihap edecekleri bir zatın tahtı riyasetinde biliçtima ittihaz-ı karar ile heyeti idare tarafından ihtisaslarına göre teşkil edilen encümenler mukarreratını tetkik veyahut kendileri tarafından herhangi bir madde üzerine kaleme alacakları raporları heyeti idareye tevdi eder”.

İçtüzüğün 19. maddesinde, “Cemiyetin Kürtlerle meskun her vilayet, liva, kaza ve haiz-i ehemmiyet nahiye merkezlerinde birer şubesi vücuda getirilmesi; 25. maddesinde “Her şubenin iki türlü vazifesi vardır, biri vezaifi esasiyesidir ki bu da merkezlerinde mütemekkin Kürtlerin ilmen, ahlaken ve ruhen teali ve terakkisine mevizeler, konferanslar, müsamereler tertibi suretiyle hizmet etmek ve tamimi maarif için dini ve içtimai risaleler neşrettirmek, muhtac-ı muavenet olanları himaye etmek, tahakkuk edecek ihtiyaçla şubenin sene-i maliyesine göre muavenet-i nakdiyede bulunmak ve Kürtlerin akvam ve meleli saire ile

⁴¹ Age, s. 39-45

hüsnü amizeş ve münasebatını idare etmesi” öngörülmüştür.⁴²

İçtüzüğün 32. maddesinde ise, “Cemiyet biletlin vahdet ve tealisi esası üzerine müesses olup ananat-ı milliye ve terbiye-i İslamiye ve medeniye ve milliyeye hürmet beynelekrat ittihat ve müveddet-i idame edeceğinden cemiyetin her ferdi temini infakı için bu esbaba karşı kendisini ittiba'a vazifedar eddetmelidir” denilmiştir.⁴³

iii) Cemiyetin Faaliyetleri

Cemiyet ilk planda Diyarbakır, Elazığ, Arapkir, Garzan, Hozat, Bitlis Harput, Ümraniye ve Dersim’de şubeler açmıştır.⁴⁴ Daha sonra da Sivas-Koçgiri bölgelerinde Beypınar, Celalli, Sincan ve Siirt’te şubeler açılmış ve Cemiyet 1920 yılının son aylarına kadar Kürdistan’da örgütlenme çalışmalarını sürdürmüştür.⁴⁵

Kürt Teali Cemiyeti yayın konusunda verimli bir çalışma sürdürmüştür. Cemiyetin çıkardığı yayınlar Kürdistan’ın birçok bölgesine ulaşabilmiştir. Cemiyet görüşlerini, Jin dergisi ve Kürdistan gazetesi aracılığıyla yaymıştır. Bu yayınlar, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ gibi illere ve diğer yerlere Cemiyetin şubeleri, Kürt aydınları ve gençleri tarafından dağıtılmıştır.⁴⁶

Kürt Teali Cemiyeti kuruluşundan hemen sonra, 22 Aralık 1918’de Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Kürdistan’ın özerkliği için bir anlaşma imzalamıştır. Mondros Ateşkesi’nin hemen ardından imzalanan bu ortak deklarasyon, iki partinin siyasal ilişkilerinin niteliği bakımından önemlidir. Fırka’nın ikinci dönem kurucuları arasında yer alan Seyit Abdülkadir’in çabalarıyla gerçekleşmiş olan bu anlaşma, Kürdistan’a özerklik verilmesini açık bir hükme bağlamıştır.

⁴² Bugünkü dile göre sadeleştirilmiş bu metin Ahmet Mesut’tan (Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan (1918-1958)* s. 41-42, Doz Yayınları, İstanbul, Mayıs-1992) alınmıştır.

* KTC Beyannamesinde Ermeni tehciri ve katliamından sorumlu olan İttihat ve Terakki Partisi yöneticilerinin yargılanması da istenmiştir.

⁴³ Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, C-II, Mütareke Dönemi*, s.219-221, İletişim Yayınları, Birinci Baskı -1999

⁴⁴ Age, s. 219-222

⁴⁵ İsmail Göldaş, s. 51, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Basım ve Yayıncılık -1991

⁴⁶ Age, s. 55

Yeniden kuruluş hazırlıklarının sürdüğü bir sırada Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin programatik anlayışından kaynaklanan bu yaklaşımı Kürtleri cezp etmiş ve bu parti Kürdistan'daki örgütlenmesini de Kürt Teali Cemiyeti'ne dayanarak gerçekleştirmiştir. İki örgüt arasındaki işbirliğini sağlayan bu önemli anlaşma metni şöyledir:

"Programında esasen idarei mahalliyeyi (yerel yönetimi) kabul eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası merkezi umumisi ile Kürdistan Cemiyeti arasında maddei atıye üzerine itilafı tam hasıl olarak her iki tarafı avni bariye istinaden memleketin selameti ve hukuku hilafetin muhafazası için müttefiklik çalışmayı deruhte ederler.

"Ekseriyeti Kürt kavminin sakın bulunduğu memleketler, siyaseten Hilafet-i İslamiye ve Saltanatı Osmaniyeye merbut olmak şartıyla umum ehalinin ekseriyeti tarafından müntehap bir amirin riyaseti altında idarei muhtariyeyi (özerk yönetim) haiz olacaktır.

"Hürriyet ve İtilaf Fırkası Merkezi Umumi Mühürü - Konya Mebusu Zeynel Abidin, Karesi Mebusu Vasıf, Mustafa Sabri, Kürdistan Cemiyeti Mühürü- Reis Seyit Abdülkadir, Azadan Sait, Mehmet Ali."⁴⁷

Bu belgede ve diğer birçok yazışmalarında kullandığı gibi Kürt Teali Cemiyeti'nin mühründe derneğin adının yanında Fransızca olarak "Autonomi du Kurdistan" yazısı da bulunuyordu.⁴⁸ Gerek tüzüğündeki amaçları ve gerekse bu anlaşma ile mühründe yazılı olan özerklik anlayışı bu derneğin faaliyet esaslarını da belirlemiştir.

Kürdistan Teali Cemiyeti Osmanlı hükümetiyle ilişkiler içinde ve çeşitli görüşmeler yapıyorsa da, uyum içinde değildir. Çünkü dernek hükümete karşı oluşan muhalefet partileri ve örgütleriyle de ortak çalışmalar içinde bulunmaktadır. O günlerde Osmanlı Hükümeti genel olarak ulusal örgütlere karşı eşit bir mesafede durmaktadır. Bunun için somut bir örnek, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine 26 Mayıs 1919'da toplanan Saltanat Şurası'na Kürdistan Teali Cemiyeti'nin çağrılması ve cemiyetin de bu toplantıya katılmış olmasıdır.* Daha sonra Sevr Antlaşması'nın imzalanması için toplanacak olan Saltanat Şurası'na

⁴⁷ Age, s. 94

⁴⁸ Age, s. 15

* Bazı İngiliz belgeleri Seyit Abdülkadir'in İzmir'in işgalinden sonra Damat Ferit Paşa kabinesinden istifa ettiğini belirtmektedir. Bakınız: Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s. 86.

da katılan Cemiyet'in hükümetin nezdinde kazandığı bu meşruiyet, Kemalistler tarafından sürekli olarak eleştiri konusu yapılmıştır. Oysa Saltanat Şurası'na Devlet kurumlarının yanında çeşitli mesleki örgütler ile Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri de dahil olmak üzere çok sayıda örgüt katılmıştır. Bu bağlamda Saltanat Şurası'nın yapısının daha iyi anlaşılması bakımından Sevr Antlaşması'nı imzalayan heyetin tam listesi hükümetin yaklaşımını daha iyi izah etmektedir.”

Buna karşın, Cemiyet hakkında hem Kürdistan'dan ve hem de İstanbul'daki Türk örgütlerinden hükümete şikayet dilekçeleri verilmiştir. Nitekim Kürdistan'daki faaliyetlerinden rahatsız olan hükümet, Cemiyet hakkında 18 Haziran 1919'da Meclis-i Vükela tarafından soruşturma açtırmıştır.

18 Haziran 1919 tarih ve 302 sıra numaralı Meclis-i Vükela Müzakeratına Mahsus Zabıtname'ye göre; “Van, Bitlis, Diyarbekir ve Musul vilayetlerindeki İngiliz mümes-sil-i siyasileri tarafından o havalide sakin Kürt aşairi üzerinde hükümet-i seniye aleyhine tahrikat ve ilkaatda bulunulmakta olduğuna dair şayan-ı dikkat ihbaratı havi mahallerinden mürsel telgrafname suretlerinin leffiyile vilayeti mezkurede emniyet ve asayişin halelden vikayesini teminen ittihazi muktazi tedabir hakkında bazı ifadatı ve Kürd Teali Cemiyeti'ne mensup bir takım zevat tarafından müstakil

” Saltanat Şurası'na katılanların kurum ve kuruluşlar ile onlar adına toplantıya katılanların sayısı şöyledir: 1- Süfera Heyeti, 2- Vükela Heyeti, 3-Ayan Heyeti, 4- Şura-yı Devlet İkinci Reisleri, 5- Mahkeme-i Temyiz Reisleri, 6- Divan-ı Muhasebat Birinci Reisi ile İkinci Reisleri, 7- Vükela ve Süfera mazulleri, 8- Şeyhülislam Efendi tarafından seçilecek İlmiye ricalinden 6 kişi, 9- Bahriye Nazır Paşa tarafından seçilecek Bahriye erkan ve ümerasından 4 kişi, 10- Dar-ül hikmet-ül İslamiye tarafından seçilmiş 2 kişi, 11-Fetvahaneye seçilmiş 2 kişi, 12- Dar-ül-fünun (Üniversite) şubelerinden seçilmiş 15 kişi, 13- Barodan seçilmiş üç kişi, 14- Matbuat Cemiyeti'nden seçilmiş 8 kişi, 15- Ticaret Odası'ndan seçilmiş 8 kişi, 16- Dar-ül Hilafet-ül Aliye medresesi müderrislerince seçilmiş 4 kişi, 17- Vahdet-i Milliye'den 2 kişi, 18- Trabzon milli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden 2 kişi, 19- Paşaeli Milli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden 2 kişi, 20- Milli Kongre'den 2 kişi. 21- Hürriyet-ü itilaf Fırkası'ndan 2 kişi, 22- Adana Milli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden 2 kişi, 23- İzmir Milli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden 2 kişi, 24- Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuku Cemiyeti'nden 2 kişi, 25- Milli Ahrar Fırkası'ndan 2 kişi, 26- Kürd Teali Cemiyeti'nden 2 kişi, 27- Meclisin İnzibatına Topçu Feriki Hurşit Paşa memur edilmiş ve toplantıya katılmıştı..⁴⁹

⁴⁹Age, s. 94

Kürdistan teşkili sadedinde vuku'u başkaca istihbar kılınan teşebbüsâtı haki Dahiliye Nezaretinden varid olan tezkere-ler bu babda Encümen-i mahsus-i Vükelaca tanzim olunan mütalaanamelerle birlikte"⁵⁰ okunduktan sonra görüşmele-re geçilmiştir. Görüşmeler sonunda önce Cemiyetin hükü-metle özel görüşmelerinde talep ettiği iki konu hakkında karar alınmıştır. Konya ve Ankara Vilayetleri'nde iskan edilmiş olan Kürt aşiretlerin eski bölgelerine dönmelerine ve Kürdistan'da boş bulunan memuriyetlere Kürtlerin atan-malarına ilişkin olan bu karar şöyledir:

"Ahval-i harabiye ilcasıyla Konya ve Ankara vilayetlerine iskan edilmiş olan Kürd ahalinin memleketlerine iadesi ve bunların efrad-ı aşairden olmaları hasebiyle seferberlikten fazla kalan hayvanat ve çadırların cihet-i askeriyece kendi-lerine itası münasip görüldüğünden gerek hususun gerek bervech-i bala temin-i emn ü asayişe müteallik tedabir ve mikderatın Harbiye Nezareti'ne tebliği tezekkür kılındı. Bir de asıl şayan-ı dikkat ve bilvücuhaizi-i ehemmiyet olan şey her tarafca olduğu gibi bilhassa, Vilayet-ı Şarkıye'de elyevm mevcut ve müstahdem bulunan ve bundan böyle gönderilecek olan büyük ve küçük memurinin mahallerine ehemmiyetiyle mütenasip rüyet ve iktidarı haiz erbab-ı kıyaset ve fetanetden intihab ve tayinleri keyfiyeti olmasıyla bu cihetin de hemiş nazar-ı itinadan dür tutulmaması ak-dem umur görülmüştür."⁵¹

Daha sonra hükümete çeşitli yollardan şikayet edilen Kürt Teali Cemiyetin'in faaliyetlerini araştırmak için bir komisyon kurulması kararı alınmıştır. Bu karar da şöyle-dir: "Cemiyetin suret-i teşekkülü ve tabi olacağı ahkam ve şerait kanun-ı mahsusu ile muayyen ve bunun hilafında hareket takibat-ı kanuniyeyi müstelzim bir keyfiyet olmağla bahs olunan cemiyetin gerek Dersaadet heyet-i merkeziyesince gerek şu'abatınca şerait-i mevzua-i kanuniyeye temami-i itba lüzumu derkar olmağla vilayat-ı mezkurenin Saltanat-ı Osmaniyeden iftirakı için dahilden ve hariçten vuku'bulacak tesvilat ve tahrikat hakkında aled-devam istitlaat ve istiknihatda bulunmak ve harekka-ı mebhuisse inhaya karşı vacip-ül-ittihaz-ı tedabir ve teşebbüsata tevessül ve bilhassa burada mukim Kürd muteberanı ve vücuhuyla temasda bulunarak kendilerini

⁵⁰ Cahit Kayra, *Sevr Dosyası*, s. 156, Boyut Kitapları, İstanbul - 1997

⁵¹ Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C-II, Mütareke Döne-mi*, s. 231, İletişim Yayınları, Birinci Baskı - 1999

irşad ve ikaz eylemek gibi vezailerle işgal eylemek üzere Haydarizade İbrahim Efendi Hazretleriyle Abuk Ahmed ve Bahriye Nazırı Avni Paşalar Hazeratından mürekkeb bir daimi encümen-i mahsusta teşkili münasib mütalaa kılındı.⁵²

Kürdistan Teali Cemiyeti ile Hükümet arasında 10 Temmuz 1919'da yapılan bir görüşmenin tutanakları da, hem tarafların birbirleriyle ilişkilerini ve hem de o günkü sorunlara yaklaşımlarını göstermektedir. Görüşme, 1 Haziran 1919'da Cemiyetin Genel Sekreteri Bedirhanpaşazade Emin Ali Bey'e gönderilen bir yazı ile hükümet tarafından istenilmiştir. Bu görüşmeye hükümet adına eski Şeyhülislam ve o zamanki kabine üyesi Haydarzade İbrahim Efendi, Savaş eski Bakanı Abuk Ahmet Paşa ve Denizcilik Bakanı Avni Paşa; Kürt Teali Cemiyeti adına da Başkan Seyit Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlanzade Rifat, Yarbay Emin ve Binbaşı Avni Beyler katılmışlardır.

İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderilen 23 Temmuz 1919 tarih ve 112204 belge sayı ile İngiliz Gizli Belgeleri'ne geçen bu tutanak/rapor özetle şöyledir:

"Haydarizade: Kürt Yüksek Komitesinin şubelerine ilişkin olarak valilerden (...)flardan, Kürdistan'da bağımsızlık yanlısı ve hükümeti tanımayı(...)k sayıda örgüt kurduğunuz anlaşılmaktadır. Sizi davet etmek ve (...)nizin tam olarak ne olduğunu anlamak üzere Hükümet tarafından görevlendirilmiş bulunmaktayız. Dolayısıyla, isteklerinizi yazılı olarak kabineye iletir misiniz?

Yarbay Emin Bey: Şubelerimize yasal olmayan hiçbir emir vermedik. Valilerden aldığınız telgraflardaki iddialar tümüyle gerçek dışıdır. Eğer lütfedip telgrafların bir kopyesini bize gösterirseniz, o zaman size gerekli yanıtları veririz.

Haydarizade: Bana inanmalısınız. Kürtlerin Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya istemediklerini bende biliyorum; ancak aldatılmış olmaları mümkündür. Süleymaniye'yi işgal eden İngiltere büyük bir Kürdistan kurmaya çalışmakta ve doğu illerini de bu Kürdistan'ı ilhak etmek istemektedir. Biz böyle görüyoruz.

Mevlanzade Rifat: Eğer böyleyse, demek ki İngiltere Kürdistan'ın ve dolayısıyla Osmanlı devletinin varlığını Sadrazam Ferit Paşa'dan daha iyi korumaktadır. Çünkü

büyük bir Ermenistan'dansa, büyük bir Kürdistan Osmanlı çıkarları açısından daha yeğdir; böylece hiç olmazsa tümüyle müslüman olan bir ülke kalır.

Haydarzade: Tam olarak ne demek istediğinizi anlamadım.

Mevlanzade Rifat: Bildiğiniz üzere Sadrazam, yayınlanmış bulunan Paris konferansındaki konuşmalarında, hükümetin Ermenilere geniş bir özerklik verebileceğini kabul etmiş olduğunu belirtti; bu doğal olarak Kürt ulusunu oldukça müteessir etti.

Avni Paşa: Bu geniş özerklik bizim topraklarımıza ilişkin değildir. Kafkaslardaki Ermeni Cumhuriyeti'yle alakalıdır.

Mevlanzade: Sadrazamın bize ait olmayan topraklara ilişkin olarak nasıl taahhütte bulunabileceğini anlayamıyorum.

Abuk Paşa: (Sinirlenerek) Biz karış karış tüm sınırlarımızı korumaları için kumandanlarımıza emir vermiş ve gerekli tüm önlemleri almış bulunmaktayız. Hiç endişelenmeyin.

Binbaşı Avni Bey: O halde Kürdistan'da gerekli önlemleri almamız için bize de emir verin.

Abuk Paşa: Kürt askerleri de buna katmaktayız.

Emin Bedirhan: O halde neden yakınıyor ve bize saldırıyorsunuz?

Haydarzade: Yakınmıyoruz. Kürtlerin sadakatlerinden eminiz. Ancak sizin cemiyetinizin taleplerini bilmek istiyoruz.

Seyid Abdülkadir: Sadrazamın ifadeleri gayet açıktır; Ermeniler lehine Kürdistan'ı feda etmek istemektedir.

Haydarzade: Ferit Paşa'nın konuşmalarını prensipte biz de kötü bulduk. Ve hatta düzeltilmeleri için karar aldık.

Mevlanzade: Eğer böyleyse bunu niçin bu ana kadar kamuoyuna duyurmadınız?

Haydarzade: Sadrazamın dönmesini bekliyoruz.

Avni Paşa: Gelin dosdoğru konuşalım; bugün kaderimiz oldukça meçhuldür. Ortak bir amaç için çalışmak gerekiyor. Şu an için sizin yardımınızı ve itaatinizi bekliyoruz. Ne zamanki sizi düşünemeyeceğimiz bir noktaya gelirsek o zaman size söylerim; gidin ve başınızın çaresine bakın.

Mevlanzade: Ancak o durumda bizim kendi başımızın çaresine bakmamız için çok geç olmayacak mı? Şu anda herkesin kaderi Paris Konferansı'nda tayin edilmek üzere.

Her hükümet ve her ulus orada verilen kararlara hürmet etmek zorunda. Dolayısıyla, cemiyetimiz Kürt ulusunun selameti için Kürdistan'da barış ve sükuneti korumaya çalışmaktadır.

Emin Ali Bedirhan: Osmanlı hükümeti şu andan itibaren Kürdistan'ın varlığını temin edebilir mi? (tanıyabilir mi?-çn) Özerk bir hükümeti kabul edebilir mi?

Avni Paşa: Bana kalsa, ben kabul ederim. Hükümet artık bu biçimini koruyamayacaktır. İmam Yahya'nın son ayaklanması sırasında Yemen'e gönderilen birlikler ile birlikteydim. Daha o tarihte İmam Yahya ile bir uzlaşmaya varılmasının ve adem-i merkezileşme imtiyazlarının verilmesinin gerekliliğini belirtmiştim. Ancak meslektaşlarım o zaman beni dinlemediler ve hatta beni yanılmakla suçladılar; ancak nihayetinde meseleyi benim söylemiş olduğum şekilde halletmek zorunda kaldılar. Oldukça da iyi yaptılar, çünkü bu önlemlere (ademi merkezileşme-çn) bağlı olarak, İmam Yahya savaş esnasında bize karşı gelmedi.

Bedirhani Emin Bey: Eğer Kürdistan'a ayrıcalıklar tanımayı istiyorsanız, Kürdistan'a şimdiden bir Kürt Vali ve Kürt görevliler göndermek daha iyi olmaz mı?

Avni Paşa: Neden olmasın? Uygun gördüğünüz kişileri bize söyleyin.

Seyid Abdülkadir: İsrarım üzerine, kabinenin daha önce Diyarbekir ve Mamuret-ül Aziz (Elazığ) için iki Kürt Vali seçmiş olduğunu biliyorsunuz. Ancak ertesi gün Ferit Paşa bu kararı tanımadı. Kendisi her zaman Kürtlere karşıdır.

Avni Paşa: Efendim sizi temin ederim ki kararı tanımayan Ferit Paşa değildi.

Seyid Abdülkadir: O halde kimdi?

Avni Paşa: Bunu şimdi söyleyemem.

Bu konudaki görüşme bir süre daha devam etti. Kürdistan'a bir Kürt Vali'nin ve belli sayıda Kürt görevlinin atanacağı yolunda söz verildi ve toplantı 6.30'da sona erdi.⁵³

Son olarak, 1 Haziran 1919 tarihli Memduh Selimbeği tarafından kaleme alınan ve "Jin" dergisinin 18 Haziran 1919 tarihli 21.sayısında yayınlanan "Kürd Kulübünde Bir Muhasebe" başlıklı yazısı cemiyetin faaliyetlerini özetlemesi bakımından önemli bir belge niteliğindedir. Cemiyette yapılan geniş bir sohbet toplantısında ismini vermediği Cemiyetin yetkili bir kişininin cemiyet faaliyetleri hakkında verdiği

bilgileri aktaran Memduh Selimbeği'n bu yazısı özetle şöyledir:

"10 Temmuz İnkılabından (İkinci Meşrutiyet'in ilanı) sonra, İstanbul'da ilk defa Kürt Tevaün ve Terakki Cemiyeti namıyla, Kürdlerin maddi ve fikri terakkiyatı için bir cemiyet teşekkül etti. Sonraları, Kürd Tamim-i Maarif ve Kürd Talebe Hevi cemiyetleri teşkil kılındı. Bu cemiyetlerde toplanan mesainin hepsi, Kürtleri terakkiyat-ı medeniyete mazhar etmek gayesine matuf idi. Eski hükümetlerin bu cemiyetlere karşı takip ettiği siyaset ve Harb-i Umumi neticesi olarak İstanbul'da sekteye uğrayan ve fakat harb esnasında mevzii ve münferid şekilde devam eden toplu faaliyetler, harbin son zamanlarında yine başladı ve hükümet-i Osmaniye'nin Wilson prensiplerinin kabulüyle aktettiği mütarekeden sonra daha vesi bir daire dahilinde devam etti.

Cemiyet, Kürdlerin umumi ve milli menfaatini sıyanet etmeye borçlu olduğundan, mütarekeden sonra işlerin aldığı şekil ve mahiyet ve dünyaca kabul edilip hükümet-i Osmaniye'ce de mütarekenin akdiyle beraber Memalik-i Osmaniye idaresine esas ittihaz olunan Wilson prensiplerinin bahsettiği hukuk-ı milliyeyi istihsal maksadını, tabiatıyla programı miyanına idhal etti. Çünkü aksi takdirde Kürdlerin hakkı tanınmamış, Kürtler yine ezilmiş, Kürdler ihtimal asırlarca devam edecek bir cesaret devrine girmiş olacaktı.

Bunun için ilk evvel Kürdistan hakkında coğrafi, etnografi, tarihi, iktisadi delaili ihtiva eyleyen ve Kürdlerin amal-ı milliyesinden, nasıl bir idare istediklerinden bahseden mufassal muhtırayı İstanbul'daki dört devlet-i muazama mümesillerine tebliğ etti. Bu muhtıra, mümessilin-i kiramca tevecühkar bir hüsn'i kabule mazhar oldu.

Aynı zamanda Paris'teki Sulh Konferansı'na bir heyet-i Murahhasa gönderilmek hususundaki müşkilat hasebiyle, Paris'te bulunan Şeref Paşa'nın Sulh Konferansı huzurundan Kürdlerin menafini müdafaaya memur edilmesi düşünüldü ve müşarünileyh de bu işi deruhde etti.

Harp esnasında Mısır'da teşekkül edip epeyce faaliyet ibraz eden diğer bir Kürd heyetince Paris Sulh Konferansı için tayin olunan Arif Paşa riyasetindeki heyet-i Murahhasanın, Şerif Paşa'nın riyaseti altında müşarünileyhe iltihakı temin edildi.

Musul Süleymaniye'sinde teşekkül eden Kürd Hükümeti'nin Paris'e gönderdiği heyet-i murahhasanın dahi Şerif Paşa riyasetindeki heyet ile müştereken hareket etmekte olduğuna cemiyet muttali olmuştur.

Muhtıraların mümessillere itasından ve Paris'le tesis-i muhaberat ederek Şerif Paşa'da bunlardan haberdar edildikten sonra, cemiyetin buradaki teşebbüsat-ı siyasiyesi, mümessillerle zaman-zaman temastan ve Kürdistan hakkında ita-i malumat etmekten ibaret kaldı.

Cemiyet, Kürdistan'da bir taraftan şubeler küşat etti ve oralarda sükunetin muhafazasına bu şubet-i merkeziyenin tesiri azami oldu. Cemiyetin teşebbüsat-ı siyasiyesi derecesinde en mühim işi, Anadolu'nun her tarafına dağılan pek çok miktardaki Kürt mühacirlerini yerlerine iade ettirmektir. Cemiyet bu hususta, mütarekeden beri teşekkül eden hükümetlerden musırrane mutalabatta bulundu ve hepsinin suret-i kat'ie ve resmiyede vaadlarına rağmen hiç bir şey yapılmadı. Cemiyet, mühacirlerin çektikleri sefaletlere tamamen ve bütün acılığıyla vakıftır. Bunları hükümete de anlatmıştır. Şimdiye kadar bu mühacirlerin iade edilmemeleri esbabı, hükümetin suret-i samimiye arz etmemesinden başka şeylerde görülmüyor. Cemiyetin diğer bir arzusu da, Kürdistan'a Kürt memurlar tayin ettirmek keyfiyeti idi. Ve bunu istemek hakkımızdı. Cemiyet bu hususta da sesini ve mütalaat-ı makulesini hükümete dinlet-tiremedi.

İşte Kürdistan Teali Cemiyeti'nin mesaisi bu şekilde devam etmiştir. Mütarekeyi müteakib re's-i kara gelen kabine, Kürtlerin hakkını hakikaten hüsn-i niyetle karşıladı ve memleketin menafi-i hakikiyesine tevaful eden bu maksada karşı ika-i hükümet-i Osmaniye'nin de tanıdığı bir hakkı isterken büyük ve çok manialara tesadüf ettirildi. Ne olursa olsun cemiyet, hukuk-ı milliyeyi muhafazaya matuf olan arzu-i kat'isinde aynı azm ile sebat edecektir."⁵⁴

Memduh Selimbeği yazısını bu konuşmayı yorumlayarak sürdürmekte ve şu vurguları yapmaktadır:

"Kürd milli cereyanının mebdeini, ne 10 Temmuz İnkılabı'ndan, ne de Sultan Hamid devrinden addedebiliriz. Bu pek eskidir. Yalnız şurasını kaydetmek gerekir ki, bu milli cereyan, hiç bir vakit camia-i İslamiye'nin veya bu camia-yı

⁵⁴ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*(1918-1958) s. 75-77, Doz Yayınları, İstanbul, Mayıs -1992

temsil eden kuvvetlerin zararına ve zıddına bir mecrada gitmemiştir. Ale-l-ekser, 'Kürtler isyan ediyor, Kürdler hükümete itaat etmiyor, Kürtler idare altına girmiyor' suretinden tarif edilen hareketler, Kürd'ün bu ihtiyacı ruhi ve vaziyet-i mahsusasının tarif edilen hareketler, Kürd'ün bu ihtiyacı ruhi ve vaziyet-i mahsusasının takdir olunamamasından mütevellid, pek tabii aksulamellerdir.

Kürt, ihtiyacını tatmin edecek idareye nail olmadıkça feryat etmemiştir. Hakkı, ihtiyacı tanıyan ve tanımak isteyen her akıl ve münevver idare, bir milletin bu nevi feryatlarını haklı görür. İhtiyacı susturulmayan milletlerin feryatlarını yükseltmeleri, kendileri için zilleti hemmana bir nakise sayılır. Halbuki Kürdlerin her feryadından ihtiyaçları değil, feryatları iskat edilmiştir.

Demek istiyoruz ki Kürdler, bir millet olarak yaşamak; benliklerini muhafaza ederek yaşamak, mesud yaşamak ve ancak kendi ruhlarından doğan bir idare altında yaşamak gayesini, ta eski zamanlardan beri candan gönülden takip edegelmişlerdir. Kürd milleti ve her millet için bir fazilet olan bu hakkı tanıyamayanların suiniyetinden veya suizihniyetinden şüphe etmekte haklıyız.

İşte, bu kadar uzak ve saf menbaalardan akıp gelen bu milli cereyan, Osmanlı İnkılabı'ndan sonra, tabi olarak 'cemiyet' şeklinde tekaüf etmeye başladı. En ilmi ve fenni cemiyetler için bile bir müsbet 'ideal' olduğunu -kendimizi aldatmamak için- itiraf edersek, bugünkü Kürdistan Cemiyeti'nin ve O'na takaddüm eden diğerlerinin de bu son neticede karar kılmalarını soğukkanlılıkla görebiliriz

Harb-i Umumi'nin zuhuruna kadar ve Harb-i Umumi esnasında en mühim iş olmak üzere maarif ve umur-ı Hayriye ile uğraşanlar, artık alemin kabul ettiği maddeleri Kürdlerin 'hayat programı'na dahil ettiler. Çünkü meydana bir 'Wilson Prensipleri' vardı ve çünkü muazzam devlet, her hür olmak ve hür olarak yükselmek isteyen millet, hak tanımak ve hakla idare etmek iddiasını güden her hükümet ve hükümet-i Osmaniye de bu prensipleri uknum ittihaz ve ilan ettiler. Madem ki bu asra kadar payidar olmak ve bu asırda, gözümüzün önünde pek ayan olarak lisanilye, secayasıyla, adatıyla, ihtiyacıyla, muhitiyle başkalarına benzemeyen bir ırk vardı ve buna nazaran ister istemez 'bir Kürt milleti vardır' demek zarureti mevcuttu, o halde diğer

milletlerin ve komşu, hemseviye heyetlerin istifade ettiği bir hakkı istihsal için çalışmak, O'nun da hakkı idi.”⁵⁵

b) Cemiyette İç Çatışma ve Bölünme

i) İç Çatışmanın Nedenleri

Kürt Teali Cemiyeti içindeki çekişmeler İngiliz raporlarına da konu olmuştur. Bu bağlamda İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir raporda, gerek cemiyetin o günkü pozisyonu ve gerekse cemiyet içindeki çekişmeler detaylı bir şekilde anlatılmıştır. 3 Mayıs 1920 tarihli bu raporda şunlar yazılmıştır:

“1. 401 sayılı ve 16 Nisan 1919 tarihli telgrafıma ilişkin olarak Kürt topluluğunda ortaya çıkan anlaşmazlıklara ilişkin olarak aşağıdaki detayları eklemekten şeref duyarım.

2. Kürt Kulübü içerisindeki belli bir miktar görüş ayrılığı şüphesizki ateşksten hemen sonraki etkinliklerinin başlangıcından beri vardı. Ancak Şerif Paşa ile Bogos Nubar arasındaki anlaşma şartlarının burada duyulmadığı bu yılın şubat ayına kadar ortada açık bir dedikodu yoktu. Anlaşmanın yayınlanması, Kürdistan'ın tam bağımsızlığı yolundaki bir talebi açık olarak ifade etmekten her zaman sakınmış bulunan Kulübü zor duruma soktu. Böylesi bir bağımsızlığı tercih eden üyeler bile, Barış Konferansı Kürdistan'ı Türk yönetimine bırakmazsa veya bırakmayıncaya değin, böylesi bir yönelimi açıklamaktan sakınmanın daha basiretli bir tutum olacağını idrak etmişlerdi.

3. Şerif ve Nubar arasındaki anlaşmanın yayınlanması üzerine Kürt Kulübü'nün başkanı olarak Seyit Abdülkadir 'İkdam' gazetesine anlaşmayı önemsemediğini, Kürtler tarafından Türklere karşı bir düşmanlığı yalanlayarak Kürtlerin amacının özerklik olduğunu belirten bir demec verdi. Hemen hemen aynı günlerde Türk senatosunda (Ayan Meclisi) kimi tartışmalar oldu. Meselenin bu ilk aşamadaki sonucu Babanzade ailesinin kimi üyeleri de dahil olmak üzere bazı kişilerin Kulüp'ten ayrılması ve Kulüp içerisinde mücadeleye girişmeleri oldu. Bu grup Abdülkadir Efendi'yi, Kürt idealinden vazgeçmiş olmakla ve Kürt isteklerini tatmin edecek tek şeyin tam bağımsızlık olmasına karşın, Türkle- rin (idaresi-çn) altında basit bir özerkliği kabul etmekle

⁵⁵ İsmail Gökdaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 263-264, Doz Basım ve Yayıncılık -1991

suçladılar. Daha özel olarak ise –basına yaptığı konuşmalarından birinden alınan- Kürtlerin Osmanlı toplumundan ayrılamak istemedikleri mealindeki bir ifadesini yüzüne vurdular.

4. Abdülkadir Efendi Nisan ayı başında, Kürt alt sınıflarını temsil eden Kürt loncalarından, Kürtler adına konuşacak tek şahıs olarak kendisini tanıdıklarını ifade eden bir açıklamalarını elde etti. İkinci aşamanın sonucu, Bedirhanlar ve aydınlar grubunun birkaç hafta önce Abdülkadir'i başkanlıktan azlederek Kulüp'den ihraç etmelerine karşılık olarak, Abdülkadir'in, Kulüb'ün yönetim kurulunun azledildiğini ve yeni seçimlere gidebileceğini bildirmesi oldu.

5. Bütün bunlar olurken, Şerif Paşa'nın tutumu meselesi buradaki Kürt çevreler arasında daha fazla ilgi çekti. Abdülkadir'in ihracıyla eş zamanlı olarak, Bedirhanlar ve aydın grup Şerif Paşa'nın Paris'te artık Kulübü temsil etmediğini ilan ettiler. Bu bağlamdaki son gelişme, Şerif Paşa'nın kendisinin Kürt delegasyonunun başkanlığından istifasını bildiren telgrafları oldu.

6. Abdülkadir Efendi'nin demecinin yer aldığı 27 Şubat tarihli 'İkdam'daki makalenin çevrisini, Kürt Kulübü'nün yukarıda değinilen iki mektubun kopyalarını Şerif Paşa'nın telgrafının kopyasıyla birlikte birlikte sunuyorum.

7. Bu tartışmanın derinine inebilmiş değilim, ancak edindiğim genel izlenim şudur: Abdülkadir Efendi'nin muhalifleri heterojen bir topluluktur ve Kürt bağımsızlığını istemek şöyle dursun, Abdülkadir'in hiçbir zaman yapmadığından daha fazla olarak Türk tarafına dayanan kimi unsurları barındırmaktadır. Kürt saflarındaki bu bölünme Türkler için bir başarı olarak görülebilir; Şerif Paşa'yı Kürt idealinden koparmadaki başarılarının bir benzeridir.

8. Yukarıda referansını verdiğim telgrafımda belirttiğim gibi, Abdülkadir Efendi muhaliflerinden daha fazla dürüstlük imajı vermekte ve Kürdistan'da muhalifleri arasındaki bireylerden hepsinden fazla itibar görmektedir. Bugüne kadarki özel görüşmelerimizdeki pozisyonu İngiliz mandasındaki ayrı bir yönetim yolundadır; eğer bu temin edilirse Türkiye'den bağımsızlık elzem değildir. Eğer İngiliz Hükümeti isteklerini karşılasa ve savunduğu gibi bir Kürdistan'da yönetimi kendisine verirse, istenen herhangi bir zamanda bağımsızlığı ilan etmeye hazır olacaktır. Bu arada kendisini boş yere tehlikeye atmak istememekte ve şüph-

siz Halife'ye olan büyük saygısına uygun hareket etmektedir.

9. Değinilen tartışmanın tarafları birkaç defa bana yaklaşma girişiminde bulundular. Kürt sorununun Barış Kongresi'nde ciddi bir dikkatle ele alınmakta olduğunu ve haklı Kürt taleplerinin karşılanmayacağını düşünmek için hiçbir sebep olmadığını, muğlak terimlerle ifade etmemin ötesinde Majestelerinin hükümetini bağlayacak herhangi bir şeyi söylemekten mütemadiyen kaçındım. Meselenin böylesi ileri bir aşamaya gelmiş olduğu bir zamanda Kürt ileri gelenleri arasında böylesi açık bir anlaşmazlığın ortaya çıkmasının büyük talihsizlik olduğunu belirttim. Biraz da benim konuşmamdan dolayı farklı kesimler arasında bir uzlaşmaya varmak için çaba sarfedilmektedir. Bu yazıyı hazırlıyor olduğum sırada yeni bir yönetim kurulu için Kürt Kulübü'nde -ortak bir kararla- seçimler yapılmaktaydı.”⁵⁶

Bu rapordan anlaşıldığı gibi Şerif Paşa'nın Bogos Nubar Paşa ile yaptığı Kürt-Ermeni anlaşması ve bu anlaşmaya karşı Cemiyetin aldığı tutum, Kürt hareketi içindeki önemli anlaşmazlıklardan birini oluşturmuştur. Bu durumun bilincinde olan İngilizler, başta KTC Başkanı Seyit Abdülkadir olmak üzere Kürt hareketi içinde yer alan belli başlı önderlere karşı ikiyüzlü bir tutum almıştır. Bir yandan, kendi politikalarını Kürt hareketinin tutumuna, daha doğrusu onların taleplerini dikkate alıyormuş gibi bir görünüm sergileyerek Kürtlerin kendilerine yaklaşımlarını sağlamıştır. Bir yandan da, Kürt hareketinin gücünü, iç çekişmelerini dikkatle izleyerek ve hatta içine ellerini sokarak onları yönlendirmeye çalışmıştır.

Bu raporda sözü edilen ve Seyit Abdülkadir'in, "İkdam" gazetesinde "Kürtler ve Osmanlılık" başlığıyla yayınlanan röportajındaki görüşleri, Kürt Teali Cemiyeti'nin o günlerdeki tutumunu yansıtmıştır. İkdam gazetesinin 27 Şubat 1920 günlü baskısında yayınlanan Seyit Abdülkadir'in bu söyleşi şöyledir:

"Soru: Şerif Paşa ve Bogos Nubar arasında Paris'te varılan bir anlaşma hakkındaki görüşlerinizi açıklar mısınız?

"Cevap: Konu üzerine olan görüşlerimizi bir bildiri biçiminde yayınlamış bulunuyoruz. Altı Vilayet'teki Ermeni hakları iddiasına karşılık olarak bu vilayetlerdeki nüfusun büyük çoğunluğunun Kürt olduğuna ve bu bölgelerin ta-

mamının Kürt bölgesi olduğu gerçeğine dikkat çekmiş bulunuyoruz. Bu sorunun nüfus kıstasını dikkate alacak tarafsız bir komisyon tarafından çözülmesi gerektiği şeklindeki bir isteği arz etmiş bulunmaktayız. Bogos Nubar Paşa da bu görüşü kabul etmiştir. Üzerine konuşulan anlaşma budur. Bogos Nubar nüfusu kaydetmek ve kimin çoğunluk olduğunu belirlemek üzere bir komisyonun belirtilen illere hareket etmesini kabul etmiş ve bundan böyle Kürt ırkına karşı hareket etmeyeceği hususunda bizi temin etmiştir.

"Soru: Kürtlerin ve Ermenilerin Aryan ırkına dahil oldukları ve aynı soydan geldikleri doğru mudur?"

"Cevap: Bu konu üzerine çeşitli hikayeler ve inanışlar mevcuttur. Bazıları Kürt ırkının Arap ve Fars ırklarına dahil olduğunu iddia etmektedirler. Benim inancım odur ki Kürtler Pehlevi ırkındandırlar, dolayısıyla Ermenilerle bir ilişkileri yoktur."

"Soru: Kürtler ve Ermeniler arasında sözü edilen birlik mümkün müdür?"

"Cevap: Böyle bir birliğin hiçbir olası temeli yoktur ve kesin olarak mümkün değildir. Biz sınırlarımızın eşitlik temelinde belirlenmesini ve çizilmesini istiyoruz. Böylesi bir birliğin temelleri doğal olarak ortada yoktur."

"Soru: Şerif Paşa Kürt ulusunu temsil etmekte midir?"

"Cevap: Şerif Paşa Kürt Teali Cemiyeti tarafından delege olarak gönderilmiştir. Benim fikrime göre Kürt Teali Cemiyet Kürt ulusunu temsil etmektedir."

"Soru: Kürtler ve Türkler arasındaki bağlar konusunda-ki görüşleriniz nedir?"

"Cevap: Türkler bizim sevgili kardeşlerimiz ve dindaşlarımızdırlar. Müslümanlar olarak aramızda düşmanlık mümkün değildir. Biz sadece özgür gelişme hakkının bize verilmesini arzuluyoruz. Şerif Paşa ve Bogos Nubar arasında Türklere karşı bir anlaşmaya varıldığı iddiası tümüyle asılsızdır. Böylesi bir şey bizim tartışmalarımıza konu bile olamaz. Tüm bunlar belli amaçlar için yürütülen propagandaların sonuçlarıdır."

"Soru: Kürt ulusunun gerçek talepleri nelerdir?"

"Cevap: Bugün Kürtlerin ikamet ettiği beş-altı vilayet vardır. Hükümet bu vilayetlere özerklik versin. Bizim açımızdan da, kendi seçtiğimiz adil ve dürüst insanlar vasıtasıyla gelişmemize imkan verilsin. Az önce belirttiğim gibi hiç bir şekilde Türklere karşı düşmanca hisler beslemiyoruz."

Türkler de kurulacak özerk hükümetin yönetiminde bizimle birlikte yer alsınlar.”⁵⁷

Kürt Teali Cemiyeti içindeki görüş farklılıklarının kaynağını birkaç noktada özetlemek mümkündür: Bunlardan biri ve en önemlisi Kürdistan'ın geleceğiyle ilgili yaklaşımlardan kaynaklanan tartışmalardır. Bu noktada “bağımsız bir Kürdistan” isteyenlerle “özerk bir Kürdistan” isteyenler arasındaki farklı tutum ve davranışlar bir saflaşma yaratmıştır. Bu bağlamda Cemiyet Başkanı Abdülkadir ve çevresi açık ve net biri şekilde o günkü koşullarda Kürdistan için otonomi istemekte ve bunu her fırsatta dillendirmektedirler. Cemiyetin kurucuları ve cemiyet içinde belirli bir ağırlıkları olan Bedirhaniler ile Cemilpaşazadeler ise bağımsız bir Kürdistan talebini savunmaktadırlar. Ancak her iki çevre de bu taleplerini sistemleştirmiş ve bir ulusal program çerçevesinde ortaya koyabilmiş değillerdir.⁵⁸ Taraflar birbirlerinin farklılıklarının farkında olarak Cemiyet içinde farklı görüşlerin savunabildiği bir hoşgörü ortamı yaratmış olmakla birlikte, Cemiyetin asıl politikaları başkan Seyit Abdülkadir tarafından belirlenmektedir. Ancak cemiyet içinde farklı görüşleri savunanlar daima son sözü söyleyen konumda olan Abdülkadir'e karşı saygısızlık yaratacak bir tutum almamışlardır.

Göldaş'a göre, KTC içindeki “çelişki, çekişme ve ayrışmalar” 1919'un son ayları ve 1920 yılı içinde yoğunlaşmıştır. “Jin”in yayınına ara vermesi bu kaniyi güçlendirmektedir. “Jin”in son sayısı da 2 Ekim 1919 tarihinde yayınlanmıştır. Bu durum, Cemiyet içindeki ayrışmaların Jin'in yayın hayatını da etkilediğini göstermektedir. Sonuç olarak, iç çelişki ve çatışmalar Cemiyet içinde bir bölünmeyle sonuçlanmış ve bu süreçte iki yeni örgütlenme ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Kürt Millet Fırkası'dır. İkincisi de Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'dir.

ii) Kürt Millet Fırkası

Kürt Teali Cemiyeti'nin “seçkinleri” arasındaki görüş farklılıklardan kaynaklanan ayrışma ve saflaşmalar, 19 Temmuz 1919'da Kürt Millet Fırkası'nın kuruluşuna yol açmıştır. Kürt Millet Fırkası'nı kuranlar arasında Necmettin Hüseyin, Memduh Selim, Kemal Fevzi ve Babanzade Aziz Bey gibi

⁵⁷ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan(1918-1958)* s. 133-135, Doz Yayınları, İstanbul, Mayıs-1992

⁵⁸ Age, s. 136

KTC içinde etkin faaliyet sürdüren genç isimler vardı.⁵⁹ Bu genç Kürt aydınlarını yeni bir parti kurmaya iten nedenlerin başında, Paris Konferansı'nda izlenen politika ve KTC yönetiminin otonomi talebinde ısrarlı olmasıydı. Kürt Millet Fırkası'nı oluşturanların asıl amacı ise, İngiltere'nin himayesinde bağımsız bir Kürdistan kurulmasını sağlamaktı.

Partinin kuruluşuyla ilgili olarak 19 Temmuz 1919 tarihli Alemdar gazetesinin haberi şöyleydi: "Kürt millet-i necibelerinin yüksek tahsil görmüş gençleri tarafından Kürt Millet Fırkası'nın kurulduğu, tüzük ve programın ilgili makamlara verildiği ve partiye Kürtlerin büyük kısmının taraftar olduğu haber alınmıştır." Ayrıca gene aynı gazetenin 5 Aralık 1919 tarihli bir haberinde şöyle denilmiştir: "Kürt Millet Fırkası'nın teşkili hakkında Emniyet-i Umumiye tarafından Sadaret'ten vukuu bulan istizan (izin isteme) üzerine bir karar ittihaz etmek üzere keyfiyet Şura-yı Devlet'e havale edilmiştir."⁶⁰

Bu parti hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte İngiliz gizli belgelerinde adı "Kürt Ulusal Demokratik Partisi" olarak da geçen bu örgütün, İngiliz Yüksek Komiseri'ne verdiği bir dilekçesi partinin amaçları hakkında yeterli bilgi vermektedir. İngiliz gizli belgelerine FO 371/4192, 30 Eylül 1919 tarih ve Belge No: E 135258 sayı ile kayda geçen bu dilekçe şöyledir:

"Majesteleri,

"Ulusal Kürt Demokrat Partisi genel kurulu işbu tezkereyi ekselanslarının yüksek görüşlerine sunmayı saygıyla isticram eder.

Partimize bağlı tüm aydın Kürtler soylu İngiliz ulusunun, müttefiklerinin ve dostlarının başında olarak, kutsal demokrasi ülküsü ve ezilen ulusların haklarının çıkarılmasının korunması için savaşı ve yiğit evlatlarının kanını vermesi gerçeğini şükranla takdir eder; ve İttifak Devleti'nin Başkan Wilson'un kabul edilen ilkelerini -özgürlüğü ve gelişme hakkı verilmek suretiyle- Kürt ulusunun lehine de uygulayacaklarına katıyetle inanır. Çünkü Kürtler de ezilen haklardan birisidir ve dolayısıyla kurtuluşu ve gelişmeyi hak etmektedir. Yaklaşık dört yüzyıl önce Kürt ulusu, önderlerinden birinin çabaları sonucu, şartları Türkler tarafından belirlenen ve Türk ulusunun idaresinde asla uygu-

⁵⁹ İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 190-191. Doz Basım ve Yayıncılık -1991

⁶⁰ Age, s. 193

lanmayan bir anlaşmayla. Osmanlı yönetimi altına girdi. Gerçekte Türkler, Kürtlerin durumunu düzeltmeyi başaramamışlardır. Ve işte, Türklerin bu kötü yönetimine ve anlaşmaya itibar etmemelerine bağlı olarak Kürtler zaman zaman ve çeşitli şekillerde ayaklandılar; ancak çeşitli sebeplerden ötürü halen Türklere bağlı durumdadırlar ve şu ana kadar bağımsızlıklarını tekrar ele geçirmeyi başaramamışlardır.

1908'deki Büyük Osmanlı Devrimi'nden sonra aydın Kürtler ulusal amaçlarına ulaşmak için sabırla çalışmışlar ve bu amaç için hiçbir fedakarlıktan ve zorluktan kaçınmamışlardır.

Fakat şimdi genç Kürt aydınları Büyük Britanya ve müttefiklerinin himayesinde açılan özgürlük ve demokrasi çağını kıvançla alkışlamaktadırlar. Kürt aydınlarının savaş çıkmadan önce İngiltere'yle bir anlaşmaya ulaşamamış olmaları bir talihsizliktir. O sırada zalim bir hükümetin yönetiminde yaşıyorduk ve önderlerimiz İngiliz temsilcilerinden hiç teşvik görmediler, dolayısıyla ulusumuz için büyük mal ve can kaybına yol açan savaşa girmeye zorlandılar.

Bununla birlikte, yüce İngiliz ulusunun bizim ulusal varoluş hakkımızı ve kendi sınırlarımız içinde bağımsızlığımızı reddetmeye tenezzül etmeyeceği umutlarını muhafaza ediyoruz.

"Önceki gün Amerikan soruşturma heyetine de aydın Kürtlerin yalnızca İngiliz destek ve himayesini arzuladıklarını beyan etmiş olduğumuz gibi şerefli ve soylu hükümetinizden bağımsızlığımızı tanımayı, medeniyet yolunda ulusumuza rehberlik ve öndelik etmenizi ve son olarak da dış ve iç düşmanlarımızın kışkırtmalarına karşı bağımsızlığımızın sürekliliğini garanti etmeye hazır olmanızı istirham ettiğimizi burada da tekrar ediyoruz.

Biraz izan sahibi her Kürt gelecekteki bir Kürdistan'ın İngiltere'nin iyi niyetine ve desteğine malik olmadan yaşayamayacağına ve gelişemeyeceğine inanmıştır. Hepimiz ülkemizin kaderini İngiltere'nin rehberliğine bırakmaya ve karşılığında İngiltere'nin bu yardımını hak etmek ve geri ödemek için elimizden gelen her şeyi yapmaya hazırız. Eğer İngiltere hedef ve amaçlarımızda bize yardım etmeye razı olursa bizi sonsuz bir minnettarlığa gark etmekle kalmayacak fakat nesillerimizin şükran dolu sadık kalplerini de kazanacaktır.

Ekselansları,

Bundan sonra istirhamlarımız alicenap görüşlerinize sık sık tekrar edebilir ve ricalarımızın yardımsever kabullerle karşılanacağı ümitlerini besleyebiliriz. Ancak şu an için iki kısımlı istirhamımızı ekselanslarının huzurlarına sunma cüretinde bulunuyoruz.

A. Ev ve yurtlarından Anadolu'nun çeşitli bölgelerine sürülmüş binlerce Kürt ailesi bulunmaktadır. Bu perişan mülteciler açlık, imha ve Türk asimilasyonunun kurbanları olmuşlardır. Osmanlı hükümeti mükerrer başvuru ve ricalarımızı kaale almayarak duyarsız kalmaktadır. İnsanlık adına ve İngiliz "adilliği" şerefine, yüce kudretini bu biçare ve perişan Kürt ailelerinin yararına ve tekrar memleketlerine dönmeleri için kullanmanızı niyaz ediyoruz.

B. Türk hükümeti kendi aramızda dernekler ve siyasi partiler kurma gibi temel haklarımızı reddetmekte, bizi zulüm ve baskıya maruz bırakmaktadır. Ekselanslarından bunu da görmelerini ve anlamsız ve faydasız baskılara bir son verebilmesini istirham ediyoruz.

Ekselanslarının sadık hizmetkârı olmaktan şeref duyuyoruz efendim.

Kurul Üyeleri (imzalar)

Kürt Demokrat Partisi Genel Sekreteri M. Selim Bekir"

61

Bu dilekçe bir "genel kurul tezkeresi" olarak kaleme alınmıştır. Bu nedenle bir bütün olarak partinin temel görüşlerini yansıtmaktadır. Dilekçe ve diğer bazı girişimlerden anlaşıldığı gibi Kürt Milli Fırkası'nın kuruluş amacı İngiltere'nin himayesinde bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması için çalışmaktır. Zaten KTC'den kopuş da bu amaçtan kaynaklanmıştır. Yani, Abdülkadir'in Osmanlı Devleti sınırları içinde özerk bir Kürdistan bölgesi oluşturulması çabalarına karşı, KTC'den ayrılarak bu partiyi kuranlar, bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması için faaliyete geçmişlerdir.

KTC'den radikal bir kopuştan sonra kurulan Kürt Milli Fırkası, gerek cemiyet tabanından ve gerekse Kürt çevrelerinden beklediği ilgiyi bulamamış, bir süre sonra benzer görüşleri savunan ve Temmuz 1920'de kurulan Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'ne katılmıştır.

⁶¹ Age, s. 193'deki 11 numaralı Dipnot

iii) Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti

Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'nin kuruluşu, KTC bünyesinde Kürdistan için "bağımsız bir kimliği" savunan ve "radikal kesim" olarak adlandırılan Kürt aydınları tarafından gerçekleştirilmiştir. KTİC'de Kürt Millet Fırkası (KMF) gibi, Kürt siyasi hayatında "genç ve dinamik" unsurlar tarafından, KTC' ye bir bakıma tepkisel bir çıkış olarak örgütlenmiştir.⁶² Gölbaş'ın tespitlerine göre Emin Ali Bedirhan başkanlığında kurulan KTİC'in kurucuları şu kişilerden oluşmuştur: 1- Emin Ali Bedirhan (Botan), 2- Ferit Bedirhan Bey (Süleymaniye), 3- Şükrü Baban Bey (Süleymaniye), 4- Fuat Baban Bey (Süleymaniye), 5- Hikmet Baban Bey (Süleymaniye), 6- Dr.Abdullah Cevdet (Arapkir), 7- Dr.Şükrü Mehmet Sekban Bey (Bakırmaden), 8- Kemal Fevzi (Bitlis), 9- Ekrem Cemil Paşa (Amed), 10- Necmettin Hüseyin (Kerkük), 11- Mevlanzade Rifat Bey, 12- Memduh Selim Bey (Van).⁶³

Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'nin başkanı Emin Ali Bedirhan'ın Vakit gazetesinde bir basın bildirisi yer almıştır. Bu bildirinin içeriğinden anlaşıldığına göre, Cemiyet Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından, yani 10 Ağustos veya antlaşma taslağının Osmanlı hükümetine verildiği tarih olan 23 Temmuz 1920'den sonra kurulmuştur. Gazetede yayınlanan bu bildiri özetle şöyledir:

"Bu ana kadar büyük müttefik devletlerin ve bu arada Büyük Britanya Devleti'nin hak ve adalet duygularına güvenerek ve Kürt ulusunun emellerine kavuşmaya çalışan Kürt aydınları ve önderleri tarafından Barış Konferansı'nın son kararlarıyla da siyasal varlığı onaylanan Kürt yurdunda, yüzyılın gerektirdiği her türlü toplumsal kurumlaşmayı ve örgütlenmeyi gerçekleştirmek üzere "Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti" adıyla bir dernek kurulmuştur. Dernek tüm birimleriyle Kürt toplumsal birliğinin özgürlük ve refahı üzerine kurulmuş olarak Kürt ulusunu milletler topluluğu içinde hakka riayetli ve hakkına riayet ettiren ve özellikle doğal ve ulusal sınırları içerisinde komşularıyla barışçı ilişkide bulunan anlayışlı ve aydın bir uygarlık ve insanlık parçası halinde yükseltmeyi temel amaç olarak görüp, bu amaca uygun Kürt kurtuluşu ve örgütlerinin de

⁶² Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s. 95-97, Doz Yayınları, İstanbul, Mayıs - 1992

⁶³ İsmail Gölbaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 196, Doz Basım ve Yayıncılık - 1991

yardımlarını sağlamıştır. KTİC'nin bugünkü üyelerinden bir bölümünün, önceden üyesi bulunup programının uygulanmasından ortaya çıkan anlaşmazlıklardan dolayı terk ettikleri KTC'nin 15 Mart 1920 tarihine ve KMF'nin son zamanlara kadar izlediği amaç dışında olmayarak, Kürt ulusunun bugünkü ve gelecekteki mutluluğu ve emellerinin gerçekleşmesi uğrunda çaba harcamayı görev ve zorunluluk sayan bütün insanlık sevenlerin, yurt sevenlerimizin ve soydaşlarımızın meşru ve insani olan bu çalışma yolunda denegimize yardımlarını ve katkılarını esirgemeyeceklerine güvenimiz tamdır.⁶⁴

Cemiyet, Sevr Antlaşması'nda ifade edilen Kürdistan maddelerinin hayata geçirilmesi için çaba sarfetmiş, üzerindeki baskılara rağmen İstanbul'da faaliyetini sürdürürken Kürdistan'la fiili bağlar kurmuştur. Bu bağlamda cemiyet, 1921 yılı içinde Ekrem Cemilpaşa ile Müküslü Hamza Bey'i faaliyetlerde bulunmak üzere Kürdistan'a göndermiş, fakat cemiyetin bu aktif üyeleri Diyarbakır'da "müstakil bir Kürdistan kurulmasına yönelik çalışma yaptıkları" gerekçeleriyle tutuklanarak yargılanmışlardır. Aynı yıl, dernek üye ve yöneticilerinden olan Halil Rami Bey, Mustafa Paşa (Yamülki), Kemal Fevzi, Mevlanzade Rıfat Bey'lerden oluşan bir heyet de Kuzey Kürdistan'a geçmek üzere Irak'a gitmişlerse de, bu girişimleri İngilizler tarafından engellenmiştir.⁶⁵

iv) Kürt Örgütlerinin Yasaklanması

Paris Barış Konferansı'nda Şerif Paşa'nın Ermeni Temsilci Bogos Nubar ile imzaladığı anlaşma, Konferansa sunduğu Kürt Notası ve Kürdistan haritası, cemiyetin ve başkanı Seyit Abdülkadir'in Kürdistan'ın özerkliği için sürdürdüğü çabaları sonunda Sevr Antlaşması'na Kürdistan maddeleri girmiştir. Her şeye karşın yaşanan bu zor süreç KTC'nin başarılı çalışmalarının sonucunda gerçekleşmiştir.

Ancak Kürtlerin elde ettiği bu ulusal kazanım, öncelikle Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri ile Heyet-i Temsiliye'nin yoğun tepkisini çekmiştir. Özellikle Sevr sürecinde, Heyet-i Temsiliye etkili olduğu her yerde KTC'ye karşı propaganda yürüterek cemiyetin faaliyetlerini engellemiş-

⁶⁴ Age, s. 196-197

⁶⁵ İsmail Gölbaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 197-198, Doz Basım ve Yayıncılık-1991

tir. Bu bağlamda Diyarbakır ve Elazığ gibi bazı Kürt vilayetlerinde cemiyetin faaliyetleri yasaklanmıştır.

İstanbul'da ise Meclis-i Mebusan'da ve Meclis-i Ayan'da Müdafaa-i Hukuk grubuna bağlı üye ve taraftarı milletvekilleri ile senatörleri tarafından Kürt Tali Cemiyeti ve başkanı üzerinde büyük bir baskı kurulmuştur.

Ayan Meclisi üyesi olan ve Sayıştay Başkanlığı'nı da yürüten Seyit Abdülkadir, aynı zamanda Hürriyet ve İtilaf Partisi kurucularından biri konumundadır. Bu nedenle hükümetle ve padişah çevresiyle yakın ilişkiler sürdürmektedir. Ancak Kürt Teali Cemiyeti Meclis-i Mebusan'ın son seçimlerine katılmadığı, daha doğrusu bu seçimleri boykot ettiği için cemiyet mecliste temsil edilmemektedir.* Dolayısıyla Seyit Abdülkadir gerek Meclis-i Mebusan'da ve gerekse Meclis-i Ayan'da cemiyetin faaliyetlerine ilişkin yöneltilen eleştirilere ve baskılara karşı tek başına mücadele etmektedir.⁶⁶

Öte yandan Kemalistlerin Kürdistan'da hızla etkin olmaya başlamaları da, bir yandan Sevr antlaşmasını geçersiz hale getirirken, bir yandan da Kürt ulusal hareketinin zaten onu gerçekleştirmeye muktedir olmayan önderliğini daha da zayıflatmıştır. 1921 yılındaki Koçgiri İsyanı ise, gerek Osmanlı Hükümeti'nin ve gerekse TBMM Hükümeti'nin cemiyet üzerindeki baskılarının artmasına neden olmuştur. Bu süreçte cemiyet içindeki farklılıklar derinleşerek sürmüş, giderek cemiyetin faaliyeti zayıflamış; ve KTC bir ayrışma ve saflaşma dönemine girmiştir.

Bazı kaynaklar KTC'nin faaliyetinin 1922 sonuna ve hatta Cumhuriyet'in ilanına kadar devam ettiğini göstermektedir. Ancak bu konularda devlet arşivleri açılmadığı için bu Cemiyetin resmi olarak ne zaman ve nasıl kapatıldığı veya faaliyetine ne zaman son verdiği tam olarak bilinmemektedir. Eldeki veriler (anı yazarları ve gazete haberlerinden) Koçgiri İsyanı'ndan sonra, yani 1922 yılının sonların doğru cemiyetin kendiliğinden ortadan kalktığı, yönetim birimlerinin toplanamadığı ve işlevsiz hale geldiği anlaşılmaktadır.⁶⁷

* KTC 1919 Genel seçimlerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile birlikte katılmamış, daha doğrusu seçimleri boykot etmiştir.

⁶⁶ Age, s. 198-199

⁶⁷ Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C-II, Mütareke Dönemi*, s. 285, İletişim Yayınları, Birinci Baskı -1999

Giderek Kemalistlerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni Osmanlı Devleti'nin yerine ikame etmeye başladıkları o günkü koşullarda Kürt örgütlerinin isteselerde varlıklarını korumaları mümkün değildi. Çünkü Kemalistler Misak-ı Milli'nin çizdiği sınırlar içinde kalan vilayetlerde egemen oldukları her aşamada Kürt örgütlerinin faaliyetlerini fiilen engellemiş veya yasaklamıştı. Kemalistlerin Kürtlere karşı başlattığı bu şoven saldırı ve inkarın günümüze kadar devam ederek sürekli ve kesintisiz bir hal alması, Türk ulusal politikasının temel dayanaklarından birini oluşturmuştur.

Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi'nin Kürt isyanlarına ilişkin belgelerinde ise, KTC'nin Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre önce kapatıldığı ve ardından Seyit Abdülkadir, Hesnanlı Halit, Hacı Musa, Yusuf Ziya'nın dahil olduğu "gizli bir komite" kurulduğu, bu komiteye daha sonra Şeyh Sait'in de alındığı ve 1924 yılında isyan örgütlenmesine girildiği iddia edilmektedir.⁶⁸

İkinci Meşrutiyet'in ilanından itibaren yasal parti ve dernek platformlarında 1908-1922 arasında yaklaşık 14 yıllık süreçte önemli bir örgütlenme ve mücadele geleneğine sahip olan Kürt hareketinin, Kemalistlerin egemen olduğu yeni üniter devlet oluşumu döneminde illegal faaliyete yönelmesi ve yeni bazı örgütlenme biçimleri yaratmasından daha doğal bir durum olamazdı. Ancak, bu yeni siyasal ve toplumsal koşullarda Kürt hareketi genel olarak bölünmüş, parçalanmış ve dağılmış durumda bulunuyordu.

Kürt Teali Cemiyeti içindeki ayrışma ve saflaşmalardan sonra herkes kendi durumuna göre hareket etmeye başlamıştı. Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir ise bu dönemde kendinden emin olarak İstanbul'u bile terk etme gereği duymamıştı. Oysa İttihatçı taktiklerle Ermenileri ve Komünistleri tasfiye etmelerinin ardından Kemalistler, benzer taktiklerle Kürtlere yönelmişlerdi.

Şeyh Sait İsyanı'nı fırsat bilen Kemalistler, tüm Mütareke dönemi boyunca Kürt hareketinin izlediği politikaların hesabını adeta intikam alırcasına Seyit Abdülkadir'den sormuşlardı: İstanbul'da kendi evinde oturmakta olan Abdülkadir'i basit bir polisiye komplo ile "İsyana dahil ederek" Diyarbakır'a götürüp asmışlardı. Oysa Seyit Abdülkadir'in bu isyana doğrudan veya dolaylı olarak katıl-

⁶⁸ İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 228, Doz Basım ve Yayıncılık -1991

dığına dair bir resmi belge ve bilgi bulunmuyordu. Ancak, “tek millet, tek bayrak, tek vatan” şeklinde ifade edilen özdeş toplum yaratma çabalarına hız veren Kemalistler için bu dönemdeki öncelikli görev; Kürt ulusal birliğinin bilinçli savunucu Şeyh Ubeydullah’tan, O’nun oğlu Seyit Abdülkadir’e ve Koçgiri’den, Şeyh Sait İsyanı’na kadar süreklilik kazanan yaklaşık 50 yıllık Kürt ulusal mücadele geleneğini her çareye başvurarak tasfiye etmekte.

Dördüncü Bölüm

Sevr Barışı Sürecinde Kürdistan

“Kürdistan'ın Büyük Britanya için önemi şu gerçeğin altında yatmaktadır: Bu ülkeye hakim olan güç Mezopotamya'ya ulaşan stratejik noktaları ve bu toprakların sulanmasının büyük ölçüde dayandığı Dicle su kaynağını kontrol edecektir”
(14 Aralık 1918 tarihli İngiliz Gizli Belgesi)

1. Ateşkesten Sonra Kürdistan'ın Durumu

a) İngilizlerin Güney Kürdistan'ı İşgali

23 Kasım 1914'de Basra'yı ele geçiren İngilizlerin hızla Bağdat üzerine yürüyüşüne karşı, Doğu cephesinden ve Suriye'den gönderilen birliklerle takviye edilen Irak Umum Kumandanlığı'nın güçlendirilmesi de bir işe yaramamış, Osmanlı orduları sürekli olarak mevzi kaybederek geriye çekilmeye başlamıştı. Bu süreçte, 28 Eylül 1915'de Birinci Kutülammare Savaşı'nı kazanan İngilizler Bağdat'a doğru yürüyüşüne devam ederken, Osmanlı kuvvetleri ise 150 km'lik bir geri çekilişle Bağdat'ın hemen güneyindeki Selmanıpak Mevziini kurmuştu. Böylelikle İngilizlerin güneyden Bağdat'a, Rusların da kuzeyden Musul'a doğru yürümeye başlamaları, Irak cephesinde sıkışan Osmanlı ve Alman kuvvetlerinin Aralık 1917'den itibaren 6. Ordu olarak yeniden teşkilatlandırılmasına neden olmuştu. Ancak bu ordunun savunması da yeterli olmamış, İngilizler 11 Aralık 1917'de Bağdat'ı ele geçirmişti. 22 Aralık 1917'de Ruslarla silah bırakışması anlaşması yapıldıktan sonra yükü biraz olsun hafifleyen 6. Ordu'nun Musul'u bir süre daha elinde tutmasına karşın; İngiliz kuvvetleri, 30 Ekim 1918'de imzalanan silah bırakışması koşullarının bazı maddelerini ileri sürerek 6 Kasım'da Musul'a girmişti.

İngilizlerin bu hareketi, 1916 yılında İtilaf Devletleri arasında gizli olarak yapılan Sykes-Picot Anlaşması'na göre yürütülmüştü. Daha savaş bitmeden yapılan bu gizli anlaşma ile Kürdistan, İtilaf Devletleri arasında üç parçaya bölünmüştü. Buna göre Kürdistan'ın kuzey kesimi Rusya'nın, merkezi kesimi Fransa'nın ve güney kesimi de İngiltere'nin nüfuz alanına girmişti. Aşağı Zap nehri ise, Fransa ve İngiltere'nin nüfuz alanları arasındaki sınırı oluşturmuştu.

1917'de Rusya'daki Ekim Devrimi bu anlaşmanın bir bölümünün bozulmasına neden olmuş, ancak İngiltere ve Fransa için anlaşma hükümleri geçerliliğini korumuştur. Nitekim Mondros Ateşkesi'nden sonra kendiliğinden yürürlüğe giren Sykes-Picot Anlaşması ile Kürdistan İngiltere ve Fransa arasında fiilen paylaşılmıştı.

Rusların aniden çekilmesi Osmanlı Ordusu için bir avantaj sağlamış olsa da, 1917-1918 kışında İngilizlerin güneyden saldırıları ile Kürdistan'ın önemli bir bölümü İngilizlerin eline geçmişti. Bu arada, Rus Orduları'nın Kürdistan'dan çekilmesinin ardından kuzeyde Ermenistan sorunu daha fazla öne çıkmıştı.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkesi ile emperyalistler arasındaki I. Dünya Savaşı bitmiş, ancak savaşı kazananların belirledikleri barış sürecinde Kürtler için yeni "siyasal imkânlar" ortaya çıkmıştı. Savaş sırasında Osmanlı-Alman ordusunun yanında savaşa katılan Kürt aşiretleri, bu orduların yenilmesi üzerine ortaya çıkan yeni koşullardan yararlanarak kendi bölgelerinde yerel egemenlikler kurmaya başlamışlardı. Bazı aşiretler de bölgelerinde özerk yönetimler kurma amacıyla yerel direnişlere yönelmişti. 9 Mayıs 1918'de Kerkük'e giren İngiliz Ordusu'nun 150 km uzaklıkta bulunan Musul'a doğru ilerlemesinin 4 ay gibi uzun bir zaman almasının nedeni, bölgede Kürtlerin gösterdiği direnişlerdi. Bu nedenle İngilizler Musul'a ancak Mondros Ateşkesi'nden sonra, yani 6 Kasım 1918'de girebilmişti.

Yoğun ve kanlı savaşların yapıldığı Kürdistan'da halk bu savaştan çok etkilenmişti. Bu durum bir İngiliz raporunda, "Hanikin ve daha sonra da Kufri ele geçirildi, aç insanlara yardım edildi, tarım canlandırıldı ve halkın desteği bize çevrildi. Korkunç acılar çekmişlerdi. Yiyecek o kadar kıttı ki yenebilir her kalitedeki buğday, arpa ve darı hepsi

aynı fiyattan satıldı. Aceleyle tohumluk getirildi”¹ şeklinde yazılmıştı.

14 Aralık 1918 tarih ve FO 371/3386 belge numaralı “Hindistan Büro Siyasi Kısım Notu” olarak tanımlanan bir rapora göre Kürdistan*, İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nın “Türkiye ve Arap Yarımadası’nın İskanı” konulu Memorandumunda şöyle tanımlanmaktaydı: “Botan nehrinin güneyinden, Dicle ve Cebel Hamrin’in doğusundan İran sınırına kadar olan topraklar. Belirtilen bu alan Bitlis, Van ve Musul vilayetlerini kapsamakta ancak, Dicle’nin batı yakasında kalan Musul kentini (şehrin merkezi-çn) içermemektedir. Bölgedeki belli başlı kentler şunlardır: Amadia, Rewanduz, Erbil, Altinköprü, Süleymaniye, Kerkük ve Kifri... Ülkenin nüfusu esas olarak Kürt’tür; ancak Arap, Yahudi ve Ermeni unsurlarının oluşturduğu bir alaşıma ek olarak ülkenin kuzeyinde, Zap nehrinin üst kesimindeki vadilerde I. Dünya Savaşı öncesinde İngiliz (Anglikan) kilisesi himayesinde olan Nasturi Hristiyanları’nın yerleşim birimleri bulunmaktadır.”²

Bu raporda İngiltere için Kürdistan’ın önemi konusunda şu vurgular yapılmaktaydı: “Kürdistan’ın Büyük Britanya için önemi (Dışişleri Bakanlığının söz konusu Memorandumu’ndan alıntı yaparsak) şu gerçeğin altında yatmaktadır: Bu ülkeye hakim olan güç Mezopotamya’ya ulaşan stratejik noktaları ve bu toprakların sulanmasının büyük ölçüde dayandığı Dicle su kaynağını kontrol edecektir. Üstelik askeri amaçlar için zengin bir kaynak olabilecek istikrarlı ve dost bir Kürdistan, Yukarı Mezopotamya’daki bir barış için hayati önemdedir. Mezopotamya sınırındaki alçak topraklar petrol alanlarına ve diğer kaynaklara sahiptir. Petrol, kömür ve tütün üreten Süleymaniye ve Halepçe büyük gelişme potansiyeline sahip bölgeler olarak değerlendirilmektedir. Kifri-Kerkük yolu üzerindeki Tuz Hurmatu’da ve bölgenin güneydoğusundaki Siyakur’da da petrol bulunmuştur. Bütün bu bölgeler Britanya’nın nüfuz ualanındadır.”³

¹ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s. 91

* Bu raporda, “Asya Türkiye’sinin Kürt bölümü; bir İran Kürdistan’ı da mevcuttur” notu düşüldükten sonra Kürdistan’ın geriye kalan bölümünün sınırları çizilmektedir.

² Age, s. 19

³ Age, s. 19

Güney Kürdistan'daki İngiliz işgal yönetiminin Kürdistan'a yaklaşımı ve bölgede kurulmaya çalışılan "Manda Yönetimi" konusunda önemli açıklamaların yapıldığı raporun bazı bölümleri de şöyleydi:

"Bölgede halihazırdaki siyasal ortam mükemmeldir. Ülkenin güney bölümünü askeri olarak işgal etmiş bulunmaktayız ve halihazırda İngiliz idari görevliler Kıfri, Kerkük, Süleymaniye, Altinköprü ve Erbil'e atanmışlardır. Alınan son raporlar yeni rejimin Kürtler tarafından benimsendiğini ve bağımsız bir Kürt devleti veya İngiliz mandasındaki bir federasyon şeklindeki çözümlerin, ülke sakinlerini tatmin edeceğini göstermektedir. Gerçekten de Süleymaniye'deki siyasi temsilci (Binbaşı Noel) Van Gölü kıyılarına kadar uzanacak bağımsız bir Kürdistan emeline şu anda kolaylıkla ulaşabileceğini yakın zamanda rapor etmiş bulunmaktadır."

(...)

"Albay Wilson, 1 ve 2 Aralık'ta uçakla Kıfri, Kerkük ve Süleymaniye'yi ziyaret etti. Süleymaniye'de Güney Kürdistan'ın önde gelen aşiret reislerinden oluşan bir heyeti kabul etti ve bölgeye İngiliz temsilci olarak atadığı yöre ileri gelenlerinden Şeyh Mahmut'la durumu tüm hatlarıyla tartıştı. Vardığı sonuç, Güney Kürdistan'da ulusal hareketin çok güçlü olduğu ve Güney Kürdistan'ın İngiliz yönetimine alınması konusunda tüm şefler anlaşamamaktaysa da, gelecekteki refahın koşulu olarak İngiliz mandasının gerekliliği konusunda temel bir ittifakın olduğudur. Uzun tartışmalardan sonra temsil edilen reisler adına bir belge aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir:

'Bu savaştaki (I. Dünya Savaşı-çn) niyetlerini doğru halklarını Türk baskısından kurtarmak ve bağımsızlıklarını gerçekleştirmekte yardım etmek olarak açıklamış bulunan majestelerinin Britanya hükümetinden, biz, Kürdistan halkının temsilcileri, bizi de Britanya mandası altına almayı kabul etmesini ve Irak'a bağlamayı kabul etmesini istiyoruz; bu vesileyle Mezopotamya idari yetkilisinden Kürdistan halkının uygarlık yolunda barış içinde ilerlemesini sağlayacak yardımlarıyla birlikte bir temsilci göndermesini rica ediyoruz. Britanya hükümeti yardım ve korumasını genişletirse, majestelerinin emir ve önerilerin kabul etmeyi taahhüt ediyoruz.'

"Albay Wilson ise Büyük Zap'tan Diyala'ya kadarki aşiretlerden kendi özgür iradesi ile Şeyh Mahmut'un liderliğini

onaylayanlara buna izin verileceğini kabul eden bir belge imzalamıştır; ayrıca Şeyh, adı geçen bölgeyi, emirlerine uymayı kabul ettiği Britanya hükümeti adına kontrol etmek için hükümetimizin moral desteğini alacaktır. Ancak şu belirtilmelidir ki, Kufri ve Kerkük havalisindeki aşiretler ve kent halkı Şeyh Mahmut'un önderliğini kabul etmemekte ve Şeyh Mahmut da bunların kendi önderliğine katılması için baskı yapılmaması gerektiğini kabul etmektedir. Şeyh Mahmut, alt kademedeki görevlilerin Arap olmayıp Kürt olması şartıyla, Kürt askerlerin komutanları da dahil olmak üzere tüm idari bölümlere İngiliz görevlilerin atanmasını istemiştir. Albay Wilson bu istekleri karşılamaya çalışmaktadır."⁴

b) Şeyh Mahmut Berzenci ve Güney Kürdistan Manda Hükümeti

i) Süleymaniye Emirliği'nden Kürdistan Hükümdarlığına

Son bir yıllık süreçte savaş, esas olarak Kürdistan topraklarında sürmüş ve Osmanlı-Alman ordusuna bağlı olarak savaşan Kürt aşiret kuvvetleri İngilizlere karşı etkili bir direniş sürdürmüştü. Şeyh Mahmut Berzenci'de bu dönemde Kürt savaşçı önderlerinden biri olarak sivrilmiş ve süreç içerisinde kendisini Kürdistan Hükümdarı ilan edecek kadar ileri adımlar atmıştı. Hakkında yazılanlardan ve çeşitli belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Şeyh Mahmut'un asıl amacı süreç içerisinde bağımsız bir Kürdistan kurmaktı.

Şeyh bir aileden gelen ve bölgedeki etkili savaşçı Kürt önderlerinden biri olan Şeyh Mahmut, 6. Ordu'ya bağlı Süleymaniye Grubu Komutanı olarak Osmanlı-Alman Ordusu'nun yanında İngilizlere karşı savaşmaktaydı. Süleymaniye Grubu, Alman Komutan Mareşal Vonder Goltz'un tifüs hastalığından ölümünden sonra 26 Mart 1916'da 6. Ordu Komutanlığı'na atanan Halil Paşa tarafından Temmuz-1917'de oluşturulmuştu.* Kesin tarihi bilinmemekle birlikte Şeyh Mahmut 1918 Mayıs'ından önceki bir tarihte bu grubun komutanı olmuştu. 6. Ordu'nun Ocak-Haziran

⁴ Age. s. 20-21

* Resmi kayıtlara göre Süleymaniye Grubu'nun ilk komutanı Yarbay Reşit'ti. Ocak-1918'den itibaren ise Şeyh Mahmut bu görevi devralmıştı.⁵

⁵ Age, s. 170

1918'deki resmi kayıtlarındaki subay kadro listesinde Şeyh Mahmut'un adı "Süleymaniye Grup Komutanı" olarak geçiyordu.⁶

O dönemde kurulan Grup Komutanlıkları genellikle bir ordu komutanının emrinde oluşan bir miktar asker ile yerel milis güçlerden oluşuyordu. Yerel güçler olarak Kürt ve Arap aşiretlerinden oluşturulan Aşiret Tugayları, Doğu ve Güney cephelerinde ve savaşın ileri hatlarında görevlendirilmişti.

Irak ve havalisinden sorumlu 6.Ordu Komutanı Halil Paşa tarafından liderlik yönleriyle takdir edilen Şeyh Mahmut'a, Grup Komutanlığı'nın yanı sıra Süleymaniye Sancağı Emirliği de verilmişti. Halil Paşa (Korg. Kut) anılarında Şeyh Mahmut'a bir telgraf çekerek onu Süleymaniye Sancağı'nın "azledilemez Emiri" olarak atadığını yazıyordu. Halil Paşa'nın bu telgrafı şöyleydi:

"Süleymaniye'de Şeyh Mahmut Hazretlerine,

Süleymaniye-Sakız-Pencivin-Sina'da bulunan topçu kıtaatını, piyade ve süvarileri kamilen sizin emrinize veriyorum. Sizi yalnız bu kuvvetlerin kumandanı olarak değil, aynı zamanda Süleymaniye Sancağı ve havalisinin azlunmaz Emiri tayin ediyorum.

Vaziyeti askeriye'nin icabatına göre hareket edeceğinizden emin olarak sizi şahsen tebrik eder ve emaretinize zaferler dilerim. Her münasip vasıta zuhurunda size nakten ve cephaneye itibarıyla yardım edeceğim.

Maiyetinize verdiğim kıtaattan oraca tedavisi müşkül olacak erat ve zabitanı emin yol ve vasıtalarla Musul'a göndermenizi rica ederim. Müstakim emaretinizi İstanbul'da Zatı-Şahaneye'de arz ettim. 6. Ordu Komutanı Tuğgeneral Halil Paşa."⁷

Halil Paşa anılarında Şeyh Mahmut için de şunları yazmıştı: "Süleymaniye civarı sarp dağlarla çevrilir ve bu dağlarda Kürt aşiretleri yaşar. Yağmacılıkla geçinmek zorunda olan bu Kürt aşiretleri içinde eskiden beri tanıdığım Şeyh Mahmut adında zeki ve liderlik vasfına sahip bir ağa vardı... Yapacağım şey de ona tam istiklal vermek olacaktı.

⁶ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)* s. 172, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993

⁷ Bakınız: Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, M. Taylan Sorgun, Yaylacık Matbaası, İstanbul -1972)

⁷ Aktaran H. Bülent Demirbaş, *Musul Kerkük Olayı*, s. 44, Arba Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1995

Yaşadığı topraklar Osmanlı toprakları olduğuna göre ve halen Osmanlı ülkesi sayıldığına göre ben de ona istiklalini verebilirdim.”⁸

Halil Paşa Şeyh Mahmut’a “bağımsız Emirlik” vermesinin gerekçesini ve Şeyh Mahmut’un yaptıklarını da şöyle açıklamıştı: “Şeyh Mahmut, telgrafımı alır almaz bir taraftan mahsur kalan yaralı Türk asker ve subaylarını dağ yollarından Musul’a gönderirken, öbür taraftan da İngilizlere karşı hemen savaşa başlamış ve İngilizlerin, Süleymaniye’ye büyük kuvvet kaydırmasını temin etmiştir. Mahmut’un aşiret kuvvetleri İngilizlere uzun müddet kan kusturdular ve İngilizler Süleymaniye önünde çok şeylerini kaybettiler. Ve öyle zannediyorum ki savaş sırasında aldığımız bu karar hem bizi bir aşiret isyanından kurtardı, hem de Süleymaniye’de kalan ve imdat bekleyen yaralılarımızın kendi birliklerine kavuşmasını sağladı. Sonra öyle zannediyorum ki bu tarihte bir Kürt aşiretine verilen ilk bağımsızlıktır.”⁹

Halil Paşa, 8 Temmuz 1918’de 6. Ordu Komutanlığı’ndan ayrılmış ve yerine 1 Eylül’den itibaren Ali İhsan Paşa getirilmişti. Şeyh Mahmut, Ali İhsan Paşa’nın komutanlığı döneminde de “Süleymaniye Müfrezeleri Komutanı” olarak görev yapmış ve 6. Ordu’ya bağlı olarak İngilizlere karşı savaşmıştı. Mütareke’den sonra 6. Ordu lağvedilmiş ve İstanbul’a dönen Ali İhsan Paşa İngilizler tarafından tutuklanarak Malta’ya sürgüne gönderilmişti.

6. Ordu bölgeden çekilirken Süleymaniye garnizonunu Şeyh Mahmut’a teslim edilmişti. Osmanlı mutasarrıfının şehri terk etmesinden sonra da Süleymaniye’de Osmanlı idaresi resmen sona erdirilmişti. Süleymaniye Emirliği’ni devam ettiren Şeyh Mahmut ise, daha İngilizler kente gelmeden Henikin’den sorumlu siyasi komiser Binbaşı Goldsmith’e bir temsilci göndererek İngiliz Hükümeti’nin Süleymaniye temsilcisi olarak görevlendirilmesini istemişti. Şeyh Mahmut’un bölgedeki güçlü bir siyasi kişilik olması ve İngilizlerle işbirliği yapmak istemesi, İngilizlerin kendisiyle temasa geçmesini sağlamıştı.

Şeyh Mahmut’la bu resmi ilişkiyi İngiliz hükümeti adına Kerkük Bölgesi Siyasi Komiserliği görevine atanan Binbaşı E. Noel kurmuştu. Çünkü İngiliz hükümeti, bölgeyi işgal

⁸ Age, s. 38

⁹ Age, s. 39

etmelerinden ve ateşkes ilanından sonra Güney Kürdistan'da kuracakları sömürge yönetiminin siyasi komiserliğini Binbaşı Edward William Charles Noel'e vermişti. Noel'in göreve başlamak üzere Süleymaniye'ye hareketinden önce kendisine verilen ve aynı zamanda İngilizlerin Kürdistan'daki "niyetini ve beklentilerini" gösteren bu "Emir" şöyleydi:

"1 Kasım'dan (1918) itibaren geçerli olmak kaydıyla, Kerkük Bölgesi Siyasi Komiserliği görevine getirilmiş bunuyorsunuz. Kerkük Bölgesi'nin sınırları Aşağı Zap'tan Diyala'ya, kuzey doğuda Türk-İran sınırına kadar uzanmaktadır. Bu bölge, yönetimiyle ilgili son kararın Majestelerinin hükümetinin takdirinde olduğu Musul Vilayeti'nin bir parçasını oluşturmaktadır. Şu an için bölgenin hükümet kuvvetlerinin askeri işgal ve idare alanı içinde olduğunu göz önünde bulunduracak ve askeri yetkililerin birlikleri kalıcı olarak Süleymaniye'ye veya bulunduğumuz hattın doğusundaki başka yerlere çekmelerinin ihtimal dışı olduğunu akıldan bulundurarak, yerel reislerle ilişkilerinizi buna göre yürüteceksiniz. Amacınız askeri işgal sınırlarınız dışındaki bölgelerde düzen sağlanması ve korunması, düşman ajanlarının yakalanması ve sınır dışı edilmesi, birliklerimizin ihtiyaç duyduğu malzemelerin sağlanması için yerel reislerle işbirliğine girilmesi olmalıdır. Amacınıza hizmet edebilecek durumlarda para harcama yetkiniz vardır. Büyük miktarda bir harcama yapmanız gerektiğinde, eğer acil bir durum değilse, önceden onay almanız gerekmektedir. Bu harcamaları yaparken, getirebileceğiniz düzenlemelerin zaruri olarak geçici bir nitelik taşıdığını, her an yeniden gözden geçirilebileceğini akıldan çıkarmamanız ve aşiret reislerine de anlatmanız gerekmektedir. Uygun gördüğünüz takdirde Şeyh Mahmut'u Süleymaniye temsilcimiz olarak atama ve Çemçemal, Halepçe bölgelerinde de bu tür atamalar yapma yetkiniz vardır. İlişkiye girdiğiniz aşiret reislerine, onların üzerinde alışkanlıklarına ve isteklerine ters bir idare kurulmaya çalışılmadığını açıklamamız gerekmektedir. Aşiret reislerini, İngiliz siyasi komiserlerin rehberliği doğrultusunda, sorunlarını halletmek üzere bir konfederasyon kurmaları için teşvik etmelisiniz. Türkler zamanından kalma vergileri toplamaya devam edeceksiniz. Bu vergilerde, ülkele-

rindeki düzen ve ilerlemenin devam ettirilmesi ile ilgili durumlarda, gerekli değişiklikler yapılabilir.”¹⁰

Bu “Emir” doğrultusunda görevlendirilen Binbaşı Noel, 30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkesi’nin imzalanmasından hemen sonra Kasım ayının ortalarında Süleymaniye’ye varmıştı. Noel’in görevi, İngilizlerin Kürtlerin de kabul edeceğini düşündükleri Hindistan’da uyguladıkları sömürge sistemine benzer bir yönetim kurmaktır. Noel zaman geçirmeden Şeyh Mahmut’u Süleymaniye Hükümdarı olarak atamış, aşiret reislerini maaşlı hükümet görevlileri statüsünde kendi aşiretlerini yönetmekle birlikte Şeyh Mahmut vasıtasıyla İngiliz yetkililerine karşı sorumlu hale getirmişti. İngiliz siyasi komiserlerinin denetiminde çalışan diğer Kürt yetkilileri de çeşitli küçük Nahiyelerin yönetimine getirmiş ve bunlara da maaş bağlamıştı.¹¹ Bu sömürgeci uygulama biçimi, yani “İngiliz hükümeti ile Güney Kürdistan’da geçerli olması tasarlanan görev ve yükümlülüklerin biçimi; İngiliz Tacıyla Hindistan’daki Antlaşmalı Eyaletler arasındakine benzer bir bağımlılık ve üstünlük ilişkisi” kuruyordu. Kurulan yeni yönetim sistemi “dolaysız hükümet etme” ilkesine dayanıyordu ki, “bu sistem birçok bakımdan Sandeman sistemine ve onu temel alan Bruce (Maliki) sistemine”¹² benziyordu.

Binbaşı Noel, 1 Aralık 1918’de Süleymaniye’de Şeyh Mahmut ve bölgenin önde gelen aşiret reislerinden yaklaşık 60 tanesinin katıldığı bir toplantı düzenlemişti. Geçici İdari Komiser Sir Arnold Wilson’un da katıldığı bu toplantıda uzun tartışmalardan sonra Şeyh Mahmut Noel’e yaklaşık 40 aşiret reisinin de imzaladığı bir belgeyi sunmuştu. Bu belge Şeyh Mahmut ve aşiret reislerinin Kürdistan halkının temsilcileri olarak Kürdistan halkının İngiliz koruması altına almasını talep etmişti. Wilson’da İngiliz hükümeti adına yetkili kişi olarak bu belgeye yanıt niteliğinde ve talebin kabul edildiğine dair Şeyh Mahmut’a imzalı bir mektup vermişti. Böylelikle Binbaşı Noel’in daha önce yaptığı atamaya resmîyet kazandırarak Şeyh Mahmut’un Güney Kürdistan hükümdarı olmasını sağlamıştı.¹³

¹⁰ Wadie Jwaideh s. 313-314. *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul-1999

¹¹ Age s. 314

¹² Age, s. 315

¹³ Age, s. 320

Binbaşı Noel, Erbil ve Rewanduz bölgelerindeki aşiretleri Şeyh Mahmut yönetiminde kurulacak Güney Kürdistan Konfederasyonu'na katılmaya ikna etmişti. Koysancak ve Ranie'ye siyasi komiserler atanarak bu bölgeler de Süleymaniye'de kurulan Şeyh Mahmut yönetim sitemine dahil edilmişti. İngilizlerin dolaysız bir yönetim kurmasını isteyen Kerkük ve Kifri'deki aşiretler ise Şeyh Mahmut'un yönetimine katılmayı reddetmişti.¹⁴ Bu iki belgenin hem "eşit ve egemen iki tarafa arasında imzalanmış bir resmi antlaşmanın yerini tutmadığı" ve ayrıca "İngilizlerin bu belgeleri güçlü bir yerel çekim merkeziyle kısa vadeli amaçlar için yapılmış, fazla bağlayıcı olmayan bir iş anlaşması olarak değerlendirdikleri" aşiret liderleri tarafından bilindiği için taraflar temkinli yaklaşıyordu. Şeyh Mahmut'a imza vermemeyi ve yönetimine katılmayı kabul etmeyen aşiret reisleri de bu bilinçle davranıyordu.¹⁵

Bütün bunların farkında olan Siyasi Komiser Noel, Erbil ve Rewanduz bölgelerindeki aşiretleri Şeyh Mahmut yönetiminde kurulacak olan yerel hükümete katılmaya ikna etmişti. Kısa bir süre sonra da Koy Sancak'a Ranie'ye siyasi komiserler atayarak bu bölgeler de Süleymaniye'de kurulan sömürge yönetim sistemine dahil edilmişti.¹⁶ Şeyh Mahmut ise, bir yandan aşiretleri kendisine bağlamaya çalışırken, diğer yandan da kendisine bağlı kişi ve grupları çeşitli görevlere getirerek kendi konumu güçlendirmeye başlamıştı. Öyle ki, Şeyh Mahmut elinin ulaştığı her yerde gücünü artırabilmek ve etki alanını genişletebilmek için yoğun bir faaliyet içine girmiş ve hatta İngilizlere yaptığı anlaşmayı hiçe sayarak siyasi komiserlerin tavsiyelerini bile gözardı etmeye başlamıştı. Bu nedenle Şeyh Mahmut'un Kürdistan Hükümdarı ilan edilmesinin üzerinden bir ay bile geçmeden İngilizler Güney Kürdistan'daki durumu tekrar gözden geçirmek durumunda kalmıştı.¹⁷

Wadie Jwaideh'e göre Şeyh Mahmut'un tutumu özetle şöyleydi: "Başlangıçta İngiliz Politikasının gereklerini yerine getiriyor gibi görünmeye dikkat ediyordu; ancak (artık) amaçları peşinde kendi istediği şekilde koşmaya karar vermişti. Bu amaç doğrultusunda, enerjisini, gücünü artırmak ve etkisini Kürdistan'ın geneline yaymak için harcamıştı.

¹⁴ Age. s. 321

¹⁵ Age. s. 322

¹⁶ Age. s. 322

¹⁷ Age. s. 332

Bunu yaparken de İngilizlerin ne düşündüğünü veya ne yaptığını umursamadığı açıkça görülmekteydi. Nispeten kısa bir süre içinde gücünü artırmakta ve etki alanını genişletmekte o denli başarılı oldu ki, İngilizler kontrolü tamamen yitirmeden bu gidişi durduracak acil önlemler almaya kendilerini mecbur hissettiler”¹⁸

Nitekim Mart-1919 başlarında Irak Geçici İdari Komiseri Sir Arnold Wilson, Güney Kürdistan’daki son gelişmeleri değerlendirmek amacıyla Bağdat’ta bir konferans düzenledi. Aralarında Soane, Noel, Leachman ve Gordon-Walker gibi siyasi komiserler ile uzmanların bulunduğu bu toplantıda, “Şeyh Mahmut’un yetkilerinin yavaş yavaş azaltılmasına, ama bunun, eğer mümkünse, aradaki anlaşmanın açık ihlaline imkan vermeden yapılmasına” karar verildi. Bu amaç doğrultusunda da, Noel’in Süleymaniye Siyasi Komiserliği’nden alınıp yerine Bezenci ailesini pek sevmeyen Soane getirildi. Ayrıca Şeyh Mahmut yönetiminde bulunan bazı aşiret bölgeleri ile ilçeler ayrıldı. Böylelikle Kerkük ve Kifri bölgeleri Şeyh Mahmut’un yönetimindeki Güney Kürdistan Konfederasyonu’ndan çıkarılarak yeni idari bölüm altında birleştirildi. Halepçe ilçesi de Süleymaniye bölgesinin bir parçası olarak kalmakla birlikte doğrudan İngiliz denetimine alındı. Bölgeyi gezerek bu uygulamaları gerçekleştiren ve Şeyh Mahmut’tan pek hoşlanmayan yeni Siyasi Komiser Soane, Şeyh’e karşı olan aşiretler ve yerel yöneticilerle yatay ilişkiler kurarak Şeyh’in siyasi otoritesini ypratmaya başladı.¹⁹

ii) Şeyh Mahmut Berzenci’nin İsyanı

Başlangıçta bütün bu uygulamalara karşı tepkisiz görünen Şeyh Mahmut, artık İngilizlerin güvenini kaybettiğinin ve kendisine karşı nasıl bir oyun oynandığının farkında olarak daha fazla yıpratılıp bir kenara atılmasını önlemek için aniden harekete geçti. Kendisine bağlı aşiret kuvvetleri ile 27 Mayıs 1919’ta Süleymaniye’ye saldırarak şehri ele geçiren Şeyh Mahmut; Soane’e vekalet eden Binbaşı F.S. Greenhouse ve birkaç İngiliz subayı tutukladı. Hazineadaki paraya (bu 200 bin rupi gibi büyük bir paraydı) el koyan

¹⁸ Age, s. 332

¹⁹ Age, s. 341-342

Şeyh Mahmut, alalacele yaptırdığı bir bayrağı²⁰ göndere çekerek kendisini bütün Kürdistan'ın Hükümdarı ilan etti.

Şeyh Mahmut'un bu isyanı ve isyanın bastırılması süreci 25 Mayıs 1919 tarih ve FO 371/4191 No'lu Bağdat'tan Londra'ya gönderilen bir raporda özetlenmişti. Bu belgeden anlaşıldığına göre, Şeyh Mahmut, 18 Haziran 1919'a kadar bölgede süren savaşlarda İngilizlere önemli kayıplar verdimişti.

Şeyh'in kuvvetlerine karşı 9 Haziran 1919'da uçak ve topçu birlikleriyle saldırıya geçen İngilizler, Taşlıca Geçidi'nde bozguna uğrayarak ağır kayıplar vermiş, fakat Bazyan geçidinde Şeyh Mahmut, Şeyh Garip ve Muhammed Amin'in de içinde bulunduğu birçok Kürt savaşçısını esir almıştı. Resmi kayıtlara Bazyan Geçidi Muharebesi olarak geçen bu kuşatmada Şeyh Mahmut kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğramış ve Şeyh'in kendisi de yaralı olarak ele geçirilmişti. 18 Haziran'da da Süleymaniye'ye girerek bu Kürt bölgesinin merkezini de ele geçiren İngilizler, Şeyh Mahmut önderliğinde kurulan "Süleymaniye Emirliği"nin yönetimine son vermişti. Ardından Kuzeye, İmadiye bölgesine doğru ilerlemelerine devam eden İngilizlere karşı Kürt direnişi tam olarak durdurulamamıştı. 29 Temmuz'da Halepçe bölgesinde şiddetli çatışmalar olmuş; İran'a kadar yayılan direniş çeşitli bölgelerde küçük çaplı isyanlar şeklinde de olsa devam etmişti.²¹

Şeyh Mahmut, aldığı yaralar iyileştikten sonra askeri bir mahkeme tarafından idam cezasına çaptırıldı. Ancak İngiliz Başkomutanı cezasını uzun süreli hapse çevirdi. Daha sonra kendi bölgesinde cezaevinde bulunmasının sakıncaları dikkate alınarak Şeyh Mahmut Hindistan'a sürgüne gönderildi.

Irak Geçici İdari Komiseri Sir Arnold Wilson, Şeyh Mahmut'un bu isyanını şöyle değerlendirmişti: "Bu 'esefe layık' olay, Güney Kürdistanlıların olayları kontrol edemez hale geldiğimiz yolundaki artık genelleşmiş düşüncesini doğruladı; isyan İran topraklarına sıçradı, kendilerini Şeyh

* Bu bayrak yeşil fon üzerine çizilmiş kırmızı bir hilalden oluşuyordu. Şeyh Mahmut bu bayrağı hep yanında taşımış ve resmi makam odasında bulundurmıştır.

²⁰ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s. 39-40, Doz Yayınları-1992

²¹ Wadie Jwaideh *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, s. 349, İletişim Yayınları, İstanbul-1999

Mahmut'un ve onun özgür, birleşik Kürdistan planının taraftarı ilan eden birkaç aşiret İran Hükümeti'ne baş kaldırdı."²²

Wilson'un Şeyh Mahmut'la karşılaşmalarıyla ilgili olarak yaptığı bir betimleme ise, Şeyh'in Kürdistan sorununa bakış açısını ve siyasal hedefini göstermesi bakımından önemlidir. Wilson Bazyan Geçidi'nde yaralanan Şeyh Mahmut'u ziyaretini bu olaydan yaklaşık 10 yıl sonra şöyle anlatmıştır: "Onunla Süleymaniye'de görevliyken üç defa karşılaştım. Hastanede karşılaştığımızda, muhteşem mimiklerinin de yardımıyla, hiçbir askeri mahkemenin kendisini yargılayacak yeterlikte olmadığını belirterek Başkan Wilson'un on iki maddesini okudu. 8 Kasım 1918 tarihli İngiliz-Fransız Beyannamesi'nin Kürtçe tercümesi, Kuran'ın baş ve son sayfalarına yazılmış, bir tılsım gibi koluna iliştilmişti."²³

Bağdat Siyasi Kısım'ndan Londra'ya gönderilen 30 Ağustos 1919 tarihli FO 371/4192 sayılı bir İngiliz belgesinde bu dönemdeki "Güney Kürdistan halkının tutumuna ilişkin" olarak da şunlar yazılmıştı:

"1. Mevcut durum telgrafınızda belirttiğimiz gibi değildir. Gerçek şudur ki askeri yetkililer tarafından bir ay içinde düzen sağlanmış ve normal sivil idare Şeyh Mahmut'un isyanının üçüncü ayında yeniden kurulmuştur. Şeyh Mahmut'un binlerce insan arasından (ancak-çn) 500 kadar adam toplamaya muvaffak olması da sanıyorum mevcut rejimin yöre sakinlerinin çoğunluğu tarafından benimsendiğinin kanıtıdır... Güney Kürdistan'ı zorla değil rızayla yönetiyoruz; ancak bugünlerde hiç bir yönetim arkasında kuvvet olmadan iş göremez.

2. Başkan Wilson'un '14 Madde'sinde içerilen ve 8 Kasım'daki İngiliz-Fransız deklarasyonunda da kabul edilen Ortadoğu'da yönetim temeli olan "yönetebilme kuvveti (nosyonunun-çn) yerine ulus, din ve ırk (nosyonlarının-çn) ikame edileceği fikri, geçmiş yüzlerce yıl kullanılmış düşmanlıkları yeniden uyandırdı.

Savaş sonrasında oluşan korkunç sefillik durumunun da ortaya çıkmasıyla, bu her ırk ve grup tarafından hemen benimsendi ve ırksal özelliklerine göre çeşitli şekillerde yorumlandı. Tepki şimdiden gözlenebilmektedir. Filistin ve

²² Age, s. 346

²³ Age, s. 337

Suriye'deki partiler arasındaki sert çekişmeler Arap tarafındaki ilk işaretlerdir.

Süleymaniye'de istikamet şimdiden tersine dönmüştür. Milliyetçi anarşiyi (karışıklığı-çn) kısa bir süre için tattıktan sonra, yeniden deneme yolunda artık istekli degillerdir.

(...)

Halihazırda çekilmiş bulunduğumuz Rewanduz'a ilişkin nihai karar ne olursa olsun, Süleymaniye'yi kendi başının çaresine bakmaya bırakamayız. İsyancı unsurlar çabucak kontrolü ele geçirir ve biz de Kerkük, Kifri ve Erbil'de şu anda Süleymaniye'de bulundurduğumuzdan daha fazla kuvvet bulundurmak zorunda kalırız. Son olaylar, Majestelerinin hükümeti tarafından 9 Mayıs'ta onaylanan özerk Kürt devletlerinin oluşturulması siyasetinin uygulanması gerektiğine ilişkin görüşlerimi hiçbir bir şekilde değiştirmemiştir; ancak kontrolün derecesi bölgenin ihtiyaçları ve stratejik nedenlere bağlı olmalıdır. Kontrol, coğrafik ve stratejik konumundan ötürü, Süleymaniye'de nispeten daha sıkı olmalıdır."²⁴

Şeyh Mahmut Berzenci önderliğinde gerçekleşen bu Kürt isyanının başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, Kürdistan ulusal kurtuluş hareketinin gelişmesinde önemli bir rol oynadığını söyleyen Şakire Xıdoye Mihoyan, Güney Kürdistan'daki bu ayaklanmanın başarıya ulaşamamasını da şu nedenlere bağlamıştır:

"a) Ayaklanma geniş boyutlar almış olmasına rağmen, genel bir Kürdistan ayaklanmasına dönüşemedi. Kürdistan'ın bölünmüş olması ve Kürt mntıkalarının birbirinden tecrit edilmiş bir durumda bulunması. (Güney Kürdistan dahi kendi içinde birçok mntıkaya tecrit edilmiş bir durumdaydı)

b) Açık bir siyasi çalışma programının olmaması ve ayaklanmaya katılmış olanların farklı yapıları, Kürtlerin mücadelesini kararsız kıldı. Kürtlerin yenilmiş olmasının başka bir nedeni de İngiliz ordusunun sayısal üstünlüğe ve modern askeri tekniğe sahip olmasına karşın, Kürt ayaklanmacılarının iyi silahlanmış olmaları ve kendilerine dışardan hiçbir yardım ve destek gösterilmemiş olmasıydı."²⁵

²⁴ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s. 81-82, Doz Yayınları-1992

²⁵ *İki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu*, s.28, Prof. Dr. Şakire Xıdoye Mihoyan, Peri Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1998

Öte yandan, M. Kemal'de Erzurum Kongresi'nden sonra Kürt aşiret liderleri ve şeyhlerine gönderdiği mektuplardan birini de Şeyh Mahmut'a göndermişti. Güney Kürdistan'da Şeyh Mahmut'un etkisinin farkında olan M. Kemal'in 13 Ağustos 1919'da Şeyh Mahmut'a gönderdiği mektup şöyleydi:

Şeyh Mahmut Efendi Hazretlerine
Faziletli Efendim;

Yüce hilafet makamına ve Osmanlı saltanatına olan hakiki bağlarınız ve aziz vatanımızın hakkındaki kati alakanız herkesçe çok iyi bilinir. Harbi Umumi'nin makus neticesi düşmanlarımıza çok fırsatlar verdiğinden Mütareke'den beri devlet, millet ve vatanımız hakkında reva görülen tecavüz ve saldırılar tahammül ve kabul edilemeyecek dereceye varmıştır. Hilafet ve saltanatın yok olmasına ve vatanımızın Ermeni ayakları altında çiğnenmesine ve milletimizin Ermenilere esir olmasına rıza gösterecek hiçbir Müslüman tasavvur edilemez. Düşmanlarımızın her taraftaki teşebbüsleri hep vatanın parçalanması ve milletimizin esir olması gayelerine yöneliktir. Milletten kuvvet alamayan ve esir vaziyetinde bulunan merkezi hükümet aczden başka bir şey gösterememiştir.

Milletin yek vücut olarak kuvvet ve kudretini cihana göstermesinden başka kurtuluş çaresi ve dayanak noktası kalmamıştır. Bu sebeple senaverleri resmi makam ve sıfatının engel olduğunu gördüğümünden derhal askerlik mesleğinden istifa ederek vatan ve milletimizin tam kurtuluşuna kadar milletle beraber ve milletin içinde çalışmaya karar verdim. Zatialileri gibi fedakar, vatanperver dindaşlarımızın benimle beraber çalışacağınıza eminim. Bu defa Erzurum Kongresi'nce kararlaştırılan beyanname ve nizamnamelerden takdim ediyorum. O havalide teşkilatın genişletilme ve takviyesi konusunda kuvvet sarfedilmesini rica ederim. Yakında Sivas'ta toplanacak olan genel bir kongre ile de daha faydalı ve kati neticeler elde edileceği şüphesizdir. O havalide İngilizlerin aldatıcı telkinlerinin önüne geçilmesi pek ziyade lazımdır. Cenabı hak cümlemize muvaffakiyetler ihsan buyursun. Gözlerinizden öperim Efendim. Eski 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal."²⁶

²⁶ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C-III, s. 267, Kaynak Yayınları, ikinci Basım, İstanbul-2002

Bu mektuptan da anlaşıldığı gibi M. Kemal Şeyh Mahmut'a hem güvenini göstermekte ve hem de ondan İngilizlere karşı tutum almasını istemektedir. Ancak o günlerde İngilizlere karşı silahlı bir direniş gösteren Şeyh Mahmut görünürde Kemalistlere karşı olmadığı hissini uyandıran tutumlar gösterse de, onun amacı esas olarak bölgede Osmanlı mirası üzerine oluşacak bir Kürdistan devleti kurmak ve bu devletin de hükümdarı olmaktır. Bu bağlamda Şeyh Mahmut'un bir mektubu hem amacını ve hem de Kemalistlere karşı tutumunu açıklayıcı mahiyettedir. Şeyh Mahmut tarafından Kirmanşah Genel Valisi'ne gönderilen mektup şöyledir:

"Saygıdeğer ayan-ı emir-i kul (başkumandan) ile emir-i mahsus-i hakim ve reis-i il (val-i umumi) hazretlerine,

Saygıdeğer Efendim... Yüce Sadr-azamımız Hazretleri,

Devlet ve milletimizin salâhı ve siyaset nokta-i nazarından gerekli görünen... sınırlarla ilgili hükümleri Ankara devletine ve ordusuna bildirdik, bunlara ait kayıtlar bizde de bulunmaktadır ve bizim için de geçerlidir.

Ayrıca merkezden gelen yeni bir emri gizlice bildiririm ki, onlara (Ankara'ya) görünüşte hakimane bir ittifak içindeymiş gibi davranın. Ama gerçekte biz onlarla hiçbir surette birlik olmak istemiyoruz, dolayısıyla onların söylediklerine kulak asmayın. Dünya savaşıdan edindiğimiz tecrübe ışığında kendi asayişinizi koruyun, onlara mali kaynak vermek ve yardımda bulunmak kesinlikle yasaktır. Özet olarak vatansever aşiretlere ve onların huduttaki reislerine gizli olarak tebliğ edin ki, Türk ordusuna hiçbir şekilde müdahale etmesinler ve yardımda bulunmasınlar.

Size göndereceğimiz bu tebliğ ile çatışan resmi yazılar geçici mahiyettedir. Şeyh Mahmut"²⁷

c) Irak; Emir Faysal Manda Hükümeti

15 Mart 1921'de İngiliz Sömürgeler Bakanı Winston Churchill'in girişimiyle Bağdat'ta bir Konferans düzenlendi. Irak'ın geleceğini ilgilendiren birçok konunun ele alındığı bu konferansta, Irak'ta Araplara dayalı Emir Faysal El-Haşimi yönetiminde bir Manda Krallığı'nın kurulması kararı alındı. O sırada Irak dışında bulunan Emir Faysal 23 Haziran 1921'de Irak'a geldi ve 21 Temmuz 1921'de Irak

²⁷ Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, c-II Mütareke Dönemi*, s. 226, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul-1999

İdari Meclisi onu Irak Meliki olarak ilan etti. Daha sonra da yapılan biçimsel bir referandumla Faysal taç giyerek resmen Irak İngiliz Manda devletinin kralı oldu.

11 Kasım 1920'de Seyit Abdurrahman Necip başkanlığında geçici Irak Hükümeti oluşturulmasıyla başlayan ve Emir Faysal'ın Irak'a kral yapılmasıyla noktalanan bu yeni dönem Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinde başlayan huzursuzluklara neden olmuştu. Araplarla ortak bir çıkara dayanmayan bu yeni gelişmeler, kendi vatanları olan Kürdistan'da artık bir Arap kral tarafından yönetilecekleri için Kürtleri rahatsız etmişti. Bunun üzerine İngiliz Yüksek Komiseri, 6 Mayıs 1921'de İngiliz siyasi Komiserleri tarafından Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgelerindeki Kürtlere iletilecek bir bildiri yayınladı.* Kürtlerin özerk bir rejim istediklerinin farkında olduğu belirtilerek başlayan ve Irak hükümetine bağlı kalmak istedikleri takdirde Kürt bölgelerinin nasıl yönetileceğiyle ilgili üç kısımdan oluşan bir "idari program" niteliğindeki bu bildiri şöyleydi:

"Yüksek Komiser, Irak'taki Kürt bölgelerinin geleceği için yapılacak düzenlemelerle bizzat ilgilenmektedir. Kendisine verilen bilgiler, (Kürtlerin) Bağdat'ta kurulan milli hükümete tabii olmaları halinde çıkarlarının zarar görmesinden endişe ettikleri ve bu sebeple özerk bir rejim talep ettiklerini göstermektedir.

"Aynı zamanda, Kürt fikir önderlerinin, bölgelerini Irak'la birleştiren ekonomik ve sınai bağların taşıdığı önemi, bu bağların kopmasıyla katlanmak zorunda kalabilecekleri zahmeti, tam anlamıyla idrak etmiş oldukları görülmektedir. Durum böyleyken, Ekselansları, eğer mümkünse, Kürt toplumunun gerçek arzuları hakkında bilgi almayı istemektedir. Eğer (Kürtler) Irak Hükümeti'ne bağlı kalmayı tercih ederlerse, Ekselansları, ana hatları aşağıda verilen çözümü Devlet Konseyi'ne önermeye hazırdır:

* Bu sırada İngiltere'de Sömürgeler Bakanlığı'na bağlı olarak çalışacak ve bölgenin sorunlarıyla uğraşacak ayrı bir Orta Doğu Bölümü kurulmuştu. Bu bölüm aynı zamanda Irak'ın yönetiminden ve gelecekteki siyasal yapısını belirlemekten de sorumlu olacaktı. Bu bağlamda Sömürgelerden sorumlu yeni Devlet Bakanı Winston Churchill, göreve geldikten sonra Mart-1921'de Kahire'de bir konferans düzenlenmişti. Bu konferansta Irak'ın geleceği tartışılarak Emir Faysal'ın Irak tahtına oturtulması ve bu konuda ortaya çıkabilecek karışıklıklar nedeniyle Kürtlerin yatıştırılmasına yönelik bazı adımların atılması kararlaştırılmıştı. Dolayısıyla 6 Mayıs 1921 tarihli bildiri bu kararlar doğrultusunda yayınlanmıştı.

"Bir -Musul Vilayetine bağlı olup, İngiliz Mandater Yönetimi sınırları içinde kalan Kürt kazalarının -Zaho, Akra, Duhok ve Amadiye -birleştirilmesiyle bir Sub-liva (ilçe) oluşturulacaktır. Bu Sub-liva'nın merkezi Duhok'ta olacak ve yönetimi İngiliz bir Mutasarrıf Yardımcısı'na verilecektir. Kaymakamlar şu an için İngilizlerden seçilecek, ancak işinin ehli Kürtler ya da Kürtler arasında kabul görecektir, Kürtçe konuşan Araplar bulunur bulunmaz İngilizler görevlerini bu kişilere devredecektir. Bu Sub-liva, tüm mali ve hukuki konularda, genel olarak Bağdat'taki Milli Hükümet'e bağlı olacak, bunun sonucunda Kurucu Meclis'te temsilci gönderme hakkına sahip olacak; ancak Kaymakamlar genel idare konularını doğrudan İlçe Mutasarrıfı ile görüşecek, idari atamalar ise Ekselansları Yüksek Komiser tarafından yerel yetkililerle görüşüldükten sonra yapılacaktır.

İki -Yüksek Komiser, koy Sancak ve Rewanduz'u da kapsayan Erbil Yönetimi'ne İngiliz Yetkilileri atanırken halkın isteklerinin göz önünde bulundurulmasını sağlayacaktır. Bu atamalarla ilgili ayrıntılar en kısa sürede açıklanacaktır.

Üç -Süleymaniye, Mutasarrıf ve Konsey tarafından yönetilen bir Mutasarrıflık olacak; bu Mutasarrıf Yüksek Komiser tarafından atanacak ve ona bağlı bir İngiliz Danışman olacaktır. Mutasarrıf atanana kadar bir İngiliz Siyasi Komiseri bu makama vekâlet edecektir.

Yüksek Komiser, Konsey'deki Mutasarrıf ve Devlet Konseyi ile görüştüğten sonra, Yüksek Komisere başvurma hakkı da dahil olmak üzere, uygun gördüğü yetkileri Mutasarrıf ve Konsey'e devredecektir.

Kaymakamlar şu an için İngilizlerden seçilecek, göreve uygun Kürtler bulunur bulunmaz bu kişilerle değiştirilecektir."²⁸

Haşimi Hanedanlığı'nın Irak'ın başına getirilmesi Arapları sevindirirken, Kürtleri kaygılandırmıştı. Bu nedenle Kürdistan'ın çeşitli yerlerinde hoşnutsuzluklar gelişti. Kürtler referanduma karşı Musul ve Kerkük'te kendilerinin dışlanmasına karşı tepki gösterdi. Süleymaniye'de ise referandum boykot edildi. Dahası Şeyh Mahmut'un kardeşi Şeyh Kadir, İngilizlere karşı olan Arap ve Kürt güçlerine bir

²⁸ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi-Kökenleri ve Gelişimi*- s. 571-572, İletişim Yayınları-1999

çağrı yaparak, Mahmut Berzenci'nin geri dönmesini ve onun yönetiminde bir otonomi bölgesinin oluşturmasını istedi.²⁹

Daha önce Bağdat'a dönmesine izin verilmiş olan Şeyh Mahmut'un kardeşi Şeyh Kadir, Yüksek Komiser'in 6 Mayıs 1921 tarihli duyurusuna göre aynı zamanda Süleymaniye yönetimini de üstlenen Seçim Konseyi başkanlığına getirilmişti. İngiliz belgelerine göre Berzenci ailesinin başını çektiği Şeyh Mahmut taraftarları, onun geri dönmesi ve görevine iadesi için çok yönlü çalışmalar başlatmıştı.³⁰

Kürdistan'daki tepkilere duyarsız kalamayan İngiltere Kürtlerin taleplerini dikkate almak zorunda kaldı. Bu nedenle Şeyh Mahmut Hindistan'dan önce Kuveyt'e ve daha sonra da 12 Eylül 1922'de Bağdat'a getirildi.

Bağdat'da İngiliz Yüksek Komiseri ve Kral Faysal'la görüşen Şeyh Mahmut'la bir uzlaşma sağlandı. Buna göre, Kürdistan'da düzen ve istikrarın sağlanması ve Türk istilasına karşı durması koşullarıyla Şeyh Mahmut'a Süleymaniye bölgesinde otonomi verilecekti. Bu uzlaşma görüşmelerinde Şeyh, Kerkük ve Erbil bölgelerine karışmama sözü de vermişti.³¹

30 Eylül 1922'de Süleymaniye'ye gelen Şeyh Mahmut, büyük sevinç gösterileriyle ve adeta bir hükümdar gibi karşılandı. 10 Ekim 1922'de kardeşi Şeyh Kadir'in Başbakan olduğu 8 üyeli bir kabine kuran Şeyh Mahmut, bunun bir Kürdistan Hükümeti olduğunu açıkladı. Şeyh ayrıca posta pulları çıkarttı ve Roj-i Kürdistan (Kürdistan Güneşi) adıyla bir gazete yayınlattı. Kendisine verildenden daha fazla güce sahip olmak için sabırsızlanmaya başlayan Şeyh Mahmut, Kasım ayında kendisini "Kürdistan Hükümdarı" ilan etti. Böylelikle bütün Kürt bölgeleri üzerinde hak iddia edebilecek bir konum kazanmıştı.

Wadie Jwaideh'e göre "Şeyh, görevine iade edilmesinin önemli imalarla yüklü olduğunun farkındaydı. İngilizler ister görevine iade edilmesi için halktan gelen isteklere boyun eğmiş olsunlar, ister onsuz Kürdistan'ı kontrol edemeyecek kadar güçsüz durumda bulunsunlar, görevine

²⁹ *İki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu*, s.38, Prof. Dr. Şakire Xıdoye Mihoyan, Peri Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1998

³⁰ Wadie Jwaideh *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, s. 373, İletişim Yayınları, İstanbul-1999

³¹ *İki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu*, s.46, Prof. Dr. Şakire Xıdoye Mihoyan, Peri Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1998

iade edilmesi İngilizlerin onu Güney Kürdistan'daki en önemli insan olarak gördüklerinin açık bir kanıtıydı.”³²

Bu arada Lozan'da başlayan Musul sorunuyla ilgili İngiliz-Türk görüşmeleri hızla uzlaşmaya doğru gidiyor ve taraflar kendi çıkarları doğrultusunda “Kürtleri de memnun edecek” somut çözüm önerilerini gündeme getirmeye çalışıyordu. Türkler, bölgedeki Kürt aşiretlerinin kendileriyle birleşmeyi isteyecekleri beklentisiyle Musul vilayetinde bir plebisiti savunurken; İngilizler buna karşı çıkarak Kürtlerin Irak'ta Araplarla birlikte yaşayacakları bir Irak sömürge yönetimi kurma peşindeydi.

Lozan'da görüşmeler devam ederken Kürtler, hala Sevr'de alınan karar doğrultusunda kurulacak Kürt devletiyle birleşme umudu taşıyorlardı. Ancak Lozan'da giderek İngiltere'nin görüşleri doğrultusunda oluşan Türkiye-İngiltere uzlaşması Kürtler arasında huzursuzluk yaratmaya başlamıştı. Bu nedenle İngiltere Kürtleri Araplarla aynı tacın altında yaşayacakları bir geçici anlaşma yapmaya zorluyordu.

Bu arada El Cezire'deki Türk askeri karargahına gönderilen bir belgenin İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirilmesiyle Şeyh Mahmut'un Kemalistlerle de temasa geçtiği anlaşılmıştı.³³ Bu nedenle ve Yüksek Komiser'in raporundaki ifadeyle “İngiliz ve Irak hükümetleri tarafından, Şeyh Mahmut'un hırsını dizginleyecek ve aynı zamanda meşru isteklerinin gözardı edilmeyeceğine dair ılımlılara garanti verecek kesin bir beyanda bulunmasının zamanı gelmiştir” denilmişti. Bu amaçla Kral Faysal'ın ve kabinesinin onayı da alınarak 24 Aralık 1922'da şöyle bir bildiri yayınlanmıştı:

“Majestelerinin Hükümeti ve Irak Hükümeti, Irak sınırları içinde yaşayan Kürtlerin bu sınırlar içinde bir Kürt Hükümeti kurma hakkını tanımakta, kurmak istedikleri hükümetin şekli ve bu Hükümetin etkili olmasını istedikleri bölgeler hakkında bütün Kürtlerin en kısa zamanda anlaşmaya varacaklarını, Majestelerinin Hükümeti ve Irak Hükümeti ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini tartışmak üzere sağduyulu delegeler göndereceklerini umut etmektedir.”³⁴

Ancak Şeyh Mahmut, İngilizlere karşı eski tavrını takınmaya başlamış ve Kerkük'teki konferansa katılmayı

³² Wadie Jwaideh *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, s. 376, İletişim Yayınları, İstanbul-1999

³³ Age, s. 377

³⁴ Age, s. 380

reddetmişti. 23 Ocak 1923'de kendi yerine gönderdiği iki delege ise toplantıda uzlaşmaz bir tutum sergiledi.

Bu kez İngilizlere karşı daha hazırlıklı olmayı düşünen Şeyh Mahmut, Sovyetler Birliği'ne de bir mektup göndererek silah ve mühimmat yardımı istemişti. Şeyh Mahmut'un bu konuda 23 Ocak 1823'de Tebriz'deki Sovyet Konsolosu aracılığıyla Sovyetler Birliği Hükümeti'ne gönderdiği mektup özetle şöyleydi:

"Bizlere ilişkin gerçeklere gelince, gazetelerin çoğunun yazmış olduğu gibi, yabancı kanına susamış İngilizler, kadın, çocuk farkı gözetmeden, Kürt halkına karşı ateşli silahlar ve bombalarla saldırmışlardır. Bu, 1919 yılında, bundan 4 yıl önce meydana gelmişti. Ne yazık ki, boyunduruk altında bulunan Kürt halkı, Süleymaniye'de meşru hak ve taleplerini elde etmek için girişimlerde bulunduğu, Kürtlerin bahtsızlığına, şanlı Sovyet devletinin iç durumu, ülke dışında baskı altında bulunan ve ezilen halkların durumlarını takip etmeye müsaade etmemiştir. Bu durum, Allaha çok şükür, kudret ve yüceliğini yitirmeyen güçlü Rus halkının iyilik ve dostça tavırlarını göstermesine kadar sürecektir. Mazlum Kürt halkı şerefle şunu rica ediyor:

"Güney Kürdistan'ın tüm halkı, tamamiyle şanlı Sovyet devletiyle dostluktan yanadır, bu dostluk için her türlü fedakarlıkta bulunmaya, onu maddi ve manevi olarak desteklemeye hazırdır. Bununla birlikte, bizler kendi tarafımızdan, meşru haklarımızın resmen tanınmasını esas koşul olarak görüyoruz. Kendi tavrımızı dünya kamuoyuna göstermemiz, kuvvet ve prestijimizi artırmamız, düşmanın kuvvetini zayıflatmamız için ülkemizin tüfek, makineli silah, uçak, silah ve cephane ihtiyacı vardır. Bu konudaki ayrıntıları, sizlere şifahen, süvari komutanı Albay Reşit Efendi ve şahsi sekreterim Arif Efendi bildireceklerdir.

(...)

Kuşkusuz bu güne kadar bizimde, güvendiğimiz ve kendimize dayanak olarak gördüğümüz Sovyet devleti arasında diplomatik ilişkiler kurulmamış olmasından ötürü, sizlere bütün girişimlerimize dair bilgi vermek mümkün değildir.*

* Bu girişimlerin ne olduğunu ve bu konuda yayınlanmış belgeler olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak, bu noktada aklımıza gelen ve bir şekilde sorgulanması gereken ilk şey, Sovyetler Birliği ve Komünist Enternasyonal'in Kürt ulusal mücadelesine bakış açılarıdır. 1-8 Eylül 1820 tarihlerinde Baku'de toplanan Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na Kürtleri

"Binaenaleyh, Kürt halkının meşru ulusal haklarının gerçekleştirilmesinde, bizlere dostluk ve kardeşlik elinin - sizlere dostluk, kardeşlik ve birliği bütün kalbimizle arzu etmekteyiz- gecikmeksizin uzatılacağı inancındayız."³⁵

Şeyh Mahmut'un ilişkileri yeniden germeye başladığını gören İngilizler, yeni bir isyan hazırlığında olduğunu düşündükleri Şeyh'in bu kez isyanı başlatamadan önünü kesmek için harekete geçti. Bu bağlamda 16 Şubat 1923'de Bağdat'ta düzenlenen konferansta aşamalı olarak uygulamaya konulacak kararlar alındı. Bu taktik kararlar özetle şöyleydi: Yüksek Komiser Şeyh Mahmut'a Bağdat'a gelmesi gerektiğini bildiren bir telgraf çekecek; gelmeyecek olursa hava kuvvetlerine bağlı uçaklar Süleymaniye üzerinde uçup görevinden alındığını belirten bildiriler atılacak; toplama birlikler herhangi bir saldırıya karşı güçlendirilecek ve Sîh Taburu'ndan iki bölük demiryoluyla Kerkük'e gönderilecek; eğer Süleymaniye'yi terk etmeyi reddederse Şeyh Mahmut'un karargahı bombalanacaktı.³⁶

Kendisine karşı uygulanan politik taktiklerin farkında olan Şeyh Mahmut, İngilizlerin kendisinden bekledikleri bir refleks göstermedi ve zaman kazanmak için çeşitli uzatma taktikleri izledi. Bunun üzerine İngiliz uçakları 23 ve 24 Şubat günleri Şeyh'in "görevlerini ihmal etmesi sebebiyle görevden alındığını" belirten bildiriler attı. Daha sonra Şeyh Mahmut'un 1 Mart'a kadar Süleymaniye'yi terk etmesi istendi ve kentin sakinleri de tehlike altında oldukları için

temsilen (sözelimi Kürt Teali Cemiyeti, Şeyh Mahmut vb.) birilerinin çağnıp çağnılmadığı bilinmemektedir. Doğu Halkları Kurultayı'nda milliyetini bildiren delegelerden 8 adedinin Kürt olduğu yazılı. Ancak, bunların kim olduğu ve hangi örgütleri temsilen bu toplantıya katıldığı belli değil. Zabıtlara göre herhangi bir Kürt delegesi söz alıp konuşmamış. Bu Kurultay'da belli olan şey, Kürt örgütlerinden Kürt Teali Cemiyeti'nin ve Şeyh Mahmut'un İngiliz yanlısı oldukları iddiasıyla çağnılmadıklarıdır. Öte yandan Kurultay'da Kürt sorununun pek tartışıldığına ilişkin bir kayıta bulunmamaktadır. Sadece "Ermeni Sorunu" görüşüldüğü sırada Kürtlerden ve Kürdistan karşılığı olarak da, "Mezopotamya" kavramı kullanılıyor. Ayrıca Kürtlerin Osmanlı devleti tarafından Ermenilere karşı kullanıldıkları şeklinde yorumlara yer veriliyor. M. Suphi konuşmasında Kürtlerden ve Kürt ulusal mücadelesinden hiç söz etmiyor. (Daha fazla bilgi için bakınız: Birinci Doğu Halkları Kurultayı- Baku 1920- Koral Yayınları, İstanbul, Şubat -1975)

³⁵ *İki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu*, s.58. Prof. Dr. Şakire Xıdoye Mihoyan, Peri Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1998

³⁶ Wadie Jwaideh *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, s. 384-385, İletişim Yayınları, İstanbul-1999

uyarıldı. Bu istek yerine getirilmeyince 3 Mart'ta Süleymaniye'deki hükümet binaları havadan bombalandı. 4 Mart'ta Kerkük'te bulunan Şeyh'in kardeşi Şeyh Kadir ve Hacı Mustafa Paşa'dan oluşan Süleymaniye heyetinin telgraflarından sonra Şeyh Mahmut, kenti terk ederek kuzeydeki Surdeş dağlarına çekildi. Burada Cesene Mağarası'nda karargahını kuran ve kenti terk ederken belediyenin matbaa makinesini yanına alan Şeyh Mahmut, 8 Mart 1923'te Bang-i Haqq (Hakkın Sesi) adında bir gazete yayınladı. "Kürdistan Ordusu Genel Karargahı'nda basıldığı belirtilen bu gazete ile Şeyh İngilizlere karşı "cihat çağrısı" yaptı.³⁷

Bu gelişme üzerine sorumlu Siyasi Komiser Edmonds, Süleymaniye'ye giderek Şeyh Mahmut'un kardeşi Şeyh Kadir'in de içinde bulunduğu geçici bir "hükümet birimi" kurdu. Edmonds, aşiretlerden gelen heyetlerin hükümete bağlılıklarını sunmalarını sağladıktan sonra, 14 Haziran'da İngiliz birliklerinin kentten ayrılacağını açıkladı. Askeri birliklerin kentte kalmasını isteyen "geçici hükümet birimi" bu talebi kabul edilmeyince istifa etti. İngiliz kuvvetleri çekildikten sonra Şeyh Mahmut taraftarları kente girdi, Şeyh'de 11 Temmuz'da Süleymaniye'ye döndü. Şeyh'in bu dönüşünü kerhen de olsa kabul eden İngilizler, onun konumu ve yetki alanını yeniden belirlemek zorunda kaldı. Bu konuda Siyasi Komiser Edmonds'un Şeyh'e gönderdiği mektup şöyleydi:

"Ekselanlansları Yüksek Komiser Süleymaniye'ye dönmüş olduğunuz haberini almış ve Ranie, Kle Dize, Çemcemal, Halepçe, Kara Dağ ve Sanyaw kazaları ve Mawat nahiyesinin yönetimi için düzenlemeler yaptığı, bahsedilen bölgelere, veya Sargelulu Seyitlere ait köylere hiçbir şekilde karışmamanız gerektiği konusunda sizi bilgilendirmem için bana emir vermiştir. Eğer (Allah muhafaza) bu talimatlara aykırı hareket ve söz konusu bölgelere karışır veya hükümet aleyhine herhangi bir iş çevirirseniz, size karşı en ağır ve en kesin önlem alınacaktır. Şu an için, yukarıda belirtilen bölgelere müdahale etmeden ve düşmanca faaliyetlere girişmediğiniz takdirde, Ekselanları size karşı bir yaptırımda bulunmayı düşünmemektedir."³⁸

Yüksek Komiser'in iletlediği bu karara rağmen kendi inisiyatifıyla davranmayı sürdüren Mahmut'un karargahına

³⁷ Age, s. 386-387

³⁸ Age, s. 390-391

25 Aralık 1923'de yeniden hava saldırısı düzenlendi. Şeyhi hizaya getirmek için Süleymaniye'de uçuşlara birkaç ay devam eden İngilizler, Şeyh'in isyankarlıklarının devam etmesi üzerine Süleymaniye'yi 24 Temmuz'da yeniden işgal etti. İşgalde görev alan kuvvetler Süleymaniye'de garnizon kuvvetine dönüştürülerek bölgenin idaresi de Siyasi Komiser A.J.Chapman'a verildi. İngiliz saldırısı sırasında kenti terk eden Şeyh Mahmut İran sınırını boyunca "bir o yana bir bu yana gedip gelerek" hükümet kuvvetlerini taciz etmeyi sürdürdü. Ancak 1927 Haziran'ında İngiliz hükümetine biat etmek zorunda kalan Şeyh'in affedilerek Irak'a dönmesine izin verildi.³⁹

2. Binbaşı Noel'in Kuzey Kürdistan Misyonu

a) Noel'in Kuzey Kürdistan Gezisi

Mondros Mütarekesi'nden sonraki günlerde, 14 Aralık 1918 tarih ve FO 371/3386 sayılı Hindistan Bürosu' Siyasi Kısım Notu'nda Kürdistan'ın sınırları ve demografik yapısı şöyle tanımlanmaktaydı:

"Botan nehrinin güneyinden, Dicle ve Cebel Hamrin'in doğusundan İran sınırına kadar olan topraklar. Belirtilen bu alan Bitlis, Van ve Musul vilayetlerini kapsamakta ancak, Dicle'nin batı yakasında kalan Musul kentini (şehir merkezi) içermemektedir. Bölgedeki belli başlı kentler şunlardır: Amadia, Rewandız, Erbil, Altinköprü, Süleymaniye, Kerkük ve Kifri. 1916 yılındaki Sykes-Picot anlaşması Kürdistan'ın üçe bölünmesi sonucunu doğurmuştur. Ülkenin kuzey kesimi Rusya'nın, merkezi kesimi Fransa'nın ve Güney kesimi de Britanya'nın nüfus alanına girmiştir. Aşağı Zap nehri, Fransa ve Britanya nüfus alanları arasındaki sınırı oluşturmaktadır. Ülkenin nüfusu esas olarak Kürttür; ancak Arap, Yahudi ve Ermeni unsurlarının bulunduğu bir alışıma ek olarak ülkenin kuzeyinde, Zap nehrinin üst kesimindeki vadilerde I. Dünya Savaşı öncesinde İngiliz (Anglikan) kilisesi himayesinde olan Nasturi Hristiyanları'nın yerleşim birimleri bulunmaktadır."⁴⁰

³⁹ Age, s. 391-392

^{*} Bu sırada İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan sınırı, Mısır ve Kürdistan'dan başlıyor ve bölgenin siyasi işleri bu Hindistan Bürosu tarafından yürütülüyordu.

⁴⁰ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s. 19, Doz Yayınları-1992

Bu belgede İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın belirlediği resmi görüşe gönderme yapılarak Kürdistan'ın İngiltere için önemi şöyle vurgulanmaktaydı: "Kürdistan'ın Büyük Britanya için önemi şu gerçeğin altında yatmaktadır: Bu ülkeye hakim olan güç Mezopotamya'ya ulaşan stratejik noktaları ve bu toprakların sulanmasının büyük ölçüde dayandığı Dicle su kaynağını kontrol edecektir. Üstelik askeri amaçlar için zengin bir kaynak olabilecek istikrarlı ve dost bir Kürdistan, Yukarı Mezopotamya'daki bir barış için hayati önemdedir. Mezopotamya sınırındaki alçak topraklar petrol alanlarına ve diğer kaynaklara sahiptir. Petrol, kömür ve bütün üreten Süleymaniye ve Halepçe, büyük gelişme potansiyeline sahip bölgeler olarak değerlendirilmektedir. Kufri-Kerkük yolu üzerindeki Tuz Hurmatu'da ve bölgenin güneydoğusundaki Siyakur'da da petrol bulunmuştur. Bütün bu bölgeler Britanya'nın nüfuz alanındadır."⁴¹

İngilizlerin bölgedeki bütün faaliyetleri Kürdistan'ın bu stratejik konumuna göre belirlenmekteydi. Ekim Devrimi'nden Sovyet Hükümeti'nin Kuzey Kürdistan'dan geri çekilmesiyle bu bölgeyi de kontrol etmeye başlayan İngilizler, asıl müttefikleri olan Fransızları da bölgeden uzak tutmaya çalışarak Kürdistan'ın tek hakimi olmaya çalışıyorlardı. Ancak, Güney Kürdistan'ı tümüyle kontrol altına alan İngilizler için Musul ve Kerkük bölgesi ile Kuzey Kürdistan karmaşık sorunlarla doluydu. Bu nedenle İngilizler bölgede kendi çıkarlarına en uygun çözüm yöntemleri ve siyasal taktikleri geliştirmeye çalışıyorlardı.

Söz konusu raporda Kuzey Kürdistan'daki durumun belirleyicileri olarak şu unsurlardan söz edilmişti:

"Kürt sorunu, Ermenistan sorunuyla sıkı sıkıya ilişkilidir.

Kürdistan'ın geleceği büyük ölçüde şu iki soruya bağlıdır: (1) Fransız hükümetini Musul üzerindeki iddialarından vazgeçmeye ikna edip edemeyeceğimiz; (2) eğer bunu yapabilirsek Musul'un, Bağdat'taki temsilcinin kuvvetle önerdiği gibi, Mezopotamya devletiyle mi birleştirileceği yoksa Albay Lawrence tarafından önerildiği gibi, bir taraftan Suriye'den ve öte taraftan da Mezopotamya'nın bağımsız Musul'un bizzat veya daha batıdaki Rasûlayn'ın başşehir olacağı bir merkezi Arap-Kürt krallığının parçası mı olacağı.

⁴¹ Age, s. 19

Bölgede hali hazırdaki siyasal ortam mükemmeldir. Ülkenin güney bölümünü askeri olarak işgal etmiş bulunmaktayız ve hali hazırda İngiliz idari görevliler Kıfri, Kerkük, Süleymaniye, Altinköprü ve Erbil'e atanmışlardır. Alınan son raporlar yeni rejimin Kürtler tarafından benimsendiği ve bağımsız bir Kürt devleti veya İngiliz mandasındaki bir federasyon şeklindeki çözümlerin, ülke sakinlerini tatmin edeceğini göstermektedir. Gerçekten de Süleymaniye'deki siyasi temsilci (Binbaşı Noel) Van Gölü kıyılarına kadar uzanan bağımsız bir Kürdistan emeline şu anda kolaylıkla ulaşabileceğini yakın zamanda rapor etmiş bulunmaktadır.”⁴²

İngiliz Amiral Calthorpe'dan 12 Temmuz 1919'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir raporda ise, Binbaşı Noel'in Kuzey Kürdistan'a yapacağı geziyle ilgili olarak söyledikleri, asıl amacın ne olduğunu açıkça göstermektedir. Amiral Calthorpe'un 12 Temmuz 1919 tarih ve Belge No: 101503 sayılı raporunda şöyle demektedir:

“Gündemdeki öncelikli sorun Mezopotamya için tatmin-kar ve emniyetli bir sınır meselesidir, ancak bu doğal olarak bizi Kürtlerin bağımsızlığı ve özerkliği meselesine götürmektedir.

Kürt reislerinin Britanya'nın hükümrانlığını istemeleri yolundaki ifadeleri samimi bir görüntü arz ediyor ve Noel bu istemin şimdiye kadar gezdiği yörelerde hiçbir şekilde desteksiz olmadığı yolunda beni temin etmektedir.

Sorunun çok geniş öneme sahip olduğunu takdir etmekteyim, ancak sorunla yüzleşilmelidir. Fırsatları en avantajlı duruma dönüştürmek yakıcı sorundur. Mezopotamya'nın İngiliz mandasına girmeyeceği hiçbir çözüm düşünemiyorum. Mezopotamya'da barış için Kürtlerle iyi ilişkiler gereklidir.”⁴³

Amiral Calthorpe'un bu raporda sözünü ettiği amaçlara uygun olarak İstanbul'da Kürt Teali Cemiyeti'yle kurduğu ilişkiler sonucu Binbaşı Noel'in Kuzey Kürdistan misyonu başlamıştı. Binbaşı Noel Kuzey Kürdistan'daki ilk faaliyetine 12 Mart 1919'da Bağdat Sivil Komiser'inin emriyle Nusaybin'e giderek orada İngiliz nüfusu altına girmek isteyen bazı Kürt aşiret liderleriyle görüşmüş ve bölgedeki durumu rapor etmişti.⁴⁴ Daha sonra Noel, 25 Haziran'da Bağdat

⁴² Age, s. 20

⁴³ Age, s. 60

⁴⁴ Age, s. 83-84

Yüksek Komiseri tarafından İstanbul'a gönderilmişti. Bu sırada Bağdat Yüksek Komiseri ile Binbaşı Noel tarafından Kürdistan'daki durumu üzerine yapılan bir tartışmanın sonuçları 10 Temmuz'da Londra'ya rapor edilmişti. Bu raporda, "Kürtler kesinlikle Türklerin karşısındadır ve Hristiyan halklarla dostane olmak eğilimindedirler; Kürtler, Kürdistan'da çoğunluk olarak tanındıkları takdirde Hristiyanların haklarını korumayı garanti etmektedirler; Türkler İzmir'in işgalini ve Kürtlerin Müslüman olmalarını kullanarak, Kürtleri tekrar kazanmaya çalışmaktadırlar. Ermeni hakimiyetinin tasarlanmadığı yolunda bir garanti verilmezse bu taktik başarılı olabilir; Kürtler, kabul edildiği takdirde, Majestelerinin hükümetinin Mezopotamya için güvenli bir sınır belirlemesini kolaylaştıracak ve Mezopotamya Kürtlerinin isteklerini de tatmin edecek bir İngiliz mandası için isteklidirler."⁴⁵

3 Temmuz 1919'da İstanbul'a gelen Noel Kürtlerden oluşan bir heyetle birlikte Antep, Maraş ve Malatya'ya bir gezi yapmıştı. Binbaşı Noel'in gezi sırasında tuttuğu günlüklerinin Türkiye'de yayınlanan bir bölümünden onun görüşlerini ve amacını öğreniyoruz. Noel'in Halep'ten, Antep, Maraş ve Malatya rotasıyla yaptığı gezide 14 Haziran - 21 Eylül 1919 tarihleri arasında tuttuğu günlük ve Kürtlerle ilgili notlarından konumuzu ilgilendiren bölümler şöyledir:

"Diyarbakır'dan Halep'e geçtim, orada Bağdat'tan Hazeran'ın 26'sında dönen Albay Wilson'la görüştüm. Albayın 13 Haziran'da HMG (Britanya Ordusu Yönetim Birimi-çn.)'ye, kabaca Van, Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ vilayetlerini kapsayan İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan oluşturulmasını önermiş olduğunu öğrendim. Albayla yapılan görüşmede; İstanbul'a gidip, burada Bedirhan ailesi ve etkili olabilecek başka Kürtlerle görüşüp bu ailelerden bir ya da daha fazla kişiyle beraber Kürdistan'a dönmeme karar verildi. Kürdistan'da sorumluluğunu alacağımız özel görev; Türklerin pan-islamist propagandalarına ve Kürtleri İngiliz silahlarıyla desteklenmiş Ermeni hakimiyeti kuracağına dair asılsız söylentilerle korkutarak bize düşman etme çabalarına karşı faaliyette bulunmaktır.

3 Temmuz'da İstanbul'a vardığımda aralarında Şeyh Abdülkadir ve Bedirhan ailesinin üyelerinin de bulunduğu

⁴⁵ Age. s. 87

önemli Kürt liderleriyle buluştum. Birkaç görüşmeden sonra, Emin Ali Bedirhan'ın iki oğlu, Seyit Abdülkadir'in damadı Seyit Moin ve Dersimli önemli bir şahsiyet olan İbrahim'den oluşan bir temsilci heyetinin bana eşlik etmesi önerisinde bulundular. Bu saydığım kişilerin hepsi ikinci derecede öneme sahipti. Asıl önemli şahsiyetlerin, yani Abdülkadir ve Emin Ali'nin gelmek istememelerinin altında yatan çeşitli sebepler vardı. Şöyle ki; Abdülkadir, Türkler tarafından vatan hainliği suçundan hapse atılabileceği tehdidiyle korkutulmuştu. Emin Ali ise, yoksullaşmış olması dolayısıyla Kürdistan'ı ziyaretinde aile geleneğinin gerektirdiği ihtişam ve koşulları sağlayamayacağı için mahcup olmak istemiyordu. Abdülkadir'i kaybettiğime üzüldüğümü söyleyemem, iyi bir insan olmasına karşın bende fanatik ve sık bir kişilik izlenimi bıraktı. Kısacası uzun vadede birlikte çalışılması zor bir insan. Diğer yandan Emin Ali'nin heyette yer almasını isterdim. Bu iyi niyetli yaşlı adam, Kürtler arasında büyük bir saygınlığa sahipti. Kişiliğinde liderlik nitelikleri barındıran, Kürt aşiretleri arasında sevilen ve onlara sözünü dinletebilecek tipte bir şahsiyettir. İstanbul'da yetişen, gazetecilik yaparak geçimlerini sağlayan oğulları, henüz babaları kadar olgun değildiler. Heyet için çok cazip kişiler olmamalarına rağmen, İngilizlere sempati duymalarını ve Bedirhan Ailesi'nin Kürdistan'daki tartışmasız prestijini gözönünde bulundurarak, onların da heyette yer almasını uygun buldum. Heyetin her iki üyesi riskli ve tehlikeli gördükleri yolculukta bana eşlik etme kararlarından vazgeçtikleri için, burada onların kişilikleri üzerinde durmayı gerekli görmüyorum. Heyet seçilmeden önce Kürt Cemiyetinin (Kürdistan Teali Cemiyeti) üyeleri, büyükelçilikten, Türk Hükümetinden bana eşlik edecek olan aileleri korumayı garanti etmesini talep etmesini istemişti. Türk hükümeti, heyetin faaliyetinin Kürt aşiretlerini pasifize etmekle sınırlandığı ve Kürtlerin Türk Hükümetine karşı harekete geçirilmediği sürece heyet üyelerinin İstanbul'daki ailelerinin güvenliğini sağlayacaklarını bildirdi.

23 Temmuz'da Halep'e döndüm ve oradan Bağdat'a geçtim. Celadet ve Kamuran Ali Bedirhan kardeşlerin İstanbul'dan Halep'e geliş tarihleri olan 19 Ağustos'ta tekrar Halep'teydim.

Heyete katılmaktan vazgeçen iki üyenin yerini doldurmak için Diyarbakırlı Cemil Paşa'nın oğlu Ekrem Bey'le anlaştım. Belçika'da eğitim görmüş olan bu iyi niyetli genç,

halkla iyi iletişim kurabilme, onlara kendini kabul ettirme yeteneğine sahipti.

Ekrem Bey'le ilk defa Haziran ayında Diyarbakır'da karşılaştım. Beni ziyaret etmeye geldiğinde üzerinde geleneksel Kürt kıyafetleri vardı. Bana, taşıdığı Kürt milliyetçi duygularını ve Kürtlerin Büyük Britanya'dan Manda istemlerini açıkça dile getirdi..."⁴⁶

Binbaşı Noel, Malatya'daki durumu da şöyle anlatmaktaydı:

"3 Eylül'de Malatya'ya ulaştık... Malatya'ya yaklaştığımızda Mutasarrıf, Başkan ve diğer önemli memurlar tarafından karşılandık.

Heyetimizde yer alan iki Bedirhan'ın amcası olan mutasarrıf Halil Bey, güçlü Kürt milliyetçi duygulara sahip ve İstanbul'da bulunan Kürt Cemiyeti'nin ve gazetesinin kurucuları arasında yer alıyor. İngilizlere karşı sempatiyle yaklaşan bu açık görüşlü yöneticinin Malatya'daki Ermenilerle ve ACRNE (Britanya Ordusu) ile iyi ilişkiler kurmuş, fakat şehirdeki Türklere karşı, hem fanatik oldukları için hem de Halil Rami Bey'in Türklere karşı beslediği antipatiden dolayı aynı iyi ilişkileri geliştirmiş olduğunu söylemek mümkün değil. Şöyle bir soru zihinleri meşgul edebilir: 'Nasıl bir Kürt, Kürtlerin ağırlıkta olduğu bir sancakta Mutasarrıf olabiliyor?' Bu sorunun cevabı atamayı yapan İçişleri Vekili Mustafa Arif Bey'in tavrında gizliydi. İçişleri vekili Mustafa Arif Bey, aynı zamanda Bedirhan ailesinin kadim dostları arasında yer alıyor. Ancak, Mustafa Arif Bey'in vekillik görevi fazla sürmedi, o görevinden alınır alınmaz Halil Beyin makamına şüphayle bakılmaya başlandı, fakat Kürtler üzerinde etkili bir şahsiyet olması ve biraz da bölgeyi herhangi bir Türkün yöneteceğinden dahi iyi yönetmesi dolayısıyla Türkler onun görevine son vermeyi göze alamadılar.

ACRNE üyeleri tarafından Halil Rami Bey'e; Türklerle Müttefikler arasında bir düşmanlık baş gösterdiği takdirde Malatya sancağının Kürtlerinin Türklere karşı ayaklanacakları ve onları bölgeden kovacakları bilgisi verilmiş. Bu bilgi İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne de aktarılmış.

İstanbul'u ziyaretim sırasında İçişleri Vekilliği bana telgrafları şifreli gönderme ve şifreli alma yetkisini verdi. Buraya döndüğümde 9 tane şifreli telgrafi beni bekler bul-

⁴⁶ E. W. Charles Noel, s. 7-9, *Kürdistan 1919, Binbaşı Noel'in Günlüğü*, İstanbul-1999, Avesta Yaynevi-1999

dum. Ama telgrafların şifresini çözemedim, çünkü birileri telgraflara kasten zarar vermişti. Bunun karşısında telgraf müdürünü aradım. Kürt olan telgraf müdür sayesinde Urfa ile bağlantı kurarak hiç değilse birkaç telgrafın temiz kopyalarına ulaşabildim.

Harput valisinin, Malatya'nın güneyinde bulunan Kahta kazasının kaymakamını arayarak ona benim bölgedeki Kürt aşiret liderleri ile görüşmemi engelleme emri verdiğini duyduk... Bugün (4 Eylül), Antep'ten Malatya'ya olan yolculuğum esnasında Kürtlerin siyasi konumu ve tutumu hakkında çıkarttığım sonuçları yazdığım aşağıdaki telgrafi gönderdim:

Malatya'ya Antep'ten 320 kilometrelik zigzaglı bir yolculuk sonunda ulaştım. Yolculuk yaptığım bölgenin Ermenilere ait olduğu iddia edilmektedir. Fakat buranın savaş öncesi Ermeni nüfusu, Kürtlerle birlikte yaşayan sadece 25 esnaf-zanaatkâr ailesi ile sınırlıdır... Ziyaret ettiğim hemen her yerde, Türklere karşı duyulan antipati ve yönetime duyulan nefret ile karşılaştım... Geçtiğim yerlerde anti-İngiliz ya da pan-islamist bir hareketin tek izine dahi tanık olmadım. Her yerde içten bir dostlukla karşılandım. Bu tavırları şunlara bağlıyorum:

1- Ermeni nüfusun azalması dolayısıyla savaş öncesi ırksal sorun ortadan kalkmıştır. Ermeni hakimiyetinin kurulması tehdidi sıradan insanların gözünde ağırlık oluşturamayacak kadar farazi kalmaktadır. Aslında, Ermeni hakimiyetinin Türklerindekiinden daha iyi olacağına inanan Kürtler de bulunmaktadır.

2- Kürtlerin %75'i toleranslı ve rahat bir kimlik arz eden Şii'lerden oluşmaktadır. Geriye kalan %25'lik Sünni kesim hiçbir şekilde fanatik değildir. Türklerin de bir kısmı Şii'dir.

3- Malatya'da Mutasarrıf olan, aynı zamanda Bedirhan ailesinden gelen Halil Bey, İngilizlere sempatiyle bakan samimi bir Kürt milliyetçisidir.⁴⁷

Binbaşı Noel, Malatya'da karşılaştığı olaylarla ilgili olarak günlüğüne 5 Eylül'de şunları yazıyordu.

"25 Ağustos civarında, buraya gelişimizden on gün önce, Diyarbakır'da bulunan 13. Kolordu; Malatya'daki O.C. (Officer Commanding) birliklerine heyetin Kürt üyelerini tutuklamaları için telgraf çektiğini, fakat yerel garnizondaki asker eksikliği, bölgede çok sayıda silahlanmış Kürt bu-

⁴⁷ Age, s. 36-38

lunması ve Mutasarrıfın jandarmayı kendi aleyhlerine kumanda etme ihtimali karşısında ordunun bu hareketi durdurma kararı almak zorunda kaldığını öğrendim. Bir güvenlik önlemi olarak İstanbul'daki Büyükelçiliğe Türkçe kaleme aldığım aşağıdaki telgrafi gönderdim, telgraf amirinden aynı telgrafi Harput ve Diyarbakır'a da göndermesini rica ettim..."

"6 Eylül: Dün gönderdiğim telgrafın etkileri hemen hissedilmeye başlandı. Harput Valisi, heyetteki Kürt üyelerini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tacizine karşı korumak için gereken her adımı atacağına dair güvence vermesi konusunda uyarı aldı."⁴⁸

Binbaşı Noel günlüğüne, Malatya'da Mutasarrıf Halil Rami Bey'den elde ettiği bir mektup ve birkaç telgraf metinlerini de eklemişti. Bu belgeler, Kemalistlerin, Kürtlerin ve Osmanlı Hükümeti'nin tutumlarını göstermesi bakımından önemli bilgiler içeriyordu. Bu bağlamda Noel, 6 Eylül'de şunları yazmıştı:

"13. Kolordu Komutanı Halit Bey'in süvari subayı Kaptan Abidin'e gönderdiği mektup Diyarbakır'daki Kürt milliyetçi hareketinin gücünün Türklerin arasında da kabul gördüğünü göstermesi açısından ilginç bir örnektir. Mektup şöyledir:

Diyarbakır'daki mitingin ne kadar büyük bir coşku ile geçtiğini hatırlarsınız. Mektubunuzda toplantının Erzurum'dakiyle aynı amacı güttüğünü, yani Ermeni taleplerinin tanınmasına karşı bir hareket olduğu iddianızı sürdürmektesiniz.

Toplantının tek amacının bu olduğuna inansaydım toplantıyı hiç kimse benim kadar memnuniyetle karşılamazdı. Fakat Diyarbakırlıların mantalitelerini ayrıntılarıyla inceledim ve onların bütün düşüncelerini biliyorum. Diyarbakırlıların şu anda, Kürt milliyetçiliği maskesi altında, bir İngiliz mandası için çabaladıklarına adım gibi eminim. Jön Kürtlerin halkı galeyana getirmek için yürüttükleri propagandaları ve aldığım raporları değerlendirdiğimde, onların İngilizlerin yararına çalıştıkları nazarımda kesinlik kazanmaktadır.

"Binbaşı Noel döndüğünde (Haziran) Ekrem Bey'in telefuz ettiği cümleler, ardından Ekrem'in Halep'e kaçması, Diyarbakırlıların bütün tavsiyelerimize rağmen Erzurum Kongresi'ne katılmayı reddetmeleri, bütün bu ve benzeri

⁴⁸ Age, s. 38-39

olaylar bize gerçeğin ne olduğunu açıkça göstermektedir. Yeni Vali görevine başladığında ona bütün bu olayların aslında ne anlama geldiği anlatıldı ve o da Kürt Cemiyeti'ni (Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Diyarbakır Şubesi) kapatma kararı aldı.

İşte görüyorsunuz ki, bu hareketin sizin aklınızı karıştırdığının farkındayım ve sizi tüm tatsızlıklardan korumak için Malatya'ya tayin ettim.

Umarım buradan gidebilirim. Burada mücadelemi her yönüyle sürdürmekteyim. Diyarbakır'ın önemli şahsiyetlerine kalplerinin şehrin kara taşları kadar kara olduğunu söylüyorum.

Ortak vatansever duygularla hareket eden hiç kimseyi göremiyorum..."⁴⁹

"7 Eylül: Mutasarrıf Halil Rami Bey, aşağıda yer alan, Vali ve İçişleri Vekili arasında geçen telgrafları bana gösterdi. 6 Eylül'de İçişleri Vekili'nin Harput Valisi'ne çektiği telgraf, şöyle başlıyor:

"Binbaşı Noel'in Büyükelçiliğe çektiği telgraf üzerine.

Bedirhanların tutuklanmasının Türkiye için zararlı sonuçlar doğuracağı kanaatindeyiz. Ancak diğer yandan aynı şahıslar, 13. Kolordu Komutanlığı'ndan aldığımız bilgilere göre, oldukça ciddi tehlikeler doğurabilecek Kürt milliyetçi propaganda faaliyetlerinin örgütleyicileri arasında yer almaktadırlar. Görüşlerinizi bize telgraf çekerek bildiriniz."

"Valinin cevaben gönderdiği telgraf aşağıdaki gibidir:

Bedirhanların tutuklanmasına aşağıdaki gerekçelerle karşıyım:

1- Binbaşı Noel mevcut yönetimin otoritesini sarsacak hiçbir girişimi onaylamayacağına dair bana güvence verdi.

2- Serbesti Gazetesi'ne ve Kürt Cemiyeti'nin (Kürdistan Teali Cemiyeti) İstanbul'daki diğer yayınlarına -ki bu yayınlara hiçbir müdahale yoktur ve yetki tamamen bu şahısların elindedir- bakılırsa Bedirhanların önderlik ettiği milliyetçi propaganda daha fazla devam etmeyecektir.

3- Tutuklamalar, Kürtler arasında kontrol etmeye gücümüzün yetmeyeceği karışıklıklar meydana getirebilir.

4- Bedirhanların önderlik ettiği propagandanın 13. Kolordu'nun düşündüğünün aksine ciddi tehlikeler doğurabileceğine inanmıyorum."⁵⁰

⁴⁹ Age, s. 40-41

⁵⁰ Age, s. 41

Binbaşı Noel Fransızların bölgedeki faaliyetleri ve Kema-
listlerle ilişkileri konusunda da şunları yazmaktadır.

“Bir Fransız subayı olan Harput ve Sivas vilayetleri
Jandarma Müfettişi Binbaşı Bruno, teftişten bugün döndü.
Binbaşı açıkça Mustafa Kemal'in lehinde konuşmaktadır.
Valinin gönderdiği aşağıdaki telgraftan da anlaşılacağı gibi
Vali ile Fransız Subay Bruno arasında fikir ayrılıkları mev-
cuttur.

Sivas'tan Harput'a gelen Jandarma Müfettişi Fransız
Subayı, Mustafa Kemal'e karşı aldığım önlemlere açıkça
karşı çıktı. Binbaşı Noel, Fransızların aksine bizim önlemle-
rimizi desteklemektedir. Bu davranış biçimi Fransızların
gizliden gizliye Mustafa Kemal'i ve Sivas Kongresi'ni destek-
lediğini teyit etmektedir.

1 Eylül'de Vali, Halil Rami Bey'e Reşvan aşiretinden yüz
silahlı adam toplaması için bir telgraf çekti. Halil Rami Bey,
topladığı kuvvetlerin Kürt aşiretlerine karşı kullanılacağını
düşünerek bu isteği yerine getirmede. Ancak Halil Rami
Bey, valinin emirlerini yerine getirmek zorunda olduğu için
isteği Reşvan aşireti lideri Bedri Ağa'ya iletti... Daha sonra
valinin ziyaretiyle birlikte bu askerlerin Sivas'ta toplanan
İstanbul Hükümeti'ne bağlı olmadıklarını açıklayan Ulusal
Kongre için istendiği anlaşıldı.

Bu durum elbette Kürtlerin meseleye bakış açısını ta-
mamen değiştirdi. Valiye yardım etmekle Müttfiklere hiz-
mette bulunup, Kürt meselesinde mesafe kat edeceklerini
ve Hükümetin gücünün Kürtler adına zayıflatılmasına ze-
min hazırlayacaklarını, böylece de Osmanlı hakimiyetinin
sona ereceğini düşünüyorlardı. Bu düşünceyle Mutasarrıf,
istenilen 100 asker yerine 500 asker göndermek için gerekli
adımları atmaktadır. Balyan aşireti lideri bugün benimle
görüşmek için buraya geldi...”⁵¹

Binbaşı Noel, 9 Eylül'de merkezi Diyarbakır bulunan
13. Kolordu Komutanı Albay Ahmet Cevdet'in bir genelgesi-
ni günlüğüne almıştı.

Noel'in “anti-İngiliz, Pan-İslamist bir propagandanın yü-
rütüldüğünü göstermesi açısından kayda değer bir telgraf-
tır” dediği bu genelge/belge şöyleydi:

“Telgraf No: 302/300 9 Eylül 1919. Bir İngiliz subayının
da katıldığı bir heyetin Malatya'ya ulaşması ata toprakları-
mız üzerine şeytani bir plan tasarlandığının açık bir göster-

⁵¹ Age, s. 42-43

gesidir. Binbaşı Noel adıyla seyahat eden bu şahıs iki ay önce Diyarbakır'a gelmiştir. Türk hükümetine karşı açık bir propaganda yürütmektedir. 6 ay içerisinde tek Türk yetkilinin kalmayacağına dair teminat verdiği Milli Aşireti resine para önermiştir. Fakat bütün bu vaatlerine karşın, emelleri doğrultusunda bir cevap alamamıştır. Cemil Paşazade Ekrem Bey, Diyarbakırlıların hatta kendi öz ailesinin bile nefret ettiği çılgın bir adamdır.

Ey ahalî! Kürtler, Türkler, Araplar ve Arnavutlar 600 yıldır İslamın destekçisi olmuştur. Balkan Savaşından önce Arnavutlar bağımsızlık tuzağı ile aldatıldılar. Bugün, Balkan uluslarından bahsederken Arnavutların isimleri geçmemektedir. Savaş sırasında Mekke ve Hicaz, krallık tuzağı ile aldatılmıştır. Şimdiye kadar verilen sözlere rağmen Suriye, Filistin, Cezayir, Tunus, Trablusgarp ve Mezopotamya'da yaşayan Araplar, çeşitli yabancı kuvvetlerin yönetimi altında kalmıştır, bağımsızlıklarını elde edememiştir.

Arapların kandırılarak bizden ayrıldıklarını görebilmektir. Ancak bugüne kadar nam salmış dindarlıkları ve halifeye olan sadakatleriyle İslam'la ve Türk hükümetiyle bağlarını devam ettirme isteğindedirler.

Kendini Albay olarak tanıtan ancak gerçekte Binbaşı olan şahıs, Süleymaniye'de siyasi subaylık görevini yürütürken Şeyh Mahmut'un kanına girmeyi başarmıştı. Ancak akılda tutulmalıdır ki, aynı Şeyh Mahmut şu anda İngilizlerle karşı amansız bir savaşa girişmiş durumdadır.

İki ay evvel Kafkasya'dan bir İngiliz subayı, Beyazıt sancağının Ermenilere verildiğini ve şehrin derhal boşaltılması gerektiğini belirten bir notayı Mutasarrıf'a gönderdi. Benzer bir şekilde Revanduz siyasi subayı, Şemdinan sancağının boşaltılmasını istedi. Ancak Erzurum'da ulusal direnişin başlamasıyla birlikte İngilizler bu isteklerini yerine getiremediler.

Bugün Süleymaniye aşiretlerinden Zaho ve Amediye İngilizlere karşı savaşmaktadır. Eğer İngilizler Kürtlere bağımsızlık ihsan etme niyetindelerse, adı geçen yerlerdeki olaylar nasıl yorumlanabilir?

Ey Ahalî! Allah sizi bu yalan sözlere kanmaktan, sizi aldatılmaktan korusun. Türkler ve Kürtler birlikte İslam'ın temel direğidir. Onlar ayrıldıkları gün İslam zayıflayacaktır. Türkler, Kürtler olmadan tek başlarına yaşayabilirler, ancak Kürtler, Arap, Fars ve Ermenilerin arasında asla Türkler olmadan tek başlarına olamazlar. Amerika'da bulunan

Ermeni Patriği bizi köleleştirecek. İngiliz hükümetine hizmet eden üç ya da dört haine rağmen birileri mutlaka gerçekleri hala hatırlıyor olmalıdır. Ancak gerçek hatırlandığı zaman, hiç kimse ittifak politikasına karşı bir harekete teslimiyeti göstermemelidir.”⁵²

Binbaşı Noel, Malatya’dan ayrılmak ve geziyi devam ettirememek zorunda kalışına ilişkin olayları da şöyle anlatmaktaydı.

“10 Eylül: Şafak sökerken, katırlara binmiş 100 askerin, yanlarında iki adet makineli tüfek olduğu halde bizi ve Valiyi tutuklamak üzere şehre doğru yaklaştıkları haberiyle uyandırıldık. Hemen kampı bozup yola çıkmak üzere toparlanmaya başladık. Saat yedide güneye doğru dağların yolunu tutmuştuk. Mutasarrıf, Reşvan aşireti reisi Bedri Ağa ve birkaç Kürt yaklaşmakta olan birliklerle konuşmayı düşünen Vali ile birlikte kaldılar. Ayrıldığımızı dair haber Suvari Sınıfı Kumandanı Cemal Bey’e iletili. Bizim kaçışımız ve destek birliklerinin yaklaşması Cemal Bey’i, Bedirhanların tutuklanması için aldığı emri yerine getirmek yönünde cesaretlendirdi. Yola çıkışımızdan bir saat sonra bizi izleyenlerin yakınlarımızda olduklarının farkına vardık... Türk subayı bana kuşatıldığımızı haber vermek üzere iki asker gönderdi. Onlara, kendisinin yanıma gelip benimle görüşmesini istediğimi söyledim... İsteğimi uysalca yerine getirdi.

“Sizi tutuklamak istemiyorum” dedi ve “sadece yanınızdaki Kürtleri alıkoyacağım” diye ekledi.

“Bu aramızda bir çatışma yaşanacağı anlamına geliyor” diye cevap verdim.

Bir an için düşündü. Etrafının silahlı adamlarımızla çevrili olduğundan mı yoksa bir İngiliz subayına saldırma sorumluluğunu almak istemediğinden mi çekindi tam olarak bilemiyorum, ama bize geçebileceğimizi aceleyle söyledi.

60 metrelik bir tırmanıştan sonra, saat 2’de Reşvan’da, Rafa köyünde konakladık. Vali, Mutasarrıf ve Bedri Ağa, güvenlik içinde akşam saatlerinde buraya ulaştı...”⁵³

11 Eylül: “Buradaki durum biraz karmaşık. Vali, Sultan’ın güvendiği bir grup Kürtle birlikte Sivas’a hareket ederek Mustafa Kemal’e karşı mücadele etmesini belirten bir nota aldı... Kürtler kendi amaçlarının tamamen dışında, Malatya’dan sadece birkaç saat uzaklıkta bulunan Sivas’a

⁵² Age, s. 44-46

⁵³ Age, s. 46-47

gidip orada Türklerle savaşmak için hiçbir sebep görmüyorlardı. Ancak, Vali, kontrolü kendi ellerine geçirdiklerinde Malatya'yı dahi işgal edebilecek olan Kürtleri kendi yanına çekmek istiyordu.

Vali, Kürtler üzerindeki etkimi onun istekleri doğrultusunda kullanmam için benden yardım istedi. Gerekli birlikleri toplamak için yardımına ihtiyaç duyuyordu. İstanbul Hükümetinin samimi olmadığını düşündüğüm için bu isteği reddettim.”⁵⁴

12 Eylül: Sonunda Vali, Kürt aşiretlerinin Malatya için ciddi bir tehlike oluşturduğuna, bu sebeple toplanan aşiret güçlerinin mümkün olduğunca çabuk dağıtılmasına karar verdi. Bütün Kürt reisleri tetikteydi. Savaş, Kürt aşiret liderlerine sağlıklı bir bakış açısı kazandırmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gücünü görebilmelerini sağlamıştı. Diğer taraftan, sıradan aşiret mensupları hayal kırıklığına uğramıştı. Kürtler arasındaki benzerliklerin eksikliği ya da ortak hedeflerin olmaması, onların yönetim karşısında gerçek anlamıyla ulusal bir birlikteliği engelleme eğiliminde olmuştur... DCPO (Deputy Chief Petty Officer) komutan vekili Albay Bell, öğleden sonra Malatya'ya geldi ve bana, gidip kendisini görmemi isteyen bir mektup gönderdi.”⁵⁵

13 Eylül: “Saat 3'te buluşma yerine gittim, ancak Albay orada değil. Bana sadece haber bırakmıştı. Albay, kendisinin bazı sorunları olduğunu, benim yolculuğumun güvenliğini garantilediğini ve bir gece şehirde kalmamı istediğini belirten bir mektup bırakmıştı. Birkaç silahlı Kürtle birlikte yola koyuldum. Uzun ve kapsamlı bir tartışma sonunda benim yolculuğuma devam edebilmemin Mustafa Kemal Hükümeti'nin silahlı birliklerinden dolayı imkânsızlaştığı ve dolayısıyla yapılabilecek tek şeyin hemen Halep'e dönmek olduğu kararına vardık.

Şehirde büyük bir karmaşa yaşandı. Türkler tüfeklerin toplanması çağrısında bulundular, ancak bu sadece Türkler tarafından kabul gördü, Kürtler ise itiraz etti.”⁵⁶

14 Eylül: “Türk jandarmalarının refakatinde geri dönüş yolculuğumuz başladı. Kampa saat 4'te vardık. Kamp toplanmıştı. Karanlık basana kadar Kâhta'ya doğru yol aldık.”

57

⁵⁴ Age, s. 47

⁵⁵ Age, s. 48

⁵⁶ Age, s. 48-49

⁵⁷ Age, s. 49

Binbaşı Noel, 18 Eylül'de Samsat'tan salla Fırat'ı geçiyor ve 20 Eylül'de Urfa'ya varıyordu. Burada Vali ile buluşan Noel, Urfa'dan Halep'e gitmek üzere ayrılan Valiyi takip ederek 21 Eylül'de Halep'e ulaşıyordu.⁵⁸

b) Heyet-i Temsiliye ve Noel Olayı

Erzurum ve Sivas Kongrelerinin toplandığı bir sırada yapılan bu gezi Heyet-i Temsiliye tarafından bilinçli olarak bü-yütölmüş ve propaganda malzemesi olarak kullanılmıştı. M. Kemal'in Nutuk'ta da dillendirdiği bu olay resmi ideolojinin temel argümanlarından biri olmuştur. Türk ulusal hareketiyle ilgili kaynaklarda "Noel Olayı" diye anılan bu inceleme gezisi Kürt sorununda "İngiliz parmağı" iddialarına temel teşkil etmiştir. Bazı Kürt yazarlar da Noel olayını Kürtler açısından "fiyasko", "başarısızlık" ve "umutsuzluğa" yol açan gelişmeler olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁹

İngiliz resmi belgelerinden ve Noel'in günlüğünden bu gezinin asıl amacı anlaşılmaktadır. Bu belgelere dayanarak Kemalistlerle Binbaşı Noel'in yaklaşımları arasındaki farklılığı net bir şekilde görmek mümkündür. Ancak, Kemalistler diğer birçok olayda da göröldüğü gibi, bu olayı abartarak ve özellikle de çarpıtarak kendi amaçları için bir araç olarak kullanmışlardır. Aynı dönemde Başkan Wilson tarafından Türkiye'ye gönderilen ABD Genelkurmay Başkanı General Harbord Heyeti'ne her türlü kolaylığı gösteren Heyet-i Temsiliye'nin Binbaşı Noel'in bu gezisini provoke etmesi, Kürtlere karşı tutumunun bir göstergesidir.

Binbaşı Noel'in bölgeye yaptığı gezi bu sırada Sivas'ta topladıkları kongreye Kürtleri dahil edemeyen Kemalistleri oldukça kaygılandırmıştı. Resmi yazışmalara da yansıdığı gibi Noel'in "bölgede Türk, Kürt, Ermeni nüfusunu tetkik gezisi" için Kemalistler karşı propagandaya başlamışlardı. Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye Noel'in gezisini Kazım Karabekir'in Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey'e gönderdiği 6 Eylül 1919 tarihli şifreli telgrafından öğrenmişlerdi. Karabekir telgrafından, "Bedirhan ailesinden Celadet ve Kamuran ile Diyarbakir'li Cemil Paşa ailesinden ve firarilerden Ekrem namında üç şahıs silahlı Kürtler muhafazasında ve Diyarbakir vilayetinde aleyhimize propagandalar yapan İngiliz Binbaşısı Noel refakatinde olarak, Elbis-

⁵⁸ Age, s. 54

⁵⁹ Rohat Alakom, *Şerif Paşa*, s. 104-105, Avesta Basın Yayın, İstanbul-1995

tan, Varga üzerinden Malatya'ya geldiler. Mutasarrıfla, belediye reisi tarafından istikbal edildikleri ve Binbaşı Noel'in Türk, Kürt, Ermeni nüfusunu tetkik etmek üzere hükümeti merkeziyenin müsaadesiyle dolaştıklarını söylediği, fakat yedinde vesika olmadığı Malatya'daki suvari alayının mevcudunun azlığı dolayısıyla bunların derdestine cesaret edemediği, maahaza bunların derhal tevkifi için İstanbul'a müracaat edildiği, 13. Kolordu'dan bildirilmiştir. Bu adamların ne maksat ve ne vazife için nereleri gezecekleri hakkındaki malumatı, Harput valisinden sordum"⁶⁰

Bu telgraf üzerine Heyet-i Temsiliye'nin talimatıyla hemen harekete geçen 3. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey, Diyarbakır'da bulunan 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey İstanbul hükümeti yanlısı olduğu için Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey'e telgraf çekerek "bu konuda kumandanınızın muvafakati olmasa bile gezi heyetinin tevkif edilerek Sivas'a sevk edilmesini" istemiştir.

7 Eylül tarihli bu telgraf şöyleydi:

"Memleket için pek muzır hareket icrasıyla meşgul oldukları tahakkuk eden Vali Galip Bey'le Malatya mutasarrıfı Bedirhane Halil, Kamuran, Celadet ve Ekrem Beylerle refakatlerinde bulunan İngiliz binbaşısının behemehal tevkif ve Sivas'a sevk edilmeleri için bizzat 15. Alay Kumandanı İlyas Bey'in emrinde altmış kadar atlı ve ester süvarinin en geç olarak 9 Eylül'de Harput'tan Malatya'ya hareketi icap etmiş ve doğruca mezkur alay kumandanlığına da tebligat yapılmıştır. Bu müfrezenin sürati hareketinin teminini ehemmiyetle rica ederim Berayı muavenet yarın Sivas'tan otomobil ile bazı zabitan dahi gönderecek ve müfreze için vesaiti nakliye tedarikini de ihtiyar edilecek masraf da buraca tesviye edilecektir. 15. Alay'a verilecek emir suretinin acilen ımarını ayrıca rica ederim. Bu hususlara kumandanınızın muvafakati olmasa bile icrası elzemdir"⁶¹

Halit Bey bu telgrafa verdiği yanıtta, "Tevkif hakkındaki arzuya muttali oldum, bu bapta kumandan beyin emir vereceğini zannetmiyorum. Çünkü havassı askeriyelerine tamamen vakıfım. Tarafımdan vuku bulacak tebligatı ise, icrada tamamen tereddüt ederler. Bu bapta İstanbul ile muhaberedeyiz" demiştir. 15. Alay komutanı da kendisine gelen emir üzerine hareketini tehir ettiğini bildirmiştir.

⁶⁰ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C-I, s.256, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Üçüncü Baskı-1988

⁶¹ Age, s.257

Bu gelişmeler üzerine Heyet-i Temsiliye Hükümete ve Padişaha telgraflar çekerek olayı protesto etmiş ve tüm askeri ve mülki amirler ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne bir genelge göndermiştir. 15 Eylül 1919 tarihli bu genelgenin 6. maddesinde şöyle denilmiştir:

"Milletin maruzatı zatı şahaneye arz ve iblağa muvaffak olunup da emnü itimadı milliyi haiz bir hükümeti meşruanın teşekkülüne kadar mercii muhaberat Sivas'ta Umunu Kongre Heyeti Temsiliye'si olacaktır."⁶²

13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey'in, Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği telgraf ise, hem bu olaya bakış açısını ve hem de bölgedeki somut durumu özetlemesi bakımından önemliydi. Cevdet Bey uzun telgrafında özetle şunları yazmıştı:

"Milli itimadı haiz bir hükümetin teşekkülüne kadar hükümeti merkeziye ile muhaberatın kat'edilmesi ve mercii muhaberatın Sivas Heyet-i Temsiliye'si olarak kabul edilmesi mahzurludur. Her şeyin başında böyle bir hareket hilafet müessesine karşı isyan telakki edilir. Çünkü kumanda ettiğim bölgelerde milli vahdet ve kuvayı milliyeye taraftarlıkta fikir beraberliği yoktur. Malatya hadisesi bu hususta kuvvetli bir misal ve delil sayılmak gerekir. İngiliz para ve propagandası bu bölgede azami faaldir. Kürt gençleri bu tesir altında olduğu gibi mukabil koyucu teşkilatta da yoktur. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'de henüz bu havalide teşekkül etmiş değildir. Halk hakiki maksattan habersizdir. Hele buralardaki Kürt, Arap, Türk aşiretleri hilafet siyaseti ile elde tutulduklarına nazaran, hilafet müessesesine karşı bir isyan halinin ne derece sarsıntılara sebebiyet vereceği aşıkardır. (...) Hükümeti muvakkate teşkili ve muhaberatın kati takdirinde Anadolu'daki zabitan ve efradın maneviyatı da bozulacak, maaş çıkmayacak, mahalli varidat tediyelere kifayet etmeyecek, ticaret aleminin ve bankaların faaliyetten kalacak, belki de İngilizler hükümeti merkeziyenin muvafakati ile aleyhimize vasi miyasta bir işgal hareketine tevessül edecekler. Heyet-i Temsiliye'nin İngilizlerle yeni bir harbe girişmeyi düşünüp düşünmediğini de öğrenmek isterim"⁶³

Bu sırada İngilizlerin konuyla ilgili tutumu somut olarak İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'nın 12 Temmuz 1919 tarihinde Dışişleri Bakanlı-

⁶² Age, s.275

⁶³ Age, s.286

ğ'na gönderdiği (Belge No: 101503, FO 371/4192) raporundan anlaşılmaktaydı. Amiral Calthorpe, raporunda şöyle diyordu:

"İkinci olarak, Kürt aşiretlerinin ve Ermenilerin bağımsızlığı söylentilerine ve İzmir'in Yunan işgaline ilişkin olarak elinde epey propaganda malzemesi bulunan Mustafa Kemal'in etkinliklerine karşı büyük duyarlılık göstermektedirler. Mustafa Kemal'e karşı girişebilecekleri herhangi bir harekete karşı Yüksek Komiserliğin göz yummaya hazır olup olmadığını öğrenmek istemektedirler. Böyle bir harekete rıza göstermemiz hiçbir şekilde arzulamadığımız bir savaş, örtülü olarak, kabul etmek olur; dolayısıyla Mustafa Kemal'e karşı hiçbir harekette bulunmamaları gerektiği kendilerine bildirildi; ancak Mustafa Kemal'in karışıklık yaratmak amacıyla aşiretlere temsilci göndermesi durumunda, bunların İngiliz yetkilileri tarafından tutuklanacakları ve Kürdistan dışına çıkarılacakları bildirildi..."⁶⁴

Öte yandan, İngiltere'nin Karadeniz ordusu İstihbarat Örgütü'nün 13 Ekim 1919 tarih ve FO 371/4193 sayılı raporunda, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin 8 Ekim 1919 tarihli bir toplantısında alınan bir karara yer verilmiştir. Kürtlerin, Türk ulusal hareketine karşı tutumu, İngilizlerle ilişkileri ve Noel Olayı konusunda Cemiyet'in söz konusu kararları/görüşleri şöyledir:

"İstanbul'daki üye sayısı 15.000'e varan Kürdistan Terakki Cemiyeti güvenle ve sükünetsizce Barış Konferansı'nın kendi kaderlerine ilişkin kararlarını beklemektedir.

Anadolu hareketi ile hiçbir ortak amaçları yoktur. 'El Bayrak'ın veya Anadolu güçleri şefinin Kürtlere yönetildiği iddiaları esefle ret etmektedir.

Tüm Kürtler adına duyururuz ki Malatya Olayı Kürt ulusal orununa karşı bir harekettir.

İngiliz Binbaşı Noel Kürdistan'da coğrafik, etnografik ve diğer bilimsel araştırmalar yapmak üzere kendi hükümeti tarafından gönderilmiştir. İngiliz görevliye eşlik eden iki genç Kürt prensi seyahat masrafları komitemiz tarafından karşılanmak üzere ve Binbaşı'ya sadece bilimsel araştırmalarını kolaylaştırmak amacıyla eşlik etmek ve Barış Konferansı kararını verinceye değin, sakin olmaları konusunda

⁶⁴ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s. 60, Doz Yayınları - 1992

Kürtlere tavsiyede bulunmak amacıyla görevlendirilmişlerdir.

İki Kürt prensi oraya, Kürdistan'da huzursuzluk yaratmak için değil, fakat Kürdistan'a ilişkin son karar alınınca ya kadar, halka itidal tavsiye etmek üzere gitmişlerdir.

Toplantı sonunda aşağıdaki kararı oy birliğiyle alınmıştır.

İngilizler bizim tek dostumuzdur ve Kürtlere İngilizlerden başka hiçbir himayeci istememeye karar vermişlerdir.”⁶⁵

İngiliz Karadeniz Ordusu İstihbarat Örgütü'nün bir belgesinde, (19 Kasım 1919 tarihli Belge No: 153094, FO 371/4193) Noel Olayı'nın Osmanlı hükümetiyle ilgili kısmı hakkında detaylı bir bilgi bulunmaktadır. “Ulusalçılarla Kürtler Arasındaki İlişkiler Üzerine İstihbarat Notu” başlıklı belgede şunlar yazılmıştır:

“1. Kürtlerin Ulusalçı harekete karşı tutumları son zamanlarda Ulusalçılar arasındaki önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. İngilizlerin bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasını destekledikleri fikri ciddi bir endişeye yol açmış ve bizi sözde Türkiye'yi parçalama politikamızın bir diğer kanıtı olarak görülmektedir. Sonuç olarak daha fazla İngiliz karşıtı propagandayı teşvik etmiştir.

2. Damat Ferit hükümeti ile Ulusalçılar arasındaki siyasi mücadelenin doruğunda olduğu Eylül'ün (1919) ilk günlerinde, Savaş Bakanı Süleyman Şefik Paşa Ulusalçı hareketi kuvvet yoluyla ezmek için çeşitli tertipler içine girdi. Bu tertiplerden birisi şöyleydi: El-Aziz Valisi Galip Bey kimi Kürt süvarilerini ayaklandırıp Ulusalçı kongrenin yapıldığı Sivas'a yürütecek ve hareketin liderlerini tutuklayacaktı.

3. Süleyman Şefik'in, Galip'e gönderdiği tüm talimatlar Ulusalçılar tarafından ele geçirildi ve Galip'e –Kürtlerin eşlik ettiği ve civar mevkide olan– Binbaşı Noel'in de tutuklanması için önlemler alındı. Hem Galip Bey hem de Binbaşı Noel milliyetçilerden yakayı sıyırdılar ve emniyet içinde Urfa'ya vardılar.

4. Daha sonra Ulusalçılar Süleyman Şefik'in Galip'e yoladığı talimatları hem son hükümet, hem de İngilizlere karşı propaganda amacıyla bir Sivas gazetesinde yayınladılar. Binbaşı Noel'e eşlik eden Bedirhanzade Celadet ve Kamu-

⁶⁵ Age, s. 103

ran Ali Beyler'in tutuklanmalarına ilişkin olarak da bu Sivas gazetesi 'tüm Kürtleri İngiliz altınına satan Celadet ve yoldaşları gibi hainlere verilecek cezayı halkın yargısına' bırakmaktadır. Gazete aynı şekilde 'güvenilir bir kaynaktan öğrenildiğine göre İngilizler polis müdürü Nurettin Bey'e propaganda amacıyla 15.000 altın vernişlerdir' demektedir.

5. Her ne kadar İstanbul'daki İngiliz Komutanlığı Galip Bey'in misyonu ile ilgisizdiyse de, Ulusalci liderler bunun bağımsız bir Kürdistan kurulması amacıyla Binbaşı Noel tarafından yürütülen bir İngiliz tertibi olduğunu zanneder görünmektedirler.

(...) Genel olarak bu huzursuzluklar ve söylentiler Ulusalcular arasındaki İngiliz karşıtı hislerin artmasına yol açmaktadır."⁶⁶

c) Noel'in Kürdistan Raporu

Binbaşı Noel tarafından "Kürt Durumuna Bakış" başlığıyla hazırlanan rapor, geziye çıkmadan önce 18 Temmuz 1919'de İstanbul'da yazılmıştı. 18 bölümden oluşan bu kısa rapor gerek hazırlanma tarzı ve gerekse Kürt sorununa çok yönlü bakış açısı ve sonuç olarak önerdiği çözüm önerileriyle önemli bir belge niteliğindeydi. Emperyal siyasetin bakış açısıyla ve Kürt sorununu en derli toplu anlatan o zamanlarda yazılmış en iyi rapordur. Bu rapor aynı zamanda, Sevr Antlaşması sürecinde Paris Barış Konferansı'nda İngilizlerin tutumlarına temel teşkil eden bir perspektifi sunmaktadır.

Raporun Birinci Bölümü "Tarihe", İkinci Bölümü "Dile" ayrılmıştı. Üçüncü Bölüm'de "Ulusal Özellikler" anlatılıyordu. Bu bölümdeki tespitler şöyleydi:

"Talihsizliğe bakın ki Kürtler, Avrupa'da ilkel, barbar ve "hayattaki tek işleri sadece Ermenileri öldürmek" olarak biliniyorlar. Bu yanlış kanaat Avrupa'da yaygınlaşmış ancak Kürdistan'ı ziyaret eden Avrupalı seyyahlar dönüşlerinde Kürtlerle ilgili çok iyi izlenimler edinmişlerdir. İngiltere'de kilise yayın organları ve güçlü Ermeni cemiyetleri Kürtler için olumsuz bir kamuoyu oluşturmuşlardır... İngilizler için en güvenilir polis teşkilatının ve devlet memurlarının Kürtlerden oluştuğu ispatlanmıştır. Dünya savaşında Kürt işçi gruplarının çalışma verimleri ve çalışmalarının olumlu sonuçları, Arap ve Acem işçilere kıyasla çok daha

iyiydi... Amerika'da, Kürt göçmenlerin yeni toplumsal yaşama en iyi uyum sağlayan insanlar olduğu çok iyi bilinen bir gerçektir... Kürtler yeni uygarlığa ve çağdaş gelişmeye uyum sağlamakta çok yeteneklidirler. Ve bu bağlamda Kürtler, Türklerden, Araplardan ve Acemlerden çok daha üstündür.

Güvenilir ve uzman bir insanın kararı şu olur: Kürtler için kurulacak çağdaş ve güçlü bir hükümetin dünyaya sağlayacağı yarar, diğer bütün Doğu milletlerinkinden daha fazla olur.”⁶⁷

Dördüncü Bölüm'de “Ermenilerle ilişkiler” için de şunlar söyleniyordu:

“Esasen Kürtler ve Ermeniler arasında çok az fark vardır. Ancak talihlerini karartmak için önce Abdülhamit ve daha sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti bu iki ulus arasında kin, düşmanlık ve nifak tohumlarını ekmıştır. 1860'ta başlatılan düşmanlıktan önceki dönemde, Kürtler ve Ermeniler arasındaki sevgi, saygı ve dostane ilişkilere Ermenilerin bizzat kendileri tanıklık ediyor.

1895 ve 1915 yıllarındaki Ermeni katliamları tamamıyla Osmanlı fermanlarıyla gerçekleştirilmiştir. Diyarbakır'da bulunduğum sırada, Hristiyan cemaatlerinin önderleri nezdinde yaptığım özel bir araştırmada, onlara Kürtlerle ilişkilerini sordum. Bana verdikleri cevap şuydu; “Eğer Türklerin yıkıcı etkileri olmazsa bizim Kürtlerle hiçbir sorunumuz olmaz. İlişkilerimiz kardeşçe ve barış içinde sürer gider”.

Ermeni katliamı sırasında birçok örnekle ispatlandı ki; Kürtler, Türklerin, Ermenilerden katli ile ilgili birçok emri bilerek ve isteyerek uygulamamışlardır... Dünya savaşının ilk üç yılında Rusların eline geçen Doğu vilayetlerinde yaşayan Ermeni ve diğer Hristiyan halkların Müslümanlara yönelik 1915 Ermeni katliamı boyutlarında olmasa bile vahşette ona benzeyen bir katliamı gerçekleştirdikleri Avrupalılarca bilinmemektedir...”⁶⁸

Beşinci Bölüm'de “Hamidiye Alayları” ile ilgili olarak şunlar söyleniyordu:

“Kürtlerin Avrupa'daki güzel ve temiz imajları Sultan Abdülhamit'in Kürtlerden oluşturup kurduğu “Hamidiye Alayları” ile kirlendi ve bozuldu. Hamidiye Alayları'nın ku-

⁶⁷ E. W. Charles Noel, s. 138-139, Kürdistan 1919, *Binbaşı Noel'in Günlüğü*, İstanbul-1999, Avesta Yayınevi-1999

⁶⁸ Age, s. 139-140

rulmasının görünürdeki nedeni Hristiyanlara karşı idi. Ancak esasta ve gerçekte Hamidiye Alayları, Kürtlerin gücünü kırmak, Kürt aşiretleri arasında düşmanlık yaratıp bundan faydalanmaktı ve Osmanlı'ya karşı Kürt birliğinin oluşmasını engellemek içindir.

Hamidiye Alayları'na sadece küçük aşiretlerin girme şansı vardı. Bundan amaç, küçük aşiretleri güçlendirip büyük aşiretlerin karşısına dikmek ve aralarındaki çelişkileri sürekli körüklemektir. Tabi bunun sonucu olarak da birliğin asla sağlanamamasıdır... Olayın özü şudur, Hamidiye Alayları, Hristiyanlara zarar verdiği kadar Müslümanlara da zarar vermiştir. Şu gerçek hiç de şaşırtıcı değildir. Hamidiye Alayları'nın bünyesinde çok sayıda ilkel ve vahşi aşiret bireylerine diledikleri her türlü vahşeti yapabilme yetkisi verilmişti..."⁶⁹

Altıncı Bölüm'de "Kürtlerin Anlaşılmasında Genel Bir Yanlışlık" başlığıyla şunlar söyleniyordu:

"Ermeniler, Kürtleri, Hristiyanların katili, vahşi ve hatta dilleriyle bile iftihar edemeyen kişiler olarak tanıtmak istiyorlar... Ermeniler, Kürdistan'da kendileri dışındaki insanları farklı türlerden gösterme çabasındadırlar. Birinci kısım yerliler, ikinci kısım göçerler, üçüncü Kızılbaş ve dördüncüsü de Zazadır diyorlar. Bu çabanın nedeni, Kürtleri bir ulus olarak görmemektir..."⁷⁰

Yedinci Bölüm'de "Türkler ve Kürtlerin Farklılığı" başlığıyla şunlar söyleniyordu:

"Savaş öncesinde Türklerin, Kürtlerin yoğunlukta yaşadıkları bölgelere otonomi taleplerini inkar amacıyla oluşturdukları "Türkler ve Kürtler aynı kökenden geliyor" tezi tamamen yanlış temellere dayanıyor... Anlattığımız bütün bu farklılıklardan ötürü, Kürtler daima ulusal özelliklerini korumuşlardır.

Savaş sırasında Kürtler, Türklerin yanında bizimle savaşmayı kabul etmediler ve savaşmadılar. Gerçekte de savaşta önceleri bize yardım ettiler ve "yerli" ordumuzda askerlik yapip hizmet ettiler.

Osmanlı ordularında Kürt asker sayısı çok azdı. Hamidiye alayları ta savaşın başlarında savaşmayıp geri çekildiler. Bu nedenle Türkler onları hain olarak görüyorlardı. Ve bir gün bunun intikamını almayı tasarlıyorlardı.

⁶⁹ Age, s. 141

⁷⁰ Age, s. 142

Türklerle Kürtlerin gerçek ilişkilerini, Türklerin Kürt sürgünlerini düzenleyen kanunda görmek mümkündür...”

71

Sekizinci Bölüm'de “Türklerin Kürtlere Yönelik Politikaları”ndan söz ediliyordu. Bu konuda yapılan tespitler şöyleydi:

“Merkezi yönetim Türklerin elinde olduğu için her zaman Kürt varlığını inkar etmişlerdir. Bütün resmi raporlarda “Kürt” sözcüğü yerine “Müslüman” terimini kullanmışlardır.

Bütün Kürtçe yayınları yasaklayıp, Kürt derneklerini kapattılar ve Kürt önderlerini hapse attılar. Daha önce de birçok Kürt yurtseverini gizlice idam etmişlerdi. 1915 yılında hükümet, Kürtleri batı vilayetlerine sürgün kararı verip ayrıca onların toplu halde bir arada değil, Türkler arasında dağıtılmaları konusunda talimat vermişti. Amaçları, Kürtleri bir an önce Osmanlılaştırmaktı. Bu şekilde birçok Kürt askeri baskılarla topraklarından uzaklara sürüldü.”⁷²

“İngilizlere sempati duyan İstanbul'daki Bedirhanlar ve Seyit Abdülkadir gibi Kürt eşrafı, Türklerin bu propagandasını engellemeye çalıştı. Çünkü bu propagandanın cahil halk içinde etkili olabileceğini ve bunun da daha sonra Kürtleri Avrupa karşısında zor duruma düşüreceğini görüyorlardı. Bu önemli şahsiyetler, çabalarının İngilizler tarafından desteklenmemesinden derin üzüntü duyuyorlardı.

Ermeni sorunundan çok daha güçlü olan Kürt ulusal sorununa olan ilgisizliğimiz ve bu meyanda Ermeni sorununa çok açık olan ilgi ve desteğimiz bu önemli şahsiyetlerin bizden epey sitem etmelerine neden olmuştur.”⁷³

Dokuzuncu Bölüm'de “Kürtlerin İstekleri”nden şöyle söz ediliyordu:

“Ulusal gelişmelerini sağlayabilmek için yaşadıkları topraklar üzerinde bağımsız bir hükümetlerinin olmasını istiyorlar.

Bu raporun ekinde sunulan haritada* etnolojik esaslar dahilinde Kürtlerin yaşadığı alanlar mavi çizgilerle belirlenmiştir. Haritada mavi çizgilerle çevrili alanda tamamen Kürtler yaşıyor, ancak Ermeniler bu alanların kendilerin ait olduğunu iddia ediyorlar... Eğer bu alanın bir bölümü Er-

⁷¹ Age, s. 143-144

⁷² Age, s. 144

⁷³ Age, s. 145

* Raporun Kürtçe ve Arapça çevrisinde sözü edilen harita yok-editör.

menistan'a bırakılsa bile geriye kalan Kürdistan'ın Türk hegemonyasında bırakılmaması gerekir. Ya Irak'a dahil edilmeli ya da bağımsız olmalı. Bu iki şık da pek çözüm değil. Irak sınırlarının genişletilmesi pek arzulanmayan bir durumdur. Ancak, sınırları Ermenistan, İran ve Irak'la çevrili bu geniş Kürt coğrafyasında bağımsız bir Kürt devletin kurulması da zordur.”⁷⁴

Onuncu Bölüm'de “Etnik Olarak Kürt Sınırları” anlatılıyor ve “Savaş Dairesi tarafından hazırlanıp Kraliyet Coğrafya Cemiyeti tarafından yayımlanan harita” temel alınarak Kürdistan'ın etnik dağılımı ve Kürt nüfusundan söz ediliyordu.⁷⁵

Onbirinci Bölüm'de “Kürt Ulusal Taleplerinin Gerçekleşmesi İçin Yardım Etmemizi Gerekli Kılan Bazı Nedenler” başlığıyla şunları anlatıyordu:

“Şu anda Kürdistan'da iki hakim eğilim var. Birincisi İslam birliği, ikincisi Ulusal sorun. Ulusal düşüncenin yaygınlaşmasının İslam birliği düşüncesinden daha çok yararımıza olduğu aşikardır. Ancak Türkler, İslam birliği düşüncesinin yaygınlaşmasını daha çok istiyorlar. Bunun için de Türklerin elinde, İzmir sorunu gibi güçlü bir propaganda aracı vardır. İtilaf devletlerinin Yunanlıların İzmir örneğinde olduğu gibi Ermenileri de Kürdistan'a getirip Kürtleri onların boyunduruğuna sokacağına inandırılmışlardır. Daha önce belirttiğim gibi, Kürtler, Ermenilerin eline fırsat geçerse kafalarını keseceklerini çok iyi biliyorlar. Kürtlerin bu derin kin ve korkuları Ermenilerin boyunduruğu altına girmektense onlarla savaşmayı tercih etmelerine neden oluyordu... Eğer gerçek anlamda eğitim ve öğretim imkanına kavuşurlarsa Kürtlerin ılımlı Müslüman olmalarında ümit var... Güçlü bir hükümet ve yaygın bir eğitim imkanı sağlanırsa hem gelişme sağlanır hem de Kürtlerin Irak ve siyasi Kafkaslar arasında çok güçlü bir tampon olması ümidi vardır...”⁷⁶

Onikinci Bölüm'de “Rusların Amacı” anlatılıyordu. Bu kısa bölümde Noel şu vurguları yapıyordu:

“Rus imparatorluğundaki yeniden yapılanmayı asla gözden uzak tutmamamız gerekir. Geçmişteki Kürt ulusal hareketlerine Rus İmparatorluğu güçlü biçimde destek vermiştir. Rus Genel Kurmayı'nın 1917'de hazırladığı rapor-

⁷⁴ Age, s. 146

⁷⁵ Age, s. 146

⁷⁶ Age, s. 148

ları elime geçti. Bu raporlardan edindiğim düşünceye göre Ruslar, Kürtlerle Ermenileri dengelemeye çalışıyordu... Kürdistan'ın Irak'a olan coğrafi yakınlığı -ki bu durum ilişki kurmayı kolaylaştırıyor-, yönetimimiz altında birçok Kürdün bulunması, Kürt sorununa bir an önce çözüm bulmamızı, hem Rusların Kürdistan'a yönelik emellerinin önüne geçilmesi hem de çıkarlarımızın güvenliği açısından gereklidir.⁷⁷

Onüçüncü Bölüm'de "Davalarına Destek Bulmak İçin Ermenilerin Tersyüz Ettikleri Gerçekler ve Düzenledikleri Sahte Raporlar"; Ondördüncü Bölüm'de "Ermenilerin 'Büyük Ermenistan'ın bir Parçası Saydıkları Yerlerdeki Ermeni ve Kürt Sayıları"; Onbeşinci Bölüm'de "Kürdistan'da Amerikan Siyasi Misyonuna Verilecek Desteğin Sakıncaları"; Onaltıncı Bölüm'de "İran Kürdistanı" başlıklarıyla detay bilgileri ve tespitleri içeriyordu.

Onyedinci Bölüm'de "Krallığımızın Egemenliğindeki Irak Kürdistanı" başlığıyla Güney Kürdistan'daki İngiliz politika-sının ana hatlarını anlatıyordu. Bu konuda da Noel şöyle yazıyordu:

"Bağdat'taki Irak Genel Valisinin 13 Haziran 1919 tarih ve 6666 sayılı telgrafında 'Zaho, Erbil, Akra, Koysancak ve Süleymaniye Irak'ın içinde kalmalıdır. İki nedenden ötürü. Bir; bu bölge savaş ekonomisi açısından çok önemlidir. İki; bu bölge halkı Kürt Hükümetinin yönetimine girmek istemiyor.

Adını zikrettiğimiz bölgelerin halkı çoğunlukla Kürt'tür. Kürtlerin görüşüne göre buralar Kürdistan'ın en münbit ve zengin bölgeleridir, ancak diğer bölgelerde, Turabdin gibi, Kürtlerin dışında Yakubiler de yaşıyor ve buralar pek o kadar zengin olmadıkları gibi ekonomik açıdan da Irak için o kadar önemli değil, ayrıca Kürt hükümetinin hükümlerlik alanına da giriyor. Irak'ta mazbut bir hükümetin kurulması ve yöre halkının bu hükümetle düzenli ilişkileri bu münbit alanda yaşayan halkın ekonomik vs. çıkarlarına daha uygun olduğu bu bölgede yaşayan Kürt halkının düşüncesi olduğu kanaatindeyim. Öyle anlaşıyor ki bu bölgenin Kürdistan'dan ayrılması gerekiyor.'

Böyle çok problemlili bir politikayı kabul etmek şüphesiz kimseyi memnun etmez ve kabul görmez. Öyle temel bir çözüm şekli bulunmalıdır ki savaş, hem Irak'a ekonomik

fayda sağlasın hem de Kürt halkının meşru ulusal haklarını engellemesin.”⁷⁸

Onsekizinci Bölüm, “Kürt ve Ermeni Ulusal Taleplerini Bağdaştıran Bir Bakış Önerisi” başlığıyla raporun sonuç bölümünü ve çözüm önerilerini içeriyordu. Noel bu bölümde de şunları yazıyordu:

“Biz hem Ermenilerin hem de Kürtlerin ulusal amaçlarına inanıyor ve saygı gösteriyoruz. Ancak bu sorunun sağlıklı çözümü için, Ermenilerin ‘Büyük Ermenistan’ düşüncesinden vazgeçmeleri gerekiyor. Bu bölgeye ya ‘Doğu vilayetleri’ denilmeli veya ‘Ermenistan ve Kürdistan’ denilmelidir. Sınırlar ayrılmadan coğrafi ilişkilerin çözümünü daha ileriki bir tarihe bırakmak lazım. Çünkü bu topraklar çok karışık ve yıkılmış bir haldedir. Bu nedenle bir süre birleşik yaşamalıdır ki, bu haklar hem ekonomik açıdan güçlensin hem de toplumsal ve siyasal stabil hale gelsin ki daha sonra sağlıklı bir ayrılma programı veya çözümü uygulayabilsinler.

“Böyle bir projeyi uygulayabilmek için bu 6 vilayetin* bir gücün yönetimi altında bulunması gerekiyor. İdari bakımdan üç ayrı bölgeye ayrılmalıdır. Aşağıdaki bölgede tamamen Kürtler yaşamaktadır. Orta bölgede ise savaş öncesinde farklı halklar yaşıyordu ve üçüncü bölge, yani yukarı bölge, burada Kürt yoktur. Bu üç bölgede ulusal hedeflere ulaşılabilmesi için temel idari ve eğitim kurumlarının açılması gerekir. Bu üç bölgenin her birinde yerel yönetimler, yerel hükümetler olabilir veya her üç bölge dışarıda bir gücün yönetiminde olabileceği gibi yönetim merkezi orta bölgede olabilir.

Bu üç bölgenin idari yapıları aynı olmalıdır. Ancak ulusal farklılıklardan ötürü ulusal özellikler göz önüne alınıp kısmi yasal farklılıklar da uygulanabilir. Orta bölgede kurulacak okullarda hem Ermenicenin hem de Kürtçenin okutulması lazım. Jandarma ve devlet memurlarının sayısı Ermeni ve Kürt nüfusa göre belirlenmelidir. Şu şekilde umut edilir ki, 20 ila 30 yıl içinde bu bölge kendi kaderini tayin edebilecek seviyeye gelir.

⁷⁸ Age, s. 157-159

* Mondros Ateşkesi’nin 24. maddesinde tanımlanan ve “Vilayeti sitte” diye bilinen 6 Ermeni ilinden Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleri kastediliyor.

Unutulmamalıdır ki böyle bir programın uygulanabilmesi için bölge önemli askeri güce sahip bir otoritenin yönetiminde olmalıdır.

Eğer bu formül uygulanmazsa alternatif olarak kolonel Wilson'un 13 Haziran 1919 ve 6666 sayılı telgrafında önerdiği iki çözüm şekli uygulanabilir. Bu iki çözüm şekli şunlardır:

Birinci Çözüm: Trabzon ve Erzurum vilayetlerinde Amerikan himayesinde bir Ermeni hükümeti, diğer dört vilayette İngiliz himayesinde bir Kürt hükümeti kurulmalıdır.

İkinci Çözüm: Bu vilayetlerde, Avrupa gözetiminde tekrar Türk yönetimini geri getirmek."⁷⁹

Konumuz bakımından önemli olduğu için uzun alıntılar yaptığımız Binbaşı Noel'in bu raporu, yazıldığı tarihi koşullar dikkate alındığında Kürt sorununu bütün boyutlarıyla ortaya koyan en kapsamlı rapordur.

Her şeye karşın bu raporda belirtilen Noel'in çözüm önerileri ilginç ve önemli bir siyasal argüman niteliğindeydi. Özellikle "Kuzeyde, Ermenilerden ve Kürtlerden oluşan bir federasyon veya konfederasyon önerisi" o günkü koşullarda son derece ileri bir çözümdü.

Bu rapor, Sevr sürecinde ve özellikle Paris Barış Konferans'ında İngilizlerin tutumlarına temel teşkil eden ve Noel'in ikinci çözüm önerisi olan "yerel özerklik" uygulaması bile çeşitli koşullara bağlanarak Sevr'de kabul görmüştü. Kürdistan'ın yeniden bölünmesini de hedefleyen bu rapor, Irak'ta kurulacak olan Manda yönetiminin konumunu ve süreç içinde çözümlenecek olan Musul Sorunu'nun ana fikrini de oluşturmuştu.

⁷⁹ Age, s. 160

Beşinci Bölüm

Paris Barış Konferansı'nda Kürdistan Sorunu

"Bununla birlikte, Osmanlı Hükümeti, halk bu isteği açıkladığı vakit, Kürt ögesinin üstün bulunduğu topraklarda yerel özerklik kabulü ilkesini kabule hazır olduğunu bildirir"

(Hükümetin Konferans'a gönderdiği mektuptan)

1. Paris Barış Konferansı'nın Toplanması

a) Müzakerelerin Kapsamı ve Tarafların Tutumu

Birden fazla antlaşmayı içeren Paris Barış Konferansları "Versay Barış Sistemi" adıyla da bilinmektedir. Paris Barış Konferansı'nda ilk antlaşma Almanlarla yapılan Versay Barış Antlaşması'ydı. Bu antlaşma Paris yakınındaki Versay'da imzalandığı için, Paris barış antlaşmaları "Versay Barış Sistemi" adını almıştı. Diğer antlaşmalar şöyleydi: Avusturya ile Sen Jirmin Barış Antlaşması (1919'da), Bulgaristan'la Nöyyi Antlaşması (1919'da), Macaristan'la Trianon Barış Antlaşması (1920'de), Osmanlı İmparatorluğu ile Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920'de) imzalanmıştı.

Versay Antlaşması'nın bir özelliği Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'ni de içermesiydi. İngiltere'nin öncülüğünde oluşturulan Milletler Cemiyeti savaş sonrası uluslararası statüko-yu korumak için kurulmuştu. Üye devletlere eşit yetkiler vermeyen ve dolayısıyla dünya milletlerinin ortak çıkarlarını korumayan Cemiyetin kuruluş amacı özetle şöyle belirlenmişti:

1) Savaşı kazanan emperyalist devletlerin zaferini pekiştirmek ve uluslararası plandaki yeni konumlarını belirlemek.

2) Kapitalist emperyalist devletlerin egemenliğinde bulunan sömürge ve yarı sömürgelerdeki ulusal kurtuluş mücadelelerine karşı, kalıcı önlemler almak.

3) Kapitalizmin anavatanı olan Avrupa'yı yeni bir paylaşım savaşından uzak tutmaya ve yeni sosyalist devrim hareketlerine karşı önlemler almak.

4) Sosyalizmin Avrupa'ya yayılmasına engel olmak için Sovyet Birliği'ne karşı bir cephe oluşturmak.

Birinci Dünya Paylaşım Savaşı'nın galipleri tarafından savaşın mağluplarına dayatılacak olan koşulları görüşmek üzere toplanan Paris Konferansı 18 Ocak 1919'da Paris'te başlamıştı. Konferansa İngiltere, Fransa, ABD, İtalya ve Japonya'dan oluşan büyük devletler yanında, özel çıkarları nedeniyle 23 devlet ve savaşta tarafsız kalmış 4 devlet çağrılmıştı.

Konferans'ta 30 Ocak 1919'da Suriye, Filistin, Arabistan, Mezopotamya ve Ermenistan'ın Osmanlı devletinden ayrılmasına karar verilmiş ve daha sonra bu bölgelere "Mezopotamya ve Ermenistan arasında kalan Kürdistan" eklenmişti. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin parçalanmasıyla oluşacak olan yeni ulusların ve devletlerin temsilcileri olarak Rum, Ermeni, Yahudi, Arap, Nasturi, ve Kürtler konferansa davet edilmişlerdi. Böylelikle bu ulusların her biri Konferansa katılarak ulusal ve demokratik taleplerini dilelendirmişlerdi.

Paris Konferansı'ndan önce 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında savaşın asıl galipleri olan İngiltere, Fransa ve İtalya heyetlerinin katılımıyla San Remo Konferansı toplanmış ve bu konferansta Sevr Antlaşması'nın ana hatları hazırlanmıştı. San Remo'da alınan kararlar da Paris'e çağırılan Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı Heyeti'ne yazılı olarak bildirilmişti.

Bu konferanslarda emperyalist liderliği elinde bulunduran İngiltere daha belirleyici konumdaydı. Fransa ve İtalya kendi çıkarlarını savunmakla birlikte, İngiltere'ye karşı dayatmacı bir tutum içine giremiyordu. Bu nedenle Sevr Antlaşması'nın Kürtlerle ilgili 62., 63. ve 64. maddeleri Konferansı'nda İngiltere'nin görüşleri doğrultusunda belirlenmişti. San Remo konferansında İngiliz temsilci ve Başbakanı Lloyd George'un görüşleri, Sevr öncesi İngiltere'nin Kürdistan konusundaki yaklaşımını göstermekteydi.

19 Nisan 1920 günlü Konferans Tutanakları'na göre Lloyd George'un konuşması ve buna karşı diğer temsilcilerin tepkisi şöyle olmuştu:

"Lord Curzon Kürdistan hakkında karar vermenin güç bir sorun olduğunu söyledi. Bu ülke şimdiye değin Türk

İmparatorluğu'nun bir parçası olagelmıştır; ülkede oturanlar, genellikle koşulları ile ve çoğu zaman da Türk hükümetinin kendi ile savaş halinde olan savaşçı kabilelerdir. Ülke Ermenistan'ın yanı başında olduğu ve yazgısı Asuri ya da Geldani Hristiyanları* ilgilendirdiği için Avrupalı devletler bakımından ilgi çekicidir. Ayrıca, Güney Kürdistan, Büyük Britanya'nın Mandat yönetiminin denetimi altına geçmesi olasılığı bulunan Musul İli'nin de bir bölümünü oluşturur. Çeşitli öneriler ileri sürülmüştür; örneğin Fransız Hükümeti ile İngiliz Hükümeti'nin ülkenin bazı bölümleri üzerinde korumalık kurmaları gibi. Halbuki her ikisi de bu sorumluluğu yüklenmek istememişlerdir. Bunun üzerine ülkeyi, Türkiye'den ayırıp özerklik vermenin iyi olacağı düşünüldü. Ancak, Kürtlerin kendilerinin ne istediğini ve özerk bir devlet olarak örgütlendirilecek olurlarsa, ne denli bir denge oluşturabileceklerini kestirmek güçtür. Kendisi, kişisel olarak Kürtlerin duygularını anlamaya çalışmıştır. İstanbul, Bağdat ve başka yerlerde soruşturmalar yaptıktan sonra, sonuçta, temsil yeteneği olan bir Kürt bulma olanağını elde edememiştir. Hiçbir Kürt'ün kendi özel kabilesi ötesinde hiçbir şey temsil etmediği izlenimi edinilmektedir. İngiliz korumanlığını isteyerek kabul edecekleri ve Fransız korumanlığını isteyecekleri kuşkusuzdur. Ana ne Fransa, ne de Büyük Britanya bu görevi üstlenecek olurlarsa –ki her ikisinin de istemeyeceği umulur- kendilerinin Türk koruması altında bırakılmalarının yeğlenebileceği düşüncesinde oldukları sanılıyor. Ülke Türk yönetimine alışmıştır ve değişik bir koruyucu keşfedilmeyecek ise Türkiye'den ayrılması güç olacaktır. Musul İli'nin dağlık kesiminde Kürtler oturduğu için, Güney Kürdistan'ın bir bölümü İngiliz çıkarlarını ilgilendirir. Bağımsız bir Kürdistan düşünüldüğü sırada, bu Kürtlerin Musul İli'nin öteki bölümlerinden ayrılarak yeni bağımsız Kürdistan Devleti'ne bağlanabileceğini ummuştu. Şimdi aldığı bilgilere göre ise, Musul İli'nin bölünmesi uygulamada yapılmayacak ve buna ilk karşı koyanların bu Kürtlerin kendileri olacaktır. Bu durumda önerisi, bağımsız bir Kürdistan kurulursa, o zaman Musul İli'nin bu bölüm halkının Britanya Mandası altında mı kalmayı, yoksa kendi vatandaşları ile mi birleşmeyi isteyeceklerine kendilerinin karar verelerinin sağlanmasıdır. Bu

* Bu konuda Asuri-Geldani'ler için Sevr Antlaşması'nın ilgili bölümüne bakılabilir.

konuyu antlaşma içinde çözmek çok güçtür. Bununla birlikte bir şey de yapılması gerekiyor. Başka bir sorun da sayıları 100.000 kadar olan Acemistan (İran) sınırında yaşarken sırası ile hem Türkiye'den hem Acemistan'dan kovulan ve şu sırada Britanya hesabına, Bağdat yakınında Bakuba'da tutulan Hristiyanların konusudur. Bunların yurtlarına dönmesi ve bu dönüşün anlaşmada yer alması gerekir. Belki de bunlar adına, Acemistan ile Türkiye arasındaki sınırda bir düzeltme yapılması da gerekebilir. Bu kişilerin uğradıkları felaketlerin, kendilerine Ermeniler kadar ilgi gösterilmek hakkını verdiği gibi, kendilerine karşı sorumluktan da kaçınılmamasını gerektirir. Kurul'a antlaşmaya konulmasını önereceği dört madde tasarısını okuyacaktır. Bu maddeler bir çözüm getirmemekte, ama ileride sağlanacak çözümün çerçevesini saptamaktadır.

B. Berthelot (Fransa temsilcisi) ilk bakışta bu yeni önerilerin, konunun son çözümünü kolaylaştırıcı nitelikte göründüğünü söyledi. Bunları incelemek olanağının kendisine verilmesini istedi. Şimdilik akla uygun bir çözümün uygulanmasının güç olduğunu ve bir süre ertelemenin yararlı olacağına inandığını açıkladı. Kürtler, sırası ile Paris ve Londra'da ortaya çıkmakta ve çeşitli savlar ileri sürmektedir; Asuri-Geldaniler ise, Konferansı, nereye gitse izlemekte, hatta San Remo'ya bile gelmiş bulunmaktadır.

B. Millerand (Fransa Başbakanı) konuşmaları sırasında Lord Gurzon'un Musul İl'i'nde yaşayan bazı Kürtlerin Britanya Mandası altına geçeceklerine işaret ettiğini belirterek, bu konunun tümü ile Fransız ve İngiliz Hükümetleri arasındaki bir sorun olduğunu ve yanlış bir sonuç çıkarılmasını sağlamak amacıyla konunun çekinceli olduğunun kaydedilmesini istediğini belirtti.

B. Nitti (İtalya Başbakanı ve Konferans oturum başkanı) Kürdistan konusunun ertesi günün gündemine alınması gerekip gerekmediğini sordu.

B. Berthelot daha sonraki günün sabahı görüşülmesini yeğlediğini bildirdi.¹

İkinci gün, yani 20 Nisan 1920'de toplanan Konferans "5 sayılı toplantı notu Eki'ni" kabul etmişti. Bu Ek, Sevr Antlaşması'nın 62, 63 ve 64.maddelerine temel teşkil eden

¹ Osman Olcay, *Sevr Antlaşması'na Doğru*, s. 465-467, AÜSBF Yayınları Ankara - 1981

hükümleri içermiş ve daha sonra üzerinde yazım tekniği değişikliği yapılarak Sevr antlaşmasına girmişti.*

Osmanlı Hükümeti ve BMM hükümetlerinin de katıldığı 26 Şubat 1921'de başlayan Londra Konferansı'nda, İstanbul heyetinin (Tevfik Paşa, Osman Nizam Paşa, Reşit Paşa, Kazım ve Muammer Beyler) Ankara heyeti (Bekir Sami, Yunus Nadi ve Hüsrev Zekai) lehine tavır göstermesi, Kürdistan konusunda inisiyatifin Kemalistlerin eline geçmesine neden olmuştu. Nitekim Konferansta oturum açıldığında Bekir Sami Bey "Kürt halkının temsilcisi gibi" konuşma yetkisini kendisinde gömüştü ve şöyle konuşmuştur: "Sevr Barış'ının 62. maddesinde belirlenen Kürdistan'ın sınırları etnoğrafik gerçeklere uymamaktadır ve batıya doğru oldukça fazla taşınmıştır. Kürtler, Türklerden gerçekten ayrı kalma istemini asla bildirmemişlerdir. Tam tersine onlarla samimice konuşmuşlardır. Diğer taraftan Ankara hükümeti onlara gerektiğinde geniş bir bölgesel otonomi verme iznini kapsayan vilayetlerin statülerini kabul etmiştir. Ulusal hükümet bu otonomiye Kürdistan'da tanımaya hazırdır. Aynı zamanda gerektiğinde halkın istemlerini tanımak amacıyla bir plebisiti kabul etmektedir."²

Lloyd George'un böyle konuşmasının asıl nedeni, Londra Konferansı'ndan birkaç gün önce (16 Şubat 1921) müttefiklerin (İngiltere, Fransa ve İtalya) kendi aralarında yaptıkları bir toplantıda aldıkları prensip kararlarına da uygundu. Bu toplantıda "Madde 3- Kabul edilen değişimler" başlığı altında alınan prensip kararları şöyleydi: "1- Avrupa sınırı Enos-Midia'ya çekilecek, 2- İzmir'in durum değişimi: Politik bölgeden ekonomik bölgeye çekilecek; 3- Boğazlar ve Farins Komisyon'unda Türkiye'ye politik ve moral destek verilecek; 4- Kürdistan ile ilgili maddelerden vazgeçilecek ve Ermenistan sınırının değişimi görüşülecektir."³

Hasan Yıldız'ın Fransız Belgeleri'ne dayanarak yaptığı tespitlere göre, bu tarihten itibaren Kürdistan sorunu tamamen devre dışı bırakılmaya başlanmıştır. Fransız arşiv-

* Kürdistan'la ilgili "5 Sayılı Toplantı Ek'i metni için Osman Olcay, *Sevr Antlaşması'na Doğru*, kitabında s. 467'ye bakılabilir.

* Benzer konuşma İsmet İnönü tarafından Lozan Konferansı'nda da yapılacaktır. Çünkü Kemalistlerin Kürdistan ve Kürt sorununa yaklaşımı başından beri aynı çizgide sürmüştür.

² Fransız Belgeleri'nden aktaran Hasan Yıldız, *20.Yüzyıl Başlarında Kürt Siyasası ve Modernizm*, s. 74 Nuken Yayınları İkinci Baskı -1996

³ Age, s. 74

lerindeki Kürdistan Dosyası'nda bulunan bir raporda da "İngiltere'nin kesin çıkarı olmadıkça bir Kürt devleti kurulması imkânsızdır"⁴ denilmiştir.

b) İngilizlerin Tavrı

Kahire'deki Mısır Kuvvetleri Karargahı'ndan Albay C. French'in Eylül 1919'da yazdığı bir raporda, Ermenistan ve Kürdistan için iki önerinin bulunduğu, bunlardan birinin Bağdat Sivil Komiseri Albay Wilson'un önerisi, ikincisinin de Binbaşı Noel'ininki olduğu yazılmıştı. Bu raporda (FO 371/4192, 3 Ekim 1919 tarih ve Belge No: 136674) "Büyük Britanya'nın Ermenistan ve Kürdistan için mandacı güç olması durumunda idare işi için iki öneri ortaya konulmuştur" denilerek "birinci öneri" şöyle özetlenmişti:

"a. Bağdat Sivil Komiseri 13 Haziran 1919 tarih ve 6666 sayılı telgrafında şunları önermiştir: Zaho, Erbil, Akra, Koysancak ve Süleymaniye gibi ağırlıklı Kürt bölgelerinin ekonomik ve stratejik nedenlerden ötürü Mezopotamya idaresine dahil edilmesi.

b. Trabzon ve Ermenistan vilayetlerinin Amerikan mandasındaki bir Ermeni devletini oluşturması.

c. Muhtemelen İngiliz mandasında olacak olan Kürt devletinin diğer 4 vilayetten oluşması.

"d. Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinin İngiliz mandasındaki bir Arap devletini oluşturmaları.

Önerilen tek karşı alternatif, Albay Wilson'un bu 6 Ermeni ve Kürt vilayetinde Avrupa'nın gözetiminde Türk idaresinin tesis edilmesi önerisiydi."⁵

Albay C. French, Binbaşı Noel'in önerisini de özetledikten sonra şunları yazmıştı:

"İstanbul Yüksek Komiseri 19 Ağustos 1919 tarihli telgrafında bu orta çözümün herhangi bir zorluğa yol açmayacak tek pratik yol olarak görüldüğünü bildirdi.

Yüksek komiserin ve Binbaşı Noel'in görüşlerine katılıyor ve önerilen çözümlerin her durumda uygulanması gerektiğini düşünüyorum. Bununla birlikte, güney Kürt bölgelerinin güney alt-bölgesine dahil edilmesi gerektiği ve Irak içerisinde Kürt toprağının olmaması gerektiği görüşümdedir; yoksa, Mezopotamya'da sürekli olarak büyük bir askeri gücün varlığını zorunlu kılacak bir tür 'Kürdistan

⁴ Age, s. 75

⁵ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan (1918-1958)*, s. 99-100, Doz Yayınları -1992

Irredantizmi" gelişebilir. Homojen bir nüfusa sahip bir Mezopotamya manda işini daha basit ve daha yetkin kılacaktır."⁶

22 Kasım 1919 tarih ve FO 371/4193 sayılı İngiliz Dışişleri Bakan'ından Bağdat Sivil Komiseri'ne gönderilen bir raporda ise şunlar yazılmıştı:

"Kürdistan'a ilişkin siyasetimiz burada değerlendirilmekte ve Majestelerinin hükümetinin görüşü aşağıda belirttiğim doğrultuda gelişmektedir. 5 tane kesinleşmiş konu vardır:

1. Hem askeri hem de siyasi nedenlerden ötürü Mezopotamya sınırının mümkün olduğunca kısa olmasında yarar vardır.

2. Bu sınırın ötesinde bir askeri etkinlik siyasetini düşüneyiz.

3. Majestelerinin hükümeti hiçbir durumda Kürdistan için mandacılık üstlenmeyecektir.

4. Her hangi bir devlet Ermenistan'ın mandasını üstlenirse bunun sınırlarının Mezopotamya'ya kadar uzatılması muhtemel değildir.

5. Kürdistan'da Türk egemenliğinin yeniden kurulmasına izin verilemez.

Bunlardan Kürdistan'ın kendi başının çaresine bırakılması gerektiği çıkmaktadır; ve sorun bunun Mezopotamya sınırındaki barış ve güvenliği koruyarak nasıl gerçekleştirileceğidir. Binbaşı Noel üç önemli koşulun yerine getirilmesini önermiştir:

1. Türk İdaresi Kürdistan'dan dışarıya çıkarılmalıdır.

2. Kürdistan bölünmemelidir.

3. Sınır mümkün olduğunca Kürtler ve Araplar arasındaki etnolojik sınıra uygun olarak belirlenmelidir.

Noel'in görüşü, eğer Kürtler kendi başlarına bırakılırsa kuvvetle İngiliz-yanlısı olacakları ve Türkleri dışarıda tutmak için desteğimize ve yardımımıza ihtiyaç duymayacakları şeklindedir. Ülkenin en zengin parçası olan Güney Kürdistan'ın Mezopotamya'ya bağlanarak ülkenin bölünmesinin, Türk nüfusunun yeniden canlanması ve sınırlarımızda emniyetsizlikle sonuçlanarak İngiliz-karşıtı ulusalcı kıskırtma için fırsat sağlayacağını düşünmektedir... Kürdistan'a ilişkin olarak, sizinle de tartışıldığı gibi, bir özerk dev-

* Irredantizm: Bir devletin kendisinin saydığı toprakları ulusal sınırları içine almak istemesi.

⁶ Age, s. 101

letler federasyonunun oluşturulmasının halen uygulanabilir olduğu düşünülmektedir.”⁷

İngiliz Dışişleri Bakanı'nın gönderdiği bu telgraf metni-ne karşı Bağdat Sivil Komiseri 27 Kasım'da yanıt vermiş ve kendi görüşlerini açıklamıştı. Bağdat Sivil Komiseri'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 27 Kasım 1919 tarih ve FO 371/4193 sayılı belgede şunlar yazılmıştı:

“22 Kasım tarihli telgrafınıza ilişkin olarak;

1. Sıraladığınız 5 noktadan 1. ve 3. ile tümüyle mutabıkım. İkinci nokta bizim gücümüz dahilinde bir şey değildir. Kişisel olarak 5. noktaya katılmıyorum. Ancak, Majestelerinin hükümeti bunu uygulamaya hazırsa ve bu siyasetimizin temel bir noktasıysa söylenecek bir şey kalmıyor. Bununla birlikte bu nokta Kürdistan'da Türk otoritesinin var olmadığını farzetmektedir; oysa gerçekte bu otorite mevcuttur ve Avrupa devletlerinin İzmir, Adana ve diğer yerlerdeki etkinliklerine bağlı olarak bu otorite gün be gün güçlenmektedir.

(...)

3. Binbaşı Noel'in üç önerisine ise, ilgili bölge hakkında deneyim sahibi olup yönetiminde bulunan bütün siyasi görevliler gibi bende tümüyle karşıyım.

(...)

Noel'in 'ikinci önerisine' hiçbir önem atfetmiyorum. Kürdistan hiçbir zaman birleşmemiştir ve Süleymaniye ve Erbil halkları aslında birbiriyle veya Kürdistan'ın diğer kesimleriyle hiçbir ortak özelliğe sahip değildir. Eğer Kürdistan'ın tümü tek bir manda altında birleşirse, Süleymaniye ve Erbil gibi nispeten verimli bölgeleri böylesi birleşik bir krallıktan ayırmaya karşı çıkmak için çeşitli sebepler ortaya çıkabilir; ancak böylesi bir gelişme muhtemel görünmemektedir.

(...)

10. Noel'in 'Kürtlerin kendi başlarına bırakıldıkları takdirde kuvvetle İngiliz-yanlısı olacakları' şeklindeki görüşüne ben ve diğer görevliler katılmamaktayız.

11. Noel'in üçüncü önerisine ilişkin olarak ise, etnolojik sınırların zorunlu olarak iyi olduğunu düşünmüyorum. Ekonomik ve coğrafik kaygılar pratikte etnik kaygıların önüne geçmektedir.

12. Mezopotamya'nın kuzey sınırına ilişkin olarak buradaki özerk devletlerin oluşturulmasının halen en iyi politika olduğunu düşünüyorum.

(...)

15. Kürtleri politik bir bütün olarak addetmek bana göre olanaksızdır.

Kürtler o kadar dağınık ve coğrafik olarak dağlar tarafından öylesine izole edilmişler ki, kuvvetli bir yabancı yönetimin haricinde birleşebilmeleri bana imkan dahilinde görünmemektedir.”⁸

Hindistan bürosundan C. C. Garbet tarafından hazırlanan ve 29 Ocak 1920’te Paris’teki İngiliz Heyeti’ne sunulan “Kürdistan” başlıklı bir raporda (FO 371/41293, 31 Ocak 1920 tarih ve Belge No:175160) ise Konferanstaki tartışmalara ve İngiliz politikalarına ilişkin önemli bilgiler bulunmaktadır. Rapor’un “Kürt Siyasi Hareketi” başlıklı birinci maddesinde şöyle denilmiştir:

“Ocak ayının ikinci haftasında hem İttihat Terakki Komitesi’nin, hem de İstanbul’daki Jön Kürt Partisi’nin temsilcileri” İsviçre’de Şerif Paşa ile görüştüler; Genç Kürtler, Seyit Taha, Sımko ve Kürdistan’daki diğer aşiret liderleri adına konuşmak ve temaslarda bulunmak için yetkili olduklarını iddia ettiler.”

Raporun “Kürtlerin Amaçları” başlıklı ikinci maddesinde ise şunlar yazılmıştı: “Kürt Partisi’nin iki talebi vardır: İlki Kürt ulusunun tanınması, ikinci ise doğmakta olan bu ulusun himayesidir. Ulusalcılıkları sadece Güney ve Orta Kürdistan için değil fakat Diyarbekir ve Urfa için de tutarlı bir siyaset izlenmesini kapsamaktadır. Kürtler her birinin geniş bir yerel özerkliğe sahip olacağı aşiret gruplarını kontrol eden bir merkezi hükümeti tasarlamaktadır. Bir yabancı gücün bu merkezi hükümeti kurmasını istemektedirler. Ancak sadece ne Büyük Britanya’nın ne de Fransa’nın bunun sorumluluğunu kabul etmeyeceğini değil, fakat aynı zamanda bu güçlerin birleşik bir Kürdistan ihtimalini ortadan kaldıracak şekilde Kürdistan’ın bölünmesini amaçladıklarını anlamaktadırlar. Bundan dolayı İttihatçılara yaşıyor bulunmaktadırlar.”

⁸ Age, s. 109-110

* Diğer kaynaklara göre bu görüşme Osmanlı Radikal Partisi ile Kürt Teali Cemiyeti temsilcilerinin görüşmesidir. Kürt Teali Cemiyeti İngiliz ve Fransız belgelerinde bazen Kürt Partisi olarak geçmektedir.

"Raporun "Türk Planı" başlıklı 3. maddesinde, "Türkler, Kürtlerin de temsil edilecekleri bir parlamentoya ve Sultan'ın otoritesine bağlı bir Kürdistan önerdiler. Bu plana göre, yerel sivil idareler gibi yöneticiler ve jandarma da Kürtler olacaktı. Bir kısmı İmparatorluk hazinesine bırakılacak olmasına karşın, gelirlerinin büyük kısmı Kürdistan için harcanacaktı. Kürtler istedikleri (idari-çn) bölümler için yabancı danışmanlar almakta serbest olacaklar, ancak devlet kesinlikle Türk imparatorluğunun bir parçası olarak kalacaktı" denildikten sonra; "Britanya'nın bu planı onaylaması durumunda İttihat ve Terakki Komitesi'nin İslam yoluyla yürüttüğü İngiliz karşıtı harekete hemen son verileceği ve özellikle Hindistan'da olmak üzere tüm imparatorlukta da Müslümanların İngilizlere karşı olan tutumunda iyileştirmeye gidileceği önerilmektedir" vurgusu yapılmaktaydı.

Raporun "Kürt İtirazları" başlıklı 4. maddesinde, "Kürtler, Türklerin geleneksel samimiyetsizlikleri ve Kürdistan'ın bir Türk iflasını paylaşma tehdidini taahhüt eden bu planın kendileri açısından tehlikeye atılmak demek olduğunu anlamaktadırlar. Yinede birleşik bir Kürdistan'ı, (Türkiye gibi zayıf da olsa) yabancı bir gücün himayesini ve kendilerini ifade teme şansını, kendilerini tehdit ettiklerine inandıkları sürekli bir bölünmeye tercih etmektedirler" denilmekteydi.

Raporun "Mevcut Durum" başlıklı 5. maddesinde şu yorumlar yapılmaktaydı: "Dolayısıyla mevcut durum şöyle görünmektedir: İtilaf devletleri özgür bir Kürdistan'ı planlarken, Kürdistan şimdiden 5 İngiliz subayının öldürülmesine sebep olan türden sürekli sınır ihtilaflarına yol açacak şekilde Türklerle işbirliğini planlamaktadır. Kuzeyde bir Ermenistan devleti kurulması; Batı'da Urfa ve Diyarbakir'in Fransız bölgesine dahili; Zap nehrinin güneyinde İngiliz himayesinde bir güney Kürdistan devleti kurulması ve bu sınırlarla İran sınırı arasında kalan bölgede bir merkezi Kürdistan oluşturulması gibi mevcut düzenlemeleri koruyarak, ancak Kürtleri de tatmin edecek bir Kürdistan politikasının oluşturup oluşturulamayacağı tayin edilmesidir. Ancak Kürtlerin tatmin olduğu bir anlaşmaya, Şerif Paşa ile Ermenistan toplumunun temsilcileri arasında varılmış bulunmaktadır."

Raporun "Önerilen Çözüm" başlıklı son bölümünde ise şunlar yazılmıştı: "Kürdistan'ın Türk hakimiyetine dönmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Bu karar Kürt halkının

tanınmasını içermekte ve geleceklerine dair bir siyasetin formülasyonunu zorunlu kılmaktadır. Bizim olanaklarımız dışındaki bir para ve enerji harcanmadan bugünkü Kürdistan'ı oluşturan ayrı ayrı unsurlar üzerine birleştirici bir hükümet kurulamayacağı kabul edilmektedir. Dolayısıyla Jön Kürt Partisi'nin (Kürdistan Terakki Cemiyeti-çn), bir yabancı güce rağmen, kendileri için kurulacak bir Kürt devletinin başına getirilmeleri yolundaki hayalleri imkansızdır. Ancak ulusalcı bir eğilimin olmasına dayanarak, bugünkü Kürdistan'ın ayrı ayrı gruplarının makul bir süre içinde bir bütün halinde birleşmelerini ummak için yeterli sebep vardır. Her devlet ilk önce kendi bölgesini belirlemeli ve bu bölgeye hükmetmeli ve komşularıyla ilişkiye geçmelidir. Merkezi devlet böyle bir süreçte doğal olarak oluşacaktır. Bu tasarı kabul edilirse, nihai amacı bir Kürt devletleri federasyonunun yaratılması olan bir politika Fransız hükümetine empoze edilebilir. Bu politika farklı Kürt bölgelerinin her birinin bağımsız mali ve idari sistemlere sahip olacağı ayrı ayrı siyasal birimler olarak örgütlenmeleri gerektiği şeklinde İtilaf devletleri arasındaki bir anlaşmayı da kapsar. Resmi dil Kürtçe olacak ve azınlıklarının temsil durumlarına bağlı olarak da devlet görevlileri ve jandarma da Kürtler olacaktır. Bu devletler muhtemelen demokratik devletler olacaklardır. Gelişmelerine paralel olarak Kürt prenslikleri desteklenecek ve bunlar bir Konfederasyon kuracak aşamaya geldiklerinde; Britanya ve Fransa'nın birliğe katılmalarına izin verilecektir.

Bu çözümün Kürtler tarafından kabul edileceğine inanılmaktadır. Fransızlara da istedikleri ekonomik avantajlar sağlayacağı için, onların da (bu anlaşmaya-çn) mutabık kalacaklarını bekleyebiliriz. Ancak Kürtlerle Türklerin birbirleriyle görüştükleri yolunda kanıtlar oldukça güçlü olduğundan acil bir karar alınmalıdır; eğer bugün değerlendirilmezse şimdiki fırsat bir daha ele geçemeyecektir.”⁹

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, 9 Aralık 1919 tarihli telgrafına ilişkin olarak İstanbul'dan gönderdiği (FO 371/5067, 27 Şubat 1920 Belge No: E 970) raporda Kürt delegasyonu arasındaki görüş ayrılıkları konusunda da şunları yazmıştı:

“Şerif Paşa'nın, Barış Konferansı'nın -Fransız bölgesinin Sivas ve Kuzeyini, İngiliz bölgesinin ise Cizre ve havalisini

⁹ Age, s. 111-113

kapsayacak şekilde- Kürdistan'ı Fransız ve İngiliz mandasındaki iki bölgeye ayırmayı ima eden kararına ilişkin yakın zamanki mektubu buradaki ayrılıkçı Kürt çevrelerinde büyük infial uyandırmıştır. Şerif Paşa kendisinin bu karara uzlaştırılmaz bir şekilde karşı olduğunu bildirmekte ve bütün Kürdistan'ın Türk egemenliği altındaki bir özerkliğinin yeğ tutulacağını ifade etmektedir.

Kürt ileri gelenleri arasında görüş ayrılığı vardı. Seyit Abdülkadir İngiliz himayesinde yöneteceği bir birleşik Kürdistan'dan yanadır, ancak Türk egemenliğine de karşı değildir. Bedirhanlar Şerif Paşa tarafından ima edilen bölünmeye uzlaşmaz bir şekilde muhalif görünmemekte, ancak böyle bir karar alınmışsa, Türk ulusalcılarının aynı amacı paylaşabilecekleri Bolşeviklerin etkilediği aşiretlere karşı önlemler alabilmeleri gerekçesiyle, bunun hemen açıklanmasını istemektedirler. Abdülkadir de aynı şekilde Bolşevik tehlikesini belirlemekte ve Kafkas Cumhuriyetleri'nin önünde bir set oluşturmak istiyorsak buna Türklerin değil, Kürtlerin amil olabileceklerini belirtmektedir. Şerif Paşa Türkler tarafından kazanılmış görünmektedir.

Herhangi bir karar alınmış olup olmadığını kendim için öğrenmek istiyorum. Belli durumlarda Abdülkadir'in halen bizim tarafımıza yararlı olabileceğini düşünmekteyim."¹⁰

Bu raporun ardından, İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından 6 Mart 1920'te Amiral de Robeck'e cevaben ve acil olarak çekilen telgrafta (FO 371/5067, 6 Mart 1920 Belge No: E 970) şunlar yazılmıştı: "Kürdistan'ın Fransız ve İngiliz mandasında olmak üzere ikiye bölünmesi yolunda Konferans'a herhangi bir öneride bulunulmamış, Kürdistan'ın geleceği meselesi de karara bağlanmamıştır. Kürdistan'ın Türk İmparatorluğu'ndan koparılması ve bağımsızlığının korunması tasarı halindedir. Ancak bu amaç için kullanılacak araçlar henüz tam olarak değerlendirilmemiştir."¹¹

Yüksek Komiser Amiral Robeck'in Earl Curzon'a gönderdiği (FO 371/5067, 18 Mart 1920 tarih ve Belge No: E 1776) "Seyit Abdülkadir, Şerif Paşa ve Kürt ulusalcı hareketiyle bağlantılı diğer kişilerin" tutumları üzerine Bay Ryan'ın raporu şöyleydi:

"Bay Hohler'i 8 Aralık'taki ziyaretinden beri Yüksek Komiserliğe gelmeyen Kürt lideri Seyit Abdülkadir 21 Şu-

¹⁰ Age, s. 115

¹¹ Age, s. 117

bat'ta beni görmeye geldi ve Kürdistan'a ilişkin olarak, Kürt ideallerine uygun düşecek bir politika uygulaması için Majestelerinin hükümetine çok hareketli bir başvuruda bulundu.

Abdülkadir Efendi Kürdistan'da meseleyi Fransızlara bırakıyor görüldüğümüzü söyledi... Fransızlar Kürtlere yönelik çarpıcı ilerlemeler kaydetmişlerdir, dedi. Kürtler Fransızlardan hoşlanmamışlardır, çünkü istedikleri şu veya bu şekilde Büyük Britanya'nın himayesinde olmaktır. Sık sık söylediği şeyi, yani tüm Kürdistan'ın rızasını alabilecek kişinin bizzat kendisi olduğunu tekrarladı. Meselenin, esas meselenin bahardaki patlama olduğunu iddia etti. Majestelerinin hükümetinden Türk milliyetçilerinin etkinliklerini önlemek ve bir Bolşevik ilerlemesini durdurmak için kendisinin ve halkının faydalı kılınmasını istirdham etti.

Seyit Abdülkadir'in Kürdistan'ın geleceğine ilişkin söylediklerinin hülasası, Kürtlerin başkalarının değil Britanya'nın mandasını istedikleri; Majestelerinin hükümeti tarafından kendilerine tam özerklik garanti edildiği takdirde Türk bayrağı altında kalmaya razı olacakları; şu anda Paris'te tercih edilen çözüm olarak havadisi yayılan, Kürdistan'ın farklı mandalar altındaki küçük devletlere bölünmesini istemediklerini; Kürtlerin hakim çoğunluk olduğu bölgelerde Ermeni hakimiyeti altına yerleştirilmemeleri, çünkü eğer yerleştirilirlerse, yeryüzündeki hiçbir gücün -hatta en güçlü işgal ordusunun bile- barışı sağlayamayacağı ve buna bağlı olarak Konferans tarafından saptanacak her hangi bir Ermeni-Kürt sınırını kabul etmeye istekli oldukları idi.

(...)

Seyit Abdülkadir'in samimiyetsizliğini hiç görmedim. Kendi nüfusunu hiç şüphesiz abartmaktadır; ancak nüfusunun önemli olduğuna inanıyorum. Kesinlikle Türk karşıtı ve özellikle Komite (İttihat ve Terakki Partisi-çn) karşıtı olduğuna inanıyorum. Dinsel motif düşüncelerine büyük ağırlık taşımaktadır ve sınıırım bu sebepten ötürü -Saltanata sadık olmasa da, muhtemelen Halifelige kalben bağlı olduğundan- Türk bayrağı altında özerkliği onaylamaktadır.

(...)

Önceki bir memorandumda, Majestelerinin hükümetinin, ulusalcı hareketin (Anadolu Hareketi-çn) aşırılarına karşı açık bir muhalefet, ılımlı unsurlar bloğuyla işbirliği, göreceli olarak geniş bir Türkiye'nin korunması ve örtülü de

olsa, böylesi bir Türkiye'nin tümü üzerinde etkin bir yabancı kontrolü (esas olarak İngiliz ve Fransız) temellerinde yükselen yeni bir politikanın uygunluğunu etüd etmesi gerektiğini önermiştim. Bu politika uygulanırsa, ailevi ve dinsel nüfuzlarının geçerli oldukları bölgelerin yönetiminde -dikkatle kontrol edilmeleriyle birlikte- önemli ölçekte bir rol garanti edilmek suretiyle Seyit Abdülkadir ve Bedirhanlar gibilerini planımıza yakınlaştırmak daha mümkün olur. Bu, Kürdistan'ın -ardından İngiliz ve Fransız mandalarına bölünmenin izleyeceği- Türkiye'den resmen kopuşundan daha iyi sonuçlar doğurur..."¹²

İngiliz Dışişleri Bakanı'ndan Bağdat Sivil Komiseri'ne gönderilen (F=371/5068, 23 Mart 1920 tarihli) belgede şunlar yazılmıştı:

"Majestelerinin hükümeti Barış Konferansı'na öneriler sunmak üzere olduğu Kürdistan'ın geleceği meselesini yeniden değerlendirmiştir. Majestelerinin hükümeti tüm askeri ve siyasi bağlantıları acilen en aza indirmenin gerekliliğini göz önünde bulundurarak, Hindistan Bürosu'nun Dışişleri Bakanlığı'na 25 Aralık'ta gönderdiği mektupta (bir kopyası size 25 Aralık'ta gönderilmişti)* formüle edilen politikanın uygulanmasına karşıdır. Bu sebeple Kürdistan'dan tümüyle çekilmeyi ve Süleymaniye de dahil olmak üzere hiçbir yerde idari sorumluluk kabul etmemeyi benimsemektedir.

Kürtlerin Türkiye'den bağımsızlık istemeleri halinde Majestelerinin hükümeti Türk Antlaşması'na buna uygun bir taahhüt koymaya ve Kürtlere amaçları doğrultusunda tüm moral desteği vermeye hazırdır. Ancak Kürtlerin bir bütün olarak taleplerinin ne olduğuna ilişkin bilgi yokluğu ve Kürt meselesini Barış Konferansı'na getirebilecek güvenilir temsilcilerin olmayışı kendilerini çaresiz bırakmaktadır. Bu noktada, şu anda Londra'da bulunan Şerif Paşa'nın dinlenmesi ve cazip olduğu düşünüldüğü takdirde İstanbul'daki Kürt Kulübü'nün temsilcilerinin davet edileceği önerilmiştir.

Kürdistan'ın tümüne veya bir kısmına ilişkin olarak konuşmaya yetkili diğer Kürt isimlerini önerebilir misiniz? Bunu yapamadığınız takdirde sizin ve memurlarınızın dik-

¹² Age, s. 119-121

* Yukarıda alıntılanan Hindistan bürosundan C. C. Garbet tarafından hazırlanan ve 29 Ocak 1920'te Paris'teki İngiliz Heyeti'ne sunulan "Kürdistan" başlıklı rapor.

katine sundukları kadarıyla, Kürt ağa ve aşiret reislerinin isteklerinin genel bir özetini verebilir misiniz? Nihai olarak Kürdistan'da nasıl bir yönetim kurulursa kurulsun, Büyük Britanya için bir kısım ekonomik imtiyazların sağlanması ve özellikle güney kısmında olmak üzere Kürdistan'da İngiliz nüfuzunun hakim olması planlanmıştır.”¹³

13 Nisan 1920'de Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan “Orta-doğu Meselesi Üzerine Bölümler Arası Konferans”ın tutanaklarının (FO 371/5068-Nisan 1920) “Kürdistan ve Mezopotamya” başlıklı bölümünde tartışmalara ilişkin şunlar yazılmıştı:

“Başkan, Kürdistan meselesini tartışmak üzere, Konferans'ın halihazırda üç-dört toplantı yapmış olduğunu belirtti; bu toplantıların her birinde taban tabana zıt sonuçlara ulaşılmıştır. Bu, Konferans'ın kabahatinden değil, durumun sürekli değişmesinden kaynaklanmıştır.

İlk öneri, Musul Vilayeti'nin çevresinde birkaç özerk Kürt devletinin oluşturulması olmuştur. Buna alternatif ise Kürdistan'ın İngiliz ve Fransız nüfus bölgelerine bölünmesini içeren Fransız önerisiydi.

Hindistan'dan sorumlu Bakanın bulunmadığı son toplantıda ise Konferans, Majestelerinin hükümetinin Kürdistan'la olan ilişkisini tümüyle koparması ve kendisini çevre bölgelerle sınırlamasının gerektiği kararlaştırılmıştır. Başkanın kendisinin de kişisel olarak katıldığı bu politikanın uygulanması esnasında özerk hükümet biçimi üzerine tavsiyelerde bulunmak üzere Kürt kamuoyunun temsilcilerine ulaşmak istenmiştir. Bu konudaki istekler İstanbul ve Bağdat'a bildirilmiştir. Gelen cevaplar pek iç açıcı olmamıştır. İstanbul Yüksek Komiseri, Şerif Paşa'nın önemli bir otoritesi olmadığı ve Kürt kamuoyunu temsil edecek biri olarak görülemeyeceği yolundaki –her zaman sahih olduğu– izlenimi yeniden teyit etmiştir. Buna ilave olarak Şerif Paşa'nın el altından Türklerle paslaştığını ve Kürt özerkliğinin kendisinin kanalıyla düzenlenmesinin mümkün olmadığını da sarıh olduğunu bildirmiştir.

Bağdat Sivil Komiseri, hiçbir Kürdün Kürdistan'ın tümü için konuşmaya yetkili olmadığını ve tek bir vadi veya aşiretin dışındaki daha geniş bir bölge için konuşmaya yetkili tek bir kişi bile tanımadığını bildirmiştir. Dolayısıyla, Kürdistan'ı Türkiye'den koparmayı arzulamakla bir-

¹³ Age, s. 123

likte, ancak bu ülkede özerk bir devlet kurmak için hiç kimseyi de bulamama pozisyonundaydık.

Bağdat'taki Albay Wilson Güney Kürdistan'la münasebetimizi koparmamızı şiddetli protesto etti; ve Musul, Süleymaniye ve Erbil bölgelerini korumayı sürdürmediğimiz takdirde, yalnızca Kürdistan'ı kaybetmekle kalmayıp, İran'daki nüfuzumuzu yitireceğimizi ve hatta Mezopotamya'daki durumumuzu bile riske sokacağımızı belirtti..."¹⁴

Amiral de Robeck'ten 16 Nisan 1920 tarihli acil kaydıyla gönderilen (FO 371/5068, 19 Nisan 1920 tarih ve Belge No: E 3398) ve Başbakan Damat Ferit Paşa ile Seyit Abdülkadir'in tutumlarına ilişkin raporda şunlar yazılmıştı:

"Ferit Paşa'nın ulusalcı hareketi bastırmak yolundaki fikirlerinden birisi de Diyarbekir, Harput ve Muş bölgelerindeki Kürtleri kışkırtmak ve ulusalcılara saldırtmaktır.

Tüm ülkede yeni bir durum yaratacak olan barış şartları ilan edilmeden önce böylesi herhangi bir plan yürürlüğe konamaz. Ancak Ferit ve Abdülkadir, ikisi de benimle görüştüler, bunlara belirli bir rol vermekten kaçınmak zordur.

Ferit (Paşa), Kürtlerin bu şekilde kullanılmasının Majestelerinin hükümetinin politikalarına veya isteklerine ters düşüp düşmediğini sormaktadır.

Abdülkadir ulusalcılara karşı harekete geçmek için hazırdır, ancak kendisinin veya ülkesinin geleceği konusunda bir uzlaşmaya gitmek istememektedir. Abdülkadir, Türk idaresinden bağımsızlık ve bir biçimdeki bir İngiliz mandası gibi kendi arzuları yolundaki Kürt taleplerinin gerçekleşeceğini temin etmedikçe, Ferit'e bağlanamayacaklarını söylemektedir.

Mesele oldukça sıkıntı vericidir. Eğer sadece Kürt tarafını göz önünde bulundurursam, Abdülkadir'e sakin durmalarını ve Konferansa güvenmelerini tavsiye etmem gerekir. Eğer sadece ulusalcıları ezmesi için Ferit'e yardım etmek yolundaki kendi isteğimi göz önünde bulundurursam, Kürtleri etkileyerek ne elde edebilecekse elde etmesi yolunda kendisini teşvik etmek zorundayım.

Her ikisine de, eğer Kürdistan'daki hareketi örgütlemek gerçekten mümkün olacaksa ve bu Kürt vilayetlerini karıştırmayacaksa, Majestelerinin hükümetinin buna bir itirazı olmayacağını söylemeyi önerebilirim. Ancak Kürtlerin bu

¹⁴ Age, s. 125-126

bölünmüşlüğünde bunun olup olmayacağı muğlak görünmektedir.”¹⁵

Amiral de Robeck'ten İstanbul'dan “acil” kaydıyla gönderilen (FO 371/5068, 19 Nisan 1920 tarih ve Belge No: E 3401) belgede Kürt Teali Cemiyeti içindeki bölünmeye ilişkin şunlar anlatılmıştı:

“Bedirhanlar ve diğerleri, kamuya açık bazı konuşmalarına dayanarak Abdülkadir'i Kürt milli mefkûrelerini paylaşmamakla suçlamaktadırlar. Abdülkadir tümüyle Kürdistan'ın birliğine ve Türkiye'den idari olarak ayrılmasına taraftar olduğunu iddia etmekte, ancak (bu arada-çın) Hali fe'ye de oldukça hürmet etmekte ve bütün bir siyasi ayrılmaya az önem vermektedir. İngiliz desteğini istemektedir. Majestelerinin hükûmetinin kendisini desteklemesi ve kendisinden herhangi bir anda Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan etmesini istemesi durumunda bunu yapacağını, ancak bugünkü muğlak durumda tam bağımsızlığın birdenbire ortaya atılmasının bir sonucu olmayacağını söylemektedir. Dürüst görünmekte ve dini konumuna bağlı olarak, Kürtler arasında, bir kısım idealistin ve örtülü olarak Türk çıkarlarına hizmet eden bir takım kişilerin oluşturduğu muhaliflerinin her birinden daha fazla izleyeni olması muhtemeldir. Ancak Kürt Kulübü'nün (Kürt Teali Cemiyeti) bölünmüş olduğu ve Kürt görüşünün güvenilir bir temsilcisinin bulunmasının her zamankinden daha güç olduğu ortadadır.”¹⁶

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck'in bu raporunun ardından yaklaşık bir ay sonra 24 Mart 1920'de, İstanbul'daki Kürt örgütleri temsilcileri İngiltere Başbakanı Lloyd George'a bir telgraf göndermişlerdi. FO 371/5068 belge numaralı bu telgraf şöyleydi:

“Ekselansları Bay Lloyd Geroge,

Majestelerinin Britanya Başbakanı,

Biz aşağıda imzası olana Kürt siyasi örgütlerinin temsilcileri ekselanslarının 25 Şubat tarihinde Lordlar kamarasındaki Kürt ulusunun kurtuluşuna ilişkin açık ifadelerinden dolayı kendisine şükranlarımızı sunarız.

Sizi temin ederiz ki, İtilaf Devletleri'nin güvenini hak edeceğiz. Ülkemizin ulusal sınırları içindeki gelişimi için İngiliz hükûmetinin cömert yardımlarını rica ederiz.

¹⁵ Age, s. 127-128

¹⁶ Age, s. 129

İmzalar: Emin Ali Bedirhan (Kürt Teali Cemiyeti Başkan Yardımcısı), "Selim Bekir (Kürt Demokrat Partisi Genel Sekreteri), "Sabri (Kürt Öğrenciler Birliği Başkanı), "Baki (Neşri Maarif Birliği Başkanı), "Kemal Fevzi (Kürt Basını Adına)"¹⁷

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck tarafından 3 Mayıs 1920'de gönderilen (FO 371/5068, 20 Mayıs 1920 tarih ve Belge No: 5063) raporda da Kürt Teali Cemiyeti içindeki görüş ayrılıkları detayları ile anlatıldıktan sonra, şunlar söylenmişti:

(...)

"Değinilen tartışmanın tarafları birkaç defa bana yaklaşma girişiminde bulundular. Kürt sorununu Barış Konferansı'nda ciddi bir dikkatle ele alınmakta olduğunu ve haklı Kürt taleplerinin karşılanmayacağını düşünmek için hiçbir sebep olmadığını muğlak terimlerle ifade etmenin ötesinde Majestelerinin hükümetini bağlayacak herhangi bir şeyi söylemekten mütemadiyen kaçındım. Meselenin böylesi bir aşamaya gelmiş olduğu bir zaman Kürt ileri gelenleri arasında açık bir anlaşmazlığın ortaya çıkmasının büyük bir talihsizlik olduğunu belirttim. Biraz da benim konuşmamdan dolayı farklı kesimler arasında bir uzlaşmaya varmak için çaba sarf edilmektedir. Bu yazıyı hazırlıyor olduğum sarada yeni yönetim kurulu için Kürt Kulübü'nde -ortak bir kararlar- seçimler yapılmaktaydı."¹⁸

Bütün bu belgelerden anlaşıldığına göre İngilizler, Kürtler arasındaki görüş ayrılıklarını dikkatle izlemekte ve konferans görüşmelerindeki politikalarını gelişmelere göre belirlemekteydi.

2. Kürt Delegasyonun Çabaları

a) Kürt Delegasyonu ve Şerif Paşa

İngiliz belgelerinden ve Kürtlerin kendi kaynaklarından anlaşıldığına göre bu süreçte en zor durumda bulunanlar Kürtlerdi. Ancak Kürtler, savaş sonrası koşullarında yeni olanaklara kavuşabileceklerinin farkında olmalarına karşın, bu özgün koşulların dayattığı karmaşık sorunlarla baş edebilecek, diplomasiyi iyi kullanabilecek ne bir örgütlü güçleri ve ne de önderleri vardı. Başka bir ifadeyle birleşik

¹⁷ Age, s. 131

¹⁸ Age, s. 131

bir ulusal mücadeleden ve önderlikten yoksundular. Üstelik Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına az bir zaman kala kendi aralarında ortaya çıkan görüş farklılıklarından dolayı bölünmüşler ve barış görüşmelerinde ortak bir temsilciden bile yoksun kalmışlardı.

Bu dönemde Kürtler arasındaki görüş farklılıkları; 1) kendi aralarındaki feodal ilişki ve çelişkilerden; 2) hem Osmanlı Hükümeti ve hem de Kemalistlerle sürdürdükleri karmaşık ilişkilerin yarattığı çelişkilerden; 3) İngilizlerle (ve bir miktarda Fransızlarla) kurdukları ilişkilerden ve özellikle savaşın galibi olarak Kürdistan'ın büyük bir bölümünü işgal eden İngilizler ile Fransızlara bağladıkları umutlan/beklentilerinden vb. temel sorunlardan kaynaklanmıştı.

Paris Barış Konferansı'na "Kürt Milli Delegasyonu Başkanı" sıfatıyla katılan Şerif Paşa, Kürtlerin bütün kesimleri tarafından seçilmediği için birleşik bir önderliği temsil etmiyordu. Diplomatik yetenekleriyle bu göreve getirilen Şerif Paşa, aslında İngiliz-Fransız yanlısı bir diplomasiden yarıyordu.¹⁹ Onun bu tutumu, o dönemde herkesin taraf tuttuğu (İngilizci, Fransızcı, Amerikancı vb.) bir ortamda doğal bir durum sayılabilirdi.

Şerif Paşa, İsviçre'deki Türk ve Kürt aydınların 16 Ocak 1919'da yaptıkları bir toplantıda Osmanlı delegesi olarak seçilmişse de (aydınlar bu kararlarını Müttefiklere bir telgrafla bildirmişlerdi) bunun resmi bir anlamı yoktu. Eski bir İttihatçı olan Şerif Paşa'nın aydınların desteğini alması o günkü politikalarla ilgiliydi. Bu nedenle Şerif Paşa, Saltanat ve Hilafete bağlılığıyla bilindiği için bu göreve layık görülmüştü.

Bir İngiliz belgesinde Şerif Paşa için şunlar yazılmıştı: "27 Haziran'da (1919) Şerif Paşa Fransız Dışişleri Bakanı'na yazdığı bir mektupta Kürtlere yönelik Fransız politikasını eleştirmekte ve kendisinin Fransa'daki pozisyonunun ne olduğunu anlamakta zorlandığını belirtmektedir; ve ateşkesten sonra şevkle beklediği İstanbul'a dönmesine izin vermeyi reddeden Fransız hükümetinin, politik yaşamını merhametsizce tehlikeye attığından yakınmaktadır."²⁰

¹⁹ İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s.157, Doz Yayınları, İkinci Baskı-1991) ²⁰ (Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, (1918-1958), s. 86-87

²⁰ Rohat Alakom, *Şerif Paşa -Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları-*, s. 67, Avesta Yayınları -1998

Bu bağlamda Şerif Paşa'nın kimliği konusunda bir özet yapmakta yarar var: Zamanın birçok Kürt aydını gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan Şerif Paşa bu partiyle anlaşmazlığa düşerek İttihat ve Terakki iktidarına karşı kurulan ilk muhalefet partisi olan İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın kurucuları içinde yer almıştı. Daha sonra da İttihat ve Terakki iktidarına karşı en önemli muhalefet hareketi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na geçmişti. Şerif Paşa aynı zamanda 1908 yılında kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasındaydı. Ekim 1909 yılından itibaren de Paris'te yayınlanan Meşrutiyet gazetesinin başyazarlığını ve yazarlığını yapmıştı. 1914 yılına kadar toplam 54 sayı çıkarılan Meşrutiyet gazetesi yurtdışından İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı muhalefet yürüten bir gazeteydi. Bu yüzden İttihat ve Terakki Partisi, Paris'te 14 Ocak 1914'te Şerif Paşa'ya karşı başarısız bir suikast bile düzenlenmişti. Ali Cevat adında bir İttihatçı fedai, Şerif Paşa'nın evine yaptığı silahlı baskında Şerif Paşa'nın korumasını öldürmüş, şoförünü ve hizmetçisini yaralamış, fakat Şerif Paşa'nın damadı Salih Bey tarafından öldürülmüştü.²¹

Meşrutiyet gazetesindeki yazılarından anlaşıldığı kadarıyla Şerif Paşa "Osmanlı bütünlüğü çerçevesinde Kürtlere bir özerklik verilmesinden" yanaydı. Diğer birçok Kürt aydını gibi Osmanlı bütünlüğünü savunan Şerif Paşa, bu çerçevede Osmanlı topraklarında bulunan diğer milliyetlerin ulusal hak ve özgürlüklerini de savunmaktaydı.²²

Öte yandan 16 Ocak 1919'da Türk ve Kürt aydınlar tarafından toplanan Osmanlı Liberalleri Kongresi'ne katılan ve bu kongrede Paris Barış Konferansı için Osmanlı delegesi olarak seçilen Şerif Paşa'nın delegeliği Osmanlı Liberaller Kongresi tarafından müttefiklerin devlet ve hükümet başkanlarına da bir telgrafla bildirilmişti. Ancak, Şerif Paşa kısa bir süre sonra 6 Şubat 1919'da Fransız basınına yaptığı yazılı bir açıklama ile Osmanlı delegeliğinden istifa ettiğini ve Paris Barış Konferansı'na Kürt delegesi olarak katılacağını açıklamıştı.

"Kürtlerin İstemleri" başlıklı bu geniş açıklamasında Şerif Paşa şunları söylemişti: "Ermeni meselesinin yakında görüşüleceği bu Barış Konferansı'nda, Kürt tarafının benim dışımda istemlerini aktaracak kimseler Paris'e çağrılı olma-

²¹ Age, s. 76

²² Age, s. 89

dığından, sadece Eremenilerin yaşadığı bölgelerde ezici bir çoğunluk oluşturmayan, bilakis kendine tüm menfaatlerinin derince araştırılması hakkı tanıyan bir homojenliğe sahip olan halkımın ulusal istemlerinin böylesi müttefikler arası bir toplantıda ağırlık kazanması için uğraşmayı bir görev biliyorum. Zaten İstanbul ve ülkede ileri gelen tüm Kürt çevreleri ile Hindistan'da kalan savaş esirleri arasında ileri gelenler, benden halkın çıkar ve istemlerinin dikkate alınmasını istiyorlar. Alacağınız kararlara boyun eğmenin dışında yapacağım bir şey yoktur ve tüm enerjimle onların sorunlarıyla ilgilenmeyi hümanizmin hassasiyeti olarak görüyorum.”²³

Şerif Paşa'nın bu tutumu İstanbul ve diğer yerlerdeki Kürt çevreleri arasında sevinçle karşılanmıştı. Bu gelişme Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yarı resmi yayın organı olan Jin (Yaşam) dergisinin 25. sayısında kapak yapılmış ve Kürt Kadınları Teali Cemiyeti ve diğer Kürt örgütlerindeki yapılan toplantılarda konunun önemi anlatılmıştı.²⁴

Bazı Kürt ve Türk yazarların Şerif Paşa'nın kişiliği üzerinden yaptıkları çeşitli spekülasyonlar, esas olarak ideolojik ve siyasi önyargılara dayanmaktadır. Burada önemli olan, kendisini Kürt olarak ifade ederek uluslar arası bir platformda kendi çapında Kürtleri temsilen katılan birinin konumuydu. Temsiliyette gösterdiği tutarlı ya da tutarsızlıkları onun yetenekleriyle ve benimsediği görüşleriyle ilgiliydi. Bu bakımdan ve konumuz açısından Şerif Paşa'nın bu rolü için aşağıdaki olguların daha fazla önem kazandığını söyleyebiliriz:

1- Şerif Paşa konferansa KTC'nin temsilcisi sıfatıyla katılmıştır. KTC, 3 Şubat 1919'da İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir heyet göndererek Şerif Paşa'ya konferansta kendilerini temsil yetkisi verdiklerini bildirmişlerdi. Zinnar Silopi'ye göre KTC, Şerif Paşa'ya yardımcı olmak üzere Diyarbakırlı Fahri'nin de görevlendirildiğini belirtmekteydi.²⁵

2- Mısır'da Süreyya Bedirhan tarafından kurulan Kürdistan Bağımsızlık Komitesi'nin Paris'e Arif Paşa başkanlı-

²³ Age, s. 91-92

²⁴ Age, s. 92

²⁵ İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 158-159, Doz Yayınları-İkinci Baskı -1991

ğında bir heyet gönderdiği ve bu heyetin Şerif Paşa ile birlikte çalıştığı bilinmekteydi.²⁶

Bu konuda, Mehmet Arif Paşa'nın 30 Nisan 1919 tarihinde Şerif Paşa'ya yazdığı mektup Komite'nin görüşlerini ve Müttefik devletler hakkında uyarılarını yansıtmaları bakımından önemli bir belge niteliğindedir.

"General Şerif Paşa Hazretlerine" diye başlayan bu mektup özetle şöyledir:

"Kutsal vatanımızı savunmak için yapmış olduğunuz bütün fedakar çalışmalarınızı Salih Bey kanalıyla öğrenmiş bulunuyorum. Tarafımızdan tanınan sizin değerli çalışmanızın birleri de ilerletmesini dilerim.

Salih Bey tarafından size son olarak verilen örnekler içinde, program ve bildirideki dikkatli tartışmalardan ortaya çıkarabileceğiniz gibi kutsal amacın gerçekleşmesinde, bütün gücümüzle gece ve gündüz çalışmaktan geri kalmamaktayız.

(...)

Kürdistan'ı oluşturan 7 vilayetten Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis, Harput ve Musul'dan bir karış toprağı Ermenilere bırakmak tamamiyle imkansızdır. 14 milyon Müslüman Kürt ve Türk'ün son nefesine, son insanına kadar, ilkelerini korumak için tanrı önünde yemin ederler.

Kürdistan Hükümeti şimdiden oluşturuldu. Kürdistan, ne İran'a ne de Mekke Emirliğine katılabilir, ne de onların egemenliğine sokulabilir. Kürt halkı ve onun gücü İran ve Hicaz Emiri'ninki gibi üstündür.

Bağımsızlığımızı ne Avrupalı güçlerden nede de Barış konferansından istemiyoruz. Biz bağımsızlığımızı yüce tanrının ve kılıçlarımızın gücü sayesinde oluşturduk ve ilan ettik.

(...)

Avrupalı güçlerin takip ettikleri amacı, bir Ermeni devletin oluşturulması değildir. Asıl amaçları Ermeni rengi altında Osmanlı İmparatorluğu'nun 9 Müslüman ilinin kendi tekellerine alınmasıdır. Daha şimdiden asayışı temin etmek bahanesiyle sözü edilen illere işgal orduları hazırlığı duyulmaktadır. Oysa belirtilen 9 ilde yüzde beşten yukarıda olmayan Ermenilere karşı Müslüman halkın % 95 egemenliğinin gösterilmesi ihtiyaç olmayan bir gerçektir. Avrupalı güçler eğer askeri kuvvetlerine dayanarak, bu Müslü-

man bölgeleri Osmanlı İmparatorluğundan zorla ayırıp bir Ermeni devleti kurarsa, 24 saat içinde bu bölgede tek bir canlı Ermeni'nin kalmayacağına inanılsın.

(...)

Bu doğruları, Kürdistan Bağımsızlık Komitesi adına Barış Konferansının bilgilerine sunmakla görevlisiniz"²⁷

3- Paris'e Güney Kürdistan'da Şeyh Mahmut Berzenci liderliğinde kurulan Kürt Manda Hükümeti de bir heyet göndermek istemiş, ancak bu iş için seçilen iki delege (Zeki Reşit ve Sait Ahmet) Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği tarafından 2 ay oyalanarak Paris'e gitmeleri engellenmişti. Zeki Reşit imzasıyla Beyrut Fransız Yüksek Komiserliği'ne yazılan bir mektup da Güney Kürdistan Hükümeti'nin görüşlerini yansıtmıştı.

"Aşağıda imzaları bulunan Güney Kürdistan'lı delegeler şunları ilan ederler" şeklinde başlayan 6 Temmuz 1919 tarihli mektupta şu vurgular yapılmıştı:

"Süleymaniye'de oluşturulan Kürt hükümeti Mardin'den Sena'ya kadar bütün Kuzey'i ve Urmiye'den Başka'le'ye kadar olan bölgeyi kapsar. Ateşkes ilanından önce düşen Kerkük'te halk oy birliği ile Şeyh Berzerci ailesi üyelerinden Şeyh Mahmut'u hükümdarları olarak seçti. Diğer taraftan Şeyh Mahmut bütün halkın büyük istemlerini kabul etti. Telgraf hatlarının olmayışı nedeniyle bu durumu bağlaşıklara bildiremedik. Ateşkesle birlikte komşumuz Irak Askeri Genel Valisi'ni acilen haberdar ettik. Bu iletişimin ardından Askeri Genel Vali, Bağdat'tan 3 subayı görevlendirmiş ve hükümdarımız bunları kabul ederek görüşmüştür. Kısa bir zaman sonra Irak Valisi Wilson, Süleymaniye'ye gelmiş ve bağımsızlığımızın resmen tanınacağını ilan etmiştir. Ulusal çıkarları savunmak için delegelerin seçilmesi ve Paris'e gönderilmesini kabul etmiştir. Şam'da General Allembey'i görmek ve delegelerimizin resmi olarak tanınmasını sağlayacak seyahati için gerekli pasaportları elde edecek olan gelecekteki hükümdarımız, ailesi üyelerinden Sait Ahmet efendi ile birlikte iki kişiyiz."²⁸

4- Doğu Kürdistanlıların (İran Kürtleri) konferansta temsil edilme çabaları da İngilizler tarafından engellenmiştir. İstanbul'daki KTC'nin de talep etmesi üzerine İran'da temsilci olarak seçilen Fahri Abdi Bey'in başvurusunu kar-

²⁷ Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, s. 38, Hevîya Gel Yayınlar, Köln -1990

²⁸ Age, s. 40

şıksız bırakan İngilizler, Şeyh Taha'nın kendi adına Paris'teki görüşmelere katılma istemini de engelleme yolunu seçmişlerdi.²⁹

Öte yandan, 21 Ocak-24 Nisan 1919 tarihleri arasında konferans çalışmalarına katılan Şerif Paşa'nın gerek Kürt Teali Cemiyeti (KTC) ve diğer Kürt örgütleriyle görüş farklılıkları bulunmaktaydı. Çünkü Osmanlı Saltanatına ve Hilafete bağlılığıyla bilinen Şerif Paşa bağımsız bir Kürdistan istememekteydi. Uzun zamandan beri yurt dışında olan Şerif Paşa'nın Kürdistan'daki Kürt örgütleriyle ve yerel aşiretlerle ilişkileri de kopuktu. Ayrıca Sevr'de izlenecek politika konusunda Kürt örgütlerinin kendi aralarında ve hatta KTC içinde bile tam bir görüş birliği bulunmamaktaydı. Dahası kendisini görevlendiren Kürt örgütleri tarafından Şerif Paşa'nın eline ortak bir görüş ve plan da verilmemişti.

Bu nedenlerden dolayı Şerif Paşa kendi inisiyatifi ile hareket etmiş ve kendisinin konferansa sunduğu "Kürt Halkının İstemleri Üzerine Nota" ile Ermenilerle birlikte sunduğu Ortak Deklarasyon'un Kürtler tarafından desteklenmemesi üzerine, 24 Nisan 1919'da Kürt Delegasyonu Başkanlığı'ndan istifa etmişti.³⁰

İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Defrance'nin Fransız Dışişleri Bakanı Pichon'a gönderdiği 29 Nisan 1919 tarihli raporda, gerek Şerif Paşa ve gerekse Seyit Abdülkadir'in tutumları konusunda ilginç değerlendirmeler vardı. Seyit Abdülkadir'in İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Defrance kanalıyla Şerif Paşa'ya gönderdiği bir mektup için verilen bu rapor, aynı zamanda Fransızların soruna yaklaşımlarını da yansıtmaları bakımından önemlidir. Defrance'in bu raporu şöyleydi:

"Dışişleri Bakanı Pichon Hazretlerine

Kürdistan Kürt Birliği Merkez Komitesi Başkanı (Seyit Abdülkadir) nazıkçe başvurarak ilişikteki belgenin Kürt Heyeti Başkanı Şerif Paşa'ya ekselanslarınız aracılığıyla ulaştırılmasını benden rica etti.

Senelerden beri kendisini Paris'te İmparatorluğun birliğinin savunucu ve Türkiye'yi Birlikçilerin (İttihat ve Terakki Partisi) boyunduruğundan kurtarma şampiyonluğu yapan bu şahsın oldukça şaşırtıcı davranışlarına not almak için

²⁹ Age, s. 34

³⁰ Age, s. 37

* Bu tür yazışmalar ancak İngiliz veya Fransız resmi makamları kanalıyla yapılabilirdi.

bu fırsatı yakaladım. Şerif Paşa'nın istediği elçiliğin Jön Türkler tarafından reddedilmesinin ardından İttihat ve Terakki Partisi'nin düşmanı haline geldiği söylentileri ortalıkta dolaştı. Davranışının yeni yönelimi bu söylentileri geçerli kılabacak niteliktedir. Her halde şahsi çıkarı tarafından kendisini göstermektedir.

Diğer taraftan Kürt devletinin kuruluşunun elverişliliği ve bunun yaşanabilirliği üzerine ve özellikle Kürtlerin kendilerini idare etme ve yönetme yetenekleri üzerine kendisini şüpheli göstermekte sakınca göstermektedir.

Bu belgenin sahibine verilmesi eğer uygun görülüyorsa, bu dikkati ekselanslarınızın takdirine bırakıyorum. Meslektaşlarımdan birine ilk bakışta verilene tamamen uygun olmayan metnin içinde şu parçanın değiştirildiğini ilave etmeye kendimi zorunlu hissediyorum. 'Kürt Birliği Merkez Komitesi' başkanı gerçekten de birinci metinde ülkesi üzerinde İngiltere'nin koyuculuğunu kesin bir sadelikle istiyordu. Meslektaşlarımdan yaptığı gözlem üzerinde kaldırılmış olan metinde garip olan benzer bir koruyuculuğu Fransız hükümeti aracılığıyla istemektedir."³¹

Şerif Paşa'nın Konferansa verdiği bir istifa dilekçesi var mı, varsa resmi olarak o dilekçede nasıl bir gerekçe göstermiştir vb. bunlar bilinmemektedir. Bu konuda somut olarak bilinen ve belgelenen şey, Şerif Paşa'nın İstanbul başına gönderdiği açıklamadır. Bu açıklama Peyamı Sabah ve Vakıf gazetelerinde yayınlanmıştır. Vakıf gazetesinin 24 Nisan 1920 tarih ve 882 numaralı sayısında yayınlanan açıklama bugünün Türkçesiyle şöyledir: "Kutsal halifelik makamına derin surette bağlı bulunduğumdan ve ayrılma arayışı yönündeki düşünceler ile bu bağlılığı bozmak istemediğimden Paris Konferansı nezdindeki Kürdistan yetkili heyeti başkanlığından istifa ettim. Her şeyden önce ve hiçbir siyasi partinin etkisinde kalmasızın bütün çabamı halifelik haklarının korumasına harcayacağımı açıklarım."³²

Bu gerekçe Kürt yazarları arasında genelde kabul görmekle birlikte, bu gerekçeden hareketle bazı farklı yorumlar da yapılmaktadır. Kürdistan Teali Cemiyeti kitabının yazarı İsmail Gölbaş, "Şerif Paşa, Osmanlı değer yargılarını henüz düşünsel ve politik olarak zihninde taşımakta olan bir Kürt

³¹ Hasan Yıldız, *20.Yüzyıl Başlarında Kürt Siyasası ve Modernizm*, s. 35, Nüj Yayınları İkinci Baskı 1-1996

³² İsmail Gölbaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 312'deki 17 numaralı dipnot, Doz Yayınları-İkinci Baskı -1991

aydınıdır; istediği çözüm Padişah-Halife'ye, Osmanlı Devleti'ne hukuki ve siyasal anlamda bağlı bir Kürdistan'ı Kürt sorunu çözümü olarak düşünmektedir. Bağımsız Kürdistan düşüncesi ve duygusu birçok Kürt aydının beyrinde henüz yeteri kadar kavranmamıştır; Şerif Paşa'da bunlar arasındadır"³³ demektir. Sevr dönemi Kürdistan üzerine araştırmalarıyla bilinen Hasan Yıldız ise, "Sevr Barış Konferansı Bağlaşıkların Kürt sorunu karşısında geri adım attığını gören Şerif Paşa kongreden çekilir. Bunun üzerine Seyit Abdülkadir 17 Mayıs 1920'de Kürt Kulüpleri adına çektiği telgrafta, Kürt halkının kongrede temsil edilmediğini, bu nedenle konferansın alacağı kararların geçersiz olacağını bildirir"³⁴ şeklinde bir yorum yapmaktadır.

Şerif Paşa'nın hayatını kaleme alan Rohat Alakom'a göre de, Kürt Teali Cemiyeti içerisinde yaşanan "iç çekişme ve görüş ayrılıkları" bu örgüt tarafından görevlendirilen Şerif Paşa üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır. "Bu olumsuzların farkında olan Şerif Paşa, Sevr Barış Antlaşması'nın imzalanmasına kısa bir zaman kala, Kürdistan Teali Cemiyeti tarafından kendisine verilen misyonu yürütemeyeceğini bildirir... Kürt sorunun Paris'te değil, İstanbul'da hükümet yetkileriyle birlikte çözmeden yana olan ve hala Kürdistan Teali Cemiyeti başkanlığını yürütmekte olan Seyit Abdülkadir'in istediği de budur. Şerif Paşa'nın bu kararını onaylayan Seyit Abdülkadir'in başka bir girişimde bulunmak istememesi ve hareketsiz kalması bu bakımdan anlamlı olması gerekir. Şerif Paşa'nın istifa ettiğini haber alan Seyit Abdülkadir; Paris'e çektiği telgrafta; 'Kürt halkının konferansta temsil edilmediğini, bu nedenle konferansın alacağı kararların geçersiz olacağını' bildirmekte yetinir. Şerif Paşa'nın yerine başka bir kişinin Paris'e gönderilmesiyle ortaya çıkan yeni durumun yarattığı sessizlik, Lozan'a kadar devam eder."³⁵

Nedenleri ne olursa olsun bu istifa her şeyden önce Kürtlerin Barış Konferansı'yla bağlarını kopartmış ve dünyanın masa başında yeniden paylaşımına ilişkin tartışmaların sürdüğü böylesi bir uluslar arası platformda temsil edilmemelerine yol açmıştı. İstifanın yankısı kısa zamanda

³³ Age, s. 161

³⁴ Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, s. 73, Heviya Gel Yayınlar, Köln -1990

³⁵ Rohat Alakom, *Şerif Paşa -Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları-* s. 103, Avesta Yayınları, İstanbul -1998

Kürdistan'ın bütün bölgelerine ulaşmış ve bu konferanstan beklentisi olan Kürt halkının umutsuzluğa kapılmasına neden olmuştu. Bu istifa aynı zamanda Kürdistan'ı yeniden paylaşılmakta olan emperyalistlerin ve Kürdistan topraklarında kendi egemenliklerini kurma peşinde olan diğer ulusal hareketlerin de işine yaramıştı.

Bu bağlamda istifa olayı, başta K. Karabekir olmak üzere Kemalistler tarafından Kürt Teali Cemiyeti'ne karşı koz olarak kullanılmıştı. Nitekim Karabekir, 2 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderdiği şifreli telgrafta Şerif Paşa'nın istifası için İstanbul basınına gönderdiği açıklamayı ve bu istifanın ortaya çıkardığı durumun meclis eliyle Kürtlere duyurulmasının önemini vurgulamıştır. Karabekir'in uzun telgrafındaki ilgili bölüm şöyleydi:

"Montekarlo kumarhanesinden İstanbul matbuatına telgraf çekerek Kürt heyet-i riyasetinden istifasını bildiren Şerif Paşa'nın hareketi vakıası Anadolu'da namuskar ve dindar Kürt kardeşlerimizin gösterdikleri evsafi vatanperverane karşısında bir ricat ve hezimet kahriyedir. Bunun da münasip vechile neşri ve Kürt kardeşlerimizin tezahürat ve hissiyatının yine Büyük Millet Meclisi lisanından tebcil etmek muvafık olur."³⁶

b) Kürt-Ermeni Anlaşması

Konferansta sorun olan ve hem Kürtleri ve hem de Ermenileri açmazlara sokan bir konu da, sınırların belirsizliği sorunuydu. Ermenistan ile ilgili sınırların belirsizliği, bu sorunu hem Kürtlerin Ermenilerle ilişkilerinde ve hem de bu sorunu kendi çıkarları için kullanan Kemalistlerin Kürtler aleyhine geliştirdikleri politikalarında etkili olmuştu. Kemalistler, devamlı olarak "Kürtlerin yaşadığı topraklar Ermenistan yapılmak isteniyor" şeklinde propaganda yapmışlar, Kürtleri Ermenilerin üzerine salmışlar ve iki halk arasında çatışmaları kışkırtmışlardı. Kürt aşiret reislerini ve halkı kazanmak için başta Kazım Karabekir olmak üzere tüm Kemalistler yoğun bir çaba harcamışlardı.

Karabekir Kürt Meselesi adlı kitabında bu tutumunu şöyle anlatmaktadır: "Düşmanlarımız büyük Ermenistan yapmaya çalışıyor. Buralarda ise en çok Kürt kardeşlerimizi oturmaktadır. Kürt bağımsızlığı diye çalışanlar düşmanla-

³⁶ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 650-651. Türkiye Yayınevi, İstanbul, İkinci Baskı - 1969

rımızdır. Maksatları Kürtleri bizden ayırdıktan sonra Ermenistan yapmaktır. Kürtleri mahvedeceklerdir. Bunun için Türk ve Kürt kardeşler bu felakete meydan vermeyiniz.”³⁷

Bütün bunların farkında olan İngiliz ve Fransız temsilcileri ise, hem Kürdistan'ın yeni egemenleri olarak ve hem de derin sömürgecilik tecrübeleriyle diplomatik manevralar yapmaktaydı. Zaten onlar esas olarak her parçanın denetlenebildiği bölünmüş bir Kürdistan oluşturma çabasındaydı. İyi bir diplomat olan Şerif Paşa, hem kendi konumunun ve hem de gelişmelerin farkında olarak Kürt sorununun çözümü için somut önerilerde bulunmuştu. Şerif Paşa'nın 22 Mart 1919'da “Kürt Halkının İstemleri Üzerine Nota” başlıklı Muhtırası ve buna ek olarak sunduğu Kürdistan haritası bunun bir göstergesiydi.

Şerif Paşa, Muhtıra'nın başında Kürdistan'ın sınırlarını çizerek Ermeni iddialarına yanıt veriyor ve yüzyıllardan beri Kürtlerle Ermenilerin aynı topraklar üzerinde kardeşçe yaşadığını, ancak son yıllarda “Büyük Ermenistan” idealinin Kürtlerin yaşadığı toprakları kapsadığını sayısal verilere dayanarak anlatıyordu. Muhtıranın sonunda da şu vurguları yapıyordu:

“Wilson prensipleri gereğince Kürtler bütün savunmalarda bağımsız bir Kürt devletinin kurulması için tamamen özgür ve bağımsızdırlar.

Wilson'un ondört prensibi Osmanlı Hükümetince tamamen kabul edilirken, birçok asırdır egemenlikleri altında yaşadıkları imparatorluğa karşı gelenek ve göreneklerini korurken, doğruluklarından yoksun olmaksızın Kürtler, bağımsızlıklarını isteme hakkına layık olduklarını sanmaktadırlar.

Böylece, bundan önceki düşüncelerden doğan Kürt istemlerini özetlemek için, ilişkide göstereceğimiz harita üzerinde, Kürtlere bırakılmak zorunda olunan sınırlar içinde, Kürdistan üzerindeki Ermeni iddialarını yılmadan protesto ediyoruz.

(...)

Sonuç olarak, bize bir hak olarak verilen bu bağımsızlığın, uygarlık ve gelişme yolundaki mücadele, ülkemizin

³⁷ Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, s.10. Emre Yayınları, İkinci Basım, İstanbul -1994

* Bu belgenin tamamı için bakınız, Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, s. 143-149, Heviya Gel Yayınları. Köln-1990

zenginliklerini işletmeye ve komşularımızla barış içinde yaşamaya izin vermesini diliyoruz.

Bilindiği gibi Kürdistan'a verilen bölgeler içinde bir halk diğeriyle birlikte bulunuyor. Onlara geleneklerine uygun olarak özel bir statü uygulanabilecektir.”³⁸

Konferansta sürekli gündeme getirilen Kürt-Ermeni gerginliğini gidermek için Şerif Paşa'nın Ermeni delegasyonu ile birlikte sunduğu Kürt-Ermeni Antlaşması tarihi bir belge niteliğindeydi. 20 Kasım 1919 tarihli bu Anlaşma da şöyleydi:

“Büyük Barış Konferansına,

Bay Başkan,

Bizler, aşağıda imzası bulunanlar Ermeni ve Kürt uluslarının temsilcileri Büyük Barış Konferansına, iki ulusun da aynı ari kavminden ve çıkarlarının da aynı olduğunu ve aynı amacı, yani kendi bağımsızlıkları amacı güttüklerini belirtmekten şeref duyarız. Özellikle Ermeniler insafsız Osmanlı idaresinden kurtulmak çabasıdadır ve genellikle de hem Ermeniler ve hem de Kürtler her iki ulusa da facialar getiren “İttihat ve Terakki” komitesinin ‘resmi’ veya ‘gayriresmi’ kabinelerinin boyunduruğundan kurtulmayı zorunlu bulmaktadırlar.

Şu halde Barış Konferansı'ndan, aramızda tam anlaşmaya varmış olarak beraberce sizden, ulusların hakları prensibine uygun olarak “Birleşik Bağımsız Ermenistan” ve “Bağımsız bir Kürdistan” yaratılmasını, kurulacak olan bu devletin, halklarımızın istekleri göz önüne alınarak, büyük devletler yardımını alabilmesinin teminini, bu konuda karara varılmasını ve de ülkemizin tekrar gelişmesi sürecinde bu devletlerin gerekli olan ekonomik ve teknik yardımlarını esirgememelerini rica ederiz.

Delegasyonlarımız tarafından sizlere sırayla raporlar şeklinde sunulan aramızdaki anlaşmazlık konusu olan topraklara gelince, açık bir şekilde sizleri temin ederiz ki bunların bir özümeye bağlanmasını Barış Toplantısının karına bırakıyoruz. Çünkü verilecek kakarın adaletli bir şekilde verileceğine eminiz.

Aynı zamanda her iki devletimizin de içinde yaşayan azınlıkların hukuki haklarına saygı göstermek konusunda tam bir birlik içinde olduğumuzu da bildiririz.

³⁸ Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, s. 143-149, Heviya Gel Yayınlar, Köln -1990

İmzalar: Bogos Nubar (Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı), Dr. H. Ohancanyan (Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyon Başkan Vekili), Şerif Paşa (Kürt Milli Delegasyonu Başkanı)³⁹

Her iki ulusun temsilcileri emperyalist oyunlar nedeniyle birlikte tutum geliştirmekten çok karşı karşıya gelmişlerse de, B. Nubar ile Şerif Paşa'nın kişisel çabaları sonucu böyle bir yazılı anlaşma yapmaları çeşitli tepkilerle karşılaşmıştı. Bu Anlaşma Ermenilere karşı tarihi önyargılarla hareket eden Kürt gruplarının Şerif Paşa'ya karşı güvensizlik göstermelerine yol açmıştır. Erzurum Kongresi'nden beri Kürtler ile Ermeniler arasında var olabilecek bir uzlaşmayı/anlaşmayı çeşitli yöntemlerle engellemeye çalışan Kemalistleri de ciddi bir şekilde kaygılandırmıştı. Bu nedenle Hamidiye Alayları'nın kuruluşundan beri Ermenilerle karşı karşıya getirilen Kürtlerin dini eğilimlerini dikkate alan Kemalistler dini ve etnik propagandalarla bölgedeki bazı Kürt aşiretlerini harekete geçirmişlerdi.

Bu bağlamda Ermeni ve Kürt ilişkilerinin gergin olduğu bölgeden bazı Kürt aşiret liderlerine imzalatılan telgraflar (Van'dan 19 Şubat 1920, Erzincan'dan 22 Şubat 1920, Tercan'dan 23 Şubat 1920, Elazığ'dan 23 Şubat 1920, Hasan Kale'den 23 Şubat 1920) gönderilmişti. İstanbul'da yayınlanmakta olan "Jin" dergisi bazı Kürt aşiretlerinin Osmanlı Hükümeti'ni desteklediklerini bildiren telgrafların baskı altında alındığını ve bu nedenle sahte olduğunu açıklamıştı. Bu telgraflardan aynı zamanda Erzincan'da halka sunulan ve altında çok sayıda aşiret liderinin imzası bulunan 22 Şubat 1920 tarihli bir telgraf şöyleydi:

"Fransız Yüksek Komiserliğine,

Gazetelerden öğrendiğimize göre şu anda Paris'te oturan ve Kürt olduğunu iddia eden Şerif Paşa, Türkiye'deki entrikalarında başarılı olamadığı için, Bogos Nubar ile birlikte, gerçekte kişisel çıkarları için çalışmasına rağmen, güya Bağımsız Kürdistan için Barış Konferansı'na başvurmuştur. Bu nedenle Barış Konferansı'na bildiririz ki Kürtler, soy ve din olarak Türklerle aynı ülke içerisinde birleştikleri yasal kardeşlerdir. Osmanlı Hükümeti'nden başka hiç kimsenin Kürtler adına konuşma hakkı yoktur ve hiç kimse onlara canlılık veren duyguların yorumcusu olamaz. Osmanlı tari-

³⁹ İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 268, Doz Yayınları-İkinci Baskı -1991

hi içinde Kürtler arasında hiçbir ayırım yapılmamıştır. Ve bütün savaşlarda Kürtler, Türklerle birlikte ön saflarda kanlarını akıtmışlardır. Acaba Rus orduları ülkemizden çekildikten sonra, Ermeniler tarafından katledilen Müslüman halkın %80'ninin Kürt olduğunu bugün Bogos Nubar'la uzlaşan Şerif Paşa bilmiyor mu? Öyleyse Ermenilerle işbirliği yapma çabaları sonuçsuz kalacaktır. İmparatorluk topraklarından bir kısmını ayırıp Kürtlere vermek, gelecekte Ermenilere yeni bir ülke hazırlamak demektir.

Barış Konferansı'nın dikkatine sunuyor ki bizi Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmak için varlığımızdan hiç bir şey bırakmaksızın yok etmeleri gerektiğini kendilerine bildiririz.

Balaban Aşireti Reisi Paşa Bey, Başuranlı Aşireti Reisi Yusuf, Bodmanlı Aşiret Reisi Seyit Yusuf, Bal Aşireti Reisi Eyüp, Medanlı Aşireti Reisi Çiçek, Görçeli Aşiret Reisi Yusuf, Abbas Aşireti Reisi Seyit Ali, Rol Aşireti Reisi Hasan, Şadi Aşireti Reisi Yusuf, Zışanlı Aşireti Reisi Muhsin."⁴⁰

c) Seyit Abdülkadir'in Tavrı

Otonomcu görüşleriyle bilinen Seyit Abdülkadir, Kürtlerin de yaşadığı toprakların büyük bir kısmının Ermenilere verileceği söylentilerinin olduğu bu dönemde Şerif Paşa'nın konferansa verdiği haritayı yeterli bulmayarak Kürtlerin yaşadığı toprakların bütünü için hak talep etmişti. Bu nedenle İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliğine başvurarak başka bir Kürdistan haritası sunan Seyit Abdülkadir bu haritayı sunduğu mektubunda şu itirazları yapmıştı: "22 Mart'ta General Şerif tarafından gönderilen haritada, Kuzey sınırları içerisinde bazı farklar görülmektedir. Halkın %70'nin Kürt olduğu önemli bir parça, General Şerif Paşa'nın çizdiği sınırlar dışında kalmıştır. Öyle sanılmaktadır ki, yeterli biçimde bilgilendirilmemiştir. (...) Sonuç olarak, General, Kuzey sınırlarının bütünlüğünü Akdeniz'e bir geçiş ile birlikte savunmalıdır. Çünkü bu ülkenin ekonomik gelişmesi için zorunludur"⁴¹

"Türklerin bu zor durumda yalnız bırakılmaması gerektiği" düşüncesinden hareketle otonomculuğu savunan KTC başkanı Seyit Abdülkadir, Kürdistan'ın İngilizler tarafından bölünmesi çabalarına karşı da tepki göstermişti. İstanbul'da İngilizlerle ve Fransızlarla görüşmeler yapan

⁴⁰ Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, s. 68-69, Heviya Gel Yayınları, Köln -1990

⁴¹ Age, s. 39

Abdülkadir, bununla da yetinmeyerek 2 Ekim 1919'da Sevr Konferans Başkanlığı'na bir mektup göndermişti. Seyit Abdülkadir'in Şerif Paşa kanalıyla konferansa gönderdiği mektup şöyleydi:

"Sayın Başkan,

Kürdistan'ın Güney ve Kuzey olarak iki farklı bölgeye ayrılmasıyla ilgili söylentiler durmak bilmiyor. Kürdistan'ın böylesi bir bölünmüşlüğü'nün, yakın doğunun durumunu kuvvetlendirmeyeceğini sayın ekselanslarının dikkatine çekerim.

Birlik (İttihat ve Terakki) Hükümeti'nin baskısı altında olmayan yerlerde Kürtler, Bağlaşık güçlere karşı silah çekmeyi reddettikleri gibi, Türklerin hakimiyetlerini kuramadıkları bölgelerde Ermenileri korudular. Şimdi, konferansın adaletinden, bölünmez bir Kürdistan'ı tanınmasını beklemektedirler.

Gerçekte, konferansa şerefle sunduğumuz Kürdistan sınırları içindeki etnik formu bölmek istemek ve farklı güçlerin mandasına vermek bu parçaları bilinmez karanlıklara sürükleyecektir.

Paris Yüksek Konsey Başkanlığına

Senatör Seyit Abdülkadir Kürt Ligi Merkez Komitesi Başkanı"⁴²

Kürt çevrelerinden gelen tepkiler üzerine harekete geçen Şerif Paşa ise, konferansa verdiği bir mektupta, "ne etnik olarak ne de coğrafik olarak Kürdistan'ın bölünemeyeceğini, ancak bir ülkenin mandası altına sokulacak olası Kürdistan'ın Asya'da, tampon bir rol oynayacağını ve barış faktörü taşıyacağını. (...) Çok özgün bir durumdur ki Bağlaşık Kuvvetler Komisyonu, Kürtleri sürekli dışalamakta ve sadece Kürtleri hep hataya iten Türk otoritelerini dinlemektedir" diye yazmıştı.⁴³

Şerif Paşa'nın Paris'te Bogos Nubar ile imzaladığı Anlaşma ve bu anlaşmayı desteklediğini açıklayan Seyit Abdülkadir, büyük çoğunluğunu Müdafaa-i Hukukçu milletvekillerinin oluşturduğu Meclis-i Mebusan'da sert biçimde eleştirilmişti. Çünkü Seyit Abdülkadir'in demeçleri İktidam Gazetesi ile İstanbul'da Fransızca olarak yayımlanmakta olan Journol d'Orient gazetesinde çıkmıştı. Journol d'Orient gazetesinde çıkan ve Ayan Meclisi'nde tartışılan bu

⁴² Age. s. 67

⁴³ Age. s. 66

demeci kaynaklarda görülmemekle birlikte, Abdülkadir'in İkdâm Gazetesi'nde "Kürtler ve Osmanlılık" başlığıyla çıkan 27 Şubat 1920 tarihli benzer bir açıklaması özetle şöyleydi:

"Soru: Şerif Paşa ve Bogos Nubar Paşa arasında varılan Anlaşma hakkındaki görüşleriniz açıklar mısınız?

Cevap: Konu üzerine olan görüşlerimizi bir bildiri biçiminde yayınlamış bulunuyoruz. Altı vilayette Ermeni hakları iddiasına karşılık olarak bu vilayetlerdeki nüfusun büyük çoğunluğunun Kürt olduğuna ve bu bölgelerin tamamının Kürt bölgesi olduğu gerçeğine dikkat çekmiş bulunuyoruz. Bu sorunun nüfus kıstasını dikkate alacak tarafsız bir komisyon tarafından çözülmesi gerektiği şeklindeki bir isteği arz etmiş bulunmaktayız. Bogos Nubar Paşa da bu görüşü kabul etmiştir. Üzerine konuşulan anlaşma budur. Bogos Nubar nüfusu kaydetmek ve kimin çoğunluk olduğunu belirlemek üzere bir komisyonun belirtilen illere hareket etmesini kabul etmiş ve bundan böyle Kürt ırkına karşı hareket etmeyeceği hususunda bizi temin etmiştir:

(...)

"Soru: Şerif Paşa Kürt ulusunu temsil etmekte midir?

Cevap: Şerif Paşa Kürt Teali Cemiyeti tarafından delege olarak gönderilmiştir. Benim fikrime Kürt Teali cemiyeti Kürt ulusunu temsil etmektedir.

"Soru: Kürtler ve Türkler arasındaki bağlar konusunda ki görüşleriniz nedir?

Cevap: Türkler bizim sevgili kardeşlerimiz ve dindaşlarımızdır. Müslüman olarak aramızda düşmanlık mümkün değildir. Biz sadece özgür gelişme hakkının bize verilmesini arzuluyoruz. Şerif Paşa ve Bogos Nubar arasında Türklere karşı bir anlaşmaya varıldığı iddiası tümüyle asılsızdır. Böylesi bir şey bizim tartışmalarımıza konu bile olamaz. Tüm bunlar belli amaçlar için yürütülen propagandaların sonuçlarıdır.

"Soru: Kürt ulusunun gerçek talepleri nelerdir?

Cevap: Bugün Kürtlerin ikamet ettiği beş-altı vilayet vardır. Hükümet bu vilayetlere özerklik versin. Bizim açımızdan da, kendi seçtiğimiz adil ve dürüst insanlar vasıtasıyla gelişmemize imkân verilsin. Az önce belirttiğim gibi hiçbir şekilde Türklere karşı düşmanca hisler beslemiyoruz.

Türklerde kurulacak özerk hükümetin yönetiminde bizimle birlikte yer alsınlar".⁴⁴

T. Zafer Tunaya'ya göre Abdülkadir'in bu açıklamalarıyla ilgili Meclis-i Mebusan'daki ilk tartışma meclisin 19 Şubat 1920'deki bileşiminde "Türk" ve "Millet" kavramları üzerine yapılmıştır. Mecliste yapılan konuşmalarda, "Türk" sözcüğünün çeşitli etnik unsurları içerdiği ve "Millet" sözcüğünün de "Osmanlı milleti" şeklinde anlaşılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu tartışmayla ilgili olarak Tunaya'nın Meclis-i Mebusan zabıtlarından aktardığı bir bölüm şöyledir:

"Abdülaziz Mecdi Efendi (Karesi) - "...Bundan maksat Türk, Kürt, Laz, Çerkes gibi anasır-ı muhtelif-i İslamiyedir. Bu böyle midir? (*Hay-hay böyledir sedaları, alkışlar*). Eğer Türk kelimesinin manası bu değilse, rica ederim, burada nutuk iradedildikçe Türk tabiri yerine anası-ı İslamiye (İslam unsurları) densin.

Rıza Nur Bey -Öyledir.

Hüseyin Bey (Erzurum) -Hatta Yahudiler bile dahildir.

Mecdi Efendi (*devamlı*) -Türk kelimesinin manasını Meclis bu suretle tefsir ve şerhedip efkar-ı umumiyye arzettikten sonra ben Kürdüm diye bazı zevatın hatırına hiçbir şey gelmez ve yahut gubur-ı siyasi (siyasal toz) kondurmamak için Türk, Kürt, Laz, Çerkes veyahut anasır-ı İslamiye gibi tabirat kullanalım"⁴⁵ demiştir.

Kürt-Ermeni anlaşmasını protesto için bölgedeki aşiret reislerinin Paris Barış Konferansı'na gönderdikleri telgrafların birer nüshasının da Meclis-i Mebusan'a gönderilmesi, büyük çoğunluğunu Müdafaa-i Hukuk milletvekillerinin oluşturduğu Meclisi karıştırmış ve milletvekillerini galeyana getirmiştir. Telgraflardaki "Kürtler soy ve din olarak Türklerle aynı ülke içerisinde birleştikleri yasal kardeşlerdir" vurgusunu tekrarlayan Müdafaa-i Hukukçu milletvekilleri Şerif Paşa'yı, Kürdistan Teali Cemiyeti'ni ve onun başkanı Ayan Meclisi üyesi Seyit Abdülkadir'e karşı ağır suçlamalarda bulunmuşlardır.

Bu milletvekillerinden ve aynı zamanda Meclis-i Mebusan Başkanı olan Celalettin Arif Bey'in konuşması

⁴⁴ İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 283'deki 14 Nolu Belge. Doz Yayınları-İkinci Baskı - 1991

⁴⁵ Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler C II Mütareke Dönemi*, s.205'deki 27 numaralı dipnot, İletişim Yayınları. Birinci Baskı - 1999

Meclisteki genel havayı yansıtacak nitelikteydi. Celalettin Arif Bey'in konuşması şöyledir:

"Bu prensibi tatbik eylemek arzı eyleyenler, demin mevzubahs eylediğim birtakım hodgamları, vatansızları kendilerine alet ittihaz etmişlerdir, anları bu vadiye sevk eylemek istiyorlar. Aç ve siffak (kan dökücü) büyük bir emperyalist unsur da, tabiidir ki bunun neticesini bekleyip ondan müstefit olmak istiyor. Halbuki onlar bilmiyorlar ki, Türlerle Kürtler pek yakın zamanlarda acı bir ders-i ibret aldılar. O ders-i ibret de Arnavutlukla Arap mesailidir" (sorunlarıdır). Celal Nuri Bey'e göre, Şerif Paşa "herzevekilin (ipe sapa gelmez) biriydi. Hüseyin Avni (Erzurum) ve Bekir Sıtkı Beylerin eleştirileri de çok ağır olmuştur."⁴⁶ Daha sonra verilen bir önergeyle Abdülkadir'in Ayan Meclisi (Senato) üyeliğinden "ıskatı" (düşürülmesi) için çok sayıda milletvekilinin imzaladığı bir önerge verilmiştir. Bunun üzerine konu Ayan Meclisi'ne getirilmiş ve burada da sert tartışmalar yapılmıştır.

T. Zafer Tunaya'ya göre Ayan toplantısında ilk konuşmayı yapan Babanzade Ahmet Naim Bey, hem Kürdistan Teali Cemiyeti'ni ve hem de Şerif Paşa'yı eleştirmiştir. Eski Dahiliye Nazırı olan Adil Bey'de Kürdistan Teali Cemiyeti'ne ilişkin bilgiler vererek bu cemiyetin kanuna aykırı olarak kurulduğunu öne sürmüştür. Seyit Abdülkadir ise, kendisi hakkında ileri sürülen iddiaların açıklığa kavuşturulması için "gizli celse" talebinde bulunmuştur. "Gizli celse" önerisi kabul edilen Abdülkadir sonraki bileşimde Ayan Meclisi başkanlığına yazılı bir açıklama vermiştir. Abdülkadir'in 15 Mart 1920 tarihli yazılı açıklaması şöyledir:

"Meclis-i Ayan Riyaseti Celilesi'ne,

Geçen gün Meclis-i Mebusan'da Vilayat-ı Şarkiye mebusları tarafından verilen bir takrirda dailerinin Jurnal Doryan gazetesi muhabirine bazı beyanatta bulunduğum serriştesiyle (bahanesiyle), Ayanlıktan ıskatım için birtakım sözler sarfolunduğu mesmuu aciznem olmakla bu bapta

⁴⁶ Age, s.205'deki 39 numaralı dıpnót. İletişim Yayınları, Birinci Baskı - 1999

* Önergeyi imzalayan milletvekilleri şunlardır: Haydar (Van), Mehmet Münip (Van), Mazhar Müftü (Hakkâri), Halil (Erzincan), Süleyman Necati (Erzurum), Eşref (Trabzon), Şefik (Beyazıt), Zeki (Gümüşhane), Zihni (Erzurum), Ahmet Muhtar (Trabzon), Rıfki (Gümüşhane), Hüseyin Avni (Erzurum), Asaf (Hakkâri), Berkir Sami (Amasya), Ali Şükrü (Trabzon), Celam (Genç).

bazı ifadatta bulunmak mecburiyetini hisseyledim şöyle ki: Mezkur gazeteye asla öyle bir beyanatta bulunmadım. Binaenalyh ilk nokta-i istinadı böyle bir esas olan iftira alud iddiaları kemali nefretle müddeilerine red ve iade eyledim. Serafet ve diyanete dokunan bu isnadat-ı nifakçıyanenin nerelerden mülhem ve ne gibi ağrazın (garrezlerin) mahsulü olduğu bedahatı ile iktifa etmeyerek tafsilen beyan ve irae edebilirsem de, devlet ve milletin bulunduğu şu hal içinde şahsiyata müncer olacak bir bahse girişmeyi muvafık bulmuyorum. Şunu da kaydetmeden geçemeyeceğim ki, herkesin malumu olduğu üzere, saye-i risaletpenahide emniyet diyanetin, devlet ve vatan ve milletin şeref ve saadetini, feyz-ü terakkisini görmeye matuf olduğu cihetle, eğer Meclis-i Osmaniye'de çekilmekliğimle memleket için bir fayda mutasavver ve bu suret arzuyu aliye muvafık ise istifa etmeyi de, hizmet ve şeref eddedeçeğimi isnadat-ı mugalatakarandan hoşlanacak zevata ihtardan kendimi alamıyorum. (*Barovo sesleri*) 12 Mart 1920, Ayandan Seyit Abdülkadir"⁴⁷

⁴⁷ Age. s.206'daki 37 numaralı dipnot, İletişim Yayınları, Birinci Baskı - 1999

Altıncı Bölüm

Sevr Antlaşması ve Kürdistan'ın Bölünmesi

"Kürdistan hakkında karar vermek çok güçtür. Bu ülke şimdiye değin Türk İmparatorluğu'nun bir parçası olagelmıştır. Ülkede oturanlar, genellikle koşulları ile ve çoğu zaman da Türk hükümetinin kendi ile savaş halindeki kabilelerdir. Ülke Ermenistan'ın yanı başında olduğu ve yazgısı da Asuri ya da Keldani Hristiyanlarını ilgilendirdiği için Avrupalı ülkeler açısından ilgi çekicidir"
(İngiliz temsilci Lloyd George)

1. Sevr Antlaşmasının İmzalanması

a) Osmanlı Hükümeti'nin Tutumu

24 Nisan 1920'de savaşın galibi Müttefikler tarafından barış koşullarını içeren "Barış Antlaşması Tasarısı" Osmanlı hükümetine verilerek 18 Mayıs 1920 tarihine kadar antlaşmayı imzalayacak temsilciler heyetinin Paris'in banliyö semti olan Sevr'de bulunması istenilmişti. 30 Nisan'da Tevfik Paşa başkanlığında Paris'e giden Osmanlı Heyeti antlaşma taslağını imzalamayı kabul etmemiş ve 11 Mayıs'ta İstanbul'a dönmüştü. Daha sonra ve Haziran ayı içinde Sadrazam Damat Ferit başkanlığında bir heyet tasarıyla ilgili görüşmelerde bulunmak ve bazı yeni öneriler sunmak üzere Paris'e gitmiş, fakat bu heyetin görüşmelerinden de bir sonuç alınmadığı için heyet İstanbul'a dönmüştü. Bunun üzerine Hükümet 16 Temmuz 1920'de "Başlangıç, Sorumluluk, Devletin En Temel Hakları, Ulusların Kendi Yazgılarına Egemen Olmak Hakkı, Siyasal Hükümler, Askeri Hükümler, Trakya, İzmir, Ermenistan, Kürdistan, Suriye ve Elcezire, Hicaz, Azınlıkların Korunması, Kara, Deniz ve Hava'ya İlişkin Hükümler, Maliye Hükümleri, Yargısal Kapitulasyonlar" konu başlıklarını içeren detaylı bir yanıt vermişti.

Osmanlı Hükümeti'nin 16 Temmuz 1920'de kendisine verilen Antlaşma taslağına karşı görüşlerini yazılı olarak sunduğu bu yanıt/mektup aynı gün İstanbul'da Peyam-ı Sabah gazetesinde de yayınlanmıştı. Antlaşma tasarısının bazı bölümlerine yapılan Hükümetin itirazlarını ve görüşlerini içeren bu uzun metnin konumuzu ilgilendiren bölümleri özetle şöyleydi:

"Başlangıç" bölümünde, Türkiye'nin savaşa "yabancı baskısı" ile girdiğini, savaş kazanılmış bile olsaydı "Almanya'nın etkisi altına girecekti", Konferansın başında "yüce bir hak gözetirlik" ile Türkiye'ye dayatılan koşulların savaşı çıkaran ülkeler kadar "ağır olmaması umudunun verilmiş" olmasına rağmen buna uyulmamıştır. "Osmanlı devletine Bulgaristan, Macaristan ve Avusturya'ya ve hatta Almanya'ya kabul ettirilen koşullardan daha ağır" koşulları içermiştir. "Hiç olmazsa eski müttefikleriyle eşit ölçüde işlem görmesi gerekirdi. Antlaşma tasarısının kapsadığı göze çarpıcı eşitliği, yalnız 12 milyon Türk değil, bütün İslam dünyası yüreği sızlayarak duyacaktır". Antlaşma tasarısı "şiddet bakımından hiçbir şeyle karşılaştırılmaz. Çünkü söz konusu edilen, gerçek bu devleti bölmekten başka bir şey değildir... Bu son derece haksız kesip biçme ve çekip alma işlemi... Yüzölçümü bakımından, Osmanlı İmparatorluğu ülkesinin üçte ikisi böylece şimdiden kendisinden ayrılacak. Halkının sayısı bakımından yitiği üçte ikiden aşağı değildir. Doğal zenginliklere ve kaynaklara gelince, bu bakımdan da yitiğin tutarı olağanüstü büyüklüktedir. Fakat bu kadarla da yetinilmemektedir. Antlaşma tasarısı bu ayırma ve çekip alma işlemleri ile kalmayıp, Osmanlı devletinin bağımsızlığına da en ağır saldırılar içermektedir... Ya Müttefik Devletler, Türkiye'nin varlığını sürdürmesi düşüncesindedirler; böyle ise, ona yaşamak ve özgür ve sorumlu bir Devlet gibi haklarına saygı göstererek, ödevlerini yerine getirmek olanağını vermek zorundadırlar. Ya da, Müttefik Devletler, Türkiye'nin ortadan kalkmasını istiyorlar; öyle ise, hükümlerini kendilerinin yürürlüğe koymaları ve savunması bile dinlenilmemiş olan hükümlüden, bu hükme imza koymasını ve uygulanması konusunda kendileriyle işbirliğinde bulunmasını istememeleri gerekir."¹

¹ *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri -Mondros Birakişması, Sevr antlaşması, ilgili Belgeler*, s. 7-9, Seha L. Meray-Osman Olcay, AÜSBF Yayınları. Ankara -1977

“Sorumluluk” bölümünde “Türkiye, savaşa katılmış olması yüzünden kendisine düşen görevleri kabul etmeyi bir yükümlülük sayar... Türkiye yenilmiş olduğu için, hukuk kurallarının sınırı içinde, yenenlerin hükmünü kabul etmek zorundadır.

Böyle olunca, Türkiye, uluslararası hukuka aykırı eylemlerden doğan zarar ve ziyarı ve yıkımları ödemek ve onarmak zorunluluğu ilkesini kabul eder.

Savaş yasalarına ve yapıla geliş kurallarına aykırı eylemler işlemiş olan kişilerin, Müttefik Devletler mahkemelelerine verilmelerini de, hakkın kaynağı olan dünya hukuk vicdanının gereklerine uygun olacağı için, kabul eder.

Bundan başka Türkiye, yadsıdığı ve kınadığı, ancak sonuçlarına katlanmak zorunda bulunduğu olayların yeniden ortaya çıkmayacağı konusunda güvenceler vermek zorunluluğunu da kabul eder.

Türkiye'nin (...) Bu evrensel trajediye sürüklenmesi, ancak dışarıdan buyruklar alan zorbaların itişiyile meydana gelebilmiştir... Ancak, Türkiye'de bir aralık hükmünü sürdürmüş olan devrimci bir derneğin yaptıkları şeylerdir ki, böyle devrimci çetelerin başka memleketlerde de cinayet işledikleri görülmüştür ve bugün de görülmektedir...”²

“Devletin En Temel Hakları” bölümünde iki temel noktanın üzerinde durulmuştu: “a)Türkiye'nin, kendisine düşen ödevleri yerine getirebilmesi için gerekli birinci koşul, devlet, olarak temel haklarının tanınması ve bunlara saygı gösterilmesidir. Devletin en birinci hakkı var olma hakkıdır... b) Her ulus, hukukça ve hukuk karşısında, Milletler Cemiyeti üyelerinden herhangi biriyle eşittir...” vurguları yapıldıktan sonra “Uluslar ailesinin en küçük ve güçsüz üyesinin bağımsızlığı ve eşit hakları en büyük devletinki kadar saygıya değer olmasının adalet gereği olduğu” belirtilmişti. Daha sonra da “İşte, Osmanlı Devleti, bu büyük hukuk ilkesinin uygulanması ister ve Başkan Wilson'un öne sürdüğü onikinci maddeyi tümüyle kabul ettiğini bildirir.”³

“Ulusların Kendi Yazgılarına Egemen Olmak Hakkı” bölümünde şöyle denilmişti: “Türkiye, yeni sınırlarının saptanması için ulusal topluluklar ilkesinin uygulanmasını kabul ettiğini bildirir. Ulusların kendi yazgılarına özgürce

² Age, s.10

³ Age, s.11

egemen olmak hakkı uluslararası hukukça kesin bir ilke düzeyine yükseltilmiştir. Bu hak, Ulusların Haklarına ve Ödevlerine İlişkin Amerikan Bildirgesi'nde yazılıdır. Başkan Wilson da bunu, Kongre'ye gönderdiği 18 Şubat 1918 tarihli mektubunda kesinlikle kabul ve ilan etmiştir... Osmanlı Hükümeti, Milletler Cemiyeti Misakı'nın özünü oluşturan hukuk kurallarını genel bir biçimde kabul eylemekte olduğunu özellikle bildirir ve onları koymuş ve ilan etmiş devletlerin uygulamasından çekinmeyeceklerine güveni tamdır..."⁴

"Ermenistan" başlıkla bölümde şöyle deniliyordu: "Osmanlı Devleti ile Ermenistan arasındaki sınırın saptanması için, Osmanlı Hükümeti, söz konusu olan topraklara ilişkin olarak, ulusal topluluk ilkesine ve ekonomik, siyasal yaşam koşullarının sağlanmasına saygı gösterilmesini ister.

"Siyasal açıdan, Ermenistan'a katılmak üzere Osmanlı Devletinden Müslüman halkın ayrılması, bir yandan Türkiye'nin soysal (ırki) birliğine saldırı ve öte yandan Ermenistan içinde sürekli bir anlaşmazlık kaynağı oluşturacaktır. Türkler ve Kürtler Ermeni Cumhuriyeti içinde bir çoğunluk meydana getireceklerdir. Bu görüşler Ermeni kaynaklarının bilgileriyle de doğrulanmıştır" denildikten sonra bölgedeki Ermeni ve Müslüman nüfus konusunda çeşitli istatiki rakamlar veriliyordu. Daha sonra da "Bütün bu soysal (ırki), siyasal ve ekonomik düşüncelerden, Ermenistan'ın, eski Osmanlı Devleti-Rusya sınırından daha çok genişletilmesine yer olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Türk-Ermeni sınır sorunu, gerçeklere dayanan görüşler üzerine kurulmuştur. Eğer bu konuda bir anlaşmazlık ortaya çıkarsa, uluslar arası bir komisyon gerekli soruşturmayı yapmakla görevlendirilecektir."⁵

"Kürdistan" başlıklı bölümde, "Padişaha ayrılmamak üzere bağlı olan Kürtlerin, hiçbir biçimde tam bağımsızlarını istemedikleri ve gelecekte de istemeyecekleri gibi, üstelik Türk ulusu ile kendilerini birleştiren bağların gevşemesini bile istemeyeceklerine Osmanlı Hükümeti'ni inandıracak pek ciddi nedenler vardır. Bununla birlikte, Osmanlı Hükümeti, halk bu isteği açıkladığı vakit, Kürt ögesinin üstün bulunduğu topraklarda yerel özerklik kabulü ilkesini kabul hazır olduğunu bildirir. Ancak, 62.maddede gösterilen

⁴ Age, s.12

⁵ Age, s. 26

sınır gerçek soysal (ırkı) duruma uymamaktadır. Elazığ (Mamuretülaziz) ve Diyarbakır illeriyle Siverek sancağının batı ve güney kesimleri Türk'tür. Yalnız Diyarbakır ilinin kuzey-batısındaki Dersim sancağı Kürt'tür.

Kürt halkı, özellikle Bitlis ve Van illeriyle Musul ilinin bir kesiminde yoğun bir durumdadır. Oralarda ve özellikle İran'a komşu yerlerde ve Kuzey tarafında Kürtler çok sayıdadır. Buna karşılık, Erbil, Altın Köprü, Tozhomatu bölgelerinde çoğunluğu elde tutan Türkler oturmaktadırlar.

Ulusal topluluklar (milliyetler) ilkesinin hakkiyle uygulanması gereken ve gerçeğe dayanın şu sorunlarda (Suriye, Irak ve Hicaz) anlaşmazlık olursa uluslararası bir komisyon aracılığıyla durum incelenebilir.”⁶

“Azınlıkların Korunması” bölümünde “Türkiye, devletlerin ülkeleri içinde bulunan azınlıkların korunmasının kendileri için genel ve karşılıklı bir ödev olduğunu kabul eder. Türkiye buna içtenlikle uymağa hazırdır... Osmanlı ülkeleri dışındaki Türk azınlıklarına da sağlanması durumunda 141-145 ve 147. maddeler hükümlerini temel kurallar olarak kabul etmeğe hazırdır”⁷ denilmiştir.

“Bitiriş” bölümünde “Bu yanıtta öne sürülen düşünceler en temel sorunlarla sınırlanmıştır. Sözü edilen düşünceler, yenilmiş de olsa, hiçbir ulusa ilişkin olarak reddedilemeyecek ve yadsınamayacak olan hak ve adalet ilkelerini her zaman büyük bir özenle izlemek kaygısından esinlenmektedir. Bu duygulara dayanarak, Osmanlı Hükümeti, Müttefik Devletler'in yukarıdaki düşünceleri iyi karşılayacakları ve bunun değiştirilmiş olan bir antlaşma tasarısının öteki hükümlerinin görüşülmesini çok büyük ölçüde kolaylaştıracığından tam bir umut duymaktadır”⁸ denilmiştir.”

b) İkinci Saltanat Şurası'nın Kararı

Hükümetin bu mektubuna İtilaf Devletleri zaman geçirmeksizin bir gün sonra (17 Temmuz'da) telgrafla yanıt vermişlerdi. Müttefiklerin bir gün sonra, yani 17 Temmuz'da verdiği kısa yanıtta son derece net ve kararlı bir tutum sergilenmişti.

⁶ Age, s. 26

⁷ Age, s. 28

⁸ Age, s. 29-30

* Bu yanıtın tam metni için bakınız: *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri -Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler*, s. 7-30, Seha L. Meray-Osman Olcay, AÜSBF Yayınları, Ankara - 1977)

“Osmanlı Hükümeti'nin Dünya Savaşı'ndaki kendi sorumluluğunun. Müttefiklerinin sorumluluğundan daha hafif olduğu düşüncesini beslediği anlaşılmaktadır. Müttefikler, bu savı kabul edemezler... Türkiye, savaşın sonuna değ in tarafsızlığını korursa, Osmanlı Saltanatı'nın bütünlüğünün güvence altına alınmasının Müttefiklerce üstlenildiği yolunda, Devletlerce kendisine 1914 yılı Ağustosundan beri bildirilerde bulunulmuştu... Osmanlı devletinin somluluğu o kadar geniştir ki, bu sorumluluk, Müttefiklerin, Osmanlı ordularına karşı elde ettikleri utkunun gerektirdiği özverilerle ölçülemez. Büyük bir deniz ulaşım yolunu kapayarak, bir yandan Rusya ve Romanya'nın, öte yandan bunların batısındaki müttefiklerinin ulaşımını kesmekle, Türkiye, en az iki yıl savaşın uzamasına ve Müttefiklerin milyonlara varan insan yaşamıyla yüzlerce milyarlık yitiğe uğramalarına yol açmıştır... Savaş sırasında, Osmanlı hükümetinin öldürme, göçürme (tehcir) ve kötü işlem den oluşan fetih sonuçları, geçmişte buna benzer yaptığı eylemlerini fersah fersah aşmıştır. 1914 yılından beri, Osmanlı hükümeti, düzmece bir devrime dayanan geçersiz bahanelerle -erkek, kadın, çocuk- sekiz yüz bin Ermeni'yi topluca öldürerek ve iki yüz bin Rum ile iki yüz bin Ermeni'yi yurtlarından göç ettirerek sürmüştür... Bu nedenler yüzünden, Müttefik Hükümetler Türk çoğunluğunun oturmakta olmadığı toprakları Türk boyunduruğundan kurtarmağa karar vermişlerdir... Eğer Osmanlı hükümeti, Antlaşmayı imzadan kaçırırsa ve üstelik imzadan sonra, Anadolu'da söz geçirmesini yeniden kurmak ve Antlaşmanın yürütülmesini sağlamak konusunda güçsüz bulunursa, Müttefikler, Antlaşmanın maddelerine uygun olarak, bu kararı yeniden incelemek ve bu kez Türkleri Avrupa'dan sonsuzluğa dek kovmak durumuna girebileceklerdir. Müttefik devletler, Osmanlı devletinin Antlaşma maddelerini kesinlikle kabul ettiğini ve imza niyetinde bulunduğunu bildirmek için on günlük bir süresi olduğunu Osmanlı temsilci heyetine bu yanıt belgesiyle bildirirler. Sözü geçen süre Temmuzun yirmi yedinci günü gece yarısı sona erecektir. Eğer Andlaşma bu koşullar içinde imza edilmeyecek olursa, Müttefik Devletler durumun gereklerine uygun gördükleri önlemleri alacaklardır”.⁹

Müttefiklerin, Osmanlı hükümetinin mektubuna bir ültimatom niteliğinde verdikleri bu yanıt üzerine, 22 Temmuz

⁹ Age, s. 31-33.

1920'de Padişah Sultan VI. Mehmet Vahdettin başkanlığında İkinci Saltanat Şurası toplanmış ve burada alınan karar üzerine Sevr Barış Antlaşması hükümet tarafından benimsenmişti. Aslında böyle bir kararı 1876 Anayasası'na göre oluşan Meclis-i Mebusan'ın alması gerekiyordu, fakat Meclis 18 Mart 1920'de çalışmalarına son vermiş, yani kendisini feshetmişti. Meclisin yeniden açılması ve toplanması yeni bir seçim yapılmasını gerektirdiği için, bu antlaşmanın Anayasanın 7. maddesi ile Padişaha verilen "Savaş ilanı ve barış yapmak hakkı" yetkisine dayanarak Padişahın başkanlığında Saltanat Şurası da denilen Yüce Kurul (Meclis-i Ali)'da görüşülmesi gerekmişti.

Saltanat Şurası, Hükümet üyelerinden (Bakanlar Kurulu) başka, Senato üyeleri, yüksek dereceli askerler ile anayasanın gerekli kıldığı devlet kurumlarının temsilcilerinden oluşuyordu. Ancak önemi nedeniyle bu toplantıya, Kürt Teali Cemiyeti, Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İzmir Milli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Adana Milli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Paşaeli Milli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trabzon Milli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de ikiye temsilci ile katılmışlardı.*

Toplantıda önce resmi belgeler ile kabinenin 20 Temmuz 1920 günlü görüşme tutanakları okunmuştu. Bu tutanağa hükümetin görüşü şöyle özetlenmişti: "Osmanlı Saltanatı ve Hükümeti, bugün iki olasılık karşısında bulunuyor: Ya, Antlaşmayı içerdiği ağır ve korkunç koşullar ile kabul etmek, ya da red eylemek. Kabul edilirse, İstanbul, Osmanlı Saltanatı ve İslam Halifeliği başkenti olarak kalmak üzere, bilinen sınırlar içinde bir küçük Devlet varlığını koruyabilecektir... Antlaşma reddedilirse, şimdi Anadolu'da

* Saltanat Şurası'na katılan örgütler ve örgütleri temsilen katılanların sayısı şöyleydi: Süfera Heyeti, Vükela Heyeti, Ayan Heyeti, Şurayı Devlet İkinci Reisleri, Vükela ve süfera mazulleri, Şeyhülislam Efendi tarafından seçilen ilmiye ricalinden 6 kişi, Bahriye Nazırı Paşa tarafından seçilen Bahriye erkan ve ümerasından 4 kişi; Dar-ül Hikmet-ül İslamiye tarafından seçilmiş 2 kişi; Fetvahane seçilmiş 2 kişi; Darülfünun şubelerinden seçilmiş 15 kişi; Baro'dan seçilmiş 2 kişi; Matbuat Cemiyeti'nden seçilmiş 8 kişi; Ticaret Odası'ndan seçilmiş 4 kişi; Dar-ül Hilafet-ül Aliye medresesi müderrislerince seçilmiş 4 kişi; Vahdet-i Milliye'den 2 kişi; Trabzon Milli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden 2 kişi; Paşaeli Milli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden 2 kişi; Milli Kongre'den 2 kişi; Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan 2 kişi; Sulh ve Selamet Fırkası'ndan 2 kişi; Adana Milli Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'i'nden 2 kişi; Milli Ahrar Fırkası'ndan 2 kişi; Kürt Teali Cemiyet'i'nden 2 kişi.¹⁰

¹⁰ Cahit Kayra, *Sevr Dosyası*, s. 156, Boyut kitapları, İstanbul - 1997

varolan savaş durumu Marmara havzasına da yeniden geri gelmekle, Osmanlı Saltanatı'na ve Osmanlı Hükümeti'ne son verilerek ve Müttefik Devletler hükümetinin yönetimini ellerine alarak... Nüfuz bölgelerinin kesin istila biçimine dönüşmesine meydan verilmiş ve Devletin kalanının son bölünüşü savaşın geri gelmesinin doğal sonuçlarından bulunmuş olacaktır..."¹¹

Daha sonra Hükümet adına söz alan Başbakan Damat Ferit Paşa şu kısa konuşmayı yapmıştı: "1700 yıl önce Roma İmparatorluğu'nun dağılışından beri tarih ikinci bir önemli olay karşısında bulunuyor: Önceleri güçlü, görkemi ve ünü dünyayı sarmış olan koskoca Osmanlı Devleti, on yıllık korkunç yanlışlarla bugünkü acıklı duruma düşmüş-tür.

Yenenler takımının, Osmanlı Devletini bir varlık tanınması, Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nin uğursuz savaşa son veren tahta çıkışlarından beri, en güç zamanlarda gösterdikleri dayanıklılık ve akılcıca davranış ve İslamiyet ve uygarlık dünyasının Padişahımızda duyduğu saygı v güven sonucudur. Yoksa Osmanlı Devletinin de varlığına son verilen Avusturya İmparatorluğu ile aynı durumda olması olasılığı vardı. Bugün var olma ya da yok olma sorunu karşısında bulunuyoruz. Şimdiki durumun kökeni ve nedenleriyle etkenleri, bütün ayrıntıları ve her yönüyle herkesçe bilindiğinden ve barış sorunu yirmi aydan beri herkesçe incelenmiş ve derinleştirilmiş olduğundan, burada bulunan saygı değer kişilerin kafasında oluşan kararın sonucunu bildirmek yeterlidir. Eğer yok oluşu var oluşa üstün tutan varsa, söz aldıktan sonra düşüncelerini sözlü ya da yazılı olarak kısaca bildirerek, tutanağı imza etmesini dilerim.

Söz istemeyenler, Devletin var oluşunu ve varlığını sürdürmesini yok oluşa üstün tutanlardan sayılacaktır." ¹²

Bunun üzerine yapılan konuşmalarda hemen herkes Antlaşmanın imzalanmasından yana olduğunu söylemiş ve son olarak, Antlaşmaya imza konulmasını kabul edenlerin ayağı kalkmalarının Padişahça emir ve ferman buyrulmasıyla, yüksek meclis tümüyle ayağı kalktığında, sadece Topçu Feriki (Tümgeneralı) Rıza Paşa çekimser olduğunu açıklamıştı. Böylelikle Yüksek Meclis bir buçuk saatlik bu

¹¹ *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri -Mondros Birakışması, Sevr Antlaşması, ilgili Belgeler*, s. 36, Seha L. Meray-Osman Olcay, AÜSBF Yayınları, Ankara -1977

¹² Age, s. 38

toplantısının ardından dağılmış ve böylelikle 10 Ağustos 1920'de barış antlaşması Osmanlı Hükümeti delegasyonu tarafından Sevr'de imzalanmıştı. Avrupa ve Amerikan basın ajansları bu olayı, "Almanya, Avusturya ve Bulgaristan'dan sonra, Müttefikler son düşmanı ile de sonunda barış durumunu resmen ilan ettiler" şeklinde değerlendirmişti.¹³

2. Sevr Antlaşması ve Kürdistan

a) Antlaşma Metninin Niteliği

Sevr Antlaşması, savaşın galipleri tarafından savaşın mağluplarına dayatılan bir paket anlaşmadır. Bu nedenle savaşa katılıp da yenilen bütün devletlere imzalatılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu da Almanya'nın yanında savaşa katılarak yenilen devletlerden biri olduğu için bağılyıcı olan bu metni imzalamıştır.

Resmi tarih Sevr'in sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımına yönelik bir antlaşma olduğunu gösterme çabasıdadır. Oysa bu antlaşma, esas olarak emperyalistler tarafından dünyanın yeniden paylaşılması ve ulus devletlerin sınırlarının yeniden çizilmesinden başka bir şey değildir. Bu bağlamda, bu savaştan (Birinci Dünya Emperyalist Paylaşım Savaşı'nın) galip çıkan İngiltere aynı zamanda yeni emperyalist bloğun da liderliğini de üstlenmiştir. Bunun farkında olan hem diğer emperyalist güçler ve hem de savaşta bir şekilde taraf olan diğer tüm ülkeler, savaş sonrasında ortaya çıkardığı sorunlarını İngiltere ile çözmek zorunda olduğunun bilinciyle davranmıştır. Öte yandan bu savaş sırasında Rusya'da Ekim Devrimi gerçekleşmiş ve bu da dünya çapında bir bloklaşmanın doğmasına yol açmıştır.

Kemalistler bu Antlaşmayı Türkiye'nin bölünmesi ve parçalanması olarak ilan etmişler ve bu anlayış günümüze kadar devam eden Türk milliyetçiliğinin ve resmi ideolojinin en önemli argümanlarından birini oluşturmuştur. Oysa ortada Birinci Dünya Emperyalist Savaşı'na katılmış ve savaştan yenilgiyle çıkmış bir imparatorluk vardır. Çağını tamamlayarak yıkılması kaçınılmaz hale gelen Osmanlı İmparatorluğu bu bağlamda savaşın iki imparatorluğundan (diğeri de Çarlık Rusya) biridir. Dünyayı yeniden paylaşmak için savaşan batılı emperyalist blokların en zayıf halkalarını

¹³ Age, s. 41

oluşturan bu iki Doğulu imparatorluktan birinde gerçekleşen devrim, hem savaşın kısa zamanda bitmesine yol açmış ve hem de dünya tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır.

İkincisi, yani çok uluslu karakteriyle ötekine benzeyen yanları olan Osmanlı İmparatorluğu ise, parçalanarak dağılmış ve yerine Mondros Mütarekesi'nin çizdiği sınırlar içinde kalan coğrafyada Türkiye Cumhuriyeti Devleti ikame edilmiştir. Türk ve İslam anlayışı temelinde gelişen Kemalist Türk milliyetçiliği bu süreçte, Osmanlı devletinin çok uluslu karakterini ortadan kaldırmış ve yerine egemen ulus ve devlet şovenizmine dayalı üniter bir devleti ikame etmiştir. Kemalistler bu ulvi amaçlarına ulaşmak için, Türk milliyetçiliğine aykırı olan her türlü düşüncüyü ya provoke etmiş ya da onu bir şekilde yok etmeye çalışmıştır.

Sevr Antlaşması'nın yarattığı uluslar arası siyasal ve toplumsal ortam, ulusal, sınıfsal, etnik, kültürel ve dinsel inisiyatifleri harekete geçirmişti. Yüzyıllardan beri imparatorluğa bağlı ulusları oluşturan Yunanlılar, Bulgarlar, Arnavutlar, Kürtler, Araplar, Rumlar, Ermeniler vb. ulusların kimi savaşın galiplerinin desteğiyle ve onlarla işbirliği halinde, kimi kendi ulusal dinamikleriyle kendi kaderlerini tayin etmek için yoğun çabalar içine girmişlerdi.

İmparatorluğun bu yeni koşullarında kuşkusuz, Saltanatın ve Halifeliğin devamından yana olanlar bu olayı "600 yıllık bu imparatorluğun parçalanması ve bölünmesi" olarak değerlendirecekler ve her şeye rağmen bu devletin devamı için savaşın galipleriyle uzlaşmadan (onların sunduğu dayatmaları kabul etmekten) kaçınmayacaklardı. Dahası, İmparatorluğu savaşa sokarak onun sonunu hazırlayan bir partinin (İttihat ve Terakki Partisi) asker ve sivil kadroları, en örgütlü güç olmalarının da avantajıyla devletin yeni bir ideolojik perspektifle (Cumhuriyetçilikle) devam ettirilmesine çalışacaklardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma veya bölünme hali üzerine yapılan değerlendirmelerin onu oluşturan ulusların konumlarına göre değişiklik gösterebileceği aşikardır. Sözgelimi Türkler kendi ayak izlerini takip ederek eski sınırları kaybetmenin verdiği refleksle bölünmeyi bir tür küçülme olarak algılamak; Ermeniler ve Kürtler kendi iradeleri dışında sınırların yeniden çizilmesi sürecini kendi vatanlarının bölündüğü şeklinde değerlendirmeleri doğal bir durumdu. Rumlar'ın bin yıldan beri yaşadıkları vatanlarından sürüldüklerini, Arapların emperyalistler tarafından

çizilen “cetvel devletlere” sahip olduklarını, Çerkezlerin eski topraklarına dönemediklerini, Asurilerin benzer bir akıbete maruz kaldıklarını vb. sorunların bu süreçte dillendirmeleri de doğaldı. Ya da imparatorluğu oluşturan Müslüman ve Gayrimüslüm olanların dinsel ve kültürel farklılıkları yeni koşullarda farklı reflekslere dönüşmesi de normal bir durumdu.

Yani bu dönemde ortaya çıkan ulusal, sınıfsal, etnik ve kültürel dinamikler sadece Osmanlı Devleti’ne özgün bir durum değildi. Benzer sorunlar, aynı durumda olan ve bu dünya savaşına katılarak yenilgiyle çıkmış bütün eski devletlerde de yaşanmaktaydı. Çünkü bu savaşla birlikte dünya emperyalistler tarafından paylaşılmış, egemen ulus ve devletlerin sınırları yeniden çizilmişti.

b) Antlaşma Metninin İçeriği

Osmanlı Devleti’nin Müttefik Devletlerle 10 Ağustos 1920 tarihinde imzaladığı Sevr Antlaşması, “13 Bölüm” ve her bölümün çok sayıda “Kısım” ve her kısmın “Kesim”lerini kapsayan, toplam 424 maddeden oluşan bir Antlaşma metniydi. Birinci Bölüm, “Milletler Cemiyeti Misakı’nı (Sözleşmesi) oluşturmaktadır. Bu bölümde, o zamanlar merkezi Cenevre’de kurulan Milletler Cemiyeti’nin 26 maddelik sözleşmesinin ana hükümleri yer almaktadır. Bu hükümler arasında konumuzu ilgilendiren 22. madde şöyledir:

“Savaştan sonra, daha önce kendilerini yöneten Devletlerin egemenliğine bağlı olmaktan çıkmış ve çağdaş dünyanın özellikle güç koşullar altında kendi kendilerini yönetme yeteneğinden henüz yoksun halkların oluşturduğu sömürgelere ve ülkelere şu ilkeler uygulanır: Bu halkların gönençleri ve gelişmeleri kutsal bir uygarlık görevidir ve bu görevin yerine getirilmesi için işbu Misak’a güvenceler konulması gerekir.

Bu ilkenin uygulamada gerçekleştirilmesi için en iyi yöntem, bu halkların korumanlığını (vesayetini), kaynakları, görgüler ya da coğrafya durumları bakımından, bu sorumluluğu yüklenmeğe en elverişli bulunan ve bunu kabule razı olan uluslara emanet etmektedir. Bunlar, bu mandat’ı mandataire sıfatıyla ve Cemiyet adına yapacaklardır.

Mandaterliğin niteliği, halkın gelişme derecesine, ülkenin coğrafya durumuna, ekonomik koşullarına ve buna

benzer bütün öteki durumlara göre değişik olmasını gerektirmektedir.

Eskiden Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bulunan kimi topluluklar, kendi kendilerini yönetmeye yetenekli olacakları zamana kadar, yönetimlerine bir mandataire'in öğütleri ve yardımı kılavuz olmak koşuluyla, bağımsız uluslar olarak varlıkları geçici nitelikte tanınabilecek bir gelişme düzeyine erişmişlerdir. Mandatair'in seçilmesinde, her şeyden önce, bu toplulukların dilekleri göz önünde tutulmalıdır."¹⁴

Erzurum Kongresinden itibaren Türk ulusal hareketinin de gündeminde bulunan ve imparatorluğu oluşturan Ermeni, Rum, Arap, Kürt, Asuri vb. ulusların manda talebi ve müttefik devletlerin mandaterlik konumları bu maddeye göre düzenlenmişti.

İkinci Bölüm, "Türkiye'nin Sınırları"nı, Üçüncü Bölüm "Siyasal Hükümleri" kapsıyordu. Bu bölümün Üçüncü Kesimi, Kürdistan başlığını taşıyordu. Bu Kesim'deki 62, 63 ve 64.maddeler Kürdistan'la ilgili hükümleri kapsıyordu. Ayrıca Altıncı Kesim, Ermenistan, Yedinci Kesim'de Suriye, Irak ve Filistin başlığını taşıyordu.

Konumuzla bağlantılı olduğu için bu Kesimin, Ermenistan ile Irak ve Suriye hükümleri önem kazanıyor. Antlaşma'nın 88-93 maddelerini kapsayan Ermenistan'la ilgili olan hükümler, gerek Türkiye'nin ve gerekse Ermenistan'ın ABD mandaterliği ile Kuzey Kürdistan'ın sınırlarının belirlenmesine ilişkin tartışmaların daha iyi anlaşılması bakımından irdelenesi gerekiyor.

"Madde: 88 -Türkiye, öteki Müttefik Devletlerin yapmış oldukları gibi, Ermenistan'ı özgür ve bağımsız bir Devlet olarak tanıdığını bildirir."

"Madde: 89 -Öteki Batılı Yüksek Taraflar gibi, Türkiye ile Ermenistan da, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis illerinde (Vilayetlerinde), Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın saptanması işini ABD Başkanı'nın hakemliğine sunmayı ve bu konudaki kararın olduğu kadar, Ermenistan'ın denize çıkışı ile sözü geçen sınıra bitişik bütün Osmanlı topraklarının askersizleştirilmesine ilişkin ileri sürebileceği bütün hükümleri kabul etmeyi kararlaştırmışlardır."

"Madde: 90 -89.madde uyarınca sınır saptanması, sözü geçen İller (Vilayetler) topraklarının tümünün ya da bir kesiminin Ermenistan'a aktarılmasına yol açacak olursa,

¹⁴ Age, s. 53-54

Türkiye aktarılan toprak üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından, karar tarihinden başlamak üzere geçerli olarak, vazgeçtiğini şimdiden bildirir. İşbu antlaşmanın Türkiye'den ayrılan topraklara uygulanacak hükümleri, o andan başlayarak, bu topraklara da uygulanacaktır."

"Madde: 91 -89.maddede belirtilen toprağın bir kesiminin Ermenistan'a aktarılması durumunda, sözü geçen maddede öngörülen karardan sonra üç ay içinde, Ermenistan ile Türkiye arasında, bu kararın ortaya çıkaracağı sınır toprak (arazi) üzerinde çizmek için kuruluş biçim daha sonra saptanacak, bir Sınırlandırma Komisyon kurulacaktır."¹⁵

Yedinci Kesim'deki Suriye ve Irak'la ilgili maddeler de şöyledir:

"Madde:94 -Bağıtlı Yüksek Taraflar, kendi başlarına yaşayacak duruma gelinceye kadar, bir mandaterin öğütleri ve yardımı yönetimlerine yön vermek koşuluyla I. Bölümün 22. maddesinin 4.paragraf uyarınca, Suriye ile Mezopotamya (Irak)'nın bağımsız Devlet olarak geçici tanınmaları konusunda karara varmışlardır.

İşbu Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak onbeş gün içinde, 27.maddenin II/2.ve 3. fıkralarında tanımlanan sınır çizgisini toprak (arazi) üzerinde saptamak üzere bir Komisyon kurulacaktır. Bu Komisyon, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın her birince atanacak üç üye ile, Türkiye'nin atayacağı bir üyeden olacaktır. Bu Komisyona, gereğine göre, Suriye ile sınıra ilişkin olarak Suriye'nin bir temsilcisi, Irak ile sınıra ilişkin olarak Irak'ın bir temsilcisi yardımcı olacaktır.

Adı geçen devletlerin öteki sınırları ile Mandataire'in seçimi, Başlıca Müttefik devletlerce saptanacaktır."¹⁶

Dördüncü Bölüm "Azınlıkların Korunması" başlığını taşıyordu. 140-151 maddelerini kapsayan bu bölümün konumuzu ilgilendiren bazı maddeleri de şöyleydi:

"Madde: 140 -Türkiye, 141. 145. ve 157. maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiçbir yasanın, hiçbir tüzüğün ve hiçbir Padişah Buyruğu'nun ya da resmi işlemin, bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını, hiçbir yasanın, hiçbir tüzüğün,

¹⁵ Age, s. 74

¹⁶ Age, s. 75

hiçbir Padişah Buyruğu'nun ve hiçbir resmi işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yüklenir.

Madde: 141 –Türkiye, Türkiye'de oturan herkesin, dogum, bir ulusal topluluktan olmak, dil, soy ya da din ayrımı, yapılmaksızın, yaşamlarını ve özgürlüklerini korumayı, tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye'de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin gereklerini, ister açıkta ister özel olarak, özgürce yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Yukarıdaki paragrafta öngörülen hakkın özgürce yerine getirilmesine karşı herhangi bir saldırı, ilgili mezhep hangisi olursa olsun, aynı cezalarla cezalandırılacaktır.

Madde: 145 –Bütün Osmanlı uyrukları, yasa önünde eşit olacaklar ve soy, dil ya da din ayrığı gözetilmeksizin aynı yurttaşlık (medeni) haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaktır.

Soy, din, inanç ya da mezhep ayrığı, hiçbir Osmanlı uygununun yurttaşlık haklarıyla (medeni haklarıyla) siyasal haklardan yararlanmasına, özellikle kamu hizmetlerine ve görevlerine kabul edilme, yükseltilme, onurlandırma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Madde: 147 –Soy, dil ya da din bakımından azınlıklardan olan Osmanlı uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Osmanlı uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden yararlanacaklardır. Bunların, özellikle, bağımsız olarak ve Osmanlı makamları hiçbir biçimde karışmaksızın, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ya da sosyal kurumular, ilk, orta ve yüksek okullarla, başka her çeşit öğretim kurumları -buralarda kendi dillerini özgürce kullanmak ve kendi dinlerini özgürce uygulamak hakkına da sahip olarak- kurmak, yönetmek ve denetlemek konularında eşit hakka sahip olacaklardır.”¹⁷

c) Antlaşmanın Kürdistan Maddeleri

Ermeniler ile Rumların konumları “azınlıklar” olarak ele alınmış ve yeni demokratik hak ve özgürlükleri belirlenmiş olmasına karşın, Kürtlerle ilgili hükümler bu düzeyde bile ele alınmamış ve karmaşık süreçler içinde sonu belirsiz çözüm yöntemleri uygulanmıştır. Daha doğrusu Kürt soru-

¹⁷ Age, s. 85-89

nu, o günkü tarihsel koşullar içerisinde emperyalistler tarafından çözümsüz halde bırakılmıştır.

Ancak her şeye karşın Sevr Antlaşması'nın Kürdistan'la ilgili bu maddeleri Kürtler açısından bazı tarihsel önemde olgular da yaratmıştır. Bu bağlamda ve birinci olarak, Kürtler ilk kez uluslar arası bir platformda kendi ulusal kimlikleri ve temsilcileri ile yer almışlardır. İkincisi Kürt sorunu ilk kez uluslar arası bir platformda tartışılmış ve tarihsel olarak belgelenmiştir. Üçüncüsü, Sevr Antlaşması aynı zamanda Kürdistan'ın bölünmesinin de resmi bir belgesi olmuştur. Çünkü Sevr'de tanımlanan sınırlar Lozan'da onaylanarak günümüze kadar geçerliliğini korumuştur.

Sevr Antlaşması'nın "Siyasal Hükümler" başlığıyla hazırlanan Bölüm-III'ün, Kesim-III'ü "Kürdistan" başlığıyla hazırlanmıştı. Bu kesimin Kürdistan'la ilgili 62., 63. ve 64.maddeleri şöyleydi:

"Kürdistan

Madde: 62- Fırat'ın doğusunda, ileride saptanacak Ermenistan'ın güney sınırının güneyinde ve 27.maddenin II/2. ve 3. fıkralarındaki tanıma uygun olarak saptanan Suriye ve Irak ile Türkiye sınırının kuzeyinde, Kürtlerin sayıca üstün bulunduğu bölgelerin yerel özerkliğini, işbu Antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde, İstanbul'da toplanan ve İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinden her birinin atadığı üç üyeden oluşan bir Komisyon hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun üzerinde oybirliği oluşamazsa, bu sorun, Komisyon üyelerince bağlı oldukları hükümetlerine götürülecektir. Bu plan, Süryani-Geldaniler ile, bu bölgelerin içindeki öteki etnik ve dinsel azınlıkların korunmasına ilişkin tam güvenceleri de kapsayacaktır; bu amaçla, İngiliz, Fransız, İtalyan, İran'lı ve Kürt temsilcilerden oluşan bir Komisyon incelemelerde bulunmak ve işbu Antlaşma uyarınca, Türkiye sınırının İran sınırı ile birleşmesi durumlarında, Türkiye sınırında yapılması gerekebilecek düzeltmeleri kararlaştırmak üzere bu yerleri ziyaret edecektir.

Madde: 63- Osmanlı hükümeti, 62.maddede öngörülen komisyonlardan birinin ya da ötekinin kararlarını, kendisine bildirildiğinden başlayarak üç ay içinde kabul etmeği ve yürürlüğe koymağı şimdiden yükümlenir.

Madde: 64- İşbu Antlaşmanın yürürlüğe konuşundan bir yıl sonra, 62. maddede belirlenen bölgelerdeki Kürtler, bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağım-

sız olmak istediklerini kanıtlayarak Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvururlarsa ve Konsey de bu nüfusun bu bağımsızlığa yetenekli olduğu görüşüne varırsa ve bu bağımsızlığı onlara tanımayı Türkiye'ye salık verirse, Türkiye, bu öğütlemeye (tavsiyeye) uymağı ve bu bölgeler üzerinde bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçmeğı, şimdiden yükümlenir.

Bu vazgeçmenin ayrıntıları Başlıca Müttefik Devletlerle Türkiye arasında yapılacak özel bir sözleşmeye konu olacaktı.

Bu vazgeçme gerçekleşirse ve gerçekleşeceği zaman, Kürdistan'ın şimdiye dek Musul llinde (Vilayetinde) kalmış kesiminde oturan Kürtlerin, bu bağımsız Kürt Devletine kendi istekleriyle katılmalarına, Başlıca Müttefik Devletlerce hiçbir karşı çıkışta bulunulmayacaktır.”¹⁸

Antlaşmanın bir Kesim'ini oluşturduğu için birbirleriyle bağlantılı olarak hazırlanan bu maddelerin yazılış tarzı karmaşıktı ve ilk kez okunduğunda bile zor anlaşılıyordu. Bu şekilde yazılmasının nedeni, maddelerin yoğun tartışmaların sonunda bir uzlaşma metni haline gelmesi ve sorunun süreç içerisinde ve belirli aşamalar halinde çözülmesinin amaçlanmasıydı. Daha doğrusu sorunun stratejik öneminden dolayı Müttefikler arasındaki görüş ayrılıkları, özellikle İngiltere'nin tavrını geliştirmeye göre ve süreç içerisinde netleştirmesi; Kürtler arasındaki farklılıklar ve Kemalistlerin çözümünü engellemeye yönelik çabaları vb. gelişmeler çözümün süruncemede kalmasına yol açmıştı.

Bu nedenlerden dolayı 62, 63 ve 64. maddelerdeki tanımlanan unsurları daha anlaşılır kılmak için ayrıştırarak yorumlama ihtiyacı vardır. Bu bağlamda 62.madde;

1- Bu maddelere göre öngörülen Kürt özerk bölgesi, kuzeyde ve daha sonra kararlaştırılacak olan Ermenistan (bu sınırın belirlenmesi görevi ABD başkanı Wilson'un hakemliğine bırakılmıştı), doğuda İran, güneyde Suriye ile Irak sınırları arasında belirlenen küçük bir alanı kapsıyordu. Zira Antlaşmanın 89.maddesine göre Wilson tarafından belirlenmiş olan Ermenistan sınırı Bitlis, Şıtak, Muş, Erzin-can, Gümüşhane, Tirebolu'yu içine almıştı. Antlaşmanın 27/II paragrafına göre güneyde Urfa, Antep, Birecik, Mardin Suriye'ye; 27/III paragrafına göre Musul vilayeti de Irak'a; 27/III paragrafına göre doğuda Türkiye-İran ile ku-

¹⁸ Age, s.67-68

zey doğuda Türkiye-Rusya arasında eski sınırlar kabul edilmişti. Güneyde ise Musul vilayeti Kürdistan sınırları içinde sayılmakla birlikte, ancak bağımsız bir Kürt devleti kurulduğunda ve halkı isterse kendi istekleriyle katılmalarını öngörüyordu. Böylelikle, öngörülen Kürt özerk bölgesi Siirt ve Hakkari'yi içine alan son derece küçük bir alanı kapsıyordu.

2- Kürtlerle Ermeniler arasında en önemli sorun olan sınır, Ermenistan devletinin kurulması ve ABD'nin mandaterliğini kabul etme koşuluna bağlı hale getirilmişti. Dolayısıyla bu şartlar gerçekleşmediği takdirde ABD Başkanı Wilson tarafından çizilmiş olan ve Kemalistlerin kontrolünde bulunan Ermenistan sınırı içinde kalan yerlerin Kürtlere verilmesi söz konusu değildi.

3-Sınırları çizilmeye çalışılan bu küçük bölge "halkının çoğunluğu Kürt olan bölgeler" olarak tanımlanmış olmasına rağmen, öngörülen şey esas olarak "yerel özerklik" planıydı. Bu plan, Süryani-Keldaniler yanında bölgedeki diğer etnik ve dinsel topluluklar için güvenceleri de içeriyordu. Bu amaçla, İngiliz, Fransız, İtalyan, İran ve Kürt temsilcilerinden oluşan bir Komisyon içinde incelemelerde bulunarak bir durum tespiti yapacaktı.

5- Bu "yerel özerklik planını" hazırlamak için İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerinin tayin edecekleri üç kişilik bir komisyon kurulacaktı. Ancak, bu komisyon antlaşmanın imzalanmasından itibaren 6 ay içinde çalışmalarına başlayacaktı. Ayrıca bu komisyon kararlarını oybirliği ile alacak ve herhangi bir anlaşmazlık halinde komisyon üyeleri sorunu kendi hükümetlerine götürecekti.

Antlaşmanın 63.maddesinin iki unsurundan biri, Osmanlı hükümetinin 62.maddede belirtilen komisyonun kararlarına uymasını, ikincisi de kendisine bildirildikten sonra üç ay içinde benimseyip uygulamakla yükümlü olmasını hükme bağlamasıydı.

Antlaşmanın 64. maddesinin unsurları ise şöyleydi:

1- 62. maddede belirlenen bölgede yaşayan Kürtler, antlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir yıl içinde bu nüfusun çoğunluğunun Osmanlı devletinden ayrılıp bağımsız bir devlet olmayı kabul etmesi halinde Milletler Cemiyetine başvurabilecekti. Milletler Cemiyeti de Kürtlerin bağımsızlık kazanma yeteneğine sahip olduklarını uygun görmesi halinde kendilerine bağımsızlık verilmesini Osmanlı Devletine tavsiye edebilecekti.

2- Osmanlı devletinin böyle bir tavsiyeyi kabul etmesi halinde ve bölgelerdeki bütün haklarından ve imtiyazlarından vazgeçmesi gerekecekti. Ancak böyle bir durumda, yani bağımsız bir Kürt devleti kurulduğunda şimdiye kadar Kürdistan'ın Musul vilayetinde oturan Kürtlerin bağımsız Kürt devletine kendi istekleriyle katılmaları talebi olursa buna Müttefikler hiçbir itirazda bulunmayacaklardı.

Görüldüğü gibi sorunun çözümü, son derece karmaşık ve tam olarak belirlenemeyen aşamalardan geçen belirsiz bir süreci içermekteydi. Her şeyin son derce hızlı geliştiği, emperyalistlerin çıkarları doğrultusunda bölgede cetvel devletlerin kurulduğu o günkü koşullarda, böyle bir anlayışla Kürt sorununun çözülmesi mümkün değildi. Müttefikler arasındaki var olan biri sürü anlaşmazlık bir yana salt bu konuda bile ortaya çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlık işi yıllarca sürüncemede bırakmaya yeterliydi. Nitekim İngilizlerin Irak üzerindeki planları, Fransızların Kemalistlerle anlaşma çabaları, İtalyanların konuya ilgisizlikleri vb. durumlar sorunun sürüncemede kalmasına yetmişti.

Son olarak, gerek Batı Ermenistan'ın ve gerekse Kuzey ve Güney Kürdistan sorunlarının çözülmemesinde etkili olan iki temel unsurdan daha söz etmemiz gerekmektedir: Bunlardan biri, Mondros Ateşkesi'nin çizdiği sınırları kabullenerek Ankara'da BMM'ni kuran ve kendisini Osmanlı imparatorluğu'nun yerine ikame eden Kemalist hükümetin gösterdiği siyasi irade, Sevr Antlaşması'nı hızla "ölü doğan bir belge" haline getirmişti. İkincisi de, müttefiklerin ve özellikle İngilizlerin ve Fransızların bu konudaki isteksiz ve Kürtleri yalnızlaştırma tutumlarıydı. Dolayısıyla Sevr Antlaşması'nın Kürtlerle ilgili bu maddeleri uygulanmamış, daha doğrusu uygulanmamıştı.

Yedinci Bölüm

Türk Ulusal Hareketi ve Kürt Sorunu

"Trabzon vilayeti ve Canik (Samsun) sancağı ile Vilayati Şarkıye namını taşıyan, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Van, Bitlis velayeti ve bu saha dahilindeki elviyeti mustakile hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Camiai Osmaniye'den ayrılmak imkanı tasavvur edilemeyen bir küldür"
(Erzurum Kongresi Beyannamesi)

1. Türk Ulusal Hareketi ve TC'nin Kuruluş Süreci

a) M. Kemal ve Ulusal Önderliğin Oluşumu

Birinci Emperyalist Paylaşım Savaşı'nda silahaltında bulunan 400 bin kişilik Osmanlı Ordusu, Kafkas, Irak, Filistin-Suriye, Çanakkale, Avrupa (Galiçya-Makedonya-Romanya), Yemen-Hicaz, İran ve Libya cepheleri olmak üzere 10 cephede birden savaşıyordu.* Osmanlı İmparatorluğu'nun da içinde bulunduğu devletler grubu, 4 yıl süren 1. Dünya Savaşı'nda yenilince ABD Başkanı Vilson aracılığıyla İtilaf Devletleri ile ateşkes imzalanmıştı. Osmanlı Hükümeti adına Donanma Bakanı Rauf Bey, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Hikmet Bey ve Genelkurmay'dan Yarbay Sadullah Bey ile Müttefik Devletleri adına İngiltere'nin Akdeniz Donanması Başkomutanı Oramiral Sir A. C. Calthorpe ile 30 Ekim 1918'de Limni adasındaki Mondros Limanında imzalanan

* Savaş boyunca birinci dereceden tüm komutanlıklar (özellikle kurmay başkanlıklar) ellerinde bulunduran ve sayıları 646 olan Alman subaylar ile 10 binin üzerinde Alman askeri de Osmanlı Ordusu içinde bulunuyordu. Mütareke'ye göre Alman Subay ve askerleri Almanya'ya dönmüşlerdi. 2 Ağustos 1914'de ilan edilen seferberlikten sonra "Karargahı Umumi ve Başkomutanlık Vekaleti" kurulmuştu. Buna göre Osmanlı ordusunun ilk Genel Karargâh Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı olarak Tuğgeneral Enver Paşa, Genelkurmay Birinci Başkanı olarak da Tuğgeneral Bronzart Von Schlefendortff getirilmişti.

Mondros Mütarekesi (Ateşkes Antlaşması) Osmanlı İmparatorluğu için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.¹

Mütareke'ye karşı Osmanlı Ordusu subaylarından hemen hemen hiçbir tepki gelmemiştir. Mütarekeyi daha sonra Milli Mücadele'nin önderlerinden olan Rauf Bey (Orbay) imzalamıştır. Başta M. Kemal olmak üzere diğer tüm önderler, Mütareke'den sonra hükümetin/Padişah Vahdettin'in verdiği tüm görevleri kabul etmişler ve özellikle Mütareke'nin gereklerinin yerine getirilmesinde yardımcı olmuşlardır.

M. Kemal, Birinci Dünya Savaşı'na yarbay rütbesiyle Çanakkale Cephesi'nde katılmış, (25 Nisan 1915'e 3. Ordu'ya bağlı 19. Tümen Komutanı olarak), ardından albay rütbesiyle merkezi Diyarbakır-Silvan'da bulunan 16. Kolordu Komutanlığı'na (10 Mart 1916), daha sonra Tuğgeneral rütbesiyle merkezi Diyarbakır'da bulunan 2. Ordu Komutanlığı'na vekaleten (25 Kasım 1916), ardından 7. Ordu Komutanlığı'na (5 Temmuz 1917'de) ve son olarak da Almanların Irak petrolünü ele geçirmek amacıyla kurdukları Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına (Mütareke hükümleri gereğince Alman komutanların ordudan ayrılmaları nedeniyle, 30 Ekim 1918) getirilmişti. 15 Kasım 1918'de Mütareke hükümleri gereğince Osmanlı ordusunun terhis edilmesinden sonra, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı ve 7. Ordu'nun fiilen lağvedilmesi üzerine de M. Kemal İstanbul'a dönmüştü. M. Kemal'in 13 Ekim 1919'da Tasviri Efkar Gazetesi'nin sorularına verdiği yanıtta özgeçmişini anlatırken, 7. Ordu Kumandanlığı sırasında o zamanlar Veliahd olan Vahdettin ile birlikte Almanya Genel Karargahı'na ve Alman Batı Cephesi'ne seyahat ettiklerini ve Vahdettin'in padişah olmasından sonra da kendisine "Fahri Yaverlik" verdiğini söylemişti.²

M. Kemal'in gerek yetiştirme tarzı ve aldığı eğitim ve gerekse içinde yetiştiği İttihat ve Terakki hareketinin niteliği, onun askeri ve politik bir kişilik kazanmasını sağlamıştı. M. Kemal'i askeri ve politik önder konumuna yükselten olguları ise, esas olarak Birinci Emperyalist Paylaşım Savaşı'ndan yenilgiyle çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel-siyasal

¹ İsmet Görgülü, *10 Yıllık Harbin Kadrosu-1912-1922*, s. 51-53, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara -1993

² *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C-4, s. 297, Kaynak Yayınları, İkinci Baskı -2002

koşulları hazırlamıştı. Bu bağlamda, 1912-1922 yılları arasındaki 10 yıllık savaş döneminin bütün kadrolarını oluşturan ve bir tarihsel geleneği temsil eden diğer birçok askeri ve politik kişilik gibi aynı kuşaktan gelen M. Kemal'in yaşam çizgisi, 1908-1923 döneminin özgül koşullarında oluşmuştur.

M. Kemal, içinde yetiştiği İttihat ve Terakki hareketinin ideolojik ve siyasal yönelimine göre savaşa aktif bir şekilde katılmıştır. Ancak, savaşın sonunda diğer askeri ve politik önderler gibi onunda hayatında önemli dönemeçler olmuştur. Bu dönemeçler, bir insanın hayatının önemli kararları almak zorunda olduğu ve sonraki hayatını belirleyecek düzeydeki gelişmelere kapı aralayan belirli tarihsel anlardır.

M. Kemal için bu dönemeçlerden birincisi, daha ateşkes ilan edilmeden önce Talat Paşa kabinesi yerine kurulmakta olan yeni hükümette görev alma talebidir. 11-13 Ekim 1918' günleri arasında "Padişah Fahri Yaveri Mustafa Kemal" imzası ile Padişahın Başyaveri Naci (İldeniz) Bey'e Halep'ten gönderdiği bir telgrafta o sırada kurulmakta olan yeni hükümette görev almak istediğini bildirmiştir. Bu telgrafta, "Talat Paşa kabinesinin felç olmuş bir halde olduğunu, Tevfik Paşa hazretlerinin bir kabine oluşturmakta zorluklarla karşılaştığını haber alıyorum. Ordular muharebe gücünden yoksun ve zaten mevcut kuvvetler müdafaadan aciz bir hale getirilmiştir. Düşman her gün daha elverişli ve ezici şartlar kazanmaktadır. Müttefiklerle olmadığı takdirde ayrı olarak ve mutlaka barışı sağlamak lazımdır ve bunun için kaybedilecek bir an bile kalmamıştır. Aksi takdirde memleketin tamamen elden çıkması ve devletimizin telafi edilemez tehlikelere uğraması ihtimal dışı değildir. Muhterem padişahımıza olan sadakat ve bağlılığım ve vatanımın selametini sağlamak itibarıyla arz ederim ki, Tevfik Paşa hazretleri hakikaten zorluklarla karşılaşmışlarsa, sadaretin derhal İzzet Paşa hazretlerine verilmesi ve onun da, esası Fethi (Okyar), Tahsin (Özer), Rauf (Orbay), Canbulat",

* Telgrafın altında Ekim 1918 yazılmıştır. Hikmet Bayur bu telgrafın 11-13 Ekim tarihleri arasında Halep'ten çekilmiş olabileceğini belirtmektedir.

** Padişah Yaverliği, özel bir ünvan ve statü olup, Padişahın takdirini kazanmış ayrıcalıklı bir Komutan anlamına geliyordu. Bu ünvan padişah Vahdetin tarafından M. Kemal'e 7. Ordu Komutanlığı zamanında verilmişti.

*** İçişleri Bakanlığı yapmıştır. İzmir Suikastı dolayısıyla idam edilmiştir.

Azmi****, Şeyhülislam Hayri ve benden mürekkep bir kabine teşkil etmesi zaruridir. Adı geçen kişilerin oluşturacağı kabinenin vaziyete hakim olabileceği düşüncesindeyim. Tevfik Paşa hazretleri size isimlerini saydığım kişilere müracaat ettiği takdirde kolaylık sağlayabilir zannedirim. Uygun ise bu kişilerin şevketmeab efendimize arzını rica ederim.”³

M. Kemal bu telgrafında üç önemli konuda görüş açıklamakta ve vurgular yapmaktaydı: Birincisi, savaşın yenilgiyle bittiğini ve acil olarak bir ateşkesin, müttefiklerle olmasa bile tek başına yapılması gerektiğini vurgulamasıdır. İkincisi, padişah Vahdettin'e olan sadakat ve bağlılığını açıklamasıdır. Üçüncüsü de, kendisiyle birlikte 7 kişilik bir bakanlar kurulu listesi sunmasıdır.

M. Kemal sunduğu bu listede kendisini Harbiye Nazırı olarak önermişti. Bu nedenle, 13 Kasım 1918'de Suriye'den İstanbul'a dönen M. Kemal, A. İzzet Paşa'yla, Padişah Vahdettin'le, İttihatçılarla, İtalyanlarla, İngilizlerle vb... hemen herkesle ilişki kurarak İstanbul'da devlet yönetiminde iyi bir görev alma imkanlarını aramıştı. Ancak, savaşın yenilgiyle sonuçlanması üzerine görevi bırakmak zorunda kalan İttihat ve Terakki kabinesinin yerine yeni bir hükümet kurmakla görevlendirilen A. İzzet Paşa, M. Kemal'i "çok şey isteyen, ihtiraslı biri" olduğu için kabinesine almamış ve Harbiye Nazırlığı'nı da kendisi üstlenmişti.⁴ M. Kemal, İstanbul'da 6 ay kadar önemli bir görev arayışlarından sonra, 30 Nisan 1919'da Padişah tarafından kendisine teklif edilen 3. Ordu Müfettişliği görevini kabul etmişti.*

Bu dönemde, yani Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra ordu yeniden düzenleniyor ve savaş sırasında aktif görevlerde bulunan komutanlara yeni görevler veriliyordu. Bu komutanlardan M. Kemal gibi yeni hükümette görev almak isteyenler olduğu gibi (ki bir kısmına görev verilmişti), bir kısmı da yeni askeri görevlere atanmıştı. Bu

**** Çeşitli valiliklerde ve emniyet işlerinde bulunmuştur.

³ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C-2, s. 232, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul -1999

⁴ Bakı Öz, Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İyüzü, s. 52-53, Okan Yayıncılık -1987

* O zamanlar ve daha sonra da Cumhuriyet Dönemi boyunca (1947 yılına kadar) Müfettişlik askeri hiyerarşide ordu komutanlarından önce, Harbiye Nazırı veya Genelkurmay başkanlarından sonra gelirdi.

bağlamda Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Bekir Sami gibi komutanlar yeni askeri görevlerine gitmişlerdi.”

M. Kemal'in bu yeni atamasıyla ilgili aslı görevini, yetkilerini ve sorumluluk bölgelerini gösteren 6 Mayıs 1919 tarihli Hükümet Talimatnamesi şöyleydi:

“9. Ordu kıtaları Müfettişliğine ait görevler (padişahça buyurulmuştur), yalnız askeri olmayıp, müfettişliğin kapsadığı bölge içinde aynı zamanda sivil yönetime de ilişkindir.

1- İşbu ortak görevler şunlardır:

a) Bölgede iç güvenliğin sağlanması, düzenli duruma getirilmesi ve bu düzensizliğin çıkış nedenlerinin sağlanması,

b) Bölgede ötede beride dağınık bir biçimde varlığından söz edilen silah ve cephanenin bir an önce toplattırılarak uygun depolara konması ve korunması,

c) Çeşitli yerlerde bir takım Kurullar (Şuralar) olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve el altından ordunun bunları koruduğu ileri sürülüyor. Böyle kurullar varolup da asker topluyor, silah dağıtıyor ve ordu ile de ilişkide bulunuyorlarsa kesin olarak yasaklanması ve bu gibi kurulların kaldırılması,

2- Bunun için:

a) İki tümenli 3. ve 4. Tümenli 15. Kolordular Müfettişlik buyruğuna verilmiştir. İşbu Kolordular eylemce ve güvenlik konularında doğrudan doğruya Müfettişlikle ve olağan işlemler yani özlük işleri, genel kuvvet (ordu birliklerinin er, subay, silah, cephane, hayvan gibi araç ve gereçlerinin) sayısını gösteren durum belgeleri vs. gibi konularda önceki gibi Savaş Bakanlığı'yla haberleşeceklerdir. Tümen veya Bölge Komutanlığı veya özel göreve atanacak subayların atanması veya değiştirilmesi Müfettişliğin uygun görmesi ve isteğiyle olacaktır. Öbür konularda gerek ve yarar görerek Müfettişliğin verdiği talimatları Kolordu Komutanları aynen uygulayacaklardır. Özellikle sağlık işleri pek önemlidir. Bu konudaki inceleme ve yapılan işlerin halka da yayılması gerekir.

” Hüseyin Rauf, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Fevzi Çakmak, A. İzzet Paşa, Salih Hulusi Paşa vb. komutanların anılarından öğrendiğimize göre, bu komutanlar arasında İstanbul'da bazı görüşmelerin yapıldığı ve aynı şekilde bunlardan bir kısmının İstanbul'da yeni arayışlar içinde bulunan aydınlarla da ilişkiler kurdukları anlaşılmaktadır.

b) Müfettişlik bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas, Van ille-riyle Erzincan ve Canik (Samsun) bağımsız Livaları kapsa-dığından, Müfettişliğin yukarıda sayılan görevleri yürütmek için vereceği tüm talimatları işbu illerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yerine getireceklerdir.

3- Müfettişlik sınırına yakın il ve bağımsız iller (Diyar-bakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu illeri) ile Kolordu Komutanlıkları da Müfettişliğin yürüteceği görev sırasında kendi başına yapacağı başvuruları göz önüne alacaklardır.

4- Müfettişliğin askeri konulara ait bağılı olduğu maka-mı Savaş Bakanlığı olmakla birlikte, öteki konular için ilgili yüksek makamlarla haberleşecek ve işbu haberleşmelerden Savaş Bakanlığına da haber verecektir.”⁵

Padişah Vahdettin de M. Kemal'e göreviyle ilgili 14 Ma-yıs 1919 tarihli bir “Hattı Hümayun” vermişti. Bu “Hattı Hümayun”da şöyleydi:

“Hükümdarlığımın yardımcısı Kurmay Tuğgeneral M. Kemal Paşa'ya,

Genel Savaşın Üçlü İttifak Devletleri adına yitirilmesi üzerine ortaya çıkan siyasal durum yüce soyumun mülkü ile saltanat ve halifelik makamını çetin ve tehlikeli bir or-tama sürüklediğinden yüce hükümetimin kararı ile atandı-ğınız bölgede düzeni sağlamak ve yeni ortaya çıkan bağılılığa aykırı durumların tümünü yasaklayıp ortadan kaldırma konusunda çaba göstererek ulusumun güvenliğini sağla-mak ve mülkümü karışıklıktan kurtarmak için birlik olarak hareket edilmesini selamlarımla asker, memur ve halka bildirilmesini buyururum.”⁶

M. Kemal'e bu olağanüstü yetkilerin verilmesi Padişah Vahdettin'in güvenini kazanmasından ve O'nunla iyi ilişki-ler sürdürmesinden kaynaklanıyordu. M. Kemal'in Vahdet-tin'le sık sık ilişkileri olmuş, İttihatçı önderlerden biraz uzak durmasıyla Vahdettin'in dikkatini çekmiş ve Veliahtlı-ğı zamanında birlikte Almanya'ya gitmişlerdi. Bu yüzden, Padişah M. Kemal'i o günlerde çok önemli sayılan, Fahri Yaveri (Onursal Emir Subayı) yapmıştı. M. Kemal yola çık-madan önce, 18 komutan ve subaydan oluşan kalabalık bir karargah erkanı seçmişti. Ordu Müfettişliği masrafları için Devlet Bütçesinden 30 bin lira gibi oldukça yüklü bir para almış ve emrine iki de otomobil tahsis edilmişti.

⁵ Age. s. 61-62

⁶ Age. s. 62

19 Mayıs 1919'da Samsun'a varan M. Kemal hemen görevine başlamış ve bunu aynı gün sorumluluk bölgesine iletmişti. Yetki ve sorumluluk bölgesini de gösteren bu telgrafın gönderildiği yerler şöyleydi:

"Van, Erzurum, Trabzon, Sinop, Ankara, Kastamonu, Diyarbakir, Elaziz, Bitlis Vilayetlerine; Kayseri, Erzincan, Samsun Bağımsız Mutasarrıflıkları'na; Samsun/Tezekkür, Konya'da Yıldırım Kıtaları Müfettişliği'ne; Ankara 20. Kolordu Kumandanlığı'na; Erzurum 15. Kolordu Kumandanlığı'na; Samsun 3. Tümen Kumandanlığı'na; Diyarbakir'de 13. Kolordu Kumandanlığı'na;

Bugün öğleden evvel Samsun'a varılıp bana verilen vazifeye başlanmıştır".⁷

M. Kemal'in yeni görevine gitmek için hazırlandığı günlerde hem Mütareke şartlarını ve hem de Türk ulusal hareketinin doğuşunu kolaylaştıran yeni koşulları yaratan, başka bir deyişle onu hızlandıran önemli bir gelişme olmuştu. Aynı zamanda M. Kemal'in yeni görev ve sorumluluklarını da etkileyen bu yeni gelişme 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgal etmesiydi. Yunanlıların işgaline Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa (Çobanlı) da karşıydı. Cevat Paşa, İzmir'in işgali üzerine ordu birliklerine yayınladığı bildiri de "Kıtaların yerlerinde kalmalarını ve oldubittilere karşı silah başında ve disiplinli bir tavır içinde olmalarını" istemişti. Şevket Turgut Paşa'da İzmir ve çevresinde dağılan birlikleri toparlamak ve yeniden örgütlemek için Albay Sami Bey'i 17. Kolordu ve bağlı Tümenlere kumandan vekili olarak bölgeye göndermişti. Ayrıca Tekirdağ'da bulunan 14. Kolordu Karargahı'nı da Balıkesir'e nakletmişti."

İzmir'in işgaline karşı alınacak tedbirleri görüşmek üzere Veliahd Abdülmecit Efendi'nin önerisiyle padişah Vahdettin tarafından 26 Mayıs 1919'da Saltanat Şurası (Meclisi Ali) toplanmıştı. Danışma niteliğindeki bu Meclise hükümet üyeleri, Ayan Meclisi üyeleri, yüksek devlet memurları, Darülfünun (Üniversite), İlmîyeliler (din işleriyle uğraşan hocalar), Ticaret Odaları, basın, siyasal partiler ve derneklerden oluşan çok sayıda temsilci katılmıştı. Şura'da geliş-

⁷ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C-2, s. 308, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul -1999

^{*} Bandırma da bulunan 61. Tümen Kumandanı Yarbay Kazım (Özalp), 172. Alay Kumandanı Yarbay Ali (Çetinkaya) ve ayrıca il ve ilçelerde bulunan birçok subay Kuvayı Milliye'yi örgütlemeye başlamışlardı.

meler değ erlendirilerek içinde bulunulan zor kuşullarda seçimle gelmemiş ve meclissiz bir hükümete ülkenin kaderinin bırakılamayacağı görüşleri dile getirilmişti. Bu nedenle Padişap Vahdettin'in de istediğı Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılması hükümete (Damat Ferit Paşa kabinesine) tavsiye edilmişti."⁸

Yunan işgaline karşı geliş en ilk resmi ve sivil kesimlerden gelen tepkiler merkezi olarak kısa zamanda Anadolu'nun her yanına duyurulmuştu. Bu işgale karşı halkın genel tepkisi ise, Vilson Prensipleri'nden güç bulan ve İtilaf Devletleri'nin işgalleri ile birlikte geliş en Ermenilerin ve Rumların bağımsızlık ya da özerklik taleplerine karşı olmak noktasında ortaya çıkmaya başlamıştı.⁹

M. Kemal bir yandan ve hükümetle uyum halinde kendisine verilen önemli görevleri yerine getirirken, bir yandan da çeşitli bölgelerde başlayan ulusal tepkileri dikkate alan bir tutum sergilemişti. Bu nedenle gelişmeleri sorumluluk alanındaki bütün vilayetlere ve ordu komutanlıklarına yaymamaya başlamıştı. Nitekim M. Kemal 20 Mayıs 1919'a Sadaret Yüksek Makamına (Başbakanlık) gönderdiği cevabi telgrafında "İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgali hadisesi, yakından temasta bulunduğum milleti ve orduyu düşünölemeyecek ve anlatılamayacak derecede yaralamıştır. 19 Mayıs tarihli telgrafınızdaki, bütün milletin ve ordunun acılarını özetleyen yüce duygulara güven ve teselli vermiştir. Ne millet ve ne de ordu, varlığına karşı yapılan bu haksız tecavüzü sindirmeyecek ve kabul etmeyecektir. Emellerini ancak devletin, ordunun ve milletin kurtuluş ve selametine hasreden Padişah hazretlerine tam bağıllık ve yeniden başkanlığını üstlendiğiniz hükümetin en kesin teşebbüs ve icraatta bulanarak milletin hukukunun korunacağına olan güvenden dolayı sükunetin korunabilmekte

⁸ Bu Birinci Saltanat Şurası'na (İkincisi Sevr Antlaşması için toplanacaktı) katılan örgütler arasında, Vilayati Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, Adana Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, Tarakya Paşaeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, Milli Kongre, Sulh ve Selamet Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Trabzon Muhafaza-ı Hukuk Cemiyeti'de katılmıştı. (T.Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C-2, s.38, İletişim Yayınları-1999)

⁸ T. Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C-2, s. 38, İletişim Yayınları -1999

⁹ Şaban İba, *Ordu Devlet Siyaset*, s. 49, Çiviyazıları, Temmuz -1998

olduğunu arzederim"¹⁰ diyordu. M. Kemal bu telgrafın bir örneğini sorumluluk bölgesindeki yetkili kurumların hepsine de göndermişti.

M. Kemal birkaç gün Samsun'da kaldıktan sonra Erzurum'a geçmeyi ve diğer sorumluluk bölgelerini dolaşmayı düşünmekteydi. 21 Mayıs 1919'da Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafta yeni görevini neden kabul ettiğini ve Karabekir'le işbirliğinin önemini şöyle anlatmaktaydı:

"Genel ahvalimizin almakta olduğu vahim şekilden çok acı duymakta ve üzülmekteyim. Millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdani vazifeyi yakından birlikte çalışarak en iyi yapmanın mümkün olacağı kanaatiyle bu son görevi kabul ettim. Bir an evvel size ulaşmak arzusundayım. Ancak Samsun ve havasiline vaziyeti, asayişsizlik yüzünden kötü bir akıbete uğramak maiyetindedir. Bu sebeple burada birkaç gün kalmak zarureti vardır. Beni şimdiden aydınlatmaya yarayan hususlar varsa bildirilmesini rica eder ve gözlerinden öperim kardeşim."¹¹

M. Kemal Samsun'a varmasından itibaren kendisine verilen görevleri hükümetle ve genelkurmayla uyum içinde sürdürmeye başlamıştı. Bu bağlamda kendi yazışmalarından kronolojik örnekler vermek gerekirse, şu belgeler gösterilebilir:

23 Mayıs 1919'da Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafta: "Hilafet, Saltanat ve milli bağımsızlık ancak ve ancak milletin bu heyecan ve üzüntüsünün layık olduğu bir şekilde dışarı yansıtılmasına bağlıdır. Merkezi hükümetin bu şekilde etkili ve devamlı milli gösterilere muhtaç olduğu sonucu. Bu etkili gösterilerle elde edilecek başarı, devletin ve memleketin öteki kesim ve havalilisinin dokunulmazlığının sağlanmasına pek çok yardım edecektir. Hükümet ve askeri makamların el ele vererek bu vatanperane hizmetleri düzenlemede millete yardım etmesi ve fakat memurlarla askerlerin bu konudaki çalışmalarına gözle görülmez ve işitilmez kalarak, gösterilerin sıradan halk yüreğinden doğduğunun ve adaletin ortaya çıkmasının heyecanla beklediğinin Derbentteki İtilaf Devletleri temsilcilerine ve Babialiye ulaşırılması hakkındaki hızlı girişimleri arz ve rica ederim"¹² demekteydi.

¹⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C-2, s. 310, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul - 1999

¹¹ Age, s. 317

¹² Age, s. 324

26 Mayıs 1919'da "Havza, Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van Vilayetlerine; Erzincan, Canik Mutasarrıflığı'na; Diyarbekir, Bitlis, Mamüretülaziz, Ankara, Kastamonu Vilayetlerine" gönderdiği "İngiliz Muhipler Cemiyeti Hakkında"ki telgrafta ise şunları yazmaktaydı: "İstanbul'dan Sait Molla imzalı bir telgrafın her taraf belediye başkanlıklarına çekildiğini öğrendim. Bu telgrafla yönelinen siyaset tarzının milli bağımsızlığımıza ne dereceye kadar yararlı olabileceğini Babıâli'den sordum. Uygun görüldüğüne ve onaylandığına dair bir cevap alamadım. Milletın böyle meçhul şahıslar tarafından düzensiz ve çeşitli siyasi maceralara yöneltilmesindeki sakıncaya dayanarak, bu gibi teşebbüslere kulak alınmamasını ve itibar edilmemesini millet ve memleket selameti adına tavsiye eder ve milli bağımsızlık ve siyasetimizin kurtarılmasının ancak milletin tek vücut olarak müdafaa ile olabileceğini arz ederim."¹³

28 Mayıs 1919'da "Trabzon, Erzurum, Van, Diyarbekir, Bitlis, Mamüretülaziz, Ankara, Kastamonu Vilayetlerine, Canik, Erzincan, Kayseri Bağımsız Mutasarrıflıklarına" gönderdiği telgrafta; "İzmir'in ve maalesef bunu takip eden Manisa'nın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık göstermiştir. Ülke bütünlüğümüzün korunması için milli gösterilerimizin daha canlı olarak yapılması ve sürdürülmesi lazımdır. (...) Bütün medeni milletlerle büyük devletlerin adil ve tesirinden sabırsızlıkla beklemek zemininde önümüzdeki hafta boyunca ve çeşitli vilayetlere göre pazartesi başlayıp çarşamba günü müracatın arkası alınmak üzere büyük ve heyecanlı mitingler yaparak milli gösterilerde bulunulması ve bunun bağlantılı olunan tüm yêlere de yayılması ve bütün devlet temsilcileriyle Babiali'ye etkili telgraflar çekilmesi ve yabancı olan yerlerde yabancılara da haklı etkiler yapmakla beraber milli gösterilerde adap ve sükûnetin fevkalade korunması ve Hristiyan halka karşı sataşma, gösteri ve düşmanlık gibi tavırlar alınmaması elzemdir."¹⁴

M. Kemal, 29 Mayıs 1919'da Havza'dan Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanı Refet Beyefendi'ye, Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Hazretleri'ne, Ankara'da 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne çektiği gizli bir telgrafta, şöyle diyordu: "(...) Milletın esaretten kurtarılması, hakim ve bağımsız olarak topraklarımızda

¹³ Age, s. 328

¹⁴ Age, s. 334

yaşayabilmesi, ancak kararlı ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan haklarını ve bağımsızlığını savunmaya sevgiyle kabil olacaktır. Mülkiye memurlarından güvenilir kişilerle el ele vererek bağımsızlığımızın savunulmasının emrinde gerekli teşkilatın (tabii ki gizli) ve dışarıdan fark edilmeyecek şekilde kurulmasını zaruri görüyorum. Bu husus, ihtisas dolayısıyla biz askerlerin vatanperverliğine düşmektedir.”¹⁵

Aynı gün ve tarihle “Diyarbakir, Bitlis, Van, Trabzon, Sivas, Ankara, Mamuretülaziz, Ankara, Kastamonu Vilayetlerine, Erzincan, Canik, Kayseri Bağımsız Mutasarrıflıklarına” gönderdiği gizli telgrafta, “Emniyet ve asayişin sağlanması için siyasi ve özel komitaların eylem ve teşebbüslerini araştırmada, casus teşkilatında, müfrezelere rehber sağlamada ve çatışmalarda son derece yararlılık gösterenlerin ödüllendirilmesinde örtülü ödenekten uygun miktarda bir meblağın bu kaynaktan mahrum olan vilayetlere ve bağımsız sancaklara verilmesini Sadaret Makamı’ndan rica etmiştim. Gerekli meblağın örtülü ödenekten ayrılarak acilen gönderilmesi hakkında Meclis-i Vükela kararıyla Dahiliye Nezareti’ne yazıldığı bu kez 29.5.1919 tarihiyle adı geçen makamdan gelen telgrafta bildirildiği ve derhal talep buyurulması lüzumunu arz ederim”¹⁶ diyordu.

Görüldüğü gibi bütün yazışmalarda geçen ana fikirde Ermeni ve Rum sorunu ön plandadır. (Bu konuda yazışmalardan örnekler gösterilerek vurgu yapılacak) Kürt sorunu konusunda ise esas olarak Kazım Karabekir’e, Harbiye Nezareti’ne ve bir de Cafer Tayyar’a yazacaktır. Çünkü M. Kemal’in Kürtlere ilgisi ve soruna bakış açısı o günkü koşullarda daha özeldir.

b) M. Kemal’in Kürtlere ilgisi

Bu dönemde İzmir’e çıkan Yunanlılar ile İttihat ve Terakki hükümetleri döneminden miras kalan Ermeni ve Rum (Yunan) sorunu daha ön plandadır. M. Kemal bütün yazışmalarında Ermeni ve Rum sorunundan söz etmekte ve alınması gereken tedbirleri sıralamaktadır. Öte yandan gerek Ermeni ve gerekse Kürt sorunu da coğrafi olarak Kazım Karabekir’in komutanı olduğu 15. Kolordu’nun etkin olduğu bölgede bulunmaktadır. Bu nedenle Sivas’tan önce Er-

¹⁵ Age, s. 337

¹⁶ Age, s. 340

zurum'da Doğu İlleri adıyla bir kongre toplanması düşünülmüştür ki, bu kongre aslında bir Kürt illeri kongresidir. Kazım Karabekir'in yoğun çabalarıyla toplanan bu kongrenin amacı Kürtleri, dini ve milli kışkırtmalarla Ermeni düşmanlığına yönelterek Türk ulusal hareketine kazanmak, daha doğrusu onları bir şekilde etkilemek ve pasifize etmekte.

M. Kemal, Kürt sorununun boyutunu bilmekte, konuyla bizzat ve bir İttihatçı tarzıyla ilgilenmektedir. Bu bağlamda M. Kemal Samsun'a çıkışından itibaren Kürt sorunuyla ilgilenmeye başladığını bir kısım yazışmalarından anlıyoruz. Ancak, M. Kemal'in Kürtlerle ilk ciddi temasının daha eskilere dayandığını, 10 Mart 1916'dan itibaren albay rütbesiyle merkezi Silvan'da bulunan 16. Kolordu Komutanlığı ve merkezi Diyarbakır'da bulunan 2. Ordu komutanlıkları (vekaleten) görevinde bulunduğu dönemde bölgede kurduğu yerel ilişkilerden kaynaklandığını biliyoruz. Bu ilişkilerin boyutunu M. Kemal'in komutanlığı sırasında 7 Kasım 1916-1925 Aralık 1916 günleri arasında tuttuğu Hatıra Defteri'nden de anlıyoruz. Bu defterdeki notlardan M. Kemal'in yerel Kürt egemenleriyle ilginç ilişkiler içine girerek önemli dostluklar kurduğu ve halkın güvenini kazanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, yerel Kürt egemenleriyle askeri ve politik işbirliğine girmesi, Kürt halkının dini ve milli geleneklerine ters düşmemeye çalışması; tarihi camileri, kutsal türbe, yatır ve şeyhlere ziyaretler yapması; bölgede sürmekte olan açlık ve sefaletle ilgilenmesi, kimse-siz çocukları koruması; Kürtlerden özel bir milis gücü oluşturmaları vb. çabaları önemliydi.

M. Kemal'in karargahının bulunduğu Silvan'da tanıştığı, özel dostluklar kurduğu ve ileride kendilerinden yararlanacağı işbirlikçi Kürt ağa/bey, şeyh ve çetelerin bir kısmı şunlardı: Silvan'ın büyük Kürt beylerinden Sadık Bey (Kolordu Karargahı olarak kullanılan bina bu beye aitti) ile Ali Bey; Hamidiye Alayları'nda yüzbaşılık yapan Mutki Milis Kumandanı ve aşiret reisi Hacı Musa Bey; ve Garzan bölgesinde eşkıyalık yapan Cemil Çeto'ydu.¹⁷

* Bu dönemde M. Kemal'in sorumluluk alanına giren Kürt illeri; Diyarbakır, Ergani, Silvan, Mutki, Bitlis, Bismil, Batman ve Siirt'i kapsıyordu.

¹⁷ Abdurrahman Arslan, *Samsun'dan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler*, s. 15, Doz Yayınları, Birinci Baskı -1991

M. Kemal'in Hatıra Defteri'ndeki notlarının konumuzu ilgilendiren bazı bölümleri şöyledir:

"Batman köprüsünü geçer geçmez yol üzerinde ölü gibi yatmış kalmış bir adam, açlıktan. Köprü ile konak yerimiz arasında aynı durumda iki adam. Muhacir imişler. Batman köprüsü ile Silvan arasında ve köprüden sonra yeni iki beygir, insanlar ve hayvanlar açlıktan ölüyorlar (7 Kasım 1916). "Saat 8 evvel'de Ziyaret Veyselkarani'den hareket edildi... Ziyaret önünde Şeyh hazret gönüllülerinden 150 kişiye rastladık. Bunları gözden geçirdim. İlaçlarının sağlanması istirhamında bulundular. Erzak taşıyan bir Kürdün dilekçesi (3 hayvanını Kürtler almışlar). Yollarda birçok göçebe gördük. Bitlis'e dönüyorlar. Hepsi aç, sefil, ölüme mahkûm bir halde(9 Kasım 1916). Yol boyunca iki yerde insan cesetleri ve kemikleri görüldü. Açlıktan ölüp kalan hayvanlar gibi (10 Kasım 1916). Sonra Bitlis'e hareket edildi... Yolda 300 kadar milis erine rastladım. Bunları körü körüne sol kanada kaydırmışlar. Aç olduklarını söylediler. Bitlis'e iade ettim ve Tümen kumandanına bunların karınlarını doyurup kendilerinden faydalanma yollarını bulmasını söyledim (13 Kasım 1916). Hacı Musa Bey'in biraderi Nuh Bey geldi. Musa Bey'den mektup getirdi. Ailelerinin Garzan civarında iyi yerleştirilmediğinden ve iyi beslenemediklerinden ve subaylar gibi maaş verilmesinden bahsediyordu. Musa Bey'in kendisinin gelmesine bırakarak, bu hususlarda Nuh Bey'le uzun görüşmeye lüzum görmedim. (15 Kasım 1916). Bundan sonra Bitlis'te hastaneleri teftiş ettim. Temiz buldum. Şeyh Hazret ki bir kolunu kesmişler, onunla görüştüm... Şerefiye denilen camiye gezdim. Hayvan leşleriyle ve pisliklerle doluydu. Harap olmuş. Yolda 12 yaşında Ömer adında öksüz bir çocuk gördüm. Bunu yanıma aldım. Bu görülünce 3 tane daha böyle anası babası ölmüş yetim getirdiler. Onlara da para vermekle yetindim."(16 Kasım 1916). Öğleden evvel saat 10'da El Şeyhuttani El Halidi Muhemmed El Nakşibendi-i Küfrevi'nin Kızıl Mescit mahallindeki türbesini ziyaret ettim... Bu türbeye Ruslar dokunmamış. Türbenin kapıları gümüş ve altın kakma. Kıymetli halılar var. Fakat çoğu çürümüş. Bu türbeyi Sultan Hamit yaptırmış. Bundan sonra Bitlis'in bir iki harap olmuş türbe gibi yerlerini daha gördükten sonra ikametgâhıma dönüş. Öğleden sonra Mutki Milis Kumandanı Hacı Musa Bey geldi. Sultan Hamit devrinde Şam'da jandarma binbaşı imiş. Bu harpte hiz-

meti olmuştur. Aşireti ailelerinin Garzan'da yerleştirilmesini rica etti. Mutki Kaymakamı (damadı), Nuh Bey (biraderi) beraber idiler. Bu iki kişiyi tavsiye ile Garzan'a gönderdim. (18 Kasım 1916). 23. Alay Kumandanı ve subayları, Nokta kumandanı karşıladılar. Hayvandan inince evvela Veyselkarani'yi ziyaret. Cami'de bir saat kadar istirahat. Bundan sonra alay merkezi olan Koh köyüne gidildi (22 Kasım 1916). Derviş ve Cemil Çeto davetime uymadı (24 Kasım 1916). Cemil Çeto ve Derviş ikinci davete de uymadı. (25 Kasım 1916). Yolun yarısında (Siirt dönüşünde) Cemil Çeto ve Derviş, adamları ile ortaya çıkıp sığındılar. Affettim. Bazı uyanıklarda bulundum... Garzan'a varışta, kaza erkanı ve ahali tarafından karşılanma. Hükümet dairesinde misafir oldum. Muhasebe ve Kaymakam ile birlikte yemek. Nuh Bey vesaire işleri için müracaat (29 Kasım 1916). Sabah (Silvan'da) tuvaletle meşguliyetten sonra tayları gördüm (kendisine hediye edilen atlar). Hepsini fark etmiş. Eşraftan Sadık Bey, Ali Ağa vesaire ziyarete geldiler (1 Aralık 1916). İhsan ve Ömer'e "Yaşamak Kavgası" adlı Türkçe şiirin bir kısmını ezberlettirdim (2 Aralık 1916). Sadık Bey ve hemen bütün kurmaylarımla birlikte tavşan avına gittik... Saat 12'ye kadar 4 tavşan, 1 tilki tutuldu. Daha sonra kırdaki yemek yedik. Biraz istirahatten sonra Silvan'a dönüş (8 Aralık 1916). Sabahleyin erkenden Rauf geldi. Sadık Bey'in görmek istediğini söyledi, kabul ettim... O sırada Kaymakam Vekili Kemal Bey, ardında asıl Kaymakam Adil (Tigrel) Bey geldi. İlaşeden konuştuk. (9 Aralık 1916). Silvan'dan oto ile 3.5 saatte Diyarbakir'e geldim. Yanımda Cevat, Neşet, Şükrü. Güzel karşılama. Gece Vali Bey'in evinde (14 Aralık 1916). Diyarbakir'den Ergani Madeni'ne hareket. Saat 3.30 sonra varış. Gece Maden dairesinde. Mutasarrıf İzzettin Bey'in akrabası (15 Aralık 1916). Kemal Bey geldi, görüştük. Palu Kaymakamı geldi. İbrahim Bey adında eşraftan biri geldi. İleri gelenleri ziyaret ettim... Ordunun Genç-Darahini-Hun-Gökdere dağları-Çille dağı hattına çekilmesi hakkında emir verdim. Bitlis, Diyarbakir valilerini davet ettim. Elaziz'i davet edeceğim. Maksadım iase hususunu konuşarak halletmektir (17 Aralık 1916).¹⁸

* M. Kemal'in yetiştirmek için yanına aldığı iki yetim çocuk.

** Mehmet Emin Yurdakul'un bir şiiri.

¹⁸ Atatürk'ün Bütün Eserleri. C:2. s. 59-76. İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul -1999

M. Kemal'in Kürdistan'daki faaliyetlerini bazı Kürt yazarları da irdelemiştir. Bunlardan Kürt anı yazarlarından Zınar Silopi M. Kemal'in Diyarbakır'daki ilişkilerini şöyle anlatmaktadır:

"M. Kemal Paşa savaş esnasında, Diyarbakır'de 2. Ordu komutanı olarak bulunduğu zaman Kürt reisleri ile çok iyi ilişkiler kurarak bunlarla adeta kardeşlik derecesinde bir dostluk kurmuştu (...) M. Kemal Paşa karargahın korunmasına ayrılmış olan Kürt milli elbisesi ve kolos desmali ile bezenmiş Dersimli Hasan Hayri kumandasında bir Kürt askeri taburu teşkil etmişti. Bittabi Kürt ismini dünyadan kaldırmak isteyen Türk hükümetinin siyasetine uymayan bir işti. M. Kemal Paşa Kürt askeri taburunun giydiği elbise tarzında temiz giyinmiş sekiz on yaşlarında iki yetim Kürt çocuğu da daima arabasında, beraberinde gezdiriyordu.(...) M. Kemal Paşa iki yetim çocuğu tertemiz giydirip yanında gezdirmesi alicenap, iyi kalpli Kürtleri aldatmaya yeterliydi; bu gösteriş bir taraftan Kürt milletine çok caniyane bir surette tatbik edilen imha siyasetinin aksi tesiri karşılamak, diğer taraftan Paşa'nın Kürtleri sevdiğini göstermek için yapılıyordu. M. Kemal Paşa'nın Kürtlere zahiren gösterdiği yakınlık o derece tesirini göstermişti ki, M. Kemal Paşa'nın aslen Kürt olduğunu söyleyenler bile vardı."¹⁹

Bedirhan ailesinin temsilcilerinden Emir Celadet Ali Bedirhan'da 8 Ocak 1933'de Taberiye'den yazdığı mektupta Mustafa Kemal'in o zamanlar Diyarbakır'daki Kürtlere karşı tutumunu daha dramatik bir şekilde şöyle anlatmaktadır: "Kürtlere hoş görünmek istediniz ve ilk defa olmak üzere, daha sonra Elaziz'de idam ettirdiğiniz Dersim Mubusu Hayri Bey'in kumandasında, karargahınıza bağlı bir Kürt taburu teşkil eylediniz. Erleri ve subayları bütünüyle Kürt olan bu taburun kıyafeti de tamamen Kürt kıyafeti idi. Bu tabur erleri şal, şapık ve kolos giyiyor, Kürt hançeri takıyorlardı. Kumandanlar değilse de emirler aralarında Kürtçe olarak söyleniyordu. Bu, Osmanlı ordusunda Kürtlere ilk defa yapılmış bir cemile idi."²⁰

M. Kemal Samsun'da yeni görevine başlamasının ardından, yaklaşık üç yıl önce görev yaptığı Kürt illerindeki yerel

¹⁹ Zınar Silopi, *Doza Kürdistan*, s.43, Stewr Basımevi-1969, Aktaran İsmail Gölbaş, Kürdistan Teali Cemiyeti, s.105, İkinci Baskı, Doz Yayınları -1991

²⁰ Emir Celadet Ali Bedirhan, *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*, s. 29, Doz Yayınları, İstanbul -1922)

ilişkilerini kullanmaya başlamıştı. Kuşkusuz bu sadece M. Kemal'e özgü bir iş değildi. Savaş sırasında cephelerdeki yetkili komutanların hepsi yerel ilişkiler kurmuş ve daha sonraki süreçlerde her düzeyde kullanmışlardı. Aynı şey, çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı topraklarını işgal eden İtilaf devletleri (Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya) içinde geçerliydi. Özellikle savaşın en önemli cephesi olan Kürdistan'da yaşayan halkları (Kürtler, Ermeniler, Asuriler, Araplar vb.) işgalci güçler olan Osmanlılar, Ruslar, İngilizler ve Fransızlar kendi çıkarları için birbirlerine karşı kullanmışlardı.

M. Kemal Samsun'a çıkışından 11 gün sonra, 28 Mayıs 1919'da Havza'dan "Diyarbakır ve Bitlis Eşrafına" başlıklı bir telgrafla Kürt egemenleriyle ilgilenmeye başlamıştı. Bu telgraf aynı zamanda M. Kemal'in yeni görevini ve üstlendiği fonksiyonu kendi anlayışı ile Kürt beylerine anlatan ilk önemli yazışmasıydı. İçeriği ve üslubuyla son derece ilginç olan ve her birinin alt başlığında hitap ettiği kişilerin adını yazdığı bu özel telgraf şöyleydi:

"1. Diyarbekir vilayetinde Hazar nahiyesinde hanedan eşrafından Hatip ve Mehmet Bey'lere.

2. Diyarbekir vilayetinde Garzan Kaymakamı vasıtasıyla Cemil Çeto Bey'e.

3. Diyarbekir vilayetinde Silvan'da hanedan eşrafından Sadık Bey ve Ali Ağa'ya.

4. Bitlis vilayeti vasıtasıyla Mutki kazasında Musa Bey'e.

Padişahımız Halife-i zi-şan Efendimiz acizlerini doğu vilayetlerinde memleket asayişini sağlamak maksadıyla mülki ve askeri kuvvetlerin müfettişi olarak 9. Ordu Kıtaları Müfettişi unvanıyla vazifelendirdiler. Şimdilik Sivas vilayetindeyim. İnşallah yakında o taraflara da geleceğimden sizler gibi devlet ve milletin hamiyet ve fedakârlıklarıyla iftihar ettiği kişilerle tekrar görüşeceğimden son derece memnunum. Bugün milletimizin kurtulması, milletimizin bağımsızlığının ve bekasının sağlanması ancak iç asayişin tamamen emin olduğunu göstermek ve hukuk ve bağımsızlığımızın korunması için tek vücut olarak devlete tam bağlılıkla beraber her türlü fedakârlığa hazır bulunduğumuzu dünyaya anlatmakla mümkün olacağından bu hususta nüfus ve gayretinizi tamamen sarf edeceğinize eminim. Sıhhat habe-

rinizi beklerim. 9. Ordu Kıtaları Müfettişi Padişahın Fahri Yaveri Mustafa Kemal.”²¹

M. Kemal, aynı gün (28 Mayıs 1919) Havza'dan “Diyarbakir’de 13. Kolordu Vasıtasıyla Mebus Kamil Beyefendiye’ye” başlığıyla gönderdiği telgrafta da şunları yazmıştı:

“Doğu vilayetlerinin Ermenilere verilmesine veya herhangi bir yabancı idaresine geçmesine mani olmak ancak bu vilayetlerde tam asayişin ve özellikle bütün milletçe fikir birliğinin mevcudiyetini ispat etmek, tek vücut olan milletin, haklarını ve bağımsızlığını korumak için en son fedakarlığı göze aldığını bütün dünyaya göstermekle mümkün olacağı zatialilerince bilinmektedir. İşte mukaddes padişah hazretleri, Allah’ın emaneti olan sevgili milletine bu görüşlerinin bildirilmesi ve doğu vilayetlerinde memleket asayişinin istikrar ve devamının sağlanması vazifesiyle, acizlerini, 9. Ordu Kıtalar Müfettişi adı altında doğu vilayetleri mülki ve askeri genel müfettişi olarak vazifelendirdiler. Bugün Sivas vilayeti dahilinde bulunuyorum. İnşallah ilk fırsatta Diyarbakir’e gelerek eski dostları ziyaret etmek emelindeyim. İhtilâllere göre, dış düşmanlarımıza karşı din kardeşlerinin ele ele vererek sevgili topraklarımızı kurtaracağı bu tehlikeli anda Diyarbakir’de Kürt Kulübü’ ile Türkler arasında bazı çeşitli muhalefet varmış. Bunu her iki kardeş ırk için ne elim neticelere sebep vereceğini siz çok iyi takdir edersiniz. İdare usulü, ırkların haklarının korunması gibi arada halledilecek aile meselelerinin dış düşmanın milli haklarımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına almaya başladığı bugünlerde ortaya atılmış en büyük bir hıyanet olacağına, vatanın kurtarılması için milli birliğin hedef alınması bakış açısıyla, Kürt Kulübü’ne gerekli öğütlerde bulunulmasını memleket selameti adına rica eder, neticenin yazıyla bildirilmesini beklerim.”²²

M. Kemal, 29 Mayıs 1919’da “Erkanı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne” (Genelkurmay Başkanlığı’na) gönderdiği istihbarat raporunda ise, savaş sırasında “hukuk ve muhabbetlerini pek ziyade kazandı” Kürt işbirlikçileriyle kurduğu ilişkilerden ve onlardan aldığı bilgilerden söz ediyordu. Bu telgraf şöyleydi: “Bağımsız Kürdistan görüşünü

²¹ Atatürk’ün Bütün Eserleri, C-2, s. 335 İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul -1999

* Bu telgrafta geçen “Kürt Kulübü” Kürt Teali Cemiyeti’dir.

²² Age. s. 336

takip eden Diyarbekir'deki Kürt Kulübü ile hükümet taraftarı olan diğer kulüpler arasındaki nefretin arttığını araştırarak öğrendim; Kürt ve Kürdistan üzerinde etkisi olan ve harp sırasında hukuk ve muhabbetlerini pek ziyade kazandığım Kürt ileri gelenlerinden meşhur çeşitli kişilere ve Kolordu vasıtasıyla bizzat şifreli telgraflar yazarak devletin siyasi vaziyeti ve kendilerince alınması lazım gelen vaziyet hakkında icabı gibi açıklamalarda ve etkili öğütlerde bulundum. Son günlerde aldığım bazı bilgilere göre, Kürdistan bölgesiyle de meşgul ve alakadar olmak gerekiyor. Bunun için Bağımsız Kürdistan olmak üzere İngilizlerce desteklenen hangi bölgelerdir ve gelecekte daha fazla genişlemesi yine İngilizlerce desteklenen ve duyurulan bölgeler hangileridir? Bu konuda Dairelerinizde mevcut olan bilgilerin gönderilmesine müsaade buyrulmasını rica ederim.”²³

3 Haziran 1919'da Havza'dan “Sadaret Makamına” çektiği telgrafta ise, “İzmir, Manisa, Aydın'ın işgalinden heyecanlanan ve endişelenen halkın her tarafta milli bağımsızlığı kurtarmak gayesiyle yaptığı etkili gösteriler, yapılan müracaatlardan ve bazı yerlerden bana gelen telgraflardan anlaşıyor.

Bilhassa vaktiyle yanmış ve pek çok zulüm ve istila görmüş olan Doğu vilayetleri ahalisi, özellikle Ermenilerin fiilen yaptığı bazı harekâtlardan ve yabancıların batı Anadolu'daki işgal ve istilalarından haklı olarak şüpheye düşmüş ve artık kendi topraklarının da aynı akıbete uğrayacağından endişelenerek güvencikleri ve teselli bulacakları bir nokta bulmak için vaziyetin açıklığı ve hakikat hakkında durmadan bilgi istiyorlar.

“Devletin ve milletin bağımsızlık hakkı için Saltanat merkezinde ve her tarafta olan milli teşebbüsler Babialî'nin fiili teşebbüslerinde toplandığı cihetle, hükümetin genel ve siyasi vaziyeti nasıl gördüğüyle ilgili olarak aydınlatılmamam ve uyarılmam hakkındaki lütuf ve vaatlerinizin yazıyla bildirilmesinin önemle beklenmekte olduğunu tanzimen arz ederim.”²⁴

Amasya'dan 15 Haziran 1919 de “Diyarbakir Vilayeti Vekâletine” (Diyarbakır Vali vekili) gönderdiği telgrafta; “Bütün milletin varlık ve bağımsızlığını kurtarmak için, birleştiği şu tarihi günlerde yabancı bir devletin himayesine

²³ Age, s. 339

²⁴ Age, s. 351

sığınarak alçakça ve esir yaşamayı tercih eden her türlü görüşün, memleketi parçalamaya götürecek her türlü cemiyetin dağıtılması pek vatani ve zaruri bir vazife olmakla Kürt Kulübü hakkındaki hareket tarzı bence de çok uygun görülmüştür. Şu kadar ki, İtilaf devletlerinin haksız muamelesi İzmir'in Yunanlara işgal ettirilmesi tesiriyle memleketin en ücra köşesinde bile ortaya çıkan muazzam uyanış, her türlü siyasi ihtiras ve çıkar maksadından uzak olmak üzere 'Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak' cemiyetlerini doğurmuş ve bu cemiyetlere hangi siyasi zümreye mensup olursa olsun her Türk, her müslüman katılmış ve milli vicdanın fiilen ortaya çıkışı bütün dünyaya bu şekilde ilan edilmiştir. Dolayısıyla Diyarbekirde ve oraya bağlı yerlerde de Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetlerinin örgütlenmesine ve kurulmasına yardımcı olunmasını önemle tavsiye ederim. Ve bilhassa Kürt Kulübü'nün üyeleriyle bugün ki telgrafım dairesinde görüşerek uzlaşmak uygundur Efendim."²⁵

16 Haziran 1919'da Amasya'dan Cemil Paşazade Kasım Bey'e gönderdiği telgrafta; "Devletin tam bağımsızlığıyla bekası, saltanat ve hilafetin yok olmaktan korunması uğrunda katlanmaya hazır olduğunuz fedakarlık derecesine ve bana karşı olan sevgi ve itimadınıza emniyetim tamdır.

"Kürtlerin devletten ayrılarak İngilizlerin himayesinde bağımsız Kürdistan kurmaları teorisini tasvip etmem. Çünkü bu teori, muhakkak Ermenistan lehine İngilizler tarafından tertip edilmiş bir plandır. Beyazıt sancağına resmen gelen ve beraberinde bir Ermeni subayı bulunan İngiliz temsilcisi, o havalinin Ermenistan olduğu ve bu keyfiyetin tebliği kararlaştırılmış olduğundan, Ermeni askerleri himayesinde Ermeni muhacirlerinin dönmeye başlayacağını resmen bildirdi. Tabi ki bunu reddettim ve edeceğim."²⁶

Oysa M. Kemal bu konuda daha önce, yani 12 Haziran 1919'de "Harbiye Nezaretine" gönderdiği telgrafta net bir şekilde şöyle açıklamıştı: "Erzurum vilayetinden aldığım bilgide, 5 Haziran 1919 günü yanında bir Ermeni tercümanını olan bir İngiliz subayı Iğdır'dan Beyazıt'e gelerek, Mutararnıfa; İngiltere himayesinde teşekkül eden Ermenistan'a Beyazıt havalisinin da bırakıldığını, ancak Konferans kararlarının kendisine tebliğ edilmiş olduğunu ve bir aya

²⁵ Age, s. 379

²⁶ Age, s. 388

kadar on beş bin Ermeni muhacirinin Ermeni düzenli birlikleri himayesiyle eski yurtları olan Beyazıt sancağına sevk edileceğini bildirmiştir. (...) Erzurum Valisi bugün Beyazıt sancağında seksen bin İslamın oturduğunu ve dönen muhacir Müslümanlarla bunun yaklaşık yüz bine çıkacağını, bu hal Kürt ve Ermeniler arasında Doğu vilayetlerinin kime bağlı olacağı konusunu da derin bir düşmanlık olup, bunun önüne geçmenin imkansız olduğunu ve ancak hükümetin kabul edebileceği bildirilmektedir. Hakikaten bu bölgeler hakkında yaptığım resmi ve özel araştırmaya göre de, Doğu vilayetlerinden bir karış toprağın bile Ermenistan'a bırakılmasının mümkün olamayacağı, bir tek Ermeni askerinin sanırımızın bu tarafına geçmesinin ateşle karşılık göreceği ve ancak hükümetler arasında kararlaşacak ve hiçbir yerde çoğunluk oluşturmamak üzere Ermeni muhacirlerinden isteyenlerin memleket dahilinde hükümetin kefil olması ve adli teminatı altında kabul edilebileceği bence de uygun görüldüğünden ona göre gereğinin yapılması arz olunur.”²⁷

16 Haziran 1919'da Amasya'dan Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafta, “Diyarbakir'deki Kürt Kulübü İngilizlerin teşvikiyle İngiliz himayesinde bir Kürdistan kurulması amacını takip ettiği anlaşıldığından kapatılmıştır. Üyeleri hakkında kanuni takibat yaptırılıyor. Kürdistan'ın tanınmış beylerinden aldığım çeşitli telgraflarla, dağıtılan bu Kürt Kulübü'nün hiçbir Kürdün hissiyatını temsil etmediği, birkaç serserinin teşebbüsleri neticesi olduğu, vatan ve milletin tamamen bağımsız ve hür yaşaması uğrunda her fedakarlığa ve bu konuda emirlerimize amade bulundukları bildirilmektedir.”²⁸

17 Haziran 1919'da Amasya'dan Bitlis Vilayeti Vekaleti'ne gönderdiği telgrafta, “Doğu vilayetlerimizin hemen hepsinde kurulup şekillenmiş olan işbu Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti'nin vilayetinizde de açılıp açılmadığını yazınızdan çıkartamadım. Düşmanlarımızın Türk ve Kürdün ezici çoğunluğuna rağmen doğu vilayetlerimizi Ermenilere hediye ettikleri ve er geç İzmir gibi ve belki de daha feci bir akıbete uğrayacağı pek muhtemeldir. Millet'in ortak azim ve iradesini aleme ilan edecek, fiili bir tecavüz ve sapma karşısında namus ve bağımsızlığını sa-

²⁷ Age, s. 373

²⁸ Age, s. 390

vunacak kudretli bir milli teşkilatın tamamlanamamış olmasını, Van ve Bitlis gibi Ermenilerce hedef alınmış sınır vilayetlerimizin yakın geleceği bakımından çok acı ve tehlikeli görmekteyim..."²⁹

Kemalist yazarlardan Sabahattin Selek, "M. Kemal Paşa Kürt meselesine büyük önem vermiş, Samsun'da, Amasya'da bulunduğu sıralarda Kürtçülük teşebbüslerinin önlenmesi için bir hayli uğraşmıştır. Özellikle 15. ve 13. Kolordu Kumutanları ile yaptığı yazışmalarda Kürtçülük konusuna geniş yer verdiği dikkati çekmektedir"³⁰ demektedir. Ancak, Kemalist yazarların hiçbiri M. Kemal'in Kürtlere duyduğu ilginin nedenleri ve bu konudaki görüşleri üzerinde pek durmamıştır. Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı gibi M. Kemal Kürtlerle ve Kürt sorunuyla özel olarak ilgilenmekte ve İttihatçılara özgü taktiklerle özellikle işbirlikçi Kürt aşiret reisleri ve şeyhlerle Kürt Teali Cemiyeti'nin faaliyetlerini önlemeye çalışmaktadır. Kuşkusuz, Türk ulusal hareketinin önderliğine soyunmuş biri olarak M. Kemal'in, Mondros Ateşkesi'nin yarattığı koşullarda ve esas olarak da Ateşkesin çizdiği sınırlar içinde kalan üç ulusal sorundan (Ermeni, Kürt, Rum) biri olan Kürtleri ve onların yeni dönemde üstlenebilecekleri rolü görmezden gelemezdi. Üstelik Abdülhamit döneminden itibaren öne çıkan, gerek Hamidiye Alayları ve milis güçleriyle savaş sırasında da önemli roller üstlenen Kürtlerin Ermenilere karşı kullanılması devlet politikası olarak devam etmekteydi. Dolayısıyla M. Kemal ve K. Karabekir bu politikayı Ateşkes koşullarında kendilerine özgü yöntemlerle sürdürüyorlardı.

2. Ulusal Önderliğin Merkezileşmesi

a) Amasya Grubunun Oluşması ve Amasya Genelgesi

M. Kemal'in hayatındaki ikinci dönemeç, Harbiye Nezareti tarafından geri çağırılma talebine uymayarak İstanbul'a dönmeyi kabul etmemesi ve sonrasında ortaya çıkan gelişmelerin yarattığı koşullarda başlamıştı.

M. Kemal kendisine verilen önemli görevleri liyakatla ve hükümetle uyum içinde yaparken Harbiye Nezareti'nin 8 Haziran 1919 tarihli "çok acele" kayıtlı şifreli telgrafiyle "Kumandanız altındaki istibotlardan biri ile hemen bura-

²⁹ Age, s. 393

³⁰ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, s. 255'deki 31.dipnot, Burçak Yayınevi, Üçüncü Baskı, İstanbul -1966

ya teşrifiniz rica olunur" şeklinde bir emirle geri çağırılmıştı. M. Kemal çağırılma gerekçesini başka kanallardan araştırmak, yanında bulunan Karargâh ve diğer yerlerdeki komutan arkadaşlarıyla bir durum değerlendirmesi yapmak için zaman kazanmaya çalışarak telgrafta yanıt vermeyi geciktirmişti.

Bu amaçla 10 Haziran 1919'da Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği telgrafta, "Telgrafınızı öğleden sonra yedide aldım. Arkadaşlarınızla ve zatıalinizle birlikte görüşmekliğimiz fevkalade önemli ve elzemdir. Ancak benzin yokluğu beni buraya bağlamıştır. Osmancığa kadar zahmet ve fedakârlığı göze aldıktan sonra Havza'ya kadar uzanmanızı ve mümkünse yarın yola çıkmanızı hassaten rica ederim. Hareketinizin ve Havza'ya ne vakit gelebileceğinizin bildirilmesini makine başında bekliyorum. Refet (Bele) ve Hamit (Samsun Mutasarrıfı) Beyleri'de davet edeceğim"³¹ demişti. Harbiye Nezaret'i'nin telgrafına da üç gün sonra 11 Haziran 1919'da verdiği yanıtta "Hareketimin kömür ve benzin yokluğundan dolayı geciktirimi bugünkü telgrafımla arz edip bunların sağlanmasını istirham etmiştim. Ancak hareket şeklimi ona göre düzenlemek üzere çağırılma sebebinin lütfen açıklanmasını rica ederim"³² diyerek zaman kazanma taktiğini sürdürmüş ve bu arada en yakın arkadaşlarıyla gerekli görüşmeleri yapmıştı. Aynı gün, "kişiye özel ve çok acele" kaydıyla Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafta da geri çağırılma olayını detaylı olarak şöyle anlatmıştı:

"1. Harbiye Nazır'ından şu şifreyi aldım: Kumandanız altındaki istimbottlardan biri ile hemen buraya teşrifiniz rica olunur.

2. Çağırılmamın sebebini Cevat Paşa'dan gizli olarak sordum. Cevap şudur: Sizin gibi kıymetli bir generalin halen Anadolu vilayetlerinde dolaşmasının kamuoyuna iyi bir etki yapamayacağından bahisle İstanbul'a getirilmenizi İngilizler istedi.

3. Ali Fuat Paşa, daha Samsun'a varışında, İngilizlerin, hükümetçe gönderilmemin sebebini sorduklarını ve ısrarlarını halinde bunun merkezi hükümetin isteği dışında olduğunu söylemek zorunda kalınacağını, belgelere dayanarak öğrenildiğini bildirdi.

³¹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C-2, s. 367, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul-1999

³² Age, s. 370

4. Vermiş olduğum kararın milletin haklarını ve bağımsızlığını sağlamak konusunda millet ile beraber çalışmaktan ibaret olduğunu zat-ı biraderlerine evvel ve ahır arz etmiştim. Bu gaye, milletin sinesine sığınarak namus ve vicdan vazifesini yapmaya fedakârca devam etmeyi emreder.

“Emsalımız gibi İngilizlere esir olmak üzere İstanbul'a gitmekte mazurum. Vatani vazifeme devam edebilmekliğim tabii ki sizin gibi aynı fikir ve kanaatte bulunan kardeşlerimin de daima ve her halde el birliğine ve yardımlarına bağlıdır. Bugün benim vermeye mecbur olduğum bu fiili kararın yarın bütün namus ve hamiyet erbabı olan arkadaşlarımız tarafından da verilmiş lüzumu ortaya çıkacağına şüphe yoktur. Dolayısıyla bugün açıklık meydanına koymaya mecbur olduğum bu karar, siz arkadaşlarımla ortak kanaatlerine dayanmaktadır. Bu konuyla ilgili kardeşlerimin kıymetli görüşlerini beklemekteyim.

Merkezi hükümet aldatarak İstanbul'a getirtmek planını takip ettiğinden, ben de mümkün olduğu kadar zaman kazanmak ve karargâhımı memleket içine sokmak için aynı usulde karşılık vermekte haberleşmekteyim.”³³

Karabekir, 16 Haziran'da M. Kemal'e gönderdiği yanıtta “Geç gelen emri devletlerine cevapta geciktim. Fikri samilerine tamamiyle iştirak ediyorum. İstanbul harice bütün kıymetli vücutlarını atacağına birer birer kendi eliyle alıyor”³⁴ diyerek bir an önce Erzurum'a gelmesini istemişti. Daha İstanbul'dayken M. Kemal'e karargâhı Erzurum'da kurmasını isteyen Karabekir bu talebinin nedenini şöyle açıklıyordu: “Erzurum'da biz pek kuvvetliyiz. Şahıs ve silah hakkındaki kararımız da tespit olunmuştur. Nitekim Halid Bey'i göndermedim. Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmesinin gecikmesi kendisi için zayıf mıntikalarda tehlikeli olabilir. Bir kere Erzurum Kongresi iş başına geçince iş kolaylaşacaktı. Kemal Paşa ve Rauf Bey gibi kuvvetli şahsiyetlerin de kongreye girmesi bütün millete karşı nüfuzlarını artıracak ve işleri daha kolay tanzim olunacaktı.”³⁵

M. Kemal 19 Haziran'da yine Karabekir'e gönderdiği telgrafta “İstanbul'daki ileri gelen ve arkadaşlarıyla yaptığı enine boyuna fikir alışverişi neticesinde bize katılmak üzere

³³ Age, s. 371-372

³⁴ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbiniz*, s. 48, Türkiye Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul -1969

³⁵ Age, s. 48

hareket eden Bahriye Nazırı Rauf Beyefendi İzmir vilayeti içinden geçerek ve oradaki kumandan arkadaşımızın da görüşlerini alarak Ankara üzerinden 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ile birlikte bugün Amasya'ya geldiler. Genel vaziyet hakkında görüşüyoruz. Neticeyi yarın arz edeceğiz. Hepimiz ayrı ayrı selam ve hürmetle gözlerinizden öperiz" diyordu. Karabekir'de 22 Haziran'da M.Kemal'e gönderdiği telgrafta ise, "Dersaadetten gelen ve harici tesirat netayici olduğu muhakkak olan evamiri mukarreratın şimdilik sükunetle karşılanmasını ve Dersaadetten mümkün olduğu kadar fazla miktarda münevver zevatın Anadolu'ya gelmelerini pek mühim telakki etmekteyim. Şarktan gelen kuvvetin tayin ettiği hedefi görmek ve buna göre bir hattı hareket tayin etmek vatan ve milletimizi selameti için ancak kâfi olacağı kanaatinde bulunuyorum. İşte bunun içindir ki zatı samilerine teşriflerini daha ilk günden istirham etmiştim"³⁶ diyordu. M. Kemal'de yanıtında "Son işaretimizden da anlaşılacağı vechile esasatta tamamen mutabakat mevcuttur. Bizzat Erzurum'da müşerref olmamızı ben de çok ehemmiyet ve iştiyakla arzu ediyorum."³⁷

Bu arada, 21 Haziran'da Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Karabekir'e gönderdiği telgrafla, "Zatıalilerinin M. Kemal Paşa'ya vakaleten tayininiz müsemmemdir (karar verilmiştir). 15. Kolordu Kumandanlığı için yerinize kimin tevkilini tavsiye edersiniz" diye soruyordu. Karabekir 22 Haziran'da gönderdiği yanıtta, "Büyük Kumandanların sırasile ve birer bahane ile ortadan kaldırılması suretiyle daha kolay mahv ve münkariz edileceğimiz kanaati umumu sarmış olduğundan eğer ahvali sıhhiyesinin ifayı vazifeye mani olmasından başka bir sebep yoksa M. Kemal Paşa'nın müfettişlikten infikaki tehlikeli olacaktır"³⁸ diyerek bu görevi kabul etmeyeceğini bildirmişti.

Genelkurmayın bu kararından sonra Havza'yı güvenli bulmayarak 12 Haziran'da Karargâhını Amasya'ya taşıyan M. Kemal, bir yandan hem karargâhındaki ve hem de başta Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa olmak üzere komutanlarla kendi durumuyla ilgili görüşme ve danışmalarını sürdürürken, bir yandan oyalama taktiğini sürdürerek bu kez de Padişah Vahdettin'e uzun bir telgraf göndermişti. 14 Hazi-

³⁶ Age, s. 53

³⁷ Age, s. 53

³⁸ Age, s. 54

ran 1919 tarihli "Saray Mabeyn Dairesi Başkatipliği Vasıtasıyla Padişah Yüce Katına" başlıklı bu telgrafında M. Kemal özetle şunları yazmıştı: "(...)Yüksek huzurlarınıza son defa kabul edildiğimde, İzmir acı olayından pek hüznümlü olan kalbinizi, bu kurtuluş noktasına ait ilhamları bu anda bile hafızamda bütün canlılığıyla yaşamaktadır. İlhamını sizin samimi dileklerinizden alan azim ve imankı vazifemi sürdürüyorum. Emretmiş olduğunuz üzere, Sadrazam Paşa kulunuzu önemli işlerde daima aydınlatıyor, gerekli olanları arz ediyor ve uyguluyorum. Şu son bir ay içinde hemen bütün Anadolu'nun vilayetlerine, sancaklarına, kazalarına ve sınır boylarına kadar milletin fikir ve emellerine, bütün kumandanların ve memur tabakalarının duygularına ve uygulamalarına vakıf oldum ve nüfuz ettim. Netice olarak açık bir şekilde ortaya çıkıyor ki, millet baştan aşağı uyanık olup devlet ve millet bağımsızlığını, saltanat ve hilafete yüksek haklarını sağlamlaştırmak için sağlam bir azim ve iman ile donanmış bulunuyor. İstanbul'da iken milletin bu kadar kuvvetli ve az zamanda felaketlere karşı bu kadar uyanmış olabileceğini düşünemezdim. (...) Şanlı hakanına, milletine sadık ve bu uğurda ölümleri hiçe saymaya alışmış kulunuz gibi bir kumandan, elbette saltanatınızın, milletin beka ve mevcudiyetinin düşman olanlara uysallık göstermesi beklenemezdi. Dolayısıyla ben kulunuz, tabii ki Malta'ya gitmek veyahut en hafif olarak atalet haline mahkûm edilmek gibi ihtimaller karşısında bırakıldım ve tabii ki buna muvafakette mazurum ve eğer zorlanırsam görevimden istifa ederek evvelce olduğu gibi Anadolu'da ve milletin sinesinde kalacağım."³⁹

M. Kemal 16 Haziran'da Karabekir'e gönderdiği telgrafta da önemli açıklamalarda bulunmuş ve askeri bir harekâta başlamanın henüz erken olduğunu vurgulamıştı. Bu telgraf şöyleydi: "Konya'da Ordu Müfettiş Cemal Paşa hazretleri, yazdığım yazıya cevap olarak, Yunan işgaline ve İtalyan ve Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin tecavüzlerine karşı direnme kararı verdiğini ve hazırlığın buna göre yapılmakta olduğunu ve kafi derecede silah, mühimmat vesair iaşenin mevcut bulunduğunu ve birliklerin mevcutlarının artırılmasına çalışıldığını... Adı geçen kişiye verdiğim cevapta, oldu bittileri beklemek taraftarı olmadığımı ve fakat hazırlığımızı iyi

³⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C-2, s. 375-376, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul -1999

yapabilmek için biraz zaman kazanmayı uygun gördüğümü ve yeni bir olay bizi acilen harekete geçmeye zorlamazsa, Sadrazamın Barış Konferansı'nda göreceği kabul ve muamele tarzını sıkı bir irtibat ile takip ederek, hareketi ona göre düzenlememiz lüzumunu bildirdim.”⁴⁰

18 Haziran'da Edirne'de 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar'a gönderdiği uzun telgrafında ise, “Bütün Anadolu halkı milli bağımsızlığı kurtarmak için baştan aşağı tek vücut bir duruma getirilmiş ve istisnasız bütün kumanda heyetleri ve arkadaşlarımız yüksek bir fedakârlıkla ortak karar almışlardır. Vali ve mutasarrıfların hemen hepsi de bu halka etrafına alınmıştır. Bu yüce hedef için Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti'nin kapsamlı adı kabul edilmiştir. Anadolu'daki teşkilat, kaza ve nahiyelere kadar genişliyor. İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan kurulması hakkındaki İngiliz propagandası ve bunun taraftarları da bertaraf edildi. Kürtler de Türklerle birleşti. Trakya Cemiyeti ve Edirne Vilayeti Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti ile de el ele vermek ve bütün Anadolu ve Trakya Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetlerini birleştirmek ve bütün Anadolu ve Rumeli vilayetlerinin delegelerinden oluşan kuvvetli bir merkezi heyet kurmak kararı alındı... Buraya kıymetli bir iki kişinin delege olarak ve fakat gizli hüviyetle Samsun yoluyla veya demiryoluyla yola çıkarılmasını ve onlar gelinceye kadar da Edirne vilayetinin vekili ve savunucusu olarak Anadolu'da beni vekil ettiklerine dair imzaları altında bir belgenin sizin imzanızla ve şifreli telgrafla bildirilmesini rica ederim”⁴¹ şeklinde ve o tarihlerde henüz gerçekleşmemiş olan birçok şeyden söz ediyordu.

M. Kemal'in gerek İstanbul'daki bazı aydınlara gönderdiği mektupta ve gerekse 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar'a gönderdiği telgraf metinlerinde, Kürdistan'ın bağımsızlık çabalarının bertaraf edildiği, Kürtlerle bir mutabakatın sağlandığı ve “Kürtlerle Türklerin birleştiği” şeklindeki vurguları henüz gerçekleşmeyen şeyleri olmuş gibi göstermesi bakımından ilginçti. Bu sözleri ettiği tarihlerde henüz ne Türk Ulusal Hareketi'nin bu konuda belirlenmiş bir eylem planı ve ne de İngilizlerin çabaları herhangi bir şekilde sonuçlanmıştı. Ayrıca bu dönemde Kürtler'de nasıl bir politik

⁴⁰ Age, s. 386

⁴¹ Age, s. 394

hat izleyecekleri konusunda henüz kendi aralarında anlaşamamalarına karşın, bağımsızlık ya da özerklik taleplerinden vazgeçmiş değillerdi. M. Kemal bu tür söylemle esas olarak kendi kafasındaki düşünceleri ya da planları o andaki varolan olgular gibi ele alıyordu. Kendi konumunu ve rolünü her aşamada yeniden tanımlayarak yücelten M. Kemal'in daha sonraki süreçte etkili olan bu tutumunun tarihsel olguları ve olayları sadece kişilerin rolüyle izah etmeye çalışan Kemalist yazarlar tarafından şovenist yaklaşımlarla değişik biçimlerde savunulmuştur.

Bu bağlamda, "Anadolu İhtilali" kitabının yazarı Sabahattin Selek M. Kemal'in bu tür tutumlarını bir ihtilalcilik taktiği olarak değerlendirmiştir. S. Selek söz konusu telgrafı yorumlarken, "M. Kemal Paşa, çok defa, olmasını istediği şeyi kumandanlarına olmuş gibi göstermeye dikkat etmiştir. Mesela, 18 Haziran 1919 günü Edirne'de 1. Kolordu Kumandanına yazdığı telgrafta; tek mil Anadolu ahalisinin milli istiklali kurtarmak için baştan aşağı bir vücut haline getirildiğini, istisnasız bütün kumanda heyetleri ve subaylar ile ortak bir karara vardıklarını, vali ve mutasarrıfların hemen tamamının milli harekete katıldığını, Kürtlerin de Türklerle birleştiğini kesin ifadelerle söylemektedir. Şüphesiz bu taktik ihtilalin bir gereği idi.(...) 1. Kolordu Kumandanlarına "Kürtler de Türklerle birleşti" derken, o zamanın en büyük tehlikelerinden birinin, Kürtlerin İngiliz propaganda ve tahriklerine aldanarak Türk milli hareketine tehlike teşkil edecek bir tutum takip etmesi ihtimalinin kalmadığı telkinini yapmak istemiştir"⁴² şeklinde yorumlamıştır.

İstanbul'dan yola çıkarak Bandırma, Akhisar, Salihli, Ödemiş, Nazilli, Sandıklı, Afyon, Sivrihisar yoluyla Ankara'ya ulaşan Harbiye Nazırı Rauf Bey ile Ankara'da ulunan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'yla birlikte Amasya'ya gelmişlerdi. Samsun'daki 3. Kolordu Kumandanı Refet (Bele) Bey'de Amasya'ya gelmiş ve bu dört komutan K. Karabekir ile Konya'da bulunan 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'da telgraf başında olmak üzere bir toplantı yapmışlardı. Bu toplantıda bir durum değerlendirilmesi yapıldıktan sonra, hükümetten bağımsız hareket edilmesine karar verilmiş ve bu karar 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi adıyla yayınlanmıştı.

⁴² Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, s. 255 ve aynı sayfadaki 31. dipnot, Burçak Yayınevi, Üçüncü Baskı, İstanbul - 1966

Hüseyin Rauf Orbay, Ali Fuat Paşa ile Amasya'ya gidişini ve Amasya Genelgesi'nin hazırlanmasını şöyle anlatmaktadır: "Mütareke günlerinde, itilaf devletlerinin ahidlerine vefasızlıkları yüzünden ve muahedeye aykırı olarak memleketin bazı aksamını, bu meyanda; İstanbul'u da işgal etmeleri üzerine hasıl olan ve binnetice istiklal ve vatan ve millet için mühim olacağı tahakkuk eden vaziyete çare aramak ve bulmak için sizin de bildiğiniz gibi bazı arkadaşlarla müşavere ve müzakerelerde bulunulmakta idi. Bu esnada Yıldırım Orduları Kumandanlığı'ndan İstanbul'a avdet eden M. Kemal Paşa da bu tehlikeye karşı çarei necat arayanlardan biri, hatta başlıcalarından idi. Uzun günler ve hatta aylar buluştuk ve görüştük. Nihayet kendisinin 3. Ordu kıtaatı müfettişliğine tayini üzerine sizin Erzurum'daki en kuvvetli kolordumuzun kumandanı, Ali Fuat Paşa'nın da Ankara'da kolordunun başında bulunmasından da kuvvet olarak müzakerelerimizi faal sahada intikal ettirebilmek imkanına kani olduk. Ali Fuat Paşa berayı tedavi İstanbul'da idi. Tedavi müddetini ikmal etmeden kolordusunun başına avdet etti. İzmir'in işgalinin ertesi günü M. Kemal Paşa 3. Kolordu Kumandanlığına tayin ettirdiği Refet Bey, Erkanı Harbiye Reisi Miralay Kazım, erkanı harp kaymakamı Ali ve binbaşı Hüsrev beylerle ve vapuru mahsusla Samsun'a gitti. Ben de, aramızda tekrarı ettiği gibi Bandırma yolu ile, işgal muntakaları ahvalini görerek ve tehlikeye maruz bulunan halka ümid vererek Ankara'da Ali Faut Paşa ili buluşmak üzere İstanbul'dan yola çıktım. Bandırma, Akhisar, Marmara, Salihli, Ödemiş, Nazilli, Sandıklı, Afyonkarahisar, Sivrihisar yolu ile Ankara'da Ali Fuat Paşa'ya mülaki oldum. Ali Fuat Paşa, o tarihte Havza'da bulunan M. Kemal Paşa ile muhabere ederek kendisi ile Havza'da buluşmayı tertip etti. Birlikte hareket ettik... Amasya-Havza yolu üzerinde Çeltik boğazına vardığımız zaman M. Kemal Paşa'nın ansızın Havza'yı terk ve Amasya istikametinde cenuba hareket ettiğini menzil nokta zabıtinden öğrendik.

(...)

"Amasya'da M.Kemal Paşa'ya mülaki olduk. Bize haber vermeden Havza'yı terk etmesine sebep olarak kendisini İstanbul'a davet ettiklerini ve muhaberat ile vakit kazanarak azimetini tehir eylediğini, halbuki Merzifon'daki İngiliz askeri müfrezesinin Havza'nın gerisinde olunmasından bir baskın ile Çeltik boğazını ve Havza'yı işgal, bu suretle ken-

disini de faaliyetten iskat edebilmeleri ihtimalini gördüğünden ansızın ve harsızca Havza'yı terk ve cenubunda Amasya'yı daha emin gördüğünden hareket ettiğini, bu yüzden bizi de haberdar edemediğini söyledi.

M. Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşa ve bir gün sonra Sam-sun'dan gelerek iltihak eden 3. Kolordu kumandanı miralay Refet ile vaziyeti enine boyuna tetkik ve münakaşa ederek neticede harekete geçmek zamanının hululüne kanaat getirdik. Sizin, memleketin halası yegâne çaresinin fiili mukavemet olduğu fikir ve kanaatinde bulunduğunuz ve bu kanaatle şarktaki kuvvetlerin kumandanlığını deruhte ettiğinizi biliyordum. Düşündüklerimizi ve harekete esas olarak Anadolu'da merkezi bir nokta ve mesela Sivas'ta umumi bir kongre toplamak ve o tarihte şark ve garbda Müdafaayı Hukuk ve Reddi İlhak vesaire gibi muhtelif isimler altında ayrı ayrı faaliyette bulunan teşekkülleri birleştirerek fikir ve gaye birliğiyle sevk ve idarelerini temin için de müstakbel hareket ve faaliyetleri kongrede ittihaz edilecek kararlar ve milli programa istinat ettirmeği en müessir ve muvafık bir çare gördük. Bu noktai nazarları Erzurum'da size, ve kargahı Konya'da bulunan 2. Ordu müfettişi Mersinli Cemal Paşa'ya yazdık. Siz, bazı munzam mütalaat ile tenevvür ettikten sonra Sivas'ta umumi bir kongrenin toplanması esasını kabul etmekle beraber, şark vilayetlerinin yakın bir tecavüz tehlikesine maruz kalabileceğini düşünerek şark vilayetleri murahhaslarından mürekkep bir kongrenin tarafınızdan vaki teşebbüs üzerine Erzurum'da toplanmak üzere bulunduğunu, M. Kemal Paşa ile benim evvela Erzurum'a gelerek bu kongrede bulunduktan sonra, şark vilayetleri murahhaslarından bir heyetle Sivas'a avdet ve istila edilmeyen vatan aksamının mümessillerinden mürekkep umumi kongreyi toplayarak memleketin istiladan siyaneti için umum millete şamil olacak esasları tespit etmek tarzını şark vilayetlerinin her an maruz kalabileceği tehlikeye karşı acil tedbir olarak gördünüz ve bunda ısrar ettiniz. Neticede bu noktai nazarınız bizce de makbul oldu. Mersinli Cemal Paşa da kararımızı tasvip, hatta daha ileri giderek ahaliye İtalyanlardan satın almak suretiyle silah tedarik ettirmekte olduğunu ve zaman münasip ise müsallah kıyımı bile mümkün gördüğünü bildirdi."⁴³

⁴³ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 1100-1101, Vesikalar No.2, Rauf Orbay'ın Mektubu, Türkiye Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul -1969

22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi (Genelgesi), M. Kemal ve arkadaşlarının öncülüğünde oluşmakta olan Türk ulusal hareketinin bir Manifestosu niteliğindedir. Başka bir ifade ile bu Genelge Müdafaa-i, Muhafaza-i ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin ayrı ayrı başlattıkları Milli Mücadele'nin birleştirilmesi çabasının bir ilk adımıydı. Aynı zamanda ulusal hareketin merkezi bir askeri-politik önderliğe kavuşmasını ve bu önderliğin örgütlenme planını oluşturuyordu. Genelge şöyleydi:

"1- Vatanın bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığı tehlikedir. İstanbul Hükümeti, yenen devletlerin etkisi altında bulunduğu sorumlulukların gereğini yerine getirmemektedir. Bu durum ulusumuzu yok olmuş tanıtıyor. Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azmi ve kararı kurtaracaktır. Ulusun durumunu saptamak ve haklı sesini dünyaya işittirmek için her türlü etki ve denetimden uzak bir ulusal kurulun varlığı şarttır. Bunun için haberleşme yolu ile her taraftan gelecek ulusal öneri ve istekler üzerine, Anadolu'nun en güven verici yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongrenin acele olarak toplanması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla bütün Osmanlı illerinin her livasından parti anlaşmazlıkları gözönünde tutulmadan, yetenekli ve ulusun güvenini sağlamış, üç kadar kişinin hızla yola çıkarılması gerekmektedir. Her olasılığa karşı bunun ulusal bir sır olarak saklanması, dağdağaya yer verilmemesi, gerekli görülen yerlerde yolculuğun gizli tutulması.

2- Doğu illeri adına, 10 Temmuz'da Erzurum'da toplanması kararlaştırılmış kongre için, adı geçen illerin Müdafai-Hukuk, Milli ve Reddi İlhak Dernekleri'nden seçilen üyeler, zaten Erzurum'a doğru yola çıkmışlardır. O zamana kadar diğer illerimizin de temsilcileri Sivas'a ulaşabileceklerinden, Erzurum Kongresinin illeri, uygun göreceklere tarihte genel toplantıya katılmak üzere, Sivas'a hareket edeceklerdir.

3- Yukarıdaki hükümlere göre temsilciler, Müdafai Hukuk ve Reddi İlhak Dernekleri ve Belediyeler tarafından ve diğer biçimlerde seçileceklerdir.

4- Bu kararların uygulanmasına 9. Ordu Müfettişi M. Kemal Paşa, eski Bahriye Nazırı (Deniz Kuvvetleri Bakanı) Hüseyin Rauf Bey, 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, 13. Kolordu Komutan Vekili Albay Cevdet ve 3. Kolordu Komutanı Albay Refet Bey, Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, 2. Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa, 12. Kolordu Ko-

mutanı Albay Selahattin Bey, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Bursa'da 17. Kolordu Komutanı Albay Bekir Sami Bey'e, Edirne'de Kolordu Komutanı Albay Cafer Tayyar Bey ve diğer sivil ve askeri önemli kişilerce çalışılacaktır. Bundan başka Başvezir (Osmanlı Başbakanı) Müşir Ahmet İzzet Paşa (Mareşal), Nafia Nazırı (Bayındırlık Bakanı) Ferit Bey ve Ayan üyelerinden Ahmet Rıza Bey gibi kişilerin düşünce ve görüşleri alınacaktır.

5- Reddi ilhak ve Müdafai Hukuk Milliye Dernekleri'nin verecekleri telgrafların, telgrafhanelerde kabul edilmeyerek çekilmemesi, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nden bildirilmiştir. Bu kesin olarak reddedilecek ve haberleşmenin mutlak olarak serbestçe yapılmasının sağlanması için gösterilerde bulunulacak ve bu sağlanıncaya kadar gösterilere devam edilecektir.

6- Askeri ve ulusal örgütler hiçbir biçimde kaldırılmayacaklardır. Komuta hiçbir biçimde terkedilmeyecek ve başkalarına verilmeyecektir. Vatanın herhangi bir yanına yeniden gelecek düşman işgal eylemleri, bütün orduyu ilgilendirecek ve olacak duruma göre yurdun savunmasına hep birlikte girişilecektir. Bu nedenle komutanlar derhal birbirlerine haber vereceklerdir. Silah, cephane ve diğer araçlar hiçbir biçimde elden çıkarılmayacaktır.”⁴⁴

Amasya Genelgesi'ni Mustafa Kemal, Rauf Bey (Orbay), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Bey (Bele) imzalamıştı. Ayrıca Kazım Karabekir ve Cemal (Mersinli) Paşaların da telgrafla onayları alınmıştı. Genelgeyi imzalayanlardan 6 kişinin de tümü askeri ve herbiri o andaki Ordu veya Kolordu komutanlıklarında (Rauf Orbay hariç) resmi görevde bulunuyorlardı.

Zaten M. Kemal'in yayınladığı bütün genelgeler Ordu ve Kolordu komutanları tarafından tüm askeri birliklere şifreli ve hiyerarşik olarak uyulması zorunlu talimatlar olarak gönderiliyordu. Genelgeleri alan Komutan kendi birliğine imzası ile bir genelgeye ekleyerek gönderiyordu. Böylece hızla genelgeler en küçük rütbeli subaya kadar ulaşıyordu. Daha sonraki Erzurum, Sivas Kongreleri ve Heyet-i Temsiliye kararları için de aynı uygulama yapılacaktı. Amasya Genelgesi'nden itibaren askerleri terhis edilmemiş 15. Kolordu'nun başını çektiği tüm Osmanlı ordusu bu yeni

⁴⁴ Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, s. 36-37, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul - 1979

mücadele için bizzat komutanları tarafından seferber edilmeye başlanmıştı.

Genelge, İstanbul'da bazı kişilere de özel olarak iletilmiş ve ayrıca, M. Kemal'in imzası ile İstanbul'daki Abdürrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Ferit Bey, Sulh ve Selamet Fırkası Reisi Ferit Paşa, Cami Bey, Ahmet Rıza Bey gibi kişilere de özel bir mektup gönderilmişti M. Kemal imzasıyla gönderilen bu mektup, sözkonusu kişileri merkezi önderliği şekillenmekte olan Türk ulusal hareketine çekmek için bir tür propaganda mektubu niteliğindeydi ve esas olarak Amasya'da alınan kararları özetliyordu.

Ancak, bu kısa mektupta M. Kemal ne Yunan işgali ve Rumlardan ne Ermenilerden ve ne de o sırada İstanbul'da oldukça taraftar bulan Mandacılıktan söz ediyordu. Sadece İstanbul'daki farklı muhalefet hareketlerinden ve açıkça isim vererek Kürtler üzerine vurgu yapıyordu. Mektubun bu konudaki iki önemli cümlesi şöyleydi: "...Fakat şüphe götürmeyen bir hakikattir ki, bu acı safhayı bu kadar tehlikeli bir şekilde hazırlayan en etkili sebep maalesef payitahtımızdaki muhalif cereyanlar ve Anadolu'nun saf ve mukaddes milli emellerini zararlı bir şekilde yalnızlığa uğratan siyasi ve gayri milli propagandalardır. (...) Devletin parçalanması söz konusu olduğu bir sırada İngiliz propaganda-sıyla başveren Kürdistan bağımsızlığı gibi cereyanlar dahi haberleşerek taraftarlarını getirtme ve hilafet ve saltanat etrafındaki ortak gayemize davet ve tam mutabakat suretiyle hamd olsun lehimize dönmüş ve kongreye davet olunmuştur. Bu milli ve hayati mesele için İstanbul'da zatı samileri gibi vatanperver ve söz sahibi düşünürlere teveccüh eden fedakârlık bilhassa pek büyüktür."⁴⁵

Amasya Genelgesi'nin yayınlanmasından sonra yaşanacak olan hızlı bir süreçte bu kararlar doğrultusundaki temel siyasal yönelim esas olarak ulusal hareketin askeri-politik önderliğinin güçlendirilmesiyle belirlenecekti. Genelgenin öngördüğü eylem planı da, Erzurum ve Sivas kongrelerinde onaylanarak yeni bir dönemi başlatacaktı.

⁴⁵ Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, C-3, s. 103, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul -1999

b) Yerel Kongreler Süreci ve Çözüm Arayışları

Mütareke şartlarına göre 400 bin kişilik Osmanlı Ordusu 11 Kasım 1918 de Osmanlı Harbiye Nezareti'nin emriyle terhis edilmmişti. Osmanlı ordusunda bulunan 646 subay olmak üzere 10 binin üzerinde Alman askerinin de Almanya'ya sevk işlemlerine başlanılmıştı. Osmanlı ordusunun Mütareke'nin belirlediği sınırlara çekilmesi ve terhis işlemleri sırasında herhangi bir olay olmamıştı. Bu çekilme sırasında İtilaf Devletleri'ne hiçbir silah, araç ve gereç de verilmemişti. Askeri birlikler özellikle Güney Suriye Cephesi'nden ve Trakya'dan düzenli olarak geri çekilmişti. Doğu Cephesi'nde ise Ermenilerle devam eden savaş nedeniyle ne asker terhisi ve ne de geri çekilme yapılmıştı.

Mütareke'den sonra önderlerinin büyük çoğunluğunu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin asker-sivil üyelerinin oluşturduğu çeşitli Dernekler yerel inisiyatifler olarak ve ulusal bağımsızlığı korumak amacıyla örgütlenmeye başlamışlardı. Bu örgütlerden, Mondros Mütarekesi'nden iki gün sonra 2 Kasım 1918'de kurulan "Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi" ile aynı yılın Kasım ayı sonlarına doğru kurulan "İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti" önemliydi. Bu iki dernek, Mütareke'ye karşı ilk tepki örgütleri olarak ortaya çıkmışlar ve daha sonraki süreçte gösterdikleri aktif tutumları ile diğer örgütlenmelere örnek olmuşlardı.*

Başta Harbiye Nazırı Nazırı Şevket Turgut Paşa, Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa (Çobanlı) olmak üzere hükümetin ve padişahın şiddetle karşı çıktığı İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgaline karşı kurulan önemli bir örgütte "Hareket-i Milliye-Reddi İlhak Cemiyeti"ydi. Bu örgüt Ege Bölgesi'nde Yunanlılara karşı halkın direnişinin

* Bu ulusal direniş örgütlerinin kökeni İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri tarafından 31 Ocak 1913'de İstanbul'da kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ydi. 1914'de kamuya yararlı dernek statüsü kazanan bu yarı-askeri nitelikteki Cemiyet, savaşın sonuna kadar faaliyet sürdürmüş ve 2 Mayıs 1919'da Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından kapatılmıştı. Bu süreçte Türk ulusal örgütleri olarak kurulan diğer Cemiyetlerin en önemlileri şunlardı: Muhaafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk, Vilayet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, İzmir İlhakı Red Heyet-i Milliyesi, Aydın Heyet-i Milliyesi, Denizli Reddi İlhak Heyet-i Milliyesi, Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Akhisar Reddi İşgal Cemiyeti, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri, Balıkesir Hareket-i Milliye Reddi İlhak Kongresi, Rodos ve İstanköy Adaları Müdafaa-i Hukuk-u İslamiye Cemiyeti.

öncülüğünü yapacak ve bölgede direnişin yaygınlaşmasını sağlayacaktı. Bu süreçte genel olarak halkın tepkisi, Wilson İlkeleri'nden güç bulan ve İtilaf Devletleri'nin işgalleri ile birlikte gelişen Ermenilerin ve Rumların bağımsızlık ya da özerklik taleplerine karşı olarak ortaya çıkan Türk ulusal hareketinin yerel ve egemen güçleriydi.⁴⁶

"Muhafazai Hukuk, Müdafaa-i Hukuk, Reddi-İlhak" vb. adlarıyla kurulan bu yerel örgütlerin düzenlediği Kongreler bir tür yerel meclisler niteliğindeydi. Bunların bir kısmı, merkezi otoritenin yarattığı boşluğu doldurarak bir tür yerel iktidarlar (Ahıska, Oltu, Kars, Aras, Batı Trakya hükümetleri gibi) haline gelmişti. İkinci Meşrutiyet'in yarattığı Meclis geleneği ve siyasal örgütlenme özgürlüğünün bir sonucu olan bu girişimler, özellikle Meclisi Mebusan'ın dağılmasından sonra alternatif meclisler haline gelmişti. Ancak, Türk ulusal hareketinin karakterini belirleyen bu kongreler geleneğini cumhuriyetin kuruluşuna kadar devam ettiren Kemalistler, daha sonra bu burjuva demokratik geleneği ortadan kaldıracak ve yeni devletin bürokratik ve askeri aygıtını İkinci Meşrutiyet reformlarının da gerisine düşürecek çapta düzenlemeler yapacaktı.

Her biri çeşitli vilayet, sancak, mutasarrıflık ya da liva adıyla kurulan ve sayıları 30'u bulan bu kongrelerden Sivas hariç, diğerlerinin hepsi yerel ölçekte düzenlenmişti. Sivas ulusal kongresinden önce de 13 yerel kongre toplanarak yerel önderlikler haline gelmişlerdi. Hatta bunların bir kısmı (Üçüncü Edirne, Afyon, Birinci ve İkinci Pozantı Kongreleri) BMM'nin açılmasından sonra düzenlenmiş ve aldığı kararlar meclis tarafından kabul görmüş, yani onaylanmıştı.⁴⁷

Bu kongrelerin toplanma tarihlerini ve delege sayılarını gösteren bir tablo veren Bülent Tanör, şu tespitleri yapmaktadır: "Tablonun okunuşundan dört ana kongre sistemi çıkar. Sınır Doğu Kongreler Grubu, üç livayı (Elviye-i Selase) içine alır (Kars, Ardahan, Batum). İlk altı kongre bunlarla ilgilidir. Trakya Kongreler Grubu, Batı Trakya'daki hükümetleşme girişimleri ile (Gümülcine), Doğu Trakya'daki kongre hareketlerinden oluşur (Edirne ve Lüleburgaz Kongreleri), Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Kongreler Grubu, bü-

⁴⁶ Şaban İba, *Ordu Devlet Siyaseti*, s. 48-49, Çivi Yazıları Yayınevi, İstanbul -1998

⁴⁷ Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, s. 61-62, Çağdaş Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul -1998

tün Doğu Karadeniz'i kucaklayan Trabzon Vilayeti ile altı doğu ilini (Vilayet-ı sitte) içine alır (Sivas, Erzurum, Bitlis, Van, Mamuratülaziz, Diyarbekir). Nihayet Batı Anadolu Kongreler Grubu, İzmir Kongresi'nden Afyon Kongresi'ne kadarki bütün Batı Anadolu örgütlenmesini ifade eder.⁴⁸ Görüleceği gibi bu kongrelerin toplandığı bölgelerden "Sınır Doğu Kongreleri", Brest-Litovsk anlaşmasıyla Bolşevik Hükümet'in Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne vermesiyle bölgede devam eden Ermenilere karşı savaş nedeniyle düzenlenmişti. "Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Kongreler Grubu"da, yine bu bölgenin asli öğelerinden biri olan Kürtlerin Ermenilere karşı Türk ulusal hareketiyle birlikte örgütlenmesi çabaları ile Karadeniz'de örgütlenmeye başlayan Rum ve Ermenilere karşı bir örgütlenmeydi. Aynı şekilde, yeni sınırların tespitinde belirsizliklerin yaşandığı Batı ve Doğu Trakya ile İzmir'in işgali ile başlayan Yunanlılara karşı Türk ulusal hareketinin örgütlenme çabalarını içeriyordu.

Bu dönemde Kürt illerinde esas olarak Kürt Teali Cemiyeti'nin örgütlenmesi vardı. Kürt illerindeki Türk ulusal örgütlenmeleri ise, ancak Erzurum Kongresi'nden sonra Kemalistler tarafından başlatılmıştı.

Bu kongrelere katılan yerel seçkinler ve önderler esas olarak eşraf, toprak ağası; serbest meslek sahibi, tüccar, esnaf; din adamı, hoca, şeyh; asker ve sivil kamu görevlisi (askeri komutanlar, vali, kaymakam, mutasarrıf, belediye başkanı, öğretmen, müftü vb.) gibi genel olarak burjuva insanlardan oluşuyordu. İşçiler, köylüler, küçük memurlar ve diğer emekçiler bu dernekleşme ve kongre oluşumları dışında tutulmuşlardı.⁴⁹

Bu örgütlenmelerde yerel seçkinlerin iştahını kabartan asıl unsur da göçe zorlanan ve katliamlara maruz kalan Ermeni ve Rum mallarının talanıydı. Bu yoldan birçok yerde fiili el koymalar, ucuza kapatmalar vb. biçimlerde büyük servetler (emlak, arazi, eşya, araç-gerek vb.) edinilmişti.

Bu kongrelerden ikisi, gerek Türk ulusal hareketinin merkezi önderliğe kavuşmasında ve gerekse Osmanlı devletinin yerine ikame edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında hepsinden farklı bir fonksiyon üstlenmişti. Bu

⁴⁸ Age, s. 62

⁴⁹ Age, s. 67

kongreler, Erzurum Doğu İlleri ile Sivas Ulusal Kongresi'ydi.

Sekizinci Bölüm

Türk Ulusal Kongreleri Sürecinde Kürtler

“‘Kürt istiklali’ gibi propagandaların durmayacağı belli idi. Bu zehre (zehir) karşı ben daha evvelden ‘Kürdis-tan’ı, Ermenistan yapmak istiyorlar, fakat Kürt kardeşlerimizi çiğnetmeyeceğiz’ diye bütün Kürtleri şerbetlemiştim”
(Kazım Karabekir)

1. Erzurum ya da Kürt İlleri Kongresi

Doğu illeri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplama fikri Amasya Genelgesi'nden çok önceye dayanıyordu. İstanbul'da kurulan Vilayat-ı Şarkıya Müdafaai Hukuk Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi, 30 Mayıs 1919'da Trabzon Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'ne yaptığı teklifle kongre süreci başlamıştı. Erzurum'dan Trabzon'a gönderdiği telgrafta “ırki, dini, tarihi vahdet ile beraber mukadderatı müşterek olan Trabzon ve Vilayat-ı Şarkıya'nın tevhidi mesai etmesi lazım gelen anı tarihi hulul etmiştir” denilerek Erzurum veya iki vilayetin arasında bir yerde kongre toplanması önerilmişti.

Trabzon Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Kongre Heyeti imzasıyla Erzurum'a gönderilen telgrafta da “Merkezi Erzurum vilayeti olmak üzere Vilayet-ı Şarkıya, murahasalarından mürekkep muazzam bir kongrenin kısa bir müddet zarfında akdini müttelifkan tahtı karar alınmıştır... Keyfiyetin Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis, Mamüretülaziz vilayetlerini haberdar eyledik” şeklinde yanıt verilmişti. Erzurum Şubesi ise, aynı gün Trabzon'a verdiği yanıtta, “Teklifiniz burada kemali hürmetle karşılandı. Artık mukadderatımız gibi amal ve mesaimiz de birdir. Vilayat-ı Şarkıya'daki hukuku Mukaddesei İslamiye'nin müdafaa ve muhafazai vazifei tarihiye ve milleyesi 'kan, tarih ve din iştirakiyle' yekvücut olan Türk ve Kürde teveccüh etmiş olduğundan ve teklifi ailelerine tamamen iştirak eylemiş olduğumuzdan bahisle işaratu biraderanelerinin ehemmi-

yetle nazarı dikkate alınması tekiden vilayati şarkiyeye yazıldı. Umumi kongrenin esasatını hazırlamağa başladık” demişti.

Vilayat-ı Şarkiya Müdafaai Hukuk Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi, Sivas, Diyarbekir, Mamuretülaziz, Bitlis, Van, Erzincan Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Şube Başkanlıklarına gönderdiği 30 Mayıs 1919 tarihli çağrı şöyleydi: “Vilayeti Şarkiyede ki hukuku İslamiyeyi ihmal eden hükümetin teklifini hükümete karşı protesto etmeğe ve bitaraf bir heyetin ilmiye tarafından ve vilayeti şarkiyemizin ırkı, içtimai, tarihi vaziyeti tetkik edilmeden hakkımızda verilecek kararı kabul edemeyeceğimizin düveli itilafiyeye, iblağına ve içtima ve metalebemizden siz kardeşlerimizin de haberdar edilmesine karar verilmiştir. Bu husustaki fikir ve noktai nazarlarının bildirilmesini ehemmiyeti katiye ile istirham eyleriz.”¹

Böylelikle Doğu İlleri Kongresi bu iki örgüt tarafından düzenlenmiş olmakla beraber, Erzurum'un verdiği bu yanıt, Vilayat-ı Şarkiya Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin soruna bakış açısını ve amacını göstermesi bakımından önemlidir. Cemiyetin, belirtmiş olduğu doğu illerinde islamın kutsal haklarını koruma ve savunma tarihi ve milli görevinin “kan, tarih ve din ortaklığı ile” tekvücut olan Türk ve Kürt'e kalmıştır tesbiti, aslında bu cemiyetin genel merkezinin kuruluş amacıydı.* Ve bu temel anlayış,

¹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbiniz*, s. 39-41, Türkiye Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul -1969

* Vilayat-ı Şarkiya Müdafaai Hukuk Milliye Cemiyeti 1919 Mart'ında İstanbul'da kurulmuştu. Cemiyetin Erzurum Şubesi ise, merkezi kuruluşun hemen ardından, yine 1919 Mart'ında kuruldu. Bu Cemiyetlerle ilgili olarak M. Kemal Nutuk'ta şunları söylemektedir:

“Vilayati Şarkiyeye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kuruluş amacı da (tüzüklerinin ikinci maddesi), doğu illerindeki bütün halkın dinsel ve siyasal haklarının özgürce gelişimini sağlayacak yasal yollara başvurmak; adı geçen illerdeki Müslüman halkın tarihsel ve ulusal haklarını, gerektiğinde, uygar toplumlar önünde savunmak; doğu illerinde yapılan zulüm ve cinayetlerin nedenleriyle etmenleri ve bunları yapanlar ve yaptırımlarla ilgili tarafsızca soruşturma açarak suçluların ivedilikle cezalandırılmalarını istemek; Türklerle azınlıklar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesine ve eskisi gibi iyi bağların pekiştirilmesine çaba göstermek; savaş durumunun ortaya çıkardığı doğu illerindeki yıkım ve yoksulluğu, hükümet katında girişimlerde bulunarak elden geldiğince düzeltme yollarını aramaktır.

İstanbul'daki yönetim merkezlerinden verilmiş olan bu yönerge gereğince, Erzurum şubesi, doğu illerinde Türklerin haklarını korumakla

M. Kemal'in 16 Haziran 1919'da K. Karabekir'e gönderdiği telgrafta "ben Kürtleri'de bir öz kardeş olarak bağnımıza basıp teknil milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu dünyaya Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim. Erzurum'daki teknil doğu vilayetlerinin delegelerinden oluşan bir heyet bulundurmak hususundaki fikir ve teşebbüsünüzü takdir ederim" şeklinde ifade ettiği anlayışla bağdaşıyordu. Bu aynı zamanda, Amasya Genelgesi hazırlanırken M. Kemal ve Hüseyin Rauf Bey'in Sivas'tan önce yapılacak olan Erzurum Kongresi'ne katılmalarını ve oradan temsilci seçilerek Sivas Kongresi'ne gitmelerini isteyen K Karabekir'in amacına ve soruna bakış açısıyla da çakışıyordu. Nitekim M. Kemal'in 16 Haziran 1919'da Amasya'dan Karabekir'e gönderdiği telgrafta "Erzurum'da teknil doğu vilayetlerinin delegelerinden oluşan bir heyet bulundurmak hususundaki fikir ve teşebbüsünüzü takdir ederim. Bu, mutlaka lazımdır"² demişti.

Erzurum'da bir kongre toplama fikri, 14 Mayıs 1919'da Avrupalı müttefiklerin "Ermenistan ve Boğazlar üzerinde bir Amerikan Mandası"nın kurulması teklifinin Başkan Wilson

birlikte, Ermenilerin göçü sırasında yapılan kötü işlerle halkın hiçbir ilgisi bulunmadığını ve Ermeni mallarının, buralara Ruslar girinceye dek olduğu gibi korunduğunu; buna karşılık Müslümanlara çok acımasızca davranıldığını ve dahası, buyruk dışı olarak göçten alıkonulan kimi Ermenilerin, koruyucularına yaptıkları kötülükleri, kanıtlanmış belgelerle uygarlık dünyasına sunmaya ve bildirmeye ve doğu illerine çevrilen açgözlü bakışları söndürmek için çalışmaya karar veriyor (Erzurum Şubesinin Bildirisi)

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin ilk Erzurum şubesini kuran kişiler, doğu illerinde yapılan propagandaları ve bunların amaçlarını, Türklük-Kürtlük-Ermenilik sorunlarını, bilim, teknik ve tarih açısından inceleyip araştırdıktan sonra, gelecekteki çalışmalarını şu üç noktada topluyorlar (Erzurum şubesinin basılı raporu): 1. Kesinlikle göç etmemek, 2. İvedi olarak bilim, iktisat, din örgütleri kurmak; 3. Saldırıya uğrayacak Doğu illerinin herhangi bucağını savunmada birleşmek.

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'daki yönetim merkezinin, bilim ve uygarlık yöntemleriyle amaca ulaşabileceği konusunda çokça iyimser olduğu anlaşılıyor. Gerçekten de bu yolda çaba göstermekten geri durmuyor. Doğu illerindeki Müslüman halkın haklarını savunmak için Le Pays adında Fransızca bir gazete yayımlıyor. Hâdisat gazetesinin sahipliğini üzerine alıyor." (M. Kemal, *Nutuk, Ulusal Kuruluşların Siyasal Amaçları, Cilt -I, Bölüm -I,*)

² Atatürk'ün Bütün Eserleri, C -2, s. 391, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul -1999

tarafından kabul edilmesi ve 26 Mayıs 1919'da da Başbakan Damat Ferit Paşa'nın "büyük kuvvetlerden birinin himayesine girilmesi" gerektiğini açıklaması günlerinde ortaya çıkmıştı. Alınan kararlardan da anlaşılacağı gibi bu kongre esas olarak Ermenilere karşı "kan, tarih ve din ortaklığıyla" Türklerin ve Kürtlerin birleştirilmesi amacıyla düzenlenmişti. M. Kemal 3 Ağustos 1919'da Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta kongrenin amacını şöyle özetlemişti: "Bütün takdir edenler bilirler ki, milli cereyanın hakiki ve kati sebepleri, İzmir vakalarından (Yunanlıların İzmir'i işgal etmelerinden), Ermeni istilası tehlikelerinden doğmuş olup Erzurum Kongresi'nin bütün ruh ve gayesi İttihatçılığın, İtilafçılığın, velhasıl partıcılıkla her türlü siyasi cereyanların üzerinde. Birkaç güne kadar Kongre'nin faaliyet ve mesaisi bunu tamamıyla gösterecek ve ispat edecektir."³

Amasya'dan yola çıkarak önce Sivas'a uğrayan ve orada yapılacak milli kongre çalışmalarını Vali Reşit Paşa ile görüşen M. Kemal ve Hüseyin Rauf Bey, 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a varmışlardı. K. Karabekir onları Erzurum'un girişinde başta vali olmak üzere, bütün mülki ve askeri görevliler, şehrin eşrafı ve okul çocuklarından oluşan büyük bir kalabalığın oluşturduğu resmi törenle karşılamıştı. Karabekir'in de dahil olduğu üçlü görüşmelerden sonra bütün Ordu birliklerine M. Kemal ile K. Karabekir'in imzaladığı bir genelge gönderilmişti. Amasya Genelgesi'nin devamı niteliğinde olan, ordu ile Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin yeni konumunu ve rolünü gösteren 7 Temmuz tarihli bu önemli genelge şöyleydi:

"Kolordulara Tamim

1- İstiklalimizi muhafaza uğrunda teşekkül ve taazzuv etmiş olan milli kuvvetler her türlü müdahale ve tecavüzden masumdur. Devlet ve milletin mukadderatında iradei milliye amil ve hakimdir. Ordu, makamı muaallayı hilafetin masuniyetini dahi kafıl olan işbu iradi milliyenin tabi ve hadimidir.

2- Müfettiş ve kumandanlar her hangi bir sebeple kumandan ıskat edildikleri takdirde kendilerini istihlaf edecek zevat, tevhidi mesai olabilecek evsafa malik bulunursa kumandayı tevdi ve fakat mıntıkayı nüfuzlarında kalarak vezafii milliyelerini ifaya devam adeceklerdir. Aksi

³ Age, s. 252

takdirde yani bir ikinci İzmir vakasına meydan verebilecek kimselerin tayini halinde, kumanda asla devredilmeyecek ve bilumum müfettiş ve kumandanlar tarafından emniyet ve itimatları selb olunduğu serdile muamelei vakia red olunacak ve kabul edilmeyecektir.

3- Memleketimizi kolaylıkla işgal maksadına matuf olmak üzere İtilaf Devletleri tarafından vaki tazyikat neticesinde hükümet herhangi bir kıta ve teşkilatı askeriye ve milliyemizi ilgaya emir verirse, kabul ve tatbik edilmeyecektir.

4- Amal ve gayesi İstiklali Millinin teminine matuf olan müdafaai hukuku milliye ve reddi ilhak cemiyetlerinin ve teşebbüsünün zaaf ve inhilaline badi olacak herhangi bir tesir ve müdahaleyi ordu katiyyen men edecektir.

5- Devlet ve milletin temini istiklali gayesinde bilcümle memurini mülkiye devlet ve Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin Ordu gibi meşru müzahiridir.

6- Vatanın herhangi bir mıntikasına taarruz halinde umum millet Müdafaai Hukuka amade bulunduğundan bu gibi hadisat vukuunda tevhibi icraat derhal her taraf birbirini en seri surette haberdar ederek vahdeti hareket temin olunacaktır. İşbu mukarrerat Bilumum Vilayet Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetleri ve millet namına idarei kelama selahiyettar zevat ile bila istisna umum Ordu ve Makamatı Mülkiye rüesası ile vukubulan muhaberat ve müzakeratın neticesidir.”⁴

a) K. Karabekir'in Misyonu

Bu genelgeden bir gün sonra, yani 8 Temmuz'da Harbiye Nezareti'nden M. Kemal'e Ordu Müfettişliği görevinden kesin olarak alındığını bildiren bir buyruk gelmişti. Böylelikle o güne kadar görevinden ayrılması yönünde İstanbul Hükümeti ve Padişah tarafından yapılan baskılara karşı oyalama taktiği izleyen M. Kemal'in resmi görevi artık bitmiş ve bu görevinden kaynaklanan hükümet ile ilişkisi kesilmişti. M. Kemal bu durumda ya İstanbul'a dönerek hükümetten yeni bir görev bekleyecek ya da Amasya'da başlayan yeni süreçte üstlendiği rolü oynamaya devam edecekti.

Padişahın kendisini görevden alma kararından etkilenmiş görünen M. Kemal, Hüseyin Rauf ve K. Karabekir'le bir

⁴ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 70-71, Türkiye Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul -1969

durum değ erlendirmesi yaptı ktan sonra hayatının üçüncü dönemci olarak askerlik görevinden istifa etmeye karar vermişti. Bu geliş me üzerine, önce Hüseyin Rauf Bey, Erzurum'dan vilayetlere "M. Kemal Paş a ile beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatımız üzerine yemin ettiğimizi arz ve ilan eylerim" şeklinde telgraf çekmişti. K. Karabekir'de M. Kemal'e, "Ben ve Kolordum emrinizdeyiz. Bundan sonra dahi ne emirleriniz varsa ifayı bir ş eref bilirim" demişti. Ayrıca Karabekir, müfettişlik karargâhı olarak M. Kemal'e tahsis ettiğ i evi ve arabayı kullanmasına devam etmesini sağlamış, güvenliğ i için de bir muhafız takımını emrine vermişti. Daha sonra da, Ali Fuat Cebesoy ve diğ er Komutanların da benzer tutumlar göstermesi M. Kemal'in konumunu daha da güçlendirmişti.⁵

10 Temmuz 1919'da Erzurum Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti aldı ğı bir kararla, M. Kemal'i cemiyet başkanlığına, Rauf Bey'i de ikinci başkanlığ a almıştı. Merkezi İstanbul'da bulunan Vilayeti Ş arkiya Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'de Erzurum ş ubesinin aldı ğı bu kararı onayladığını bildirmişti. Ayrıca, kongreye Erzurum temsilcileri olarak katılmak üzere seçilmiş olan delegeler istifa ederek yerlerini M. Kemal ve Rauf Bey'e bırakmışlardı.⁶

M. Kemal'in yerine kendisine önerilen 3. Ordu Müfettişliği'ni kabul etmeyen Karabekir; bir boşluk doğ maması için 21 Temmuz 1919'da bu görevi vekaleten kabul ederek M. Kemal ve Hüseyin Rauf hakkında hükümetin aldı ğı kararların uygulanmasını da önlemiştir. Ayrıca Karabekir, ordu muzikasını göndererek Kongrenin törenle açılmasını ve güvenlik içinde yapılmasını sağlamış, ordu komutanlarına gönderilen bazı genelgeleri de M. Kemal ile birlikte imzalamaktan kaçınmamıştır.

O dönemde Karabekir'in Komutanlığını yaptı ğı 15. Kolordu, silahı, teçhizatı ve asker mevcuduyla varlığını koruyan tek düzenli orduydı. Bu nedenle ulusal hareket daha mücadelenin başında büyük bir orduya sahip olmuştu. Yunanlılara karşı Batı Cephesi'nin oluş umu ve kısa zamanda başarı kazanması, Karabekir'in emrindeki bu ordunun araç ve gereçlerinin Batı'ya taşınmasıyla gerçekleşmişti. Do ğ u Cephesi'nde Ermenilere karşı zafer kazanılması ve Erzurum Kongresi'nin bir kısım Kür tlerin desteğ inde top-

⁵ Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Geliş imi*, s. 40, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul - 1979

⁶ M. Kemal, Nutuk, C-1, s. 63-64

lanması da Karabekir'in çabalarının bir sonucuydu. Dahası Karabekir'in Cumhuriyetin kuruluşuna kadar sürdürdüğü askeri ve politik desteği, Türk ulusal hareketini başarıya götüren temel nedenlerden biriydi.

Harp akademisini birincilikle bitiren Karabekir* yetenekli bir askerdir. Uzun zaman görev yaptığı bölgede Ermeniler ve Kürtler üzerinde de etkili bir komutandı. Ekim-1922'de Ankara'da "Ermenistan Fatihi" olarak büyük törenlerle karşılanacak olan Karabekir, bu yeteneklerinden dolayı Mütarekeden sonra Osmanlı genelkurmayı tarafından o sırada Ermenilerle savaşın sürmekte olduğu bölgeye atanmıştı. M. Kemal'in müfettişi olduğu 3. Ordu'ya bağlı olan Karabekir'in 15. Kolordu'sunun sorumluluk bölgesi, M. Kemal'in asli görevi olan Ermeni ve Rum ulusal hareketlerinin yoğun (Ermeniler bakımından belirleyici) olduğu alanlardı. Bu bağlamda gerek Ermenilerle savaşın sürdürülmesinde ve Ermeni sorununun fiilen çözülmesinde, gerekse Erzurum Kongre'sinin toplanmasında ve bu kongrede bir kısım Kürtlerin temsil edilmesinde Karabekir'in çok önemli katkıları olmuştu.

Karabekir'in bölgede üstlendiği görevler, Bolşeviklerin kuzeyden Ermenistan ile Kürdistan'ı işgal etmelerini önleyecek tek güç olması bakımından İngilizler için; Ermenilerin ve Kürtlerin ayrılıkçı hareketlerini önleyecek tek güç olması bakımından Osmanlı Hükümeti için; üstlendiği 3. Ordu müfettişlik görev alanındaki en önemli silahlı güç olması bakımından M. Kemal için çok önemliydi. Bu nedenle, Karabekir Amasya Tamimi'nden beri Türk ulusal hareketinin içinde ve M. Kemal'le birlikte bu hareketin en önemli önderlerinden biri olmasına ve resmi görevleriyle birlikte Heyet-i Temsiliye'nin bütün icraatlarını desteklemesine karşın; ne

* K. Karabekir, 2 Ağustos 1914'de Seferberlik İlanı'ndan sonra oluşan Başkomutanlık Vekaleti Genel Karargahı'nda binbaşı rütbesiyle İstihbarat Şube Müdürü, 12 Temmuz 1915'de Çanakkale Cephesi'nde Yarbay rütbesiyle 14. Tümen Komutanı, ardından Sarıkamış Cephesi'nde 1. Kuvvet Seferi'ye komutanı, 29 Nisan 1916'da albay rütbesiyle Irak Cephesi'nde 6. Ordu'ya bağlı 18. Kolordu Komutanı, 4 Nisan 1917'de 2. Ordu'ya bağlı 2. Kolordu Komutanı, 12 Mart 1918'de Tuğgeneral rütbesiyle 1. Kafkas Kolordusu Komutanı, Mütarekeden sonra Tekirdağ'daki 14. Kolordu Komutanı ve hemen ardından da 3. Ordu'ya bağlı merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu komutanı olmuştu. Kazım Karabekir 15 Nisan 1919'da Erzurum'a gelerek görevine başlamıştı. (Sadı İrmak, *Milli Mücadelede Atatürk'ün Çevresi İlk Mücahitler*, s. 93, İstanbul -1986)

Osmanlı hükümeti ve ne de İngilizler tarafından görevden alınması istenmemişti. Bunun nedeni, hem İngilizlerin ve hem de Osmanlı hükümetinin Ekim Devrimi'nin doğuda yarattığı Bolşevik tehlikesine ve onunla bağlantılı olarak gelişme seyri gösteren Ermeni ve Rum tehlikesine karşı Karabekir gibi bir komutana ve onun tam teşekküllü 15. Kolordu'suna ihtiyaçlarının olmasıydı.

M. Kemal'in Samsun'dan beri ortak bir hedef doğrultusunda işbirliği içinde olduğu Karabekir'in çabalarıyla Kürtlerin bir kesimi Erzurum Kongresi'ne katılmış veya desteklemişti. Kongreye o zamanın yönetim bölünmesine göre Doğu Anadolu'dan Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetleri katılmış ve ayrıca Sivas vilayeti de bu kongrede temsil edilmişti. Elazığ, Diyarbakır ve Mardin vilayetleri, bu illerin valilerinin delegelerin Erzurum'a gidişlerini engellemesi nedeniyle katılamamışlardı. Böylelikle kongre 5 vilayetten (Bitlis'ten 3, Erzurum'dan 23, Sivas'tan 10, Trabzon'dan 16, Van'dan 2) toplam 54 (2 delege daha sonradan katılarak bu sayı 56 olmuştu) delege ile açılmıştı. Delegelerin meslekleri itibarıyla dökümü şöyleydi: 17 çiftçi ve tüccar (eşraftan), 5 emekli subay, 4 emekli memur, 5 öğretmen, 4 gazeteci, 5 hukukçu (dava vekili, avukat), 2 mühendis, 1 doktor, 6 din adamı (hoca, müftü, şeyh), 3 eski milletvekili, 1 ordu komutanı (M. Kemal), 1 eski bakan (Rauf Orbay).⁷

Ancak bu Kongre, gerek sayı ve gerekse katılım bakımından Doğu illerinin tümünü temsil etmekten uzaktı. Delege listesinden anlaşıldığına göre kongreye katılım Doğu illeriyle sınırlı değildi ve esas olarak M. Kemal'in Müfettişlik göreviyle ilgili olan sorumluluk bölgesini kapsıyordu. Delegeler ise esas olarak kongreyi örgütleyen iki örgüt tarafından belirlenerek ya kendi sorumluluk bölgelerinden ya da ulaşabildikleri yerlerden seçilmişlerdi.*

⁷ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, s. 270, Burçak Yayınevi, Üçüncü Baskı, İstanbul -1966

* Mazhar Müfti Kansu'nun kitabında kongreye katılan delegelerin listesi temsil ettikleri yerlere göre şöyledir: Erzurum -3, Bayburt -2, Hınıs -1, İspir -1, Kığı -2, Narman -1, Pasinler -1, Bitlis -1, Siirt -2, Tercan -1, Tortum -1, Yusufeli -1, Beyazıt -1, Diyadin -2, Karaköse -1, Erzincan -1, Kuruçay -1, Pülümür -1, Refahiye -1, Sivas -2, Suşehri -1, Zara -1, Amasya -1, Mesudiye -1, Tokat -1, Reşadiye -1, Şibinkarahisar -1, Elvecda -1, Trabzon -2, Maçka -1, Of -1, Sürmene -2, Polathane -1, Vakfıkebir -1, Gümüşhane -1, Kelkit -1, Şiran -1, Rize -2, Giresun -1, Tirebolu -1, Ordu -1, Van -2, Elazığ -1, Mardin -2,

b) Kongre Kararları

Kongre 23 Temmuz günü açılmıştı. 23 Temmuz aynı zamanda II. Meşrutiyet'in ilanının yıldönümü olduğu için o gün bayramdı. Bu nedenle 23 Temmuz günü sabahтан önce il ve ilçe merkezlerinde şenlikler yapılmış ve Kongreye katılan delegasyon Vilayet merkezindeki bayramlaşmadan sonra toplantının yapılacağı Sultani Mektebi (Erzurum Lisesi)'ne gitmişti. Delegeler kongre salonuna girmeden önce bahçede halkın katılımıyla da Şiran delegesi ve müftüsü Hasan Efendi tarafından "açılış duası" okunmuştu. En yaşlı delege olan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi İdare Heyeti Reisi Mehmet Arif (Dinç) Efendi tarafından açılan kongre 45 delege ile çalışmalarına başlamış ve bu sayı giderek artmıştı. Yapılan yoklamada kongreye ilk gün 45 delege katılmıştı. Divan başkanlığına ise, 38 oyla M. Kemal' başkan vekilliklerine de 35 oyla Erzurum delegesi Raif Efendi ile 35 oyla Trabzon delegesi İzzet Bey seçilmişti.

Divanın oluşmasından sonra bir konuşma yapan M. Kemal, kongrenin amacına uygun olarak Kürtlerden hiç söz etmemiş ve birkaç noktanın altını çizmişti. Bunlardan biri, "Gün geçtikçe artan bir şiddetle, hilafet ve saltanat hukuğu, hükümet haysiyeti, milli izzeti nefsimiz tecavüz ve saldırılara uğradı. Osmanlı tebasından olan Rum ve Ermeni unsurları, gördükleri teşvik ve yardımın neticesiyle de namusumuzu yaralayacak taşkınlıklardan başlayarak, nihayet hazin ve kanlı safhalara girinceye kadar küstahane tecavüzlere koyuldular"⁸ diyerek Rum ve Ermeni hareketleri üzerine dikkat çekmesiydi.

İkincisi, "Vatanın parçalanması söz konusu.(...) 650 seneden beri bağımsız olarak saltanat sürmüş ve tarihi doğruluk ve yiğitliğini, vaktiyle Hindistan sınırına, Afrika'nın ortasına ve Macaristan'ın ve nihayet bu devletin tarih sayfasını kapatarak ebediyete mezarını defetmek gibi, insaniyet ve medeniyetle ve hele milliyet esaslarıyla bağdaşmayan

Diyarbakır -1. Toplam sayı -57. (Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C-1,s.78-80)

* M. Kemal başkanlık divanına Mirliva (Tuğgeneral) üniforması ve padişah kordonu (padişah yaverliğini belirten) ile çıkmış, ancak bazı delegelerin itirazı ile ikinci gün üniformasını çıkartarak görevini sürdürmüştü.

⁸ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C-3, s. 183, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul -1999

emeller kabul ve onay yeri bulmuş ve görülüyor ki, tatbikat devresi de başlamıştır"⁹ şeklindeki vurgularıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun fetihçi, işgalci ve ilhakçı geleneğini savunmasıydı.

Üçüncüsü, "Müdafai Hukuk Milliye ve Mahafazai Hukuku Milliye ve Müdafaai Vatan ve Reddi ilhak gibi çeşitli adlarla ve fakat aynı mukaddesatın korunmasının sağlanması için beliren milli cereyan, bütün vatanımızda artık bir elektrik şebekesi haline girmiş bulunuyor. İşte bu azimli şebekenin vücuda getirdiği kahramanlık ruhudur ki, mübarek vatan ve milletin mukaddesatını kurtarmaya ve himayeye dayanan son sözü söyleyecek ve hükmünü tatbik ettirecektir"¹⁰ diyerek Türk ulusal örgütlenmelerinin birleşik mücadelesinin önemini vurgulamasıydı.

Dördüncüsü, "Şurada acıklı bir hakikat olmak üzere arz edeyim ki, memleketimizde külliyetli yabancı parası ve birçok propagandalar cereyan ediyor. Bundaki gaye, pek aşıkardır ki, milli hareketi neticesiz bırakmak, milli emelleri felce uğratmak, Yunan, Ermeni emellerini ve vatanın bazı mühim kısımlarını işgal gayelerini kolaylaştırmaktır. Bununla beraber her devirde, her memlekette ve her zaman ortaya çıktığı gibi, bizde de kalp ve sınırları zayıf, anlayışsız insanlarla beraber, vatansız ve aynı zamanda şahsi refah ve menfaatini vatan ve milletin zararında arayan sefiller de vardır. Doğu işlerini çevirmekte ve zayıf noktaları arayıp bulmakta pek mahir olan düşmanlarımız, memleketimizde bunu adeta biri teşkilat haline getirmişlerdir"¹¹ şeklindeki sözleriyle de isim vermeden Kürtlerden ve Kürtler üzerinden politika yürüten İngilizlerden söz etmesiydi.

Bu arada, Harbiye Nezareti'nin 30 Temmuz 1919'da "M. Kemal ile Hüseyin Rauf'un hükümete muhalif tutum ve davranışlarından dolayı yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri" için gönderdiği yazıya 3. Ordu Müfettiş Vekili olarak Karabekir yanıt vermişti. Hem Harbiye Nezareti'ne ve hem de Sadrazam'a gönderdiği bu yanıtı Karabekir, bir genelge haline getirerek tüm ordu komutanlarına da iletmişti.

Bu yanıt/genelge şöyleydi: "Şark vilayetinde endişei hayattan doğmuş olan bu cereyanı milletin inkişafına ve hali hazırına M. Kemal Paşa ve Rauf Bey'in zerre kadar tesiri olmadığı ve ahiren kongreye herkes tarafından büyük bir

⁹ Age, s. 184

¹⁰ Age, s. 184

¹¹ Age, s. 184

hürmet ve tazimle kabul edilen bu iki zatın mevkii siyasimizi daha ziyade müdrik olmalarından bilakis hükümetimizin mevkini düşünerek mevcut Kuvayı Milliye'yi daha sakın ve müdebbirane bir şekli ircaile hüsnü idare ettikleri alenen görülmektedir. Binaenaleyh kongrenin heyeti umumiyesi ve gerek M. Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkında Dahiliye Nezaretî'nin vilayetlere yazılan tamimlere Efkârı umumiyede hüsnü tesir yapmamıştır.”¹²

Kongre devam ederken, bazı parti ve derneklerin İstanbul'a gelen Amerikan Heyeti'ne Ermenistan için hudut düzenlemelerinin yapılabileceği şeklindeki açıklamalarına karşı yanıt niteliğinde şöyle bir karar almıştı. “Kongremiz Şarki Anadolu vilayetlerimizdeki mevcudiyeti İslamiyenin tarihi, içtimai, harsî ve iktisadî esaslara ve kesafeti nufusa müstenit olan istikrar ve şümulü” nedeniyle ve kongre bu konuda bir karar almadıkça herhangi bir taahhütte bulunulamayacağını açıklamıştı.¹³ Ayrıca Kongre tarafından Başkan Wilson'a gönderilen mektupta, “Reis cenapları! Dünyaya sulh ve salah devri açmak için ibda ve ilan ettiğiniz desatirin on ikinci maddesinde Türk imparatorluğunun halen Türklerle meskûn olan aksamında mutlak ve müemmen bir istiklaliyet hapidır olacağını tavup buyurmuştunuz. (...) Bugün İzmir hakkında ittihaz olunan ve tatbik edilmek istenilen karar ise o esasta adile ve insaniyeye külliyyen mugayirdir. (...) Reis cehapları! 600 senelik bir saltanat ve 1500 senelik bir hayata malik olan Türk milleti mevcudiyetleri tarihe karışmış olan milletlerin prensiplerinizi sayesinde ihya olunduğu bir sırada imhadan başka bir mana ifade etmeyen mukarrerata boyun eğmeyecektir.”¹⁴

7 Ağustos 1919'a kadar devam eden ve 13 toplantının yapıldığı kongre sonunda, Doğu Anadolu'yu temsilen “her türlü particilik cereyanlarından bütünüyle arınmış” ve “bütün İslam vatandaşların tabii üyeleri olduğu” Doğu Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyet'i kurulmuştu. Bu cemiyetin yönetim kurulu olarak da 9 kişilik bir Kongre Temsil Kurulu (Heyet-i Temsiliye) seçilmişti. M. Kemal'in başkanlığa getirildiği Heyet-i Temsiliye, eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey (Orbay), Kadı ve eski Mebus Hoca Raif Efendi (Dinç), Trabzon eski Mebusları Eyüpzade İzzet Bey ile Hoca

¹² Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 102, Türkiye Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul -1969

¹³ Age, s. 100

¹⁴ Age, s. 100-101

Salihzade Süleyman Servet Bey (Orkun), Nakşibendi Şeyhi Fevzi Efendi, eski Beyrut Valisi Bekir Sami Bey (Kunduh), eski Bitlis Mebusu Sadullah Efendi ve Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey'den oluşmuştu.*

Kongrede bir de Bildirge kabul edilmişti. Bu Bildirge'nin konumuzu ilgilendiren birinci, altıncı ve yedinci maddeleri şöyleydi:

"1. Trabzon vilayeti ve Canik Sancağı ile Vilayat-ı Şarkîye adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Mamuretilaziz, Van, Bitlis vilayetleri ve bu saha dahilindeki bağımsız sancaklar, hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Osmanlı camiasından ayrılmak imkanı tasavvur edilmeyen bir bütündür. Saadet ve felakette tam ortaklığı kabul ve mukadderat hakkında aynı maksadı hedef alır. Bu sahada yaşayan bütün İslami unsurlar yekdiğerine karşı karşılıklı bir fedakarlık hissiyle dolu ve ırki ve toplumsal vaziyetlerine riayetkar öz kardeşirler.

(...)

6. İtilaf devletlerince, Mütareke'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi Doğu Anadolu vilayetlerinde de ezici çoğunluğu İslamlar teşkil eden ve kültürel, iktisadi üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan ve yekdiğerinden ayrılması imkânsız öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskün topraklarımızın bölünmesi teorisinden tümüyle vazgeçerek, varlığımıza, tarihi, ırki ve dini haklarımıza riayet edilmesine ve bunlara aykırı teşebbüslerin desteklenmemesine ve bu şekilde tamamiyle hak ve adalete dayanan bir karar bekleniyor.

7. Milletimiz insani, asri gayeleri yüceltir ve fenni, sınai ve iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Dolayısıyla devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü mahfuz kalmak şartıyla altıncı maddede belirtilen sınır içinde milliyet esaslarına riayetkar ve memleketimize

* Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyeti Temsiliye'sine K. Karabekir'de seçilmişti. Heyeti Temsiliye'nin M. Kemal, Hüseyin Rauf, Süleyman Servet, Hoca Raif Efendi ve İzzet Beylerin imzası ile 9 Ağustos 1919'da bu durum Karabekir'e de bir yazıyla iletilmişti. Yazı şöyleydi: "Paşa Hazretleri, Zatı samileri Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin basılmakta olan ve takdim edilmekte bulunan nizamnamesinin özel maddesi gereğince Heyet-i Temsiliye üyelerinden olduğunuz arz ile ihtiramlarımızı takdim ederiz." (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C-3, s. 256, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul-1999 ve Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.106, Türkiye Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul-1969)

karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin fenni, sınai, iktisadi yardımını memnuniyetle karşılarız. Ve bu adil ve insani şartları içeren bir barışın da acilen kararlaştırılması insanlığın selameti ve alemin sükunu adına başlıca milli emellerimizdendir.”¹⁵

Kongrede fazla bir tartışmaya neden olmamakla birlikte Manda konusu bu 7. maddedeki şekliyle tanımlanmış ve aslında söz konusu olan ABD olmakla birlikte bu devletin adı telaffuz edilmemişti. Ancak M. Kemal, 22 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'daki Heyet-i Milliye'ye çektiği bir telgrafta Erzurum Kongresi'nin konuyla ilgili yaklaşımını söyle anlatmıştı:

“Dersaadet'te Vasıf Bey'den Amerika mandaterliği hakkında gelen açıklamalar ve Bekir Sami Bey'in yazıları bizi layıkı derecede aydınlattı. En son Hamit Bey vasıtasıyla olan beyanatı da öğrendik. Erzurum Kongresi'nde Amerika mandaterliği hakkında yazılabilecek şey ancak Kongre Beyannamesi'nin 7. Maddesinin içerdiği ima ve açıklıktan ibarettir. Daha fazlası kabil olamadı. Geçenlerde buraya gelen ve pek memnuniyetle Trabzon'a geçen Amerika heyetine her surette izahat verilmiştir. Amerika'ya şimdiden bu maksatla bir heyetin gönderilmesine bu kongre taraftar olmadı. Dolayısıyla Doğu Anadolu Vilayetleri adına birer temsilci seçilmesine ve katılmasına maalesef imkan olmayacaktır.”¹⁶

Bildirge'nin 2. Maddesi'nde “Osmanlı vatanının bütünlüğünü ve milli bağımsızlığımızın temini ve saltanat ve hilafet makamının dokunulmazlığı için Kuvayı Milliye'yi etkin ve milli iradeyi hakim kılmak esastır” denilmişti. 8. Madde ile de “Merkezi hükümetimizin milli meclisi hemen ve an kaybetmeden toplaması ve bu suretle millet ve memleket mukadderatı hakkında alacağı bütün kararları milli meclisin denetimine arz etmesi”¹⁷ istenmişti.

Böylelikle Erzurum Kongresi sonucunda Karadeniz ve Doğu Anadolu'daki Türk ulusal örgütlenmeleri (Muhafazai ve Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri) birleştirilerek Doğu Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyet'i çatısı altında toplanmıştı. Bu cemiyetin yönetim kurulu olarak seçilen

¹⁵ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C -3, s. 238-240, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul - 1999

¹⁶ Age, s. 292

¹⁷ Age, s. 240, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul - 1999

Heyet-i Temsiliye'de Ulusal Kongre adıyla tanımlanan Sivas Kongresi'ni toplamakla görevlendirilmişti.

2. Sivas Ya da Türk Ulusal Kongresi

4 Eylül 1919 günü başlayan Sivas Kongre'si M. Kemal tarafından açılmıştı. Açılış konuşmasında M. Kemal'in kongreye ilişkin olarak vurguladığı bazı noktalar şöyleydi:

"Sivas Kongresi'ne teşrifleri için 22 Haziran'da yapılan davetnamede Erzurum Kongresi'nden bahsedilerek 10 Temmuz'da toplanma için esas itibar edilmişti. Batı Anadolu delegelerinin bu zamana kadar Sivas'a gelebilecekleri tahmin edilerek, Erzurum Kongre heyetinin de Sivas'ta genel toplantıya katılabileceğine imkan tasavvur edilmişti. Halbuki Sivas Kongresi'nin toplanması ancak bugün gerçekleşti. Aradan bir aydan fazla zaman geçti. Bu uzun müddet zarfında Erzurum Kongresi heyetinin beklenmesinden ise zaten bilinen ve ortak olan asıl maksatlar ve esas noktalar üzerinde görüşmeler yapması ve kararlar alması uygun görüldü. Ve sonrada delegelerin seçim yerlerine dönmeleriyle kararların fiilen tatbikatına başlamaları tercih edildi. Fakat kongre genel kurulu ve dolayısıyla Doğu Anadolu adına Sivas Kongresi'nde hazır bulunmak üzere Heyet-i Temsiliye'den bir heyetin vekil olmasına karar verdi. (...) Erzurum Kongresi yalnız Doğu Anadolu delegelerinden teşekkül etmiş bulunduğu için yetkisini bu daire dahiline hasretmek mecburiyetini nazari dikkatte tutmuştur. Ancak Batı Anadolu ve Rumeli delegelerinin katılmasıyla ortaya çıkabilecek genel ve kapsamlı yetkinin kullanılmasını muhterem heyetinizin huzurunda olması şartına bağlı ve kayıtlı gördü. Hatta bu sebeptendir ki Doğu Anadolu'daki milli cemiyetlerin birleşmesinden ortaya çıkan kütleye unvan verirken 'Doğu Anadolu' kaydı konuldu. (...) Erzurum Kongresi bütün memleketin ve milletin birleşme ve ittifak noktasında, Doğu Anadolu vilayetlerince öteki vilayetler ile 'her bakımdan işbirliği temini emeli kesindir' temel ilkesini kabul etmiştir. Bittabi yüksek huzurunuzla toplanan işbu Sivas Kongre'miz de vatanımızın yekpare, milletimizin yekvücut olduğunu lüzumu gibi ifade ve ispat edecek temeller atılır. (...) Meclis-i Mebusan'ın toplanması için öteden beri gösterilen milli emeller karşısında (...) Seçimlere emir verildiği malumunuzdur. Bunun gerçekteşmesini inşallah azim ve mcadeleciliğiniz vücuda getirecektir. Ancak bunun öncesindeki vakalar safhasında çok sayıda veya münferit ya-

bancı mandaterlikleri gibi doğrudan doğruya hayat ve bağımsızlığımızla ilgili bir mesele söz konusu olmaktadır.”¹⁸

Bu konuşmanın ardından M. Kemal'in başkanlığında birinci başkan yardımcılığına Hüseyin Rauf, ikinci başkan yardımcılığına Bekir Sami Bey (kabul etmemesi üzerine ondan sonra en çok oyu alan İsmail Fazıl Paşa), Katipliğe İsmail Hami ve Mehmet Şükrü Bey'ler seçilmişlerdi.

Kongre'nin ikinci günü (5 Eylül) tek tek bütün delegeler tarafından yapılan yemin metni şöyleydi: “Vatan ve milletin saadet ve selametinden başka kongrede hiçbir şahsi maksat takip etmeyeceğime, vatanın bugün uğradığı zorlukların ve felaketin mesebbibi bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin canlandırılmasına çalışmayacağıma ve mevcut siyasi partilerden hiçbirisinin siyasi emellerine hizmet etmeyeceğime vallahi, billahi.”

Bu yemin metnini hazırlayan encümenin (komisyonun) yazdığı gerekçe de “Hariçte yapılan propagandaların olumsuz etkisini gidermek maksadıyla kongrenin İttihat ve Terakki menfaati veya bu cemiyetin canlandırılması maksadıyla çaba harcamadığını kamuoyuna ispat için yukarıda tertip edilen yemin şekli dairesinde muhterem üyelerin yemin etmesi encümenimizce uygun görülmüştür”¹⁹ denilmişti.

4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında yapılan Sivas Kongresi'ne Afyonkarahisar, Ankara, Aydın, Antep, Bursa, Denizli, Eskişehir, Hakkari, İstanbul, Kastamonu, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Samsun, Yozgat ve Doğu illeri adına Erzurum Kongresinde seçilen Heyet-i Temsiliye olmak üzere toplam 38 delege* katılmıştı. Bir aylık bir gecikmeyle top-

¹⁸ Age, s. 312-313

¹⁹ Age, s. 330-331

* Sabahattin Selek kongreye 15 vilayet ve mutasarrıflığı temsil eden 31 delege katıldığını ve bunların içinde Sivas'tan katılanların isimlerinin olmadığını ya da yazılmamış olabileceğini söylemektedir. Selek'in verdiği isim listesi şöyledir: 1) M. Kemal Paşa, 2) İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Cebesoy'un babası ve Ankara delegesi), 3) Hüseyin Rauf (Orbay), 4) İsmail Hami Bey (Danışment) İstanbul delegesi, 5) Albay Kara Vasıf Bey (İstanbul delegesi), 6) Hikmet Bey (Tıp Fakültesi delegesi), 7) Mehmet Şükrü Bey (Afyonkarahisar delegesi), 8) Salih Sıtkı Bey (Afyonkarahisar delegesi), 9) Bekir Sami Bey (Tokat delegesi), 10) Albay Refet bey (Samsun delegesi), 11) Boşnakzade Süleyman Bey (Samsun delegesi), 12) Başağazade Yusuf Bey (Denizli delegesi), 13) küçükağazade Necip Ali Bey (Denizli delegesi), 14) Dalhanhağazade Mehmet Şükrü Bey (Denizli delegesi), 15) Hakkı Behiç Bey (Denizli delegesi), 16) Hoca Raif Efendi (Erzurum delegesi), 17) Şeyh Fevzi

lanmış olmasına karşın bu kongreye katılımın azlığı dikkat çekiciydi. Gerek katılımı ve gerekse temsiliyeti bakımından adına layık bir ulusal kongre olamayan bu toplantının durumu Heyet-i Temsiliye'nin de içine sinmemiştir. Katılım azlığı esas olarak bütün çabalara karşın Kongreye gelmeyen Kür t illerinin temsilcilerinin tutumundan kaynaklanmıştır.

Ulusal Kongre 11 Eylül'de 10 maddeden oluşan "Kongre Bildirisi"ni yayınlıyarak çalışmalarını bitirmiştir. Kongrede alınan kararlar genel olarak Erzurum'dakinin bir benzeri niteliğindedir ve sadece bazı kısmi değışikler yapılmıştır: Bu bakımdan yayınlanan Bildirge'de 1. maddenin birinci cümlesi yerine, "Yüce Osmanlı Devleti ile İtilaf devletleri arasında yapılan Mütareke'nin imza olunduğı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her noktası İslam ezici çoğunluğuyla meskun olan Osmanlı memleketi kısımları, yekdiğerinden ve Osmanlı camiasından bölünemez ve hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütün teşkil eder" cümlesi konulmuştur. 3. madde yeniden düzenlenerek "Osmanlı memleketinin herhangi bir parçasına karşı yapılacak müdahale ve işgale ve bilhassa vatanımız içinde bağımsız birer Rumluk ve Ermenilik teşkilı gıyesine yönelik harekate karşı Aydın, Manisa, Balıkesir cephelerinde millı mücadelelerde olduğı gibi birlikte müdafaa ve mukavemet meşru esası kabul edilmiştir" şeklinde yazılmıştır. 9. maddedeki "aynı gaye ve maksatla millı vicdandan doğan vatani ve mili cemiyetlerin birleşmesinden oluşan genel kitle bu kere 'Anadolı ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' ünvanıyla adlandırılmıştır."²⁰

Sivas'ta da Erzurum'da olduğı gibi yeni kurulan "Anadolı ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin detaylı bir tüzüğü kabul edilmiştir. Ayrıca, M. Kemal'in başkanlığında alınan kararları yürütecek yeni bir Heyet-i Temsiliye seçil-

Efendi (Erzurum delegesi), 18) Ahmet Nuri Efendi (Bursa delegesi), 19) Osman Nuri Bey (Bursa delegesi), 20) Siyahızade Halil İbrahim Efendi (Eskişehir delegesi), 21) Baraktarzade Hüseyin Bey (Eskişehir delegesi), 22) Hüseyin Sami Bey (Eskişehir delegesi), 23) Macit Bey (Alaşehir delegesi), 24) Zeki Bey (Kastamonu delegesi), 25) Mehmet Tevfik Bey (Çorum delegesi), 26) Abdurrahman Dursun Bey (Çorum Delegesi), 27) Dellalzade Hacı Osman Efendi (Nevşehir delegesi), 28) Halit Bey (Bor delegesi), 29) Mustafa Efendi (Niğde delegesi), 30) Mazhar Müfit Bey (Hakkari delegesi), 31) İbrahim Süreyya Bey (Saruhan delegesi). (Sabahattin Sele, *Anadolı İhtilali*, C -I. s. 281, Burçak Yayınevi, Üçüncü Baskı, İstanbul -1966)

²⁰ Age, s. 361-362

mişti. Bu yeni Heyeti Temsiliye'de "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi" adı verilmiş ve üye sayısı 16 kişiye çıkarılmıştı. Bu Heyeti Temsiliye'nin seçimi de Erzurum Kongresi'nde seçilen 9 kişiye ek olarak 7 kişinin daha seçilmesiyle yapılmıştı. Sivas Kongresi'nde seçilen bu 7 kişi şöyleydi: Refet Bey (Bele), Miralay Kara Vasıf Bey, eski valilerin Mazhar Müfit Bey (Kansu), eski Ankara Mebusu Ömer Mümtaz Bey (Tanbi), Yüzbaşı Hüsrev Sami Bey (Kızıldoğan), eski Mebus ve Mutasarrıf Hakkı Behiç Bey (Bayıç), Öğretmen Hatipzade Mustafa Efendi.²¹

Erzurum Kongresi'nde pek fazla tartışılmayan Manda sorunu ise Sivas Kongre'sinde üzerinde en çok durulan konu olmuştu. Manda ile ilgili Erzurum Bildirgesi'nin 7. maddesi aynen kabul edilmiş, fakat Manda yandaşları ile Manda'ya karşı olanların yoğun tartışmalarından sonra Rauf Bey'in formülasyonu²² ABD Senatosu Başkanlığı'na bir mektup gönderilmesi şeklinde bir uzlaşmaya varılmıştı. Böylelikle söz konusu 7. maddede geçen "istila emeli beslemeyen herhangi devlet" somutlanmıştı. Amerikan Kongresi'nden bir heyetin "memlekette incelemelerde bulunmak üzere çağırılması" oybirliği ile kabul edilmişti. Kongre kararı doğrultusunda Amerikan Senatosu'na çekilen Kongre Divanı'nın 9 Eylül 1919 tarihli bu telgrafı şöyleydi:

"Birleşik Amerika Devletleri Senatosu Başkanlığına

Rumeli ve Anadolu'nun bütün Müslüman halkını temsil eden ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Rumeli'deki bütün vilayetlerinin temsilcilerinden oluşan Sivas Milli Kongresi, 4 Eylül 1919'da bir araya gelmiştir. Amaçları şunlardır: Memleket halkının çoğunluğunun arzularını yerine getirmek, bütün azınlıkları himaye altında bulundurmamak, bütün vatandaşların can ve adalet yolundaki haklarını teminata bağlamak.

"Sivas Milli Kongresi, Osmanlı İmparatorluğu halkı içindeki çoğunluğun isteklerini belirten bir karar suretini 9 Eylül 1919'da oy birliği ile kabul etmiştir. Bu kararın taşıdığı prensipler, Sivas Kongresi'nin, kongre dağılmazdan önce üyeleri arasından seçeceği Merkez Komitesi'nin ve İmparatorluk sınırları içindeki diğer bütün tali kuruluşların gelecekteki hareketlerine rehber olacaktır.

²¹ Age, s. 387

²² Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, s. 74, TTK Basımevi -1999

İzlenecek politika ile ilgili olan bu karar gereğince Sivas Milli Kongresi, Birleşik Amerika Devletleri Senatosu'na şu ricada bulunmayı, bugün, yine oybirliği ile kararlaştırmıştır. Üyelerinizden oluşan bir komiteyi Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesine göndermenizi diliyoruz. Bu komite özel çıkar ve ilişkisi olmayan bir millete has berrak görüşle, Osmanlı İmparatorluğu'nda fiili surette hüküm süren hal ve şartları tetkikten geçirmelidir. Böyle bir tetkik, Osmanlı İmparatorluğu'na ait nüfusun ve arazinin mukadderatı hakkında bir barış antlaşması gereğince keyfi kararlar verilmesine meydan bırakılmazdan önce yapılmalıdır. İmzalar: Sivas Milli Kongresi adına Başkan Mustafa Kemal* Birinci Başkan Vekili Hüseyin Rauf, İkinci Başkan Vekili İsmail Fazıl, Katipler M. Şükrü ve İsmail Hami".²³

3. Kongreler Sürecinde Kürtlerle İlişkiler

a) M. Kemal'in Yazışmaları

Kürtler hem Erzurum ve hem de Sivas kongrelerine fazla ilgi göstermemiştir. Kürt Teali Cemiyeti ise örgütlü olduğu yerlerde bu kongrelere delege gönderilmesini engellemeye çalışmıştı. Bunun farkında olan M. Kemal ve K. Karabekir, her çareye başvurarak kongrelerde Kürt egemenlerinin temsil edilmesi için uğraş vermişlerse de bun da pek başarılı olamamışlardı.

M. Kemal bu girişimleri için örnek gösterilebilecek bazı yazışmaları şöyleydi:

28 Temmuz 1919'da Diyarbakir 13.Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği şifreli telgrafta, "Diyarbakir'den hala delege çıkarılmamasındaki manevra, artık hiss olunuyor. Hareket tarzınız pek doğrudur. Bununla birlikte, zaten Erzurum Kongresi yakın günlerde mukadderatını tamamıyla belirlemiş olacağından, Diyarbakir'den delege gönderilse bile yetiştiremeyecekleri için beyhudedir. Fakat daha önemli bir te-

* M. Kemal, daha sonra Nutuk'ta diğer bazı konularda olduğu gibi bu konuda da kendi tutumunu geçiştirmeye çalışarak Mandacıları eleştirmişti. M. Kemal bu telgraf işini Nutuk'ta, şöyle yazmıştı: "Kongre Divanı Riyaseti'nin imzalarıyla bu yolda bir mektup tesvit olunduğunu hatırlıyorsam da bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pekiyi hatırlamıyorum. Esasen bu mektuba sureti mahsusa da ehemmiyet atfetmiş değildim." (M. Kemal, *Nutuk*, C-1, s. 114, MEB Basımevi-2001)

²³ Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, C -3, s. 377, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul -1999

şebbüs vardır ki, o da Sivas genel kongresi için payitahttan ve her taraftan kimliklerini gizleyerek delegeler yola çıktığı için, şimdiye kadar bir şey temin edemeyen Diyarbekir Valisi ile bazı reisler ve nüfuslu kimselerin bu hareketlerini bilerek mazur görmek ve Sivas Kongresi için mutlaka delege göndertmek lazımdır. Buna, bütün tesir kuvvetimizle çalışalım ve Faik Ali Bey'in (Vali) kongreye daha iyi adamlar göndermek konusundaki ilk vaatlerinden faydalanalım"²⁴ diyordu.

M. Kemal aynı tarihle gönderdiği "Muhterem Diyarbekir Valisi Faik Ali Beyefendi'ye" başlıklı telgrafında da şunları yazmıştı:

"Kongre üyeleri hakkındaki vaatlere ve vakıfane olan değerli mesailerine şükran arz olunur. Diyarbekir vaziyetinin, öteki vilayetler gibi olmadığı hakkındaki kanaatimiz ortaktır. Bu icaplar nazarı dikkate alınarak, yine mutlak inanç olan ortak vatani kurtarmak gayesi, elbette gerçekleşecektir.

Erzurum Kongresi, pek büyük bir çoğunlukla milli günde açıldığı ve faaliyetle çalışmakta olduğu cihetle, bundan sonra Diyarbekir'den delege gönderilse de yetişemeyecektir. Zaten Erzurum Kongresi, Diyarbekir vilayetinin ergeç bu fikre katılacağı ve kabul edeceği itibarıyla, adı geçen vilayetin delegeleri kongrede mevcut kabul edilerek, görüşmelerini yapmaktadır.

Fakat şimdi asıl Sivas Kongresi toplanmak üzere olup, her taraftan delegeler yollara çıktığından, bütün vatanın emellerine ve mükadderatına katılmak için; Diyarbekir vilayetinden seçilmiş bulunan kıymetli delegelerin Sivas'a gönderilmesi, vatani bir gerekliliktir.

İrfan ve takdiri vicdanperverlerine tamamıyla açıktır ki, Türk ve Kürt kardeşler, milletin talih ve mukadderatında, birbirinden ayrılmasına, tarih ve varlığımız engel olduğundan, gayemizin gerçekleşmesi için, en büyük bir yetkiyle çalışmak, bilhassa bizlere düşen vazifelerdir.

Takdir buyrulur ki, İngilizler son zamanlarda, bilhassa vilayeti aliyeleri bölgesine çok sokulmuşlardır. Diyarbekir vilayetinin ruhunda yatan asil bir kan, daha sonra muhakkak bir esaretle sonuçlanacak olan İngiliz siyasetine bir adım bile atamayacağına eminiz. Ve buna, Diyarbekir çevresinin kıymetli, hamiyetli ricalinden birçok nüfuz ve söz

²⁴ Age, s. 245

sahibi, acizlerine karşı teminatı; ve bilhassa başlarında zati samileri gibi akıllı ve vatansever bir dimağın bulunması. en büyük teminatır.”²⁵

Diyarbakır 13.Kolordu Erkanı Harbiye Reisi Halid Bey'e gönderdiği 2 Ağustos 1919 tarihli şifreli ve acele telgrafında ise şunları yazmıştı:

“1. Doğu Vilayetleri Kongresi, vazifesini tamamlamak üzeredir. Her vilayeti hakkıyla temsil edecek şahıslardan, bütün Doğu Anadolu vilayetleri için Heyeti Temsiliye seçilecektir.

Diyarbakır vilayetinden, vilayet halkınca etki sahibi, nüfuzlu ve gerekli niteliğe sahip bir ila iki zatın, Diyarbakır adına seçilmesi ve aday gösterilmesi lazımdır. Bu zevatın kimler olabileceklerini, icap edenlere danışarak süratle bildirilmesini rica ederim.

Kongre tarafından Diyarbakır'e resmen müracaat olduğunda, bu zevatın cevaben aday gösterilmesi lazımdır.

2. Aynı suretle Elaziz'den dahi, iki zat hakkında, aynı teşebbüste bulunulması ve onunda neticesinin süratle bildirilmesi hasseten rica olunur.”²⁶

Diyarbakır 13. Kolordu Erkanı Harbiye Riyaseti'ne 10 Ağustos 1919 tarihinde gönderdiği telgrafta M. Kemal; “Sonradan Heyeti Temsiliye'ye girecek kişilerin seçilmesi şekli hakkında 8 Ağustos 1919 tarihli telgrafnameyle izahat verildiği üzere eğer Diyarbakır vilayetinde Heyet-i Temsiliye'ye bir kişi verilecekse, iki adayın ve iki kişi verilecekse dört adayın isimlerini Heyet-i Temsiliye'ye bildirmek ve fakat bunların içinden daha kıymetli ve vasıf sahibi olan ikisi nizamname gereğince tercih olunmak üzere keyfiyet hakkında şifre ile izahat verilmesi rica olunur. Şüphesiz Diyarbakır vilayetinden iki delegenin Heyet-i Temsiliye içinde bulunması pek gerekli olduğu için bunun sağlanması ayrıca rica olunur. Diyarbakır'da bu şekilde seçim yapılırca Elaziz vilayetinden elde edilmesi ve başarılı olunacağı hakkındaki kanaatimiz kuvvetleniyor”²⁷ şeklinde yazmıştı.

Ancak bütün bu çabalara karşın özellikle Kür tlerin önemli iki merkezi olan Diyarbakır ve Elaziz'den Erzurum Kongresi'ne delege gönderilememişti. Ayrıca, Mardin livasından Müftü İbrahim Efendi, Doktor Necati Bey ve tüccardan Ali Efendi de delege seçilmiş olmalarına karşın kongre-

²⁵ Age. s. 247

²⁶ Age, s. 250

²⁷ Age, s. 259

lere gidememişlerdi. Vali Ali Faik Bey'in ve 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halid Bey'in yoğun çabaları sonucunda Diyarbakir delegesi olarak Sivas'a gönderilen İhsan Hamit Bey (Tigrel) kongreye katılamadan geri dönmüş, ancak Heyet-i Temsiliye'nin kararı ile Heyet-i Temsiliye'ye istişari (danışman) üye olarak seçilmişti. İhsan Hamit Bey Diyarbakir'e döndükten sonra da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Milliye Cemiyeti'ni kurmuştu. İhsan Halit Bey'in Heyet-i Temsiliye'ye seçildiğine dair Heyet-i Temsili'nin Diyarbakir Valisi Faik Beye gönderdiği 16 Ağustos 1919 tarihli telgrafta, "Vali Beyefendi hazretlerinin hissiyatı millimize arzı şükran olunur. Halazadeleri İhsan Bey Heyet-i Temsiliye azalığına intisap olunduğundan bir an evvel Sivas'ta bulunması lazımdır. İzamlarına dalalet eylemeleri doğruca kendilerine yazıldığı"²⁸ belirtilmişti.

Öte yandan Erzurum Kongresi kararları bir bildirge ile Anadolu'nun her tarafına (Kolordular kanalıyla nahiyelere kadar) genelge olarak gönderilmişti. Bu genelge aynı zamanda Osmanlı Hükümetine, İtilaf devletlerine ve tarafsız devletlerin temsilciliklerine de iletilmişti.

M. Kemal, Kürt egemenlerine mektuplar yazarak Kongre kararları için onların desteğini de almaya çalışmıştı. Erzurum Kongresi'ne katılmadığı halde Kürtleri temsilen Heyeti Temsiliye'ye seçilen Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey ile Bitlis eski milletvekili Sadullah Bey, M. Kemal'in yazıştığı ve önem verdiği kişilerdendi. 19 Ağustos 1919'da Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey'e yazdığı mektupta;

"Ordu Kumandanlığı'nda bulunduğum sırada ve pek ciddi ahval içinde aramızda hasıl olan kalbi bağların hatıraları daima saklı kalmıştır. Zatilalilerinin eskiden beri devlet ve millet ve vatan uğrunda fedakârlığınız, seçkin hizmetleriniz, bütün hamiyet erbabının takdir ve beğenisi altındadır. (...) Mütareke hükümlerinin hiç olmazsa hakkıyla iyi uygulanmasıyla milli bağımsızlık ve geleceğimizin serbestisini ümit ederken maalesef düşmanlarımızın bugün devlet ve milletimize karşı pek hainane bir vaziyet alarak memleketimizi tamamen parçalamak, İslam alemi için asırlardan beri kanlarını döken milletimizin hakimiyet ve bağımsızlık hakkını elinden alarak köle mevkiine düşürmek için çalıştıkları, ecdadımızın bıraktığı anavatanı da Ermenistan

²⁸ İsmail Gölbaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 95-96, Doz Yayınları. İkinci Baskı -1991

yapmaya uğraştıkları pek aşîkar olarak görünüyor... Sene-lerden beri cihana fedakarlık dersleri vermiş, harikalar göstermiş olan pek namuslu ve faziletli milletimiz, iktidarsız ellerde pek yakında ne derece vahim akibetlere uğrayacağını anlayıp, iyice bilerek gezdiğim yerlerde haklarının korunması, vatanlarının müdafaası yolunda Müdafaai Milliye Cemiyetleri kurmak suretiyle hakkıyla çalıştıklarını büyük bir övünç ve şükran ile gördüm. İşte bu ahval ve şartlar içinde.(...) Memleketimin mutluluk ve bağımsızlığına hizmet etmeyi, şeref ve haysiyeti için ölünceye kadar çalışmayı daha faydalı görerek aşığı olduğum askerlikten istifa ettim. Tabii ki bu vatani çalışmada zatıalileri gibi pek kıymetli vatandaşlarının yardım ve ortaklık buyuracaklarına tam itimadım vardır.

Arz ettiğim birçok müdafaai cemiyetinin katılmasıyla milleti birleştirmek ve hayatımıza kastetmek isteyen düşmanlarımıza karşı kuvvetli bulundurmak maksadıyla Erzurum'da bir kongre toplanmıştır. Görüşmeler ve kararlar hakkında Celal Bey biraderimizin tafsilat vereceğinden bu hususta sözü uzatmayı gereksiz görüyorum. Ancak şu kadarını arz edeyim, hakkıyla milletimizin bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü yolunda ortaya çıkan ittifakı, dışarıya ve içeriye karşı temsil maksadıyla Kongrece bir Heyet-i Temsiliye seçildi ve kabul edildi. Zatıaliniz de kongrenin genel oylarıyla oybirliğiyle bu Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçildiniz. Senaverleri (metheden, öven) bu meyanda bulunduğum gibi, eski Bahriye Nazır Hamidiye kahramanı Rauf Beyefendi biraderimiz de beraberdir. Vatanımızın kuruluşu ve mutluluğu için ele ele vererek çalışacak bir zemin ve zaman ortaya çıktığından dolayı cidden pek büyük memnuniyet hissetmekteyim"²⁹ diyordu.

Kongreye katılmamasına karşın Heyeti Temsiliye'ye seçilen Bitlis eski Milletvekili Sadullah Bey'e M. Kemal'in gönderdiği 13 Ağustos 1919 tarihli mektup da şöyleydi:

"Yüce hilafet ve saltanat makamının uğradığı baskı, vatan ve milletimizin düşmanlar tarafından mahkûm edilmek istendiği elim akibet malumu alileridir. Bütün bu saldırılara karşı koyabilmek için yegane çarenin milletimizin, haklarının ve mukaddesatının müdafaası için yekvücut olarak kudret göstermesi olduğu takdir buyrulur.

²⁹ Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, C -3, s. 258-259, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul -1999

Doğu Anadolu'nun her tarafında aynı elem nitecesi olarak teşekkül etmiş bulunan cemiyetlerin Erzurum Kongresi'nde elhamdülillah birleşmesi maksadın sağlanması için elde bir teminat olmuştur.

Milli birliğimizin dahile ve harice karşı temsili için kabul edilen Heyet-i Temsiliye'ye zatıalileri oybirliğiyle seçildiniz. Bu suretle vatan ve milletimiz için birlikte çalışacağımızdan dolayı pek bahtıyırım.

Kongre'ce düzenlenen beyanname ve nizamnamelerden kâfi miktarı takdim edilmiştir. O havalide teşkilatın takviyesini ve şekillenmesini temin buyurduktan sonra Erzurum'a teşrifleriniz şiddetle beklenir.”³⁰

M. Kemal aynı tarihte (13 Ağustos 1919'da) bazı Kürt şeyhleri ve aşiret ağalarına da benzer mektuplar göndermişti. Bunlardan, “Bitlis, Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi Hazretleri”ne gönderdiği mektupta; “Yüce hilafet ve saltanat makamının, vatan ve milletimizin içinde bulunduğu zor vaziyet malumu arifaneleridir... Bugün için yegâne kurtuluş çaresi milletin birliğini bütün cihana göstermek ve haklarımızı ve mukaddesatımızı milletin göstereceği kudret ile kurtarmaktır. Erzurum Kongresi'nce kararlaştırılan esasları takdim ediyorum. O havalice gereği yapılarak düşmanlarımızın her türlü zararlı telkinlerine set çekmeleri, herkesçe bilinen hamiyet ve vatanperverliklerinden beklenir. Hürmet ve muhabbet arz eylerim”³¹ demişti.

“Şırnaklı Abdürrahman Ağa, Derşevli Ömer Ağa ve Muşaslı Resul Resul Ağa'ya gönderdiği mektuplarda ise; “Zatıâlinizin yüce hilafet ve saltanat makamına olan bağlılıkları ve mukaddes vatanımızın Ermeni ayakları altında çiğnenmesine katiyen razı olamayacakları herkesçe bilinmektedir. Bugüne kadar göstermiş olduğunuz fazilet eserlerini yakından bildiğim için zatıâlinizi vatan ve millet için çalışmak hususunda hayatını hasreden vatanperverlerin başında göreceğimden eminim. Erzurum Kongresi'nce düzenlenen beyanname ve nizamnamelerden lüzumu kadarını takdim ediyorum. Teşkilatın o havalie tatbik edilmesinin hızlandırılması ve kolaylaştırılması ve zararlı düşman telkinlerine katiyen mani olmak hususlarında hamiyet ve bilinen gayretlerinizi tam inançla bekler ve gözlerinizden öperim Efendim”³² diyordu.

³⁰ Age, s. 256

³¹ Age, s. 264

³² Age, s. 265

Şeyh Mahmut Efendi'ye yazdığı mektupta şöyle demişti: "Yüce hilafet makamına ve Osmanlı saltanatına olan hakiki bağlarınız ve aziz vatanımız hakkındaki kati alakanız herkesçe çok iyi bilinir... Hilafet ve saltanatın yok olmasına ve vatanımızın Ermeni ayakları altında çiğnenmesine ve milletimizin Ermenilere esir olmasına rıza gösterecek hiçbir Müslüman tasavvur edilemez. Düşmanlarımızın her taraftaki teşebbüsleri hep vatanın parçalanması ve milletimizin esir olması gayelerine yöneliktir... Milletın yekvücut olarak kuvvet ve kudretini cihana göstermesinden başka kurtuluş çaresi ve dayanak noktası kalmamıştır... Zatiâlıleri gibi fedakâr, vatanperver dindaşlarımızın benimle beraber çalışacağınıza eminim. Bu defa Erzurum Kongresi'nce kararlaştırılan beyanname ve nizamnamelerden takdim ediyorum. O havalice teşkilatın genişlemesi ve takviyesi konusunda kuvvet sarf edilmesini rica ederim. Yakında Sivas'ta toplanacak olan genel bir kongre ile de daha faydalı ve kati neticeler elde edileceği şüphesizdir. O havalide İngilizlerin aldatıcı telkinlerinin önüne geçilmesi pek ziyade lazımdır."³³

"Norşinli Büyük Şeyhlerden Şeyh Ziyaettin Efendi"ye yazdığı mektupta da, "Harbi Umumi süresince Osmanlı ordusuna yapmış olduğunuz seçkin hizmetleriniz ve yüce hilafet ve saltanat makamına göstermiş olduğunuz kalpten bağlılığınızı yakından biliyorum. Bu sebeple zatıalınıza kalben pek büyük hürmetim vardır. Bugün hilafet makamının, Osmanlı saltanatının ve mukaddes vatanımızın düşmanlarımız tarafından nasıl rencide edilmekte ve Doğu vilayetlerimizin Ermenilere hediye edilmesinde ısrar olunmakta olduğu malûmu arifaneleridir. (...) Acı olayların tesiriyle her tarafta teşekkül eden milli ve vatani cemiyetler delegelerinden mürekkep olmak üzere Erzurum'da toplanan bir kongre ile 'Doğu Anadolu Müdafaaı Hukuk Cemiyeti' kuruldu ve milli birliğimizi dahil ve harice karşı temsil etmek üzere bir Heyet-i Temsiliye kabul edildi. Bu hususa dair bir beyanname ve nizamnamelerden yüce kişiliğinize takdim ediyorum. Zatı fazılaneleri cemiyetimizin en muhterem üyelerinden bulunduğunuz cihetle mukaddes maksadı elde etmek için herkesçe bilinen emek ve gayretlerinizin teşkilatımızın o havalice ortaya çıkışının çabuklaştırılmasına ve zararlı düşman telkinlerinin giderilmesine harcayacağınıza emenim. Birkaç güne kadar Batı Anadolu ve Rumeli'nin bütün

³³ Age, s. 267.

vilayetlerinden gelmekte olan delegelerle de genel bir kongre Sivas'ta yapılacaktır. (...) Yakında Meclis-i Mebusan'ımızı açtırmak ve millete dayanan kuvvetli bir hükümeti iktidar mevkiine geçirerek vatanın selametini temin etmek müyes-ser olacaktır"³⁴ diye yazmıştı.

Yine aynı şekil ve tarihle "Garzan'da Reislerden Cemil Çeto Bey'e gönderdiği mektupta şunları yazıyordu:

"O havaliden gelen kişilerden aldığım bilgilerden zatiâlinizin yüce hilafet makamına ve sonsuza kadar yaşayacak devletimize olan sağlam ve hakiki bağlarınızın belirtilerinden olmak üzere aziz vatanımızın düşman emellerine karşı konması konusunda göstermekte olduğunuz emek ve fedakârlığı öğreniyorum. Bundan dolayı pek ziyade memnun ve müteşekkirim.(...)

Duyduğunuz ve duyacağınız gibi Mütareke'den sonra İtilaf devletleri, devlet ve milletimizin hukukuna asla riayet etmeyip memleketimizi ve Doğu vilayetlerini Ermenilere vermek, Batı vilayetlerimizden İzmir gibi en mamur yerleri Rumlara hediye etmek, Karadeniz sahillerinde bir Pontus Rum hükümeti kurmak gayelerine düştüler. Bir taraftan da İngilizler Diyarbakir ve havalisi halkını aldatarak türlü türlü şekiller vermeye kalkıştılar.(...)

Malumu âlinizdir ki, Anadolu ve Rumeli'nin tek mil vilayetlerinde Müdafaai Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur. Doğu Anadolu vilayetleri ve bağımsız sancakları delegelerinden mürekkep olmak üzere Erzurum'da bir kongre yapıldı. Bu saadete tek mil Doğu Anadolu halkı birleşti. Dahili ve harici siyasetini tespit eden esaslı kararlar aldı ve bir de teşkilat nizamnamesi yaptı. Bunlardan zatiâlinize takdim ediyorum.(...)

Doğu Anadolu'daki cemiyetlerin birleşmesinden ortaya çıkan 'Müdafaai Hukuk Cemiyeti' kesin çalışmasıyla devletimizin bağımsızlığını ve vatanımızın bütünlüğünü kurtaracağına hiç şüphe etmiyorum. Zatiâliniz cemiyetimizin en önemli üyelerindensiniz. Emek ve gayretinizle o havalide az zamanda teşkilatın takdim ettiğim nizamname ve hükümlerine uygun olarak vücuda getireceğine ve İngilizlerin milletimizi parçalamaya ve vatanımızı Ermeni ayakları altında çiğnetmeye yönelik olan entrikalarına meydan verilmeyeceğine eminim."³⁵

³⁴ Age, s. 268-269

³⁵ Age, s. 270-271

Bütün bu mektuplardan da anlaşılacağı gibi M. Kemal'in o günkü koşullarda Kürtleri etkilemek için kullandığı argümanları şöyle özetlemek mümkündür:

a) Tehlikede olan Saltanatın ve Hilafetin korunması için tüm Müslümanların birleşmesi gerektiği.

b) Kürtlerin yaşadığı topraklarında kurulmak istenilen Ermeni devletinin önlenmesi gerektiği.

c) Yunan işgaline uğrayan İzmir ve bölgesinin kurtarılması için Anadolu halklarının birleşmesi gerektiği.

d) Bütün bu sorunların İngilizlerin entrikalarından kaynaklandığı ve onlara karşı uyanık olunması gerektiği.

e) Erzurum Kongresi'nin doğu illeri kongresi olduğu (Türklerin ve Kürtlerin) ve ardından yapılacak olan Sivas Kongresi'nin Batı Anadolu ve Rumeli'den gelen delegelerle genel bir kongre niteliğinde olacağı.

f) Bu kongre kararları doğrultusunda birleşmenin olacağı ve bu kongrenin alacağı alınan kararların uygulanmasının Anadolu'nun geleceği için önemli olduğu.

Bunlar aynı zamanda Türk ulusal hareketinin o günlerdeki stratejik yönelimini ve buna uygun düşen siyasal takтикlerini gösteriyordu.

b) Kazım Karabekir'in Girişimleri

Kürtlerin desteğinin Türk ulusal hareketinin bölgedeki başarısında ne kadar önemli olduğunun bilincinde olan Karabekir, özellikle Ermeniler ile Kürtler arasındaki çelişkilere sonuna kadar yararlanmıştı. Kürtlerin Türk ulusal hareketi saflarına katılması için her türlü ikna yöntemini kullanan Karabekir, Kürtlerle ilgili çalışmaları konusunda şunları yazmıştı:

"İngilizler bütün Kürdistan'da tahrikât (kışkırtma) yapıyorlardı. Gerek Diyarbekir mıntokasında 333 (1917)'deki kumandanlığını esnasında ve gerekse Erzurum ve Kars üzerinden İran içerlerine 334 (1918) harekâtında hemen bütün Kürt aşiretlerine kumanda ettiğimden rüesayı (aşiret reisleri) yakından tanırdım. Erzurum'a muvasalatımda (varma, ulaşma) güzeşte matluplarını tediye ederek (geçmişte verdikleri sözü yerine getirmelerini isteyerek), mühimleri nezdinde münasip zabitler göndererek, ahvali ve bilhassa Şark'ın Ermenilere verileceğini, fakat el birliğiyle geçen seneki gibi muzaffer olacağımızı mütemadiyen anlatmaktaydım. Hasankale ile Hatsi arasındaki 4. Aşiret Alayı kumandanı Naldar Bey (Aşiret mektebinden mezundu ve Kars

harekâtında şehit oldu) şunu haber verdi: 'İngilizler mühim para sarfile Kürt istiklali için ihtilal hazırlıyorlarsa da hiçbir şey yapamıyorlar. Fakat namusumla temin ederim ki buna mani olan şahsiyetinizdir. Eğer sen Şark'a gelmeseydin bugünlerde Kürtlük meselesi muhakkak patlayacaktı'. Gerçi Diyarbekir'deki 13. Kolorduyu geldiğimden beri sıkı tutuyorum. Şimdi Müfettişlik dolayısıyla bütün şark mıntıkası ile daha sıkı ve yakın temasa gelmiş bulundum."³⁶

Karabekir daha sonra şunları yazmaktaydı: "Erzurum Kongresi'yle milli hâkimiyetini ilan ettiğinden herkes daha memnun oldu. Tashihi hudut (hudut düzeltilmesi), Kürt istiklali gibi propagandaların durmayacağı belli idi. Bu zehre (zehir) karşı ben daha evvelden 'Kürdistan'ı, Ermenistan yapmak istiyorlar, fakat Kürt kardeşlerimizi çiğnetmeyeceğiz' diye bütün Kürtleri şerbetlemiştim."³⁷

Sivas Kongresi devam ederken Dahiliye Nazırı Adil Bey ile Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın Elazığ Valisi Galip Bey'e gönderdikleri 3 Eylül 1919 tarihli şifreli bir telgrafın³⁸ ele geçirilmesinden Sivas Kongresi'nin engellenmesi çabaları ortaya çıkmıştı. Elazığ Valisi Galip Bey'e verilen talimatta, Kürtlerden oluşacak bir milis gücüyle Sivas Kongresi'nin engellenmesi istenmişti. Ayrıca İngiliz Binbaşı Noel'in bölgedeki gezisi ile olası bir "Kürt isyanı" beklentileri doğmuştu.

Bu gelişmelere karşı Karabekir'in önerisiyle Kolordu komutanlarının imzalarıyla (15., 20., 13., 3. Kolordular) padişaha bir telgraf çekilmiş ve bu telgrafta, "Bugün vesaiki resmiye ile sabit ve kemali teessürle her tarafa şayi oldu ki, Dahiliye Nazırı Adil Bey ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa hafî (gizli) bir plan tahtında Elaziz Valisi Galip Bey'i bazı din ve vatan haini casuslarıyla beraber öteden beri bir kısım müsellağ Kürtleri toplayarak çeteler teşkil ve riyaset ettirmek ve bunları Sivas'ta inikad eyleyen ve her türlü manasile milli ve meşru ve bundan dolayı da orduyu hümayunlarının emniyet ve müzaheretlerine mazhar olan kongreyi bilmuharebe bastırmak suretile beynelislam sifki demaya tasaddi olunması ve ayrıca memaliki mahrusel Şahanenin gayri münfek bir parçası ve makamı akdesi saltanat ve hilafet saniyelerine layezal bir hissi rabıta ile

³⁶ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 80-81, Türkiye Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul - 1969

³⁷ Age, s. 110

³⁸ Age, s. 202-203

merbut olan Kürdistan'ı güya ayaklandırmak suretiyle vatanı parçalamak gibi mahza düşmanlara has bir planın tatbiki külliyetli para mukabilinde taahhüt etmiş oldukları tamile tezahür etmiştir. (...) Sevgili padişahımız umum milletin kudreti müşterekesi siyasi tesirden azade ve münezzehtir. Orduyu hümayunları ise bikülliyet siyasi cereyanlardan münezzehtir ve ancak umumu vatan ve milletin ve zatı akdesi hümayunlarının masuniyetine ahdüazm eylemiş olan millete müzahirdir. Binaenaleyh amali meşuai milliyeye istinat edecek dinine, vatan ve milletine merbut ve zatı akdesi hümayunlarına sadık bir heyeti cedidei hükümetin teşkili ile milleti necibelerinin ve ordu hümayunlarının tatminini ve bunu müteakip vatan ve millete ihanet etmekte olan casus şebekesi hakkında tahkikat ve icraatı seriai adilanelerinin icrası ve bu surette bir heyeti adilei hükümet tesisine kadar merkezi hükümetle bir vechilie muhabere ve münasebette bulunmamağa karar vermiş olan milletten ordunun ayrılamayacağı zatı vakaya muttali ve mahalline mücavir olan kolordular kumandanı hakipayı şahanelerine arza mecbur olduk³⁹ denilmiştir.

Bu mektuba yanıt gelene kadar Sivas Kongresi'nin devam etmesinden yana olan Karabekir o günkü durumu şöyle anlatmıştır:

"Biz iki mühim mesele karşısında idik. Biri İstanbul'un müracaatımıza lakayt kalması hali idi. Tabi buna karşı Anadolu uzun müddet başsız ve mercisiz kalamazdı. Şu halde Sivas Kongresi bir meclisi milli gibi işe vaziyet mecburiyetinde kalabilecektir. İkincisi bir Kürtlük kıyımı (ayaklanma) idi. Kongrenin bir kıyam başlangıcında dağılıverdi şeklinde gösterilmesi İstanbul'un maneviyatını artırarak mukavemete tesci edeceği gibi dahilde Sivas Kongresi'nin nüfusunun -ki henüz her yere nüfuz edememiştir- kırabilecektir. (...) Asıl mesele hakkında henüz Sivas'ta hiçbir şey düşünülmeyişi, bir Kürt ihtilali olabileceği de hesaba katılmadığı anlaşılıyordu. Hususile Sivas Kongresi mukarreratından hiç bir maddeyi bilmeden söz söylemek mümkün değildi. Kürt ihtilaline karşı alakadar olan 13. Kolordu'yu da zaten emrime almıştım. Esasen müfettişlik vekaletinde Sivas 3. Kolordusu da emrimde idi. Kongrenin zaruret halinde -belki geç kalarak- düşünebileceklerini ben tatbik etmiş ve mühim merakizi takviye etmiştim. Padişaha

³⁹ Age. s. 195

müracaatımızda neticede işin milli bir hükümete müntehi olacağı tehdidinden başka bir şey değildi.”⁴⁰

Bu girişimlerle de yetinmeyen Karabekir, Sivas Kongresi’nin engellenmesine karşı hazırlanan harekât için 12 Eylül 1919’da Sadrazam’a çektiği telgrafta şunları yazmıştı: “Sivas’a Kürt eşkiyasının taarruzu en basit bir dimağa malik olanlar bile idrak eder ki oradaki ecanip ve anasını Hristiyanıyenin ‘Kürtler Sivas’ı bastı katliam başladı’ feryadını mucip olacak bu da cihana Kürtlerin umumi kıyâmı tarzında gösterilerek vatanın inkisam ve izmihlalini mucip olacaktır. Bir Kolordu merkezi olan Sivas’taki asakiri şahaneyeye Kürt eşkiyasını hücum ettirmekle iki din kardeşini ve tarihin aynı ırktan olan iki evladı yani Türkle Kürdü birbiri ile çarpıştırmak isteyen ve vatan ve milletin kalbgahına tevcih edilen bu kadar hainane bir suikastin mürettepleri, ne gibi bir menfaat mukabilinde irtikap ettikleri henüz anlaşılamayan Dahiliye ve Harbiye Nazırları olduğu imzalarıyla aynen tutulan müteaddit şifreli muhaberatından anlaşılmıştır. Amali milliyeye müstenit ve bihakkın meşru olan Sivas umumi kongresini Kürt eşkiya çetesi ile bastırmak ve buna riyaset etmek üzere memur edilen Elaziz valisi Galip Bey haininin daha evvel keşfolunan muhaberesi ve tertibatı lainanesi üzerine bilmuhare mücavir Kolorduların müştereken tahrik eylediği kuvvei askeriye tarafından üç gün evvel henüz daha Malatya’da iken cürmü meşhut halinde sıkıştırılmış ve düşman parası ile Dersaadet’ten memur olan Mollazade Rifat, Kamuran, Ali nam casuslarla ve birkaç eşkiya avenesiyle beraber müşkülâtla firar edebilmiştir. Firari merkuman takip edilmektedir. Avni hakla hayyen veya meyyiten derdestleri müyesser olacaktır.”⁴¹

Yine bu konuyla ilgili olarak Karabekir 14 Eylül 1919’da “İhaneti Malûme Üzeren” başlıklı 15.Kolordu komutanı olarak yayınladığı bir bildiriye gazetelere, mülki ve askeri makamlara, Müdafaai Hukuk Cemiyetlerine ve Kolordu Komutanlıklarına göndermişti. Bu bildiri de özetle şöyle deniliyordu:

“Büyük ve müşterek bir tehlikei mevcudiyet karşısında Türk ve Kürt kardeşler milliyeti baştanbaşa ve bir azmi dindarane ile muhafazai hayat çalıştığı şu sırada Kürtlüğü ayaklandırmak ve bir şevkavet ocağı halinde göstermek için

⁴⁰ Age, s. 199-201

⁴¹ Age, s. 206

hain ve harici ellerin tesiri ve parasi ile ve mahrem talimatı hamilen iki ay evvel Mollazade Rıfat, Kamuran ve Ali namındaki eşhas ile bir iki refiki Dersaadet'ten hareket ederek evvela Haleb'e vasil olurlar. Ordan zaten bir müddeddenberi Diyarbekir havalisinde propaganda ile meşgul İngiliz Binbaşısı Mister Movil (Noel) nam zat ile birleşerek ahiren Urfa mıntikasından Malatya havalisine girerler. Bunlara Malatya mutasarrıfı Halil ve Elaziz valisi Galip nam şahıslar da işti-
 rak ederek müsellah Kürt eşkıyasından çete teşkili ile hükümete isyan ve köylerin silah tedarik etmeleri tembih ederler. Takip edilen gizli gaye, Kürdistan'ı ve Anadolu'yu isyan halinde göstererek bilfiil ecnebi işgalini hazırlamak ve Kürtler bir parça halinde ayrıca Sivas'ın şarkında birkaç vilayeti dahi bittabi Ermenilerin hissesine dönüştürmek ve bu suretle vatani parçalamaktır. İşte büyük hedef budur. (...) Üç beş hain vatansızın masum vatana ve milletin zararına olarak düşman parasi ile tertip eylediği bu sefil plan böylece akamete ve mütecasirleri kahru tedmir icraatına mahkum kalmış ve namuskar milletimizi daha kudretli ve müşterek bir vahdeti diniye ve mülkiye göstermesini ve hakan ve milletine pek ziyade merbut olan orduyu hümayunun da gayei mukaddeseye daha emniyetle sarılmasına sebebiyet vermiştir. Bugün bu vaziyet, Sivas'ta Rumeli ile Anadolu kongresi tarafından ecnebi devletleri mümessillerine tamamı ile bildirilmiş ve bugün Anadolu'nun vahdet ve selameti milliyesi ve asayişin mükemmeliyeti ve hainlerin takip edilmekte olduğu bildirilmiştir."⁴²

İlgili bölümde anlattığımız gibi Binbaşı Noel'in Kuzey Kürdistan gezisi ne Karabekir'in ve ne de M. Kemal'in abarttıkları gibi değildi. Onlar gelişmeleri bilinçli olarak çarpıtmışlar ve kendilerine durumdan vazife çıkartmışlardı. Üstelik bu, Sivas Kongresi sırasında olayı bilen ya da duyanların kaygılandığı istihbari bir durumdu. Bunun bilincinde olan M. Kemal ve Karabekir, siyasal bir taktikle bu olayı istedikleri gibi yansıtarak kongredeki muhaliflere karşı bir koz olarak da kullanmışlardı.

Karabekir bu dönemde bölgede Ermeniler ile Kürtlerin birbirleriyle anlaşmalarını da engellemek için her çareye başvuruyordu. 15. Kolordu Komutanı olarak İstanbul'dan gelen tüm hükümet ve Genelkurmay Başkanlığı'nın gizli yazışmalarını takip eden Karabekir, bu bilgileri hem Heyet-i

⁴² Age, s. 219-220

Temsili'ye ile paylaşıyor ve hem de bölgesinde gerekli olan tedbirleri alıyordu. Bu bağlamda, "26/27 Eylül 1919 tarihli şifreden Kürtlerin de Paris konferansına istiklallerini kurtarmak için teşebbüste bulundukları anlaşılıyor. Rumlar, Ermeniler daha evvel bu marifeti yapmışlardı. Sersemlik sırası Kürtlere gelmiş. Halbuki mıntıkamdaki Kürtler böyle bir teşebbüsün Ermenistan hesabına olacağını öğrenmişlerdi"⁴³ diyen Karabekir yaptıklarını söyle anlatıyordu.

"Ermeniler kaç aydır İngilizlerin tavassutları ile Kürtlerle anlaşmaya çalışıyorlar. Erzurum'daki mümessil Ravlinson'un müteaddit defalar hudut haricine gidip buna çalıştığını biliyorum. İstanbul'un sakıt hükümetinin de bu maskaralığa yardım ettiğini haber aldım. Harbiye Nezaretine yazdığımı Sivas'ta da bildirdim. Ermenilerin Kürtlere yazdığı mektupla aldıkları cevabı da Şark halkı efkârı umumiyesine arz için Erzurum'daki Albayrak gazetesiyle neşrettirdiğim gibi Sivas'taki İradei Milliye gazetesine de gönderdim. Kürtlere de bu şeytanetin Kürtleri mahvetmek esası için kurulmuş bir tuzak olduğunu her tarafta anlatırdım."⁴⁴

Karabekir'in sözünü ettiği Haçador Ağa'nın 30 Ağustos 1919 tarihli Ermenistan sınırındaki Kürt aşiret reislerine gönderdiği mektubu şöyleydi:

"Hamit Beyin, Ali Merze Beyin ve Ahmet Haso ve Yusuf Beyin Huzuru Alilerine,

Zatı devletleri ile hüsnü münasebet meydana getirmek ve bilumum Kürtlerle hali sükûnette ve uhuvvette yaşamak bizin en büyük emel ve maksadımızdır. Zatı devletlerinizle biz ergeç nihayet dost ve muhib olacağız... Bizim gayet âlicenap ve asil bildiğimiz Kürt milleti neden dolayı bizimle uzlaşma tarikini tercih edememişlerdir. Şu uhuvveti ve biraderliği temin ve takviye etmek üzere bendeleri senelerden beri kesbetmiş olduğum müşahadat ve tecarübe müsteniden zatı devletlerine işbu tezkereyi yazmağa lüzum gördüm. Kürt beyleri, Kürt aşairi ve Kürt milleti ile götürülecek bu uhuvvet cephemizde müstahdem umum Ermeni zabıtın ve ümerası arzukeş ve amadedir... Fikir ve noktai nazarlarını hemen işar buyurunuz. Şeraitinizi bildiriniz. Bendeniz alicenab beyler sizlerin ve aşarinizin kafei metlibatını Ermeni hükümet namına temin edebileceğimi

⁴³ Age, s. 309

⁴⁴ Age, s. 344

arz ediyorum. Sizlerin arzu buyurduğunuz menatık ve mahallerde yaşamanızı ve sizlerce icap edecek her türlü suhuletin ibrazını keza temin ve taahhüt eylerim. Kürtlerle Ermeniler hiç bir zaman birbirlerinden uzak ve soğuk kalmayacaklardır. İşte bu maruzatı cidden nazarı itibara alıp bir an evvel görüşmek ve mübadelei efkarda bulunmak üzere münasip bir vaktin ve münasip bir mevkiin zatı devletlerince tayin ve bize tebliğini istirham eder ve kemali samimiyetle ellerinden sıkarım. Dost ve muhibbiniz. Haçador Ağa"⁴⁵

Bu mektuba Kürtler'in 4 Eylül 1919 tarihili yanıtı da şöyle olmuştı:

"Baron Haçador Ağaya;

Ermenilerin ağusu İslamiyette pek mesudane idamei hayat ettikleri sırada bile yine maksadı asliyeleri uğrunda hafi ve celi her türlü fenalığı ikadan geri durmamışlar ve ezcümle bu harpte cepheden müsellahen firarla Rus ordularına iltihak etmişlerdir. Bunu inkâr edemezsiniz. Binaenleyh ihanetleri tamamen ve gayei maksatları zahiren anlaşılan Ermenilerle islam Kürt milleti meyanelerinde uzlaşmak imkânı kalmamıştır. Ve beş seneden beri İslamiyeti mahvetmeye fırsat buldukça nüfusu İslamiyeyi şıarı insaniyete mugayir bir tarzda balta ve süngülerle kati ve mukadderatı Osmaniye'ye tecavüz etmeyi mubah gören Ermenilerle Kürt milleti bir araya gelemmez. Ermenilerin on misline faik olan Kürt milleti Ermeni himayesine giremez ve girmesi imkânsızdır. Evet, bizde kan dökülmesine taraftar değiliz. Fakat cümlei emaliniz olan nüfusu İslamiyenin tenkisi yolundaki azim ve harekâtınızı var kuvvetimizle men edeceğiz.(...) Bizim sizinle hali sükûnette yaşamamız şeraiti atiyeye bağlıdır: 1- Sulhün tekarrürüne değin Ermeniler Aras nehrinin arkasına yani öbür tarafına geçmelidir. 2- İlgirdir havalisini tahliye ve Kürt milletine terk eylemelidir. 3- Neticei sulha kadar hiçbir Ermeni sudan geçmeyecektir. Arzuları ile bu havalide kalan yerli Ermeniler bizim teşkilat ve emrimize itaat edecektir. 4- Ermeniler içimizde kayien silah taşımaya selahiyetli olmayacaktır. Ve Ermeni askeri sulhün neticesine kadar bu havalide gönderilmeyecektir. 5- Aras nehrinin arka cihetinde yani Ermeniler içinde kalan İslam kardeşlerimizin hukuku, can, malı mahfuz kalacaktır. 6-Bu şerait kabul ve icra kılındığı takdirde tarafeyn taarruz ve tecavüz etmeyecek ve sulhe intizar eyleyecektir.

⁴⁵ Age, s. 344-345

İşte Haçador Ağa! Noktai nazarımız ve şeraitimiz altı madden ibarettir. Kabul olunduğu takdirde nairei harp itfa olunacak aksi halde tevessü ederek İslam milleti ribkai esaretinizden kurtulmak çarelerine tevessül ve Cenabı Haktan nüsreti tazarru eyleyecektir. 4 Eylül 1919. Aşiret Rüesasından Hamit Bey, Ali Merze Bey, Ahmet Haso Ağa, Yusuf Ağa.”⁴⁶

Bu mektuplaşma konusunda Karabekir, “Mektupta bahs olunan Kürtler gerçi Elviyei Selase tarafından hudut civarındakilerdir. Fakat propaganda umum Kürtlerin celp ve cezbi için yapıyor ve hatta güya tarihte Ermeni Kürt bir imiş diye Kürtler iğfale uğraşılıyor. Buna mukabil benim mütemadi propagandam; Kürtlerin de eski dağ Türkleri olduğu ve bilhassa eski mili birlikle beraber yüzlerce senelik din ve vatan birliğidir. Büyüklerin cevabında bilhassa İslamiyet bağına nasıl sarıldıkları ibretamizdir. Kürtlerin ıslah ve temeddünü teşebbüslerinde bu rabıta pek mühimdir. Kürtleri bize bağlayan ana kuvvet dindir. Yalnız cahil Kürt şeyhleri felakettir. İlk fırsatta değerli Türk ulemasının bu şeyhleri istihlaf etmesi hükümetin birinci vazifesi olmalıdır” demişti. Komutanlık bölgesindeki her olayı titizlikle inceleyen Karabekir, bu gelişmeler üzerine 27 Ekim’de Van’a kadar Kürt bölgelerinde bir teftişe çıkmıştı. Bu gezi için de Karabekir, “Van’a kadar Kürtlük mıntıkasını dolaşmak ve halkla temasa gelmek için teftişe hazırladım... Gerçi Şark kıtaat ve halkının şahsıma karşı büyük emniyet ve itimadları vardı. Fakat Van uzak mıntika, daimi ifsadat bütün Kürtlük de müessirdi”⁴⁷ diye yazmıştı.

⁴⁶ Age, s. 345-346

⁴⁷ Age, s. 346

Dokuzuncu Bölüm

Paris Konferansı ve Mandacılık

*“İmparatorluğu bölmek ve Türklerle Kürtler arasında
bir kardeş harbine sebebiyet vermek için Kürtleri İngi-
liz himayesi altında müstakil bir Kürdistan kurmak
planuna iştirak etmek üzere tahrik ettiler”
(M. Kemal -24 Eylül 1919)*

1. ABD'nin Mandaterliği Sorunu

a) Wilson'un Mandacılık Önerisi

18 Ocak 1919'da açılan Paris Barış Konferansı'na bizzat katılan ABD Başkanı Wilson'un amacı daha önce açıkladığı Prensiplerini Konferansa kabul ettirmektir. Savaşın bitirilmesini “zafersiz barış” olarak niteleyen Wilson, savaşlara konu olan sömürgelerin yeni bir statüye kavuşturulmasını istiyordu. Bu amaçla savaş sonrası yeniden paylaşılacak olan, sınır ve bağımlılık değişikliğine konu edinilecek yerlere resmi adı “toprak kazancı” olmayacak bir şekil verecek “Manda” adı altında bir statü verilmesini önermişti.

Konferansın çalışmalarını kolaylaştırmak için de ABD Başkanı, Dışişleri Bakanı, İngiliz, Fransız ve İtalyan Başbakanı ve Dışişleri Bakanlarıyla iki Japon temsilciden oluşan 10 kişilik bir heyet saptanmıştı. Mart ayında ise, Wilson'un önerisiyle kendi ve üç başbakan, Lloyd George, Clemenceau ve Orlando'dan oluşan “Dört Büyükler Heyeti” kurulmuştu.

“Dört Büyükler” tarafından geliştirilen Manda fikri, uygulanacağı ülkelerin siyasal, sosyal, kültürel ve coğrafi koşulları gözetilerek A, B ve C tipi “Manda rejimi” olarak üç ayrı grupta ele alınmıştı.¹ Buna göre, A tipi Manda rejimi, çok uluslu Osmanlı devletinin toprakları üzerinde düşü-

¹ Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu*. s. 48, Tercüman Gazetesi Tarih Yayınları - 1981

nülmüştü. Bunlar, bağımsız uluslar olarak tanınabilecek bir gelişme düzeyine erişmiş ülkelerdi ve kendi kendilerini yönetebilecekleri olgunluğa erişebilecekleri aşamaya ulaşana değin yönetimlerine bir Mandaterin tavsiyesi ve yardımları yol gösterici olacaktı. Mandater'in seçiminde bu toplulukların istekleri önemli bir koşul olarak göz önüne alınacaktı. B tipi Manda rejimi, Orta Afrika'daki Alman sömürgelerini kapsıyordu. Bu Manda rejiminde geniş yetkilerle donatılan Mandater devlet yönetimini doğrudan doğruya üstüne alıyordu. C Tipi Manda rejimi, bir kısmı Alman sömürgeleri olan Güneybatı Afrika ve bazı Büyük Okyanus adaları için öngörülmüştü. Bu bölgeler de, Mandater devletin yasalarının uygulanması ve yerli halkların korunması koşuluyla Mandater devlete bağlanması ilkesi benimsenmişti.

A, B ve C tipi Manda rejimlerine göre Mandaterler ile Mandaların nüfus ve yüzölçümleri şöyle belirlenmişti:

Manda	Mandater	Nüfus	Yüzölçümü (mil 2)
A Tipi Manda			
Filistin	İngiltere	1.035.154	9.010
Ürdün	"	305.584	15.444
Suriye ve Lübnan	Fransa	2.656.596	62.163B
B Tipi Manda			
Cameron	Fransa	2.186.015	165.928
"	İngiltere	774.585	34.236
Ruanda-Urundi	Belçika	3.450.000	20.541
Tanganika	İngiltere	5.063.660	374.085
Togoland	Fransa	725.580	20.077
"	İngiltere	293.671	13.240
C Tipi Manda			
Adalar-Kuzey Pasifik	Japonya	73.027	830
Nauru	İngiltere	2.692	3
Yeni Gine ve Adalar	Avustralya	392.816	93.000
Güney Batı Afrika	Güney Afrika	242.290	322.393
Batı Samoa	Yeni Zelanda	46.029	1.133

Manda adı altında Sömürgecilerin eline geçen toplam arazi ve nüfus şöyledir:

Sömürgeci Devletler	Nüfus	Yüzölçüm (mil ²)
İngiliz İmparatorluğu	8.156.175	862.549
Fransız İmparatorluğu	5.568.191	248.168
Belçika İmparatorluğu	3.450.000	20.541
Japon İmparatorluğu	73.027	830 ²

Bu bağlamda, Nisan 1920'de gerçekleştirilen düzenlemelerle Irak, Filistin ve Ürdün İngiliz mandasına, Suriye ve Lübnan da Fransız mandasına girmişti. Mayıs 1919'daki düzenlemelerle Kamerun ve Togo ikiye bölünecekti. İngiliz ve Fransız, Ruanda-Urundi de Belçika mandasına bırakılmıştı. Mayıs 1919'da düzenlemelerle İngiltere Güneybatı Afrika ve Nauru'nun (Avustralya ve Yeni Zelanda'yla birlikte), Avustralya Ekvator'un güneyindeki Büyük Okyanus adalarının; Japonya'da Ekvator'un kuzeyindeki adaların mandaterliğini üstlenmişti.³

Bu Mandalardan, Milletler Cemiyeti döneminde yalnızca Irak İngiltere'nin önerisiyle 1931 yılında bağımsızlığını kazandı. Suriye ve Lübnan'ın Fransa ile Manda rejiminin sona erdirilmesi ancak İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşti. Ürdün'deki Manda rejimi 1946'da yapılan antlaşma ile sona erdi. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Kasım 1947'deki kararıyla ikiye ayrılan Filistin'in bir kesimi Ürdün'e bırakılırken, Yahudilerin yerleştiği topraklar da İsrail Devleti kuruldu. B ve C Tipi Manda rejimleri 1946'da yerini Birleşmiş Milletler Vesayet Sistemi'ne bıraktı ve daha sonraki yıllarda önemli bir kısımda bağımsızlık savaşları ile bir bölümünde de Mandater devlet ile yapılan karşılıklı anlaşmalar gereği bağımsız devletler kuruldu.⁴

ABD'nin ilke olarak Mandaterliğin kabul edilmesinden sonra 27 Haziran'da ülkesine dönen Wilson ilk iş olarak "sorunu yerinde incelemek üzere Ermenistan'a bir heyet gönderilmesine" karar vermiş ve ABD Genelkurmay Başkanı General Harbord'un başkanlığında oluşan heyet hazırlık-

² Age, s. 204

³ AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, C-15, s. 270

⁴ Age, C-15, s. 270

larına başlaması talimatını verdi.⁵ Bu arada Suriye'de Manda sorununu inceleyecek benzer bir heyetin Orta Doğu'ya gönderilmesi Konferansta "Dört Büyükler" tarafından kararlaştırılmıştı.

Ancak bu konuda sonradan fikir değiştirilmesi üzerine Wilson tarafından Henry C. King ile Charles R. Crane'in başkanlığında King-Crane Komisyonu görevlendirmişti. "Türkiye Mandaları Komisyonu Amerikan Şubesi" olarak tanımlanan King-Crane Komisyonu, 1919 yılı Temmuz-Ağustos aylarında Suriye ve Filistin'de incelemelerde bulunmak üzere 3 Haziran 1919'da İstanbul'a gelmişti. Temmuz sonunda İstanbul'a dönen heyet İstanbul'da da çeşitli görüşmeler yapmıştı. Amerika'ya dönen heyet Başkana verdikleri raporlarında, "tüm Anadolu, Ermenistan, İstanbul ve Türk Devleti'ni kapsayan tek bir genel Manda da kurulup Amerika'ya devredilebileceğini"⁶ bildirmişti.

b) Harbord Heyetinin Sivas'a Gelmesi

Sivas Kongresi toplantı halindeyken ve "gerekli incelemelerde bulunmak üzere bir Senato Heyeti'nin davet edilmesi" kararı alınmıştı. Bu kararın ABD Senatosu'na bildirildiği günlerde ise, Başkan Wilson tarafından Türkiye'ye gönderilen ABD Genelkurmay Başkanı General Harbord Heyeti İstanbul'a gelmişti. Fransa üzerinden İstanbul'a gelen Heyet, burada gerekli resmi ve gayri resmi temaslarda bulunduktan sonra 7 Ağustos'ta İstanbul'dan ayrılmıştı. Böylelikle asker ve sivil üyelerden oluşan Harbord Heyeti, Anadolu'ya geçerek incelemelerini sürdürmeye başlamıştı.

Bağdat Demiryolu'yla Haydarpaşa'dan hareket eden Heyet, İzmit-Konya-Adana üzerinden Tarsus, Mersin, İskenderun, Halep'ten Mardin'e, oradan da otomobille Diyarbakır, Harput, Malatya, Erzincan, Erzurum, Kars, Erivan, Tiflis, Bakü ve Batum'dan Karadeniz yoluyla İstanbul'a dönecekti.⁷ Gittikleri her yerde halkın ve resmi görevlilerin büyük ilgisiyle karşılanan Heyet, o zamanki koşullarda oldukça zor olan bu uzun yolculuktan sonra 20 Eylül'de Sivas'a varmış ve Sivas'ta tüm sivil ve asker yetkililer tarafından törenle karşılanmıştı.

Heyeti Temsiliye, Harbord ve diğer heyetlerin faaliyetlerini telgraf ileişimleriyle Sivas'tan takip ediyordu. Kongre-

⁵ Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu*, s. 59

⁶ Age, s. 61

⁷ Age, s. 75

nin sona ermesinin hemen ardından harekete geçen Heyet-i Temsiliye, bütün illere ve Kolordu Komutanlıklarına bir telgraf çekerek Harbord heyetine karşı gereken ilginin gösterilmesini istenmişti. Bu konuda M. Kemal, Ahmet Fevzi, Hüseyin Rauf, Hüsrev Sami, Mazhar Müfit, Raif, Bekir Sami imzalarıyla gönderilen 13 Eylül 1919 tarihli bu telgraf şöyleydi: "Mardin-Diyarbakır-Harput-Malatya-Sivas-Erzincan-Erzurum üzerinden seyahate başlayan Amerikalı General Harbord Heyeti'nin vatan ve milletimiz hakkında en doğru kanaatla avdet eylemesi esbabına tevessül edilmesinin alakadarane bildirilmesi karargir oldu."⁸

M. Kemal 22 Ağustos 1919'da İstanbul'daki Heyeti Milliye'ye çektiği telgrafta şöyle yazmıştı: "Erzurum Kongresi'nde Amerika mandaterliği hakkında yazılabilecek şey ancak Kongre Beyannamesi'nin yedinci maddesinin içerdiği ima ve açıklıktan ibarettir. Daha fazlası kabil olamadı. Geçenlerde buraya gelen ve pek memnuniyetle Trabzon'a geçen Amerika heyetine her suretle izahat verilmiştir. Amerika'ya şimdiden bu maksatla bir heyetin gönderilmesi bu kongre taraftar olmadı."⁹

M. Kemal 24 Ağustos 1919'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Merkez Heyeti'ne gönderdiği bir yazıda Amerikan Heyeti ile ilgili olarak şu bilgileri vermişti:

"Alınan sağlam bilgilere göre Dersaadet'teki Amerika incelema heyeti, raporlarını Amerika'ya göndermişlerdir. Raporlarında söz edilen esas noktaların aşağıdaki gibi olduğu anlaşılmıştır. 1. Milletimizin birliğini korumak. 2. Memleketimize süratle yardım etmek; çünkü yabancı entrikalar, milletin galeyanına neden olup silahlı harekâtı meydana getirecek ve neticesi korkunç olacaktır. Bu sebeple kıştan evvel yardım etmelidir. 3. Batı Trakya'da Doğu Trakya'ya bağlanarak aynı yardıma tabi tutulmalı. 4. Millettin aydın çoğunluğu Amerika yardımı taraftarı olduğu. Bundan başka Amerikalılar, milletimiz tarafından yardım hakkında müracaat olunursa aşağıdaki noktaların açıkça talebini tavsiye etmekte oldukları bildirilmiştir. 1. Ermenilere katilen arazi verilmemesi. 2. Yabancı birliklerin Osmanlı memleketinden ve bilhassa İstanbul'dan çıkarılması."¹⁰

⁸ Age, s. 103

⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C-3, s. 292, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul -1999

¹⁰ Age, s. 302

Harbord Heyeti'yle Heyet-i Temsiliye'nin görüşmesi 21 Eylül günü yapılmış ve bu toplantı gizli tutulmuştu.* Toplantıya Heyet-i Temsiliye adına M. Kemal, Rüstem, Rauf ve Bekir Sami Beyler katılmıştı. Uzun süren bu görüşmeden sonra, General Harbord M. Kemal'den görüşmede söylediklerinin yazılı olarak kendisine verilmesini istemiş, M. Kemal'de bunun derhal hazırlanacağını ve Samsun'a dönüşünde eline geçecek şekilde kendisine iletileceğini bildirmişti.

Bu konuya ilişkin olarak toplantıdan sonra Heyet-i Temsiliye şöyle bir karar almıştı: "Amerika Hükümeti tarafından Memalik-i Osmaniye ve Kafkasya'da tedkikat yapmak üzere gönderilen General Harbord Heyeti, Sivas'a vasil olmağla, bunlara harekatı milliyetinin maksat ve gaye-i meşruu ve teşkilat ve vahdeti milliyenin sebebi zuhuru, anasır-ı gayrı müslümeye karşı olan hissiyat, İngiliz propagandası ve icraat-ı hainanesi mufasssalar ve müdellenen anlatıldı ve bu görüşülen şeylerin muhtıra halinde yazılarak avdetlerinde alınmak üzere Samsun'a gönderilmesi karargir oldu."¹¹

Erzincan üzerinden Erzurum'a doğru yola çıkan Heyet hakkında Kazım Karabekir'e şifreli bir telgrafta M. Kemal durumu şöyle özetlemişti:

"General Harbord maiyetiyle dün buraya geldi. Kendi arzusu üzerine 3-4 saat mahremane konuştuk. Yanında daha iki general ile Robert Koleji muallimlerinden tercümanlık vazifesi ifa eden Hüseyin Bey bulunuyordu. Biz de Rauf, Bekir Sami ve Rüstem beylerle beraberdik. Müşarüneyhin sorduğu suallerin başlıcaları şunlardır: 1)Kuvayı Milliye'nin mebdai teşkilatı ve bu günkü derece-i kuvveti ve şümülü. 2)Anasır-ı gayrı müslime ve bilhassa Ermeniler hakkındaki nokta-i nazarımız. 3)Muavenet ve müzaheret hakkındaki fikrimiz. Bu suallere uzun uzadıya verilen izahtlı cevaplarda atideki notlar tefhim edilmiştir... Bugün Erzincan üzerinden Erzurum'a hareket etti. Zati alileriyle görüşmesi kendisine tavsiye edildi. General ayrıca Erzurum'da 40 bin kişilik bir kuvvetin cem edilerek Ermenis-

* Bu dönemde Heyet-i Temsiliye tarafından çekilen bir şifreli telgrafta "Gerek Amerikalılarla ve gerek Fransızlarla olan münasebatın gayet mahrem tutulmasını selameti harekâtımız namına rica ederim" deniliyordu. (Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber C-1*, s. 313)

¹¹ Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu*, s. 114

tan'a taarruzu ve bu suretle Turanlık gayesinin istihsaline çalışılacağı hakkında şaiyat mevcut olduğunu ifade etmiştir.”¹²

Heyet'in Sivas'ta memur, eşraf ve Kongre üyeleriyle görüşmeleri sırasında sorduğu sorular da Kazım Karabekir'e Heyet-i Temsiliye görevlisi Hüsrev tarafından bildirilmişti. Bu görüşmelerdeki sorular; “1-Mezkur unsurun lisanı, 2-Anasır hakkında, 3-Siyasi fırkaların adetleri ve faaliyetleri” şeklinde sıralanmış ve ayrıca verilen yanıtlar da özetlenmişti. Bunlar da “halkın Türkçe konuştuğu, Türk-Kürt ayrımı olmayıp iki müslüman kardeş olunduğu, durumun parti eylemlerini engellediği, tüm ülkenin bağımsızlık ve varlık çabasında birleştiği”¹³ söylenmişti.

Erzincan'da kentin en büyük yapısı olan Adliye Sarayı'nın üzerine “Yaşasın Wilson'un 12. Prensibi” yazan bir pankart asılmıştı. 25 Eylül'de Erzurum'a ulaşan Heyet burada da Wilson Prensiplerini çağrıştıran pankartlarla karşılaşmıştı. Harbord'u etkilemek için her türlü tedbiri alan Karabekir, heyete uzun bir rapor da sunmuştu.¹⁴

Karabekir “İstiklal Harbimiz” adlı kitabında Harbord'u karşılama törenlerinin nasıl yapıldığını şöyle anlatmıştı: “Bir haftadan beri hazırlığımız bitmişti. Mükemmel taklar, çadırlar, alı yeşilli bayraklardan fark oluyordu. Bütün halk atlı arabalı, yaya bu vasi meydanlığa toplanmış ve toplanıyorlardı. Kıtaat, mektepler, iki bando, milli muzikalar etrafa büyük bir gürür ve sürur dağıtıyordu. Kolorduca tertip olunan merasim programı kolordu matbaasında taib ve tevzi olunmuştu.* Ben, otomobil ile heyeti Kez köyünde karşıladım. Birlikte merasim mahalline geldik.(...) Harbord heyetine bu muazzam manzaranın hüsnü tesir ettiği görüyordu. Fotoğraflar alınıyor, sinema işliyordu. Şehit yavru-ları tarafından münasip bir kaç sözle buket verildi. Mektepler de ayrı ayrı bu merasimi yaptılar. Halk tarafından mü-

¹² Age, s. 117-118

¹³ Age, s. 117-119

¹⁴ Age, s. 122

* Matbaada basılıp dağıtılan Harbord'u resmi karşılama programı şöyleydi: “1. İstanbul kapısı haricinde Tayyare hangarı civarında ihzar edilen çadırlarda Kolordu kumandanı paşa hazretler tarafından çay ziyafeti, bu esnada gürbüzler (Şehit yavru-ları) tarafından şarkılar, idman oyunları ve muzika. 2. Cirit ve at oyunları. 3. Futbol. 4. Milli oyunlar ve pehlivan güreşleri. 5. Avdet. 6. Öğle yemeği kolordu gazinosunda.” (Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.289, Türkiye Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul-1969)

essir nutuklar söylendi. Bütün sözler, buraların hakimi biz Türkleriz; asırlardan beri böyle idi ve nihayete kadar da böyle olacaktır.(...) Buradan otomobillerle şehrin Tür abidelerini dolaştık. Yakutiye medresesi, çifte minareler, iç kale ve saat kulesi, Ermenilerin yakıp yıktığı yerler, canlı bir müze gibi muhafaza olunan içinde yanmış insanlar ile karşılıklı büyük konaklar. Türkocağı ve Ermeni mezalimi hakkında canlı levhalar. Yemeği Kolordu gazinosunda yedik. Pek mükemmel tezyin olunan gazinoda Türk ve Amerika bayraklarının çapraz vaziyetlerinden memnun olduklar.. Yemekler hoşlanacakları şeylerdi. Piyano, keman, flütten ibaret, zabıt arkadaşlardan mürekkep bir ahent yemek müddetince büyük takdirlerini celp ediyordu. Yemekte bir aralık Harbord yine ilk sözünü kulağıma isal etti: 'Bu varlığı memleketinizde başka bir yerde görmedik. Temenni ederim ki bulunsun da biz görmüş olmayalım Fakat Generalim bunda sizin şahsiyetiniz görülüyor. Mahaza hudut muntıkasında gördüklerimiz ve bir Avrupai sofrada yemek yemek bizde tasavvurumuz fevkinde bir tesir yaptı. Sizi tebrik ederim' dedi."¹⁵

Karabekir'in Amerikan Genelkurmay Başkanı Harbord'a Erzurum'da verdiği 25 Eylül tarihli raporundaki tespitleri de önemliydi. Karabekir bu raporunda savaş sonrasında Kürt sorununun nasıl ortaya çıktığını şöyle anlatmıştı:

"Osmanlılar Irak'tan çekildikten sonra İngilizler Zaho'ya kadar Muş vilayetini işgal ederek bu muntıkaya hakim olmuşlar ve o tarihten itibaren aşair (aşiretler) arasında propagandalar yapmaya, istiklaliyet fikirleri uyandırmaya çalışmışlar, bu suretle Süleymaniye'den Van'a kadar olan aşairin Hükümet-i Osmaniye'ye mecbutiyetini kırmaya çalışmışlardır. Rumiye, Hoy ve Van ve Cizre muntikalarında bir Kürt cereyanı hasıl etmek yekdiğerinden ayrılmaz iki Müslüman kardeş arasına nifak sokmak istemişler, Şemdinanlı Seyit Taha'yı işgal ederek bu fikirlerine alet etmişlerdir. Seyit Taha'yı para ile rütbe ile teşkil edecekleri hükümete riyaset vaadile işgal etmişler evvela Revandiz'e sonrada Musul'a davet etmişlerdir. Seyit Taha'ya ve Şemdinan halkına bir miktar top ve cephan silah vermişler bu suretle Şemdinan'a iade etmişlerdir. Bir taraftan da İran'lı Simko ağa denilen aşiret reisini para vesair ile elde

¹⁵ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 290-291, Türkiye Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul -1969

ederek Seyit Taha ile itilaf ittirmeye gayret ettiler. Rumiye, Hoy taraflarında dahi maksatlarının hasıl olmasına çalıştılar.”¹⁶

Söz konusu rapora eklediği belgelerden bir kısmı da bölgede Ermenilere karşı savaşta aktif rol alan ve Karabekir ile işbirliği içinde olan bazı aşiret reislerinin dilekçeleriydi. Karabekir’in girişimi ile yazılan bu dilekçelerden Karakilise’de Zilan Aşireti Reisi Aptülfettah’ın dilekçesi şöyleydi:

“Biz Rusya’nın Revan vilayeti dahilinde bulunan Zilan aşiretindeniz. Bundan birkaç gün mukaddem Ermeniler tarafından cebri surette top ve silah kuvveti ile memleketimizden tard ve tebid olunarak bütün emlak ve zaharımızı terk edip Karakilise kazasının hudut mıntıkası dahilinde Taşlık arazide muvakkaten iskan ettik. Kış tekarrüp etmektedir, kış tedarikinde bulunmak bulunduğumuz mahalde gayri mümkün olduğundan ileride memleketimize avdet etmek mümkün olmadığı takdirde Memaliki Osmaniye dahilinde münasip bir mahalde iskanımız için emir ve işar buyurulması müsterhamdır efendim” diyordu. Yine Zilan Aşireti Reisi İhtiyat Binbaşı Ali’de dilekçesinde, “Kağızman Horasan cihetindeki bin haneyi mütecaviz aşair kamilen aşairime mensup ve kısmen akrabayı acizidir. Şu günlerde Ermenilerden gördükleri mezalim ve hakaret kendilerini ebediyen mahv ve izmihlale uğratmış, istimdad yolunda vuku bulan feryadı dilsuzaneleri ciğerleri parçalayacak raddeye gelmiştir. Kendimizi maaile hali müdafaya mecbur etmiştir. Asker olmak istimdada gitmeye mani oluyor. Ebnayı cinsime ve aşairimin hayat ve imdatlarına yetişmek ile bittabi manevi bir mesuliyete hedef olacağız. Farzı muhal olarak şahsım itibarile gitmemek lazım gelse de galeyana gelen aşairimin hareketine mani olmak iktidarım haricindedir. Bu bapta ne guna davranmak icap edeceğine dair hareketimin tayini müstezenidir” demişti. Sebiki Aşireti Reisi İhtiyat Binbaşı Aptülmecit’de dilekçesinde, “Kars ve Kağızman hududunda bulunan ebnayı cinsime velesima aşairime mensup efrada karşı Ermenilerin yaptıkları zalımane ve kahirane hareket bizi tamamı ile imhaya yüz çevirtirmiş, beher gün Çakerlerinin mevcudiyetinden istimdadır talebinde bulunmaktadır. Bu istimdadı mütemediyeler ciğerlerimize tesir etmiş, badema hayatımızı

tenni bir surette beklemek bir veçhile tahammül haricinde olduğundan İslam aşairin meزالimi dilsuzanelerine şıtapta bütün mevcudiyetimle mecbur kalsa da asker bulunmak itibari ile bila emer gitmek muvafak olamayacağı zehabı istizanı düverlerine adalete beni mecbur etti. Müsaade bu-yurmadığı takdirde galeyana gelen aşairi mevcudiyeti teskiye iktiramı yoktur. Bütün aşair ise bu haldedir"¹⁷ diye yazmıştı.

Yine Kürt aşiret temsilcilerinden olan Hasan Bey dilekçesinde, "Bundan üç gün mukaddem bir İngiliz Generali Kötek'e gelerek beni yanına istemiş ve Ermenilerle aramızdaki münazaanın esbabını sormuştur. Münazaanın yeni olmayıp eski olduğuna ve biz mevutca kendilerinden üç kat daha fazla olduğumuz halde kendilerine imtiyaz verilip bize niye verilmediğini cevaben söyledim. Eğer adil olduğunu tasdik ettiğimiz İngiliz devletinin hakkımızı vermekten ictinap ederse Kürt milletinin kırılacağını ve diğer milletin de bu akibete düşer olacağını bildirdim. General neleri istediğimizi sordu. Cevaben: Erzurum, Erzincan ve bütün Kürdistan'ı istediğimi söyledim. Müteakiben General Türkiye'yi sevmediğimizi ve bunları vermeğe razı olup olmayacağını sordu. Siyaseten sevmediğimizi ve meseleyi devletlerinin hal edebileceğini söyledim. General bizi sulh kongresinde efkârımızı müdafaa edecek adamlarımızın olmadığını ve bizde siyasi zevat bulunmadığını söyledi. Kendisine kardeşlerimizin davet edilmediği bir mahale nasıl gidebileceğimizi ve bu şeraiti haiz Dersaadet'te adamlarımız olmadığına İngiltere hükümetinin bunları nazarı dikkate almasını rica ettim. Ve dört bin sene zarfında biz de adam yetiştirebileceğimizi ve biz de iktisabı marifet edebileceğimizi söyleyerek generali memnun ettim. Ve Ermenilerin bütün meزالimini anlattım. Bunun üzerine beni otomobiline alarak geldik ve bize yardım etmeye çalışacağını söyleyerek Kağızman'a gitti"¹⁸ şeklinde yazmıştı.

c) M. Kemal'in Harbord'a Verdiği Yazı

General Harbord tarafından Wilson'a verilen rapora ek olarak sunulan Heyet-i Temsiliye tarafından hazırlanan bu yazı, gerek ulusal hareketin amaçlarını en özlü biçimde anlatması ve gerekse kongre kararlarının daha somut bir

¹⁷ Age, s. 301

¹⁸ Age, s. 303

açılımı olması bakımından önemliydi. M. Kemal imzasıyla verilen 24 Eylül 1919 tarihli bu uzun bildiri/rapor Harbord'un bütün sorularını yanıtlayacak bir içerikte hazırlanmıştı. Maddeler halinde (10 madde ve alt maddeler) hazırlanan Rapora, Erzurum ve Sivas Kongre Bildirileri de eklenmişti. Raporun konumuzla ilgili bölümleri özetle şöyleydi:

Azınlıklara ilişkin olan 4.madde de "Kendileri ile çok uzun bir zaman bir arada yaşadığımız gayri müslim vatandaşlarımız (Ermeniler, Rumlar, Yahudiler v.s.) hakkında en iyi niyetlerle samimi duygular beslemekten ve onları da bizimle tam bir eşitlikte düşünmekten başka bir görüşümüz ve ya hissiyatımız yoktur. Mutlak surette inanıyoruz ki eğer memleket, taa içinde şimdiye kadar faaliyette bulunan kötü tesirler ve telkinlerden kurtulursa, İmparatorluğun çeşitli ırkları birbirleriyle tam bir sulh içinde yaşayacaklar ve müşterek mesut ve müreffeh bir hayat süreceklidir. Asil ve temiz gayelerimiz itilaf devletleri aleyhinde mütecaviz niyetlerden uzaktır. Buna rağmen kendimizi varlığımıza karşı yöneltilen ve insanlık ve adalet haklarına bir tecavüz olan maddi hücumlara karşı müdafaa etmemiz ve bunlara mukabelede bulunmamız kaçınılmaz ve tabidir..."¹⁹

Bolşeviklere ilişkin olan 5. maddenin son paragrafında "Bolşeviklere gelince, bizim memleketimizde bu doktrinin hiçbir şekilde bir yeri olamaz. Dinimiz, adetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz tamamıyla böyle bir fikrin yerleşmesine müsait değildir. Türkiye'de ne büyük kapitalistler, ne de milyonlarca sanayekar ve işçi vardır. Diğer taraftan zirai bir problemimiz yoktur. Son olarak sosyal bakımdan dini prensiplerimiz Bolşevizm'i benimsemekten bizi uzak tutmaktadır. Türk milletinin bu doktrine karşı hiçbir temayülü olmadığını ve hatta lüzumu halinde mücadeleye hazır olduğunun en iyi ispatı, Ferit Paşa'nın Bolşevizm'in memleketi istila ettiği veya etmek üzere olduğu yolundaki aslı olmayan söylentilerine karşı milletin duyduğu dehşet hissidir."²⁰

5. maddenin son bölümü, (a), (b), (c), (d) şeklinde alt maddelerine ayrılarak, İngilizlerin taktiklerini sıralayarak anlatıyordu. Bu bağlamda (b) madde Kürtlere ayrılmıştı. Bu madde de "İmparatorluğu bölmek ve Türklerle Kürtler ara-

¹⁹ Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu*, s. 168

²⁰ Age, s. 170

sında bir kardeş harbine sebebiyet vermek için Kürtleri İngiliz himayesi altında müstakil bir Kürdistan kurmak planına iştirak etmek üzere tahrik ettiler. İleri sürdükleri tez imparatorluğun nasıl olsa dağılmağa mahkûm olduğudur. Bu teşebbüslerini tahakkuk ettirmek için büyük paralar harcadılar. Her türlü casusluğa başvurular. Hatta derhal hafiyeler gönderdiler. Bu suretle Noel isimli bir İngiliz subayı uzun bir zaman Diyarbakır'da gayretler sarf etti ve faaliyetlerinde her türlü sahtekârlığa ve aldatmaya başvurdu. Fakat bizim Türk vatandaşlarımız hazırlanan komplo-nun farkına vararak onu ve vicdanlarını parayla satan diğer bir grup haini o muhitten kovdular. Diyarbakır faaliyetlerinde sükûtu hayale uğramış olan Mr. Noel, Bedirhan kabilesine mensup ve para vererek ikna ettiği fakat Kamuran Cevdet ve Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem gibi hı-sımları arasında hiçbir itibarı olmayan bir grup macerape-restle Malatya'ya gitti. Burada müstakil bir Kürdistan kurulması yolundaki teşebbüslerini aynı zamanda Bedirhan kabilesine mensup Kaymakam Kamil Bey ile teşriki mesai yaparak tekrarladı.

Diğer taraftan yalnız kendi menfaatlerini düşünen dahi-lye Vekili Adil Bey'in aynı zamanda yine yalnız kendi men-faatini düşünen ve milli hareket ve bilhassa Sivas Kongresi aleyhine tedbirler alan Harbiye Vekili Şefik Paşa'nın bir aleti olan Harput Valisi Galip Bey ile birleşti ve kendisi ve arkadaşları "Ermeni askerleri memleketi işgal edecekler, hemen silahlara" diye feryatlara başladılar. Bu suretle bi-zim saf Kürt vatandaşlarımızın ayaklanmasını tahrik etmek istediler. Bu habis planın üç gayesi vardır: Kürtlerin men-faat duygularını canlandırmak, milli kuvvetleri imha etmek-le aynı memleketin evlatları arasında bir mücadele ve kan dökmeye sebep olmak. Suikastı tertipleyenler tasarladıkları faciaya Halil Bey'in postayı yağma ettiği söylenen bir grup eşkıyayı takip edeceği bahanesiyle istettiği askerlerden bir kısmını da dahil etmekten dahi çekinmediler. (Bu hadiseye ait birkaç vesika bu muhtıraya eklenmiştir).²¹

6. maddede Ermenistan ile ilgili görüşlere yer verilmişti. Bu konuda "Merkezi Erivan olan Ermeni Cumhuriyeti'ne karşı düşmanca hiçbir bir niyetimiz yoktur. Bugün için cemiyetin bu devletle hiç bir münasebeti yoktur ve alaka-lanmamaktadır. Bu devlet hakkındaki bilgimiz söylentiler

²¹ Age, s. 171

ve dolayısıyla elde edilen malumata dayanmaktadır. Bununla beraber hakikat olan şu kadarını biliyoruz ki, yeni devletteki Ermeniler, Ermeni müfreze kumandanının emirlerine binaen Müslüman unsuru imha etmek üzere faaliyette bulunuyor. Bu emirlerin suretlerini gözlerimizle gördük... İngilizler bu hareketlerin cereyanı esnasında bir yandan Ermenilerin Müslümanlara karşı tutumlarını teşvik ettiler. Hatta onlar bu mevzuda kışkırtılar, diğer taraftan Ermenilerin tecavüzlerini bize sayıp döktüler ve bunları tahammül edilemez hareketler olarak tavsif ettiler ve bu komşu devlete saldırarak misillemeye bulunmağa bizi zorladılar... Azerbaycan ve Erivan Ermenileri arasında çarpışmalar olduğunu ıslah ediyoruz. Bunun sebebinin Ermenilerin Azerbaycan ve Gürcistan arasında İngiltere'nin himayesinde olan ve güneye doğru zorlayan Denikin'e karşı imzaladıkları ittifaka iştirak etmeyi reddetmeleri olduğunu tahmin ediyoruz.”²²

ABD'ye karşı övgüleri ve talepleri içeren 9. ve 10. bölümlerde şunlar söyleniyordu: “Amerikan milleti tarafından ileri sürülen milliyetçi ve asil prensiplerle beslenen iman, dünya topraklarını kana bulayan, cesetlerle dolduran ve bu suretle sonsuz gözyaşlarının akmasına sebep olan umumi harbin sona ermesine sebep oldu. Amerikalıların insani kararları sayesinde devamlı ve tam bir sulhun kurulabilmesi lüzumu vasatın bulunacağına dair sarsılmaz bir güven besliyoruz. Hiç şüphe yok ki medeniyet, hak ve adaleti temsil eden Amerikan milleti ve Amerikan Meclisi tertemiz kalpli Türk halkı ve onun medeniyete bağlılık derecesi hakkında kâfi derecede aydınlanmış ve kaderi üzerinde en müessir, bitaraf, adil ve elverişli kararları alacak ve bizi şükran duyguları içinde bırakacaktır... Bizi, kurbanı olduğumuz haksız baskıdan kurtarmak ve kalkınmamızı hızlandırmak yolunda kudretli ve bitaraf bir yabancı milletin yardımının bizim için çok kıymetli olacağını ayrıca belirtmek isteriz. Milliyetçilik prensibini temsil eden Wilson Doktrini ve Amerikan milleti tarafından gösterilen ve bu doktrinin muvaffakiyetini garanti altına alan hakimiyet ve insaniyet ruhu bize büyük ümitler veriyor.”²³

Bu rapor o sıralarda tartışılmakta olan en temel sorunlara açıklık getirmekte ve net bir tutum belirlemekteydi. Ancak, bu ve benzeri birçok konuya ilişkin bilgi ve belgeler

²² Age, s. 173-174

²³ Age, s. 176-177

gizlenmekte ve gelişmeleri sadece Mustafa Kemal ve yakın çevresi bilmekteydi. Bu nedenle o dönemde her türlü dezenformasyon daha kolay yapılmaktaydı.*

O dönemde "milliyetler prensibi" olarak bilinen Wilson ilkelerini benimsemiş bir Generale, üstelik ABD Genelkurmay Başkanı'na Kür tlerle ilgili yanıltıcı bilgiler verilmesi asıl amacın, yani Kür tleri tasfiye etme amacının gizlenmesine yönelik bir tutumdur. Tipik bir Makyavelist olan M. Kemal bu tutumuyla da, İttihatçılıktan gelen refleksleriyle amaçları için her yolu meş ru görme tavrını sürdürmekteydi.

d) Harbord'un Wilson'a Raporu ve Kongre Kararı

General Harbord ABD'ye dönüşünde, "Orta Doğuda Durum" başlığıyla hazırladığı 29 sayfa ve 15 sayfalık eklerden oluşan raporunu 16 Ekim 1919'de Başkan Wilson'a vermişti.²⁴ Harbord raporunda "Manda konusunda, tüm Türk toprakları üzerinde eğer kurulursa, tek bir manda öngörmekteydi. İstanbul'un bu tarihte kadar Balkan anlaşmazlıklarının beşiği olduğuna dikkati çekerek, Cemiyeti Akvamı bu konuya hakim olmaya çağırıyordu. Öneri, Türkiye'nin Avrupa yakasının ilkin mandacılığa, sonra uluslararası statüye sokulması, veyahut da Boğazların büyük devletlerce tarafsızlığı garantilenen muhtar bir duruma getirilmesi şeklindeydi. Türklerin Kurtuluş Savaşı'nı daha çok doğuda örgütlediklerine dikkati çekerek, Türkiye'nin Avrupa'dan çıkarılması için en olumlu ortamda bulunduğunu bu çıkarmayı isteyen ülkelere hatırlatmaktaydı. İstanbul gibi büyük bir ganimet ortadan kalkarak, Avrupa barışının yıllarca garantilenebileceğini ve Anadolu'da uzun yıllar mandaya gereksinme duyulacağını öne sürmekteydi. "Yüz yıllardır asker olan Türkler, özellikle fanatiklikleri uyarıldığında cesur ve iyi savaşçıdır. Cahil olduklarından, Türkler disipline teslim olurlar. Zeka ve inisiyatiften yoksun olup genellikle subaylarına bağıdırlar" denilerek bunların, 'manda için esas olan Türk özellikleri' olduğu iddia edilmektedir.²⁵

* İngiliz subayı Noel ile ilgili olarak İttihatçılara özgü komplocu taktiklerle dezenformasyon yapılmıştı. Oysa Noel'in gezisi de Harbord Heyetiyle aynı günlerde ve yerlerde sürmekteydi. Dahası bu geziden herkesin haberi vardı, yani gizli bir gezi değildi. Noel'in gezisinin asıl amacı, yıllar sonra yazdığı anılarından anlaşılmıştı.

²⁴ Age, s. 133

²⁵ Age, s. 135-136

Harbord raporunda daha sonra Manda koşulları için olumlu ve olumsuz olabilecek karşılaştırmalı 13 madde yazmıştı. Bu maddeler şöyleydi:

"Olumlu Nedenler

1-Milletler Cemiyeti'nin kurucularından olan Amerika, mandater ülke olmanın zorunluluklarını ve sorumluluklarını manen yüklenmek durumundadır.

2-Tarihin başlangıcından beri dünyanın kavşak noktası olan bu bölge, savaş tohumlarının atıldığı yöredir.

3-Orta Doğu, devrimizin en büyük insancıl atılım olanığını temsil etmektedir. Böyle bir görev içinde Amerika, en uygun ülkeler. Materyalist gelişme yanı sıra, halkın gelişmesini de sağlayan düşünceli politikamız, Küba, Porto Rica, Filipinler ve Hawai örnekleriyle de kanıtlanmıştır.

4-Söz edilen halkların tümü, Amerika'yı tercih etmekte ve ümitlerini Amerika'ya bağlamaktadır.

5-Amerika, zaten Türkiye ve Transkafkasya'nın* açlıktan kırılan halkına yardım için milyonlar harcamaktadır ve bu yardımı, kontrollü bir şekilde yürüttüğü takdirde çok daha iyi olanaklar sağlayabilir. Bu bölgede mandater devlet her kim olursa olsun, bizden yine de bu yükümlülükleri sağlamamız bekleneciktir ve büyük bir olasılıkla, maddesel gelişmenin sermayesi de tarafımızdan sağlanacaktır.

6-Amerika, Ermenilerin tek ümididir. Düşündükleri ikinci devlet, İngiltere'den de, topraklarında milyonlarca Müslüman barınması nedeniyle, kendi çıkarlarının, bunlara feda edilebileceği kuşkusuyla korkmaktadırlar. Ötekiler de İngiltere'nin emperyalist siyasetinden ve bayrağını dalgalandırdığı her yerde yerleşmeye kalkmasından korkmaktadırlar. Amerikanın mandater devlet olması, yalnız bölge halkının değil, büyük devletlerin de -kendilerinden sonra-tercihidir. Amerikanın kuvveti yeterli, sicili temiz ve harekati kuşkuya yer vermeyecek biçimdedir.

7-Beş yılı geçmeyecek bir başlangıç döneminden sonra manda, kendi mali yükümlülüklerini yüklenecektir. Tren yolları yapımı, sermayemize yeni olanaklar yaratacaktır. Ayrıca, yalnız manda bölgesinde değil, yakınlığı dolayısıyla Rusya ve Romanya ile de ticaret çıkarları sağlayacaktır. Amerika, Küba ve Panama'da yaptığı gibi bu mikrop ve kir yatağını da temizleyecektir.

* Transkafkasya, Batum ve 1878 Savaşı sonunda Rus sınırları kapsamında kalan Kars, Ardahan, Sarıkamış, Oltu gibi bölgeleri içeriyordu.

8-Bu müdahale, halkımıza bir tür eğitim olacak, dünya siyasetini tanıtacak, yeni ruh ve dinamizm getirerek iyi bir örnek sunacaktır.

9-Mutlaka Ermeni ve öteki Hristiyan unsurların katliamını durduracak ve Türklere, Kürtlere, Yunanlılara ve geri kalan halklara adalet getirilecektir.

10-Hareke, Amerika'nın yurt dışında kuvvet ve prestijini artıracak, anayurtta da Orta Doğu'nun yeniden kurulmasına duyulan ilgi alevlenecektir.

11 -Amerika, misyonerlerimiz ve kolejlerimiz dolayısıyla bölgeye duygusal bağlarla da bağlıdır.

12-Amerika bu bölgede sorumluluk yüklenmezse, Türklerin ağza alınamayacak kötü yönetimini sürdürmelerine neden olacak, uluslararası kıskançlıklar türeyecektir.

13-"Tanrının Caine'e sözü: Ağabeyin Abel nerededir? Ve o da dedi ki: Bilmem, ben ağabeyimin bekçisi değilim ki". İşte bütün dünyanın, başka bir ülkesinden, Amerika'nın gerçekleştirmesini istediği önemli bir iş. Üstelik Amerika, bunu başaracak para ve insan gücüne de sahip. Kendi halkını da yoksul bırakmayacak. Geleneksel kabuğuna çekilme politika, Amerika'yı Büyük Savaşa katılıp başarmaktan alıkoymadı. Şimdi ülkemiz için "Amerika yeni ve güç görevler yüklenmekten çekiniyor" dedirtmeli mi?"²⁶

"Olumsuz Nedenler

1- Amerika, hem daha önemli ve yakın dış sorunlarla karşı karşıyadır, hem de savaş sonucu ortaya çıkmış olan iç sorunlarını çözümlmek zorundadır.

2- Yüzyıllardır bu bölge, militarizm ve emperyalizmin savaş alanı olmuştur. İhtirashlı ülkelerin bu bölgenin kontrolünü ele geçirmeye çabalayacakları kesindir. Bu çabalara karşı bir atılım, bizim Monroe Doktrini'ni' çığnememiz, hem

²⁶ Age, s. 140-141

* ABD Başkanı James Monroe, 2 Aralık 1823'de Monroe'nin "Amerika Amerikanlılarındır" sloganıyla ortaya attığı ve ülkesinin Amerika kıtası ve Avrupa ile ilişkilerini belirleyen siyasetini açıkladığı kendi adıyla anılan Doktrin şu ilkeleri kapsıyordu: "a) Amerika Birleşik Devletleri, yeni dünyada hala Avrupalılara ait kolonilere karışmayacak. b) Avrupa krallıklarından herhangi birinin kendi sistemini Amerika kıtalarına taşımaya çalışması, barış ve güvenliğe tehlikeli nitelenecek. c) Bağımsızlıklarını duyurmuş kolonilere karşı Avrupa devletlerini baskı veya kontrol atılımı, Amerika'ya düşmanca tutum olarak nitelenecek. d) Amerika kıtası, bundan böyle Avrupa devletlerinin kolonileşmesine kapalı olacaktır. "Monroe Doktrini'nin saptanmasını izleyen yüz yıl içinde Amerika, bir nevi 'kabuğuna çekilme politikası' izleyerek müm-

de Rusya ile karşı karşıya kalmamız olacaktır. Bu bölgede manda sahibi olmak, Amerika'yı eski dünyanın siyasetine karıştırarak, böylece geleneksel Doğu Yarımküresi sorunlarına uzak kalma siyasetimize ters düşülecektir.

3- İnsancılık, ana vatanda başlamalıdır. Amerikan yarı-küresinde zaten var olan pek çok sorun, uzun zamandır Amerika'nın bunları çözümlmek için eyleme geçmesini beklemektedir.

4- Amerika, bu bölgenin siyasal, sosyal ve ekonomik çöküşünü ne etkilemiştir, ne de bundan sorumludur. Kendisine yapılan çağrıyı reddetmesi uygundur.

5- Başta İngiltere ve Rusya olmak üzere, öbür güçler, Ermeni sorununa devamlı ilgi göstermişlerdir. İngiltere, hem tecrübe, hem de hükümet olarak uygundur ve gerek maddi olanakları, gerekse eğitilmiş personeli açısından da yeterlidir. Ermenilerin yüksel emellerine yeterince anlayışlı görünmemekle birlikte yönetimi güvenlik ve adalet sağlayacaktır.

6- Ülkemizi her halde ordu ve deniz gücünü sayıca da geliştirmesini gerektiren pek çok mali külfet yüklenecektir. Tehlikeli ve mikrop lu hastalıkların yaygın olduğu bu bölgede, birçok Amerikalı görev yapacaktır. Demiryollarının da yapımı çok zor olacak, karşılığının alınmasıysa yıllar sürecektir. Hükümet garantisi olmazsa, demiryolları için gerekli sermaye, bölgeye gidemez. Rusya ve Romanya ile ticaret ümidiyle harcayacağımız güç ve para, bize kendimize yakın ülkelerle ticaret yaparsak, çok daha büyük karşılıklar getirecektir. Yakınlık ve rekabet, bizim şimdi dost olduğumuz ülkelerle rakip olmamıza önayak olarak aramızın açılması olasılığını doğuracaktır.

7- Enerji ve canlılığımızla hem iç işlerimizde, hem de güney ve batımızdaki topraklarda yeni sahalar bulabiliriz. Orta Doğu'ya karışmak, bizi Atlantik'te belirebilecek kuvvetlere karşı sahip olduğumuz stratejik avantajlardan yoksun bırakacaktır.

8- Büyük devletlerin herhangi birisi de barış ve adalet kurabilir.

9- Amerika kıtasında ve Uzak Doğu'daki çıkarlarımız için saklanması gereken kuvvetimiz harcanacaktır. İstanbul'la bağlantımız, büyük devletlerin(özellikle Cebelitarık ve

Malta dolayısıyla İngiliz deniz kuvvetlerinin) himmetinde olacaktır.

10- Bu örgütlere gerek savaş sırasında, gerek katliamlar da Türkler bile saygı göstermişlerdir, dolayısıyla, öteki mandacı devletler de gösterecektir.

11- Barış Konferansı, Türkiye'yi manda altına girmesi olanağının bulunduğu konusunda uyarmıştır. Milletler Cemiyeti'nin burada, değerini yitirmiş bir hükümetin yönetiminin süregelmesini hoş görmeyeceği kesindir.

12- Amerika'nın birinci derecede görevi, kendi milletine ve komşularınadır. Ülkemiz bu maceraya karışırsa, en azından bir nesil, bu işle ilgili olacaktır. Maliyeti konusunda da, Türk ve Transkafkasya vergilerini karşılayabilecek kadar bir meblağı Kongre en azından ilk beş yıl için göndermeye hazırlıklı olmalıdır.”²⁷

Harbord'un manda önerisi King-Crane Komisyonu'nun önerisinden farklıydı. “King-Crane Komisyon'unun önerisi, üç ayrı bölgenin üç ayrı eyalet gibi, bir manda altında toplanmışken, Harbord, kesinlikle sınır ayırmadan tek manda öneriyordu. Adil bir plebisit yapılırsa da, oylamanın, mandanın Amerika'ya verilmesi şeklinde sonuçlanacağını belirtiyordu.”²⁸

Öte yandan M. Kemal, Harbord'un yazdığı raporun içeriğinden bir şekilde haber almıştı ve beklentilerini ortaya koymuştu. Nitekim 18 Aralık 1919'da 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Altay'a gönderdiği bir mektupta şunları söylüyordu:

“Amerika Heyeti Tahkikiye Reisi General Harbord Sivas'ta uzun uzadıya vuku bulmuş olan mülakatımızda müşarünileyhin ve Şark'ta bulunan bütün Amerikalıların lehimize olduğu anlaşılmış ve ahiren alınan mevsuk malumat Harbord'un raporunun lehimizde yazıldığına ait bulunmuştur. Yalnız Amerika ahalisinin senelerden beri aleyhimizde işittikleri propagandanın tesirinden suhuletle kurtulamayacakları itiraf olunmuştur. Avrupalılardan Türkiye hakkındaki bir surette menfaatlerinin temini merkezindedir. Menfaatlerine muvafık zemin ihtar ve temini için isnat etmek istedikleri sebep ve bahaneler Hükümet-i Osmani'nin aczi ve ekalliyetlerin siyaseti için teminat ve içtima edecek olan Meclis-i Mebusan, millete istinaden vakur, bir vazı azimkar

²⁷ Age, s. 145

²⁸ *Fahrettin Altay 10 Savaş ve Sonrası*, s. 198'den Aktaran Sevil Akgün, s. 152

alırsa millet de vekillerine cidden mesnet olabilecek tam bir vahdet gösterir, düştüğümüz girve-i izmihlalden kurtulabileceğimize emniyet vardır.”²⁹

Başkan Wilson’un Harbord raporunu Amerikan Senatosa getirmesi 18-26 Nisan 1920’de toplanan San Remo Konferansı’ndan sonraya kalmış ve Wilson 24 Mayıs 1920’de Amerikan Kongresi’ne başvurmuştu. Başkan Wilson Kongreye başvurusunda şunları yazmıştı:

“Paris görüşmelerinin başlangıcında, savaş sonucu, önceden egemenlikleri altında oldukları devletlerden kopmuş ve henüz modern dünyanın güç yaşam koşullarına ayak uyduramayacak koloni ve toprakların halklarının yararına, gelişmelerini ve uygarlığa uyumlarını sağlamak için bu güvenlerinin karşılığını verebilecek prensipler kararlaştırılmıştır.

Daha önceleri Osmanlı İmparatorluğu’na ait bazı cemaatlerin kendi varlıklarını bağımsız ülkeler olarak sürdürebilme aşamasına erişmiş oldukları, ancak, kendilerini yönetebilecek duruma gelinceye kadar, bir mandaterin yardım ve gözetiminde bulunmaları gerektiği kararlaştırılmıştı.

Bu ilkenin uygulanması ve Ermenistan’a ayrı yardımın yapılabilmesi için San Remo görüşmelerinde hükümetimizden, Ermenistan mandaterliğini kabul etmesi resmen istenmiştir. Aynı toplantıda Amerika Başkanı’ndan Türkiye ve Ermenistan ve Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis illeri arasındaki sınırın saptanmasında hakemlik yapması istendiğini, kendisinin Bağımsız Ermeni Devleti’ne sağladığı deniz kapısıyla sınır konusundaki kararının kabul edileceğinin de iletildiğini kongrenin bilgilerine sunarım. Bu eylemin sonuç olarak şimdi son görüşmeleri yapılmak olan Türkiye ile anlaşmaya “Türkiye-Ermenistan ve Ermenistan sınırı saptanmasında Amerika Başkanı hakemliğine müracaatı ve onun bağımsız Ermeni devleti için uygun göreceği deniz kapısını kabul edecekleri” hükmünü koyup, sınır gerçekleştirilene kadar Türk-Ermeni sınırının şimdiki durumunu koruması kararlaştırıldı. Bu güç ve nazik sorumluluğumu kabul etmeyi görev bildim.

San Remo’daki Konseyin çağrısına cevaben Kongre’den Yürütme Organı’na Amerika’nın Ermenistan Mandasını kabul etme yetkisi vermesini acilen tavsiye eder ve isterim.

²⁹ *Fahrettin Altay 10 Savaş ve Sonrası*, s. 198’den Aktaran Sevil Akgün, s. 152

Bu öneriyi Amerika halkının, işlemin gerçekleştirilmesine istekli olduğu inancıyla sunuyorum.”³⁰

Amerikan Senatosu ise, Başkan Wilson'un önerisini 1 Haziran 1920'de 23'e karşı 52 oyla reddetmişti. Senatonun aldığı karar şöyleydi: “Başkanın 24 Mayıs 1920 tarihli mesajıyla sunduğu Ermenistan Mandaterliği'nin Yürütme Organınca kabulünü, Kongre reddeder. Kongrenin kararı reddinden önce Meclis tarafından hiçbir işleme geçilmemiştir.”³¹

³⁰ Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu*, s. 156-157

³¹ Age. s. 158

Onuncu Bölüm

Büyük Millet Meclisi'nin Niteliği ve Kürtler

"Vatanın istiklali, yüce Hilafet makamının ve saltanatın kurtulması gibi en mühim ve hayati vazifeleri ifa edecek olan bu 'Büyük Millet Meclisi'nin' açılma gününü Cumaya tesadüf ettirmekle adı geçen günün mübarek oluşundan istifade ve bütün Mebusanı kiram hazretleriyle Hacı Bayramı Veli Camii şerefinde Cuma namazı kılınarak ve Kur'an-ın nurlarından ve Salatu selamdan da feyiz alınacaktır"

(BMM Açılış Programı)

1. BMM'nin Yolunu Açan Gelişmeler

a) Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Kuruluşu

Türk ulusal hareketinin gerçekleştirdiği Erzurum ve Sivas kongrelerinden sonraki durum için özetle şöyle vurgular yapılabilir:

1- İki Kongre birbirinin devamı niteliğinde olmakla birlikte esas kararlar Erzurum'da alınmış ve Sivas'ta Erzurum Kongresi Bildirisi üzerinde bazı redaksiyonlar yapılmıştı.

2- Her iki kongrenin de en önemli konusu olan ve kongre bildirelerinin birinci maddelerinde belirtilen sınırlar içinde kalan Osmanlı topraklarının bütünlüğü, Hilafet'e ve Saltanat'a bağlılık ve Müslüman olmayan azınlıkların durumu ile ilgili olan saptamalar, oybirliği ile geçmiş ve bu konularda herhangi bir farklı ses çıkmamıştı.

3- Manda konusunda Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin etkisi büyük ve belirleyici olmuştu. Halide Edib'in mektubu Erzurum'a gönderilmiş, fakat orada fazla bir tartışma olmadan ilgili maddede ifade edildiği şekliyle kabul edilmişti. Sivas'ta ise Erzurum kararı aynen kabul görmekle birlikte, bu konuda somut bir adım atılması konusu biraz daha detaylı biçimde tartışılarak Amerikan Kongresine telgraf çekilmişti.

4- Sivas'ta Manda Tetkik Heyeti başkanı General Harbord'la görüşme yapılmış ve ona Heyet-i Temsiliye'nin görüşlerini içeren detaylı bir rapor verilmişti. Bu rapor, o güne kadar yazılan derli-toplu ve Türk ulusal hareketinin görüşlerini anlatan önemli bir belge niteliğindedir.

5- M. Kemal, gerek Erzurum'da ve gerekse Sivas'ta Manda sorununa karşı bir tutum almamış, gerek Sivas Kongresi'ndeki tartışmalarda ve gerekse ABD Senatosu'na telgraf gönderilmesine karşı aleyhte bir tepki göstermemiştir.

6- Sivas'ta kabul edilen Heyet-i Temsiliye Nizamnamesi ile (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC)'nin gelecekteki rolü de belirlenmiş, ARMHC bir siyasi parti gibi çalışmaya başlamıştı. ARMHC'nin yeni yönetimi olan Heyet-i Temsiliye artık harekete geçebilir ve alınan kararların ışığında her türlü yetkiyi kullanabiliyordu.

Nitekim kongreden hemen sonra "Heyet-i Temsiliye adına M. Kemal" imzasıyla 11 Eylül 1919'da Sivas Valiliğine verilen dilekçede, "Anadolu ve Rumeli'de kurulmuş bütün Müdafaa-i Hukuku Milliye vesair milli ve vatani milli cemiyetlerle Reddi İlhak heyetlerinin Sivas'ta 4 Eylül 1919 tarihinde yaptıkları genel kongre kararıyla 'Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' ortak adı altında olmak ve milli hukuku ve Osmanlı çıkarlarını müdafaa etmek üzere birleşmiştir. Adı geçen cemiyetin Heyet-i Temsiliye'si (...) beylerden oluşan cemiyetin şimdilik merkezi idaresi Sivas'ta bulunmak ve Rumeli ve Anadolu'nun her tarafında şubeler açmak üzere bir cemiyeti kurulmuş ve kurulu bulunan milli cemiyet ve Reddi İlhak heyetleriyle birleşmiş olduğuna dair olan işbu beyannamemiz Cemiyetler Kanunu'na uygun olarak verildi"¹ denilmiştir.

Böylelikle Heyet-i Temsiliye merkezi hükümete karşı yeni ve merkezi bir iktidar odağı olarak ortaya çıkmıştı. Bu fiili durum, Kongre'nin "milli meclis" yetkisiyle donatılması, Heyet-i Temsiliye'nin de hükümet görevi üstlenmesi şeklinde gerçekleşmişti. Hemen harekete geçen Heyet-i Temsiliye ilk icraatını da Türk ulusal hareketi ile işbirliği yapmayan Kürtlere karşı kullanmaya başlamıştı. Bu bağlamda 8 Eylül 1919'da Kongrenin aldığı karar şöyleydi:

"İngiliz Binbaşısı Mr. Nowil (Noel) ile Bedirhani ailesinden Celadet, Kamuran ve Diyarbekir'li Cemil Paşazade Ek-

¹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C-3, s. 387, Kaynak Yayınları, İkinci Baskı -2002

rem'in Malatya ve Harput'taki faaliyetlerinin (yol açtığı) hadiselerin milli hareket aleyhinde olduğuna kuvvetli şüphe ortaya çıktığından (...) 3. 15, 13. Kolordu kumandanlıklarının ortak tedbirleriyle İngiliz Binbaşısı hariç diğerlerinin tevkifleri Kongre Heyetinin oybirliğiyle kararlaştırıldı. Vali Ali Galip Bey'in tavsiyesi üzerine merkezi hükümetçe, Der-sim Mutasarrıflığına tayin edildiği anlaşılan ve Sivas'a gelen Osman Nuri Bey'in Sivas'ta alıkonulması Kongre Heyeti tarafından karar verildi."²

Bu konuyla ilgili olarak 9 Eylül 1919'da "Kemah'ta Eski Mebus Sağırzadelerden Halit Beyefendiye" başlığıyla gönderilen bir telgrafta da şunlar yazılmıştı:

"İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan kurulması maksadıyla propaganda yapmakta olan İngiliz binbaşılardan Mr. Nowil'in din ve milletlerini satmış Kürt beylerinden Ekrem, Kamuran Ali, Celadet'in (...) Kürtlerin mukaddes hilafet makamına ve vatana olan sadakat ve bağlılıklarını göstermek üzere bazı ağaların bir miktar Kürt kuvvetiyle birlikte Malatya istikametine hareket ve padişaha ve millet aleyhinde İngilizlerle işbirliğine cüret eden ve o civarın saf Kürtlerini posta hırsızlarını takip yalanıyla toplayarak beyhude yere asker tarafından telef edilmelerine ve padişaha, millete karşı isyan etmiş bir şekle sokulmalarına sebebiyet verecek olan bu vatan hainlerinin alçaklıklarını yukarıda arz edilmiş olan Kürtlere seri vasıtalarla bildirecek davete uymamalarının teminine emek harcamaları son derece şayanı arzudur."³

Sivas Kongresi'nin hemen ardından başta M. Kemal olmak üzere Heyet-i Temsiliye'nin iki önemli beklentisi vardı. Bunlardan biri, 9 Eylül 1919'da Sivas Kongre Heyeti adına Amerikan Senatosu'na gönderilen telgraf ile bir anlamda bu telgrafın detaylı gerekçelerini anlatan 24 Eylül 1919'da Heyet-i Temsiliye adına M. Kemal'in ABD Genelkurmay Başkanı Harbord'a verdiği 10 maddelik rapora verilecek yanıtı. İkincisi ise, o sırada ortaya çıkan merkezi hükümetin kriziyle birlikte yeni bir hükümetin kurulması ve Meclis-i Mebusan seçimlerinin yenilenmesi idi.*

² Age, s. 371

³ Age, s. 375.

* Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanacağı beklentileri daha öncelere dayanıyordu. Nitekim M. Kemal annesi Zübeyde Hanım'a yazdığı 29 Ağustos 1919 tarihli mektubunda, "Daha bir zaman bu şekilde Anadolu içinde çalışmakla her şey hallolacaktır. Yakında Meclis-i Mebusan

Anadolu'daki gelişmeler ile İtilaf Devletleri'yle sürdürülen ilişkilerin yarattığı sorunlar, hem hükümetin kendi içinde ve hem de padişahla hükümet arasında uyuşmazlıklar çıkarmaya başlamıştı. Bu gelişmelerin bilincinde olan Heyet-i Temsiliye, bir yandan Anadolu'nun her yerinden hükümete ve Padişaha yoğun bir şekilde protesto telgrafları çekirmeye başlamış; bir yandan da Heyeti- Temsiliye ve Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin telgraflarını Padişaha iletmeyen hükümetle iletişimi Kolordular kanalıyla (Kolordu komutanlarının da imzalarıyla) resmi olarak kesme kararı almıştı.

Bu gelişmeler üzerine, 20 Eylül 1919'da yayınladığı Beyannamei Hümayun (Padişahın Bildirisi) ile duruma müdahale eden Padişah Vahdettin, hem Şark Vilayetleri'nde meydana gelen karışıklıklar için hükümeti ve hem de hükümetle halk arasında muhalefet yaratmak isteyenleri uyarak barış görüşmelerinin yapılacağını ve Meclis-i Mebusan'ın toplanarak hükümetin konumunu güçlendirmesini istemişti. Vahdettin'in bu Bildirisi özetle şöyleydi:

"Bugünlerde Anadolu'da serzedei zuhur olan ahval ve harekeatin safahatı mahilerinden vürut eden telgrafname-lerden vasılı semi ittılamız olmuştur. (...) Anadolu vilayati şarkiyesine dair olan rivayet ve şayiata karşı da hükümetce her türlü teşebbüsattan hali kalınmayıp zaten vahdeti milliyemizi ihlal edecek hiçbir karar ve ve tedbir olmadığı halde dahili memalikte asayiş ve inzibati sekte ve nüfuzu hükümeti halledar eyleyecek her guna harekat ve efradı millet beyninde tefrika ve şikakı müeddi olacak her türlü teşebbüsat devletimizin menafii esasiye ve hayatiyesile kabili telif değildir. Bazı kimseler tarafından memleketin vaziyeti hakikiyesi tebdil ve güya ahali ile hükümet arasında muhalefet vücudu ilan edilerek hakkımızda Avrupa efkârı umumiyesinin tağlit kılınması menafii aliyei memleketi külliye renzadar edebileceğini (...) sulhün takarrüb etmekte bulunduğu bir sırada vücudülebet olan heyeti mebusanın da ictimainı tav'ik ve bu yüzden hükümetin müşkilatını tezyid eyleyecektir. (...) Altı buçuk asırdan beri Avrupa muvazenesinde bir amili mühim olan devletimizin

toplanacak ve meşru bir hükümet iktidar mevkiine geçecektir. Ben de ihtimal o zaman İstanbul'a geleceğim (...) Ben birkaç güne kadar bir kongre için Sivas'a gideceğim. Tekrar Erzurum'a döneceğim" (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C-3, s. 306-307, Kaynak Yayınları, İkinci Baskı -2002) demektedir.

vahdet ve tamamiyetini ve milleti Osmaniye'nin vazı haysiyetini temin edecek bir sulh kariben nailiyetimizi eltafi süphaniyeden ümit etmekteyim. (...) Hükümetin her türlü müşkilatı dahiliyeden masun kalarak takviyesi ve memleketimizin her tarafında ahkamı kavanine harfiyyen riayetle sunuf tabamızın mahfuziyeti hukuku ahzı amalımız olup heyeti hükümetimizin bu babtaki amali hümayunumuzu tamamilere rehberi hareket ittihaz edeceğine eminim.”⁴

22 Eylül 1919'da bu Beyanname-i Hümayun'a bir tür yanıt niteliğinde Anadolu ve Rumeli Heyet-i Temsiliyesi adına M. Kemal imzasıyla bir mektup gönderilmişti. Bu mektupta, “Paris Sulh konferansının mebuslarımızın intibahatından ve meclisin intikadından evvel Osmanlı devleti hakkında ittihazı karara başlaması muhtemeldir. Milletın itimadına müstenit olmadığı düveli itilafıyece de malum bulunan Ferit Paşa kabinesinin bu suretle re'si idarede kalması murahhaslarımızın konferansa (Paris Konferansı) davet ve kabul olunmamasını, kabulü halinde de evvelce olduğu gibi bu defa da tard ve iade ile aleyhimizdeki hükümün tebliği ile iktifa olunmasını istilzam edecektir ki bunun neticesi olarak zuhuru tabii olan felaketin milleti büsbütün düşarı yeis edeceğini zatı şahaneleri pekiyi takdir buyuruyorlar. Binaenaleyh memleketi siyaneten Ferit Paşa kabinesinin hemen iskatile itimatı umumiyeye mazhar zevattan mürekkep bir kabinenin teşkiline müsaadet şehinşahilerini bütün millet namına niyaz ve istirham eyleyiz”⁵ denilmişti.

Sadrazam Damat Ferit Paşa ise, 1 Ekim 1919'da padişaha istifasını sunmuş ve bu istifayı kabul eden Vahdettin, Ferit Paşa'nın yerine Anadolu'da gelişmekte olan ulusal harekete karşı ılımlı yaklaşımı olan Ali Rıza Paşa'yı yeni hükümeti kurmakla görevlendirmişti.⁶ 2 Ekim'de yeni kabinesini açıklayan Ali Rıza Paşa, Erzurum ve Sivas Kongrelerine yakınlıklarıyla bilinen Cemal Paşa'yı Harbiye Nazırlığı'na, Salih Paşa'yı Bahriye Nazırlığı'na, Mehmet Şerif Paşa'yı Dahiliye Nazırlığı'na getirmişti.

Varolan yönetim krizini aşmak için harekete geçen Ali Rıza Paşa ve kabinesi, ilk planda Türk ulusal hareketinin bütün temsilcilerini İstanbul'da toplayarak iki önemli karar

⁴ K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, s. 267-268

⁵ Age, s. 283-284

⁶ Gathhard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaş Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*- s. 68, TTK Basımevi - 1989

almıştı.⁷ Bunlardan biri, Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanması için milletvekili seçimlerinin 9 Ekim 1919'da yapılmasıydı. Diğer de, aynı zamanda onun tanınması anlamına da gelen Heyet-i Temsiliye ile resmi bir ilişki kurulmasıydı. Bu bağlamda, Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın Amasya'ya giderek Heyet-i Temsile ile yapılan görüşmeler sonunda "Amasya Protokolü" denilen gizli bir uzlaşma metninin imzalanması, Türk ulusal hareketi için yeni bir dönemi başlatmıştı.*

İttihat ve Terakki hükümetlerinin sonuncusu olan Talat Paşa Hükümeti'nin istifasının ardından 14 Ekim 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesi ile Osmanlı İmparatorluğu tarihinin son safhası başlamıştı. 4 yıl 21 gün süren bu dönemde kurulan 11 hükümetin hem imparatorluğun sonu ve hem de onun yerine ikame edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşum sürecinde olumlu ve olumsuz katkıları olmuştu. Genel olarak ulusal mücadelenin dışında ve karşısında görünen, ancak bütün olayların içinde olan bu hükümetlerin başkanları, yani sadrazamlarının (Başbakanlar) kişilikleri ayrı bir önem taşıyordu. Sözelimi, milli mücadelenin önderleri için sadrazamların ismi bir tür siyasi barometre görevi görürken; padişah için saltanatın ve halifeliğin kurtuluşu ve savaşın galipleri müttefik devletler için de asıl muhatap alınacak kişiler olmuştu.

Damat Ferit Paşa (hariciye memuru iken saraya damat olmuştu) dışındaki bütün sadrazamlar askeri gelenekten gelmiş (general ya da mareşal) ve Almanya'da eğitim görmüş "Alman Ekolü" denilen bir kuşaktan geliyordu. Bu sadrazamlardan Damat Ferit Paşa hariç diğerleri aynı zamanda kendilerinden sonra gelen diğer hükümetlerde de görev almışlardı. Ahmet İzzet Paşa hükümeti bir geçici kabine niteliğindeydi ve Mondros Mütarekesi imzalandıktan 10 gün sonra çekilmişti. Ahmet Rıza Paşa ve onu takip eden Salih Paşa hükümetleri de, Heyet-i Temsiliye ile uzlaşmak amacıyla kurulmuş kısa süreli hükümetlerdi. Damat Ferit ve Tevfik Paşalar ise, padişahın en gözde adamları

⁷ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti*, s. 45, İletişim Yayınları, Birinci Baskı - 2001

* Bu dönem fazla incelenmemiştir. Kemalist tarihçiler bu önemli dönemi sanki her şey M. Kemal'in ya da Heyet-i Temsiliye'nin öngörülere veya zorlamaları sonucu olmuş gibi anlatmaktadırlar. Oysa bu geçiş dönemi, neden ve sonuç ilişkileri bakımından tarihsel olayların seyrine uygun bir şekilde gerçekleşmişti.

rıydı. Bu dönemde kurulan 11 hükümetin sekizini kurarak daha uzun sürelerle görevde bulunmuşlardı.*

b) Amasya Protokolü ve Kürtlerle İlgili İki Madde

2 Ekim'de, "Bütün Vilayetlere, Bağımsız Sancaklara, Belediyelere, Müdafaai Hukuk Cemiyetlerine" bir genelge yayınlayan Heyet-i Temsiliye, "Vatan ve milletin kurtuluş ve selametini temin için, ihaneti tahakkuk eden Ferit Paşa kabinesinin düşürülmesiyle, yerine, Kuvayi Milliye'ye dayanan ve milli emellere tamamen itaatkâr ehil zevattan meydana gelen bir kabinenin ikamesi hususunda, milletin, meşru teşkilatına dayanarak vuku bulan azimkarane teşebbüsleri ve zatı akdesi padişahiye sürekli istirhamları neticesi olarak Ali Rıza Paşa hazretlerinin riyaseti altında bir kabine teşekkül etmiştir. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi tarafından vuku bulan müracaat üzerine, adı geçen, yarın öğleden sonra saat ikide Vekiller Meclisi'nin toplantısı esnasında heyetimizle makine başında görüşeceklerini vaat buyurdular"⁹ demişti.

Bu görüşme gerçekleşmiş ve Ali Rıza Paşa'nın bazı sorular sorması üzerine Heyeti Temsiliye 3 Ekim'de verdiği yanıttta, "Heyetimiz, kati ve açık olarak, zatı samii sadaretpenahilerinden, aşağıdaki hususların yeni hükümetçe tasvip ve kabul edilip edilmeyeceğini büyük bir hürmetle anlamayı borç sayar: 1- Yeni hükümetin, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tayin ve tespit edilen milletin meşru teşkilat ve maksatlarına riayetkâr kalması. 2- Milli Meclis'in toplanarak fiili denetime başlayıncaya kadar milletin mukadderatı hakkında hiçbir kati ve resmi taahhüde girilme-

* Sadrazamların hükümete geldikleri ve görevde kaldıkları süreler şöyledir: Ahmet İzzet Paşa: 11 Ekim 1918 -8 Kasım 1918 (25 gün). Ahmet Tevfik Paşa: I. 11 Kasım 1918 -13 Mart 1919 (2 ay 11 gün). II. 14 Ocak -3 Mart 1919 (1 ay 20 gün) Damat Ferit Paşa: I. 4 Mart 1919 15/16 Mayıs 1919 (2 ay 13 gün). II. 19 Mayıs 1919 -20 Temmuz 1919 (2 ay 2 gün). III. 21 Temmuz 1919 -30 Eylül 1919 (2 ay 11 gün). Ali Rıza Paşa: 2 Ekim 1919 - 8 Mart 1920 (5 ay 3 gün). Salih Hulusi Paşa: 8 Mart 1920 -2 Nisan 1920 (25 gün). Damat Ferit Paşa: IV. 5 Nisan 1920 -31 Temmuz 1920 (3 ay 25 gün). V. 31 Temmuz 1920 -17 Ekim 1920 (2 ay 17 gün). Ahmet Tevfik Paşa: III. 21 Ekim 1920 -4 Kasım 1922 (2 yıl 14 gün) . (Tarihak Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C-II, Mütareke Dönemi, s. 61, İletişim Yayınları, Birinci Baskı -1999

⁸ Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, C-I, s.49, Burçak Yayınevi, Üçüncü Baskı İstanbul -1966

⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C-4, s. 183, Kaynak Yayınları, İkinci Baskı -2002

mesi. 3- Sulh Konferansı'nda millet ve memleketin mukadderatını tayine memur olacak delegelerin eskisi gibi ehil olmayanlardan tayin edilmeyip, milletin hakkıyla emellerini tamamen müdrük ve itimadına mazhar vukuf ve iktidar ehlinde seçilmesi. Bu esaslarda tamamen anlaşma hasıl olduğu takdirde milletin vicdanından doğmuş ve bütün İtilaf devletlerince meşruiyeti ve kudreti tanınmış olan milli teşkilatımızın hükümetin yardımcısı olacağı ve bu suretle hükümetin, milletin ve memleketin mukadderatını temin hususunda Sulh Konferansı'nda vuku bulacak teşebbüslerinin daha emin ve tesirli bulunacağı tabidir"¹⁰ denilmişti.

7 Ekim 1919'da Heyet-i Temsiliye'nin yayınladığı bir Bildiri'de şunlar yazılmıştı: "Bugün Cenabi Hakka ve kendi hakkına dayanan büyük milletimizin gösterdiği mutlak iman karşısında engeller devrilip nihayet aynı kurtuluş gayesi etrafında devletimizin de genel birliği tamam oldu. Bu milli muvaffakiyet iki sahada tecelli etti: Bunlardan birincisi milletin meşru emellerini öğrenen hilafetpenah efendimizin (padişahın) Ferit Paşa kabinesini derhal düşürmesiyle ve ikincisi de, Ali Rıza Paşa hazretleri riyasetinde teşekkül eden yeni Vekiller Heyeti tarafından milli emellerimizin meşruiyeti ve Kuvayı Milliye'nin hakimiyeti esasları kabul edilerek, milletin hükümet arasında tam bir anlaşma olmasıyla tahakkuk etti. Bu anlaşma nedeniyle, bugünden itibaren bütün milli teşkilat ve Heyet-i Temsiliye'miz her iki tarafça ortak ve bütün milletçe lüzumlu görülen görüşlerimizin teminiyle, milli emellerimizin elde edilmesinde yeni Vekiller Heyeti'ne destek ve yardımcı olacak ve resmi haberleşmeler üzerine konulan yasakları kaldıracaktır."¹¹

Karşılıklı yazışmalardan ve taahhütlerden sonra Ali Rıza Paşa'dan gelen önerinin kabul edilmesiyle Heyet-i Temsiliye ile hükümet temsilcileri Amasya'da buluşmuştu. 20-22 Ekim 1919 tarihlerinde yapılan görüşmede hükümet adına Bahriye Nazırı Salih Paşa ile padişah yaverlerinden Albay Naci katılmıştı. Bu gelişmelerin yolunu açan ve yazışmalardan haberdar olan Padişah Vahdettin önemseddiği bu toplantıya kendi adına yaverini göndermişti. Heyet-i Temsiliye adına da M. Kemal, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami katılmıştı.

¹⁰ Age, s. 186-187

¹¹ Age, s. 230

İki gün boyunca süren tartışmalardan sonra “Amasya Mülakatı” denilen 5 Protokol imzalanmıştı.

Bu Protokollerden birincisinde ve metnin ilk cümlesinde “Askerin siyasetle meşgul olduğu fikri verilmemeli hatta asker siyasetle meşgul olmamalı” tespiti yapıldıktan sonra şöyle belirlemeler yapılmıştı:

“1- İttihatçılığın, ittihat ve Terakki fikrinin memlekette tekrar uyanması, hatta bazı alametlerinin görülmesi siyaseten gayet zararlıdır.

2- Hükümetle milli teşkilat arasında esas noktalarda anlaşma hasıl olmuş ve asla zıtlık ve anlaşmazlık kalmamıştır.

4- Tehcir (Ermenilerin zorla göç ettirilmesi sırasında) dolayısıyla suç işleyenlerin kanunen cezalandırılması adlen ve siyaseten elzemdir.

5- Mebus seçimlerinin serbest cereyanı, aleyhimizde vuku bulacak itirazların ve müdahalelerin önlenmesi ve tebaa arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların giderilmesi için lazım ve vatanın selameti için elzemdir”¹²

Esas olarak Sivas Kongresi Beyannamesi üzerine hazırlanan ve Beyannamenin tek tek maddelerinin yorumlandığı İkinci Protokol’deki belirlemelerin en önemlileri de şöyleydi:

“1- Beyanname’nin (Sivas Kongre Bildirisi) birinci maddesinde Osmanlı Devleti’nin tasavvur ve kabul edilen sınırı Türk ve Kürtlerle meskun olan araziyi ihtiva eylediği ve Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılması imkansızlığı izah edildikten sonra bu sınırın en asgari bir talep olmak üzere elde edilmesinin temini lüzumu ortaklaşa kabul edildi”. Bununla beraber Kürtlerin serbestçe gelişmelerini temin edecek vech ve surette geleneksel ve toplumsal hukukumuzca müsaadelere mazhar olmaları dahi desteklenmek ve yabancılar tarafından Kürtlerin bağımsızlığı zahiri maksadı altında yapılmakta olan tezviratın önüne geçmek için de bu hususun şimdiden Kürtlerce malum olması hususu münasip görüldü.

2- Dördüncü maddede (Sivas Kongre Bildirisi’nin 4. maddesi) söz konusu olan ve Hristiyan unsurlara fazla imtiyazlar verilmemesine yönelik olan gaye, elde edilmesi lüzumlu bir hedef olarak kabul edilmiştir.

3- Beyannamenin yedinci maddesine göre, bağımsızlığımız tamamen saklı kalmak şartıyla fenni, sınai ve iktisadi

¹² Age, s. 339

ihtiyaçlarımıza hal şekli bulunması hususu münakaşa edildi. Memleketimize pek çok sermaye dökcek olan bir devletin mali işlerimiz üzerinde bir denetleme hakkına sahip olması zaruri olacağından, yaygınlık derecesi kestirilemeyen bu denetleme hakkının bağımsızlığımızı ve hakiki milli menfaatlerimizi zarara uğratmayacak şekilde müte-hassıslarca esaslı bir şekilde düşünülerek sınırlanmasından ve tespitinden sonra Milli Meclis'çe münasip görülecek şekilde kabulü görüşüldü.

5- Milli Meclis'in İstanbul'da tamamen emniyet halinde serbest olarak vazife icra edebilmesi şarttır. Bunun mevcut şartlara göre ne dereceye kadar temin edilebileceği incelendi. İstanbul'un yabancı işgali altında bulunması hasebiyle mebusların kanun yapma vazifelerini hakkıyla yapmaya pek müsait olamayacağı fikri hasıl oldu. Yetmiş seferinde (1870 yılında) Fransızların Liyon'da ve son zamanlarda Almanların Vaymar'da yaptıkları gibi barışın imzalanmasına kadar Meclisi Mebusan'ın Anadolu'yu şahanede (Padişahın Anadolu'sunda) hükümeti seniye'nin münasip görecekği emin başka bir mahalde toplanması uygun görüldü. (...)

6- Mebusların seçiminde tam serbesti bulunması lüzumu, hükümeti seniyece emir buyurulmuş olması hasebiyle, seçimlerin icrasında Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi'nce en küçük bir müdahale vaki olmamaktadır."¹³

Üçüncü Protokol'de, "Toplanacak mebuslar heyeti arasında şahsiyetleri İttihatçılığın kötülükleriyle alakadar ve tehcir (Ermenilerin zorunlu göçü) sürgünü ve taktil (çok öldürme) meseleleriyle ve millet ve memleketin hakiki menfaatlerine aykırı başka kötülüklerle lekelenmiş olan kimse-lerin bulunması doğru olmadığından, buna mani olmak için mümkün olan vasıtalarla başvurulabilir. (...) Memleketimizde mevcut bütün siyasi partilerden ve Hristiyan unsurlardan seçimlere katılmayı temin ile toplanacak meclisin temsili sıfatının her bakımdan bütün memlekete yayılmış olduğunu ispat etmektir."¹⁴

Dördüncü Protokol'ün üçüncü maddesinde, "Ermeni zalimlerin de mahkemeye verilmesinin Meclisi Mebusan'a terk olunması"; altıncı maddesinde, "İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin kapı kapı dolaşıp ahaliye kâğıt mühürletmesine mani olmak"; yedinci maddesinde, "Yabancı parasıyla satın alın-

¹³ Age, s. 341-343

¹⁴ Age, s. 347

miş cemiyetlerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin zararlı yayınlarına nihayet verilmesi. Bilhassa subay ve memurların bu gibi cemiyetlere mensup olmalarının katiyen yasaklanması"; dokuzuncu maddesinde, "Milli Harekata katılmış memurların her yerde tam sükunet ve emniyet hasıl oluncaya kadar yerlerinden kaldırılmamaları ve milli emellere muhalif hareket etmelerinden dolayı millet tarafından işten el çektirilmiş memurların yeni memuriyetlere tayinlerinden evvel hususi surette fikir alışverişi edilmesi" gibi hükümler vardı. Beşinci Protokol'de ise, Paris Barış Konferansı'na gidecek Osmanlı delegasyonun isimleri belirlenmişti.¹⁵

Bu protokollerde konumuzu ilgilendiren ve o güne kadar ilk kez resmi bir belgede Kürtlerden söz edilen iki maddede önemliydi. Bunlardan biri, İkinci Protokol'ün birinci maddesi içinde ifade edilen; "Beyanname'nin (Sivas Kongre Bildirisi) birinci maddesinde Osmanlı Devleti'nin tasavvur ve kabul edilen sınırı Türk ve Kürtlerle meskün olan araziyi ihtiva eylediği ve Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılması imkansızlığı izah edildikten sonra bu sınırın en asgari bir talep olmak üzere elde edilmesinin temini lüzumu ortaklaşa kabul edildi. Bununla beraber Kürtlerin serbestçe gelişmelerini temin edecek vech ve surette geleneksel ve toplumsal hukukumuzca müsaadelere mazhar olmaları dahi desteklenmek ve yabancılar tarafından Kürtlerin bağımsızlığı zahiri maksadı altında yapılmakta olan tezviratın önüne geçmek için de bu hususun şimdiden Kürtlerce malum olması hususu münasip görüldü" şeklindeki hükümdü. İkinci Protokol'ün tam metnine Nutuk'ta yer verilmemiş, uzun yıllar da Kemalizm yanlısı bütün yayınlarda hep eksik ve kesilip biçilerek yayınlanmıştı.*

İkincisi de, bu maddenin bir devamı niteliğindeki Dördüncü Protokol'ün 7. maddesinde ifade edilen, "Yabancı parasıyla satın alınmış cemiyetlerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin zararlı yayınlarına nihayet verilmesi. Bilhassa subay ve memurların bu gibi cemiyetlere mensup olmalarının katiyen yasaklanması" hükmüydü. 7. madde de açıkça

¹⁵ Age, s. 348-349

* Protokol'ün birinci maddesinde Kürtlerle ilgili kısım Nutuk, Cilt-1'de "Kürtlerin istiklali maksadı zahirisi altında yapılmakta ona tezviratın önüne geçmek hususu temin edildi" şeklinde geçmektedir. İkinci Protokol'ün tam metni ilk defa "Amasya 2. Protokolü 80 Yıl Sonra İlk Kez Tam ve Doğru Metin" başlığıyla Aydınlık'ta 17 Ekim 1999, sayı 639, sayfa 8-9'da yayınlanmıştır.

belirtilmemiş olsa da bunun esas olarak İstanbul'daki Kürt derneklerine ve gazetelerine ilişkin olduğu uygulamalardan belliydi.

Sivas ve Erzurum Kongre kararlarında hiçbir hüküm bulunmamasına karşın ilk defa bu İkinci Protokol'de Kürtlerden söz edilmişti. Bu doğrultudaki uygulamalar yine Kürtlerden habersiz bir şekilde sürdürülmüş ve böylelikle Kürt ulusal hareketinin tasfiyesi amaçlanmıştı. Hükümetin ve ona alternatif olarak ortaya çıkan Heyeti Temsiliye'nin resmi bir belgesinde ilk defa kendilerinden söz edildiğinden habersiz olan Kürt dernekleri ve gazeteleri, daha doğrusu İstanbul'daki Kürt Teali Cemiyeti, eski ve yeniden oluşacak olan Meclis-i Mebusan'daki Kürt milletvekilleri vb. bütün Kürtler; bu anlaşmadan ve izlenecek stratejiden habersiz bir şekilde kendi politikalarını oluşturmuşlardı. Başka bir ifadeyle, hiçbiri de kendilerine karşı uygulanan ikiyezli politikaların ve İttihatçılara özgü komploların farkında olmadan ve üstelik kendi aralarındaki çelişkilerden ve anlaşmazlıklardan Osmanlıya özgü yararlanma taktiklerini görmekten yoksun olarak el yordamıyla kendi geleceklerini belirlemeye çalışmışlardı.

c) Protokollerin Komutanlar Tarafından Onaylanması

Heyeti Temsiliye bu protokollerin imzalanmasından hemen sonra, 29 Ekim 1919 tarihli bir telgrafla Kolordu komutanlarını toplantıya çağırmişti. Bu telgrafta, "Meclis-i Mebusan'ın mahalli ictimai, bedelictima Heyeti Temsiliye ve teşkilatı milliyenin alacağı şekil ve tarzı faaliyeti, Paris Sulh Konferansı'nın hakkımızda müsbet veya menfi bir karar vermesi haline karşı tarzı hareket gibi mühim mukarrerat hakkında 15, 13, 12., 20 ve 3. Kolordu Komutanları ile müdavelei efkar edilmesi tahtı elzemiyette görülmüştür. Sizce bir mahzur görülmediği takdirde muntakaai alilerini tertiş bahenisile merkezden ayrılarak- Teşrinisaninin yedisi ile onuncu günü (7-10 Kasım) arasında Sivas'ta bulunmak üzere hareketinizin işaretini rica ederiz"¹⁶ denilmişti. Bu çağrı üzerine Sivas'a gecikerek gelen 15., 12., 20., 3. Kolordu komutanları (13. Kolordu Komutanı toplantıya gelememiş, fakat telgrafla onayı alınmıştı) ile Heyet-i Temsiliye arasında 16-29 Kasım tarihlerinde yapılan uzun toplantılardan sonra

¹⁶ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 348

bir protokol imzalamışlardı. 29 Kasım 1919 tarihli bu gizli protokolün konumuzu ilgilendiren maddeleri şöyleydi:

“1- Meclisi Milli'nin İstanbul'daki içtimaidaki mehazir ve mehalike rağmen hükümeti seniyenin hariçte içtimaa adem-i muvafakati yüzünden ve memleketi buhrana duçar etmekten ictinaben, İstanbul'da içtimai zarureti kabul edildi. Ancak atideki tedabirin ittihazı lüzumu takarrür etti.

a- Bilumum mebusları vaziyet hakkında tenvir ile münferiden mütalaalarını talep etmek.

b- Mebuslar İstanbul'a gitmeden evvel Trabzon, Sam-sun, İnebolu, Eskişehir, Edirne gibi mahallerde kısım kısım toplanarak Meclisi Milli'nin içtiamına nazaran gerek İstanbul'da ve gerek hariçte alınması lazım gelen emniyet tedabirin ve programımızın esasatını müdafaa edecek kuvvetli bir grubun vücuda getirilmesi esbabını tezekkür ve teemmül etmesi.

c- Teşkilatı cemiyyeti süratle teşmil ve tarsin için Kolor-du kumandanlarının muntika kumandanları ve ahziasker rüesası vasıtasile delaleti seria-ı fiiliyede bulunmaları.

d- Bircümle rüesayı memurini mülkiyeden her ihtimale karşı teşkilatı milliyeye sadakatte bulunacaklarına dair söz almak ve kendilerinin vesaiti mevcudeleri ile teşkilatı cemiyeti taazzuv ettirmeye sürati tevessüllerini talep etmek.

2- Meclisi Milli İstanbul'da ictima ettikten sonra mebusan emniyet ve serbesti tam ile ifayı vazifei teşriye eylemekte olduklarını teyid edeceği güne kadar Heyet-i Temsiliye şimdiye kadar olduğu gibi hariçte kalarak vazifei milliyesine devam edecektir. Ancak bircümle livalardan mebus olan zevattan intihab edilmek üzere birer, vilayet ve müstakil livalardan ikişer zatın nizamnamenin 8. maddesine istinaden Heyeti Temsiliye azası olarak Eskişehir kulübünde cem edilerek vaziyetin tavihi ve Meclis-i Mebusan'da sureti hareketin takriri tezekkür edilecektir. Bu içtimai mütekaip Heyet-i Temsiliye sureti münasebede takviye olunduktan sonra diğer zevat İstanbul'a Meclisi Milliye gidecektir. Heyet-i Temsiliye'nin vazifeye devam ettiği müddetçe teşkilatı milliyenin şekil ve tarzı faaliyeti nizamnemedede mündemic olduğu gibi olacaktır. Meclis-i Mebusan'ın emniyeti mutlaka içinde bulunduğunu teyid ettiği zaman Heyet-i Temsiliye nizamnamede mevcut salahiyetine istinaden umumi kongreyi ictimaa davet ederek 11. madde mucibince cemiyetin alacağı vaziyeti atiyenin takarrürünü kongrenin kararına terk edecektir. Kongrenin

mahalli içtımai ve sureti inikadı o zamanki ahval ve icabata tabi olacaktır. Kongrenin davet olunduğı zaman ile in'ikadı arasında geçecek müddet zarfında Heyeti Temsiliye hükümeti merkeziye ve Meclisi Mebusan rıyaseti ile mecburiyeti kat'ıyye görmedikçe münasebatı bulunamaz.

3- Paris Sulh Konferansı hakkımızda menfi bir karar verdiği ve hükümet ve meclisi millice kabul ve tasdik edildiği halde vesait seriai münasebe ile iradei milliye bilistimzac nizamnamede musarrah olan esasatın istihsaline çalışılacaktır.

M. Kemal, 15. Kolordu K. Karabekir, 20. Kolordu K. Ali Fuat, 3. Kolordu K. H. Selahattin, 12. Kolordu Erkânı Harbiye Reisi Şemsettin, Rasim, Mazhar Müfit, Vasıf, İbrahim, Süreyya, Hüseyin Rauf, Rüstem, Hüsrev, Bekir Sami, Ömer, Fevzi."¹⁷

Bu protokolde dikkat çeken birkaç unsurdan biri, Türk ulusal hareketinin oluşumunda ve gelişmesinde İttihat ve Terakki'den devralınan bir mirasın, yani askeri-politik önderliğin, başka bir deyişle ordunun rolüdür. İkinci de Meclisi Mebusan seçimlerine bir parti gibi katılan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin merkezi yönetici organı olan Heyet-i Temsiliye'nin kongrelerden aldığı yetkiyi kullanma tarzıdır.

Bu askeri-politik protokolden aldığı güçle Heyet-i Temsiliye, 17 Aralık 1919'da aldığı bir kararla "İstanbul'a daha yakın bir mahalle" yerleşmek için 18 Aralık'ta yola çıkarak Kayseri, Hacıbektas ve Kırşehir (buralarda çeşitli görüşmeler yaparak) üzerinden Ankara'ya doğru yola çıkmış ve 27 Aralık'ta Ankara'ya varmıştı. 29 Aralık'ta yayınlanan bir genelgeyle de "Heyet-i Temsiliye ile görüşmek için mebusların 5 Ocak 19120'den itibaren Ankara'ya gelmeleri"¹⁸ istenmişti. 2 Ocak'ta seçim sonuçları belli olmuş ve 3 Ocak'tan itibaren yolu Ankara'dan geçecek olan milletvekilleri Ankara'ya gelmeye başlamıştı.

d) Meclis-i Mebusan'ın Toplanması

Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanması çabaları Erzurum Kongresi'nin toplanmasından bir gün önce kurulan 3. Ferit Paşa hükümeti zamanında başlamıştı. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin yeni kurulan hükümete karşı başlattığı geniş bir

¹⁷ Age, s. 365-366

¹⁸ Gathard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaş Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar-* s. 82, TTK Basımevi - 1989

kampanya ile oluşturduğu kamuoyu baskısına karşı Sadrazam Ferit Paşa hükümeti genel seçimlerin yapılacağını açıklamıştı. Böylelikle hükümet tarafından sürekli ertelenen seçimlerin 4 Eylül'den itibaren yapılması gündeme gelmişti.¹⁹

Heyet-i Temsiliye, daha 13 Eylül 1919'da Sivas'tan "Askeri Birliklere, Vilayetlere, Bağımsız Sancaklara, Belediyelere, Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyelerine" gönderdiği bir genelgeyle; "Merkezi hükümet, milleti aldatarak mebus seçimlerini aylarca icra etmemiş olduğu gibi, son zamanlarda verdiği seçim emrini de türlü sebeplerle geciktirmekte ve ertelemektedir... Genel Kongre, orduyu ve milleti seçime davetle, aşağıdaki hususların süratle icrasını, milletin hayati meselelerinden kabul ve beyan eyler: Birincisi, Seçim hazırlıklarının, yürürlükteki bulunan kanundaki en asgari müddet zarfında icrası ve tamamlanması için, belediyeler ve Müdafaai Hukuk Cemiyetleri, tam bir faaliyetle çalışmalıdır. İkincisi, Sancaklardan çıkarılacak mebusların, nüfus miktarına göre sayısı hemen tespit olunan Heyet-i Temsiliye'ye şimdiden bildirilmelidir. Adaylar meselesi, daha sonra haberleşerek hallolacaktır. Üçüncüsü, gerek seçim hazırlıkları, gerek seçimlerin icrasında gecikmeye yol açacak sebeplerin, şimdiden iyice düşünülerek ortadan kaldırılması ve hiçbir gecikmeye meydan verilmeyecek, asgari müddet zarfında seçimlerin neticelendirilmesi"ni²⁰ istemişti.

Ali Rıza Paşa hükümeti bu süreci hızlandırarak 9 Ekim 1919 tarihli İhtihap Kararnamesi ile Meclis-i Mebusan'ın 6. Dönem seçimlerinin yapılması kararını almış ve iki dereceli olarak yapılan seçim süreci Aralık ayı içerisinde tamamlanmıştı. Heyet-i Temsiliye, 13 Ekim'de, "Meclis-i Mebusan'da milliyetperver grubun üstünlüğünün temini için Müdafaai Hukuk Cemiyeti esaslarına sadık ve ilmi iktidarları malum ve ahlaki karakterleri belli olan aşağıdaki zevatın mebus seçilmesine gayret edilmesi hakkında, özel olarak, aşağıdaki makamlara tavsiyeler"²¹ yazılması kararı almıştı.

¹⁹ Age, s. 62

²⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C-4, s. 24-25, Kaynak Yayınları, İkinci Baskı-2002

²¹ İstanbul gazetelerinde 3 Haziran 1919'dan itibaren seçimlerin yapılacağı haberleri yayınlanmaya başlanmış, 14 Haziran'da da İhtihabı Mebusan Kanunu Tadilatı (Meclis Seçimleri Yasasındaki Değişiklikler)

2 Ocak 1920'de açıklanan genel seçim sonuçları İstanbul gazeteleri tarafından "İttihatçıların büyük zaferi", Anadolu gazeteleri tarafından da "Müdafaai Milliye Cemiyetlerinin büyük başarısı" şeklinde verilmişti.²² Seçimler sonunda birçok yerde, büyük çoğunluğu eski İttihatçı olan Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin adayları ile bu derneğin desteklediği adaylar seçilerek mecliste çoğunluğu elde etmişti.

Amasya Protokolü'nde de karara bağlanan bu seçimlere katılması istenilen Rumlar ve Ermeniler, yapılan işin kendileri için "siyasal bir manevra" olduğunu iddia ederek seçimleri boykot etmiş, Yahudiler ise seçimlere katılmıştı. Seçimlere resmi olarak katılmayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda, seçim sonuçlarının belli olmasından sonra seçimlerin feshini istemiş ve Anadolu'dan milletvekili seçilmiş olan 20 kadar partilinin istifa etmesi için bildiri yayınlamıştı.

Erzurum Milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'a seçilmiş olan M. Kemal, bir sağlık raporu göndererek Meclis toplantılarına katılmamıştı."

Bu sırada M. Kemal, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'un dışında bir yerde, özellikle de Anadolu'da yapılmasını istemişti. Böylece Heyet-i Temsiliye'nin Meclis üzerinde etkili olmasını ve bu meclis kanalıyla Padişaha baskı yapılmasını, daha doğrusu hükümetin ele geçirilmesini hesaplamıştı. Fakat gerek yeni seçilen meclis üyeleri ve gerekse Heyet-i Temsiliye'nin diğer üyeleri bu görüşe ikna olmamıştı.²³

12 Ocak 1920'de İstanbul'a ulaşabilen 72 milletvekilinin katılımıyla toplanan Meclis-i Mebusan Sadrazam Ali Rıza Paşa tarafından açılmış ve Padişah Vahdettin adına açılış konuşmasını Dahiliye Nazırı Şerefi Paşa okumuştur.²⁴ Meclis Başkanlığı'na gelen 17 Aralık 1919 tarihli "Anadolu

haberleri çıkmıştı. Fakat bu seçim ancak 9 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa kabinesi zamanında yapılabildi.

²¹ Age, s. 285

²² Gatthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaş Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* - s. 82, TTK Basımevi -1989

" M.Kemal'in Erzurum milletvekilliği 9 Şubat'ta onaylanmıştı. M. Kemal, 15 Şubat 1920 tarihli "İltihab-ı kilye ve huvevza-ı eyser teşhisini" gösteren bir rapor alarak Meclis toplantılarına gelmemişti. (Rıdvan Akın, *TBMM Devleti-1920-1923*-, s. 43, İletişim Yayınları, Birinci Baskı-2001)

²³ K. Karabekir, *İstiklal Harbiniz*, s. 357-358. M. Kemal, *Nutuk*, C-I. s. 287-2909

²⁴ Gatthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaş Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* - s. 85, TTK Basımevi -1989

ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyete namına reis M. Kemal" imzalı yazıda şu görüşlere yer verilmişti:

"Heyet-i Milliye'miz, mukadderatı milliyeyi en meşru ve en kanuni mercii tedkik ve muhakemesi olan muhterem meclise tevdi etmiş olmakla müftehir ve bahtiyardır. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Teşkilatı altında kuvvetlerinin emellerini ve ruhlarını birleştirmiş olan meclisin nıgehbanı vaziyetindedir. İstiklal ve mevcudiyetinin sonuna kadar müdafaası uğrunda onun en fedakâr bir istinadgahıdır. Heyetimiz bu itibarla Meclis-i Milliye matuf olan amal ve metalibi milliyenin kuvvet ve mahiyeti hakkında olduğu gibi bugünden itibaren mebusını muhtereminin düşü tahammülüne raci kalacak olan mesuliyeti tarihiyenin derecesi hususunda muhterem mümessillerimizin vukuf ve metanetinden emin ve mutmain olarak tebrikatı ihtiramkaranesini takdim ve heyeti muhteremeye iblağını istirham eyler."²⁵

26 Ocak'ta Meclis-i Mebusan'ın geçici başkanlığına Celalettin Arif seçilmiş ve 31 Ocak'ta da Reşat Hikmet Meclis başkanlığına seçilmişti. Meclis başkanlığına seçilmesi nedeniyle yaptığı konuşmada Reşat Hikmet, "istiklal ve milli birlik" istemişti.²⁶ Reşat Hikmet'in 28 Şubat 1920'de ölümü üzerine 4 Mart'ta Meclis başkanlığına seçilen Celalettin Arif ise, meclisin feshine kadar bu görevi sürdürmüştü.

e) Meclis-i Mebusan'dan BMM'ne Geçiş Süreci

28 Ocak 1920'de yaptığı gizli bir toplantıda Misak-ı Milli kararını alan Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarından rahatsız olmaya başlayan İngilizler, Paris Barış Konferansı'na Osmanlı delegasyon başkanı olan Tefik Paşa'ya "Meclisi Milli'yi toplamamalı idiniz" demişti. 7 Şubat'ta Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini temsilen kurulan ve Mecliste çoğunluğu elinde bulunduran 88 kişilik Felahi Vatan (Vatanın Kurtuluşu) grubu da, 9 kişiden oluşan yönetim kurulunu belirleyerek daha örgütlü bir faaliyet sürdürmeye başlamıştı. 9 Şubat'ta bazı değişikliklerin de yapıldığı Ali Rıza Paşa kabinesinin programı okunmuş ve aynı gün yapılan oylamada

²⁵ Reşat Ekrem Koçu, *Türkiye'de Seçimin Tarihi* (1877-1950)

²⁶ Gatthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* - s. 87, TTK Basımevi -1989

* Geçen süre içerisinde Ali Rıza Paşa kabinesinde bazı değişiklikler yapılmıştı. Bu arada Mustafa Fevzi (Çakmak) 3 Şubat'ta Harbiye Nezaret'i'ne atanmıştı

Hükümet mecliste bulunan 108 milletvekilinden 104'nün evet oyu ile güvenoyu almıştı.²⁷

Meşrutiyet tarihinin yasama süresi bakımından en kısa süreli olan bu meclis döneminde; İttihatçıların 1913-1918 arasında Kanun-i Esasi'nin (Anayasanın) 36. maddesini değiştirerek uyguladıkları Kanun-u Muvakkat'ın kaldırılması; İzmir'in işgalindeki ihmalden dolayı Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Divan-ı Ali'ye (Yüce Divan'a) gönderilmesi girişimi; iki geçici Bütçe Kanunu; Ağnam Resmi (Hayvan Vergisi) gibi çeşitli yasalar çıkarılması meclisin siyasi iradesinin göstergesiydi.²⁸

Bu Meclis-i Mebusan, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlara dayanan ve aynı zamanda onların onayı anlamına da gelen Mondros Mütarekesi'nin çizdiği sınırlar içerisinde "vatanın bütünlüğü ve istiklali" için temel istekleri ifade eden Misak-ı Milli kararını da alarak Osmanlı İmparatorluğu yerine ikame edilecek olan yeni devletin sınırlarını belirlemişti.

i) Misak-ı Milli Kararının Niteliği ve Önemi

Meclisin 22 Ocak 1920 tarihli gayri resmi oturumunda oybirliği ile kabul edilen Misak-ı Milli belgesinin uluslararası kamuoyuna deklare edilmesi 17 Şubat tarihli olağanüstü toplantısında gerçekleşmişti. Misak-ı Milli kararı, Meclis-i Mebusanı Birinci Dönem BMM'ne bağlayan en önemli ideolojik ve siyasal belgeydi. Bu belgenin omurgasını Wilson Prensipleri çerçevesinde ve özünde ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını savunun self-determinasyon ilkesine dayalı meşruiyetçi ve barışçıl bir talep oluşturmuştu.²⁹ Ancak, Türk ulusal hareketi bu hakkı sadece kendisine tanıyarak Mondros Mütarekesine göre belirlediği sınırlar içinde kalan diğer ulusları üniter bir devlet sistemine, yani egemen ulus ve devlet temelinde üniter bir devleti kabule zorlamıştı.

Altı maddeyi içeren Misak-ı Milli metninin giriş bölümünde "Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Millet Meclisi üyeleri, devletin bağımsızlığının ve ulusun geleceğinin, haklı ve sürekli bir barışa kavuşmak için katlanabilecek özverinin en fazlasını gösteren aşağıdaki ilkelere eksiksiz uyul-

²⁷ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti-1920-1923-*, s. 43, İletişim Yayınları, Birinci Baskı -2001

²⁸ Age, s. 43

²⁹ Age, s. 44

masıyla sağlanabileceğini ve ilkeler dışında sağlam bir Osmanlı Saltanatı ve toplumunun varlığının sürdürülmesinin olanak dışı bulunduğunu kabul ederek şunları onaylamışlardır”³⁰ denilmiştir.

Misak-ı Milli'nin ilk üç maddesi ulusal sınırların tespitiyle ilgiliydi. Bu maddelerin içerikleri şöyleydi:

Birinci Madde; “Osmanlı Devleti'nin özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu 30 Ekim 1918 günkü Mondros Mütarekesi yapıldığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerinin (o sırada Hatay ve Musul bölgesi Türk egemenliği altındaydı) geleceğinin halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerekir; söz konusu Silah Bırakışımı çizgisi içinde din, soy ve amaç birliği bakımlarından birbirine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, ister bir eylem, ister bir hükümet olsun, hiçbir nedenle birbirinden ayrılamayacak bir bütündür.”

İkinci Madde; “Halkı, özgürlüğe kavuşunca, oylarıyla Anavatanı katılmış olan üç il (Kars, Ardahan ve Batum Livaları) için gerekirse yeniden halkın serbest oyuna başvurulmasını kabul ederiz.”

Üçüncü Madde; “Türkiye ile yapılacak barışa değin ertelenen Batı Trakya'nın hukuksal durumunun belirlenmesi de, halkının özgürce açıklayacağı oya göre olmalıdır.”³¹

Misak-i Milli kararlarının niteliği ve tarihsel açıdan önemi üzerine bazı vurgular yapmak gerekirse şunlar söylenebilir:

1- Heyet-i Temsili'ye tarafından Wilson Prensipleri'ne dayalı bir ateşkes olarak kabul edilen Mondros Ateşkesi'nin onaylanmasıydı.

2- Mondros Ateşkesi'nin ve onun belirlediği sınırların yeni devletin sınırları olarak kabulüydü.

3- Azınlıklar sorununun Ermeni ve Rum, yani gayrimüslimlerin hakları olarak ele alınması ve bu bağlamda çözümlenmesiydi.

4- Müslüman halklar bağlamında ele alınan Kürtlerin kendi kaderlerini belirleme haklarının reddiydi.

³⁰ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları. I.Cilt (1920-1945)*, s. 15, Türkiye Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, İkinci Baskı -1989

³¹ Age, s. 15

5- Erzurum ve Sivas Kongre kararlarının Meclis-i Mebusan tarafından da tanınmasıydı.

6- 'İkili iktidar' konumunda olan Heyet-i Temsiliye'nin önünün açılmasıydı.

7- Sevr'e giden yolda bir başlangıç olan Paris Konferansı'na karşı ulusal bir yanıt niteliğindeydi.

Ve tabii ki bütün bunlar, Türk ulusal hareketinin bir siyasal programını oluşturmuştu.

ii) Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin İstifası

Bu sırada hem Anadolu'daki Kuvayı Milliye direnişlerinin giderek genişlemesi ve özellikle Ege bölgesinde Yunanlılara karşı başarılar elde etmeye başlaması giderek tarafların konumunu değiştirmeye başlamıştı. Hem Yüksek Komiserlerin (İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcileri), hem de Ankara'da ikinci bir hükümet gibi faaliyetini sürdüren Heyet-i Temsiliye'nin baskısı altında kalan sadrazam Ali Rıza Paşa, aynı zamanda Padişah Vahdettin ile de uyum içinde olmaya çalışıyordu.

Yüksek Komiserlerin verdikleri notaları devamlı olarak reddeden Ali Rıza Paşa, Felahı Vatan toplantısında "Kuvayı Milliye"nin ikinci bir hükümet şeklinde görünmemesini" rica ederek padişahın hükümet üzerindeki iradesini vurgulamıştı. Bu konuşmayı 19 Şubat'ta kendisine aktaran Hüseyin Rauf'a M. Kemal'in yanıtı, "Hükümetin Kuvayı Milliye'nin muhafazasına taraftar olup olmadığını kati olarak bildirmesi lazımdır" şeklinde olmuştu.³² Hükümeti kesin ve net bir tavır almaya zorlayan Mustafa Kemal, kendi yaptığı hamlelerle siyasi inisiyatifi ele geçirmeye çalışıyordu.

2 Mart'ta Yüksek Komiserlerin "Maraş ve Milne Hattı" konusunda hükümete yeni bir nota vermesi üzerine Ali Rıza Paşa kabinesi 3 Mart'ta istifa etmişti.* Maraş sorunu, İngilizlerin Urfa, Maraş ve Antep'ten ikili anlaşma ile çekilmelerinin ardından buraların Fransızlar tarafından işgal edilmesiyle ortaya çıkmıştı. Milne Hattı sorunu ise, Yunanlıların karşısında bulunan Kuvayı Milliye'nin üç kilometre daha geriye çekilmesi hakkındaki talebiydi.

³² Gathard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaş Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*- s. 89-90, TTK Basımevi -1989

* İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck raporunda " M. Kemal'i ve aynı zamanda Müttfikleri tatınin edemediği için Ali Rıza istifa etti" demişti.

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifasıyla yeni bir hükümet bunalımı başlamıştı. Bunun üzerine, Felahi Vatan Grubu, grup Başkanı ve Meclis başkan vekillerini padişaha göndererek, memleketin yeni buhrana tahammülünün olmadığını, Meclisin görevini sürdürmesini ve meclis çoğunluğunun iradesine göre yeni bir hükümetin kurulmasını istemişti.³³

6 Mart'ta Padişah Vahdettin ile görüşen Meclis Başkanı Celalettin Arif Bey padişaha sunduğu yazılı bir başvuruda özetle şunları vurgulamıştı: "Buhranı vükelanın devamının Anadolu'da pek büyük galeyan ve heyecan efkara sebebiyet verdiği, nahiyelere varıncaya kadar her taraftan gelen yüzlerce telgrafnameler varıncaya kadar münderecatından müsteban olmaktadır. Keza Meclisi Mebusan'ın haleti ruhiyesi de bu merkezdedir.(...) Amali milliyeyi tatmin edemeyecek bir kabinenin mevkii iktidara memaliki Osmaniye'de hayatı milliyeyi tehlikeye ilka edebilecek vakayii müessife tevlidine sebebiyet verebilir.(...) Amali milliyeye muhalif bir kabinenin tesiratile şarktan gelebilmesi muhtemele olan seyli beliyeye mukavemet kuvveti münkesir ve bunun da cereyana karşı mevcut azim ve kuvveti duçarı zaf olabilir. (...) Anadolu, Heyeti Mebusan-ı serbest addedemeyerek yeniden icrayı intihabat ile Meclisi Milliye toplayarak müdafaa hukuku devlet ve millet vazifesini ifaya teşebbüs etmesi dahi varidi hatırdır"³⁴ demişti.

Bu gelişmeler üzerine Ali Rıza Paşa hükümetinde de görev alan Salih Hulusi Paşa 8 Mart'ta yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. 10 Mart'ta ise, "Meclis-i Mebusan Anadolu'da toplanıp daha büyük bir tehlikeye sebep olabilir" uyarılarına rağmen İtilaf Devletleri tarafından Londra'da İstanbul'un işgaline karar verilmişti. 13 Mart'ta Curzon'un talimatını alan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri hemen hareket geçmiş ve 16 Mart'ta da Üç Yüksek Komiser'in kararıyla İstanbul fiilen işgal edilmişti.³⁵

Dört ayrı bildiri yayınlarak işgal uygulamalarını ilan eden İtilaf Kuvvetleri Komutanı General Wilson, 15 Mart tarihli gizli bir raporunda genel durumu en özlü bir şekilde şöyle özetlemişti: "Bütün politik kudret milliyetçi liderdedir. Halkın çoğunluğu savaşıardan yorgundur. Bununla birlikte

³³ M. Kemal, *Nutuk*, C-3, Vesika-242, s. 1214, MEB Basımevi, Sekizinci Baskı -19167

³⁴ Age. s. 1216-1217

³⁵ Gathard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaş Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar-* s. 92-93, TTK Basımevi -1989

vatanlarını korumak için müthiş bir şekilde savaşıacaklardır. Bütün ordu birlikleri milliyetçilerle birleşmişlerdir"³⁶ şeklinde yazmıştı.

16 Mart'ta İtilaf Devletleri, gemilerde bekleyen askerlerini karaya çıkartarak İstanbul'un belirli merkezlerini işgal etmiş ve 150 kadar asker ve sivil aydını tutuklamıştı. İtilaf kuvvetleri Meclis-i Mebusan'ıda basarak milletvekillerinin bir kısmını ve bu arada Felahi Vatan grubunun önderleri konumunda olan Hüseyin Rauf, Kara Vasıf, Faik, Şeref ve Numan'ıda tutuklamıştı. Tutuklananlardan 50'si Malta Adası'na gönderilmişti.³⁷

Bu gelişmeler karşısında Sadrazam Salih Paşa hükümeti, bir yandan durumu şiddetle protesto ederken, bir yandan da halkı "cümlemin kemali sükun ile iş ve güçleriyle meşgul olmalarını tavsiye" etmişti. Aynı gün Ankara'da bir bildiri yayınlayan M. Kemal'de "Devleti Osmaniye'nin yedi yüz senelik hayat ve hakimiyetine hitam verildi" demişti. K. Karabekir ise, Erzurum'daki İngiliz Komiser Rawlinson'u tevkif etmiş ve İstanbul'un işgalini protesto için Erzurum'da bir miting düzenlemişti.³⁸

18 Mart 1920'de toplanan Meclis-i Mebusan'da, meclise yapılan baskın şiddetle protesto edilmiş ve bu olayın, "Parlamentoların anası Britanya parlamentosuna ve bu tertip tarihi vakalara defalarca sahne olan Fransız ve İtalyan parlamentolarına" duyurulması kararı alınmıştı. Daha sonra da, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni, Sinop Milletvekili Rıza Nur, Bolu Milletvekili Tunah Hilmi Bey ve arkadaşları (17 imzalı) tarafından verilen bir önerge ile Meclis-i Mebusan çalışmalarını tatil etmişti. Oybirliği ile kabul edilen bu önergede şunlar yazılmıştı:

"Harbi umuminin memleketimiz için müsait olmayan şartlar dahilinde sona ermesi hasebiyle elim bir tarihi vazifenin ifasına davet olunan Meclis-i Mebusan, ahiren Hilafet ve Saltanatı seniyyenin merkezinde gayri tabii hadiselerin ortaya çıkması ve meşrutiyetle idare olunan memleketlerin kaffesinde milletvekillerine temin edilen dokunulmazlık ve muaflığın, zorlayıcı olaylar sebebiyle ortadan kalmış olması hasebiyle, mebusluk vazifelerinin icaplarını, memleketin halihazır durumuyla uyuşturmak imkanından mahrum kalmıştır. Her şeyden evvel, fikir hürriyeti, hür ve müsta-

³⁶ Age, s. 93

³⁷ Age, s. 94

³⁸ Age, s. 94

kil vicdana vabestedir. Bu mukaddes vazifenin emniyetle ifasına imkan veren bir hal ve durumun elde edilmesine intizaren umumi toplantıların tehirini teklif ederiz.”³⁹

Bu gelişmeler üzerine Salih Paşa kabinesi 2 Nisan’da istifa etmiş ve yerine 5 Nisan’da Damat Ferit Paşa’nın dördüncü kabinesi kurulmuştu. 8 Nisan’da M.Kemal “Düşman süngülerine dayanan Damat Ferit Kabinesini tanımıyoruz”⁴⁰ diyen bir bildirisi yayınlanmıştı. 11 Nisan’da ise, Padişah Vahdettin tarafından “Kanuni Esasi’nin 7. maddesine dayanarak 4 ay sonra yeniden toplanmak üzere meclis feshedilmişti.”⁴¹ Padişahın fesih kararı Başbakan Damat Ferit Paşa tarafından mecliste hazır bulunan 25 milletvekiline okunmuş ve meclis kapatılmıştı.

Böylelikle Meclis-i Mebusan’ın çalışamaz hale gelmesi, fiili olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin (ARMHC) tüzüğünün 4. maddesinin uygulamaya konulması, başka bir deyişle ARMHC’in ülke yönetimini üstlenmesi anlamına”⁴² geliyordu.

ARMHC’nin bu konuyla ilgili maddesi şöyleydi: “Madde: 4 –Hükümeti Osmaniye bir tazyiki düveli karşısında mülkümüzün herhangi bir cüzünü terk ve ihmal etmek ıztırasında bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak idari, siyasi, askeri vaziyetlerin tayin ve tespiti:

“Hükümeti Osmaniye bir tazyiki düveli karşısında (Allah göstermesin) vatani umuminin izmihlali namına bir mukaddeme demek olan buraları terk ve ihmal etmek ıztırasında bulunduğu takdirde, yani vatanımızın Hükümeti Osmaniye’ye ve makamı hilafete merbutiyeti, muahedat imza edilmek ve Düveli İtilafîye’ye ve muhtıra ve notalar ita olunmak suretiyle veya kanaat bahş olacak vesaiki sairei siyasiye ile terk ve ihmal olunduğu tahakkuk eylediği halde, Hilafeti Mukaddese’ye ve Saltanatı Osmaniye’ye olan merbutiyetimizi muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal bir idarei muvakkate teşekkül edecektir. Ve halen mevcut olan teşkilat ve kavanini mevzuai Devlet Aliyei Osmaniye daire-

³⁹ Ahmet Gürkan, *1919-1973 Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar*, s. 14, Güneş Matbaacılık Ankara- 1973

⁴⁰ Gatthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaş Kronolojisi-Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*- s. 96-97, TTK Basımevi -1989

⁴¹ Age, s. 98

⁴² Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet –İkinci Grup-* s. 82, İletişim Yayınları -2003, Üçüncü Baskı

sinde tedviri umura devam edilecektir. Ve bilcümle, mülki ve askeri rüesa ve memurini devlet işbu idarei muvakkateye tabi olacaktır.”⁴³

2. Büyük Millet Meclisi'nin Oluşumu

a) Meclisin Açılışı

Bundan sonra her şey son derece hızlı bir şekilde gelişmiş ve zaten böyle bir süreçte hazırlıklı olan Heyet-i Temsiliye Ankara'nın yolunu açan adımları atmakta gecikmemişti. Hızla harekete geçen Heyet-i Temsiliye, 17 Mart 1920 de M. Kemal imzasıyla, bütün komutanlara, vali ve mutasarrıflara ve Müdafai Hukuk Cemiyetleri ile Belediye Başkanları'na bir bildiri göndermişti. Bildiri de gelişmeler anlatıldıktan sonra “Nihayet bugün İstanbul'u cebren işgal etmek suretiyle Osmanlı devletinin 700 senelik hayat ve hakimiyetine son verildi. Yani bu gün, Osmanlı milleti, medeni kabiliyetinin, hayat ve istiklal hakkının ve bütün geleceğinin müdafasına davet edildi. İnsanlık cihanının takdirkar bakışları ve İslam aleminin kurtuluş emelleri, hilafet makamının ecnebi tesirlerden kurtulmasına ve milli istiklalin geçmiş nam ve şöhretimize layık bir iman ile müdafaa ve teminine bağlıdır”⁴⁴ denilmişti.

Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarına süresiz olarak ara vermesinin hemen ardından Heyet-i Temsiliye, Kurucu Meclis niteliğinde yeni bir Meclisin toplanmasına karar verirken, Meclis-i Mebusan'ın aynen Ankara'da toplanmasına ya da Padişah ve İstanbul hükümetinin Ankara'ya çağrılmasına kadar, çeşitli alternatifleri tartıştıktan sonra ortalama bir yol bulmuştu. Bu karar, “Olağanüstü Yetkilerle Donatılmış Bir Meclis”in Ankara'da toplanması ve bunun için seçim yapılmasıydı.⁴⁵

“Buna göre Ankara'da toplanacak Meclis, Kurucu Meclis adını taşıyacak. Her livayı temsilen beşer üye seçilecek, seçimlere gayrimüslimlerin katılmaması sağlanacak, her parti, cemiyet ve zümre tarafından kurucu meclise aday gösterilebilecekti. Ayrıca seçimlerin süratle tamamlanabilmesi için yalnızca liva, il idare ve belediye meclisi üyeleriyle

⁴³ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C-1, s. 223, Türk Tarih Kurum Yayını -1988, Üçüncü Baskı

⁴⁴ Ahmet Gürkan, *1919-1973 Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar*, s.18, Güneş Matbaacılık Ankara -1973

⁴⁵ Şaban İba, *Ordu Devlet Siyaset*, s. 70

Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyeleri oy kullanma hakkına sahip olacaktı.⁴⁶ Yani meclise “yeni üye seçiminde, seçim kanunu gereğince katılacak olan olağan ikinci seçmenlerin yanı sıra, liva ve il idare ve belediye meclisi üyeleriyle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yönetim kurulu üyeleri de oy kullanacaktı.”⁴⁷

19 Mart 1920’de Kolordu komutanlıklarına, vilayetlere ve bağımsız livalara Heyet-i Temsiliye adına telgrafla bir genelge gönderen M. Kemal, Meclis-i Mebusan’ın milletvekillerini Ankara’ya davet etmiş ve bir kısım milletvekillerinin de yürürlükteki seçim kanununa göre yeniden seçilmesini istemişti. M. Kemal meclisin Ankara’da toplanması için gönderilecek Genelge’yi, daha etkili olması bakımından o sırada Düzce’de bulunan Meclis-i Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey’in imzası ile göndermek istemişti. Ancak Celalettin Arif Bey, “Kanuni Esasi’de böyle fevkalade bir Meclisin toplanabilmesine dair bir kaydın mevcut olmadığı” iddiasıyla kabul etmemiş ve bunun üzerine Genelgeyi M. Kemal Heyet-i Temsiliye adına imzalamıştı.

“İntihabı Mebusan Hakkındaki Tebliğ” adındaki 12 maddelik bu Genelge de “Devlet merkezinin İtilaf Devletleri tarafından resmin işgali, devletin teşrii, adli ve icrai kuvvetlerini işlemez hale getirmiş ve bu vaziyet karşısında vazife yapma imkânı göremediğini resmen hükümete tebliğ eden Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Şu halde devlet merkezinin dokunulmazlığı, milletin istiklalini ve devletin kurtulmasını temin edecek tedbirleri düşünüp tatbik etmek üzere millet tarafından fevkalade selahiyeti haiz meclisin Ankara’da toplamağa daveti ve dağılmış olan mebuslardan Ankara’ya geleceklerin bu meclise katılması zaruri görülmüştür. Aşağıda dercedilen talimatla mucibince seçimlerin yapılması”⁴⁸ istenmişti.

“Kolordu Kumandanlarına, Vilayetlere, Müstakil Livalara tebliğ olunan” genelgenin maddeleri de şöyleydi:

“1- Ankara’da fevkalade salahiyyete (olağanüstü yetkilerle) sahip bir Meclis, millet işlerini idare ve murakabe etmek üzere toplanacaktır.

⁴⁶ Ahmet Demirel, Birinci Meclis’te Muhalefet -İkinci Grup- s. 82, İletişim Yayınları- 2003, Üçüncü Baskı

⁴⁷ Age, s. 82

⁴⁸ Ahmet Gürkan, 1919-1973 Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar, s. 18, Güneş Matbaacılık Ankara-1973) istenmişti.

2- Bu meclise aza seçilecek kimseler, mebuslar hakkın-
da kanuni şartlara tabidiler.

3- Seçimlerde livalar esas alınacaktır.

4- Her livadan aza seçilecektir.

5- Her liva, kazalarından getirteceği ikinci seçmenlerden ve liva merkezinin ikinci seçmenlerinden ve liva idare ve belediye meclisleriyle, liva müdafaai hukuk idare heyetleri-
nin ve vilayetlerde vilayet merkezi heyetlerinden ve vilayet idare meclisleriyle vilayet merkezi belediye meclisinden ve vilayet ile merkez kazası ve merkeze bağlı kaza ikinci seç-
menlerinden toplanmış bir meclis tarafından ayın günde ve aynı celsede seçimler yapılacaktır.

6- Bu meclis azalığına, her fırka, zümre ve cemiyet tara-
findan aday gösterilmesi caiz olduğu gibi, her ferdin de bu mukaddes cihada fiilen katılması için, müstakilen adaylığı-
nı istediği yerde ilana hakkı vardır.

7- Seçimlere, her yerin en büyük mülkiye memuru baş-
kanlık edecek ve secimin selameti için seçimlerden mesul olacaktır.

8- Seçim, gizli rey ve mutlak ekseriyetle yapılacak ve reylerin tasnif, meclisin, içinden seçeceği iki aza tarafından, fakat meclis önünde yapılacaktır.

9- Seçim neticesinde, bütün azanın imza veya şahsi mühürlerini ihtiva eden üç nüsha mazbata tanzim olunacaktır. Mazbataların bir nüshası, mahallinde saklanarak, diğer iki nüshasının biri, seçilen kimseye verilecek, diğeri Meclise gönderilecektir.

10- Azaların alacakları tahsisat, sonradan Meclisçe kararlaştırılacaktır. Ancak azimet harcırahları, seçim meclis-
lerinin zaruri masraflar hasebiyle takdir edeceği miktar üzerinden, o yer hükümetlerince temin olunacaktır.

11- Seçimler, nihayet 15 gün içinde ekseriyetle Anka-
ra'da toplanabilmek üzere bitirilerek, azalar yola çıkarılacak ve nitece, azanın isimleriyle birlikte derhal bildirilecektir.

12- Telgrafın alındığı saat bildirilecektir.”⁴⁹

Bu genelgeye göre seçim iki dereceli, gizli, mutlak ço-
ğunluk esasına göre ve 15 gün içinde yapılacak ve sorumlu-
luk ilgili yerin en büyük mülki amirine ait olacaktı. Seçim-
ler, pek çok yerde zorlukla ve ordu komutanlarının çabala-
rıyla yapılmıştı. Hatta bazı yerlerde yapılamamış ve isimler belirlenerek çağrılmıştı. Her liva bir seçim çevresi olarak

belirlenmiş ve nüfusuna bakılmaksızın her livadan beşer üye seçilmişti.

BMM'nin 21 Nisan 1920 günü belirlenen açılış programı kolordu ve tümen komutanlıkları ile bütün valiliklere, müstakil liva mutasarrıflıklarına, Müdafaai Hukuk Cemiyetleri merkezlerine ve Belediye başkanlıklarını bir genelge ile gönderilmişti. Heyet-i Temsiliye adına M. Kemal imzasıyla gönderilen 5 maddelik açılış programı şöyleydi:

“1- Bimennikilkerim (*Allahın lütfü keremiyle*) Nisan 23 Cuma günü, Cuma namazından sonra, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2- Vatanın istiklali, yüce Hilafet makamının ve saltanatın kurtulması gibi en mühim ve hayati vazifeleri ifa edecek olan bu “Büyük Millet Meclisi'nin” açılma gününü Cuma'ya tesadüf ettirmekle adı geçen günün mübarek oluşundan istifade ve bütün Mebusanı kiram hazretleriyle Hacı Bayramı Veli Camii şerefinde Cuma namazı kılınarak ve Kur'an-ın nurlarından ve Salatu Selam'dan da feyiz alınacaktır. Namazdan sonra Peygamber Efendimizin mübarek Sakalı Saadet ve Sancağı şerifi taşıyarak daireyi mahsusaya gidilecektir. Daireyi mahsusaya girmezden evvel, bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. İşbu merasimde camii şeriften başlanarak daireyi mahsusaya kadar Kolordu Kumandanlığı'nca askeri kıtalar ile hususi tertibat alınacaktır.

3- O günün kutsiyetini teyit için bu günden itibaren merkezi vilayette vali beyefendi hazretlerinin tertibiyle hatim ve Buhariyi şerefine okunmasına başlanacak ve Hatmi Şerif'in son aksamı (ayetleri ve duası) tebrürken Cuma günü namazdan sonra daireyi mahsusaya önünde ikmal edilecektir.

4- Mukaddes ve yaralı vatanımızın her köşesinde aynı surette bu günden itibaren Buhari ve Hatmi şeriflerin okunmasına başlanarak Cuma günü ezandan evvel minarelerde Salavatı Şerife okunacak ve Hutbe esnasında Halife-miz Padişah Efendimiz hazretlerinin namı (ismi) hümayunları anılırken Zati Şaheneleri ile ona ait bütün memleketlerin ve bütün tebasının (vatandaşların) bir an evvel kurtuluş saadetine kavuşmaları duası ilave olarak okunacak ve Cuma namazının kılınmasından sonra da hatmin geri kalan kısmı ikmal edilerek Hilafet ve Saltanat makamının ve bütün vatan parçalarının kurtarılması maksadıyla girişilen milli gayretlerin kutsiyeti, ve her millet ferdinin kendi vekillerinden mürekkep olan bu Büyük Millet Meclisi'nin tevdi

edeceği vatani vazifeleri yerine getirme mecburiyeti hakkında vaazlar verilecektir. Bundan sonra Halife ve Padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtulup selamet ve istiklalimiz için dua edilecektir. Bu dini ve vatani merasimin icrasından ve camilerden çıktıktan sonra Osmanlı beldelerinin her tarafında hükümet makamına gelinerek Meclisin açılından dolayı resmi tebrikler kabul edilecektir. Her tarafta Cuma namazından evvel münasip surette Mevlidi Şerif okunacaktır.

5- İşbu tebliğin hemen neşri tamimi için her vasıtaya müracaat olunacak ve acele ile en uzak köylere, en küçük askeri kıtalara, memleketin bilumum teşkilat ve müesseselerine ulaştırılması temin edilecektir. Ayrıca büyük levhalar halinde her tarafa asılacak ve mümkün merteye bastırılıp çoğaltılarak meccanen dağıtılacaktır.

6- Cenabı Hak'tan kamil ve muvaffakiyet niyaz olunur"⁵⁰

"23 Nisan 1920 günü bu programa uygun olarak önce Hacı Bayram Camiinde bütün milletvekilleri ile birlikte Cuma namazı kılınmış, hoca hutbede Meclisin açılışının önemini anlatmış ve namazdan sonra ayetler okunmuştur. Daha sonra Hacı Bayram Veli'nin, üzerinde ayetler yazılı sancağı çıkarılmıştı. Ayrıca bir rahle üzerine yeşil örtü serilmiş ve bunun üzerine de bir Kuranı Kerim ve peygamberin Sakalı şerifi konulmuştu. En önde ruhani sancak, onun ardında Sinop Mebusu Hoca Abdullah Efendi'nin başında tuttuğu rahle ve onunda arkasında hocalar, şeyhler, kalpaklı ve fesli mebuslar ile ileri gelen idareciler. Yüksek rütbeli askerler olduğu halde Meclis binasına doğru yürüyüşe geçilmişti. Meclis önünde kurbanlar kesilmiş ve Bursa Mebusu Fehmi Hoca tarafından dualar okunduktan sonra meclis binasına girilmişti." Hacı Bayram Veli'nin sancağı

⁵⁰ Age, s. 23-24

* 10 Nisan 1920'de Mebusların çoğu Ankara'ya gelmişti, ancak Meclis için yapılmış bir bina yoktu. Enver Paşa tarafından 1915 de Ulus meydanında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait kulüp binası olarak yaptırılmasına başlanılmış ve henüz tamamlanmamış olan binanın meclis olarak kullanılmasına karar verilerek alalecele hazırlanmıştı. Ulucanlar İlkokulu'nun kiremitleri ile çatının açık yerleri kapatılmış, Öğretmen Okulu'nun oturma sıraları getirilmiş, elektrik tesisatı olmadığı için gaz lambası takılmış, kürsü yapılmış, iki odun sobası konulmuş ve bir odası da Mescit yapılmıştı. Ayrıca, Kuranı Kerim'den alınan "Ve emrühüm şura beynehüm" (Onların işleri, aralarında müşavere üledir) sözleri bir büyük levha halinde yazılıp duvara asılmıştı.

kürsüye örtülmüş ve üzerine de Kuran-ı Kerim ve Sakalı Şerif yerleştirilmiş ve Hatmi şeriflerinin duası Meclisin açılışı için okunmuştu.⁵¹

Büyük Millet Meclisi", öğleden sonra 1.45'de en yaşlı üye olan Sinop Mebusu Şerif Bey'in konuşmasıyla açılmış ve M. Kemal'in önerisiyle seçilmiş milletvekillerinin mazbatalarının incelemek üzere bir komisyon kurulduktan sonra o günkü oturuma son verilmiştir. 24 Nisan 1923'de saat 10'da toplanan Meclis 120 kişiyle toplanmış ve başkan seçimine geçilmiştir. M. Kemal 110 oyla birinci başkanlığa, Celalettin Arif Bey'de 109 oyla ikinci başkanlığa seçilmişlerdi.

Meclisin açılışına katılamayan Kazım Karabekir'in "15. Kolordu'nun milli meclisimizin emrinde olduğunu kemal-i hürmetle arz eylerim" şeklindeki telgrafı ayakta alkışlanmıştı. Çünkü bu durum, meclisi daha işin başında örgütlü bir orduya sahip olan meclis konumuna yükseltiyordu. 15 Eylül 1920'de kabul edilen 18 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 4. Maddesi ile Ordu ve Kolordu Komutanlığı görevlerinin Meclis Üyeliği ile bağdaşabileceği de öngörülmüştü. 13 Eylül 1920'de Vekiller Heyeti Programında; Ordunun, BMM'nin ordusu olduğu, emir ve komuta yetkisinin BMM'nin manevi şahsiyetinde bulunduğu ve komutaya ait işlerin Genelkurmay Bakanlığı tarafından yürütüleceği belirtilmişti.

Bu dönemde, Milletvekilleri aynı zamanda memur olabiliyorlardı, bu nedenle Meclis'in yarından fazlasını askeri ve sivil memurlar oluşturmuştu. Milletvekillerinin çoğu aynı anda Komutanlık, Valilik, Büyükelçilik, Kaymakamlık, Yargıçlık, Öğretmenlik gibi görevleri de yapıyorlardı. Böylece, yasama ve yürütme gücünü ellerinde tutanlar aynı zamanda kararların uygulayıcısı olarak çalışıyorlardı. Özellikle Ordu Komutanları hemen her yerde yürütme gücünü

(Ahmet Gürkan, 1919-1973 Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar, s. 22 Güneş Matbaacılık Ankara -1973)

⁵¹ Age, s. 24-25

" Meclisin adı tartışma konusu olmuş, Türk Ocağı kökenli bazı milletvekilleri Meclise "Kurultay" adını vermek istemiş, bir kısmı "Meclis-i kebir-i milli" üzerinde durmuş, sonuçta Fransız devrimi terminolojisinden devralınan "Büyük Millet Meclisi" adı (daha sonra başına Türkiye konulmuş) benimsenmişti. (Rıdvan Akın, TBMM Devleti -1920-1923-, s. 49, İletişim Yayınları, Birinci Baskı -2001)

ellerinde tutuyorlardı. Askeri birlikler her türlü ihtiyaçlarını halktan ikna ya da zor kullanarak karşılıyorlardı.⁵²

b) Meclisin Bileşimi ve Niteliği

Heyet-i Temsiliye'nin bu tebliğine göre yapılan seçimler, pek çok yerde zorlukla ve ordu komutanlarının çabalarıyla yapılmış, hatta bazı yerlerde yapılamamış ve isimler belirlenerek çağırılmıştı. Zaten, uygulanan seçim sistemine göre de, ikinci seçmen denilen ve esas olarak illerdeki mülki ve askeri yetkililer, il idaresi ve belediye meclisi üyeleri ile Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin yönetim kurullarından oluşan heyetler tarafından belirlenmişti. Böylelikle birinci meclise 232 yeni temsilci seçilmişti. Ayrıca Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından 92, biri Yunanistan'dan diğerleri de Malta'daki sürgünlerden 14 milletvekili daha gelmişti.⁵³

BMM, İstanbul'dan gelebilen Meclis-i Mebusan üyeleri ile yeniden milletvekili seçilenlerden oluşmuştu. Seçilenlerin ve İstanbul'dan katılanların toplam sayısı 414 kişiyi bulmasına karşın meclisin tam üye sayısı 390 kişi olarak belirlenmişti. TBMM'nin tam üye sayısı 390 kişiydi. Bu üyelerin yarıdan fazlası (233 kişi) asker, memur ve diğer aydınlardan oluşmuştu. 47 din adamı vardı. Geriye kalanlar ise, çiftçi, tüccar, aşiret reisleri gibi kişilerdi. 233 kişilik aydınlardan ise, 54'nü askerler oluşturuyorlardı.⁵⁴ Başka bir ifade ile TBMM üyelerinin % 28'i memurlardan ve öğretmenlerden, % 15'i askerlerden, % 13'ü hukukçulardan, % 9'u serbest meslek sahiplerinden, % 6'sı çiftçilerden oluşmuştur.⁵⁵

⁵² Şaban İba, *Ordu Devlet Siyaseti*, s. 71, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul -1998

⁵³ Gencay Şaylan, *TBMM Kuruluşu ve Gelişimi, Cumhuriyet Dönemi, Türkiye Ansiklopedisi*, s. 2662

⁵⁴ Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, s. 54, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul -1979

* Asker kökenli milletvekillerinin BMM'de yıllara göre oranları şöyledir: I. Mecliste (1920-1923) % 15, II. Mecliste (1923-1927) % 20, III. Mecliste (1927-1935) % 19, IV. Mecliste (1935-1939) % 16, V. Mecliste (1939-1943) % 18, VI. Mecliste (1943-1946) % 16, 1. ve 2. mecliste bütün Ordu ve Kolordu Komutanları milletvekilidir. İlk Hükümetin kuruluşundan itibaren Savunma, Bayındırlık, Ulaştırma ve İçişleri Bakanlarının asker olması bir gelenek haline gelmiştir. Hiç bir asker bakanın yer almadığı ilk hükümet ancak 1948'de "demokrasiye geçiş" arifesinde kurulmuştur.

⁵⁵ O. Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 59, Gündoğan Yayıncılık -1993

A. Gürkan'ın yaptığı tespitlere göre de Birinci Meclis'teki milletvekillerinin mesleklerine göre dağılımı şöyleydi: Sivil bürokrasiden gelen memur ve emeklilerin sayısı 115, din adamları 51, askeri bürokrasiden gelen subaylar 46 (10 tanesi paşa), çiftçiler 37, tüccarlar 29, avukatlar 15, şeyhler 6, gazeteciler 5, toprak ağası 5, aşiret reisi 2 ve 2'de mühendis seçilmişti.⁵⁶ G. Şaylan ve A. Özer'in de 390 kişi olarak belirlediği bu sayı, Tunaya'da 337, Damar Arıkoğlu'nda 318 kişi olarak verilmiştir. M.Kemal ise meclisin açılış konuşmasında 341 kişiden söz etmiştir. TBMM Vakfı adına F. Çoker başkanlığında yapılan bir araştırmaya göre de bu sayı 437 kişiyi bulmaktadır.⁵⁷

Birinci Meclis'e seçilen milletvekillerinin sayısı konusunda ortaya çıkan farklılıklar meclisin oluşum koşullarından, yani iki seçim süreciyle oluşmasından ve alelacele toplanmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca, meclis çalışmalarını başlar başlamaz seçilen iki Encümen (içlerinde M. Kemal ve İ. İnönü'nde bulunduğu 15 kişilik Birinci ve İkinci Encümenler) milletvekillerinin seçim mazbatalarını incelemiş ve bir kısmını kabul etmemiştir. Milletvekili seçilmediği halde son Osmanlı Hükümetinde Harbiye Nazırlığı yapan Fevzi Çakmak 27 Nisan'da Ankara gelmiş ve meclis tarafından üyeliğe kabul edilmiştir.

Öte yandan, seçilen 437 milletvekilinden bir kısmının istifa etmesi, bir kısmının memurluk kabul ederek ayrılması, bir kısmının devamsızlık yüzünden gelmemeleri ve bazıların da ölmesi vb. nedenlerle Meclis hiçbir zaman bu kadar milletvekili ile toplanamamıştır. 23 Nisan 1920 günü meclis 120 milletvekili ile toplanmış ve bu sayı günden güne giderek artmıştı. Bu nedenle ilk günlerde meclisin gerçek sayısı bilinmediğinden karar çoğunluğunu da gün gün değişmişti. Bu karmaşa, Birinci Meclisin Anayasa tarihinde görülmemiş bir şekilde iki seçimle, yani 9 Ekim 1919'deki Meclis-i Mebusan ile 19 Mart 1920'de Büyük Millet Meclisi seçimleri ile oluşması ve Olağanüstü Meclis niteliğinde olmasıydı.⁵⁸

⁵⁶ Ahmet Gürkan, *1919-1973 Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar*, s. 31, Güneş Matbaacılık Ankara - 1973

⁵⁷ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti-1920-1923-*, s. 49-50, İletişim Yayınları, Birinci Baskı -2001

⁵⁸ Age, s. 47

ij) Kürt Milletvekillerinin Konumu

Meclisteki milletvekillerini seçildikleri illerine ve milliyetlerine göre ayırmak ve bu bağlamda Kürt milletvekillerinin temsil kabiliyetlerini göstermek konumuz bakımından önemlidir. Ancak bu konuda şimdiye kadar bir araştırma yapılmamıştır. Kürt milletvekillerinin meclisteki konumu ya seçildikleri iller üzerinden değerlendirilmiş ya da bir kısmının etnik kökeni bilindiği veya kendisini etnik kökeni ile tarif ettiği için bazı sayılar belirlenmiştir. Bu bağlamda, Birinci Meclis'teki 347 milletvekilinin yaklaşık 74'ünü Kürtlerin oluşturduğu iddia edilmiştir.⁵⁹

Bu bağlamda bazı yazarların da referans aldığı genel bir yaklaşımı A. Demirel'in kitabında bulmaktayız. Birinci Meclis belgelerine dayanarak Kürt milletvekillerini seçtikleri iller bazında isim listelerini veren A. Demirel'e göre, bu sayı 75-80 arasındadır. Bu sayının 15'i Osmanlı Meclisi Mebusan'ından, geriye kalanı da BMM'ne yeni seçilenlerden oluşmaktadır.⁶⁰

Kürt milletvekillerini seçtikleri illere göre belirlemek de sağlıklı bir sonuca ulaşmayı engellemektedir. Çünkü Kürt illerinin birçoğunda Kürt olmayanlar da seçilmekte ve başka illerden seçilenler arasında da Kürt kökenliler bulunmaktadır. Bu konuda dikkate alınması gereken bir başka sorun da milletvekilleri için bulundukları yerde ikamet etme zorunluluğunun olmamasıdır.* Dolayısıyla belirli bir

⁵⁹ Kemal Krişçi-Gareth M. Winrkow, *Kürt Sorunu -Kökeni ve Gelişimi-*, s. 84, Tarih Vakfı Yurt Yayınları -1997

* A. Demirel'in kitabında Kürt illerine göre milletvekillerinin dağılımı şöyledir: Beyazıt'dan 5 (yeni), Bitlis'ten 7 (2 OMM, 5 yeni) Dersim'den 6 (1 OMM, 5 yeni), Diyarbakır'dan 6 (2 OMM, 4 yeni), Elazığ'dan 5 (1 OMM, 4 yeni), Ergani'den 6 (1 OMM, 5 yeni) Hakkari'den 2 (1 OMM, 1 yeni), Malatya'dan 6 (1 OMM, 5 yeni), Maraş'tan 5 (1 OMM, 4 yeni), Mardin'den 6 (1 OMM, 5 yeni), Muş'tan 7 (2 OMM, 5 yeni), Siirt'ten 6 (1 OMM, 5 yeni), Siverek'ten 4 (1 OMM, 3 yeni), Urfa'dan 3 (yeni) Kitapta verilen isimlerden Erzurum ve Erzincan milletvekillerinin bazılarının da Kürt kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yukarıda saydığımız illerin bazı milletvekillerinin de Kürt olmama ihtimali vardır. (Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet -İkinci Grup-* s. 92-100, İletişim Yayınları Üçüncü Baskı -2003)

⁶⁰ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet -İkinci Grup-* s. 92-100, İletişim Yayınları Üçüncü Baskı -2003

* İkamet zorunluluğunun en azından 6 aylık gibi bir süreyle sınırlandırılması önergesi ciddi tartışmalara neden olmuş ve resmi tarihte bu olay muhalefet tarafından M. Kemal'in tasfiye çabası olarak gösterilmiştir

süre ikamet etme zorunluluğu olsaydı bile, bu durum, Kürt illerinin dışında zorunlu ikamete mecbur kılınan Kürt aydın ve aşiret önderleri için sorunlu bir durum yaratacaktı.

İttihat ve Terakki Partisi'nin bu dönemdeki savaş ve iskân politikalarından Müslüman olmalarına rağmen, Ermenilerden sonra en büyük tehcir Kürtlere uygulanmıştı. Üstelik Hamidiye Alayları ile kuzeydeki bazı Kürt aşiretleri Ermenilere karşı kullanılmış, bundan dolayı Batıda ve diğer milliyetler üzerinde Kürtlere karşı yanlış önyargılar gelişmiş ve yeterli bir destek görmemişti.

Bu seçimlere "her parti, cemiyet ve zümre tarafından" aday gösterilmesi yazılı olarak belirtilmiş olsa da, fiiliyatta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri yönetim kurulları tarafından onaylanmayan hiç kimsenin aday olması ve seçilmesi mümkün değildi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin olmadığı yerlerde ise Kemalistlere bağlı valiler ile ordu komutanlarının onayı gerekiyordu. Bazı isim listeleri de Heyet-i Vekile tarafından telgrafla illere bildirilmişti. Ayrıca gerek Meclis-i Mebusan'a ve gerekse Büyük Millet Meclisi'ne milletvekili seçilebilmek için Türkçe bilme zorunluluğu olduğu için milletvekilleri ana dillerine göre bir ayrıma tabi tutulmuyordu.

Meclis-i Mebusan'da kendi etnik kimlikleriyle yer alarak Ermenileri, Rumları ve Yahudileri temsil eden milletvekillerinin BMM'ne girmelerinin engellenmesi Kemalist hareketin daha baştan itibaren egemen ulus ve devlet refleksiyle hareket ettiğini ve bir üniter devleti amaçladığını göstermektedir.

Bunun farkında olan milliyetçi Kürt önderleri de zaten Kemalistlere güvenmedikleri için Erzurum ve Sivas kongrelerine ve onların ardından oluşan BMM'ne fazla ilgi göstermemişlerdi. BMM'ne gelenler de Kemalistlerin bazı vaatlerde bulunarak işbirliğine ikna ettikleri Kürt aydın, şeyh veya aşiret önderleriydi.

Her şeye karşın Birinci Meclis'teki Kürt milletvekillerinin neyi ve nasıl temsil ettiğinden çok, meclis görüşmelerindeki somut tutumları onlar hakkında daha doğru bir değerlendirme yapmamızı kolaylaştırmaktadır. Bu konuda Meclisteki en önemli tartışmalar ise, Koçgiri İsyanı, Musul Sorunu, Lozan Antlaşması, Elcezire Komutanlığı Soruşturması gibi konulardır. Bunlar doğrudan Kürtler ve Kürt sorunuyla bağlantılı olduğu için Meclisteki Kürt milletvekillerinin bir bölümü tartışmalara katılmıştır. Bunların bir

bölümü de, Meclis-i Mebusan'dan gelen alışkanlıklarıyla veya somut durumun ortaya çıkardığı sorunların dayatması sonucu sıkça kendi etnik kimliklerini açıklamaktan çekinmemişler ve Kürtlerin sorunlarına sahip çıkarak tutum almışlardır.

Bu tartışmaların her biri doğrudan Kürt sorunu ile ilgili olması ve Kürt milletvekillerinin tutumlarını sergilemesi bakımından önemli olmakla birlikte, bu tutumlar aynı zamanda Kemalistlerin Kürtlere karşı tutumlarını yansıtıyordu. Dahası bu tartışmalar Meclisteki Kürt milletvekillerinin nasıl aşağılandığını ve yalnızlaştırıldığını, Kürdistan'ın bölünmüşlük ve Kürtlerin kendi aralarındaki örgütsüzlük durumundan dolayı da milletvekillerinin içinde bulundukları çaresizliklerini göstermesi bakımından önemliydi.

Kürt milletvekilleri daha çok Meclis-i Mebusan'dan gelen, iyi Türkçe bilen, ağzı laf yapan ve tecrübeli olanlardı. Bunlar aynı zamanda eğitilmiş ve İstanbul'da yaşamının getirdiği bilgi ve tecrübeye sahip kişilerdi. Meclisin çok kimlikli oluşumundan dolayı Kürt milletvekilleri kendi kimliklerini serbestçe açıklıyorlar ve zaman zaman Kürtleri temsil ettiklerini söylüyorlardı. Ancak bunların hiçbiri Kürtlerin meşru temsilcileri değildi. Çünkü Kürtleri temsil edebilecek Kürt örgütleri ve önderleri daha önceden dışlanmış ve bunlar saltanat ve hilafet düşmanı olarak ilan edilmişlerdi. Yani BMM Kürtlerin meşru ve doğal temsilcilerine kapalı tutulmuştu. Meclise gerek Meclis-i Mebusan'dan ve gerekse yeniden seçilerek BMM'ye gelenler de Kürt halkının özgür iradesiyle ve onların temsilcisi sıfatıyla seçilmemişlerdi. Dolayısıyla Meclisteki Kürt asıllı milletvekillerinin Kürtleri temsil ettiği ve bu nedenle Birinci Meclis'in "Türk ve Kürtlerin ortak Meclisi olduğu" iddia edilemezdi.⁶¹

Kürt milletvekillerinden birkaç tanesi hariç genellikle büyük bir çoğunluğu buldukları her fırsatta Osmanlı Saltanatı ve Hilafet adına ve "Osmanlı yurtseverliği" söylemiyle Kürtlerle Türklerin birliğinden yana olduklarını açıklıyorlardı. Aslında bu söylem, Kürtlerin dinine ve şeyhlerine bağlılıklarından yararlanarak Panislamist politikalarını sürdüren ve kendisini Kürt yanlısı konumuna yükseltmiş olan II. Abdülhamit döneminden beri geçerliydi.

⁶¹ Abdurrahman Arslan, *Mustafa Kemal ve Kürtler*, s. 80-81, Doz Yayınları -1991

II. Meşrutiyet ortamında kendilerini ulusal kimlikleriyle ifade etmeye başlayan Kürtler, Meclis-i Mebusan'da yer almalarına karşın bu "Osmanlı yurtseverliği" söylemini sürdürmeye devam etmişlerdi.

İttihat ve Terakki döneminde kazandıkları demokratik hakları Mütareke döneminde de korumaya çalışan Kürtler, Misak-ı Milli kararlarıyla çizilen ve ortak vatan olarak ifade edilen yeni sınırları da aynı refleksle savunmuşlardı. Kürtlerin bu tutumunun asıl nedeni, Musul ve Kerkük'ü de içine alan bu yeni sınırların Güney Kürdistan'ın önemli bir bölümünü içermiş olmasıydı.

ii) Meclisin Olağanüstü Özelliği

Büyük Millet Meclisi 24 Nisan'da Ağnam Resmi Kanunu (Hayvan Vergisi'ni 4 katına çıkartan 1 No'lu Kanun) ve 28 Nisan'da da "Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu (2 Nolu Kanun: BMM'nin hukuka uygunluğuna karşı ayaklanmak biçiminde görülen, sözle bile olsa her türlü hareketleri yapanların vatan haini sayılarak ölümle cezalandırılması) çıkartmıştı. Daha sonraki günlerde ise, İstanbul ile resmi ilişkilerin tümüyle kesilmesi ve İstanbul hükümetinin yaptığı tüm işlemlerin yok sayılması kararları alınarak Meclis daha ilk günlerde kendi yetkilerine kıskançlıkla sahip çıkmıştı. 3 Mayıs 1920'daki BMM İcra Vekillerinin Seçilmesine Dair Kanun (3 Nolu Kanun) ile 3 Mayıs 1920'de Meclis Başkanı'nın başkanlığında çalışacak olan ilk İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) seçilmişti.* Genelkurmay işlerini görmek üzere ayrı bir Vekalet (Bakanlık) kurulmuş ve bu kararlar ordunun devlet içinde özerklik kazanmasının ilk adımı atılmıştı." 15 Eylül 1920'de kabul edilen 18 sayılı Nisab-ı

* Bakanlar Kurulu şöyle oluşmuştu: Dahiliye Vekaleti'ne Cemil Bey, Adliye Vekaletine Celalettin Arif Bey, Nafia Vekaleti'ne İsmail Fazıl Paşa, Hariciye Vekaleti'ne Bekir Sami Bey, Sihiye ve Muavet-i İçtimaiye Vekaleti'ne (Sağlık ve Sosyal Yardım) Dr. Adnan Bey, İktisat Vekaleti'ne Yusuf Kemal Bey, Müdafa-ı Milliye Vekaleti'ne (Milli Savunma Bakanlığı) Fevzi Paşa (Çakmak), Erkanı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'ne (Genelkurmay Bakanlığı) İsmet Bey (İnönü), Maliye Vekilliği'ne Hakkı Behiç Bey, Maarif Vekilliği'ne de Rıza Nur Bey.

** M. Kemal bu durumu savunduğu 1 Mayıs 1920'deki Meclis oturumunda özetle şunları söylemişti: "Erkanı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) müstakildir. Ve bütün e'fal ve harekâtından Millet Meclisi'ne karşı mesuldür. Zaten bir mesul Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi heyeti aliyeniz vatanımızın intihap edilmiş idi. Fakat herhalde teşkilatı askeriye vatanımızın eshabı müdafaası ve muhtelif cephelerde icra edilecek harekâtı askeriye ve siyaseti dahiliye ve hari-

Müzakere Kanunu'nun 4.Maddesi ile Ordu ve Kolordu Komutanlığı görevlerinin Meclis Üyeliği ile bağdaşabileceği öngörüldü. 13 Eylül 1920'de Vekiller Heyeti Programı'nda; Ordunun, BMM'nin Ordusu olduğu, emir ve komuta yetkisinin BMM'nin manevi şahsiyetinde bulunduğu ve komuta ya ait işlerin Genelkurmay Bakanlığı tarafından yürütüleceği belirtilmişti.

Mecliste hala İttihat ve Terakki Partisi'nin eğilimlerini taşıyan ve hatta Rusya'da bulunan Enver Paşa ile ilişki sürdüren çok sayıda İttihatçı vardı. Ayrıca, Türkiye Komünist Fırkası taraftarı ve Yeşilordu gibi gizli örgütlerle ilişkileri olan sosyalist milletvekilleri de bulunuyordu. Siyasal eğilimlere göre oluşmuş, "İstiklal Grubu", "Halk Zümresi", "Tesanüt Grubu", "İslahat Grubu" gibi, meclis grupları ayrı ayrı çalışıyorlardı. Fakat meclisin 1 yıllık yasama dönemi içinde bu gruplar M.Kemal tarafından şu ya da bu şekilde tasfiye edildi. M.Kemal "Müdafaa-ı Hukuk Grubu"nu kurdu ve buna daha sonra Birinci Grup denildi.⁶² Meclis çalışmalarında egemen olan bu grup daha sonra da Halk Fırkası adıyla partileşecek; İkinci Grup ise muhalefet grubu olarak ifade edilecek ve süreç içinde tasfiye edilecekti.

İkinci Grup'un ortak paydası M. Kemal ve ekibine karşı olma noktasında toplanan ve içlerinde demokratik bir yönetime benimseyen liberal aydınlardan, tutucu saltanat taraftarlarına kadar farklı tipler vardı. Esas olarak Karadeniz ve Doğu'dan gelen milletvekillerinden oluşan bu grubun mensupları, temel olarak merkezin değil, taşranın temsilcileriydi. Meclis içinde resmi varlığı 9 ay kadar süren bu grubun yaklaşık 40 kişilik bir çekirdek kadrosu bulunuyordu.⁶³

Birinci Meclis'te iki sosyal gücün, "asker sivil bürokrasi ve şehirli sınıflar ile yönetici sınıfın elitleri" ile ekonomik gücü elinde bulunduran elitler, "taşra aristokrasisi ve yük-

ciye ile yakından alakadar bulunuyor. Ve bu mesailde Erkan-ı Harbiyei Umumiye Reis-i'nin mütalaası bulunmak ve diğer haiz-i mesuliyet olan zevatın noktai nazarlarına yakından vakıf olmak için onlarla bir arada çalışmak ve bir mesele hakkında Erkânı Harbiyei Umumiye Reisinin rey ve mütalaası da bulunmak üzere diğer haiz-i mesuliyet olan zevat gibi İcra Vekilleri meyanında ifayı hizmet etmesi arz ve teklif edilmiş idi" (Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak, Askeri ve Hususi Hayatı*, s. 272, İstanbul -1953)

⁶² Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, s. 56, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul -1979

⁶³ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti-1920-1923-*, s. 61-62, İletişim Yayınları, Birinci Baskı-2001

selen ticari sınıfların”⁶⁴ egemenliği vardı. Milletvekillerinin hemen hepsi Birinci Meşrutiyet öncesi ve sonrasını yaşamış bir kuşaktan oluşuyordu. Milletvekillerinin yaş ortalaması da 43’tü. Bu ortalama zamanın Avrupa Parlamentolarından 10 yaş, Meclis-i Mebusan’dan ise 15-20 yaş daha küçüktü. Milletvekillerinin öğrenim durumları da oldukça yüksekti: yaklaşık üçte biri Avrupa düzeyinde lise veya yüksel öğrenim mezunuydu.⁶⁵ Milletvekillerinin hepsi Türkçe biliyordu ve zaten Birinci Meşrutiyet’ten beri uygulanan seçim yasasına göre Türkçe bilmek bir zorunluluktü.

BMM, yasama ve yürütme yetkisini elinde bulundurarak Anayasa Hukuku bakımından kuvvetler birliği ilkesini benimsemişti. Bu niteliği ile meclisin mutlak ve tek yetkili organ oluşu yargı işlerinde de kendini yetkili görmesine neden olmuş, nitekim meclis tarafından ve milletvekilleri arasından seçilen İstiklal Mahkemeleri örneğinde olduğu gibi, yargı yetkisini de elinde bulundurmuştu. Öte yandan, 1921 Anayasası’nı yaparak aynı zamanda bir kurucu organ (Kurucu Meclis) niteliği taşıdığını ortaya koymuştu. Meclis içinden seçilen bir Kurul, Meclis’in vekili olarak hükümet işlerini yürütüyordu. Meclis yürütme işlerini de kendisi yürütüyordu. Meclis Başkanı aynı zamanda bu kurulun da başkanlığını yapıyordu.

⁶⁴ Age, s. 50-51

⁶⁵ Age, s. 51-52

Onbirinci Bölüm

Yeni Rejimde Kürtler

"Kürdistan'da, Kürtlerin Fransızlar ve özellikle Irak sınırında İngilizlere karşı husumetini silahlı çatışma ile değiştirelmeyecek ölçülere vardırmak ve yabancılarla Kürtlerin uyuşmalarına engel olmak, göreceli olarak yavaş yavaş yerel yönetimler kurarak, bu nedenleri açıklamak ve bu yolla içtenlikle bize bağlılıklarını sağlamak Kürt liderlerine mülki ve askeri görevler vermek, bize bağlılıklarını güçlendirmek gibi genel ilkelere benimsenmiştir"

(Hükümetin gizli talimatı -22 Temmuz 1922)

1. Kürdistan Hakkında Gizli Talimat ve Meclis Soruşturması

a) Elcezire Cephesi Komutanlığı

Mondros Mütarekesi'nden sonra Güney Cephesi'ndeki Osmanlı Ordusu (2. Ordu) Torosların kuzeyine çekilmiş ve mütarekenin 10. maddesine göre de İtilaf Devletleri tarafından "Toros Tünellerini" işgal edilmişti. Bu bağlamda İngilizler, Antep, Maraş ve Urfa'yı; Fransızlar da Adana bölgesini (Kozan, Osmaniye, Tarsus, Mersin ve Pozantı) işgal etmişlerdi. Ancak bir süre sonra aralarında yaptıkları bir anlaşmayla İngilizler Antep, Maraş ve Urfa'yı Fransızlara bırakmışlar ve böylece Fransızlar, Adana'nın kuzeybatısındaki Toros geçitlerinden Fırat Nehri'nin doğusuna kadar uzanan geniş bir alanda egemenlik kurmuşlardı. Fırat Nehri'nin doğusuna rastlayan Elcezire Cephesi'nde merkezi Diyarbakır'da bulunan 13. Kolordu'nun 2. ve 5. tümenlerden oluşan birlikleri vardı. 13. Kolordu Birinci Dünya Savaşı sonunda 6. Ordu'dan geriye kalan birliklerden teşkil edilmiş ve Diyarbakır, Mardin, Elazığ ve Malatya'yı kapsayan geniş bir bölgede konuşlandırılmıştı. Irak'ı Musul'a kadar işgal eden İngilizlerin de bölgesinde bulunan Elcezire ise, Urfa,

Siverek, Mardin gibi Kürt ulusal hareketinin merkezlerinden biriydi.¹

İngilizlerin güney Kürdistan'da Kürtler üzerinden bir manda yönetimi kurmaları ve kuzey Kürdistan'da da özerklik arayışlarını sürdürmeleri Kürtlerle iyi ilişkiler kurmalarına yol açmıştı. Fransızlar da Suriye'yi işgallerinden sonra Kürtlerin güvenini kazanmıştı.

1921 yılı Şubat'ından itibaren Fransa ile Türk ulusal hareketi arasındaki sürtüşmeler askeri çatışmaya dönüşünce, Orta Fırat'ın üst bölgesi olan Darazor'u almak isteyen Türk milislerine karşı Milli aşireti Fransızlarla işbirliği yapmıştı. Fransızlar baştan beri bölgedeki Arapların varlığına karşı bir denge unsuru olarak Cezire'deki Kürtlerin desteğini ve dostluğunu kazanmaya çalışmışlardı. Bu sırada Fransızlar Urfa, Resalin, Mardin, Nusaybin ve Cezire'yi de içine alan ve Milli aşiretinden İbrahim Paşa'nın oğlunun başına geçeceği bir beylik oluşturma fikriyle işgal halindedeydi. Buna rağmen yılsonuna doğru bu fikirden vazgeçip Türklerle aralarındaki birçok sorunda büyük bir anlayış sergilemeye başladıkları görülüyordu."²

Bir süre sonra da Fransızlar, gerek bölgedeki ulusal direnişler ve gerekse TBMM hükümetine karşı değişen tutumları nedeniyle 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması'nı yapmışlardı. Ankara Anlaşması, Fransa ile savaş halini sona erdirmişti. Bu anlaşma aynı zamanda Kürdistan'ın ilk bölünmesine neden olan Suriye sınırını belirlemişti. Anlaşma gereğince Fransız kuvvetleri bölgeyi tamamen boşaltmış ve sınırın güneyine çekilmişlerdi. Böylelikle bölgedeki askeri birlikler Batı Cephesi'ne kaydırılarak Yunanlılara karşı Sakarya Muharebesi'nde kullanılmıştı.³

Ankara Anlaşması ile "Suriye sınırında ve özellikle Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Cezire bölgesindeki duruma bir

¹ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, s. 274, İletişim Yayınları, İkinci Baskı - 1999

² Age, s. 276-277

* Urfa'nın kurtuluşunda bölgedeki Kürt aşiretlerinden, Badilli, Döğerli, Seyhanlı, Baziki, İzullu, Siverek, Aneze, Buçuk aşiretleri de kendi adlarıyla kurdukları müfrezeler ile önemli katkılarda bulunmuşlardı. Aynı şekilde Antep yöresindeki bazı Kürt aşiretleri de Fransızlara karşı direnişe katılmışlardı. (İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s.236, TTK Basımevi- 1993)

³ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 224-225, TTK Basımevi - 1993

çözüm getirilmemişti.”⁴ Çünkü bu anlaşma, çizilen yeni sınırın iki yanında kalan ve aynı aşiretlerden olan Kürtler için iki parçanın tamamen ayrıldığı anlamına gelmiyordu. Bu durumun farkında olan Kemalist hükümet bölgedeki Kürtleri yönlendirmek için özel yetkilerle donatılan Elcezire Cephe Komutanlığı'nı kurmuştu.

Elcezire Cephe Komutanlığı” 26 Haziran 1920'te kurulmuş ve komutanlığına da özel yetkilerle Tümgeneral Nihat Paşa atanmıştı. Nihat Paşa'nın asli görevi, bazı aşiretlerle işbirliği halinde bölgedeki Kürtleri yönlendirmek ve Kürt ulusal örgütlenmelerini tasfiye etmektir. M. Kemal'e doğrudan ve gizli ilişki sürdürerek özel talimatlar almış olan Nihat Paşa bu görevini layıkıyla yapmaya çalışmıştı. Ancak, keyfi uygulamalarından dolayı bölgedeki halkın ve meclisteki Kürt milletvekillerinin çabalarıyla Nihat Paşa hakkında meclis soruşturması açılarak görevinden alınmış ve yerine 2 Şubat 1922'de Tümgeneral Cevat Paşa getirilmişti.

b) Nihat Paşa Soruşturması

Elcezire Komutanı Nihat Paşa “Nüfuzu memuresini suiistimal ve hilafî kanun muamele icra etmek maddesinden” hakkında adli ve idari soruşturma açılmış ve “işten el çektilmiş”. Bu konuda, Meclis Adalet Komisyonu tarafından hazırlanan soruşturma raporu 22 Temmuz 1922 günlü Meclisin gizli toplantısının ikinci oturumunda görüşülmeye başlanmıştı. 15 Temmuz 1922 tarihli Adliye Encümeni Mazbatasında, “İslamlardan bedeli nakdi almak ve rüesayı aşair ile ağvattan hediye alıp ve hediye vermek ve hayvanatını askerlere ray ettirmek ve mal sandıklarına zabıt akamesile memurine maaş verdirmemek ve bazı kesanı memleketlerinden uzaklaştırmak ve gasbedilen nukudunu

* 1925'teki Karma Komisyon ve 19126'daki Türk-Fransız Anlaşmaları da Fransa ve Türkiye arasındaki sorunları gideremedi. 1930 yılı sonuna kadar dar Suriye sınırının doğu kesimi tam olarak çizilemedi. Yapılan bu son anlaşma ile işgalden beri Fransızların ellerinde tuttukları Cezire eyaleti, resmen Suriye'ye verildi. (Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, s. 278, İletişim Yayınları, İkinci Baskı-1999)

⁴ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, s. 276, İletişim Yayınları, İkinci Baskı -1999

“ Elcezire Cephe Komutanlığı 26 Haziran 1920'de kurulmuş ve Nihat Paşa 2 yıl boyunca Cephe Komutanlığı yapmıştı. Bu komutanlığın görev alanı, Mondros Ateşkesi ile belirlenen ve Musul'un kuzeyinde kalan bölgeyi kapsıyordu.

ahaliye tazmin ettirmek ve orduya odun vereceği bahanesile Yümnî Beyi askerlikten tecil eylemek ve münakaşaya koymaksızın erzakı askeriye-yi haresinde ihale eylemek ve poliçe muamelatında kayın biraderini dahi teşrik etmek ve sahte vesika vererek bir zabıtını İstanbul'a göndermek ve Nusaybin kaymakamı Kadri Beyi himaye eylemesi yüzünden Gümrük varidatının tenakuzuna sebebiyet vermek ve Mardin Mıntika Kumandanı Hüseyin Beyin bütün suistimalatına karşı himaye eylemek ve eshabı cinayetden Haçor ve rüfekasını para mukabilinde affeylemek maddelelerinden ibarettir" deniliyordu.⁵

Raporun meclis kürsüsünden okunmasından sonra ilgili komisyonun sözcüsü olarak kürsüye gelen M. Kemal tartışmaya geçilmeden önce konuya açıklık getireceğini söyleyerek "Kürdistan hakkında Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti'nin Elcezire Cephesi Kumandanlığına Talimatı"nı okumuştı. Bu gizli talimat, hükümetin meclisten habersizce Nihat Paşa'ya verdiği görev ve yetkilere ilişkindi. Ancak, bu yetkiler her hangi bir yasaya veya meclisin bir kararına ya da meclisten devralınmış bir hükümet kararına dayanmamasına karşın; tartışmalar bu yönden değil, daha çok öne sürülen iddialar ve Nihat Paşa'nın savunması üzerinde sürmüştü.

Nihat Paşa, mecliste okunan 5 Nisan 1922 tarihli 35 sayfalık uzun Savunmasında iddia edildiği gibi görev ve yetkilerini kötüye kullanmadığını ve sözkonusu yolsuzlukları kabul etmediğini ve yaptığı her şeyin hükümetin bilgisi dahilinde olduğunu öne sürmüştü. Nihat Paşa savunmasında kendini hakla çıkarma çabasının da etkisiyle bazı abartmalar yapmış olsa da, bölgedeki olaylar ve genel durum üzerine de ilginç açıklamalar yapmıştı. Bu bağlamda Nihat Paşa savunmasının sonuç bölümünde şunları söylemişti:

"Netice: İmdi Erzurum vilayetiyle Van vilayetinin kısmı Şimalisinden maada bütün Kürdistan arazisini ihtiva eden Elcezire cephesi mıntikasının askeri ve siyasi barı mesuliyetini deruhde ile cephe karargahı ittihaz olunan Diyarbekir'e geldiğim zaman karşılaştığım ahvali müşkülünün bir kısmını münasip düştükçe baladaki mufassal meşrudatımda arz etmiştim. Bir buçuk sene kadar devam eden müddeti me-

⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C-3, s. 550, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara - 1985

muremde gzeran olan vakayi hakkında drahi zatı devletlerini tenvir etmeyi lüzumlu gördüm.

Hemen umumiyetle Elcezire cephesi mntkasının bundan ikiyüz sene evvelki derebeylik hayatını elan yaşamakta olduğu ve Melmekin, Sasoin, Kulp, Garzan, Beşiri, Eruh, Biradi, Cezire, Midyat, Savur, Derik kazaları ile; kamilen Dersim, Hakkari ve Siverek sancaklarının ve Malatya sancağının bir kısmında Harbi Umumiden evvel dahi henüz teessüs edememiş hakiki nüfusu Hükümet; Anadolu'nun Mondros Mütarekesini takip eden İngiliz işğali bakiyei ifsadatı ve Sevr Muahedesinin Kürdistan cismi devletten tefrika matuf mevaddının fesatpişelere verdiği mit ve İstanbul'un bu iptidai ve icabatı zamanı takdirden aciz halk üzerinde Hilafet nüfusunu kullanarak Kürdistan'ın her tarafına saldığı, fesatçıların neticei mesaisi olarak büsbütün mefkud bir hale gelmişti. Silahtan tecrit edilen ordu kıtaatı kadro halinde bırakılmış ve hizmeti askeriye lağve-dilmış ve hali sükunu sulhte bile ihtiyaatı mahalliyeye tekabül edemeyen jandarma kıtaatı efradının yerliden olması dolayısıyla, milli bir iftirak cereyanı karşısında vücudu, ademinden muzır bir heyet idi. Kuvvei teyidiye ve icraiyesi jandarmaya münhasır olan resay memurini mülkiye ahvalin vehameti karşısında ancak kendi canını kurtarabilmek için imali fikrile meşgul ve nüfuz ve tesirleri ide hükümet binası dahilinde mahsur kalıyordu.

Vilayeti merkezi o vakte kadar Kolordu karargahı ittihaz olunan Diyarbekir'de kahve ve kiraathane gibi umumi mahallerde yerlilerin kolordu zabitanına "Türkler; sizin artık burada işiniz nedir, ne vakit defolup gidecekseniz?" demeye cretyap olabilmeleri nüfuzu Hükümetin derecesiyle iftirak fikrinin şml ve vsati hakkında bir fikir peydasına haddimdir.

Elcezire clndeki seyyar aşair, urban ise İngiliz propagandası ile Hükümeti Osmaniye'nin parçalandığına ve Anadolu'nun işgal edildiğine ikna edilmişlerdi... Ahvali idariye ve siyasiyesi bu merkezde olan cephem mntkası mntehayı şarkında Musul-Cezire zerinde İngilizler ve mntahayı garbinden Halep-Akçakoyunlu istikametinden Fransız askeri ve cenubunu ihata eden cl sahasından da İngiliz ve Fransız nüfuz ve tesirinde cereyan ile tehdit edilmekte idi... Anasn muhtelifi devleti birleştiren ve hükümeti Osmaniye'nin umdei teşekkülü olan İslamiyet siyasetini takip ederek İslami alemi kfrn tecavüzünden siyanete matu bulu-

nan hükümet milliyenin maksadı ulviyesini her vesaite müracaatla halka ve rüesaya teklif ederek, cihanın üç büyük kıtası üzerinde müesse muazzam Osmanlı İmparatorluğu elim ve hunin vekayı ile 15 senelik bir lemhaibasar tarihinde vekayı parça parça eden millet ve tefrika cereyanlarını mıntıkamda durdurdum. Çöldeki Arapları ve dağdaki Kürt eşairi arasına saldırdığım memurlar ile hükümeti Osmaniye'nin kemafissabık hükümlerine olduğunu ilan ve işaa ederek, bunun üzerine Diyarbekir'e koşup gelen aşair ve kabail rüesasının her Cuma camiinde bililtizam bulundurduğum ve en güzide kıtaatı Osmaniye'nin nümâyişleriyle meshur edip salveti devleti reyûlayn kendineleri gösterdim... Cephe mıntıkasının tatbik ettiğim İslamiyet esasına müstenit adilane siyasetim, bilumum aşairi kütlesi vahide haline koymuştu. Binaenaleyh dahili ve harici düşmanı karşı teşebbüsâtımın esası ve kuvvetini ordunun istihat ettiği Kürt ve Arap eşairi teşkil ediyordu. Bu vaziyet karşısında bütün siyasi cereyanlar durdu. Kürdistan emaline hadim olan tanınmış simalar rüesayı ekrad ile tutularak hükümeti adilei milliyeye teslim olunmaya başladı. En zinüfuz bir mütekallibenin hedefi tiği gadri olmuş her aciz, en rehakar ve müşfik himayeyi orduda görerek müracaat ediyor ve mazharı adalet oluyordu. Fakat bu keyfiyet hiçbir vakit rüesa ve mütegalibenin hükümetten rugerda olmasını mucip olmayacak bir surette idare olunuyordu. Öyle ki, 1337 (1921) senesi Martında Avrupa'da inikad eden konferansta Kürdistan meselesinin de mevzubahis ve hararetle her taraftan takip olunduğu bir sırada -Kürtler hakkında söz söylemeye yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin selahiyettar bulunduğu- rüesayı aşair tarafından konferanstaki düveli mutelif ve Türkiye murahhaslarına telgrafnameler keşidesiyle iblağ edildiği meşhud oldu. Kürdistan mıntıkasında bilhassa cenup sahalarında büyük bir salahı idare hükümferma oldu... Henüz muntazam ve şayanı itimat bir nüfus kaydından mahrum olan bu yerlerden peyderpey 7 bin nefer firari ve bakayanın derdesti ile garp cephesi ve merkez ordusuna sevki gibi bu mıntikalarca misli namesbuk ahvali mesude hayyızarayı husul oldu... Görülüyor ki, Kürdistan mıntıkası gibi pek mühim olan bir yere intihap olunmak suretile, hükümeti milliyenin hakkımda gösterdiği eseri itimad ve teveccühe liyakatımı isbat için kudreti beşerin taalluk edeceği derecede her vasıtaya

müracaat ve teşebbüsle çalıştım ve muvaffak da oldum. Bundan huzuru vicdani duymaktayım.”⁶

Tartışmaya daha çok bölge milletvekilleri ile M. Kemal ve yandaşı milletvekilleri katılmıştı. İlk sözü alan Siverek Milletvekili Lütfi Bey uzun konuşmasında şunları söylüyordu:

“Memlekete tamamıyla inkıyad ettirilememiş olan bu Kürdistan mıntıkasında halk zaten askerlikten müteneffir iken İstanbul’un işgalini müteakip hizmeti mecburiyei askeriyei ihlal ederek şirazei askeriyei ihlal etmiştir. Efendiler bugün bendeniz Kürdistan Mebusuyum, Kürdistan hakkındaki böyle bir telakkiyi katiyen red ederim. Kürdistan ahalisi ihaneti, isyanı katiyen hatırına getirmemiştir. Yalnız öteden beri hükümeti işgal, Kürt aşair reisleri arasında hissiyattan ibarettir. Bundan dolayı, yoksa değil hükümete karşı isyan. Bunu da Kürdistan namına kemali şiddetle red ederim. Bu katiyen varit değildir. Kürdistan hakkında isyan kelimesi kullanmak gūnahtır ve vatana ihanettir.

Üçüncü maddesinde diyor ki; efradın müsellahan firarları. Rica ederim, bugün cepheden silahla firar etmiyor mu, onlar vatana ihanet mi ediyor?.. Yalnız sui idare neticesi olarak o zavallı askerler ailesinden ayrılmış, ailesi de orada perişan oluyor, kendisinin karnı doymuyor, ondan dolayı firar ediyor.(.)

Dördüncü maddesinde; külliyyetli esliha ve cephanenin her tarafa saçılmış olup mıntıkada hemen Kürtçülük tesirile mühimmatı mezkure tehlikeye maruz bulunuyordu. Efendiler, bunlar eğer hakikatte olsaydı, Nihat Paşa bunun önünü alabilir mi idi? Efendiler, Fransız ordusunu Urfa’dan mağlup eden hakikatte isyan telakki ettiği Kürt askerleridir, hakikatte isyan telakki ettiği Kürt aşiretleri sayesinde olmuştur. Nihat Paşanın askerleri sayesinde değildir. *(Kaç tane askeri vardı, sesleri)*

Beşinci maddesinde deniyor ki; Muş, Bitlis, Siirt havalisinden de celbine teşebbüs olunan bir kısım mühimmatın celbine Kürtlerin mümanaata kalkışması.(...) Böyle bir keyfiyet olmamış ve olamaz. Bilakis daima depoları muhafaza etmeğe bütün aşair ve rüesa gayret etmişlerdir...

Altıncı madde de; gayri kanuni alınan bedeli nakdilerin Nihat Paşa’nın mal sandıklarına itimat etmeyerek doğrudan doğruya senetlerle para alması... Büyük Millet Meclisi bü-

tün Müslümanlardan bedeli nakdi alınmasını ret ettiği bir sırnada, ne salahiyetle Nihat Paşa Müslümanlardan bedele nakdi alıyor ve aldığı paraları mal sandıklarına yatırmış mıdır? Hayır!”⁷

“Mebdei tarihe karıştıran Nihat Paşa Milli aşair harekâtını isyan telakki etti. Rica ederim o Milli aşiretlerinin babası ki vaktiyle Abdülhamit ona oğlum demiştir. Hürriyetten bir sene evvel, iki sene evvel isyan etti. Hürriyet ilan edildiği zaman takibat neticesinde vefat etti. Onun harekâtına isyan namını vermek gûnahtır. İsyan, bir devlete karşı isyan demektir. İsyan eden adam Sultan Hamit'in oğlu olabilir mi? Şimdiki isyanlar da onun oğullarıdır. Milli, aşairle arasında olan rekabet neticesinde buna isyan ruhu vermeyelim, rica ederim. (*Gürültüler*) Hayır Kürdistan'da isyan yoktur, Nihat Paşa sayesinde isyan ihdas edilmiştir. Daha da isyan ihdas edilmiştir. İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud Bey neden Nihat Paşa'nın zamanında Halep'te Fransızlara iltica etti? Nihat Paşa hazretleri iyi bir adam olmuş olsaydı, neden böyle yaptı?”

Mustafa Bey (Dersim) –Mahmud Bey yedi yüz deve ile üç sene çalıştı.

Lütfi Bey (*Devamlı*) –Bunlar sui idare neticesidir. Gerek Milli ordu olsun, gerek de aşiret reisi olsun isyan katiyen hatırına gelmez. Yalnız bir birlerine karşı olan adavetten dolayı hükümet memurları ve Nihat Paşa istifade etmişti”⁸ diyordu.

Bursa Mebusu Operatör Emin Bey'in “Fevkalade zamanda fevkalade şeyler olur. Bu adam olabilir ki, ufak bir kusur, bir kabahat işlemiş. Olabilir ya. Fakat bunu fevkalade zamana bağlamak vardır. Müdafaaanamesini dinledikten sonra bu zatın mesul edilmesi değil, ancak takdir edilmesi lazımdır” demesi üzerine, Lütfi Bey, “evet, hükümetin verdiği talimat üzerine yapmıştır”⁹ diyordu. Bu arada, Mersin Milletvekili Selahaddin Bey konuşmasında “İslamlardan bedeli nakdi alındı deniliyor. O zaman da hangi yerlerden Müdafaa Hukuklar para almadı, size sorarım” demesi üzerine, Dersim Milletvekili Mustafa Bey “Buralardan da aldılar” diye konuşuyordu.¹⁰

⁷ Age, C-3 s. 564-565

⁸ Age, C-3 s. 566

⁹ Age, C-3 s. 567

¹⁰Age, C-3 s. 569

c) Elcezire İstiklal Mahkemesi'nin Kuruluşu

Elcezire Cephe Komutanı Nihat Paşa'nın görevinden alınmasının ardından bölgeye iyi bir örgütçü ve M. Kemal'e bağlılığıyla bilinen Özdemir Bey gönderilmişti. Özdemir Bey'in bölgede İngilizlere karşı harekâtları devam ederken askeri hareketin önündeki engellerden biri olan asker kaçakları ve bunlara yardımcı olan aşiretlerle ilgili önlemler de alınmaya başlanmıştı.

Bu nedenle asker kaçakları ve onlara yardım eden aşiretlerin cezalandırılması için 21 Ocak 1923'de mecliste gizli görüşmeleri yapılan Elcezire İstiklal Mahkemesi kurulmuştu. 25 Ocak 1923 ile 11 Mayıs 1923 tarihleri arasında çalışan Mahkeme başkanlığına Hacim Bey ve üyeliğe de Hoca Nurettin Efendi seçilmişlerdi.¹¹

Elcezire İstiklal Mahkemesi kurulması için İcra Vekilleri Heyeti reisi olarak Rauf Bey hükümetin önerisini meclise sunarken şöyle demişti: "Arkadaşlar bir Misak-ı Milli'miz vardır. Bunun harfiyen istihsalı için burada buluyoruz. Hikmeti vücudumuzun esası da budur. Bu Misak-ı Milli hudutları dahilinde ve geçenlerde Ziya Bey'in izah ettiği veçhile bir de Musul ve Musul'un toprak maden meselesinden daha çok şamil mahiyeti mahsusası vardır. İcabında burayı kuvvetle almak için her türlü istihzaratta bulunuyoruz. Fakat bu istihzaratımız sabır ve tevekkülümüze rağmen nesayih ve irşadımıza, her türlü teşvikatımıza rağmen ve her türlü mesai sarfettiğimiz halde maateessüf müsbet, müsmir olamıyor. Sebebi asker oluyor, bu kadar mahrumiyete rağmen elbise buluyoruz, tüfenk veriyoruz, silah veriyoruz. Dört defa teçhiz ettiğimiz bu bir kısım asker firar etmiştir.

"Selahattin Bey (Mersin) -Demek askeri ceza kanunu kafi değil mi?

"Rauf Bey (*Devamla*) -"Salahittin Beyefendi, askeri ceza kanunu vardır ve tatbik edilmiştir. Tatbik eden arkadaşımız da Cevat Paşa Hazretleridir. Onun ne kadar kanunperver olduğunu Selahattin Bey arkadaşımız bizim kadar da tasdik buyururlar. Cevat Paşa buna rağmen her hafta vaziyetin mühlik olduğunu izah ede, ede biz mecbur olmuşuzdur. Böyle bir teklifte bulunmağa. Vaziyet o kadar muhliktir ki arkadaşlar. Vaziyet o kadar endişakdir ki, inşallah muhtaç

¹¹ H. Bülent Demirbaş, *Musul Kerkük Olayı*, s. 36, Arba Yayınları, İstanbul -1995

olmayız. Fakat muhtaç olup da fiilen istihsal etmekte lazım olduğundan elimiz havada kalmak tehlikesi vardır. Şimdi-bunu biliniz. Bir de biz oraya kuvvet tahsis etmek için Erzurum'dan iki ay vatan evlatlarını köstebek gibi karın içinden sürdürük, getirdik. Efendiler, o mıntukanın adamları firar ediyor. Onun için arkadaşlar elim vatani zaruret vardır ve en kanuni şekil mücbir bunu gördük. Arzu buyurursanız bu malumattan sonra teklifimizi kabul etmezseniz, vatan benim kadar sizindir. Misakı Milli benim kadar sizindir. Siz ne ferman buyurursanız olacaktır. Fakat düşünüp kararınızı veriniz.”¹²

Rauf Bey'in ardından söz olan Malatya Milletvekili Lütfi Bey, “Asker firarileri için istiklal mahkemesi isteniyor. Elde bulunan Askeri Ceza Kanununun tatbiki ile maksat temin edememiş midir? Bu meselede Meclisin hakiki kanaatini istihsal edebilecek malumat var mıdır? Cephe kumandanının böyle keyfe mayeşa istiklal mahkemesi istemek ve muhakemi cezaiyei askeriyei tatil ederek böyle bir mahkemei fevkaladenin izamını istilzam eden esbabı hakiye, Meclisin kanaatı hakikiyesini tahmin edebilecek mahiyette midir? Değil midir? Evvela bunu, sonra, istiklal mahakiminin esasen hikmeti vasfı, hikmeti tesisi hiyaneti vataniye mücriminin tecziyesi maksadını müstenit idi”¹³ diyerek karşı çıkmıştı.

Lütfi Bey'in bu konuşmasına karşı tepkiler gelmiş ve o günlerde her şeyi Misak-ı Milli ile izah eden Kemalist milletvekilleri Lütfi Bey'e sataşarak “Misak-ı Milli'den vaz mı geçiyorsunuz?” şeklinde sorular sormuştu. Bunun üzerine yeniden söz alan Rauf Bey, Lütfi Bey'e yanıt niteliğinde şunları söylemişti:

“İstiklal Mahkemesi'nin sebebi ihdası hiyaneti vataniye-dir, beyefendi, hiyaneti vataniye telakkidir. Bu telakkiyi tespit eden çerçeve içine alan da kanunun çerçevesidir. Bendinizin zannettiğim bu İstiklal mahkemesi kanununun maksadı vazı asker firarileri içindir. Ondan sonra teşmil edilmiştir. İstiklal mahkemeleri diğer hiyaneti vataniye cürümlerine de karışmaya başlamıştır. Bu noktai nazarınızı tashiî buyurmanızı rica ederim.(...) Bir kıtamız vardır ismi Musul'dur. Bunun maden ve toprağından ziyade vilayati şarkıyemiz noktai nazarından çok mühim ve çok hayatidir.

¹² TBMM Gizli Celse Zabıtlar, C-3 s. 1200

¹³ Age, C-3 s. 1201 diyerek karşı çıkıyordu.

Bunu, müzakere ediyoruz. Fakat muhasımımız çok entrikan, çok derras ve bununla beraber çok alim bir düşmandır. Karşımızda bununla uğraşıp, muvaffak olmadıktan sonra sözü silah söyleyecektir. Yalnız şunu kemali iftiharla arz edebilirim ki, manen ve maddeten milletimiz muhasımımıza o mıntıkada hakimdir. Fakat bu hakimiyeti, bu manevi maddi hakimiyeti temin edecek silah adedidir. Netice itibariyle biz bunu temine çalışıyoruz. İnşallah silah patlamasına da lüzum kalmadan temin edilecektir.”¹⁴

Daha sonra kürsüye gelen Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey'in açıklamaları da bölgedeki bazı gerçeklerin gün ışığına çıkarılması bakımından önemli olmuştu. Yusuf Ziya Bey uzun konuşmasında şunları söylemişti:

“Bendeniz o muhitin mebusu sıfatıyla İstiklal Mahkemesi'nin lüzumuna kaniim ve İstiklal Mahkemesi'ne ihtiyaç vardır. Yalnız hükümet, Rauf Beyefendi bendenize şu teminatı versin. İstiklal Mahkemeleri hükümleri gayri kabili tehir ve ihmal olmayacak surette her tarafta icra edilebilecek ve her fert hakkında kabili tatbik olabilecektir. Bu teminatı verdikten sonra bendeniz tekrara ediyorum o havaliye İstiklal Mahkemesine ihtiyaç vardır. Şimdi müsaadenizle, affınıza mağruren bir şey daha arz edeceğim: O havaliyi şöyle çerçeve halinde göz önüne getirdiğiniz zaman yer yer birer aşiret ağası, birer müstebit, birer mütegalibe yaşadığını görürsünüz. Bu gayri kabili inkardır. Yani o muhitten olmaklığım itibariyle itiraf ediyorum. Bu ağanın her birinin ayrı ayrı üç yüz, dört yüz, beş yüz hatta iki bin kişilik kuvvei müsalahası vardır. Bir asker firarisi firar etti mi o ağaya iltica ediyor. Ağa onun tufengini de alıyor, yanında onu besliyor. Hükümet bunu biliyor, bütün memurini mülkiye biliyor. Fakat ağaya bunu ver, silahını ver demiyor. Efendiler, İstiklal Mahkemelerin hükmünü ağaya demekle beraber, ağayı da tecziye etmekle beraber bu hükmü icar edebilecekse maalmemnuniye buna taraftarız. Efendiler maaşükran kabul ediyoruz İstiklal Mahkemesi gitsin.(...) Arkadaşlar Rauf Beyefendi buyurdular ki, askerler firar ediyorlar. Bu gayri kabili inkardır. Bunun yani firarın birkaç mahiyeti vardır. Buradaki firar mahiyeti yalnız cehalettir. Cehaletle beraber o ağanın onları himaye edeceğine dair olan kanaatlerdir.(...) Vilayeti şarkiye de ciddi ve hakiki bir islahat yapılmasını istirham edeceğim. Bin üç yüz seneden

¹⁴ Age. C-3 s. 1202.

beri son sistem yaş ar bir muhitteki Berrani namıyla bir müstebit yaş ar, mütegalibe yaş ar ve katil yaş arsa o muhitte hiçbir bir vakit mülk olunamaz. İdare olunamaz. Hükümetin hiçbir vakit hükmü oraya girmemiştir... Arkadaş lar zannetmeyiniz ki o millet haindirler. Hayır arkadaş lar orada yaşayan o millet o insanlar cahildirler. Onları cahil bırakan ve cahil yaş atan yine bu hükümettir. Çünkü o ağ aları besliyor, o ağ aların birçok tegallup neticesinde o hali vücud a getiriyor ve ondan da bu gibi vakayı zuhur ediyor. Harbi Umumi her taraf ı yakt ı, yıkt ı. Emin olunuz vilayeti ş arkiyenin ekseri yerlerini sahrayı kebre çevirdi. Fakat maateessüf o mütegalibe o havalie dönmekle berber yine eski sistemde teşkilat ı yaptı. Yine eski sistemde bu milletin baş ına bela oldu. Bugün o havalı halk ına gidiniz sorunuz her hangi bir köylüyü konuşturursanız, hükümetten ş ikayet etmiyor. Baş ındaki o ağ adan ş ikayet ediyor. Feryat ediyor, bağı rıyor. Hükümet ağ ıyı getirtiyor, o ağ aı ta yukarı baş ta oturtuyor. Onu gördüğ ü vakit köylü o ağ aya itaat ediyor. Ne vakit ki o ağ aya silahlarını tevcih eder, iş te o vakit o muhitte asker de kaçmaz. O muhitte adalet de temerküz eder, her şey olur. Her suretle de o muhitten istifade edilir.”¹⁵

2. 1921 Anayasası ve Geç iş Süreci

a) Anayasanın Niteliğ i

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılış ından itibaren gerek iç te ve gerekse dış ta ikili bir otorite, baş ka bir deyiş le Osmanlı ülkesinde “ikili iktidar” durumu vardı. İstanbul hükümetine karşı her geçen gün alternatif konumunu güçlendiren Ankara'daki Büyük Millet Meclisi Hükümeti bir adım daha atmış ve kendi iktidarının anayasal temelini oluşturmuş tu. Bir devletin işleyiş ini belirleyen kurallar bütünü olarak yeni devletin ilk yazılı Anayasası, Büyük Millet Meclisi'nde 20 Ocak 1921 günü 85 numaralı “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” adıyla kabul edilmişti.

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılış ından yaklaşık 10 ay sonra yapılan bu anayasa, 23 esas ve bir ek madde olmak üzere 24 maddelik bir kanundu. Bu Kanun, “Halkçılık Programı” adıyla hükümet tarafından Meclise verilmiş ve bir özel komisyonda görüşülürken, 8 Ocak

¹⁵ Age, C-3 s. 1204-1205 .

1921'de "ıdam cezalarının mecliste onaylanması" tartışmaları yapılırken Anayasa mahiyetindeki kanunun görüşülmesi kararı alınmış ve bu kararla komisyon çalışmaları alelacele bitirilerek meclise sunulmuştu. Kanun metni tartışılırken, yürürlükteki eski Anayasanın hükümlerine ve Meclis İctüzüğü'ne aykırı olduğu şeklinde itirazlar yapılmış ve komisyonun sözcülüğünü yapan Balıkesir Milletvekili Vehbi Bey'in gayretkeşliğinden dolayı Kanuni Vehbi (Vehbi'nin Kanunu) diye isim takılmıştı.¹⁶

Büyük Millet Meclisi iktidarının ilk anayasal temeli olan bu kanun geçici nitelikteydi. İki bölümden meydana gelen Kanunun ilk bölümü, yeni devletin anayasa hukukunun esaslarının açıklanmasına, ikinci bölümü de idarenin yeniden düzenlenmesine ilişkindi. Önsözü, hak ve özgürlükler ve değiştirilme yöntemini gösteren hükümleri yoktu. Sadece, "Esas Maddeler", "İdare", "İl", "İlçe", "Bucak" ve "Genel Müfettişlik" bölüm başlıklarından oluşuyordu. Bu anayasanın Türkçeleştirilmiş metni şöyleydi:

"Esas Maddeler

Madde 1- Egemenlik kayıtsız ve şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatı bizzat ve bilfiil yönetmesi esasına dayanır.

Madde 2- Yürütme gücü ve yasama yetkisi, milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde toplanır.

Madde 3- Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisince yönetilir ve hükümeti "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" adını alır.

Madde 4- Büyük Millet Meclisi, iller halkınca seçilmiş üyelerden meydana gelir.

Madde 5- Büyük Millet Meclisinin seçimi iki yılda bir yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıl olup tekrar seçilebilmeleri mümkündür. Eski meclis, yeni meclis toplanıncaya kadar görevini sürdürür. Yeni seçimin yapılmasına imkân görülmediğinde toplantı dönemi yalnız bir yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyeleri seçen illerin ayrıca vekilli olmayıp bütün milletin vekilidirler.

Madde 6- Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu Kasım ayında çağrılmaksızın toplanır.

Madde 7- Şeriat hükümlerinin yerine getirilmesi, kanunların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma

¹⁶ Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru 1921-1922* s. 70, Goloğlu Yayınları -1971

ve barış yapılması ve vatan savunması(yani savaş) ilanı gibi temel haklar Büyük Millet Meclisininindir. Kanunların ve nizamların düzenlenmesinde kişiler arası ilişkilere ve günün ihtiyaçlarına en uygun fıkıh ve hukuk hükümleriyle kişiler arası uygarca tutum ve davranış esas tutulur. Bakanlar kurulunun görev ve yetkisi özel kanunla belirtilir.

Madde 8- Büyük Millet Meclisi, hükümetin bölündüğü daireleri özel kanun gereğince seçtiği vekiller aracılığı ile yönetir. Meclis, yürütme işleri için vekillere yön çizer ve gerektiğinden bunları değiştirir.

Madde 9- Büyük Millet Meclisi genel kurulunca seçilen başkan bir seçim döneminde Büyük Millet Meclisi Başkanıdır. Bu sıfatla Meclis adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Yürütme Kurulu üyeleri, içlerinden birini kendilerine başkan seçerler. Ancak Büyük Millet Meclisi Başkanı Bakanlar Kurulu'nun da doğal başkanıdır.

İdare

Madde 10- Türkiye, coğrafi durum ve ekonomik ilişki bakımından illere, iller ilçelere bölünmüş olup ilçeler de bucaklardan meydana gelir.

İl

Madde 11- İl, bölgesel işlerde tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahiptir. İç ve dış siyaset, şeriata, adalete, askerliğe ait işler, milletlerarası ekonomik ilişkiler ve hükümetin genel vergileri ile faydası birden çok ili kapsayan hususlar müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince konulacak kanunlar gereğince vakıflar, okullar, eğitim, sağlık, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetilmesi il meclislerinin yetkisi içindedir.

Madde 12- İl Meclisleri iller halkınca seçilmiş üyelerden meydana gelir. İl Meclislerinin toplantı dönemi iki yıldır. Toplantı süresi yılda iki aydır.

Madde 13- İl Meclisi, üyeleri arasında yürütme amiri olacak bir başkan ile türlü şubeleri yönetmekle görevli üyelerden meydana gelmek üzere bir Yönetim kurulu seçer. Yürütme yetkisi devamlı olan bu kurula aittir.

Madde 14- İlde Büyük Millet Meclisinin vekili ve temsilcisi olmak üzere vali bulunur. Vali Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından atanır, görevi devletin genel ve ortak görevlerinin yapımını gözlemektir. Vali yalnız devletin genel görevleri ile bölgesel görevler arasında çatışma olursa işe el koyar.

İlçe

Madde 15- İlçe yalnız idare ve asayiş parçası olup tüzel kişiliğe sahip değildir. İdaresi Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından atanan ve valinin emri altında bulunan bir kaymakama verilir.

Bucak

Madde 16- Bucak özel hayatında özerkliğe sahip bir tüzel kişidir.

Madde 17- Bucanın bir Meclisi bir Yönetim Kurulu, bir de Müdürü vardır.

Madde 18- Bucak Meclisi, bucak halkınca doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden meydana gelir.

Madde 19- Yönetim Kurulu ve Bucak Müdürü, Bucak Meclisinse seçilir.

Madde 20- Bucak Meclisi ve Yönetim Kurulu yargı, ekonomi ve maliye yetkilerine sahip olup bunların dereceleri özel kanunlarla belirtilir.

Madde 21- Bucak bir veya birkaç köyden meydana geldiği gibi bir kasaba da bir bucaktır.

Genel Müfettişlik

Madde 22- İller ekonomik ve sosyal ilişkilerine göre birleştirilerek, Genel Müfettişlik bölgeleri meydana getirilir.

Madde 23- Genel Müfettişlik bölgelerinin genel olarak asayişinin sağlanması ve bütün dairelerin işlerinin denetlenmesi Genel Müfettişlik bölgesindeki illerin ortak işlerinde ahengin düzenlenmesi görevi Genel Müfettişlere aittir.

Genel müfettişler devletin genel görevleriyle bölgesel idarelere ait görevleri ve kararları devamlı olarak denetlerler.

Ayrı Madde- Bu kanun yayımı gününde yürürlüğe girer. Ancak toplantı halinde bulunan Büyük Millet Meclisi 5 Eylül 1920 günlü Nisabı Müzakere Kanunu'nun 1.maddesinde gösterildiği üzere amacını elde edinceye kadar aralıksız toplanacağından bu Anayasadaki 4., 5. ve 6.maddeler, amacın elde edilmesine bugünkü Büyük Millet Meclisi tüm üye sayısının üçte iki çoğunluğu ile karar verilmesi halinde ancak yeni seçimden itibaren yürürlüğe girecektir.”¹⁷

Görülebileceği gibi 1921 Anayasası, 1. maddesiyle adını açıkça belirtme de yeni devletin biçimini Cumhuriyet olarak ilan ediyordu. 2. ve 3. maddeleriyle yasama ve yü-

¹⁷ Age, s. 400-402

rütme (İstiklal Mahkemeleri ile Meclis yargı görevlerini de üstlenmişti) yetkilerini mecliste toplayan ve daha çok olağanüstü dönemlerde görülen kuvvetler birliği sistemini getiriyordu. 4, 5, 6 ve 7. maddeleriyle, meclisin yetkileri, milletvekillerinin görev ve sorumlulukları belirtilirken, "daha sonraki tüm anayasalarda da yer alan ve Türk siyasal kültürüne damgasını vurmuş olan Jakobenizmin ve emredici vekalet alerjisinin varlığı hissedilmektedir."¹⁸ 8. maddeyle kuvvetler birliğine dayanan meclis hükümetini yürütme işlerinde meclisin vekili sıfatıyla bir İcra Vekilleri Heyeti oluşturuyordu. İcra Vekilleri Heyeti, üyeleri tek tek meclis tarafından seçilen ve başkanını kendi arasından seçen bir meclis hükümeti konumundaydı. 9. maddeyle kuvvetler birliğinin güç odağı, hem yürütmenin ve hem de yasamanın başı olan Meclis Başkanına indirgenmişti. Böylece, hem devlet başkanı, hem meclis başkanı, hem yürütmenin başı olarak, adeta Mustafa Kemal'in şahsına göre yapılmış bir şeflik sistemi öngörülüyordu.¹⁹

Öte yandan, bu anayasa 1876 Anayasası'nı yürürlükten kaldırmıyordu. Mustafa Kemal 31.1.1921'de İstanbul Hükümeti'ne bir mektup göndererek, 1876 Anayasası'nın 1921 Anayasası ile çelişmeyen hükümlerinin eskiden olduğu gibi yürürlükte olduğunu belirtiyordu.²⁰

Bu Anayasasının uygulama şekillerini gösteren gerekli kanunlar çıkarılmadığı için uygulanamayan 10-21 maddeleri Yerel Yönetim'le ilgiliydi. Anayasasının sonradan tartışılan en önemli maddeleri olan hiçbir zaman uygulanmayan, ancak o zamanlar Kürt sorununa çözüm olarak düşünüldüğü ve Kürt isyanları nedeniyle vazgeçildiği iddialarına konu olan Yerel Yönetim'le ilgili maddeleriydi.

b) Yerel Yönetimler ve Özerklik Sorunu

Bu sorun, somut olarak Elcezire Cephesi Komutanı Nihat Paşa'ya Bakanlar Kurulu tarafından gönderilmiş olan bir talimatla gündeme gelmişti. Daha sonra M. Kemal'in İzmit Basın Toplantısı'ndaki açıklamaları ve Mecliste Yerel Yönetim Yasası çıkarma girişimleri olarak kendini göstermişti. Ama bütün bu girişimler sadece vaatler şeklinde "sözde" kalmış ve pratikte hiçbir adım atılmamıştı.

¹⁸ Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, s. 15-16, İletişim Yayınları -1991

¹⁹ Age, s. 14

²⁰ Şaban İba, *Ordu, Devlet, Siyaset* s. 103

i) Gizli Talimatın İçeriğı ve Uygulama

BMM'nin gizli oturumlarında M. Kemal tarafından kürsüden okunan 22 Temmuz 1922 tarihli karar, Elcezire Cephe Komutanı Nihat Paşa'ya Bakanlar Kurulu tarafından gönderilmiş olan gizli bir talimattı. Meclis soruşturması nedeniyle M. Kemal'in açıklamak zorunda kaldığı bu gizli talimat şöyleydi:

"Kürdistan hakkında Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti'nin Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na Talimatı."

1- Göreceli olarak bütün ülkede geniş çapta doğrudan doğruya halk tabakalarını ilgilendiren ve etkili biçimde yerel yönetimler kurulması iç siyasetimiz gereklerindendir. Kürtlerin oturdukları bölgelerde hem iç hem dış siyasetimiz bakımından göreceli olarak yerel bir yönetim biçimini gerekli görüyoruz.

2- Ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemeleri bütün dünyada kabul edilmiş bir ilkedir. Biz de bu ilkeyi kabul etmişizdir. Öngörüleceğı üzere Kürtlerin bu zamana kadar yerel yönetim birimlerini tamamlamış ve başkanlarının ve tartışan yandaşlarının bu amaç adına tarafımızdan kazanılmış olması oylarını kullandıkları zaman kendi kaderlerine zaten sahip olduklarını TBMM yönetiminde yaşamayı istedikleri duyurulmalıdır. Kürdistan'daki bütün sorunun bu amaca dayalı siyasete yönelmesi Elcezire Cephesi Kumandanlığı sorumluluğundadır.

3- Kürdistan'da Kürtlerin Fransızlar ve özellikle Irak sınırında İngilizlere karşı husumetini silahlı çatışma ile değiştirilmeyecek ölçülere vardırma ve yabancılarla Kürtlerin uyuşmalarına engel olmak, göreceli olarak yavaş yavaş yerel yönetimler kurarak, bu nedenleri açıklamak ve bu yolla içtenlikle bize bağılılıklarını sağlamak Kürt liderlerine mülki ve askeri görevler vermek, bize bağılılıklarını güçlendirmek gibi genel ilkeler benimsenmiştir.

4- Kürdistan iç siyaseti Elcezire Cephesi Kumandanlığı'nca yönetilecektir. Cephe kumandanlığı, bu konularda TBMM başkanlığı ile görüşür. İller arasında izlenecek siyaseti düzenleyecek olan Cephe Komutanlığı aynı zamanda bu illerdeki sivil memurların bu konularda başvuracakları yerdir.

5- Elcezire Cephe Komutanlığı yönetsel, yargıya ilişkin ya da önemli değişiklik ve iyileştirmeleri gerek gördükçe bunların uygulanmasını hükümete önerir.

Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi Reisi"²¹

Birçok yazar tarafından değişik yorumlara yol açan "Kürdistan hakkında Büyük Millet meclisi Vekiller Heyeti'nin Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na Talimatı", Nihat Paşa'nın bazı uygulamalarıyla birlikte ele alındığında daha bir anlam kazanmaktadır.

Kimi yazarlarca abartılan, kimi yazarlar tarafından önemsenmeyen, fakat döneme ilişkin önemli bir belge niteliğinde olan bu Talimat üzerine bazı vurgular yapmamız gerekmektedir.

Birincisi, bu talimattaki yerel yönetim anlayışı ve modeli, teorik olarak 1921 Anayasası'nın 10-21 maddeleriyle paralellik göstermiş olsa da pratikte hiçbir uygulaması olmadığı için kağıt üzerinde kalmıştı.

İkincisi, bu talimatta "ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemeleri" hakkından söz edilmesine karşın, bunu Kürtler için "yerel yönetim birimlerini tamamlamış ve başkanlarının ve tartışan yandaşlarının bu amaç adına tarafımızdan kazanılmış olması" koşuluna bağlaması bakımından, egemen ulus ve devlet şovenizmine dayalı tipik bir tutumdur.

Üçüncüsü de, bu talimatla verilen görev, "Kürtlerin Fransızlar ve özellikle Irak sınırında İngilizlere karşı hususmetini silahlı çatışma ile değiştirilmeyecek ölçülere vardırma ve yabancılarla Kürtlerin uyuşmalarına engel olmak"tı. Bu da, gizli talimatın en temel amacıydı.

Nihat Paşa, zaten asli görevini böyle kavradığı ve bu yönde çalışmalar yaptığı için talimatın 4. maddesinde ifade edilen "göreceli olarak yavaş yavaş yerel yönetimler kurarak, bu nedenleri açıklamak ve bu yolla içtenlikle bize bağlılıklarını sağlamak Kürt liderlerine mülki ve askeri görevler" vererek Türk ulusal hareketine "bağlılıklarını güçlendirmek gibi genel ilkeleri" uygulama gereği bile duymamıştı. Savunmasında da belirttiği gibi o, bu talimatın kendisine tanıdığı yetkileri esas olarak, "Anasırı muhtelifi (çeşitli unsurların) devleti birleştiren ve hükümeti Osmaniye'nin umdeî teşekkülü olan İslamiyet siyasetini takip ederek (...) hükümeti milliyenin maksadı ulviyesini her vesaite muraatla halka ve rüesaya teklif ederek (...) vekayi (olayları)

* Bu metin, Talimat'ın H. Yıldız tarafından sadeleştirilmiş halidir. (Hasan Yıldız, *Kürt Siyaseti ve Modernizm*, s. 51, Nüjen Yayınları-1996)

²¹ TBMM Gizli Zabıtları, C-3, s. 550-51

parça parça eden millet ve tefrika cereyanlarını" durdurmuştu.

Bu uygulama sadece bir askeri komutana verilmiş gizli bir talimata dayalı yetkiydi. Nihat Paşa bu yetkisini ne bir Yerel Yönetim oluşturma anlayışıyla kullanmış ve ne de Kürtlerin özerklik taleplerini gerçekleştirmeleri için çaba sarfetmişti. Nihat Paşa'ya verilen bu tür yetkiler böylesine açık bir şekilde yazılmış olmasa da, o dönemde bu tür askeri ve politik yetkiler zaten bütün askeri komutanlar (özellikle Paşalar) tarafından kullanılabilirdi.

Nihat Paşa hakkında açılan meclis soruşturmasının gerekçesi de açıkça halka ilan edilmemişti. Bu tür sorunlar/siyasi çözümlemeler olağanüstü yönetim tarzından kaynaklanan bir tutumla yapılıyordu. Bu tarz, Osmanlı Devleti'nden devralınan bürokratik ve askeri geleneklere uygun (ve hala günümüzde de devam eden) olağanüstü rejim standartlarına dayalı askeri-politik otoriter yönetim anlayışıydı. M. Kemal de, kendi komutanlık döneminden ve özellikle de 3. Ordu Müfettişliği döneminde bu tür yetkilerin nasıl verildiğini ve nasıl kullanıldığını herkesten daha iyi bilen kişiydi.

ii) M. Kemal'in İzmit Konuşması

Bu konuyla ilgili benzer bir durum da M. Kemal'in 16 Ocak 1923'de İzmit Basın Toplantısı'nda söyledikleriydi. Bazı yazarlar tarafından referans gösterilen bu basın toplantısında M. Kemal şöyle konuşmuştu:

"Kürt meselesi; bizim yani Türklerin menfaatine olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim milli sınırlarımız içinde bulunan Kürt unsurlar öylesine yerleşmişlerdir ki pek sınırlı yerlerde yoğun durumdadırlar. Fakat yoğunluklarını kaybede kaybede ve Türk unsurların için gire gire öyle bir sınır oluşmuştur ki Kürtlük adına bir sınır çizmek istesek, Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Sözelgişi, Erzurum'a kadar giden, Erzin-can'a Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de gözden uzak tutmamak gerekir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmektense, bizim anayasa gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. O halde hangi ilin halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken, onları da birlikte ifade etmek gerekir. İfade

olunmadıkları zaman, bundan kendilerine ait mesele çıkarmaları daima beklenir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetkili vekillerinden oluşur ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve kaderlerini birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu ortak bir şeydir. Ayır bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olmaz.”²²

Nihat Paşa soruşturmasından yaklaşık bir buçuk yıl sonra M. Kemal'in yaptığı bu konuşma, aslında “timsah gözyaşları” döker gibiydi. Çünkü bu konuşmayı yaptığı sıralarda M. Kemal, Birinci Meclis'ten ve bu mecliste sorun çıkartan Kürt milletvekillerinden kurtulmanın hesaplarını yapıyordu. Nitekim yaklaşık iki ay sonra, Birinci Dönem'in sonunu getirecek önemli iki kararını (biri seçimlerin yenilenmesi, ikincisi de Halk Fırkası'nın kuruluşu) açıklayacaktı. Üstelik aynı süreçte 1921 Anayasası'nın değiştirilmesi çalışmaları da yapılıyordu.

Bu nedenlerle İzmit Konuşması'nda M. Kemal'in “bizim anayasa gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. O halde hangi ilin halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir” demesinin pratikte bir anlamı olmamıştı. M. Kemal'in “Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetkili vekillerinden oluşur ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve kaderlerini birleştirmiştir” şeklindeki sözleri de, o andaki gerçeği yansıtmaktan uzaktı. Meclisteki Kürt milletvekilleri ne Kürt ulusunun temsilcisi olarak seçilip gelmişler ve ne de sonrakilere göre daha demokratik olmasına karşın bu meclis de, iki ulusun ortak meclisi niteliğinde değildi.

M. Kemal'in Kürt sorununa yaklaşımı İttihatçılardan farklı değildi. Zaten kendisi de aktif bir ittihatçı olan M. Kemal Osmanlı yurtseverliğinden Türk Milliyetçiliğine doğru evrim yaşarken, imparatorluğa bağlı milliyetleri önce Müslüman ve gayrimüslüm olarak ikiye ayırıyordu. Ayrıca Müslümanları imparatorluğa bağlılıkları ile değerlendiren M. Kemal, bu bağlamda daima imparatorluğun ayrıcalıklı milletleri olan Çerkesleri ve Arnavutları Kürtlerden daha güvenilir görüyordu. Bunda kendisinin ve çevresinin Balkan kökenli olmasının etkisi olmakla birlikte, esas olan egemen devlet ve ulus ilişkilerinin belirlediği bir misyon üstlenme çabasıydı.

²² Doğu Perinçek, *Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası*, s. 358-359, Kaynak Yayınları-İkinci Basım -1999

M. Kemal'in asıl amacı ve kişiliği üzerinde fazla durulmadan yapılan değerlendirmeler yanlış sonuçlara yol açmıştır. Kimileri, M. Kemal'in bir milli kurtuluşçu olarak Kürt sorununa karşı duyarlılığını sürdürdüğünü, kimileri de Türk milliyetçiliğin çizgisinde Kürtleri de içermeye çalıştığını iddia etse de, gerçek olan onun koyu bir Türk milliyetçisi olduğudur.

iii) Yerel Yönetimle İlgili Anayasa Maddeleri

Kuşkusuz burada irdelenmesi gereken ve başlı başına bir sorun olan Yerel Yönetim sorunudur. Ancak Anayasa'ya bir şekilde girmiş olan yerel yönetimlerle ilgili maddeler için gerekli olan yasalar çıkarılmadığından, bu konuda somut hiçbir adım atılmamış ve dolayısıyla Osmanlıdan kalan belediyeler eski usul faaliyetlerine devam etmişti. 1924 Anayasası'nda ise 1921 Anayasası'ndaki yerel yönetim hükümlerine yer verilmemiş, daha doğrusu bu maddeler tümüyle çıkarılmıştı. Bütün bunlar, Kürtlerin somut talepleri ve gelişen olaylar (daha doğrusu İsyanlar) nedeniyle Kemalistler tarafından zaman zaman ve bir tür göz boyama amacıyla gündeme getirilmişti.

Çünkü ne Osmanlı imparatorluğu döneminde ve ne de Cumhuriyet döneminde batıda olduğu gibi burjuva anlamda bir demokrasi, başka bir deyişle demokratik devlet biçimleri olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti de, kuruluşunda ve sonraki sürecinde demokratik bir cumhuriyet niteliğine bürünmemiştir. Buna bağlı olarak da günümüze kadar Türkiye tarihinde bir demokratik yerel yönetim modeli ve uygulamasından söz edilememektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitalizmin gelişmişlik düzeyi ile devletin feodal ve merkezi bürokratik karakteri zaten buna olanak vermiyordu. Tanzimat'la başlayan süreç 2. Meşrutiyet döneminde burjuva demokratik atılımlar bağlamında radikal dönüşüm çabalarını içermişse de, Meşrutî Monarşi'nin oturmasına ve yaşamasına bile olanak tanınmamıştır.

Cumhuriyetin 600 yıllık bir imparatorluk geleneği üzerinde kurulması; Osmanlıdan devralınan merkezi bürokratik ve askeri geleneğin devam ettirilmesi; yeni devletin demokratik temeller üzerinde kurulmaması vb. olgular etkili olmuştur. Bu nedenle biçimsel olarak batıdan alınmış bir model olan TC'nin devlet biçimi genelde bir "burjuva cum-

huriyeti" olmakla birlikte, bu devlet biçimi demokratik bir cumhuriyet olmamıştır.

Osmanlı Devletinin idari yapısı 1864'de çıkarılan bir yasayla belirlenmiş ve Vilayetler sistemi getirilmiştir. Bu yasaya göre, 1891'de Osmanlı devletinin idari bölünmesi, 22 Vilayet ile 3 Mutasarrıflık'tan oluşmuştur. II. Meşrutiyet döneminde merkeziyetçilik yapısal olarak güçlendirilmiş, vilayet teşkilatında bu amacı gerçekleştirmek için doğrudan merkeze bağlı Liva'ların (Sancaklar) sayısı artırılmıştır. 1913 Geçici Vilayet Kanunu Cumhuriyet döneminde de muhafaza edilmiştir.*

Birinci Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan Meclis seçimlerinde 1877 tarihli bir seçim sistemi (tek dereceli ve gizli oy açık tasnif esasına göre) getirilmiştir. Ancak Meclis feshedildiği için bu seçim sistemi İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar uygulanmamıştır. Meşrutiyet dönemi boyunca uygulanan bu seçim sistemi, hiç bir değişiklik yapılmadan Cumhuriyet meclisinin (TBMM) oluşumunda da kullanılmıştır.

Kimilerince yerel yönetimler ve hatta Kür tler için özerklik içerdiği iddialarına neden olan yukarıda bütün maddeleriyle ele alınan 1921 Anayasası demokratik olmaktan da uzaktır. Bu bağlamda tartışma konusu olan 1921 Anayasası'nın "İdare" başlığıyla başlayan 10-21 maddeleri yeni yönetsel bölünmeyle ilgilidir. Buna göre, "coğrafi durum ve ekonomik ilişki bakımından illere, iller ilçelere bölünmüş olup ilçeler de bucaklardan" meydana (Madde -10) gelmektedir. İller, "bölgesel işlerde tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahiptir. İç ve dış siyaset, şeriata, adalete, askerliğe ait işler, milletlerarası ekonomik ilişkiler ve hükümetin genel vergileri ile faydası birden çok ili kapsayan hususlar müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce konulacak kanunlar gereğince vakıflar, okullar, eğitim, sağlık, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetilmesi il meclislerinin yetkisi içindedir. (Madde -11). "İlde Büyük Millet Meclisinin vekili ve temsilcisi olmak üzere vali bulunur. Vali Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından atanır, görevi devletin genel ve ortak görevlerinin yapımını gözlemektir. Vali yalnız devletin genel görevleri ile bölgesel görevler arasında çatışma olursa işe el koyar. (Madde -14). "İlçe, yalnız idare ve asayiş parçası olup tüzel kişiliğe sahip değil-

* 442 sayılı Köy Kanunu 1924, 1580 sayılı Belediye Kanunu 1930 tarihli'dir.

dir. İdaresi Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından atan-
nan ve valinin emri altında bulunan bir kaymakama veri-
lir.” (Madde -15). “Bucak, özel hayatında özerkliğe sahip
bir tüzel kişidir. Bucakın bir Meclisi bir Yönetim Kurulu,
bir de Müdürü vardır. Bucak Meclisi, bucak halkınca doğ-
rudan doğruya seçilmiş üyelerden meydana gelir. Yönetim
Kurulu ve Bucak Müdürü, Bucak Meclisinse seçilir.” (Mad-
de -16 -17 -18 -19)

Ayrıca, bu idari sistemin en üstünde bir de “Genel Mü-
fettişlik” getirilerek merkeziyetçilik güçlendirilmiştir. “Genel
Müfettişlik bölgelerinin genel olarak asayişinin sağlanması
ve bütün dairelerin işlerinin denetlenmesi Genel Müfettişlik
bölgesindeki illerin ortak işlerinde ahengin düzenlenmesi
görevi Genel Müfettişlere aittir. Genel müfettişler devletin
genel görevleriyle bölgesel idarelere ait görevleri ve kararları
devamlı olarak denetlerler.” (Madde -23)

1921 anayasasının bu maddeleri gerekli yasalar çıka-
rılmadığı için hiçbir zaman uygulanmamış ve 1924 yılına
kadar Osmanlıdan devralınan idari bölünme yasaları geçer-
li olmuştur. 1924 Anayasasında ise 1921 anayasasında
ifade edilen demokratik yapılanmaya yol açabilecek (özerk-
lik, yetki devri ve katılım gibi) bu hükümlerin hiçbirine yer
verilmemiş, böylelikle kimilerince yerel yönetim konusunda
demokratik bir adım olarak değerlendirilen bu anayasal
hükümler sözde kalmıştır. Öte yandan, eskiden askeri
alanda ordu müfettişlikleri olarak uygulanan bir sistem,
sivil idari alana da uygulanarak Meşrutiyet döneminden
daha fazla merkeziyetçi bir uygulama, merkezi her alanda
güçlendiren bir yapılanma başlatılmıştır. Dolayısıyla, esas
olarak merkeze tabi olarak ortaya çıkan günümüze kadar
devam eden devletin idari yapılanması batıdaki benzerle-
rinden farklı bir süreç izleyerek yerel yönetim bazında ta-
nımlanması mümkün olmayan bir durum ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet dönemi boyunca yerel yönetime ilişkin poli-
tikaların esasını, yerel olanı en sıkı bağlarla merkeze bağ-
lamak şeklinde olmuştur. Üniter devletin genel yapısından
kaynaklanan bu sisteme göre, yürütmenin bütün gelenek-
sel kurumlarının uzantıları yerel düzeyde her yerde geçerli-
dir. Yerelerde yetki ve sorumluklar, bir şekilde seçilen be-
lediye meclisi ve belediye başkanının değil, doğrudan vali-
nin denetimi altındadır. Belediye başkanı merkezin temsil-
cisi olan valinin denetimi altında bulunmaktadır. Ayrıca
bölge, il ve ilçe düzeyinde örgütlenmiş olan Jandarmanın

yetkileri de Belediye başkanının üzerindedir. En basitinden bu yetki, sorumluluk ve denetim ortadan kaldırılmadan Türkiye'de yerel yönetim ve bu çerçevede genel olarak demokrasinin uygulanabileceğini iddia etmek mümkün değildir.

c) 1924 Anayasası ve Rejimin Yeni Niteliği

i) Anayasa Değişikliği ya da Cumhuriyetin İlanı

4 Şubat 1923 tarihinde kesilen ve sonra yeniden başlatılan görüşmeler 24 Temmuz 1923'de tamamlanmış ve 143 maddelik detayları içeren Lozan Barış Antlaşması ile yeni devlet, ulusal ve uluslararası konumu belirlenerek ve sınırları netçe çizilerek Osmanlı devletinin yerine ikame edilmişti.

Lozan Barış görüşmelerinin ikinci aşaması devam ederken M. Kemal iki önemli karar almıştı. Bunlardan biri, 1 Nisan 1923'de BMM seçimlerinin yenilenmesiydi. Anayasa'ya göre Meclis isterse yasama süresini bir yıl uzatabilirdi. Ancak, M. Kemal Birinci Meclis'ten bir an önce kurtulmak istediği için erken seçime gitmişti. İkincisi de, 8 Nisan'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin "Halk Fırkası" adıyla siyasal bir partiye dönüştürülmesiydi.*

M. Kemal'in Sivas Kongresi'nden beri başkanlığını yaptığı bu Cemiyet, BMM'de "Birinci Grup" ya da "Müdafayı Hukuk Grubu" olarak biliniyor ve meclis çoğunluğunu elinde bulunduruyordu. M. Kemal bu çoğunluk grubunu partiye dönüştürerek kendi anlayışına göre ve muhalefetsiz yeni bir meclis oluşturmak istemişti.

Seçimlere bir bildirgeyle ve tek başına katılan Halk Fırkası'nın adayları doğal olarak her yerde seçimleri kazanmıştı. Milletvekili seçilmek isteyenler de partinin ve esas olarak da M. Kemal'in onayını alarak aday olmuşlardı. 12 Ağustos 1923'de toplanan İkinci Meclis, M. Kemal'in tam istediği gibi homojen bir niteliğe sahip olmasa da Birinci Meclis'ten çok farklıydı. Bu meclis, çok sesliliğin olmadığı,

* 9 Eylül'de İçişleri Bakanlığına Genel Başkan M. Kemal ve Genel Sekreter Recep Peker imzalarıyla verilen dilekçede hepsi de milletvekili olan Sabit Sağroğlu, Refik Saydam, Celal Bayar, Münir Hüsrev Göle, Cemil Uybadın, Saffet Arkan, Zülfü Tığrel ve Kazım Hüsnü Genel Yönetim Kurulu olarak gösterilmişti. Cumhuriyet'in ilanından sonra Cumhurbaşkanı seçilen M. Kemal, 19 Kasım'da Başbakan olarak atadığı İsmet İnönü'yü Halk Fırkası'nın Genel Başkan Vekilliği'ne getirmişti.

muhalefetin yapılamadığı ve geniş bir toplumsal yelpazeyi temsil etmeyen bir meclisti. Yeni siyasal rejimin temelleri de bu mecliste atılmıştı. Bu İkinci Dönem’de asker milletvekillerinin oranı % 20’ye yükselmiş, tüm ordu ve kolordu komutanları milletvekili seçilmişlerdi. Böylece “tek parti ve tek şef diktatörlüğü” dönemi başlamıştı.

Yeni yasama dönemine başlayan mecliste hükümetin kurulması sırasında M. Kemal’in istediğı Bakanların mecliste yeterli oyu sağlayamamaları üzerine bunalım çıkmıştı. Bunalımı fırsat bilen M. Kemal 25 Ekim’de Bakanları Çankaya’ya davet ederek Genelkurmay Bakanı Fevzi Çakmak hariç diğerlerinin istifa etmelerini ve mecliste yeniden seçilirlerse de görev kabul etmemelerini istemişti. Bunalımı daha da derinleştirici siyasal bir taktik izleyen M. Kemal’in bu sıradaki asıl amacı Anayasa değişikliğini gündeme getirmektir

Nitekim alelacele hazırlanan Anayasa değişiklikleri hızla Halk Fırkası Parti Grubu’ndan geçirilerek Meclise sunulmuş ve 29 Ekim 1923 günü gecesi kabul edilmişti. Buna göre, Anayasa’nın birinci maddesine “Devletin hükümet biçimi Cumhuriyettir” cümlesi eklenmişti. Diğer değişiklikle de, Meclis tarafından seçilen Cumhurbaşkanı’nın, Devlet Başkanı sıfatıyla gerek gördükçe Meclise ve Hükûmete başkanlık yapması, Başbakanı meclis üyeleri arasından seçecek olmasıydı. Başbakan da meclis üyeleri arasından seçtiğı Bakanları seçecek ve hükümeti meclisin onayına Cumhurbaşkanı sunacaktı. Bir diğer değişiklik de devletin resmi dilinin Türkçe, devlet dininin de İslam olarak belirtilmesiydi.

Bu anayasa değişikliği resmi tarihte esas olarak “Cumhuriyetin ilanı” şeklinde anılmış olmakla birlikte, en az bunun kadar önemli olan ve rejimin geleceğini doğrudan ilgilendiren diğer iki değişiklik gözden uzak tutulmuştu. 1921 Anayasanın birinci maddesi Cumhuriyet esasını tanımlamış ve kabul etmişti. Ayrıca, Saltanatın kaldırılması sırasında da anayasanın bu maddesine gönderme yapılmış ve bu durum pekiştirilmişti. Fakat, Saltanat’ın kaldırılmasından sonra devlet biçiminin ne olacağı ve Halife’nin yeni konumu üzerine çeşitli tartışmalar ve spekülasyonlar yapılmaya başlanmıştı. Bu nedenle biçimsel bir değişiklikle Cumhuriyet adının resmen konması gerekmişti. Öte yandan, Anayasaya göre hükümet üyelerinin meclisin içinden

ve tek tek seçilmesi çeşitli sorunlar yaratıyor ve hükümet bunalımlarına yol açıyordu.

Anayasa değişikliğinin yapıldığı aynı gün M. Kemal Cumhurbaşkanı seçilmiş ve ertesi günü de İ. İnönü'yü hükümeti kurmakla görevlendirmişti. Böylelikle BMM tarihinde yeni bir dönem başlamıştı. Bu değişiklikler Meclisin yürütme organı üzerindeki denetimini gevşeterek ve yürütme-yi güçlendirerek hükümete yeni bir biçim kazandırmıştı. Ayrıca, bu düzenlemeler M. Kemal'e istediği Başbakan ve Bakanlarla çalışma olanağı vermiş ve bütün yetkileri elinde bulundurarak kişisel gücünü artırmıştı.

Aynı gün M. Kemal Cumhurbaşkanı seçilmiş ve ertesi gün de İ. İnönü'yü hükümeti kurmakla görevlendirerek BMM tarihinde yeni bir dönem başlamıştı. Bu değişiklikler Meclisin yürütme organı üzerindeki denetimini gevşetmiş ve yürütme-yi güçlendirmişti. Ayrıca, M. Kemal'e istediği Başbakan ve Bakanlarla çalışma olanağı vermiş ve bütün yetkileri elinde bulundurarak kişisel gücünü olağanüstü düzeyde artırmıştı. Kendilerine danışmadan ve hatta haber bile verilmeden yapılan bu düzenlemeler, o sıralar Trabzon'da bulunan Kazım Karabekir Paşa ile İstanbul'da bulunan Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve Rauf Bey gibi Milli Mücadele'nin diğer önderlerini çok rahatsız etmişti. Çünkü komutanlar, bu düzenlemelerin M. Kemal'in kişisel konumunu olağanüstü düzeyde artırarak kişisel bir diktatörlüğe ve aynı zamanda kendilerinin de tasfiyelerine yönelik siyasal bir adım olduğunun farkındaydılar.²³

Konumuz bakımından önemli olan 1921 Anayasasının 1, 2, 4, 10, 11 ve 12. maddelerini değiştiren ve 1924 Anayasasının temeli olan Anayasa değişikliği 29 Ekim 1923'te yapılmıştı. Resmi tarihte Cumhuriyet'in ilanı olarak ifade edilen bu anayasa değişiklikleri esas olarak rejimin niteliğini belirleyen hükümleri içeriyordu. 29 Ekim 1923 anayasa değişiklikleri niteliği itibarıyla ve konumuz bakımından, rejimin yeni karakterinin Türk milliyetçiliği çizgisinde yeniden belirlenmesi (tek dil, tek millet, tek parti, tek şef) sürecinin başlangıcı anlamına geliyordu.

"Madde 1- Hakimiyet bilakaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi

²³ Şaban İba, *Ordu Devlet Siyaset*, S.116-118, Çıvıyazıları Yayınları, İstanbul -1998

esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir.

Madde 2- Türkiye Devletinin dini, İslamdır, resmi lisanı Türkçedir.

Madde 4- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin inkisam ettiği şubâtı idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder.

Madde 10- Türkiye Reısicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihab devresi için intihab olunur. Vazifei Riyaset yeni Reısicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihabolunmak caizdir.

Madde 11- Türkiye Reısicumhuru Devletin Reısidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye riyaset eder.

Madde 12- Başvekil Reısicumhur tarafından ve Meclis azası meyanından intihabolunur. Diğer vekiller Başvekil tarafından yine Meclis azası arasından ihtihabolunduktan sonra heyeti umumiyesi Reısicumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hali içtimada değilse keyfiyeti tasvip meclisin içtimasına talik olur.”²⁴

Bu değişikliklerin ardından, 20 Nisan 1924'te kabul edilen ve 105 maddelik yeni Anayasa ise, rejimin “işleyiş kurallarını belirleyen hükümleri içeren” detaylardan ibaretti. Bu Anayasa tam olarak üniter devlet anlayışıyla hazırlanmış ve öncekinde olduğu gibi Kürtler ya da başka milliyetler için hiçbir açık kapı bırakılmamıştı.

ii) 1924 Anayasası

1876 ve 1921 Anayasalarını yürürlükten kaldıran ve yeni devletin ilk derli toplu anayasası TBMM'nin ikinci döneminde yapılmıştı. Fransız Anayasası ve ilgili yasalarından yararlanılarak hazırlanan bu anayasaya 1976 ve 1921 anayasalarının bazı maddeleri aynen veya bazı değişikliklerle alınmıştı. 20 Nisan 1924'de kabul edilen ve 7 kez değişikliğe uğrayan bu anayasa 36 yıl boyunca yürürlükte kalacaktı.²⁵

105 madde ve 6 bölümden oluşan bu Anayasanın konumuz bakımından bazı maddeleri şöyleydi:

²⁴ Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu -1923-1924-* s. 91-92, İletişim Yayınları -1998

²⁵ Özkan Tıkveş, *Atatürk Devrimi ve Türk Hukuku*, s. 49, İzmir -1975

Madde: 1'de, "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir" denilerek 1921 Anayasasındaki "Hükümet şekli Cumhuriyettir" ifadesine açıklık getirilmişti. Böylece, Cumhuriyetin bir "hükümet biçimi" değil, "devlet biçimi" olduğunu belirten anayasa, bu temel ilkeyi güvence altına almıştı. Ancak, bu Cumhuriyet'in demokratik bir Cumhuriyet olup olmadığı konusunda hiçbir tanımlama yapılmamıştı.

Madde: 2'de, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dininin İslam, dilinin Türkçe" olduğu belirtilerek, 1921 Anayasasında 1923'de yapılan değişiklik korunmuş ve bu maddeye "Başkentin Ankara" olduğu eklenmişti.

Madde: 3'de, "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir."

Madde: 4'de "Türkiye Büyük Millet Meclisi millet tek ve gerçek temsilcisi olup, millet adına egemenlik hakkını kullanır" denilerek parlamenter sistem belirlenmişti.

Madde: 5'de, "Yasama yetkisi ve yürütme erki Büyük Millet Meclis'inde bulunur ve toplanır" denilerek, 1921 anayasasındaki Yasamanın üstünlüğünü (parlamenter meşruiyet) ve "güçler birliği" anlayışı yinelenmişti.

Madde: 6'da "Meclisin yasama yetkisini kendisinin kullanacağı"; Madde: 7'de "Meclisin yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı bir Bakanlar Kurulu eliyle kullanacağı" belirtilmişti. Meclis, Hükümeti her zaman denetleyebilecek ve isterse düşürebilecekti. Böylece, 1924 anayasası Yasamanın üstünlüğü ilkesinin katı biçimi olan 'güçler birliği' sistemi ile, bu ilkenin yumuşak biçimi olan 'güçler ayrılığı' sistemi arasında bir sistem kurmuştu. Yürütme erki, yasama erkinden 1921 de olduğundan daha fazla ayrılmış, ama kabine sistemlerinde görülen karşı ağırlık ve yetkilerle de tam olarak donatılmamıştı.²⁶

Meclisin üstün yetkilerle donatılması, seçimlerin yenilenmesine sadece Meclisin karar vermesi, başka bir şekilde feshedilememesi, bir tür Meclis Hükümeti'nin geçerli olması şeklindeki sistemde M. Kemal ısrarlıydı. Çünkü bu sistem M. Kemal'e Devlet Başkanı ve Başkomutan sıfatıyla fiilen her şeye müdahale edebilme ve yönetebilme ayrıcalığını vermişti.²⁷

Öte yandan, Yasama'nın (parlamentonun) üstünlüğü ilkesi, fiili durum ve uygulamada hiçbir zaman Demokratik Cumhuriyet'lerdeki gibi olmamış, bu ilke soyut (veya teorik)

²⁶ Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, s. 18, İletişim Yayınları -1991

²⁷ Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, s. 123, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul -1979

olmaktan öteye gitmemiştir. Bu nedenle anayasanın dokunulmaz ve kutsal saydığı haklar bu ilkeye dayanılarak sıkça ihlal edilmiştir. Meclis bu dönem boyunca hükümeti denetleme araçlarından hiçbirini kullanamamıştır. Dolayısıyla meclis tarafından düşürülmüş ve istifaya zorlanmış tek bir hükümet olmamıştır.²⁸

Yargı organlarının hükümeti ve meclisi denetleme hakkı olmamıştır ve üstelik “Yargıç Teminatı” olmadığı için de hükümet çıkardığı çeşitli yasalarla hakimleri siyasal baskı altına almıştır. Bundan dolayı da kişi hak ve özgürlükleri devamlı olarak kısıtlanmış ve baskı altında tutulmuştur. Ayrıca, İstiklal Mahkemeleri yıllarca varlığını korumuş, “Takriri Sükun” gibi olağanüstü rejim yasaları sıkça uygulamaya konulmuştur. Bu uygulamalar sadece tek parti döneminde değil, çok partili dönemde de geçerli olacaktı.²⁹

Bu anayasa da tek tek sayılan bütün özgürlükler tanınmıştır. Ancak, “özgürlüğü başkalarına zarar vermeyen her hareketi yapabilmektir”, şeklinde tarif eden yeni devlette fiili uygulamalar bir yana, özgürlükler kanunla sınırlanmıştır. TBMM başka hiçbir organca denetlenmediği için özgürlükler özgürce kısıtlanabilmiştir. Bu bakımdan 1924 Anayasası’nın özgürlük anlayışı belirsizdi ve tek tek belirtilen hak ve özgürlüklerin birçoğu kullanılamamıştır.³⁰

²⁸ Özkan Tıkveş, *Atatürk Devrimi ve Türk Hukuku*, s. 50, İzmir -1975
• Örneğin 27 Mayıs 1960’ta gerçekleşen askeri darbeden birkaç ay öncesinde bir yasayla kurulan 15 kişilik Meclis Tahrifat Komisyonu İstiklal Mahkemeleri’ne benzer yetkilerle donatılmıştı.

²⁹ Age, s. 52-53

³⁰ Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, s. 124, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul -1979

Onikinci Bölüm

Lozan Konferansı Süreci ve Koçgiri İsyanı

“Ekalliyet denildiği zaman akla gayrî müslimler gelir. Irkî ekalliyet, lisani ekalliyet biz de mevcut değildir. Nitekim Misakı Milli’ de de bu maddeyi yazarken bundan anladığımız mana, tarihi anladığımız manadır. Gayrî müslim ekalliyetleri kasdetmişizdir. Hiçbir vakit ırkî, lisani ekalliyetler mevzubahis değildir”
(Lozan Türk Delegatesi Hasan Bey)

1. Lozan Konferansı'na Doğru

a) Konferansın Yolunu Açan Gelişmeler

Damat Ferit Paşa Hükümeti 10 Ağustos 1920 günü Paris yakınlarındaki Sevr kasabasında Sevr Barış Antlaşması'nı Osmanlı Devleti adına imzalamış, fakat Büyük Millet Meclisi (BMM) 19 Ağustos'ta bu Antlaşmayı kabul etmediğini açıklayarak Antlaşmayı imzalayan Osmanlı Devlet adamlarını da “vatan haini” olarak ilan etmişti.

Her şeye karşın Sevr Antlaşması'ndan sonraki tüm gelişmeler-ki bunlar son derece hızlı siyasal ve toplumsal gelişmelerdi- Türk ulusal hareketinin lehine olmuştu. Sovyetler Birliği ile yaptığı anlaşmalar sonucunda Doğu Cephesi'ni güvenlik altına alan ve üstelik önemli ölçüde para ve askeri yardım sağlayan BMM Hükümeti, daha sonra tüm dikkatini Batı Cephesi'ne yöneltmişti. Türk Milli Mücadelesi'nin* sonucunu belirleyecek önemde olan bu savaş cephesi, esas olarak Batı Cephesi'ydi. Bu dönemde Batı Cephesi deyince, birbiriyle bağlantılı olan iki temel sorun gündeme gelmişti. Biri, Yunan işgaline karşı kurulan ve giderek gelişen Kuvayı Milliye ve Kuvayı Seyyare kuvvetlerinin başlattığı Batı Anadolu'daki savaş cephesi; diğeri de Sevr antlaşmasını imza-

* O zamanlar ve tüm mücadele süresince Halifelğin ve İslamiyet'in kurtuluşu anlamında “Milli Mücadele” kavramı kullanılıyordu. Bu kavram Türk ulusal hareketinin niteliğine ve hedeflerine de uygundu.

layan Batılı emperyalist devletlerle ilişkilerin yarattığı sorunlardı.

Bu sürecin farkında olan başta M. Kemal ve İ. İnönü olmak üzere askeri önderlerin büyük çoğunluğu bir an önce düzenli ordu kuruluşunun gerçekleştirilmesi ve mücadele içindeki tüm silahlı güçlerin denetim altına alınması için uygun zamanı kolluyorlardı. Sonunda, Sevr Anlaşması'nın imzalanmasından bir süre önce, 22 Haziran 1920'de başlayan Yunanlıların Ege ve Trakya'daki yeni saldırılarının faturası, Kuvayı Milliye ve Kuvayı Seyyare birliklerine çıkarılmıştı.

Yunanlıların Sevr Anlaşması'nın bir an önce imzalanması için Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapmak amacıyla giriştikleri bu büyük saldırı, Meclis'te heyecan yaratmış ve saldırıyı durduramayan Kuvayı Milliye ve Kuvayı Seyyare birlikleri ve komutanları mecliste şiddetle eleştirilmişti. Bunu fırsat bilen M. Kemal, eleştirileri yanıtlarken bir an önce düzenli ordu birliklerinin güçlendirilmesi gerektiğini, bunu gerçekleştirmek için de Kuvayı Milliye ve Kuvayı Seyyare'de bulunan yetenekli personelin düzenli asker olarak ordu birliklerinin kadrolarına geçirilmesini ve yeniden bazı doğumluların silâh altına alınmasını önermişti. BMM'nin bu konudaki kararı üzerine, Kuvayı Milliye ve Kuvayı Seyyare'nin ordu kadroları içerisinde eritilmesine ve buna uymayanların zorla yola getirilmesine ve yeniden asker alınmasına başlanmıştı.

Zaten daha önceden alınan bazı tedbirlerle pek çok Kuvayı Milliye birliği ordu kadroları içinde eritilmişti. Yeniden silâh altına alınan askerlerle birlikte düzenli ordu birlikleri de hızla güçlendirilmişti. 11 Eylül 1920'de BMM'de Firariler Hakkında Kanun çıkarılmış ve asker kaçaklarına kurşuna dizilme cezası getirilmişti. Ayrıca bu kanunla, askerlik hizmetlerinden kaçanları yargılamak ve cezalandırmak üzere BMM üyelerinden oluşan üçer kişilik İstiklal Mahkemeleri kurulmuştu.

Lozan Konferansı'nın yolunu açan gelişmelerin bir özeti yapmak gerekirse, bu sürecin ilk aşaması 20 Ekim 1921'de Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'ydı. Bu Antlaşma aynı zamanda Kürdistan'ın yeniden bölünmesinin yeni bir belgesi olmuştu. İkinci aşamada ise, savaşın galibi müttefik güçlerin 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında yaptıkları Londra Konferansı ve ardından gelen İkinci Londra ve San Remo Konferansları gelmişti. Bu konferansların

sonunda müttefik devletlerin BMM Hükümeti'ne yaptıkları ateşkes ve barış önerileri (22 Mart 1922) Lozan Konferansı'na doğru gelişmelerin daha somut olarak yolunu açmıştı. Müttefiklerin daha önceki barış önerileri ve ikili girişimleri Türk-Yunan savaşını sona erdiren Mudanya Ateşkesi'nin (11 Ekim 1922) imzalanmasıyla sonuçlanmış ve böylelikle Lozan'ın yolu açılmıştı.

b) Londra Konferansı ve İtilaf Devletleriyle Yapılan Antlaşmalar

16 Ocak'ta görevine başlayan ve barışçıl yaklaşımıyla dikkat çeken Fransız Başbakanı Briand'ın önerisiyle Türk ve Yunan delegelerinin de katılımıyla 25 Ocak 1921'de toplanan Paris Konferansı'nda, Londra'da bir konferans toplanmasına karar verilmişti. Konferansa esas olarak Osmanlı Hükümeti davet edilmiş, fakat delegasyon içinde BMM Hükümeti temsilcilerinin de bulunması istenmişti. İki hükümet arasında yapılan yazışmalarla temsiliyet krizi aşılamadığı için, her iki hükümet ayrı ayrı delegasyonla konferansa katılmıştı.

İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya temsilcileriyle açılan konferans önce Yunanistan delegasyonunu, daha sonra da Osmanlı Hükümeti ile BMM Hükümeti delegasyonunu dinlemeye almıştı. Osmanlı Hükümeti'ni Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığında, BMM Hükümeti'ni de Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığında heyetler temsil etmişti. Toplantıda kendisine ilk söz verilen Tevfik Paşa, "söz asıl milletvekilline aittir, bundan dolayı Anadolu Heyeti'ne söz verilmesini teklif ve rica ediyorum" diyerek asıl muhatabın TBMM Hükümeti olduğunu göstermişti. Bunun üzerine söz alan BMM Hükümeti'nin görüşlerini Nihat Reşat (Belger) Bey anlatmıştı.¹

Tevfik Paşa'nın sözü BMM Hükümeti temsilcilerine bırakması, İngiltere'nin hoşuna gitmemiş olsa da, diğer İtilaf Devletleri için çok önemli bir gelişme olmuştu. Böylelikle Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletleri'nin huzurunda BMM Hükümeti'ni resmen tanımış ve ülkenin geleceği konusunda onun söz sahibi olduğunu belirtmiş oluyordu. Bu tutum, BMM Hükümeti ile anlaşmaya, daha doğrusu barış anlaşması yapmaya eğilimli olan iki devletin (Fransa ve

¹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cilt-II, s.208, İkinci Baskı, İstanbul -1965

İtalya) bazı tereddütlerini de gidermişti. Bu nedenle Londra'da, Fransız temsilci Briand ve İtalyan temsilci Kont Sforza ile Bekir Sami Bey arasında ikili anlaşmalar imzalanmıştı.

Londra Konferansı'nın bir diğer önemi, Kürdistan ve Ermenistan sınırları sorununun tartışılmış olması ve TBMM Hükümeti'nin bu konuda ortaya koyduğu tutumdur. Bekir Sami Bey'in yerine Dışişleri Bakanlığı görevlerine bakan Muhtar Bey, TBMM'de yaptığı konuşmada, Londra Konferansı'nda İtilaf Devletleri'yle yapılan bazı anlaşmaları açıklamıştır. Muhtar Bey, toplantının bir oturumunda delegasyona Kürdistan ve Ermenistan sınırları, mali kontrol ve iktisadi münasebetler ile Boğazlardan serbest geçiş hakkında bazı sorulara muhatap olduğunu belirtmişti. Daha sonra Kürdistan ve Ermenistan'ın sınırları konusunda hükümetin tutumunu şöyle açıklamıştı.

"Kürdistan meselesine gelince; böyle bir mesele bizde mevcut değildir. Biz bunu bilmiyoruz. Çünkü yüksek heyetiniz ve onun içinde bulunan Kürdistan vilayetlerinin sayın milletvekillerini de her fırsat düştükçe söylediğimiz üzere, biz ayrılık kabul etmez bir surette birbirimizle kader birliği yapmış olduğumuzdan, yalnız bir Türkiye melesi vardır. Yoksa Kürdistan meselesi yoktur. Bunu Avrupalılar, bir daha öğrenmek isterlerse, delegasyonumuza 'bunu yüksek sesle suratlarına söyleyin' denilmiştir.

"Ermeni sınırları meselesine gelince; yüksek heyetiniz pek ala bilir ki, Gümrü'de imzalanmış, fakat bilinen sebeplerden dolayı bazı maddeleri uygulanmamış olan Antlaşma ile kayıtlı olduğundan, batı devletleri ile aramızda Ermenistan'a veya sınırlarına dair görüşülecek, konuşulacak, hiçbir mesele ve anlaşmazlığımız yoktur."

Muhtar Bey, konferansta Sevr Antlaşması'na karşı hükümetin tutumunu da "Misak-ı Milli'de gösterilmiş olan esaslar içinde bir barış yapmak arzumuz son derece büyüktür"² demiştir.

Londra Konferansı sırasında "konferans dışı" temaslar sonuca İngiltere, Fransa ve İtalya ile ayrı ayrı ikili anlaşmalar imzalanmıştı. İngiltere ile yapılan anlaşma sadece karşılıklı olarak esirlerin bırakılmasına ait olmasına karşın, Fransa ve İtalya temsilcileri ile yapılan ve birbirine benzeyen ikili anlaşmalar gelecekteki barış antlaşmalarına esas

² Age, s. 210

teşkil edecek nitelikteydi. BMM Hükümeti'nin kabul etmediği için Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in istifasına da neden olan bu anlaşmalardan Fransa ile yapılan anlaşma önemliydi.

11 Mart 1921'de Londra'da yapılan ve M. Kemal tarafından reddedilmesine karşın, 20 Ekim 1921'deki Ankara Antlaşması ile benzer hükümleri taşıyan bu anlaşmanın önemli hükümleri özetle şöyleydi:

"Harbe son verilecek ve karşılıklı olarak esirler serbest bırakılacaktır. Kilikya'da Fransız subaylarının da katılacağı bir güvenlik kuvveti kurulacaktır. Harbe son verildikten bir ay sonra Sevr Antlaşması çizilmiş olan sınırın kuzeyinde bulunan Fransız kuvvetleri geri çekilmiş olacaktır. Kilikya'da Fransız işgali sırasında görev alan memurlar yerlerinde bırakılacak ve genel af ilan edilecektir. Azınlıkların her türlü hakları eşitlik dairesinde sağlanacak ve halkın karışık olduğu yerlerde Belediye ve Jandarma teşkilatı, azınlıklar da göz önünde bulundurularak düzenlenecektir."³

Bu Anlaşma ile Suriye-Türkiye sınırı da tespit edilmiş ve Fransızlara bir takım ekonomik imtiyazlar tanınmıştı.

12 Mart 1921'de İtalya ile yapılan anlaşma ise, bir yandan İtalyan'ın ekonomik çıkarlarını garanti altına alırken, bir yandan İtalyan kuvvetlerinin Anadolu'dan çekilmesini sağlamıştı. Bu bağlamda İtalyanlar 1921 Haziran ayı içinde Anadolu'yu terk etmişlerdi.

16 Mart 1921'de de Sovyetler Birliği ile yapılan Moskova Antlaşması dahil bütün bu antlaşmaların imzalanmasında Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in önemli katkıları olmuş ve bu durum o'nun prestijini önemli ölçüde artırmıştı. Bu nedenle M. Kemal kendi liderliğinin önünde engel oluşturabilecek olan Bekir Sami Bey'in istifasına yol açacak sert bir tutum göstermişti. M. Kemal'in bu tutumunun bir nedeni de I. İnönü Zaferi'nden sonra İtilaf devletlerinin daha fazla taviz verebileceği şeklindeki beklentisiydi. Çünkü anlaşmaların her üçü de kısa bir süre sonra özüne dokunulmadan hükümet tarafından yeniden imzalanmıştı. Kısa bir süre sonra Haziran 1921'de Fransızlarla görüşmeler yeniden başlatılmış ve 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması yapılmıştı.⁴

³ Age, s. 213-214

⁴ Age, s. 216-217

c) Fransızlarla Yapılan Ankara Antlaşması

M. Kemal Erzurum Kongresi'nden itibaren İtilaf Devletleri temsilcileriyle özel görüşmeler yapmış ve çeşitli ilişkiler kurmuştu. 24 Nisan 1920'de, yani TBMM'nin açılışından 4 gün sonra yapılan ilk gizli oturumda İtilaf devletleriyle ilişkileri M. Kemal şöyle açıklamıştı:

"Aleml Hristiyanıyetin mevcudıyetimize (hateme çekmek istediklerini) bilmekle beraber onlara karşı da daima cihangirane bir vazıyet almak istemedim. Belki azami derecede onların da bize menfaat temin edebilmesine alıştık ve bu itibarla Fransızlar, İngilizlerle, İtalyanlarla mükerreren temaslarda ve münasebetlerde bulunduk. İngilizlerle vuku bulan ilk temasımızda İngilizler milletimizin kendileri aleyhinde olduğunu ifade ettiler ve bu aleyhtarlığın izalesine çalışmamızı tavsiye ettiler. Buna mukabil verdiğimiz cevap milletimiz İngiltere'ye karşı aleyhtar değildi. Bilakis milletimiz İngiliz kavmini dünyanın en büyük bir milleti, en adil, en medeni, en insani bir milleti telakki eder ve ona hürmet ederdi.

"Fakat mütarekeyi müteakip İngiliz kuvvetleri payitahtımıza girdiler. Yakından milletimizle temas ettikten sonra gösterdikleri tavrı hareket ve bilhassa Aydın vilayetimizin İngilizlerin nezaretiyle, himayesi tahtında Yunanlılara işgal ettirdiğini milletimiz anladıktan sonra İngilizler hakkındaki noktai nazarını tebdil etti. Dedik ki; milletimizin, filhakıka bu gün milletimizin bu zan ve telakkisinin (yanlış olduğu kanaatinde iseniz, bu) en son kabul ettiği mahiyetiniz değilse bunu tashih etmek için bir hareket gösteriniz. Yine millet size müteveccih olur.

(...)

Diğer taraftan Fransızlarla da münasebat olmuştur. Bilhassa Suriye'de fevkalade mümessil bulunan Picot namında bir zat Sivas'a kadar geldi ve kendinin Paris'te sulh konferansıyla temas etmek üzere hareket ettiği bir sıralarda idi ki bu zatla görüşmemiz esas noktalar, hatırımda kaldığına göre, şunlar idi: Açık söylediği şey Suriye'yi müstemleke yapmak istiyorlardı ve fakat Kilikya da dahil olmak üzere(...) ve bizim mevcudiyetimiz umumi olan mevcudiyetimizin tahlisi için Klikya meselesi için anlaşılmaktan.

(...)

İtalyanlar sureti umumiyede mülayim bir vazı almışlardır. Kendilerile hiç bir vak'a hadis olmadı ve bu noktai na-

zarlarında da (sabit kaldılar) ve bütün onların talep ettikleri şey menafî iktisadiye teminidir.

Gerek İtalyanlar, gerek Fransızlar memleketimizde azami menafî iktisadiye temin etmek için devletimizin müstakîl kalmasını, eğer biri devleti ecnebiyenin tahtı esaretinde bulunmamasını temin etmek cihetini kendi menfaatleri muktaziyatından telakki etmekte ve her ikisi de bunu bize birçok münasebetlerle söylediler ve elyevm söylemektedirler.”⁵

İtilaf devletleri arasında lider konumunda olmasına ve temel sorunların çözümünün onların tutumuna bağlı olmasının karşın Mütareke'den sonraki süreçte İngiltere ile hiçbir silahlı çatışma olmamıştı. TBMM Hükümeti'nde İngilizlerle çatışmamak için özel bir dikkat göstermişti. Fransızlarla ise Adana, Urfa, Antep ve Maraş bölgesinde 1920'ylı ortasından başlayarak 1921 ortalarına kadar yaklaşık bir yıllık bir savaş devam etmişti. Buna karşın, TBMM Hükümeti'ni Sovyetler Birliği'nden sonra resmen tanıyan ikinci ülke Fransa olmuş ve 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nı imzalayarak savaşa son vermişti. Böylelikle savaşın bir cephesi daha kapanmış ve Ankara Antlaşması ile TBMM Hükümeti önemli bir avantaj kazanmıştı.

Fransa'yı bu noktaya getiren gelişmeler 16 Ocak 1921'de Briand'ın Başbakan olmasıyla başlamıştı. Fransa'nın çıkarları için bir önce barış yapılması için çaba gösteren Başbakan Briand, İtalya'nın da desteğiyle Londra Konferansı'nın toplanmasını sağlamıştı. Briand bu konferansta TBMM Hükümeti'nin tezlerini desteklemiş ve Bekir Sami Bey'le de bir anlaşma imzalamıştı.

Ankara Antlaşması, Misak-ı Milli'den verilen ikinci tavizdi. Çünkü bu antlaşmayla Hatay Suriye'ye bırakılmıştı. Misak-ı Milli'den ilk taviz ise, Sovyetlerle Yapılan Moskova Antlaşması ile Batum Gürcistan'a bırakılmasıydı. Misak-ı Milli'den üçüncü taviz de, Lozan Antlaşması sırasında Musul-Kerkük konusunda İngilizlere verilecekti.

Fransa'nın Sevr Antlaşması'na bağlı olarak yapılan İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki “üçler anlaşması”na karşın müttefiklerden ayrı olarak ve onların onayını almaksızın TBMM Hükümeti ile anlaşma yapması, doğal olarak İngiltere'yi endişelendirmiş ve kızdırmıştı. Bu nedenle iki

⁵ TBMM Gizli Zabıtları, Cilt -I, s. 5, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İkinci Baskı -1985

ülke arasında ortaya çıkan gerginlik karşılıklı notalardan ve yoğun temaslardan sonra giderilebilmişti.

Ankara Anlaşması, TBMM'de Misakı Milli çerçevesinde tartışılmış ve bu Anlaşma ile Kürdistan'ın bölünmesinden hiçbir şekilde söz edilmemişti. Kürt milletvekillerinin bir kısmı (Mardin, Antep gibi) anlaşmayla oluşan yeni sınırın güneyinde kalan bazı ilçe ve köylerin kendi illerine dahil edilmesini ve güneydeki aşiretlerin gözetilmesini önermişlerdi. Bir kısım Kürt milletvekili de, yeni sınır sorununu Musul-Kerkük soruna bağlayarak tartışmıştı. Oysa bu anlaşma ile Güneybatı Kürdistan Fransız mandasına girmiş ve Kürdistan resmi olarak bölünmüştü.

Ankara Antlaşması ile Fransa önemli madenler, demiryolları, limanlara ait önemli iktisadi imtiyazlar elde etmişti. Fransa Antlaşma metninde bulunmamakla birlikte Kilikya'dan kuvvetlerini çekerken çok sayıda silah, cephane ve malzemeyi Türk birliklerine bırakmıştı. Bunların bir kısmı parası ileride ödenmek üzere satın alınmış olmakla birlikte, bağış olarak 10 uçak ve 4484 tüfek vardı.⁶

1921 yılının sonu itibarıyla, Sovyetler Birliği ve İtilaf Devletleri'yle yapılan anlaşmalar Türk ulusal hareketi için bir dönemeç olmuştu. Geriye sadece iki önemli sorun kalmıştı ki, bu sorunlarda bir şekilde Lozan'a ertelenmiş gibiydi. Bunlardan biri, Yunanlılarla batı cephesinde yapılan savaş ve İngilizlerle çözümlenmesi gereken Musul sorunuydu. İkinci sorun ise, Kemalist hareketin gerek İtilaf devletlerine ve gerekse Sovyetlere karşı bir iç sorun olarak göstermeye çalışarak bilinçli olarak diğer sorunlardan ayrı tuttuğu ve süreç içerisinde çözümlemek istediği Kürt sorunuydu.

Türk ulusal hareketi lehine önemli siyasal ve askeri gelişmelerin olduğu 1921 yılında Kürt sorunu, yeni bir durumla, yani Koçgiri İsyanı'yla kendini somut olarak ortaya koymuştu.

2. Koçgiri İsyanı ve Hükümetin Tutumu

a) Kürt İsyanları ve Kemalist Anlayış

Kürt isyanlarının niteliği konusunda şimdiye kadar yapılan analizlerin çoğunda egemen ulus ve devlet ideolojisinin belirleyici etkisi vardır. Osmanlıdan günümüze kadar de-

⁶ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cilt-II, s.357-358, İkinci Baskı, İstanbul-1965

vam eden bu resmi bakış açısı, yaklaşık yüzyıldan beri Türk milliyetçiliğinin ırkçı ve şoven yaklaşımıdır. Birçok Türk kökenli sol örgüt ve kişileri de etkileyen bu ideolojik yaklaşım, Kürt ulusal hareketinin “gerici ve bölücü” bir hareket olarak nitelenmesine karşın, Türk ulusal hareketinin (İttihat ve Terakki’den Kemalist harekete kadar) “ilerici ve devrimci” yanının sistemli olarak yüceltilmesi şeklinde kendisini göstermiştir.

Egemen ulus ve devlet şovenizminden kaynaklanan Kemalist milliyetçilik, Türk ulusal hareketinin siyasal karakterini belirlemiştir. Cumhuriyet dönemindeki “milli ve laik” siyaset tarzı, aynı zamanda Türkiye sol ve sosyalist hareketinde egemen olan ulusal dar görüşlülüğün, başka bir ifadeyle egemen ulus şovenizminin de kaynağını da oluşturmuştur. Bu bağlamda Türkiye sol ve sosyalist hareketi içinde Kemalizmin etkisi uzun yıllar katmerleşerek sürmüş, Kürt siyasal hareketleri de bu tarihsel yanılsamanın etkisinden kurtulamamıştır.

Kürt isyanlarının olağanüstü derecede ve bilinçli olarak abartılması da, egemen ulus ve devlet ilişkilerinden kaynaklanan ve kendi konumunu güçlendirmeye yönelik olan “vatanın ve milletin bölünmezliği” ilkesini kendisine bayrak yapan Kemalist resmi tarih anlayışının bir manipölasyonu- dur. Oysa siyasal ve toplumsal nitelikleriyle incelendiğinde resmi tarihte adı geçen Kürt isyanlarının bir kısmına isyan bile denemez. Bu nedenle Kürt isyanları, öncelikle siyasal ve toplumsal mücadeleler için temel oluşturan özgün tarihsel koşullar ile ortaya çıktıkları yerin/bölgenin etnik, dinsel, kültürel vb. özellikleri dikkate alınarak değerlendirmelidir.

1927 yılında yazdığı Nutuk’ta M. Kemal’in Kürt isyanlarının her birini “Cumhuriyet’e karşı bölücü ve gericici isyanlar” olarak nitelemesi günümüze kadar devam eden resmi görüşün kaynağını oluşturmuştur. Bu bakımdan Nutuk, M. Kemal’in kendi ideolojisini yüceltmek, daha doğrusu bunu egemen ideoloji haline getirmeye yönelik yeni bir tarih yazma çabasıydı. Bunun bilinen en iyi yolu ise, tarihte benzerlerinde görüldüğü tarihi yeniden ve kendi anlayışına göre yazmaktı. M. Kemal’in bu tutumu aynı zamanda kendi konumunu güçlendirmek ve ulusal önderliğini pekiştirmek için hepsi de en iyi yol arkadaşları olan muhaliflerini tasfiye etme çabasından da kaynaklanmıştı. Bu nedenle Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecini kendine özgü bir şekilde

anlatımı olan Nutuk; hem yeni devletin resmi ideolojisinin ve hem de Cumhuriyetçi Türk yazar ve araştırmacıların temel belgeleri haline gelmişti.

Kürt İsyanları Genelkurmay belgelerinde tamamen askeri açıdan ele alınmakta ve bir iddianame hazırlar gibi gelişen olayların suç delillerinin ortaya çıkarılması ve yargılanması mantığıyla mizansenler anlatılmaktadır. Askeri savcılarının iddiaları da, askeri bir bakış açısıyla olay mahallinde bulunan sorumlu komutanların emir komuta zinciri içerisinde yazdıkları askeri raporlara dayanmaktadır.* İsyanların birinci derecede muhatabı olan Kürt örgütleri ve kişilerinin bilimsel inceleme ve araştırma kaynakları da, yeterli olmamakta ve bunlar esas olarak "Kürt anı yazarlarının" hafızalarına dayanmaktadır.**

Bu dönemdeki isyanlardan inceleme konusu yaptığımız Mahmut Berzenci, Koçgiri ve Şeyh Sait*** hareketleri nitelikleri bakımından diğerlerinden daha önemli bir konumdadır. Bu üç hareket, ortaya çıkış nedenleri, amaçları, ideolojik ve siyasal gerekçeleri itibarıyla gerçek isyan denilebilecek toplumsal hareketlerdir.**** Bunlardan Mahmut Berzenci hare-

* Üstelik bu iddianameler ve istihbarat raporları, 12 Mart ve 12 Eylül döneminin Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri'nin iddianame ve suç delil olarak gösterilen uydurma belgelerinden daha da ilkel mantıkla hazırlanmıştır. Dahası mahkeme kararları ve sanık ifadeleri/savunmaları, ya yaptırılmamış ya da bunlar da gizlenmiştir. Dolayısıyla isyan olarak nitelenen bazı olaylara ilişkin resmi bilgi ve belgelere güvenilmesi mümkün değildir.

** Komünist Enternasyonal ve Bolşevik Parti belgelerinin uzun yıllar gizli kalması ve bu isyanlarla ilgili olarak Türk ve Kürt Marksist araştırmacıların fazla ilgi duymaması, bu önemli tarihsel olguların kendi gerçekleriyle ortaya çıkmasını ve algılanmasını zorlaştırmıştır. Ancak, 1970'li yıllar boyunca bazı Kürt yayınevleri tarafından başlatılan çalışmalar, 1980'li yıllar boyunca Avrupa'da, 1990'lı yıllarda da Türkiye'de devam etmiş ve son yıllarda bu alana olan ilgi iyice artmıştır. Bu son dönemde Kürt aydınlarının Medya alanında gösterdiği çaba ve aydınlanma atılımları, gelişen Kürt ulusal hareketinin yarattığı ideolojik ve kültürel etki çerçevesinde devlet ve toplum hayatını önemli ölçüde etkilemeye başlamıştır.

*** Şeyh Sait İsyanı'nı, gerek Kürt ulusal hareketinin gelişimi ve gerekse Kemalist hareketin evrimindeki önemi nedeniyle ayrı bir kitapta ele aldık. Bu kitap "Şeyh Sait İsyanı ve Kemalizm" adıyla önümüzdeki aylarda yayınlanacak.

**** Sözgelimi "Cemil Çeto İsyanı" adıyla resmi tarihe geçen olay, aslında bir isyan olmaktan çok bu kişinin yaptığı çete faaliyetleridir. Cemil Çeto ile M. Kemal'in bir dönem ilişkileri olmuş ve bölgedeki faaliyetler için kendisine mektuplar yazmıştır.

keti, Güney Kürdistan'da günümüze kadar devam eden Kürt ulusal hareketinin sonraki süreci etkileyen ve o günkü koşullarda bağımsız bir devlet kurma yönünde bir ilk atılımıdır.

Koçgiri İsyan'ı ise, daha sonra Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim ile devam edecek olan bir geleneğin başlangıç aşamasıdır. Şeyh Sait hareketi, güney ve kuzey Kürdistan arasında bir köprü görevi gören ve tüm bölgeyi etkileyerek uzun yıllar tarihi izler bırakan bir karaktere sahip olmuştur.

Bir isyana neden olan olaylar nasıl ve ne zaman başlamışsa başlasın burada önemli olan hükümete karşı bir isyanın gerçekleşmesi ve bu konuda hükümetin aldığı tutumdur. Konumuz itibariyle bizim irdelememiz gereken de budur. İsyanla ilgili irdelenmesi gereken diğer detaylar ancak ayrı bir inceleme ve araştırma konusu olabilecek boyuttadır. Resmi belgelerin kimi yazarlar tarafından farklı biçimlerde yorumlanabilir olmasını dikkate alarak, bazı anı yazarlarının ve taraflı ideolojik yaklaşımların ötesinde bir tutum sergilemek gereklidir. Bu bakımdan TBMM Gizli Zabıtları'na yansıyan tartışmaların (bunun da yeterli olmadığıнын bilinciyle) konumuzun sınırlarını aşmayacak şekilde irdelenmesi, daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Meclisteki gizli görüşmelerde tutulan zabıtlarda (ya da zabıtların yayımında) bazı sorunlar olsa da,* bu tartışmaların resmi görüşü oluşturan Genelkurmay yayınlarından ve kimi ideolojik yaklaşımlardan daha sağlıklı olduğuna kuşku yoktur. Çünkü bu zabıtlarda olayların ortaya çıkış nedenleri, isyancılara karşı resmi görevlilerin ve hükümetin tutumu, Kürt milletvekillerinin olaylara bakış açısı, Meclisin soruna yaklaşımı vb. birçok şeyi anlamak mümkündür.

Öte yandan birinci mecliste bugünkünden daha etkili olan farklılıkların meşruiyeti ve kürsü dokunulmazlığı vardı. Önceki bölümlerde incelediğimiz gibi gerek meclisin oluşum biçimi ve niteliği, gerekse hükümetin meclise karşı sorumluluğundan kaynaklanan ilişkiler biçimi vb. olgular,

* Zabıtlarda hükümetin görüşünü yansıtan başta M. Kemal olmak üzere bakanların ve hükümet yanlısı milletvekillerinin konuşmaları geniş şekilde verilirken, özellikle Kürt milletvekilleri ile diğer muhalif milletvekillerinin konuşmaları ya özetlenerek ya da kısaltılarak verilmiştir. Bazı konuşmalar ise noktalamalar konularak sanki sansür uygulanmış gibidir. Ancak bu tür yazımların zabıtların aslında mı yoksa bizimde yararlandığımız İş Bankası'nın ilgili yayınlarından mı kaynaklandığını bilmiyoruz.

o zamanki meclis görüşmelerine daha demokratik bir nitelik kazandırmıştı. Özellikle Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından gelen milletvekillerinin birinci meclise önemli katkıları olmuş; mecliste birinci ve ikinci grupların oluşması da, birinci meclisteki demokratik muhalefete imkan yaratmıştı.

b) İsyana Ortam Hazırlayan Gelişmeler

Sevr Antlaşması'nın imzalanması Kürtleri bir hayli umutlandırmıştı. Henüz bir ulusal önderlikten ve örgütlenmeden yoksun olan Kürtler, antlaşmaya karşı ne yapabilecekleri konusunda çekingen ve kararsız bir durumdaydı. Sevr Antlaşması için büyük çabalar göstermiş olan Kürt Teali Cemiyeti ise bu dönemde Kürt ulusal önderliğini üstlenebilecek konumda değildi. Cemiyetin yöneticileri arasında Sevr Antlaşması'nda belirtilen Kürdistan maddelerinin hayata geçirilmesi için izlenecek politikalar konusunda görüş farklılıkları vardı. Cemiyetin İngiliz, Fransız, ABD ile karmaşık ilişkileri ve beklentileri de, Cemiyetin konumunu ve politikasını belirleyen önemli olgulardan biriydi.

Bu nedenle Cemiyet, bir yandan kendi konumuna meşruiyet kazandırmaya çalışırken, bir yandan da kendi dışındaki güçlerden medet umma anlayışını sürdürmüştü. Yönetim Kurulu Başkanı Seyit Abdülkadir, gerek siyasi ve dini kişiliğiyle ve gerekse Osmanlı Hükümeti ve Padişah'la olan çok yönlü ilişkileriyle Cemiyet'in politikalarının belirlenmesinde en etkili kişi konumundaydı.

Cemiyetin İstanbul dışında bulunan Kürdistan şubelerinin her biri, yerel özelliklerinden ve merkezden (İstanbul'dan) giden genç ve aktif üyelerinin çabalarından dolayı daha farklı konumlarda bulunuyordu. Kürdistan şubeleri kimi yerde bütün Kürt aydınlarını ve aşiret önderlerini içinde barındırıyor, kimi yerde Kemalistlerin ağır baskılarına ve takiplerine maruz kalarak fazla bir varlık gösteremiyordu. Özellikle Sivas, Malatya, Elazığ ve Bitlis'te görevli Kürt mülki ve adli memurları tarafından korundukları veya faaliyetleri görmezden gelindikleri için bu illerdeki Cemiyet şubeleri daha rahat çalışma olanaklarına sahipti.

Kemalistler tarafından sürekli takibata uğrayan Diyarbakır şubesinin kapatılmasına, Binbaşı Noel'in faaliyetleri nedeniyle Malatya ve Elazığ'daki faaliyetlerin durma noktasına gelmesine karşın; bu dönemde en iyi konumda bulunan şubeler Sivas; Erzincan ve Erzurum'du. Bu iller aynı

zamanda, K. Karabekir ve M. Kemal'in çalışmalarını sürdürdüğü Türk ulusal hareketi için stratejik önemdeki bir bölgede bulunması bakımından da özel bir konumdaydı.

Baytar Nuri olarak tanınan Nuri Dersimi, Sevr Antlaşması'nın hayata geçirilmesi konusunda Kürt Teali Cemiyeti içindeki tartışmalar için şöyle diyor: "Doğal olarak yönetimde iki akım vardı. Gençler, Kürdistan'ın bağımsızlığının ilanına karar verilmesini istiyordu. Yönetim Kurulu Başkanı Seyit Abdülkadir buna muhalefet ediyor, Türklerin şu düşkün zamanında onlara darbe indirilmesinin Kürtlük şiarına yakışmadığını, şimdilik Türklere yardım etmemiz gerektiği fikrinde ısrar ediyor ve Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir Kürdistan kurulması konusunda Türk Saltanat Hükümeti olan Ferit Paşa Hükümeti'yle görüş birliği içinde bulunduğunu ifade ediyordu."⁷

Baytar Nuri'ye göre, birinci amacı savunan bazı gençler Kürdistan'a gönderilmiş ya da gitmiş; bazı gençler de İstanbul'da kalarak faaliyetlerine merkezde devam etmişti. Dersimli bir alevi olan Baytar Nuri, kendisinin de gençlerin savunduğu birinci eğilimin önderlerinden olduğunu belirterek bölgeye hem gönüllü ve hem de görevli olarak gitmişti. Daha doğrusu, "Sivas-Koçgiri Alevi Kürt aşiretlerinin Dersim aşiretleriyle ilişkilerini kurmak ve bu suretle örgütlenme yapmak üzere Sivas bölgesine gitmesinin uygun görülmesi" üzerine Seyit Abdülkadir'in çabalarıyla Kangal-Divriği-Zara Bölge Baytarlığı (Veteriner) görevine tayini yaptırılmıştı. Baytar Nuri, cemiyetin İstanbul'daki aktif üyelerinden ve aynı zamanda Koçgiri aşireti önderlerinden olan Haydar Bey'le birlikte Haziran-1919'da İstanbul'dan ayrılarak Koçgiri bölgesine gitmişti.⁸

Sivas'tan Erzincan'a kadar olan bu bölgede, Koçhisar, Zara, İmranlı Suşehri, Refahiye, Kangal ve köylerine yayılmış olan Kürt-Alevi Koçgiri aşireti vardı. Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı savaşa da katılmış olan Koçgiri Aşireti reisi Mustafa Paşa'nın iki oğlundan biri olan Haydar Bey, Koçgiri'ye dönüşünde Ümraniye'de Cemiyetin bir şubesini açmıştı. Bölgedeki Kürt ileri gelenlerini üye yaparak Cemiyetin faaliyetini geliştirmeye çalışan Haydar Bey, bölgede Jin dergisinin dağıtımını da yapmaya başlamıştı. Haydar Bey'in bu faaliyeti Refahiye kaymakamlığına vekalet

⁷ M. Nuri Dersimi, *Hatıratım*, s. 96-97, Doz Yayınları-1990

⁸ Age, s. 97

etmekte olan kardeşi Alişan Bey tarafından görmezden geliniyordu.

Koçgiri aşiretinin bu iki aydın önderinin desteğinde başlayan Kürt Teali Cemiyeti'nin faaliyetleri kısa zamanda bölgedeki aşiret önderleri ve Kürt aydınları arasında ilgiyle karşılanmıştı. Cemiyet'in faaliyetlerine Koçgiri aşireti reisi Mustafa Paşa'nın kâtibi olan ve daha sonra da Alişan Bey'in katipliğini yapan Alişir'de katılmıştı. Böylelikle Kürt Teali Cemiyeti'nin bölgedeki faaliyetleri, Zara, Divriği, Kangal, Hafik ilçeleri ile Ümraniye, Beypınar, Celalli, Sincan, Hamo, Zinara ve Domurca bucaklarına kadar yayılmış ve Jin Dergisi de buralarda dağıtılmaya başlanmıştı.⁹

Sivas Valisi Reşit Paşa tarafından dikkatle izlenen bu faaliyetler, Erzurum'dan Sivas'a Kongre için gelen Heyet-i Temsiliye'ye rapor edilmesi üzerine M. Kemal durumla bizzat ilgilenmiş ve Alişan Bey ile Baytar Nuri'yi görüşmek için Sivas'a çağırılmıştı. Bir mazeret beyan ederek Baytar Nuri'nin gitmediği bu görüşmeye Alişan Bey tek başına gitmişti. Bu görüşmede M. Kemal Alişan Bey'e "Ne amaçla çalıştığınızı biliyorum, bir kez de bizzat sizden duymak istiyorum" demişti. Alişan Bey'de "Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson Prensipleri'ne göre Vilayeti Şarkiye'nin Kürt nüfusunun yoğunlukta bulunduğu doğu illerinin Ermenilere verildiği anlaşılmaktadır. Bu karara karşı Doğu İllerinde örgütlenmek ve Kürt nüfus yoğunluğunu meydana koyarak vatandaşımızın Ermenilere verilmesini reddetmek için çalışmakta" olduklarını söylemiştir. M. Kemal yanıt olarak "Wilson Prensipleri'ni millet paçavra yapmış yırtmış, atmıştır. Sizi Sivas temsilcisi, Baytar Nuri'yi de Dersim temsilcisi sıfatıyla (milletvekili olarak) ileriye hareket etmenizi görmek isterim" demişti.¹⁰

Olayları esas olarak kendi tanıklığı çerçevesinde anlatan Nuri Dersimi'nin bu yazdıkları biraz abartılı olmakla birlikte, Kürt Teali Cemiyeti'nin bölgede belirli bir faaliyetinin olduğu ve Jin Dergisi'nin dağıtıldığı isyana ilişkin resmi belgelerde de vardır.

c) İsyanın Başlaması ve Bastırılması

M. Kemal, 1919'dan 1923 yılına kadar Kürt aşiret ve dini liderlere gönderdiği çok sayıdaki mektup ve telgraflarında

⁹ Age, s. 98

¹⁰ Age, s. 98

Kürtler ve Türkler arasındaki “dini, milli, tarihi dostluktan ve dayanışmadan” söz etmişti. Bu mektuplarda Milli Mücadele’nin esas olarak “Halifelğin ve Saltanat’ın korunması” için yapıldığını vurgulayan M. Kemal, kimi zamanda Kürtler için “kültürel özerklik ve merkezi idareye daha az bağımlılık” gibi vaadlerde bulunmuştu. Bu siyasal strateji ve taktiğiyle Kürt aydınlarının ve aşiret reislerinin önemli bir kesimini kendi yanına çekmeyi başaran M. Kemal, kendi ko-numunu sağlamlaştırdıkça Kürtleri hayal kırıklığına uğratan kararlar almaya ve özellikle Sevr sürecinde Ermenistan sorununun ortadan kaldırılmasından sonra da Kürtlerden uzaklaşmaya başlamıştı.¹¹

Kürtler ise kendilerinin M. Kemal ve çevresi tarafından kullanıldıklarını anladıkça Kemalist harekete karşı çeşitli tepkiler göstermişlerdi. Bu bağlamda, BMM’deki Kürt milletvekillerinin hükümete karşı seslerini yükseltmelerinden, Kürt Teali Cemiyeti’nin Kürt illerindeki faaliyetlerine kadar gelişen bu ulusal tepkilerin bir kısmı da isyan ya da itaatsizlik şeklinde gerçekleşmişti. Bu dönemde ortaya çıkan Kürt ulusal tepkilerden biri ve belki de en önemlisi Koçgiri İsyanı’ydı.

İsyan’ın ne zaman başladığı ve ne zaman bittiği belirsizdir. Bu, hem bölgenin etnik ve kültürel yapısından hem de hükümetin tutumundan kaynaklanmaktadır. Hiçbir isyanın bir hazırlık devresi olmadan başlamayacağı ve çeşitli olaylar zincirine bağlı olarak gelişebileceği için isyanın başlangıç tarihi konusunda da farklı tespitler yapılmaktadır. Konuyla ilgili yazarların büyük bölümü isyana neden olan olayların 1920 Temmuz’unda Sevr Antlaşması’nın imzalanmasından sonra gelişen Kürt ulusal taleplerinin Ekim ve Kasım aylarında somut eylemlere dönüşmesiyle başladığını ve yaklaşık 1.5 yıla yayılan olaylar zincirinin isyana dönüştüğünü yazmaktadırlar. İsyanla ilgili hazırlanan TBMM Tahkik Heyeti’nin raporunda da buna benzer tespitler bulunmaktadır.

Olayın resmi tarih yazımı olan Genelkurmay Başkanlığı yayınında ise, isyancıların İmranlı’yı basarak Miralay Halis Bey’in öldürüldüğü 6 Mart 1921 tarihini isyanın başlangıcı olarak ele alınmakta, 17 Haziran 1921 tarihini de isyanın bastırılma/bitiş tarihi olarak saptanmaktadır. Genelkur-

¹¹ Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s. 151, İletişim Yayınları -1992

may'ın bu kitapçığında 6 Mart 1921'den önceki olaylar da, isyanın "hazırlık evresi olan olaylar" olarak değerlendirilmektedir.

İsyanla ilgili bilgi ve belgelerin büyük kısmı da bu dönemde, yani 6 Mart 1921-17 Haziran 1921 tarihleri arasındaki olaylara ilişkindir. Bu dönemde yayınlanan askeri ve sivil genelgeler, hükümet kararları ve uygulamaları, isyanın boyutunu ve hükümetin tutumunu somut olarak gösterebilecek düzeydedir.

Son derece yoğun ve önemli gelişmelerin olduğu bu dönemle ilgili olan resmi belgelerin hemen tamamını araştırmacı yazar Baki Öz "Belgelerle Koçgiri Olayı" adlı kitabında yayınlamıştır. Biz de Baki Öz'ün kitabındaki bu belgelerden yararlanacağız.

İsyanla ilgili belgelerden en önemlisi, 11 Mart 1921 tarihinde bölgedeki aşiret reislerinin TBMM'ne gönderdikleri bir dilekçedir. Bu dilekçe şöyledir:

"Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine,

Nefsi Zara hariç olmak üzere ekseriyet azimesi Kürtlerle meskun olan Koçgiri kazası ile Divriği, Refaiye, Kuruçay ve Kemah kazalarının mümtaz bir vilayet haline ifrag ve teşkili ile yerli Kürtlerden bir valinin tayininin, memur adliye ve mülkiyenin gene vazifeleri başında kalmasını arzederiz.

Koçgiri Aşireti Reisi, Muhamet ve Taki, Sadattan Alişen, dersim Aşiretleri Reislerinden, Mustafa, Seyithan, Muhamet Munzur."¹²

6 Mart'taki gelişmeler üzerine hükümet 10 Mart 1921'de Elazığ, Erzincan, Sivas, Divriği ve Zara'da Sıkıyönetim ilan etmiş ve isyancıların yargılanması için de Harp Divanı (Divan-ı Harb-i Örfi) kurmuştur. 13 Mart 1921 tarihli TBMM Riyaset-i Celilesi mührüyle çıkarılan Kararname'yle de isyanı bastırma işi Merkez Ordu Komutanlığı'na verilmiştir. Bu Kararname ile Karahisar-ı Şarki, Erzincan Livası, Dersim Livası'nın bağlı olduğu Elazığ Vilayeti, Merkez Ordusu'nun yetki alanı içerisine alınmıştır.

Merkez Ordusu Komutanlığı'na ise olağanüstü yetkiyle Nurettin (Sakallı) Paşa getirilmiştir. Nurettin Paşa'ya verilen yetkiye göre, bölgede bulunan tüm askeri kuvvetler Merkez Ordusu'nun emrinde olacak, Merkez Ordusu Komutanı yetki bölgesinde bulunan tüm devlet memurları asayişle ilgili sorunlarda doğrudan Merkez Ordusu Komutanı'na

¹² Age, Belge No: 15, s. 273

bağlı olacak ve Merkez Ordusu Komutanı gerektiğinde sivil memurları görevden alabilecektir. Ayrıca bütün mülkiye amirlerine gönderilen bir genelge de "Koçgiri olayının Seferde Ordu Komutanı Görev ve Yetkisiyle Nurettin Paşa tarafından bastırılacağı" bildirilmiştir.¹³

O sırada Karadeniz'de Topal Osman Ağa* ile birlikte "Rum Pontus Olaylarını" bastırmakla görevli olan Nurettin Paşa, bu yeni görevi üstlendikten hemen sonra emrindeki bütün askeri birliklere bir talimat göndermiştir. Nurettin Paşa'nın 14 Mart'ta gönderdiği "Askeri Birliklere Talimat" özetle şöyledir:

"1- Erzincan-Eğin (Kemaliye) arasındaki Fırat nehri üzerinde bulunan köprüler tutularak, Dersim (Hozat) ile irtibatı tamamen kesilecektir

2- Şimdiden gerekli keşifler ve hazırlıklar yapılacaktır. İkinci bir emir verilince, tepeleme işi her yönden ve bir anda yapılacaktır.

3- Bastırma maksadı: Taarruzlar, ayaklanmanın düzenleyicisi ve kışkırtıcıları olan elebaşları ve onlarla birlik olanlara karşı yapılacak, isyanla ilgisi bulunmayan halkın gönüllü alınarak, hükümet tarafına geçmeleri sağlanacaktır.

Şimdiye kadar çalışıldığı gibi, bundan sonra da hükümetin asilere karşı bu hareketi yaptığı, bunun dışında hiçbir gizli düşüncenin bulunmadığı, bütün azınlıklar hakkındaki eşit işlem yapılacağı ve iyi niyetinin bulunduğu halkın kulağına konacak ve anlatılacaktır.

4- Kışkırtıcılar ve fesatçılar ile bunların elebaşları yakalandıkça, askeri mahkemeye verilecek, haklarında kanuni hüküm yerine getirilecektir.

5- Silahlar toplanacaktır.

6 -Koçgiri Aşireti'ni bir daha başkaldırmayacak hale sokmak, yahut bu aşireti şimdiye kadar, yaşadığı alandan parça parça uzaklaştırıp, dağıtmak gerekecektir."¹⁴

Nurettin Paşa 10 Nisan'da bütün birliklere harekât emri vererek saldırıyı başlatmıştı. Bazı işbirlikçi aşiretlerle birlikte isyancılara karşı saldırıya geçen askeri birlikler, Sipikör dağındaki çarpışmalardan sonra Alişan'ın oğlu ile eşini

¹³ Age, Belge No: 8, s. 263

* Nurettin paşa komutasındaki Topal Osman kuvvetleri isyanın bastırılmasında etkili olmuştur. Topal Osman Koçgiri isyanını bastırmakla görevlendirildiği zaman "Zo (Ermeni) diyenleri temizledik. lo (Kürtler) diyenlerin köklerini de ben temizleyeceğim" demiştir.

¹⁴ Age, Belge No: 35, s. 298

yakalamıştı. Bu arada isyancılar İmranlı Bucak Müdürü Cengiz Bey ve 19 kişiyi öldürmüştü. Ancak, hükümet güçlerinin yoğun saldırıları karşısında büyük kayıplar veren isyancılarda kısa zamanda dağılmalar ve çözümler başlamıştı. Bu bağlamda Ginyan aşireti reisi Murat Paşa hükümet güçlerinin yanına geçmiş, Kangal bölgesinde etkin olan ve hükümet adına Koçgiri'de bulunan Hacı Ağa ile Murat Paşa Yılanlı Dağı'nda bulaşarak hükümet güçleriyle birlikte isyancılara karşı savaşma kararı almışlardı. Bu iki aşiret kuvveti Celalli yöresinde isyancılara karşı harekete geçerek isyanın önderlerinden Seyit Aziz, Zalim Çavuş ve kardeşi Hüseyin'i yakalayarak Kangal'da hükümet güçlerine teslim etmişlerdi. Kurmeşan aşireti üzerine giden Nurettin Paşa kuvvetleri de aşiret reisi Eymenli Güzel Ağa'yı öldürmesinden sonra, Şadan ve Canbebeğân aşiretleri de Koçgiri'den çekilerek kendi yörelerine dönmüşlerdi. Bu gelişmeler üzerine Haydar ve Alişan Beyler 32 isyancıyla birlikte 17 Haziran 1921 günü teslim olmuş, ele geçirilen 500 dolayında isyancı yakalanarak yargılanmak üzere Sivas'a gönderilmişti. Böylelikle hükümet Koçgiri İsyanı'nın bu tarihte, yani 17 Haziran 1921'de bastırıldığını ilan etmişti.¹⁵

İsyanı bastırma girişimi sırasında Nurettin Paşa, hükümetten aldığı yetkiye dayanarak yoğun bir baskı ve terör uygulamıştır. Nurettin Paşa'nın uygulamaları sonuçta bir 'askeri şiddet'e dönüşmüş, bölgede 'askeri terör' estirilmiş, çarpışmalar bir dış düşmanla dahi çarpışmanın boyutlarını aşmış, bölgedeki uygulama bir kitle kırım, bir etnik kırım, bir mezhepsel kırım, bir suçlu-suçsuz ayrımı yapılmaksızın sivil halkın kırımına dönüşmüştür. Köyler yakılmış-yıkılmış, kadın, çocuk ve yaşlılar öldürülmüş, ekinler tahrip edilmiş, insanlar aç bırakılmış, mallarına el konulmuş, hayvanları gasp edilerek ellerinden alınmıştır."¹⁶

Nurettin Paşa'nın uyguladığı baskı ve terör konusunda Sivas Valisi Hazım (Tepeyran) Bey'de çarpıcı örnekler vermiştir. Nurettin Paşa arasında görev ve yetki konusunda yaşanan sorunları İçişleri Bakanı Ata Bey'e şikâyet eden Hazım Bey, bakana gönderdiği 14 Temmuz 1921 tarihli şifreli telgrafında şunları yazmıştır:

"Merkez Ordusu Kumandanı Vilayet ve Ordu'nun müşterek mercileri olan Heyet-i Vekilece reddolunan Emniyet

¹⁵ Age. s. 187-188

¹⁶ Age. s. 189

Teşkilatı'nın gecikmesinden dolayı vilayeti kınamaya 'Selahiyet-i Fevkalade'siyle tehdide kalkışıyor. Bu selahiyet 'Ümraniye Hadisesi'nin bastırılmasına münhasır bir hadise ise 132 köyün enkazı altında hayli zaman evvel bastırılmıştır. Öldürülen 300'e yakın nüfustan başka binlerce masum ahali açlıktan, sefaletten ölüme mahkum edilmiştir. Onun için artık tatbikine gerek kalmadığı gibi, bundan başka kendi bir de 'seferde ordu kumandanlığı' selahiyetini tecavüze vesile sayarak, hatta Vilayet memurlariyle doğrudan doğruya muhabereye girişmektedir. Kanuna aykırı emirleri, kanuni bir makamdan verilse bile kanunen yerine getirilmeyeceğini takdir edemeyecek derecede usul ve kanundan habersiz olan bu kişinin, kanuna aykırı tecavüzleriyle uğraşmaya işlerim müsait olmadığından buna acele bir nihayet verilmesini rica ederim."¹⁷

Vali Hazım Bey İçişleri Bakanı'na verdiği bir raporda da şunları yazmıştır: "Ümraniye bucağı ve Zara ilçesinin merkezine bağlı köylerden 76 ve Divriği ilçesinde 57, -ki toplam 133- köy savaştan bir düşman istihkamları gibi yakılmış, yıkılmış ve yüzlerce nüfus öldürülmüştür. Ayrıca bütün mal, eşya, zahire ve hayvanları yağma olunmuştur. Binlerce nüfus da dağlarda, kırlarda açlıktan ve yoksulluktan ölüme bırakılmıştır."¹⁸

Nurettin Paşa'da, 30 Mayıs 1921 günlü Sivas'ta yayınlanan İrade-i Milliye gazetesine verdiği resmi bildiride Hazım Bey'in iddialarını onaylar gibi açıklamalar yapmıştır. Bu Bildiri/Rapor da özetle şöyledir:

"Ümraniye Hadisesi amillerinden ve Koçgiri rüesasından Azamet ve kardeşleri Bahri ve Sabit Beylerle Karacaviran Nahiyesi'nin en şerir ve hunhar eşkiya reislerinden Filiçbeyli Hamu ve Zara ile Suşehri arasındaki asilerin reisi bulunan Çevirmehanlı Aziz ve Naki'nin kardeşinin oğlu Naki ve Ali'nin kardeşi Haydar'ın taallukatından Pehlivan ve mutemedi Hüseyin Efendi ile Refaiye eşkiyasından Aşır ve 159 şaki ölü olarak ele geçirilmiştir.

Eşkiya reislerinden meşhur Ali'nin ve eşkiyaya muhbirlik eden Kaçurzade Haydar Bey ve Şerefiye eşkiyasından ve maktul Aziz'in arkadaşlarından İbrahim ve reislerden Felik Ali'nin babası ve üç kardeşi ile bir oğlu ve Şeyh Kasım namındaki casus ile 113 kişi ölü olarak ele geçirilmiştir.

¹⁷ Age, s. 296, Belge No: 33

¹⁸ Age, s. 196

Umraniye Hadisesi'nin en mühim tertipçilerinden ve başlarından olup isyan hadisesi esnasında Umraniye Haniyesi Müdür bulunan Koçkirili Mustafapaşade Haydar Bey'le rüesadan Naki Bey'in kardeşi İzzet ve Hasan Beyler ve avanesinden Kiho ile 56 şaki af dileyerek teslim olmuştur.

200 muhtelif cins tüfikle bir hayli cephaneye ve 118 beygirle birçok koyun ve diğer hayvanlar müsadere edilmiş ve 207 asker firarisi ve bakayısı yakalanmıştır.”¹⁹

d) TBMM Gizli Celse Görüşmeleri

Nurettin Paşa'nın ve emrindeki Topal Osman Ağa'nın bölgede uyguladıkları baskı ve terör eylemleriyle ilgili olarak TBMM'de gizli celse görüşmeleri yapılmıştır.

Meclis'in 3 Ekim 1921 günlü 85. bileşiminde Erzincan milletvekili Emin Bey ve arkadaşlarının Koçgiri olaylarına ilişkin olarak verdiği 107 imzalı bir önerge görüşmeye açılmıştır. Bu bileşimde önce önerge sahiplerinin gizli görüşme talebi üzerine usul tartışmaları yapılmıştır:

“Emin Bey (Erzincan) –Efendim celse-i hafiye biz istedik. (...) Çünkü orda öyle bir mezalim icra edilmiştir ki tükleri ürpertir. Çünkü efendiler memlekette yapılan bütün felaket-i mezalim Büyük millet meclisi namına yapmıştır. Bunu izah etmek zannedersem hariçte suitesir yapar. Celse-i hafiye teklifimizin bundan tevellüt etmiştir.

Hüseyin Avni (Ulaş) Bey (Erzurum) –Bir iki seneden beri bu mezalim samimi gayret ve faaliyetimizi sifıra indirmiştir. Bilelim ki, verdiğiniz salahiyyeti suistimal eden vardır. Böyle mezalim kalmamalı, her şey bilinmelidir. (*Gürültüler*)”²⁰

Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Erzincan Milletvekili Fevzi Efendi, Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey, Erzurum Milletvekili Mustafa Durak bey ve Karesi Milletvekili Vehbi Bey'in konuşmalarının ardından kürsüye gelen İçişleri Bakanı Refet Paşa şunları söylemiştir:

“Refet Paşa (Dahiliye Vekili) (İzmir) –Mevzubahis olan mesele, dört ay evvel mi, beş evvel mi, bilemiyorum, altı ay evvel mi hayli zaman evvel vaki olmuş bir şeydir. O zaman ben Dahiliye Vekili değildim. (...) Huzurunuzda benden evvelki devirlerin mesuliyeti benim üzerimdedir. (...) Hiçbir

¹⁹ Age. s. 286, Belge No: 26

²⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt-II, s. 248, Türkiye İş Bankası Yayınları, Üçüncü Basım -1999

şey gizli kalmamalı. Hak ve adalet ihmal edilmez. Kanun bir gün hepimizin yakasından yapışacaktır. Yalnız bir şey istiham edeceğim. Hükümet sıfatıyla veyahut Dahiliye Vekili sıfatıyla olan biten her fenalığı ben kabul ediyorum ve bu fenalıkların karşısında ben varım. Bu fenalıkların karşısında muhatap olarak ben varım.(...) Ortada hükümet yoktur. Kuvvet sizde, sıfat-ı icraiye ve teşriiye sizdedir. Benim kadar siz de mesulsünüz. Binaenaleyh ben nasıl ki hazır olmadığım halde mesul isem, bu mesuliyet aynen sizin içinde vardır. Binaenaleyh ben bu işi için ne kadar müddei isem, siz de o kadar müddeisiniz. O halde hep birden itiraf edelim.

Mustafa Durak Bey (Erzurum) –Biz kabul etmiyoruz. Mesuliyet Heyet-i Vekile ve başta bulunanlara aittir. (Gürültüler)

Refet Paşa (Devamlı) –Ortada fenalık ve kabahat yoktur, diyen yoktur. Bir tetkik heyeti göndermelidir. Bu tahkik heyeti orda mücrimlerin fenalarını ayırmalıdır ve bunların yakasına adalet pençesini yapıştırmalı diyoruz. Encümeniniz bunu kabul etmiştir ve buraya sevketmiştir. (...)

Emin bey (Erzincan) –Bunlar intihapla mı gidecek? Şimdi usul-i müzakere hakkında söylüyoruz. Eğer bunları birer birer söylemek icap ediyorsa o zaman tercih ederim ki meselenin celse-i hafiyede izahı lazımdır. (...) Bunları eline alan insanlar, parmaklarına dolayan, kendi din kardeşlerine bunu yapanlar Hristiyanlara neler yapmaz, diyeceklerdir.

Osman Fevzi Efendi (Erzincan) –Yaranın tedavisi ise o halde ben kabul ediyorum. Orada fenalık vardır, isyan vardır, ondan sonra idaresizlik fenalığı vardır. Bunların hepsi fenadır. Hem idaresizlik, hem tarz-ı teskinde fenalık. Bunlar hakkında yapılacak şeyleri görüşelim. Eğer ameli bir fayda temin ederse kirli çamaşırları hafı olarak görelim.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) –Bu zulüm her tarafta işitilmiştir. Avrupa da işitmiş, bütün safahatına vakıftır. Bütün kudretimizi göstermek üzere aleni yapalım meclis vardır. Bir adam vazifesini suistimal etmiş, cezasını görsün. Selahiyetle tecziye etmiş, mesul olmuş.

(...)

Refet Paşa (Dahiliye Vekili) –Hüseyin Avni Bey'in söyledikleri doğrudur. Avrupa ihtimal ki çoğunu biliyor. Fakat bir müttehim bile itham sandalyesine geldiği zaman itiraf

etmesini bekler. (...) Vekayi söylenecek ise hafî olması hükümet noktainazarından da doğrudur.”²¹

Bu konuşmaların ardından oturum başkanı oylama yapmış ve bileşimin gizli olmasına karar verilmiş, ardından Erzincan Milletvekili Fevzi Bey ve arkadaşlarının önergeleri okunarak tartışmalara geçilmiştir. İlk sözü alan önerge sahibi Fevzi Bey şöyle demiştir:

“Fevzi Bey (Erzincan) –Ümraniye’de esbap ve avamil pek çoktur. Fakat maksad-ı siyasi olmadığı tahakkuk etmiştir. Birincisi Alişo (Alişer) gibi bir iki müfsidin telkinatı eseridir. İkincisi, memurin-i mülkiyenin idaresizliği, hususiyle mücrimin hakkındaki ifratkarane muameleleri halk üzerinde müfsitlerin iğfalatını müessir bir hale getirmiştir. Üçüncüsü, alevi Kürtlerin Ermeniler gibi tehcir edilecekleri hakkında, yine müfsitler tarafından, ortaya atılan ifşaat bu meselelerin alevlenmesini intacetmiştir. Dördüncüsü, ifratpervarane, arzettiğim, muamelat ki Meclis-i Alinize söylenmesini tervic edemiyorum. Bu muamelat Cengizlerde, Ermenilerde, Yunanilerde olmuş idi.

Hasan Hayri Bey (Dersim) –Paşa hazretlerinin beyanatları sırasında Kürtlerin efkârı ne olabilir? Zannedsem meçhul gibi görünüyor ve Kürtler de bütün fikirlerini beyan etmiştir. Telgraflarla makamlara bildirilmiş, Kürtlerde fikirlerini bildirirnişlerdir. (...) Fransız ve İngilizler birtakım tezvîrler yapıyorlar, Kürdistan’a bir şekil vermelidir, böyle olmalıdır diyorlar. Bunlar sırf Kürtleri Türklerden ayırmak, ikisini de boğmaktır. Başka bir fikir değildir. Bugün Kürt Türk’ten ayrılrsa pek fena olur. Bilmiyorum Beyefendi başka Kürtleri bilmem, fakat Dersim’in vaziyeti böyledir.”²²

İkinci oturumda yeniden söz alan Erzincan Milletvekili Emin Bey olayları özetlediği uzun konuşmasında şunları söylemiştir:

“Emin Bey (Erzincan) –Bendeniz başlangıcında ve nihayetinde bulundum efendim. Umraniye meselesi şu suretle tahaddüs etmiştir. Karacaören nahiyesinde öteden beri maruf olan onsekiz ila yirmi kişi icrayı şekavet ettiklerinden dolayı birkaç defa mahkûm olmuşlar. Bunlar hükümet defterinde mazbut oldukları halde hükümetin zaafından bilistifade bu onsekiz kişi, tekrar şekavete çıkarlar. Bizim havalı arkadaşlarımca malum olan Alişir namındaki habîs

²¹ Age, s. 250-251

²² Age, s. 251-253

kendine mevki temin etmek ve daha doğrusu bir kuyruk kapmak arzusu ile iltica etmiş, onlardan birçok para almış olan Türkler de iltica etmiş, bizlerden birçok istifadeler etmişlerdir. Bu herifin öteden beri takip ettiği yol budur. Alishir bu şekavet-i adiyeye siyasi bir renk vererek, bundan istifade etmek emeliyle kendisi de içinde olarak meydana atılmıştır. Fakat kalemi ile atılmıştır. Şu şekavet-i adliye Sivas vilayeti katiyen bildiğinden dolayı İzzet beyi göndermiştir. Bu zat jandarma tabur kumandanıdır. Oraya kuvayı kafiye ile gelmiştir. (...) Bu onsekiz kişilik şaki güruhu bir silah için canını bile feda ettiğinden tabii üç beş jandarmasının elinden silahlarını almış ve bu vakadan telaşa düşen İzzet Bey, Haydar Beye gelerek müracaat etmiş ve bu vasıta ile silahlar alınarak jandarmalara iade olunmuştur. Haydar Bey de o vakit nahiye müdürü idi. Bu şakilerin terdip edilememiş kendilerini daha ziyade şımartarak birtakım çapulcu adamlar da bunlara iltihak etmiş ve adetleri gittikçe büyümüştür.. (...) Bu sefer hükümet Halis Bey'in taht-ı idaresinde kuvvet göndermiştir. (...) Şimdi Tortum Kaymakamlığına tayin olunan o zamanki Jandarma Kaymakamı Ümraniye'de Haydar Bey'in konağına gitmiştir. Alay, Ümraniye'de muhtelif yollarda, kırkar, ellışer, yirmibeşer olmak üzere taksim edilmiş. Ben bunu gözümle gördüm. Martin üçünde (1921) oradan geçtim. Ben gelmeden evvel Zara Kaymakamı'yla, Tortum Kaymakamı Şakir Bey ve merhum Halis bey, Haydar Beyin konağına gitmiş. Akşam üzeri keyif esnasında elini cebine sokup bir kâğıt çıkarmıştır ve demiştir ki, sizin ferman-ı idamınız benim elimdedir. (...) Burada misaferet tarzı ile Dersimlilerden de birçokları mevcut iken işte sizin ferman-ı idamınız; sizi Ermenilere benzettirip ve sizi tamamen imha ederim. İstemezsem size bir şey olmaz, dediğini ifade ediyorum. (...) bunu söylemesinden dolayı Kürtlerin ekserisinde tabii bir galeyan başlamış ve bizi Ermenilere benzetmek ne demektir demişler ve Ümraniye'ye bir saat mesafede Hacer köyünde ikamet ettikleri askerle erattan birkaç kişi adi münazaa yaparlar. Bu adi münazaa üzerine asker sevk edilir. Erat da gider burada umumi bir mesele olur. Mesele bir şekl-i umumi oluyor. Burada ehemmiyetli bir vaka oluyor ve Halis Bey burada şehit oluyor. Erattan da, askerden de ölen oluyor. Bu şehadet olur olmaz Sivas Valisi Cemal Bey meseleyi iyice kavrayarak ve büyük bir faaliyet gösteren ve bütün arkadaşlarımızın pek çok tanıdığı mahkeme-i temyiz azasından Şefik Beyi nasi-

hat için gönderir. Tabii askere vuku bulan tecavüzler, asker ölmesi, adam ölmesi filan buraya akseder ve Nurettin Paşa'ya verilen emir meselesini tahkik et diye Vali daha evvel Şefik Beyi gönderir. Şefik bir zat ile beraber bunların içine gider. Lazım gelen nesayihi icra eder ve hükümetin teklifini yapar ve teklifat şudur diye söyler: Sonra Umraniye ahali-sindeki, yani Kocgiri aşiretindeki silahların hükümete teslimi ve asker firarilerinin de tamamen teslimi ve daha hatırımında kalmayan birkaç şeyi söyler. Bir de Karacören kariyesinde bulunan asilerin teslimini söyler. Peki derler. Asilerin dördü orada imiş, yakalayıp Şefik Bey'e teslim edilir. Paranın bir kısm-ı azamı veriler. Hatta Haydar ve Alişan beylerin mühim bir yekün teşkil eden ve bunu tekasit itibarıyla verilmesi icabediyor iken onu bile Şefik Bey'e tamamen tediye ediyorlar makbuz almıyorlar. Bunları göndermekle beraber meseleyi de tamamiyle yazıyor. Fakat maalesef o sırada Cemal Bey meseleyi Cemal Paşa'ya söylüyor ve diyor ki mesele bitmiştir, bir askerin göreceği iş kalmamıştır ve size terettüp edecek vazife kalmamıştır. Nurettin Paşa da Müdafaa-i Milliye'ye yazıyor. Şefik Bey de Cemal Bey'e yazıyor. Cemal Bey de Nurettin Paşa Müdafaa-i Milliye'ye ne tarzda yazmış ise dört gün sonra Cemal Bey'de mesele kalmamıştır diye yazıyor ve yine dört gün sonra cevap alıyor. Şimdi rica ederim. Asi diyoruz ve üzerine kuvve-i askeriye sevk ediyoruz. Onlar hükümetin tekmil metalibini kabul etmiş bulunuyorlar. Nurettin Paşa'nın tabirince ben bunları çember içine aldıktan sonra hükümetin tekalifini daha teşdit edeceğim diyerek, çember altına aldım diyor ve tuttuğunu öldürmeye, ırlara geçmeye, namuslara taarruz etmeye kalkıyor. Rica ederim hanginiz bu fecayi karşısında sabredebilirsiniz? Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler ve böyle bir şeye maruz kaldığınızda, rica ederim, nasıl karşınızı çıkanlara kurşun atmazsınız? Bu suretle beş milyon, on sekiz milyon liralık servet mahvolmuştur. Bu paraları tamamiye gitmiştir. Ben ispata hazırım; otuz bin mevaşiyi Osman paşa götürmüştür. Refahiye'de bir arkadaşım vardır, onu iştad ederek yirmi sene evvel buraya tavattun etmiş, tehhül etmiş bir Türk, servetine tama edilecek, karısı cebren alınmış ve sen Alevisin diyerekten herif emval ve emlaki yağma edildikten sonra öldürülmüştür. Efendiler dünyanın hangi yerinde böyle bir hareket görülmüştür ki, babasını bir evladın elinde bir ip, diğer evladın elinde bir ip olarak çektilerilek tam altı saat zarfında bu

suretle feciane öldürülmüştür? Rica ederim efendi sen bu vaziyet karşısında asi olmaz mısın? Eğer asilik varsa ve bu işte Ümraniye hadisesi...

Selahaddin Bey (Mersin) –Kimin mahkemesi, kimin kuvvetleri?

Emin Bey (Devamla) –Nurettin Paşa'nın emriyle buraya gelen gayrimesul Osman Ağa kuvvetleridir. (...) Evet efendiler burada 'Anket Parleментар' istiyor musunuz? Evet ben de buna taraftarım. Ne faydaki siz bunu yaparsanız bir tane Koçgirili asamayacaksınız. (Aşk olsun sözleri) Efendiler hükümet bizden daha acizdir."²³

"Refet Paşa (Dahiliye Vekili) –Bunu tamamiyle ret ediyorum. Çünkü hükümet ve kuvvet meclis demektir.

Emin Bey (Devamla) –Sonra efendiler diyeceksiniz ki, Dersim bana ne suretle iştirak etmiştir? Bunu da söyleyeceğim. Abdülkadir isminde bir valinin yok yere meseleler ihdas etmesi...

Bir Mebus Bey –Efendim bunun bu mesele ile alakası yoktur.

Emin Bey (Devamla) – onu da inşallah Dahiliye Vekaleti'nden bir takrirle soracağım. Kürdistan namına gelen gazeteleri dorudan doğruya Dersim'e tevzi ettirmiş ve o gazeteler de Kürtleri de Ermenilere benzeteceklerdir diye yazılmıştır. (...)

Hacı Ahmet Efendi (Muş) –Hakikaten buraya gelirken uğradığım yerlerde bizi de Ermeniler gibi kesecekler diyerek dalgalanan bu havadis Dersim'e kadar gitmiştir.

Emin Bey (Devamla) –Ve Umraniye'de vukubulan ve terdibat denilen bu şeyin Afrika barbarlarının bile kabul edemeyecek derecede olduğunu görünce Dersimliler korkmuşlardır. İşte numunesi budur demişlerdir. Bu fecayı Ermenilere bile yapılmamıştır.

Hayri Bey (Dersim) –Hakikaten bu fecayı Ermenilere bile yapılmamıştır. (...) Sözümü hūlasadan evvel şunu söyleyeyim ki ankete ben de taraftarım. Fakat bir an şartki orada bir memur var, onunla Koçgiriliyi beraber asacak mısınız? Sonra üç dürt yüz kişi hapisanelerde yatıyor. Bunlardan masumlar çok vardır. Asıl asiler dağlarda Alışır denilen herifle beraberdirler. Binaenaleyh heyet buradan gidinceye

²³ Age, s. 268-269

kadar af kararının ilanını rica ederim. Bila kaydü şart olmak üzere..."²⁴

İkinci oturumun devamında ise, hem Kürt ve hem de Türk milletvekilleri daha ilginç konuşmalar yapmıştır:

"Vehbi Efendi (Konya) –Efendim mevzu-ı müzakere olan Koçgiri meselesi, hükümetin zaafından bilistifade beş on çapulcu isyan etmiştir. Şimdi kaç köy basılmış ve o köyleri yağma etmiş, sonra hükümetçe tedibi lazım gelen o dört köy yerine yetmiş seksen köy mahv ve perişan olmuş... (Yanlış sesleri). Ben biraz fazla, noksan söylüyorum, sen onu düzelt. (...) Şimdi bu mesele üç encümenden mürekkep olarak tayin etmiş olduğunuz komisyonda müzakere olundu. Bir kısım arkadaşlarımız firariler nasıl ki affolundu, mevkuf olanlar da affolunsun. Bir kısmı da diyor ki, heyet-i tahkikiye gitsin, esaslı tahkikat yapsın, ya başta bir İstiklal Mahkemesi davayı görüştün, hükmünü orada versin, veyahut merkeze malumat versin. (...) Şimdi oraya giden heyet-i tahkikiye salahiyyeti kamile ile gitmeli ve sonra mülk askeri memurlardan, ahaliden her kim ise, bu gibi şeylere sebebiyet vermiş ise ve bu gibi cinayete cüret edenleri karşı karşıya getirip cüret etmiş ise, bir Paşa da bilecekse gitsin gönderelim. Efendiler ahali bunu istiyor. (...) Fakat efendiler bir şart var, bu meseleye Dersim meselesini karıştırmamalı. Dahiliye Vekaleti'nin verdiği izahat ve benim yaptığım harîçten tahkikata nazaran Dersim meselesi yoktur.

Hasan Hayri Bey (Dersim) –Ben Refet Paşa'nın verdiği izahatı kabul etmiyorum.

Selahaddin Bey (Mersin) –(...) Yalnız buradan gidecek heyete salahiyyet-i tamme vermek, yani istiklal Mahkemele-ri'ne verdiğimiz salahiyyeti vermek lazımdır ve istediklerini cezalandırmalı efali budur. Düşündük (anket) şeklinde, yani giden heyeti bir anket şeklinde bıraktık. Yani giden heyet tahkikatını ikmal ettikten sonra meclise bildirmeli."²⁵

"Mustafa Bey (Dersim) –Beyler esas meseleyi arkadaşlar tamamen izah etmiştir. Yapılan fecayi söylenilmiş ve gören arkadaşlar da şahadet etmişlerdir. Nurettin paşa Hazretleri Umraniye üzerine suvari fırkası tahrikinde gidiyor. Ahali dehalet etmeğe hazırlanıyorlar. Suvari fırkası orda iken kendisine şifre veriyor ve bunlar hazır, bunlara ne yapalım ve bunu söylesinler asker arkadaşlarımızdır. Çekiliniz

²⁴ Age, s. 270

²⁵ Age, s. 272-274

Topal Osman Paşa'ya emir verdi o yapacaktır diyor. (...) Bunlar Havza'ya geliyorlar, askere getirilmiş olan yemeği döküp biz şunu, bunu istiyoruz diyorlar. Çorum'a geliyorlar belediye reisini sokak sokak dolaştırıyorlar. Bize illa et bul, bize et bulacaksınız... Amasya'dan bir mektup vardır. Diyor ki, Allah aşkına bu Topal Osman'ın yaptığı fenalık ne haldir. Hele Zara, Umraniye isyan etti. Aynacı oğullarına iltihak ediyorlar, oraya bırakalım. Ne aş kalmış, ne çul kalmış, ne hayvan kalmış. Bunlar nereye gidiyor? (...) Dersim isyan etti diyorlar. Namusumla temin ediyorum, hepsi isyan etmemiştir. Arz edeyim bir aşiret zulüm üzerine isyan etmiştir. Biri birine karıştırılmıştır. Beni döversen bende seni döverim. Dersimliler diyor ki, bunu Meclis-i Ali bugün hükümet Peygamber olsa bile biz hükümetin sözünü tanımıyoruz. Yalnız Büyük Millet Meclisi riyasetine arz ediyorduk. Bu yapılan fenalık yapılmıştır. Bu biçareleri affediniz. En evvela bizim biçareleri affediniz. Ondan sonra bir heyeti tahkikiye gönderiniz... Benzediniz fikrim evvela af ile halletmek, sonra da civara gitmektir.”²⁶

“Refet Paşa (Dahiliye Vekili) –(...) Orta yerde bir vaka-i isyaniye vardır ve bu vaka-i isyaniyede ileri gidilmiş, fenalık yapılmıştır. Ortada her iki tarafın yaptığı fenalıklar vardır. Aranacak nokta içinde fenalıkları bulmak lazımdır.

(...)

Mustafa Bey (Dersim) –Hükümet doğrudan doğruya bir heyet göndermek istiyor.

Refet Paşa (Devamla) –Her heyet-i tahkikiye az çok hükümettir. Her hükümet az çok sizden değildir. Bir üvey evlatlık hasıl oluyor. Şimdi bu üvey evlatlık mevkiinde kalan hükümet. (...) Ben Dersimli arkadaşlarımla görüştüğüm zaman, dediler ki, Dersim sancağını müstakil yapınız. Düşünürüm ben. Dersim sancağın müstakil yaparsak iyi mi olacak, fena mı olacak?

(...)

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) –(...) İsyân nedir? Sonra ikinci defa takibat yapılırken hata olduğu anlaşılır. Bu hatayı yapan kimlerdir ve bunlar resen memuriyette ve bunların başında olan adamların ne için terbiye olmamışlardır? Hükümet şimdiye kadar bunu ne için yapmadı? Acaba hükümet bugünkü kudretine evvelce malik değil miydi? İşte

²⁶ Age, s. 274-275

meclisin anlamak istediği budur. Bugün tahkikat-ı teşriiyede bunu anlamak istiyoruz.”²⁷

(...)

Bu arada Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa TBMM Başkanlığı'na bir mektup göndererek Meclisteki görüşmeleri ve bu görüşmeler sonunda seçilecek olan heyeti etkilemeye çalışmıştır. Nurettin Paşa, Amasya'dan 22 Ekim 192'de gönderdiği bu ilginç mektupta şunları yazmıştır:

“1- İmraniye İsyanı olayından dolayı Sivas'ta tutuklu bulunan 430 şahsın yargılanmalarına memur iken, sonra lağvedilen Sivas Divan-ı Harp Örfisi'nin gayet adilane ve tarafsız incelemesinden elde edilen kanaate göre, isyanın başlıca tertipçileri, sebep ve reisleri, tutuklular arasında olup, tutuklulardan 300 kişi muhtelif derecelerde cezalara müstahak görülmektedir. Ve çoğunun soruşturması yapılacak duruşmalara karar kalmış bulunmaktadır. Ancak 120 kişinin beraat etmesi ihtimali vardır. Divan-ı Harb'in incelemesine göre, isyanın reisleri, bir de asker nizamnamesi düzenlemişlerdi.

2- Meskur olayın başlangıcından şimdiye kadar orduya ulaşan müracaatları, elde bulunan belge ve yapılan haberleşme Dersim ve Erzincan mebuslarından bazı kişilerin, özel alaka ve ilişkileri olan şahısları isyan reislerini kurtarmaya çalıştıkları anlaşılmıştır. Son Millet Meclisi'nde oluşturacak heyetin görevi, isyanı tertipleyen ve sebep olanları ayırarak kanunu pençesine teslim etmek, af edilenleri tayin etmekten ibaret ise de, bu meseleyi takip edenlerin fikir emelleri 2. ve 3. derecede suç işleyenleri, doğrudan doğruya isyan sebeplerini ve reislerini kurtarmaktan ibarettir.

3- Heyet'in ikinci vazifesi olan Teşkilat Esasiye Kanunu'nun tatbiki hakkında, Dersim'de mahkeme yapmasına gelince, bunu şu sırada İran'da bir Kürdistan teşkilini ve muhtariyet idari sistemini amaçlayan ve arzu içinde olan bazı şahıslar maksatlarının gerçeklemesi için bir başlangıç algılanması muhtemeldir. .

4- Yukarıda arz edilen 3 maddenin fevkalade önemli olduğu muhakkaktır.

Ceza hak edenler cezasız bırakılırsa, yapılan ıslah etme hareketi etkisiz kalacak ve geleceği etkilemesi olmayacaktır. Birinci derecedeki isyanı düzenleyen başlar ve amirler kur-

²⁷ Age, s. 278

taz vilayet haline getirilmesini, telgrafla TBMM reisliğinden istemişlerdir.

Gerek yukarıdaki yayın, gerek olaydan önce bölge Kürtlerinin meşhur olan diğer faaliyetleri karşında, heyetimiz bu olayı gelişigüzel bir eşkiyalık gibi gören, Sivas Valisi Cemal Bey'in bilhassa halefleri Hazım Beyefendi'nin, görüşlerine katılmamış, bilakis Genelkurmay Başkanı Paşa Hazretleri'nin takdirleri ile pek önemli bir isyanın başlangıcı ve tamamen memleketimize kast eden dış düşmanların teşvik ve tahriki ile olduğunu kabul ve telakki etmiştir. Olaya katılan ve teşkilattan en çok zarar gören Kürt köylerinin temsilcileri tarafından müşterek heyetimize ve verilen mazbatada İmraniye olayının Alişen'in teşvik ve tahriki ile yapılmış olduğunun itiraf edilmesi ile heyetimizin bu konudaki kanaatini ayrıca kuvvetlendirmiş ve pekiştirmiştir.”²⁹

Olaylı ilgili açılan soruşturma sonunda (4 Kasım 1921) Koçgiri İsyanı'na katılanlar hakkında kapsamlı bir af ve cezaların tecilini sağlayan bir uygulama başlatılmıştır.³⁰ Nurettin Paşa, Merkez Ordusu Komutanlığı görevinden alınmıştır. İsyanın önderi olarak gösterilen Haydar ve Alişan Beyler de, Ankara ve İstanbul'da ikamet zorunluluğu ile bölgeden uzaklaştırılmıştır.

3. Lozan Antlaşması ve Kürtler

a) Azınlıklar Sorunu ve Kürtlerin Durumu

Lozan'da “azınlıkların korunması”yla ilgili oturum 12 Aralık 1922'de Lord Curzon başkanlığında açılmıştır. Açış konuşmasında Curzon, sorunu “dinsel bir platform” anlayışıyla ele almıştır. Türkiye'de yaşayan Hristiyan azınlığın savunuculuğunu yaparken, karşısına da Müslümanları bir blok olarak koyan Curzon, “Nasıl Hristiyan azınlıklar Asya'da ve başka yerlerde korunmaları zorunlu ise, Müslüman azınlıkların da Avrupa'da korunmaya hakları olduğunu bilinçli olarak düşünmekteyim” demiştir. Bu bağlamda Yahudilerden, Rumlardan, Ermenilerden, Nasturilerden söz eden Curzon, Kürtlerden hiç söz etmemiştir. Böylelikle Kürt sorununa Sevr'de “hassas davranan” İngilizler, Lozan'da adeta Kürtleri unutmuş ve onlardan hiç söz etmemiştir. İngilizlerin bu tutumu karşısında Misak-ı Milli sınırları içinde bir

²⁹ Age, Belge No: 43, s. 321

³⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt-II, s. 278-279, Türkiye İş Bankası Yayınları, Üçüncü Basım -1999

Müslüman azınlık kavramına karşı çıkan Türk Hükümeti de, Balkanlardaki (Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan) Müslüman azınlıkların haklarının korunmasında kendini taraf olarak görmüştür.³¹ Kürtlerle ilgili sorunlar 13. bölümde anlattığımız gibi sadece Musul sorunu tartışılırken gündeme gelmiştir.

13 Aralık'taki oturumda konuşan İsmet İnönü, şunları söylemiştir:

"Azınlık hakları, Türk Hükümeti'nce son zamanlarda Avrupa'da yapılmış anlaşmalarla belirtilen aynı esaslar üzerine ve ancak komşu ülkelerdeki Müslümanların da aynı haklardan yararlanmaları şartıyla kabul edilecektir" demiştir. İnönü'nün görüşü Misak-ı Milli'nin 5. maddesiyle de örtüşen bir tutumuydu. Curzon'un açıklaması da, Mart - 1922'den itibaren Misak-ı Milli kararlarını genel olarak onaylayan İngiltere'nin Türk Hükümeti'yle bilinçli bir uzlaşma çabasıydı. Türk Hükümeti'nin tutumuna kaynaklık eden Misak-ı Milli kararlarının 5. maddesi şöyleydi: "Madde 5 -Müttefik Devletler ile düşmanları ve onların kimi ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki ilkeler çerçevesinde, azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkların da özdeş haklardan yararlanması umudu ile, bizce de benimsenip güvence altına alınacaktır."³²

14 Aralık'ta İtalyan temsilci Montana'nın başkanlığında toplanan Alt Komisyon çalışmalarında konu biraz daha detaylı olarak ele alınmıştır. Esas olarak "azınlıklar kavramı"nın tartışıldığı Alt Komisyon'da Türkiye'yi temsil eden üyelerden Dr. Rıza Nur "Türkiye'de din azınlıklarının bulunduğu fakat soy azınlıklarının bulunmadığını" söyleyerek "soy ya da din" şeklinde yapılacak bir ayırıma şiddetle karşı çıkmış ve azınlıkların korunması prensibinin Avrupa azınlıklar bazında ele alınması gerektiğini" söylemiştir. Rıza Nur, "Türkiye'de azınlıklar sorununa her zaman Müslüman olmayanların konu olduğunu" ve azınlıklar teriminin Müslüman olmayanlar şeklinde düzenlenmesinde ısrar etmiştir. Daha da ileri giden Nur, "Türkiye'de yalnız Türklerin ve Kürtlerin bulunduğunu, Kürtlerin kaderinin Türklerin ka-

³¹ Hasan Yıldız, *Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, s.92, Heviya Gel Yayınları Köln - 1990

³² İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt -I, s. 16, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İkinci Baskı - 1989

deriyle ortak olduğunu ve Kürtlerin azınlık haklardan yararlanmak istemediklerini" de iddia etmiştir.³³

23 Aralık oturumunda İngiliz temsilci Sir Horace Rumbold'un tasarıda geçen "azınlıklar" terimi yerine, "Türkiye'de oturan herkes" terimini koyması halinde, öteki maddelerdeki "Müslüman olmayan azınlıklar" teriminin kullanılmasını kabul edebileceklerini açıklamıştır. Bu önerinin 26 Aralık oturumunda Türk temsilciler tarafından kabul edilmesi üzerine tartışılan taslak metin üzerindeki esas tartışmalara son verilmiştir. 16 kez toplanan Komisyonda azınlıklarla ilgili maddelerin taraflarca kabul edilmesi üzerine tarafları temsilen Lord Curzon ile İsmet İnönü 9 Ocak 1923 günü birer konuşma yapmışlardır.

Curzon ve İnönü'nün tutanaklara geçen konuşmaları özetle şöyledir: İlk sözü alan Curzon şunları söylemiştir: "Müslüman olmayan azınlıklar gibi Müslüman azınlıkların da -Örneğin Kürtlerin, Çerkezlerin ve Arapların- tasarısındaki koruma tedbirlerinden yararlanmalarında direnmisti. Türk temsilci heyeti, bu azınlıkların korunmaya ihtiyaçları olmadığını ve Türk yönetimi altında bulunmaktan tamamiyle memnun olduklarını söylemiştir. Lord Curzon durumun gerçekten böyle olduğunu ummak istediğini söyledi. Ne olursa olsun Alt Komisyon bu inandırıcı sözler üzerine koruma tedbirlerini, yalnızca Müslüman olmayan azınlıklarla sınırlandırmayı kabul etmiştir. Alt Komisyon, 2. maddenin, bu azınlıkları yeter ölçüde koruma yapılacağı umudundadır. Lord Curzon buna pek güvenmemekle birlikte böyle olduğunu ummak istemektedir." Curzon'dan sonra söz alan İnönü'de şöyle konuşmuştur: "Azınlık terimine sınırlı bir anlam verilmesi Müttefiklerce Türk Temsilci Heyeti'ne yapılmış önemli bir taviz gibi gösterilmektedir. Türk Temsilci Heyeti durumu öyle görmemektedir. Türkiye'de hiçbir Müslüman azınlık yoktur; çünkü kurumasal olduğu kadar uygulamada da Müslüman nüfusun çeşitli unsurları arasında hiçbir ayırın gözetilmemektedir. İsmet Paşa geleceğin bu umudu haklı çıkaracağına kesin olarak inanmaktadır."³⁴

Lozan Antlaşması'nın Azınlıkların Korunması'yla ilgili hükümleri III. Kesim'deki 37-45 maddelerine girmiştir. Bu maddeler Sevr Antlaşması'nın IV. Bölüm'de "Azınlıkların Korunması" başlığını taşıyan 140-151 maddelerinin yeni

³³ Hasan Yıldız, *Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, s. 95-96, Heviya Gel Yayınları Köln -1990

³⁴ Age, s. 95-96

versiyonudur. Yani, Lozan Antlaşması'nın "Azınlıkların Korunması" başlığıyla ilgili maddelerinin tartışması Sevr Antlaşması'nın maddeleri üzerinden yapılmış ve onların bir tür redaksiyonu şeklinde sonuçlanmıştır.

Alt Komisyon'da tartışılan taslak metnin 2. maddesinin birinci paragrafı şöyleydi: "Türk Hükümeti, doğum, ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayrımı yapmaksızın, Türkiye'de oturan herkese hayatlarını ve -kısıtlamasız dolaşım özgürlüğünü de kapsamak üzere- özgürlüklerini tam olarak sağlamayı yüklenir.

Türkiye'de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin gereklerini, ister açıkça ister özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Bir önceki paragrafta öngörülen bu hakkın serbestçe kullanımına aykırı davranışlar, söz konusu din (culte) ne olursa olsun, aynı cezalarla cezalandırılacaktır."³⁵

Bu maddeye kaynaklık eden Sevr Antlaşması'nın 141. maddesi ise şöyledir: "Madde: 141 -Türkiye, Türkiye'de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olmak, dil, soy ya da din ayrımı, yapılmaksızın, yaşamlarını ve özgürlüklerini korumayı, tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye'de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin gereklerini, ister açıkta ister özel olarak, özgürce yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Yukarıdaki paragrafta öngörülen hakkın özgürce yerine getirilmesine karşı herhangi bir saldırı, ilgili mezhep hangisi olursa olsun, aynı cezalarla cezalandırılacaktır."³⁶

Alt Komisyon'da uzlaşmaya varılan taslak metnin 2. maddesi Lozan Barış Antlaşması'nın "Azınlıkların Korunması"yla ilgili III. Kesim'deki 38. Madde'nin birinci paragrafına şöyle girmiştir: "Madde 38 -Türkiye Hükümeti, doğum, milliyet, dil, soy ya da din ayırdetmeksizin, Türk halkının tümünün yaşam ve özgürlüklerini en geniş biçimde, korumayı yükümlenir."³⁷

³⁵ Age, s. 96

³⁶ Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri -Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler, s. 85, Seha L. Meray-Osman Olcay, AÜSBF Yayınları, Ankara -1977

* Sevr Antlaşması ile Lozan Antlaşması'ndaki azınlıklarla ilgili maddelerin karşılaştırılması için kitabın 6.bölümüne bakınız.

³⁷ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Cilt -I, s. 95, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İkinci Baskı -1989

Lozan Antlaşması ile Rumların ve Ermenilerin azınlık hakları sağlanmış, ancak Kürtlere Sevr'de tanınan bazı haklar verilmemişti. Kürtler, Türk Delegasyonu'nun talepleri doğrultusunda antlaşmanın 38. maddesindeki "milliyet, dil, soy ya da din ayırt etmeksizin" Türk halkının "tümü" içinde sayılmıştı. Bu bağlamda Lozan antlaşması Kürt sorunu için bir dönüm noktası olmuş ve Meclisi Mebusan'dan beri sorgulanan Osmanlılık/Türklük formu tartışmaları da böylelikle son bulmuştu.

Çünkü Osmanlı devletinde Müslim ve Gayrimüslim ayrımını çerçevesinde din, hangi etnik kökenden gelirse gelsin Müslüman bireyleri birbirine bağlayan temel öğeydi. Cumhuriyete geçişle birlikte ise dinin yerini Türk Milliyetçiliği almaya başlamıştı. Kemalizm'de bu süreçte şekillenmiş ve esas olarak Türk Milliyetçiliği temelinde gelişmişti.

Lozan Antlaşması'nda Kürtler esasa olarak Türklük formu içinde değerlendirilmişti. Türk Delegasyonu'ndan Trabzon Milletvekili Hasan Bey Mecliste yaptığı konuşmada, "Ekalliyetler meselesi çok heyecanlı tartışmalara yol açmış" olsa da "Misakı Milli de bu mesele halledilmiş olduğundan" konferansta daha kolay çözümlendiğini belirtmişti. Esas olarak Türk Hükümeti'nin görüşünü yansıtan Hasan Bey'in bu konuşması şöyleydi:

"Ekalliyetler hukuku itibariyle gerek Düveli İtilafiy'e'nin hukuku ve gerek bitaraf devletlerin aynı hukukun bizim de kabul edeceğimiz Misakı Milli'mizde mevcuttur. Fakat son zamanda bir mesele hasıl oldu. O da ekalliyetler neye nazaran, diğer memleketlerde tadat edilen ekalliyetler yalnız dini ekalliyetler değil, ırki, lisani ekalliyetler, bilhassa diğer memleketlerde ekalliyet ırki, lisani, mesailden birini teşkil ediyor. Biz dedik ki, ekalliyet denince münhasıran bir nevi ekalliyet vardır. O da gayrı müslim ekalliyetlerdir. Müslim namıyla bir gayrı ekalliyet bütün Türkiye'de mevcut değildir. Ekalliyet denildiği zaman akla gayrı müslimler gelir. Irki ekalliyet, lisani ekalliyet biz de mevcut değildir. Nitekim Misakı Millide de bu maddeyi yazarken bundan anladığımız mana, tarihi anladığımız manadır. Gayrı müslim ekalliyetler kasdetmişizdir. Hiçbir vakit ırki, lisani ekalliyetler mevzu bahis değildir. Halbuki onlar diğer memleketlerde olduğu gibi ırki, lisani ekalliyetler de mevzu bahis etmek ve aynı hukukiyetin bu kısım anasına da verilmesinde ısrar etmek ise de -Bizim noktai nazarımız kati idi- Bilahare sarfı nazar ettiler ve ekalliyet mesaili bugün gayrı müslim ekalliyeti

mesaili olmak üzere meseledir. Mübadele ekalliyet nüfusu meselesi buna merbut meseledir.”³⁸

Hasan Bey'in bu sözlerine karşı Kürt milletvekillerinden bir tepki gelmemişti. Çünkü onlar da bu durumu daha başından itibaren kabullenmiş görünüyorlardı. Hasan Bey'in bu tespitleri daha Erzurum ve Sivas Kongrelerinden beri Kemalistlere egemen olan bir anlayıştı. Kemalistlere göre bu sorun zaten Misakı Milli ile çözümlenmiş sayılıyordu. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi de bu anlayışı net biri şekilde açıklıyordu. Nizamname'nin birinci maddesi şöyleydi: “Madde 1- Devleti Aliye'i Osmaniye ile itilaf devletleri arasında kabul edilmiş mütarekenamenin imza olunduğu 3 Ekim 1818 tarihindeki hudut dahilinde kalan ve her noktasında ekseriyeti İslamlar teşkil eden Osmanlı memleketleri yekdiğerinden ve Osmanlı topluluğundan parçalanması ve ayrılması mümkün olmayan bir bütündür. Bircümle İslam unsurları yekdiğerine karşı karşılıklı hürmet ve fedakarlık hissi ile doldurulmuş ve ırki durumu ve toplumsal ve çevresel şartlara saygılı öz kardeştirler.”³⁹

Lozan Konferansı'yla ilgili Mecliste açıklamalar yapan Başbakan Hüseyin Rauf Bey, Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey'in “Rauf Beyefendi Türklerin mukadderatından bahsedecek... Olsa olsa bu mecliste var ve bu mecliste bulunanlardan başka Kürtlerin hukuku ve mukadderatından bahsediliyor bu neye müstenittir?” sorusuna verdiği yanıtta şunları söylemiştir:

“Malum-ı aliniz efendiler, İngiliz'lerin Türkiye'de sakin Türk ve Kürtleri imha edebilmek için teşebbüsatlarının hepsi bu iki necip milletin vahdeti karşısında iflas etmiştir. Her türlü mefsedetleri, din kardeşi, kan kardeşi, emel kardeşi olan insanların karşısında erimiştir. En ziyade yıkmak için istihdaf ettikleri mühim nokta budur. Bu noktaya temas etmek ve bu noktada bizi vurmak istiyorlar. Buyurduğunuzu pekala biliyorum. Türkler namına söz söyleyecek yegane insanların bu meclis-i Ali'de olduğunu pekala takdir ediyorlar. Ancak bu emellerinden sarfınazar etmiyorlar onun için her ekalliyet mevzubahis oldukça, lisan ekalliyeti, ırk ekalliyete, bilmem ne çıkarıyorlar. Bu noktaya temas etmek vaziyeti tırmalamak istiyorlar. Bizim murahhasları-

³⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt-III, s. 1172-1173

³⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt -3, s. 387, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul -1999

mız bu hususu bir daha ihtar etmek istemişlerdir ki, Türkiye halkı ile mukadderatları birdir, her şeyleri birdir, gayeleri dinleri birdir. Ekalliyetler bunlara teşmil olunamaz. Bugün Kürt için ekalliyet mevzuu bahis etmek Türk için ekalliyet bahsetmek demektir. Şu halde bu tamamen reddolunmuştur. (*Teşekkür olunur sesleri*)⁴⁰

Lozan'daki görüşmelerde Türk delegasyonu çifte standartçı bir tutum sergilemiştir. İnönü, Musul müzakereleri yürütülürken, "TBMM Hükümeti Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir; çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Milli meclise girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadır" derken; Lozan'da azınlıklarla ilgili sunulan tasarının Müslüman azınlıkları da kapsamasına karşı aynı İnönü, "Türkiye'de hiçbir Müslüman azınlık yoktur" demiştir.⁴¹

Sevr'de Kürdistan Kuzey-Güney olarak ikiye bölünmüş olmasına karşın Kürtlere bazı azınlık hakları tanınmıştır. Lozan'da ise Kürtler 38.maddenin birinci paragrafın "Türk halkının tümü içerisinde" sayılmıştır. Bu madde ancak sorunun çözümü ertelenerek özel görüşmelere bırakılan Musul Sorunu dışında Lozan'da Kürdistan'dan ve Kürtlerden hiçbir metinde söz edilmemiştir.

⁴⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt-III, s. 1152-1153

⁴¹ Aziz Aşan, *Şeyh Said Ayaklanması* s. 100, Birinci Baskı, İstanbul - 1991

Onüçüncü Bölüm

Güney Kürdistan ya da Musul Sorunu

*“Türklerin Güney Kürdistan kararlılığı bizim Irak’taki Kürt bölgelerine özerklik vereceğimiz inancına dayanmaktadır. Bu, Türk idaresine bırakılan bölgelerdeki Kürtlerin tepkisine yol açacak ve bunları özerklik istemeye zorlayacaktır”
(İngiliz gizli belgesi -4 Ekim 1923)*

1. Güney Kürdistan ya da Musul Sorunu

a) Sorunun Ortaya Çıkışı

Türk ulusal hareketinin amaçlarını gerçekleştirmek için kendisine temel aldığı iki tarihi belge vardı. Bunlardan biri, Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti’nin savaşın galibi İtilaf Devletleri adına davranan İngiltere ile 30 Ekim 1918 günü Limni adasının Mondros limanında imzaladığı Mondros Ateşkesi’ydi. İkincisi de İstanbul’da son Osmanlı Millet Meclisi’nin (Meclis-i Mebusan) 28 Ocak 1920 günü kabul ettiği Misak-ı Milli kararıydı. Mondros Mütarekesi, 1920’den başlayarak Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin giriştiği eylemlerle ve yaptığı yeni bağitlarla geçerliliğini yitirmiş ve 1922 yılında Mudanya Mütarekesi ile son bulmuştu. Misak-ı Milli ilkeleri ise, yeni devletin sınırlarının belirlenmesinde Lozan Antlaşması’na kadar etkili olmuştu.

4-11 Eylül 1919’da toplanan Sivas Kongresi’nde Misak-ı Milli ilkeleri tartışılırken M. Kemal ve arkadaşlarının göz önünde bulundurduğu olgulardan biri, Mondros Mütarekesi’nin çizdiği sınırların tanınması, diğeri de ABD Başkanı W. Wilson’un birinci dünya savaşından sonra kurulacak barış sürecine temel olmak üzere ABD Kongresine sunduğu 14 İlkesi’nin Türkiye ile ilgili onikinci ilkesiydi.

Söz konusu onikinci ilke, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk olan bölümlerinin sağlam egemenliği sürdürülmeli, buna karşılık, bugün Türk yönetimindeki öbür ulusal top-

lulukların, kuşku götürmeyen biçimde yaşam güvenliği ve özerkliği içinde gelişmesi sağlanmalıdır"¹ diyordu.

Bu nedenle kongrede yoğun bir şekilde Manda konusu tartışılmış ve ciddi bir saflaşma olmuş, ancak sonuçta Manda yandaşları ile Manda'ya karşı olanlar ABD Senatosu Başkanlığı'na bir mektup gönderilmesi konusunda bir uzlaşmaya varmışlardı. Kongrede Mondros Mütarekesi için de şöyle bir karar alınmıştı.

"Vatanın sınırları Mondros Ateşkesi ile saptanmış kabul edilmektedir. Bu sınırlar içindeki bütün bölgeler bölünmez bir bütündür. Osmanlı topraklarının bütünlüğünü ve Hilafet ile Saltanatın güvenliğini sağlamak için ulusal güçlerin etkinliğinin ve ulusal egemenliğin üstünde kılınması koşuldur. Ulusun kendi geleceğini saptayabilmesi ve hükümetin başboş bırakılmasının önlenmesi için Meclis-i Mebusan'ın derhal toplanması gerekir"²

Yeni bir seçimle oluşan ve İttihatçıların çoğunluğu ele geçirdiği Meclis-i Mebusan 1.5 ay kadar yasama görevini yapmış ve İstanbul'un işgalinden (16 Mart 1920) iki gün sonra Misak-ı Milli kararı alarak kendisini feshetmişti. Misak-ı Milli ilkeleri "Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlara dayanan ve bir anlamda onların onayı anlamına gelen ülkenin bütünlüğü ve ulusal bağımsızlık üzerindeki temel istekleri"³ ifade ediyordu. Çünkü Misak-ı Milli kararı, Mondros Mütarekesinin çizdiği sınırları kabul ederek Sevr Barış Antlaşması'nın ağır hükümlerine karşı bir alternatif, bir tür uzlaşma metni niteliğindedir.

Lozan Antlaşması'nın en önemli konuları, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilen yerlerin konumu ve yeni devletin sınırlarının belirlenmesiydi. Misak-ı Milli'de öngörülüp de ilgili devletlerle tek tek yapılan Barış Antlaşmaları 1921'de Türk-Sovyet, 1921'de Türk-Fransız, 1923'de Lozan ve 1926'da İngiltere ile Musul Antlaşmaları ile çözümlenerek belirlenen sınırlar şöyleydi:

Türkiye-Sovyet Rusya sınırı: 2 Aralık 1920'de Türkiye Ermenistan ve 16 Mart 1921 Türk-Sovyet Barış Antlaşmaları ile belirlenmişti ve dolayısıyla Lozan Antlaşmasında bu konuyla ilgili hiçbir hüküm konulmamıştı. Ancak, Mosko-

¹ İsmail Soysal, *Türkiye' nin Siyasal Andlaşmaları*, 1. Cilt (1920-1945), s. 10, Türkiye Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, İkinci Baskı -1989

² Şaban İba, *Ordu Devlet Siyaseti*, s. 67, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul - 1998

³ Age, s. 69

va'da yapılan Türk-Sovyet Barış Antlaşması ile Misak-ı Milli'de öngörülen eski Batum Livası sınırların dışında bırakılmıştı.

Türkiye-Suriye (Fransa) Sınırı: İskenderun-Antakya bölgesi önce Lozan Antlaşmasıyla Suriye'de Fransız "Manda"sında özel bir yönetime sahip olmuş, 1937'de Hatay Devleti durumuna gelmiş ve 1939 Türk-Fransız Antlaşması ile Türkiye'ye bağlanmıştı.

Batı Trakya Sınırı: Batı Trakya konusunda Misak-ı Milli'nin öngördüğü plebisit gerçekleştirilememiş ve Lozan Antlaşması ile bu bölge Yunanistan'a bırakılmıştı. Trakya'da bugünkü Türk-Yunan sınırı 3 Kasım 1926 günlü bir protokol ile belirlenmişti.⁴

Türkiye-Irak (İngiltere) Sınırı: Lozan Antlaşması yapıldığı sırada İngiltere'nin işgali altında bulunan Musul bölgesinin Türkiye'ye verilmesine İngiltere yanaşmayınca anlaşmazlık "Musul Sorunu" adıyla devam edecek ve özel görüşmeler yoluyla çözümlenecekti. Türkiye-Irak sınırı ancak 1926 yılında yapılan Türk-İngiliz Antlaşması ile belirlenecek ve Musul Bölgesi Irak'a bırakılacaktı.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi yapıldığı günlerde Musul Vilayeti'nin bir bölümü Osmanlı toprakları içinde bulunuyordu. Ancak, Mondros Mütarekesi'nin "Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkınca, herhangi bir stratejik yeri işgal hakkına sahip olacaklardır" şeklindeki 7. Maddesine dayanarak İngiltere bu bölgeyi 25 Kasım'da işgal etmişti. Mütarekenin imzalandığı sırada Musul'a 30 km mesafede olan İngiliz kuvvetleri komutanı General Marshall, 7 Kasım'da Türk birliklerine komuta eden 6. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'ya bir ultimatom vererek, "15 Kasım öğleye kadar Musul'un Osmanlı birlikleri tarafından boşaltılmasını" istemişti. Ali İhsan Paşa durumu bir telgrafla İstanbul'a bildirmiş ve Ali İzzet Paşa'nın "Mütareke metninde Musul'un boşaltılmasını ve teslimini öngören her hangi bir madde olmadığını, düşmanın işgal isteğinde ısrar ederek saldırıda bulunursa karşılık vermeden kuzeye çekililmesi" yönündeki talimatı üzerine 9 Kasım'da Nusaybin'e doğru çekilmişti. Aynı gün İngiliz birlikleri de Musul'a girerek hükümet konağına İngiliz bayra-

⁴ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt* (1920-1945), s. 11, Türkiye Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, İkinci Baskı -1989

ğını çekmişti.⁵ Böylelikle eski Osmanlı vilayeti olan Musul İngilizlerin denetimine geçmiş ve bu işgal Güney Kürdistan'ın bölünmesinin ilk somut adımı olmuştu.

Gerek ortaya çıkışı ve gerekse boyutu bakımından Musul Sorunu aslında bir Kürt Sorunu olarak ele alınmasını gerektirmekteydi. Ancak, Kemalistler bu işi "Musul ve Kerkük Sorunu" olarak ortaya atmışlar ve resmi düzlemde "Türk Sorunu" şeklinde algılanmasını sağlamışlardı. Sorun ilk kez Paris Barış Konferansı'nda Kürdistan sınırlarının belirlenmesinde ve Kürdistan'ın bölünmesi sırasında ortaya çıkmıştı. Güney Kürdistan Hükümeti'nin kuruluşu ve sonraki gelişmeler bunun en önemli göstergesiydi. İngilizlerin önce destekledikleri ve denetleyemeyeceklerini anladıktan sonra da vazgeçerek Irak'ta Araplardan oluşan bir Manda devleti kurma kararlarının ardından Kemalistler tarafından sorun yapılmıştı.

Aslında Mondros'tan beri Musul'un bir Kürt sorunu olduğunun bilincinde olan Kemalistler, bunu Türk sorunu haline getirmelerine karşın Sevr'de belirlenen Kürdistan sınırlarını (daha doğrusu bölünmesini) dikkate alarak Kürtlerin ve Türkmenlerin de aleyhine olacak bir şekilde çözüm arayışına girişmişlerdi. Bu bağlamda, M. Kemal'in meclisteki konuşmaları ve Lozan'da İnönü'nün gösterdiği tutumlar esas olarak bu anlayıştan kaynaklanmıştı.

b) Lozan Konferansında Musul Sorunu

10-23 Ekim 1916'da Üçlü İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa ve Rusya) arasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması ile Fransa'nın nüfuz alanına bırakılan Musul, 24 Nisan 1920'de San Remo Konferansı sırasında İngiltere ile Fransa arasında varılan bir anlaşma ile zaten fiilen işgalinde bulunan İngiltere'ye bırakılmıştı. Buna karşılık İngiltere, Musul petrollerinin işletme ayrıcalığından % 25'lik bir payı Fransa'ya vermeyi kabul etmişti.⁶ Bu nedenle Lozan'da sorunun muhatabı esas olarak İngiltere ile Türkiye olmuştu.

Bu bağlamda Musul sorunu önce 27 Kasım 1921'de Lord Curzon ile İsmet İnönü arasında ikili görüşmeler yapılarak çözümlenmeye çalışılmıştı. Bu görüşmede İnönü etnik, siyasal, tarihi, askeri vb. nedenlerle Musul'u istemiş,

⁵ H. Bülent Demirbaş, *Musul Kerkük Olayı*, s. 19, ARBA Yayınları, İstanbul, İkinci Baskı -1995

⁶ Ömer Kürçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri -1919-1926-*, s. 276, AÜSBF Yayınları -1978

Curzon'da bu nedenleri çürütmenin son derece kolay olduğunu öne sürerek talebe karşı çıkmıştı. Lord Curzon'un Lozan'dan Londra'ya gönderdiği 27 Kasım 1922 tarihli bir yazısından anlaşıldığına göre İnönü, bu görüşmede 'Anadolu'nun yoksul bir ülke olduğunu ve petrolü bulunmadığı, oysa buna bir miktar sahip olmak istediğini' söyleyince Curzon, bunun 'mantıksız olmadığını ve incelenmeye değer olduğunu' belirterek bu sorunu 'Konferansta açık bir anlaşmazlığa sürüklenmektense, Konferans dışında özel bir anlaşmaya varmayı' önermiş. İnönü'de bunun için süre istemişti.⁷ Curzon, Londra'ya gönderdiği 11 Aralık 1921 tarihli bir raporunda İnönü'nün Musul'un Türkiye'ye bırakılması için 'ısrarını sürdürdüğünü', ancak kendisinin de buna 'boyun eğmeyeceğini' yazmıştı.

İngiliz delegasyonu başkanı sıfatıyla Curzon'un konuyu "Ülke Sorunları Komisyonu"na götürmesi üzerine, Musul sorunu Lozan Konferansı'nın 23 Ocak 1922 tarihindeki oturumunda görüşülmeye başlanmıştı. Curzon bu oturumda yaptığı konuşmada, Musul'un Irak'ta 1921 yılında Emir Faysal'ın Irak krallığına seçilmesine Musul'un da katıldığını, 1922 yılında İngiltere ile Irak arasında yapılan anlaşmaya göre Irak ülkesinden hiçbir toprak parçasının verilemeyeceğini, İngiltere'nin Musul'un Türklere verilmeyeceği konusunda Arap halkına vaatte bulunduğunu vb. söylemişti. Curzon Musul'daki etnik tablonun da, "Araplar: 186 bin, Kürtler: 455 bin, Türkler 66 bin, Hristiyanlar: 62 bin, Yahudiler: 17 bin" şeklinde olduğunu ve bu tabloda Türklerin 1/12 oranında bulunduğunu öne sürmüştü. Curzon Türklerin plebisit yapılması isteğinin ne Araplar ve ne de Kürtler tarafından istenmediğini, plebisitin karışıklığa yol alacağını ve bunun bir sınırın saptanması sağlamak için yapılamayacağını ve Musul konusundaki İngiliz tezinin buradaki petrole bir ilişkisinin olmadığını öne sürmüştü, iki taraf arasında anlaşma olamayacaksa sonunun "en tarafsız ve en yetkili organ olarak" Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi gerektiğini söylemişti.⁸

Konferansın bu oturumunda uzun bir konuşma yapan İnönü'nün Türk görüşü olarak açıkladığı etnik, siyasal, tarihi, coğrafi, iktisadi ve askeri nedenler özetle şöyleydi:

⁷ Age, s. 279-280

⁸ Age, s. 277-278

"Etnik olarak; Musul Vilayeti'nde yerleşik nüfusun 503.000 kişiden oluştuğu ve bunun Kürtler: 263.000, Türkler: 146.000, Araplar: 43.000, Yezidiler: 18.000, Müslüman olmayanlar: 13.000. oluşturduğunu, ayrıca Yezidilerin Kürt olduğunu, Kürtlerin de Turan kökenli Türlerle aynı soydan geldiği. Siyasal olarak; Araplar azınlıkta olduğu için Musul'un Irak'a bağlanamayacağı, TBMM Hükümetinin Irak'ta bir Manda yönetiminin gerekliliğine inanmadığı; TBMM hükümetinin Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümeti olduğu, Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri, eşit haklarla Millet Meclisi'ne de girdiği, Kürt halkı ve TBMM'deki temsilcileri, Musul Vilayeti'nde oturan kardeşlerinin Anayurttan ayrılmalarına engel olmaya kararlı oldukları." Tarihi olarak; Onbirinci yüzyıldan beri Musul ve Bağdat'ın düzeyindeki bölgenin aralıksız Türklerin elinde olduğu. Coğrafi ve iktisadi nedenler; Musul Vilayeti'nin Anadolu'nun bir parçası olduğu, Suriye ve İran'ı birbirine bağlayan yolların kavşağında bulunduğu, Akdeniz limanlarına bağlayan demiryolunun yapılmasıyla burasının Irak'tan çok daha sıkı biçimde Anadolu'ya bağlandı. Askeri ve stratejik olarak; Irak'ın güvenliği bakımından en iyi güvencenin, Irak'ta iktidar kimin elinde olursa olsun, Türkiye'nin dostluğunu kazanmak ve sınırları içinde bir Türk ve Kürt ayrılıkçı hareketine yol açtırmamak olduğu, sınır sorunu adalet ve milliyetler ilkesine göre bir kez çözümlenince, Irak Devleti için en iyi ve güvenli komşunun Türkiye olacağı vb.⁹

İnönü, Konferansın 23 Ocak 1922'deki ikinci oturumunda da konuşmasını sürdürerek Musul sorununun "bir ülke sorunu mu, yoksa bir petrol sorunu mu sayıldığı" sorusunun Türk görüşünce "bir ülke sorunu" olarak algılandığını açıklamıştı. Daha sonra da Musul'da plebisite"

* Bu argüman uzun yıllardan beri ve halen Türk ve Kürt birçok yazar tarafından, İnönü'nün bu "gerçeği" İngilizlere ve müttefiklerine kabul ettiremediği ve dolayısıyla Kürt sorununun destek bulamadığı vb. şeklinde kullanılmaktadır. Oysa bu konuşma bir bütün olarak ele alındığında, İnönü'nün diplomatik bir dille ve Türk görüşünü ayrıntı olarak anlatmak amacıyla yaptığı; ikili görüşmelerde ise farklı davranıldığı ve bu görüşlerin Konferans delegasyonu tarafından da bilimsel verilere dayanmadığı için ciddiye alınmadığı; Lord Curzon'un bunları çürütmenin son derece kolay olduğunu açıkladığı vb. gerçekler görmezden gelinmektedir.

⁹ Age, s. 281-284

** Plebisit, devletler hukukunda bir ulusun hangi devlete bağlanacağıyla ilgili oylamadır. Plebisit genel olarak da, bir sorun üzerinde yurttaş-

başvurulması gerektiğini söyleyerek, İngiltere'nin bunu reddetmesinin bile Türk tezinin haklılığını ortaya koyacağını savunmuştu.¹⁰

Buraya kadar anlattıklarımızdan da anlaşılacağı gibi Musul sorunu konusunda Türk tezinin temel unsurları, Misak-ı Milli'nin belirlediği sınırlar içinde olması ile öne sürülen iktisadi, tarihi ve siyasi nedenlerden kaynaklanıyordu. Ancak, o günlerde açıkça söylenmese de İngiliz gizli belgelerinde sözü edilen bir başka olgu daha vardı ki, bu da Kürt sorunun Türkiye'nin "iç ve dış güvenliği için tehdit" oluşturmaya idi. Çünkü çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu Musul Vilayeti Irak'a bırakıldığında, Kürtler ileride özerklik kazanabilir ya da ayrı devlet kurma hakkına kavuşabilirlerdi. Bu da kuzeydeki Kürtleri etkileyerek aynı istekleri öne sürmelerine yol açabilirdi. Bu görüş, Meclisin gizli toplantısında ayrıntılarıyla tartışılmış ve ayrıca sonraki süreçte resmi ideoloji düzleminde bugüne kadar savunulmuştur.

Nitekim Irak Yüksek Komiserliği Vekilliği'nden Koloniler Bakanlığı Sekreterliği'ne gönderilen, FO 371/9006, 4 Ekim 1923 tarih ve Belge No: E 9846 sayılı belgede İngilizlerin değişen politikası şöyle anlatılmıştı: "Türklerin Güney Kürdistan kararlılığı bizim Irak'taki Kürt bölgelerine özerklik vereceğimiz inancına dayanmaktadır. Bu, Türk idaresine bırakılan bölgelerdeki Kürtlerin tepkisine yol açacak ve bunları özerklik istemeye zorlayacaktır. Geçen yıl ki gelişmelerin seyri, halen Şeyh Mahmut tarafından kontrol edilen Süleymaniye'nin hemen etrafındaki küçük bir alan hariç olmak üzere, Irak'taki diğer Kürt bölgeleri için bağımsızlık fikrini geçersiz kılmıştır. Rewanduz etrafındakiler dahil olmak üzere diğer bütün yerlerdeki Kürtlerin mümkün olan en az bir müdahaleye maruz kalacakları ve seçimlere katılacakları anlayışıyla (şartıyla-çn) Irak'la birleşmeyi kabul ettikleri bildirilmektedir. Eğer Türkiye'ye değişen bu koşullarda Sevr Antlaşması'nda yer alan Kürtlere özerklik fikrinden vazgeçtiğimizi ve amacımızın Musul tarafındaki sınıra kadar olan tüm Kürt bölgelerini Mezopotamya'da birleştirmek olduğunu resmi olarak taahhüt edersek, sınır görüşmelerinin önemli ölçüde rahatlayacağını düşünmekteyim."¹¹

ların "evet" ya da "hayır" biçiminde iradelerini belirtmeleri amacıyla yapılan oylamadır

¹⁰ Age, s. 284

¹¹ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s. 141, Doz Yayınları - 1992

Bu nedenlerle BMM Hükümeti, Musul'un geri verilmesi için görüşmelerin ilk günlerde yoğun bir çaba harcamış ve Kürd aşiretlerinin Irak'ı değil, Türkiye'yi tercih edeceğini düşünerek plebisit yapılmasını istemişti. İngiltere ise Musul bölgesinde bulunan petrol kaynakları ve Irak'ın stratejik öneminden dolayı işgal altında tuttuğu bölgedeki statükoyu Türkiye'ye kabul ettirmek için sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürmeye çalışmıştı. Milletler Cemiyeti'ndeki gücüne ve müttefiklerinin desteğine güvenen İngiltere böylelikle avantajlı bir konum kazanmak istiyordu. O zamanlar Milletler Cemiyetine üye olmayan Türkiye ise, sadece ilgili taraflardan biri olarak Konseydeki görüşmelere bir heyetle temsil edilecek ve alınacak olan karara da uymak zorunda kalacaktı.

Lozan Konferansı'nda tartışmaların sürüp gitmesi ve İngiltere'nin Türk isteklerini kabul etmemesi ve 31 Ocak'ta Konferansa sunulan antlaşma tasarısının 3. maddesinde Türk-Irak sınırının "Milletler Cemiyeti Meclisi'nce bu konuda alınacak karara uygun olarak saptanacak bir çizgi" olmasının öngörülmesi üzerine Antlaşmanın bir bütün olarak bir an önce imzalanmasını isteyen hükümet uzlaşma yolunu seçmişti. Bu amaçla müttefiklere 4 Şubat'ta bir mektup sunan İsmet İnönü "Barışın yapılmasına engel olmamasını sağlamak amacıyla ve Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içinde bir ortak anlaşmayla çözümlenmek üzere, bu sorunun Konferans programından çıkartılmasını"¹² önermişti. İngiltere'nin sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülerek çözümlenmesinde ısrar etmesi üzerine taraflar, Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasında yer alan "Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak 9 aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecektir"¹³ şeklinde bir "mutabakata" varmışlardı. Bunun üzerine Konferansa aynı gün (4 Şubat'ta) ara verilmiş, İsmet İnönü Ankara'ya dönmüştü. Çünkü hükümetin talimatıyla gerçekleşen bu "mutabakat" meclisin onayını gerektiriyordu.

¹² Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri -1919-1926-*, s. 286, AÜSBF Yayınları -1978

¹³ Age, s. 288

2. Sorunun Çözüm Süreci

a) Mecliste Gizli Görüşmeler

Lozan'da kabul edilen bu karar, TBMM'de yoğun eleştirilere uğramış ve söz alan birçok milletvekili bu mutabakatla Musul'un elden gittiğini iddia etmişti. Lozan Konferansı'ndan dönen Dışişleri Bakanı İsmet İnönü ise, 21 Şubat 1923'de BMM'nin gizli toplantısında yaptığı uzun konuşmada şunları söylemişti:

"Hususi mülakatımla alakadar olan İngiliz mümessili ile görüştüğümüzde bunu aramızda bir sureti halle vardırmak için çalışalım, dedi, kabul ettim. Hususi bir surette birçok müdavelei efkar ettik. Sonra yekdiğerimize muhtıralar teatisi başladı ve matbuata düşerek efkarı umumiye Musul meselesi üzerinde tahrik olundu. Mücadele ettik, muhtıralarında isnat etmek istedikleri delaile karşı ırkı, coğrafi, iktisadi, siyasi bir takım delaile istinat ederek ne cevap icabediyorsa cevap verdik ve kendi hakkımızı iddia ettik ve dünyaya neşrettik. Sonra bu meselede yekdiğerimizi ikna edememek ihtimali yoktur. O halde tekrar komisyonda mevzubahis olunsun dediler, kabul ettik, tekrar komisyona çıktı. Biz Musul üzerinde kendileriyle anlaşalım, bir sureti hal bulalım dedik. Musul vilayetini derhal işgal edelim. Fakat onların iktisadi inkişafı ve petrollerinden istifade etmek ve saire gibi menafii varsa veyahut bir takım anasını kendi aleyhlerinde tahrik edeceğimizden endişeleri varsa onu da tatmin edelim, bir sureti hal bulalım dedik. Onlar da bir sureti hal arıyorlardı. Musul şehrini kendi ellerinde muhafaza etsinler, eğer biz menafii iktisadiyesinden, petrollerinden dolayı vermiyorsak herkese verdikleri gibi onlar da bize bir hisse versinler. Umumi celsede mevzubahis olduğu zaman mesele bu safhada idi. En nihayet son ve kati olarak bütün müttefikler müttehit bir cephe olarak inkıta tehdidi ile bizi tehdit ettiler. Bize Musul meselesinde ricata icbar ettiler. Mukavemet ettik, noktai nazarımızı muhafaza ettik. O gün hakikaten inkıta varken, diğer bir mesele daha varmış gibi talik olundu ve konferansa devam edildi"¹⁴

İnönü kendisine yöneltilen sorular üzerine Konferansın diğer sorunlara ilişkin tartışmalarını anlattıktan sonra yeniden sözü Musul meselesine getirerek şunları söylemişti:

¹⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C-3, s. 1292, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları - 1985

"Binaenaleyh cihanı alakadar eden boğazlar, ekalliyetler, tabiiyetler meselelerini hal etmişizdir ve milletlerin münasebatı ticariyeye girmeleri esaslı bir surette ilerlemiştir. Bir takım mesaili arziye vardır ki şarkta, garpta bu mesaili araziye, münhasıran istilayı arazi idi ki, orada Musul meselesi idi. İnkıtaı bu mesele üzerine hasredilmemek için bunu maahedenin imzasından bir sene sonra İngilizler ile aramızda hal etmeyi kabul ettik... 'Musul meselesinin bir sene zarfında İngiltere ile aramızda hallinden heyeti murahhasamız ne kasdetmiştir?' buyuruldu. Bugün Musul meselesini aramızda hal etmekten ne kastediyorsak ve ne intizar ediyorsak o noktai nazarı takip edebiliriz, diye kesdetmişimdir. Konferans talik edilmiş olduğuna nazaran, heyeti murahhasamız tarafından kabul olunan esasatı keenlemeyekun addetmek, yeni müzakerata bırakılan noktadan başlamak kabil midir?"¹⁵

BMM'nin 27 Şubat 1923 günlü gizli toplantısında Lozan Konferansı'nın yeniden toplanması halinde hudutların tespiti için Türk delegasyonunun izleyeceği strateji konusu tartışılmıştı. Toplantının başında kürsüye gelen İnönü batıdaki diğer hudutlarla ilgili sorunların nasıl çözümleneceğini anlattıktan sonra, sözü yine Musul meselesine getirmiş ve sunuş niteliğinde şunları söylemişti:

"Şarkta Musul vilayeti için, Musul vilayetinin hallini ve Türkiye'nin Irak ile hududunun, yani Musul vilayetinin hallini talik ettik. Bir sene zarfında İngiltere ile hal edilecektir. Mutabakat hasıl olmazsa Cemiyeti Akvam'a müracaat edilecektir tarzındaki bir şekli hal ile müttefiklerin noktai nazarına yaklaşmak istiyoruz... Şimdi heyeti celileye karar vermesini teklif ettiğimiz mesele şudur: İki şey var; biri mesaili arziye, iktisadiye ve idariye. Hiçbir noktadan bizi tatmin etmiyorlar. Kamilen ret ederiz. Bu elinizdedir. İkincisi; yeniden sulh imkânı aramak lazımdır. Bu imkânı aramak için şunda fedakarlık edebilirsiniz, şunda edemezsiniz diye tayin etmeniz lazımdır."¹⁶

İnönü'nün bu sunuşu üzerinde söz alan milletvekilleri görüşlerini açıklamışlardır:

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) – "Efendiler bir teklifim vardır. Gerek Heyeti Vekile ve gerek Büyük Millet Meclisi

¹⁵ Age, s. 1296-1301

¹⁶ Age, s. 1305-1306

Misak-ı Milli'den zerre kadar feda ederse, icabı namus ve milli için çekilip gitmeli."¹⁷

Emin Bey (Bursa) –"Efendiler, yalnız Musul ile kalmaz, Musul'u verdiğimiz gün hudut Erzurum'dur... Hariciye Vekili hangi zihniyete binaen bir sene sonra İngilizleri bize celbedecektir?"¹⁸

Mustafa Bey (Tokat) –"İngilizler şimdiye kadar nereye girmiş de çıkmıştır?"¹⁹

Refik Bey (Konya) –"İsmet Paşa Hazretleri güya karşısında Lord Gürzon bulunuyormuş gibi, muglak ve umumi kelimelerle maksadı söylemek istiyorlar. Hayır kabul etmiyorum. Biz Heyeti Murahhasa'mıza davamızı tamamiyle vazih ve katı şekilde ifade etmek ve onu bize söylemek için selahiyet vermişiz. Onun için rica ediyorum. Bu kafi değildir."²⁰

Mustafa Durak Bey (Erzurum) –"Musul'un bir sene sonraya taliki demek arkadaşlar, Türkçe'de bir darbı mesel vardır, 'sona kalan dona kalır', Musul'u gaip etmek demektir. Musul'u kayıp ettikten sonra, senin şarkta bir yerin kalmamıştır. Efendiler; ikincisi Karaağaç meselesidir. Efendiler Karaağaç'ı terk etmek demek, Edirne'yi terk etmek demektir."²¹

Sırrı Bey (İzmit) –"Kağıt üzerine konan vesaikin azame-tini, kudretini şifahen söylenen havai sözlere feda etmişlerdir. Bu tarzda bu mamulei mesuliyetle tekrar Lozan'a gittiler ve orada dahi Misak-ı Milli'den feragat ettiler. Daha evvel bize hafı celsede Hariciye Vekilimizin tebliğ ettiği projede arazi meselesinde tamamen feragat etti. Hiçbir noktası temin olunamadı ve binaenaleyh milletin senelerden beri etrafından dönüp dolaştığı ve aleme ilan edilen Misak-ı Milli çiğnendi, heba oldu, iptal edildi. Battal edildi."²²

Selahattin Bey (Mersin) –"Elimize verilen mecmua ve muahede ve yahut muahede projesi denilen zaten yanlıştır. Her hangi noktasına el sürersek insan müteessir oluyor... Mesele vatan meselesidir. Buna binaen vaziyeti iyi görecek-giz. Elimize verilen bu kâğıt parçasıyla ne ecnebilerin teklifi

¹⁷ Age, s. 1307

¹⁸ Age, s. 1308

¹⁹ Age, s. 1308

²⁰ Age, s. 1308

²¹ Age, s. 1309

²² Age, s. 1310

hakikisini, ne de arkadaşlarımızın kabul ettiğı şeyi görüyorum.”²³

Hükümet adına eleştirileri yanıtlamak için kürsüye gelen Başbakan Hüseyin Rauf Bey şöyle konuşmuştu:

“Bir sulhü imzalamak mümkün olursa, ki bunda İstanbul'da tahliye edilmiş bulunacaktır. Ondan sonra mesaili iktisadiyenin halline devam etmek, diğer taraftan münferiden İngilizlerle Musul meselesini Türklük; Kürtler ve Araplık ayırarak lehimize hal etmeye çalışmak, olmazsa Cemiyeti Akvam'a sevk etmek ki akamete mahkum olmaktır. Cemiyeti Akvam'da karar vermeyecektir. Her zaman serbestsiniz elinizde bulunacaktır. Bu şekilde bir çare düşündük. İşte bunu kabul ederseniz yaparız. Kabul etmezseniz irade buyurunuz, ferman buyurunuz harp ederiz. İşaret buyurunuz, postekimizi kaldırır gideriz. Bunların hepsi de sizin iradenizdedir.”²⁴

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'in bu sözleri üzerine milletvekilleri ile aralarında sorulu ve yanıtı şöyle bir diyalog sürmüştü:

Necmettin Bey (Siirt) –“Rauf Beyefendi; geçen celsei hatıyelerde Musul hakkındaki beyanatınızda Musul'un fevkalade ehemmiyetli olduğunu ve Musul'un terki Vilayeti Şarkıye'nin hepsini terk etmek olduğu kanaatinde olduğunuzu ifade buyurdunuz. Tebdili kanaat mı ettiniz? Yoksa tebdili kanaat için bir mecburiyet mi gördünüz?”

Hüseyin Rauf Bey (Başbakan) –“Kanaatım o günkü gibidir. Ve sabit kademim.”

Necmettin Bey (Siirt) –“Çünkü Cemiyeti Akvam'a vermek İngilizlere vermek demektir.”

Hüseyin Rauf Bey (Başbakan) –“Değildir öyle.”

Necmettin Bey (Siirt) –“Cevap olmadı. Reis Paşa Hazretleri cevap isterim.”

Hüseyin Rauf Bey (Başbakan) –“Kanaatımı tebdil etmedim, aynı kanaatteyim. Musul meselesi vilayati şarkiyemiz meselesidir. Vilayati Şarkıye meselesi Türkiye meselesidir. Vilayati Şarkıye tehlikeye düşerse Türkiye tehlikeye düşer. Sözlerimi bu kanaatte olarak söylüyorum.”

Necmettin Bey (Siirt) –“Öyle ise Heyeti Vekile müttetik değildir.”

²³ Age, s. 1310

²⁴ Age, s. 1314

Dursun Bey (Çorum) –"Lozan'dan müfarekatinden evvel heyeti murahhasamız bir mukabil proje verdiler. O projenin münderecatı nedir? O projeyi hükümet direktif vererek mi vermiştir? Bu Misakı Milli ile tearuz teşkil ediyor mu, etmiyor mu? Ve bu salahiyetleri dahilinde midir? Değil midir?"²⁵

Yusuf Ziya Bey (Bitlis) –"Ekalliyetlerin Musul ile alakası yoktur. Cemiyeti Akvam'ın Musul ile alakası yoktur. Bunu ekalliyetlerle neyle karıştırıyorsunuz?"²⁶

Hüseyin Rauf Bey (Başbakan) –"Bendeniz Musul ile alakadar olmayarak yalnız Cemiyeti Akvam'ın şekli olarak Misak-ı Milli'de bulunduğunu ifade ettim. Ekalliyet bahsi filan diye değil."

Yusuf Ziya Bey (Bitlis) –"Bir kelime lütfen bunu da söyleyiniz. Musul, Misakı Milli Dahilinde mi, değil mi?"

Hüseyin Rauf Bey (Başbakan) –"Dahilindedir."

Pozan Bey (Urfa) –"Suriye hudutlarının Lozan'da mevzuubahis edilmesinden istifade eti mi etmedi mi? Sonra Suriye hudutları Misak-ı Milli' de dahil midir, değil midir?"

Hüseyin Rauf Bey (Başbakan) –"Efendiler, Misakı Milliye tebdil ve tağyir için mevcut ise yegane kuvvet Meclisi Alinizdir. Başka hiçbir kuvvet ve selahiyet onu tebdil edemez. Yegane kuvvet sizdedir. Suriye hudutlarının Lozan Konferansında mevzuubahis edilmesinden faide kuvvetle melhuz idi. Netice çıkamadığı için hiç birinde faide yok dediler."²⁷

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den sonra duruma müdahale etmek için usul hakkında söz alan M. Kemal, "Arkadaşlar mevzuubahis olan mesele cidden mühim ve naziktir. Bu meseleyi asabiyetle görüşmek gayri caizdir. Onun için bütün arkadaşları sükuta davet etmek cüretinde bulunacağım" diyerek söze başlamış ve daha sonra Misak-ı Milli'nin niteliği ile hükümetin tutumu üzerine şunları söylemişti:

"Yapılacak noktalar; birisi, Karaağaç'dan şimdiden sarfınazar etmek. İkincisi, Musul vilayeti meselesinin hallini bir sene zarfında İngilizlerle Türkiye'nin karşı karşıya geçerek intaç etmesine talik etmektir. En mühim mesele bu olarak geliyor... Bugün suhuletle hepimiz anlayabiliriz ki, Musul'u vermemekte ısrar edersek muharebeye dahil oluruz. (...) Bazı arkadaşlarımız, mesela Sırrı Bey gibi arkadaşlarımızın, medarı kelamı Misak-ı Milli oluyor. Heyeti murahhasa Misak-ı Milli'yi mahvetmiş, Heyeti Vekile Misak-ı

²⁵ Age. s. 1314

²⁶ Age. s. 1315

²⁷ Age. s. 1315

Milli'yi feda etmiş. Ben de diyorum ki sırrı Bey Misak-ı Milli'nin ne olduğunu anlamamıştır. Misakı Milli'nin ne olduğunu evvela anlamalı ondan sonra mütecavizlerin kimler olduğunu meydana koymalı. Efendiler arazi meselesi ve hudut meselesi Misak-ı Milli'nin malumu aliniz, birinci maddesinin dairei şumulündedir. Misak-ı Milli şu hat, bu hat diye hiçbir vakitte hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey milletin menfaati ve Heyeti Celile'nin isabeti nazarıdır. Yoksa bu haritası mevcut bir hudut yoktur. Bunun için de yapılmış olan işlerde veya yapılması teklif olunan işlerde hiçbir vakitte buna taarruz edilmemiştir. Bilakis riayet edilmiştir. Musul meselesinin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonraya talik etmek demek, ondan sarfı nazar etmek demek değildir. Belki bunun istihsalı için daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamana intizardır. Bu gün sulh yaparız, bir ay sonra iki ay sonrada Musul meselesini halletmeye kıyam ederiz. Fakat bu gün Musul meseli halletmek istediğiniz vakit bu meselede karşınıza yalnız İngiliz değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır... Musul meselesini bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız. Şüphesiz orada bir harp cephesi açmış olacağız. Yani bunu ayrıca mevzubahis etmek isterseniz mahzurlar kendi kendine meydana çıkar.”²⁸

Meclisteki gizli toplantının 2 Mart 1923 günlü birinci oturumunda milletvekilleri Lozan Konferansı görüşmeleri için İsmet İnönü'ye çeşitli sorular yöneltmişler ve ikinci oturumda da Musul sorununu tartışmaya devam etmişlerdi. Bu oturumda Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey'in konuşması Musul ve Kür t sorununa yaklaşımını göstermesi bakımından ilginçti. Hüseyin Avni Bey şunları söylemişti:

“Bizim heyeti murahhasanın ağzından Cemiyeti Akvam kelimesini işitir işitmez hayret ettim. Cemiyeti Akvam İngiliz şurasından başka bir şey değildir. Cihanı aldatmak için sahte meşrutiyetlere müşabih olan şu makamı tanımayalım. Eğer azmimiz varsa resmen veririz. Kendi kendimizi aldatmayız efendiler. Musul bir sene hali intizarda bulunacak. Bu ne demektir Efendiler? Bu millete istihzadır. İngilizlerden Mısır'ı aldınız. Kıbrıs'ı aldınız mı efendiler? Musul'u

²⁸ Age, s. 1317-1318

bu gün sana vermeyen ne için yarın versin? Gayesi orada bir Kürt hükümeti teşkil edip, senin memleketini parçalayıp neticede bir Ermenistan teşkil etmek değil midir –Kürdistan size söylüyorum– Kürdistan hükümeti yapamaz. Kürdün lisanı yoktur. Yazısı yoktur. Kürdün harfı yoktur. Yarın oralara Ermeniler hakim olacaktır. Ermeni harsı hakim olacaktır. Yarın orda Ermeniler hükümet kuracaklardır. Ben Paşa Hazretlerinin dirayetinden beklerim ki İngilizler Dirzor'da, Süleymaniye'de Cephe tuttuğumuz zaman, Kürdün münevverani bize gelecektir efendiler. İngilizlerin içerisinde durmayacaktır efendiler. Acizleri orada İngilizlerin boyunduruğuna gelecektir. Biçareleri orda körü körüne öldürtemezsiniz. (...) Musul'u bir sene sonraya talik etmek demek, milleti idlal etmek demektir. Bunu hem alamıyoruz. Hem de aynı zamanda harbi devam ettirmek ne kadar yanlış. Efendiler, eğer veriyorsanız millete deyin ki, müddeti muvakkate için bunu İngilizlere verdik. Harp devam etsin, memlekette seferberlik itimatsızlık devam etsin. Bir sene sonra Cemiyeti Akvam vermezse harp edeceğim, diyerek aldatmayınız.”²⁹

Hüseyin Avni Bey uzun konuşmasının bir bölümünde “Misak-ı Milli'ye hakim oluyorsunuz. Misak-ı Milli amirdir. Efendiler, Misak-ı Milli'nin çoğu tadil edilmiştir. Aleyhimizde cihetlerine amir oluyoruz da, lehimize ait cihetlerine olamıyoruz” dedikten sonra, yeniden Kürtlerle ilgili olarak şöyle konuşmuştu: “Zaman geçsin, oradaki Kürtler birbirlerine karşı aksi propagandalarla zehirlensin, nasıl sevk edeceksin beyefendi. İmkânı yoktur. (Açık söyle sesleri) İngiliz Kürt hükümeti teşkil ettirmiştir. Fakat muvakkattır. O evsaf haiz henüz o millet değildir. Olsa olsa ancak Türklerle yükselir”.

Hüseyin Bey (Erzincan) –“Biz istemiyoruz, siz ayırıyorsunuz”.

Hulusi Bey (Karahisar) –“Hayır veren yok”.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) –“İngiliz veriyor. Kürtler böyle düşünmüyorlar. Kürtler Türk harsı ile büyümüştür. Türk'ten başka bir şey değildir efendiler... İngilizler her zaman için yine bir tekme vurmağa hazırdır, her zaman. Ben sulhün kapılarının kapandığına kani değilim... Fakat biz sulhu pek ucuz yapıyoruz. Sulh yapmıyoruz, yarım sulh ile memleketi Bolşevikliğe sürüklüyoruz.”

Nuri Efendi (Bolu) –"Pahalı vermek için yüz bin Anadolu-luluğu daha öldürtmek mi lazım?"

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) –"Efendiler, ben de bir Türküm, öyle Misak-ı Milli'yi çizerken Türk-Kürt düşün-memiştik."³⁰

Büyük Millet Meclisi 5 Mart 1923 tarihli gizli oturu-munda Musul meselesinin tartışması devam etmiş ve bu oturumda İzmit Milletvekili Sırrı Bey'in uzun konuşmasının sonunda bazı Kürt milletvekilleri ile aşağıdaki ilginç diyalog sürmüştü:

Sırrı Bey (İzmit) – "Sıra Irak hududuna geldi. Bizim is-tediğimiz Musul ve mülhakatı, baştan başa, akalli kalili Türk ve kasım azamı Kürt ile meskündür. Bu noktai nazar-dan davamız meşrudur ve bu itibarla mademki Arap ekse-riyetiyle meskun olan katanın haricinde kalıyor. Hiç bir tefsire girişmeksizin diyeceğim ki, Musul, mülkakatiyle beraber Türkiye'nin eczayı mütemmimesindendir. Bunun hilafına hareket Misak-ı Milli'yi iptal manasını tazammun eder. Buna mütecasir ise böyle ceza görür. Nedir o ceza siz söyleyiniz?"

Emin Bey (Ergani) –"Musul'u satıyorlar."

Reis (Ali Fuat Paşa) –"Rica ederim efendim, hiç kimse bir yeri satamaz."

Sırrı Bey (*Devamla*) –"Musul hakkındaki davamızın meşruyeti için..."

Hamdullah Suphi Bey (Antalya) –"Bu sözü geri alsınlar."

Hafız Hamdi Bey (Biga) –"Şahsiyet namına oluyor."

Emin Bey (*Devamla*) –"Bu memleketleri daima satıyor-lar, daima gidiyor."

Hüseyin Rauf Bey (Başbakan) –"Paşa bana söz veriniz veya vazifeden afedersiniz."

Yusuf Ziya Bey (Bitlis) –"Ben izah edeyim. Paşa ben izah edeyim. Katiyen sözünü geri almıyor. Mesaili milliye namı-na satıyorlar."

Refik Bey (Konya) –"Heyeti Vekile ve heyeti murahhasamız meseleyi karıştırmassınlar. Bunda sui tefsir edilecek bir şey yoktur."

Hamdullah Suphi Bey (Antalya) –"Bu sözü söyleyen namusun ne olduğunu bilmeyen esafildir, erazildir."

Yusuf Ziya Bey (Bitlis) –"Esafil sensin, erazil sensin, namussuz sensin, alçak."

³⁰ Age, s. 94-95

Reis (Ali Fuat Paşa) –“Rica ederim, oturunuz hissiyatınıza hakim olunuz efendiler. En mühim bir mesele müzakere edildiği zaman sükut edeniz.”

Yusuf Ziya Bey (Bitlis) –“Ben namusluyum, namussuz onlardır.”³¹

Bu tartışma üzerine oturma başkanı Ali Fuat Paşa toplantıya ara vermiş, verilen aradan sonra İzmit milletvekili Sırrı Bey konuşmasına devam ederek şunları söylemişti:

Sırrı Bey (İzmit) –“Musul'un Misak-ı Milli'deki ibareta nazaran bu muntika sakinlerinin ekseriyeti mutlakası Kürt olan bir kıta bulunması hasebiyle, mutlaka bizimle beraber yaşaması lazım geldiğini ispat edici burada pek çok söz söylenildi. Benim bundan daha fazla söz söylemekliğim tekrar mücibi tasdirdir. Yalnız Musul'un Cenubi Kürdistan'ın tesiri altında kalmasından atiyen tevellüt edecek mehazir hakkında bir iki söz söyleyeceğim... İngilizler bu kıtayı yalnız bir menbaı varidat olarak istifade emeli ile ellerde bulundurmamak istemiyorlar. İslam memleketlerinin ortasında ikinci bir itilaf menbaı ihdas etmek istiyorlar. Orada güya evsafı milliyeyi haiz bir Kürt hükümeti teşkil ettiğini gösterir göstermez, yarın komşumuz bulunan İran'ın tahtı idaresinde bulunan Kürtlerin buraya iltihakları için burada teşvikatta bulunacaklardır. Onu itmam ettikten sonra ve belki ondan evvel bizimle beraber çalışan ve bizimle beraber şimdi bu uğurda evlatlarını feda eden Kürtlerin daha oraya iltihakına çalışacaklardır. Şimdiki terbiye dahilinde yetişen batına şüphem yoktur. Fakat İngiliz tesiri altında yetişecek batını cedidin ne fikre malik olacağını şimdiden nasıl anlayacağız? İşte orada hem bizi zaafa düşürecek, hem İran'ı zaafa düşürecek ve sonra o da kukladan ibaret bir hükümet vücuda gelecek.”³²

İzmit Milletvekili Sırrı Bey'in bu sözleri günümüze kadar süren resmi bakış açısının o zamanki hükümette egemen olan ulusal anlayışı yansıtmaları bakımından önemliydi. Meclisin 6 Mart 1923 günlü gizli oturumunda Erzurum Milletvekili Mustafa Durak Bey'de Musul sorunundan hareketle Kürtlerin durumuyla ilgili olarak egemen anlayışı yansıtan şöyle ilginç açıklamalar yapmıştı.

“Musul gayet mühim bir meselidir. Bendeniz bugün harbin Çanakkale'sini ne kadar mühim görüyorsam, Türki-

³¹ Age, s. 111

³² Age, s. 112

ye için Erzurum'u Kars'ı nasıl mühim görüyorsam, Musul'u da o kadar mühim görüyorum. Çünkü, orada bir Kürdistan hükümeti teşekkül etmiştir. Efendiler, o Kürdistan muhiti bugün Erzurum'a sekiz saat Cenubuna kadar geliyor... Efendiler Kürdistan havalisine dair bir iki söz söylemekliğime müsaade buyurunuz. Kürdistan ahvali gayet nazık ve gayet fena ve gayet mühimdir. Bilmiyorum ki siz de öyle söylersiniz, burada bir birimizi aldatmayalım, dertlerimizi açık söyleyelim... Heyeti Vekilemiz Reisi Beyefendi ile Heyeti Murahhasa Reisimiz Paşa Hazretleri Kürdistan ahvaline dair hakiki malumatları ne dereceye kadardır. Bunu bilmiyorum. Efendiler 1329 (1913)'da Kürdistan'da ve Kürdistan'ın ufak bir yerinde bir isyan zuhura geldi. İşte Bitlis mebusları burada. Ben de o zaman orada idim. Bunun safahatını size arz etmiş olsam saatlerce devam eder. Bunun için bendeniz teferruattan vazgeçiyorum. Mesela Selim (Şeyh) idam edilirken bir şey söylemişti, pek acıdır. Ne çare memleketimizin derdidir, söyleyeceğim. Bunu bendenize söyledim ve bir arkadaşım da orda idi. Demişti ki, 'Ey Türkler, beni idam edeceksiniz, ediniz. Fakat memleketinizdeki idareden utanmıyor musunuz? Bu kadar yerleri verdiniz, ne kadar yerleri şuna, buna hibe ettiniz. O vakit ki idareyi hepimiz bilirsiniz. Bunda bizim bir kusurumuz vardır, diye söylemiyorsunuz. Ne zararı var Bitlis'i de bize veriniz, ne olur'... Selim demiştir ki, Bitlisi bize veriniz, bir de başımıza siz kontrol koyunuz, biz sizden ziyade iyi idare etmezsek o vakit başımıza vurunuz. Yine siz alınız... Bendenizin bu söz o gün bu gün hiç kulağımdan gitmiyor. Mesela Selim'e bu sözü söyleten idaresizlikti."³³

Meclisin bu gizli toplantısının ikinci oturumunda Kürt milletvekillerinin en ateşlisi olan Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey söz alarak uzun bir konuşma yapmıştı. Şeyh Sait İsyanı'ndan önce asılarak idam edilen Yusuf Ziya'nın bakış açısını gösteren şu konuşması şöyleydi:

"Misak-ı Milli bir rapordur. O her gün, her vesile ile ağızımızdan düşmeyen, yine her gün her vesile ile kutsiyeti, teyit, ahkâmının layetegayyer olduğu temin olunan ve yine her gün her vesile ile bir teminat senedi olarak gösterilen Misak-ı Milli bir rapordur. Bir beyanname, bir program değildir. Bu milletin, bu devletin hangi şerait dahilinde, hangi arazi üzerinde hangi hudutlar dahilinde yaşayabile-

³³ Age, s. 153

ceğini, bilakaydüşart hür ve müstakil olarak idamei hayat edebileceğini gösterir bir rapordur. Ariz ve amik düşünülmüş bu milletin etibbai hazıkası tarafından verilmiş bir rapordur. Hayat raporu, baka raporu, istiklal raporudur. Efendiler; hal böyle, hakikat böyle iken bu hakikati hali içimizde bilmeyen yok iken, hatta aramızda değil milletin arasında bilmeyen bir fert yok iken, Heyeti Vekile'nin bu talep ve teklif ile buraya gelmesinin esbabı ve hizmeti nedir?.. Musul'un vaziyeti coğrafyası, münasebatı irkiyesi, şekli teşekkülü, teşkilatı siyasiye ve içtimaiyesi badessulh bir dakika bile İngiliz siyaseti altında, İngilizlerin muamelesi altında İngilizlerin mandası altında kalmağa muhtehammil değildir... Arkadaşlar temenni ederdim ki Musul Türkiye'nin bir cüz'i denilsin. Çünkü Türklerle Kürtlerle meskun Türkiye'nin bir parçasıdır. Nisfından fazlası Kürt'tür. Musul'un, Kürdün tarihinde bir kıymeti, bir ehemmiyeti vardır. İhtimal bir mahalde olsa idi bu kadar telaş etmezdim. İhtimal ki başka bir yer olsaydı bu kadar talep etmezdim. Musul'un Kürdün tarihinde bir sandalyesi vardır. Arkadaşlar; bir ansın ikiye bölmek veyahut her hangi bir parçasını ayırmak mümkün değil ise Musul'u Türkiye'den ayırmak öylece mümkün değildir, arkadaşlar. Musul'u terk ve tavik etmek, bir sene için, altı ay için talik etmek pek tehlikeli bir oyundur. Arkadaşlar, temenni ederdim ki Türkiye siyasileri bunun etrafında derin düşünsünler. Arkadaşlar, Musul'u talik etmek Musul'suz sulh etmek sulhun ferdasında Andolui şarkide mühim bir cephe hazırlamak demektir. Binaenaleyh müsaadenizle açık kelimelerle maksadımı ifade edeceğim. Çünkü sesimi tarih dinliyor. Arkadaşlar, ben Kürdüm. Fakat Türkiye'nin tealisini, Türkiye'nin şerefini, Türkiye'nin terakkisini temin eden Kürtlerdenim. Eshamı ise lisanım, bana şeref veren lisanım okur yazar olmağımıdır. Bu ise kendi kavmım olan Kürtlerin değil, Türklerindir. Bunun için Türklerin tealisini isterim, Türklerin şereflenmesini isterim."

Mustafa Durak Bey –"Türk, Kürt meselesi yoktur."

Yusuf Ziya Bey (*Devamlı*). "Arkadaşlar benim bir imanım, kanaatim vardır. Bugünkü vaziyeti arziyeyi düveli itilafiyeye ve Avrupa devletleri öyle tespit etmişler ki Türk'le Kürt teşriki mesai ederek yaşamazlarsa, ikisi için akibet yoktur. Bugünkü vaziyet böyle geliyor. Arkadaşlar, vaziyeti içtimaiyemiz bunu gösteriyor. Binaenaleyh her hangisi, her hangisine ihanet ederlerse ikisi için de akibet yoktur. Be-

nim kanaatim benim seviyemde olanların kanaatidir. Fakat arkadaşlar Kürdü tecziye edersem, bana doğru söylüyor der misiniz? Arkadaşlar, Kürdün halinden, muzir düşünenlerden tenziye edersem bana doğru diyor der misiniz? Arkadaşlar, işte Kürtler arasında bununla memlu insanlar vardır... Arkadaşlar, bu münasibat mantıktır. Bu gün Süleymaniye'de tekrar ederim. O Süleymaniye'deki sandalyede Kürdün tarihi bir sandalyesi vardır. Ne oluyor? Ne yapıyor? Kürtler görmüyor. Arkadaşlar, fakat yarın münasibatı temin edildi mi itilaf vaki oldu mu Karagöz gibi perdesi kal-kacak, o bir tarafı görünecek. Bilir misiniz ne olacak? Heyeti celilenizi temin ederim, benim gibi Türkleşmiş olanlar buraya çekilecek, fakat Kürtler bir birini boğacak, azim bir cidal başlayacak. Kürdün vahdeti, Kürdün itaati, Kürdün iki parçaya ayrılmasında değil, bir parça halinde idare edilmesindedir. Kürdün ruhuna zehir aşılanmamıştır. Siyaset zehiri aşılanmamıştır. Rica ederim, bu zehri aşılamayın. İngilizler şırıngasını yanaştırmış aşılayacak zehirle. Bu arkadaşlar en son, mühim uzvumuzu zehirliyorlar. Temenni ederim meydan vermeyiniz. Fakat kendi elimizle aşıyoruz. Arkadaşlar İngiliz orada bir çıban çıkarmış o çıbanla Kürdistan'ı telvis edecekler. Buna mani olunuz arkadaşlar, mani olmazsanız arkadaşlar hareket çok tehlikelidir. Allah şahittir, Ta Toros silsilesine dayanır arkadaşlar... Arkadaşlar Kürtler Sevr paçavrası ile çok verdiler. Fakat Kürtler korktular. Kürtler yanan kardeşleri gördüğü için çekildi. Yanaşmadılar arkadaşlar. Fakat, bu gün Musul'da alladı pulladı, bu gün kukla vücuda getirdi. Kürdü kukla ile yıkmak istiyorlar arkadaşlar. Oyalayıcı, o göz boyayıcı kuklayı vücuda getirmişler, aldatıyorlar. İngilizlerin altını, o kuklanın mevcudiyeti çok iş görecektir arkadaşlar. Ben Musul'u istemiyorum, Musul'u atıyorum. Musul'u kime verirlerse versinler, Süleymaniye'yi Kerkük'ü almakla Türkün Kürdün vahdeti onunla temin edilir. Ben Musul'u terk ettim, petrolü terk ettim. Fakat Türkiye'nin en mühim bir uzvuna yapılan bir aşıdan, Türkiye'yi kurtarmak istemiyorum. Arkadaşlar tekrar ediyorum ben mütehassısım, hem bildiğinizden çok mütehassısım. Kürdün bütün ruhuna, Kürdün kanaatına ve bütün Kürdün imanına vakıfım, rica ederim. Bu siyasetin cereyanına meydan vermeyiniz."³⁴

³⁴ Age, s. 160-163

Üçüncü oturumda kürsüye gelen Mustafa Kemal, "Arkadaşlar ben şahsen vicdanıma ve kanaatı fikriyeme ve bütün tefekkürat ve tahkikatına istinaden heyeti aliyenize derim ki, Heyeti Murahhasamız kendisine tevdi edilen vazifeyi tamamen ve pek mükemmel bir surette ifa etmiştir. Milletimizin ve meclisimizin şerefine ila edecek bir tarzda dünyaya tanıtmıştır ve muvaffak da olmuştur. Binaenaleyh; eğer meseleyi hüsnü intaç etmek istiyorsak bu heyeti murahhasaya heyeti celilemiz tarafından dahi manen kuvvet verilerek mesaiye devam ettirilmek lazımdır. Bu tarz yapılacak hareketlerle henüz ümitvar olabiliriz, ki bir sulh safhasına dahil olmak mümkündür. Yalnız heyeti hükümetten katiben talep etmek lazımdır ki, bu iş bir an evvel meydana çıkmalıdır. Yani Sulh yapılacaksa bir an evvel yapılsın, olmayacaksa aldanmayalım. Tedabiri askeriyemizden geri kalmayalım. Yani işi tacil ve tesri etmesini de sureti mahsusata heyeti vekileden talep etmek lazımdır. Bazı arkadaşların imza ettiği bir tahrir gördüm. Bu tahrir esas itibariyle ve vukubulan maruzatıma tekabül etmektedir. Bende arkadaşlarıma iştirak ederek o tahririn Heyeti Celilinizce kabul edilmesini menafii memleket için, sulh için ve her şey için muvafık görmekteyim. Aynı şeyi ben de arz ediyorum ve tekrar edeyim ki, böyle günlerce müzakere devam etmesinde her gün daha çok mahzurlar tevellüt etmektedir. Maruzatım bundan ibarettir. Her halde çok müzakerat ve münakaşattan iyi bir netice çıkmayacaktır. Müzakerenin kifayetiyle arz ettiğim tahririn kabulünü teklif ederim."³⁵ diyerek tartışmaları bitirmeye çalışmıştı. Fakat Mustafa Kemal'in bu tavrına bazı milletvekilleri itiraz etmiş ve aralarında şöyle diyaloglar olmuştu:

Hakkı Hami Bey (Sinop) -"Paşa Hazretleri, heyeti murahhasa Lozan'dan ayrılırken bir teklif vermişlerdi. Haizi ehemmiyet olmadığı söylenen bu teklife düveli müttefike ret veyahut kabul cevabı vermiş midir?"

İsmet Paşa (Edirne) -"Bu tekliften sonra herkes ayrılıp gitmiştir ve kabul edilmemiştir."

Hakkı Hami Bey (Sinop) -"Malumu alileri bu teklif Lord Gürzon'un hareketinden sonra yapılması itibariyle tabii bunun kabul ve ademi kabulüne dair bir cevap verilmedikçe henüz teklif nihayete ermiş değildir. Bendeniz tekrar hükümetten soruyorum; bu teklif üzerine bu teklifinizi

kabil ettik veyahut etmedik diye bir teklifte bulunmuşlar mıdır? Eğer bulunmamışlarsa hukuken bizim teklifi kabul ettikleri takdirde, hukuken ricat etmek imkanı yoktur. Bu itibarlı meseleyi bendeniz sordum. Paşa Hazretlerinin mü-talaaları bendenizi tatmin edemez.”

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) –“Arkadaşlar Heyeti murahasamızın vermiş olduğu mektup v bu mektubun ihtiva ettiği teklif itilaf devletleri murahasaları tarafından fiilen kabul edilmemiştir. O anda kabul etmek niyetinde değillerdi ve o şeraitte kabul etmek istemiyorlardı.”

Ali Şükrü Bey (Trabzon) –“Efendim Paşa hazretleri bu-yurdular ki, heyeti murahasamız mukabil proje verilme-miştir. Hükümet vermemiştir. Mektup vermemiştir. İsim melesidir ve Haki Hami Bey de bir sual buyurdular, zanne-diyorum ki, işin tarzı cereyanı itibariyle ufak bir zuhul var-dır. Hakkı Hami Beyin Paşa Hazretlerinin sordukları bu mektup veya mukabil proje düveli müttefike murahasaları ayrıldıktan sonra verilmiştir. Halbuki ayrıldıktan sonra verilmemiştir. Evvel verilmiştir.”

Mustafa Kemal Paşa (*Devamla*) –“Aksini söylemediler.”

Ali Şükrü Bey (Trabzon) –“Hayır, Hakkı Hami bey ayrıl-dıktan sonra verilmiştir dediler, aksini söylediler. Halbuki evvel verilmiştir ve anlaşılmayan mesail sırf kapitülasyonlar ve mali mesailden ibarettir. Maalesef Musul ve Karaağaç için bizim teklifimizi kabul etmişlerdir. Tabii bir imza yok-tur. Yalnız itiraz edilen nokta kapitülasyon, adli kapitülas-yonlar mesaili maliye ve iktisadiyedir... Binaenaleyh bir emri vaki vardır... Orta yerde bir hakikat vardır. Mukabil proje vardır ve heyeti murahasamız da bunu vermekle, benim kanaatımca, veçhesini Meclisi Aliden alan hüküme-tin talimatından hariç bir vazifede bulunmuşlardır. Çünkü Heyeti Vekile Reisi son almış olduğu telgrafta arz etmişti ki, verdiğim talimat bir beyanname neşriyle ve inkita kelimesi telaffuz etmeksizin avdet etmeleri emrini verdiklerini bura-da söylediler...”

Mustafa Kemal Paşa (*Devamla*) –“O sizin ifadenize göre-dir. Yani ben diyeceğim ki doğru değildir.”

Ali Şükrü Bey (Trabzon) –“Şahit heyeti umumiyedir.”

Mustafa Kemal Paşa (*Devamla*) –“Heyeti murahhasa He-yeti Vekile'nin vermiş olduğu talimatın hilafında hareket etti veyahut dahilinde hareket etti. Bunu söyleyecek siz değil, Heyeti Vekile'dir. Bunu en çok iddia etmek vaziyetin-de bulunan zatı aliniz değil. Heyeti vekiledir.”

Hulusi Bey (Karahisarı Sahip) –"Bütün meclistir Paşam, zabıtlara geçmiştir."

Mustafa Kemal (*Devamlı*) –"Heyeti murahhasamız maul ve akıl ve fesaret dahilinde hareket ettiğinden dolayı müzakeratı kat etmediğinden dolayı ve memleketi harbe sürüklediğinden dolayı mı heyeti murahhasayı tenkit edeceğiz? Böyle mi memleketi idare edeceğiz Ali Beyefendi?"

Ali Şükrü Bey (Trabzon) –"Söyleyeceğim."

Mustafa Kemal (*Devamlı*) –"Bir haftadır söylüyorsunuz, memleketi zarardide(zarar görmüş) ediyorsunuz. (*Gürültüler*)"

Ali Şükrü Bey (Trabzon) –"Kimseyi ithama hakkınız yoktur. (*Gürültüler*)"

Hakkı Hami Bey (Sinop) –"İstirham ederiz. Mecliste emniyet yoksa söyleyiniz; Mecliste emniyet yok mudur?"

Ali Rıza Bey (Kars) –"Bütün Meclis Paşa'nın müdafiidir. Size ne oluyor?"

Reis Ali Fuat Paşa –"Meclis her vakit emniyeti muhafaza eder. Rica ederim susunuz, oturunuz."

Ali Şükrü Bey (Trabzon) –"Emniyeti şahsiye mefkut mudur?"

Reis Ali Fuat Paşa –"Efendim, kim emniyeti şahsiye diyor? Rica ederim yerlerinize oturunuz."

Ziya Hurşit (Lazistan) –"Sonuna kadar söyleyeceğiz, katiyen kimse sözümüzü kesemez. Usul hakkında söz istiyoruz."

Reis Ali Fuat Paşa –"Usul hakkında söz yoktur. Söz Haydar beyindir."

Ziya Hurşit (Lazistan) –"Yalnız Paşa Hazretleri herkes söylediği sözün vatana hizmet olup olmadığını kendi bilir. Hiç kimseden ders almaya ihtiyacı yoktur."³⁶

Bu arada söz alan, İttihat ve Terakki iktidarı döneminde uzun yıllar Kürt illerinde valilik yapmış olan Van Milletvekili Haydar Bey, mütarekeden sonra bölgedeki gelişmeler konusunda şu ilginç açıklamaları yapmıştı:

"Mütareke zamanında bendeniz Van Valisi idim. Mütarekeden evvel oraya gitmiştim. Daha ondan evvel de Diyarbakır ve Bitlis Valiliklerinde bulunuyordum. Ondan evvel de Van'da vali bulundum. İngilizlerin memleketlerimizi aleni islamdan tecrit etmek için ittihaz ettiği tedrabirin her zaman merkezi noktalarında bulundum. Yakından

³⁶ Age, s. 175-176

temas ettim ve gördüm. Bu mesele hakkında biraz arzı malumat edeyim. İngilizler Ermenilere Büyük Ermenistan mevaidinde bulundular. Ermenilere bu mevaide bulundukları zaman Kürt ekabiri mümtazesine de Kürt hükümeti müstakilesi vadinde bulunuyorlardı. Fakat bunu resmi bir lisanla parlamento kürsüsünde ve ne de konferansta söyledirtmediler. Zabitan ve hususi zevat vasıtasıyla mevaitte bulundular. Mütareke olduğu vakit manzara şudur. Gerek bizim memlekette Çölemerik (Hakkari) ve Süleymaniye'de sakin olan Nasturiler ve gerekse İran köylerinde Azerbaycan'da meskun olan Nasturiler ve Ermeniler kovulmuştu, memleketimizde bir tek Nasturi kalmamıştır. Hatta tahtı işgalimizde bulunan İran arazisinde dahi bunlar hep Musul tarafına intikal etmişlerdi. Seyit Taha züğürt kalmış ortalıkta kendisine para verecek adam arıyordu. Simko harp esnasında bizim aleyhimizdeki hareketinin cezasının yakın olduğunu, ordumuzun yanaşmasıyla anlamış, Nasturilerle bir muharebe etmiş Marşel'i vurmuş ve kendisi mukabil harp üzerine mahvoluyordu. Fakat biz biraz yardım ederek ayaklandırdık. Diğer taraftan da İngilizler Musul'da kendi memleketlerinde haiz olmadıkları şerefi ihraz etmek isteyenleri ve yahut da yorulmadan para kazanmak isteyen bir takım vatansızları toplamaya, orada bir Kürt komitesi yapmaya çalışıyordu... İngilizler Sevr muahedesiyle Garptan bizi Anadolu ortasına attığı bir sırada, aynı zamanda Şarkta eski İran hududu üzerinde, fakat bizim toprağımızda bir taraftan Erivan'dan Diyanbekir'e doğru iki hat üzerinde müstakil Hıristiyan hükümetleri teşkiline çalışıyordu. Cebren buralara girmeyi istemiyordu. Bunun için düşündü. Kürtler nezdinde haiz şeref olandan istifade etmek yolunu buldu. Seyit Taha'ya müracaat etti. Seyit Mahmut'da Süleymaniye'de güya bir hükümeti müstekile istemişlerdi. Fakat bendeniz Sivas'a geldiğim zaman Paşa Hazretleri bilirler. Galip Bey'le beraber gelen yüzbaşı Mister Tüel'i onun başına musallat etmişlerdi... Erbil'de bulunan Seyit Taha bu güne kadar bize merbutiyeti fiiliyesini izhar etmiştir. Hacı Ali Paşa ile Hacı Rüştü bunu küçük Molla'nın evine götürdüler ve dediler ki; 'senin istediğin on bin lira mı? Al. sana on bin lira', gitme. Seyit Taha bunu kabul etmedi. Seyit Mahmut'a mutavaat etmeği teklif ettiler ve dediler ki bir mektup ver, bu mektubu yaz bir tayyare ile yarım saat sonra Seyit Taha'nın yanına gitti. Fakat Seyit Taha Seyit Mahmut'u dinlemedi, Seyit Mahmut'a da İngilizler iki bin

Osmanlı mavzeri, iki bin İngiliz mavzeri ve iki top ve dört mitralyöz vaat etmişlerdi ve kendisine on dört bin İngiliz lirası verdikten başka kırk iki bin lira daha vermişlerdi. Fakat bir şart daha koymuşlardı. Mademki Seyit Taha sana mutavaat etmedi, iki bin adam verelim, sende bin Kürt topla Van'a git bu Hakkarilileri iskat et. Bunu vaat etti; tabii Hacı Ali Paşa Umadiye vasıtasıyla bunları haber alıyordu. Bir taraftan bendeniz bir taraftan Cavit Bey, aşair rüesasına (aşiret reisleri) ve aşaire sebat etmelerini bildiriyorduk. Seyit Taha sukut ediyordu. Nihayet İngilizlerin istedikleri yoktu, toplayamadılar. Fakat çalışmaktan yine hali kalmadılar. Mister Tüel'i isminde bir yüzbaşıyı Seyit Taha ile anlaştırmak üzere gönderdiler. O zaman bendenize Ferit paşa Hükümetinin nazikane bir surette protesto edilmesi emrini vermesine rağmen, bendeniz emir verdim kuvvet gönderdim, onları oradan kovdum... O zamandan beri Seyit Taha bunların içinden çekildi ve Kürtlerin nazarından sakıt oldu ve Urmiye tarikiyle ancak Musul'a avdet edebildi... Beyazıt mebusları bu vakayı hatırlarlar. Adil Bey Erzurum'da bulunuyordu, mütareke şartları nedeniyle orada mekanizmaları toplayan iki İngiliz zabiti Adil Bey'in yanına gelir ve der ki, bu ayın içinde otuz bin müsella (silahlı) Ermeni ile Van sekene asliyesini Van'a geçireceğiz. Adil Bey bize bunu bildirdi. Cavit Bey'le bir müzakere yaptık ve bir içtimai umumi akdederek aşairi topladık ve bir misaka bağladık... Bu suretle İngilizler yukarıdan Ermenileri Van'a indirmek ve aşağıdan Nasturileri çıkarmaktan meyus kalınca bu sefer Simko'yu elde etmeye çalıştı. Fakat bazı ahvali hususiye itibariyle Simko bunlara mümaşaat etmekle beraber doğrudan doğruya kendilerine teslim olmadı. İngilizlerin bundan maksadı aşağıdan Nasturileri Van'da birleştirmek ve yukarıdan bizimle Şark ve Türk alemi İslamı arasında bir set çekmek idi. Buna muvaffak olamayacağını anlayınca bu sefer Van'a gittiğim zaman şunu anladım ki, bizle teşviki mesai eden, bizimle dini ve tarihi alakası bulunan ve bizim gibi bir hükümet elinde müttehiden (birlikte) yaşamaya çalışan Kürt kavmini karıştırmaya çalışmıştı. Kürt Mustafa'yı da o taraflara getirdi; Faysal'a mektuplar yazdırdı. Fakat Kürt köylüsü anlamıştır ki yine bütün bu dalavere, Ermenileri yine meveyı (yurt) asliyelerine iade edip iskan ettirmek bunların kuvvetiyle kendilerini Ermenilere esir etmektir. Maksadın bu olduğunu anlayınca, kapıldılar. Simko'nun İranlılar karşısında mağlubiyeti üzerine

cenuba indi. Son zamanlarda Simko onlara iltihak etti. Seyit Taha'nın bilhassa bazı aşair üzerinde nüfuzu elan bakidir. Simko'nun cesareti birçok adam celbedebilir ve aynı zamanda Sultan Mahmut'a iltihak etmekle onun kuvvetleriyle de teşriki mesai ederlerse, evvelce Kürtler Sultan Mahmut'a yanaşmıyor ve iltihak etmiyordu... Gerek Heyeti murahhasa ve gerekse Heyeti Vekile (...) içtihat etmişler ve bu içtihatlarıyla diyorlar ki, Musul meselesinin sureti katiye de hal ve faslını bir sene talik edecek olursak kazanırız. Bendeniz diyorum ki, İngiliz bizimle alemler arasında Kürtlük arasında bir 'Etat Tampon' (Tampon Devlet) bir hükümeti mücerrede teşkil edecek ve bunun için çalışıyorlar. (...) Musul'u İngilizlere bırakmakla İngiliz ne edecek?.. İngiliz büyük menabii servetten mahrum kalacak, aynı zamanda Irak'ın cenubundan da istifade edemeyecek ve aynı zamanda, zira, idaresinde kalacak olan Kürt milletinin tayin ettiği, fakat bazı aşairin üzerine nüfus yaptığı şahıslara para ve silah vermek suretiyle aşairin içerine tefrika sokamayacaktır. Bu gün tarihi rabitalarla hem ahenk olarak ve mali ve siyasi umdelerle müştereken yaşadığımız yek değerimizden ayrılmak iki kardeş gibi yaşadığımız Kürtlerle aramıza rekabeti siyasiye sokacaktır (*Bravo sesleri*).³⁷

b) Meclis'te Alınan Karar

Meclis başkanı Ali Fuat Paşa, itirazlara rağmen yeterlilik önergesini gündeme almış ve oylayarak tartışmaları bitirmiş ve daha sonra alınacak kararlar ilgili olarak önergelerin görüşülmesine geçildiğini açıklamıştı. Meclisin gizli oturumları süresince başkanlığa çok sayıda önerge verilmişti. Bu önergelerin bir kısmı toplu, bir kısmı ise tek imzalı önergelerdi. Konumuzu ilgilendiren ve Meclis başkanlığı tarafından okunma sırasına göre sıralanan önergelerden ilki Saruhan Milletvekili Reşat Bey ve 128 milletvekilinin imzaladığı önergeydi. İki maddeden oluşan bu önerge özetle şöyleydi:

"1- İtilaf devletlerinin Lozan Konferansı neticesi olarak heyeti murahhasamıza tevdi ettikleri muahede projesi istiklalimizi muhil şeraiti ihtiva ettiğinden şayanı kabul değildir. İhtilaf devletleri bu projenin kabulünde ısrar ettikleri halde tekliflerini katiyen ret ederiz. Bu takrirde harp milletimiz için zaruri olur.

2- Pek mühim ve hayati olan Musul meselesinin hallini muvakkaten talik ve Avrupa hudutlarımızı tespit etmek için Heyeti murahhasamızın ve Heyeti Vekilemizin verdikleri izahata muttali olduk. Mali ve iktisadi ve idari mesailde memleket ve milletimizin hukuk hayatiye ve istiklaliyesini tam ve emin olarak istihsal eylemek esas dahilinde sulh teşebbüsüne devam olunmasını ve Heyeti Vekile'nin Heyeti murahhasaya mezkur esasa göre vazife ve talimat vermesini teklif ederiz.

Bilcümle memalikimizin sürati tahliyesi şartı katidir. Ancak neticenin her ne olacaksa biran evvel idaresine intizar ederiz. 6 Mart 1923"³⁸

İkinci önerge ise, Sivas Milletvekili Vasıf Bey ve 60 milletvekilinin imzaladığı önergeydi. Dört madde ve giriş kısmından ibaret olan bu önergenin konumuzla ilgi olan bölümleri de özetle şöyleydi:

"Tetkik olunan projenin şu veya bu noktası için sebat ve müsaadat göstermek yolundaki fikirler, münakaşalar neticesi matlubeye vasıl olamaz. Çünkü maksadı esasiyi temin etmekte veya etmemekte bulunması cihetinden proje bir kül teşkil etmektedir. Müzakeratın tarzı cereyanı ve projenin ihtiva eylediği ahkâmın mahiyeti şerait anife dairesinde tayin edilebileceğinden mevaddı atiyenin nazarı dikkate alınmasını teklif eyleriz.

Madde: 2 -Heyeti murahhasamız tarafından hakkı hayat ve istiklalimizin umdelerine ait Lozan'da serdedilen mundafaatı medide ve müstemirre tam prensip halinde tebellür etmişken hükümetin, Meclisi Alinin tasvibine iktiran eden talimatı hilafına olarak birdenbire artık cihan nazarında taayyün etmiş olan bütün o prensiplerden sarfı nazar etmiş görünme heyeti müşarünileyh murahhası sıfatile bir mevki resmimi kalmamıştır...

Madde: 4 -Sulhun haiz olduğu ehemmiyet ve fevait gayri münker ve buna biran evvel vüsul cümlemizce biran bigayet matlup ve mültezem olduğundan hükümetin hakkı hayat ve istiklalimizi temin esas ve gayesile mesaii cedide sarfı hususunda Meclisi Alinin müzakeratına istinat edeceği şüpheden azadedir. Fakat hakkı hayat ve istiklalimizi kafil ve esasat temin edilmeden fedakârlıklardan bahsetmek doğru olmayacağı gibi, esaslara ait herhangi bir meselenin

³⁸ Age, s. 181

de muallakta bırakılması asla mucibi faide değildir. 4 Mart 1923"³⁹

Üçüncü önerge Canik Milletvekili ve 16 milletvekilinin verdiği tek maddelik önerge de özetle şöyleydi:

"Günlerden beri mevkii müzakerede bulunan proje ve hükümetimizin mukabil teklifi tamamen tavazzuh etmiştir. Bundan anlaşıldığına göre esasat sulhiyede bazı mühim mesail muallakta bırakılmaktadır. Musul meselesi, mesaili iktisadiye, mesaili maliyle bu kabildendir... Mesaili muallakanın kafesi sureti katiyede hal edilmeksizin akdedilecek her hangi bir sulh milleti, akibeti meçhul bir istikbale sevk etmekten başka bir manayı tazammun etmemesi hasibiyle gayri kabili kabuldür. Bu itibarla masaili sulhiyeden hiç birisinin talik veya tehir gibi milletin mazarratını dair bir kaydı mutazammın olmaksızın şeref istiklali milli ile münasip kati ve nihai bir sulhu kamil akdedilmek şartıyla sulh müzakeratına devam edilmek üzere keyfiyetin hükümete tevdi ve işbu teklifin tayin esami ile reye vaazını teklif ederiz. 6 Mart 1923"⁴⁰

Dördüncüsü, Urfa milletvekili Pozan Bey ve 43 milletvekilinin imzaladığı en kısa önerge ise "Fransızlarla bilahare halledilmek üzere Suriye ile olan Cenup hudutlarımızın mukabil proje haricinde bırakılmasını teklif eyleriz"⁴¹ şeklindeydi.

Önergelerin okunmasından sonra kürsüye gelen Başbakan Hüseyin Rauf Bey, "Heyeti Murahhasamızın Ankara'ya avdeti üzerine Heyeti Vekileniz vaziyeti ariz ve amik müzakere etti ve tetkikat neticesinde müştereken ve hiçbir noktasında aralarında ihtilaf olmamak şartıyla bir esasta müttehit ve müttefik kaldı. Bu esas şudur: Bize teklif edilen müahede projesi katiyen şayanı kabul değildir. Bunu kabul etmekte ise harp etmek daha evladır. Ancak, müştereken hasıl ettiğimiz bir kanaat vardır. Harp etmeden evvel müzakere ile vaziyeti istihsal etmek imkânını da gördük. Bu imkan yüzde nispetindedir. (Yüzdesi nedir, sesleri) Yüzde altmış beş nispetindedir. Biliyorsunuz ki, bu takdirin derecesi isabetini de zaman ve ihval ile kayıtlıdır. Bugünkü takrirdir. Bu takrir mevcut iken hemen bunu şimdi ret ederek Mudanya Konferansı ile tespit edilen mukavele nihayet bulmuştur demeyi, hükümetimiz katiyen muvafık

³⁹ Age, s. 182

⁴⁰ Age, s. 184

⁴¹ Age, s. 185

bulmamıştır... Maalesef Karaağaç'ı terk etmek Musul'u bir seneye talik ile İngilizlerle noktai nazarımıza muvafık bir surette halline çalışmak, olmazsa İngilizlerin evvelce tevdi ettikleri -ki Cemiyeti Akvamdır- Cemiyet tarafından da hal-line teşebbüs, kabul edilen şekle gitmek ve her halde Allah'ın avn ve inayeti ve milletimizin azim ve celaleti ile Musul meselesini halle çalışacağız... Meselenin kafi derecede tenvir ederek müzakerenin kifayetine karar verilmesi artık meselenin intacına muvaffakiyet hasıl olduğunu zannediyorum. Bu itibarla intaç edebilmek için bendeniz Saruhan Mebusu Reşat Beyle rüfekasının verdiği takririn tayini esami ile reye vazını teklif ediyorum ve bu suretle hükümetin noktai nazarının ve çalışmak imkanının mevcut olup olmadığını anlayacağız ve o iradenizle amel edeceğiz."

Yusuf Ziya Bey (Bitlis) -"Takrir noktai nazarınıza muvafık değildir. Nasıl teklif ediyorsunuz? Aynı ayrı ahkamı ihtiva ediyor. Karaağaç'ı mutlak olarak terk ediyor."

Reis Ali Fuat Paşa -"Rica ederim, bendeniz izahat vereceğim, sukut edelim. Malumu aliniz mevzubahis olan mesele altı yedi günden beri müzakere edilmiş ve buna dair muhtelif takrirler verildi. Hükümet en nihayet bir takririn reyi alinize vaazını teklif ediyor. Binaenleyh müsaade ederseniz (*Gürültüler, olamaz sesleri*) nizamnamei dahilimizde musarrahdır."

Şükrü Bey (Karahisarı Sahip) -"Böyle olmaz, bu itimat meselesi değildir. Hakkı tercihi yoktur, hükümetin bu meselede."

Selahattin Bey (Mersin) -"Elli altmış arkadaşınızın vermiş olduğu bir takriri ve kendi fikirlerinin ne olduğunun izah edilmesi arzsundadırlar ve buna hakları vardır."

Mustafa Kemal Paşa -"Paşa Hazretleri niçin rica ediyorsunuz, bir nizamname vardır. Onu tatbik ediniz. Rica ederim, hakkı yoktur. Birinci takriri evvela reye koyunuz, ondan sonra."

Reis Ali Fuat Paşa -"Evvela takriri reye koyacağım."

Hasan Fehmi Bey (Maliye Bakanı) -"Usul hakkında bir şey arz edeceğim müsaade buyurun. Bir takrir okunuyor reye konuluyor. O takrir ret olunursa ondan sonra diğer takrirler sırasile reye konulur ve takrir sahibi de takririni izah edebilir. Fakat birinci takrir sahibi söz istemedi. Binaenaleyh birinci takrir okunur. Rey konulduktan sonra kabul edilirse ondan sonra diğer takrirler hakkında bir şey

söylenemez ve takrir sahipleri izahat isteriz diye söz söyleyemez.”

Selahattin Bey –“Ben takririmi tarihe tevdi ediyorum. Bir söz söylemeliğimden vazgeçiyorum. Çünkü söyletmek istemiyorsunuz. Hafi olsun ısrarım da budur. Fakat altmış imzalı arkadaş bir takrir vermiştir. Ve bu takrir de mesele takarrur etmezden evvel verilmiştir.”

Hüseyin Rauf Bey –“Takrirlerin izahı ve sairesinden evvel hakikatte bir nokta vardır. Selis ve sarih olarak kendi kudretimce böyle söylüyorum, zannediyorum ki, mesele itimat ve ademi itimat meselesidir. Onun için diyoruz ki, biz ancak bu şekilde çalışabiliriz. Ancak bu fikirde çalışabiliriz. Başka türlü heyeti vekile bunu yapamıyoruz, diyor. İşte o itimatla yapamayacağımıza kani olanlar, yani bu şekilde yapılmasını istemeyenler bize ademi itimat verir, yani bu şekilde yapılmasını istemeyenler bize itimat verir. Kaybedersek başka zevat gelebilir, onlar o vazifeyi istedikleri gibi ifa eder ve bizden kendilerine azami fedakarlıkla muavenet beklesin”⁴² diyerek oylamanın hükümete güvenoyu anlamına geleceğini belirtmişti.

Reis Ali Fuat Paşa –“Efendiler celse hafidir. Reylerinizi istimal buyurursunuz. Binaealeyh reye vaaz edeceğim. Rauf Bey; talep ettiğiniz Saruhan Mebusu Reşat Bey ve arkadaşlarının takriridir. Takriiri tayin esami ile reylerinize arz ediyorum. Kabul edenler beyaz, etmeyenler kırmızı rey veriyorlar. Şimdi kura ile oylamaya başlayacağım ili seçiyorum. Rey vermeye Ardahan'dan başlanacaktır...” dedikten sonra oylamaya geçmiştir. Oylamanın ardından Reis Ali Fuat Paşa; “Saruhan mebusu Reşat Bey’le rüfekasının takririnin arası neticesi ve hükümetin itimat telakki ettiği takririn reye iştirak eden 190 kişi reye iştirak etmiştir. Bir de isimsiz beyaz rey verilmiştir. Bir de müstenkiftir. Şu halde 191 oluyor. (Buraya dahil edilmez, sesleri) Şu halde 190 kişidir. Muamele tamamdır. 190 rey ile takrir kabul edilmiştir” açıklamasını yapmıştı. Lazistan milletvekili Ziya Hurşit ayağa kalkarak “bu sonuca göre 130 kişi de ademi itimat” demiş ve oturum Başbakan Hüseyin Rauf Bey’in teşekkür konuşması ile kapanmıştı.⁴³

Büyük Millet Meclisi’ndeki bu gizli görüşmelerden de anlaşıldığı gibi, hükümet Musul sorununu Lozan Antlaş-

⁴² Age, s. 188-190

⁴³ Age, s. 190

ması'ndan ayrılarak çözümlenmesine karar vermiş ve bunu Londra'da müttefiklere de bildirmiş, daha sonra da meclisten kendi görüşüne göre bir karar geçirtmişti. Meclisteki gizli görüşmeler sırasında ise, Musul sorunundan hareketle, Misak-ı Milli ve Kürt Sorunu'na ilişkin olarak önemli tartışmalar yapılmış ve Türk ulusal hareketinin o günkü bakış açısı ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştı. Mecliste alınan bu karardan sonra, 23 Nisan'dan itibaren Konferans görüşmelerine yeniden başlanmış ve Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923'de "Lozan Barış Antlaşması" adıyla imzalanmıştı. Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrası Musul sorunuyla ilgili olarak şöyle düzenlenmişti:

"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu Antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecektir. Sınır çizgisi konusunda alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz hükümetleri, kesin geleceği bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiç bir askeri ya da başka bir harekette bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler."⁴⁴

⁴⁴ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri -1919-1926-*, s. 288, AÜSBF Yayınları -1978

Yararlanılan Kaynaklar

- Abdülhamit, Sultan *Siyasi Hatıratım*, Dergah Yayınevi, İstanbul, Nisan -1984
- Akgün, Seçil *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu*, Tercüman Gazetesi-Tarih Yayınları -1981
- Akın, Rıdvan *TBMM Devleti*, İletişim Yayınları, Birinci Baskı -2001
- Alakom, Rohat *Şerif Paşa*, Avesta Basın Yayın, İstanbul-1995
- Aralov, S. İ. *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, s. 37-39, Burçak Yayınevi, İstanbul-1967
- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt-15
- Alpkaya, Faruk *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu* -1923-1924-, İletişim Yayınları -1998
- Aşan, Aziz *Şeyh Sait Ayaklanması*, Birinci Baskı, İstanbul -1991
- Arslan, Abdurrahman *Samsun'dan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler*, Doz Yayınları, Birinci Baskı -1991
- Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, Cilt -1, Cilt-2, Cilt-3, Cilt-4, Kaynak Yayınları, İkinci Basım, İstanbul -2002
- Atatürk, M. Kemal *Nutuk*, Cilt-3, Vesikalar, MEB Basımevi, Sekizinci Baskı -1967
- Başkaya, Fikret *Paradigmanın İflası* (Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş), Doz Yayınları, Birinci Baskı -1991
- Bedirxan, Emir Celadet Ali *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*, Doz Yayınları, İstanbul -1922
- Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Bakü-1920)*, Koral Yayınları -1975
- Bruinsessen, Martin Van *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları -1992
- Cebesoy, Ali Fuat *Moskova Hatıraları*, İstanbul -1955
- Demirel, Ahmet *Birinci Meclis'te Muhalefet -İkinci Grup- İletişim Yayınları* -2003, Üçüncü Baskı
- Demirbaş, H. Bülent *Musul Kerkük Olayı*, Arba Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1995
- Dersimi, M. Nuri *Hatıratım*, Doz Yayınları -1990

- Dumont. P *Mustafa Kemal*, Kültür Bakanlığı Yayınları - 1993
- Erim, Nihat *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, AÜHF Yayınları, Ankara -1953
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*, Cilt-I, Kaynak Yayınları -1992
- Goloğlu, Mahmut *Cumhuriyete Doğru 1921-1922*, Goloğlu Yayınları -1971
- Göldaş, İsmail *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Basım ve Yayıncılık -1991
- Görgülü, İsmet *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993
- Gürkan, Ahmet *1919-1973 Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar*, Güneş Matbaacılık Ankara -1973
- İba, Şaban *Ordu Devlet Siyaset, Çiviyazıları*, Birinci Baskı - 1998
- İğdemir, Uluğ *Sivas Kongresi Tutanakları*, TTK Basımevi - 1999
- Jwaideh, Wadie *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul -1999
- Jaeschke, Gathhard *Türk Kurtuluş Savaş Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar-* TTK Basımevi -1989
- Kansu, Mazhar Müfit *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt -I ve Cilt -II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Üçüncü Baskı-1988
- Karabekir, Kazım *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, İkinci Baskı -1969
- Karabekir, Kazım *Kürt Meselesi*, Emre Yayınları, İkinci Baskım, İstanbul -1994
- Kayra, Cahit *Sevr Dosyası*, Boyut kitapları, İstanbul -1997
- Kirişçi, Kemal - Winrow Gareth M. *Kürt Sorunu (Kökeni ve Gelişimi)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul -1997
- Kürkçüoğlu, Ömer *Türk-İngiliz İlişkileri -1919-1926-*, AÜSBF Yayınları -1978
- Koçu, Reşat Ekrem *Türkiye'de Seçimin Tarihi (1877-1950)*, Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal -Belgeler- Cilt-I, Maya Kitapları -2, Mart- 1992
- Meray, Seha L., Osman Olcay *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri. (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler)* SBF Yayınları, Ankara -1977
- Mesut, Ahmet *İngiliz Belgelerinde Kürdistan (1918-1958)*, Doz Yayınları, İstanbul, Mayıs -1992

- Mihoyan, Şakire Xıdoye *İki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu*, Peri Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1998
- Mumcu, Ahmet *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul -1979
- Noel, E. W. Charles *Kürdistan 1919*, Binbaşı Noel'in Günlüğü, İstanbul-1999, Avesta Yayınevi-1999
- Olçay, Osman *Sevr Anlaşması'na Doğru*, AÜSBF Yayınları Ankara -1981
- Öz, Baki *Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayı'nın İçyüzü*, Okan Yayıncılık -1987
- Öz, Baki *Belgelerle Koçgiri Olayı*, Can Yayınları, Birinci Basım -1999
- Özçelik, A. Selçuk *Esas Teşkilat Hukuk Dersleri*, Cilt-2, Türkiye'nin Siyasi Rejimi ve Müesseseleri, Birinci Kitap, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları -1976
- Öztürk, O. Metin *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayıncılık -1993
- Parla, Taha *Türkiye'de Anayasalar*, İletişim Yayınları -1991
- Perinçek, Doğu *Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası*, Kaynak Yayınları-İkinci Basım -1999
- Perincek, Doğu *Lenin, Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*, Kaynak Yayınları, Üçüncü Baskı -1992
- Sasuni, Garo *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15.yy'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, Med Yayınevi, İstanbul -1992
- Seha, L. Meray- Olçay, Osman *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri -Mondros Bırakışması, Sevr antlaşması, İlgili Belgeler*, AÜSBF Yayınları, Ankara -1977
- Selek, Sabahattin *Anadolu İhtilali*, Cilt-I ve Cilt-II, Burçak Yayınevi, Üçüncü Basım, İstanbul -1966
- Slopi, Zınar *Doza Kürdistan*, Stewr Basımevi -1969
- Soysal, İsmail *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt-I ve Cilt-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları -1989
- Suphi, Mustafa *Yaşamı-Yazıları -Yoldaşları*, Sosyalist Yayınlar -1992
- Şaylan, Gencay Şaylan *TBM Kuruluşu ve Gelişimi, Cumhuriyet Dönemi, Türkiye Ansiklopedisi*,
- Tevetoğlu, Fethi *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları -1988
- Tunaya, Tarık Zafer *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt-II, Mütareke Dönemi, İletişim Yayınları Birinci Baskı -1999
- Tuncay, Mete *Türkiye'de Sol Akımlar*, Bilgi Yayınevi, Üçüncü Baskı -1978

Tanör, Bülent *Kurtuluş Kuruluş, Çağdaş Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul -1998)*

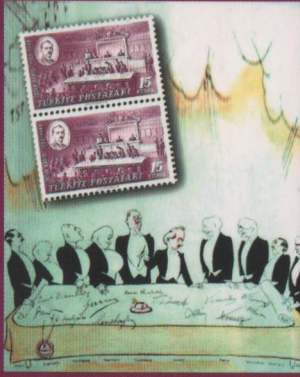
Tikveş, Özkan *Atatürk Devrimi ve Türk Hukuku, İzmir - 1975*

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt-1, Cilt-2, Cilt-3, Cilt-4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara -1985

Woddis, Jack *Yeni Devrim Teorilerinin Eleştirisi -1, -Fanon ve Afrika'da Sınıflar-, Bilim Yayınları, İstanbul -1975*

Yıldız, Hasan *20.Yüzyıl Başlarında Kürt Siyaseti ve Modernizm, Nujen Yayınları İkinci Baskı -1996*

Yıldız, Hasan *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan, Heviya Gel Yayınlar, Köln -1990*

Şaban İba

Sevr'den Lozan'a

Kürt Sorunu ve Kemalist Hareket

Sevr'den Lozan'a geçiş sürecinde, başka bir deyişle Cumhuriyetin kuruluşunda siyasi ve askeri önderlik yapan ordu, bugün de devleti ve toplumu yukarıdan aşağıya doğru denetleme fonksiyonunu sürdürmektedir. Türk milliyetçiliği ve laiklik ilkelerinden başka bir argümanı kalmayan Kemalizm de, artık ordunun koruyucu ve kollayıcılığıyla varlığını sürdürmeye çalışmaktadır.

Ordu, devlet ve siyaset ilişkilerinin bu özgün konumu Türkiye'de siyasetin toplumsallaşmasının ve toplumun siyasallaşmasının önündeki en büyük engeldir.

Özetlediğimiz bu tarihsel olguların daha iyi anlaşılması için, başlangıca döndük ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni oluşturan siyasal ve tarihsel koşulları yeniden irdeledik.

Bu bağlamda Türkiye tarihinin bir dönüm noktası olan 1918-1924 yıllarını ele aldık.

Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine ikame edilen ve sınırları Mondros Ateşkesi ile belirlenmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecidir. Bu süreçte çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan milletlerin, yani Kürtlerin, Ermenilerin, Rumların, Arapların vb. "makus talihleri" de belirlenmiştir.

ISBN 978-975-8449-57-6

